ਸਾਹਿਤ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਕਲਾ ਦਾ ਤ੍ਰੈਮਾਸਿਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

ਸ਼ਬਦ

ਸਾਲ : ਗਿਆਰਵਾਂ ਪੂ : ਲੜੀ : ਇਕਤਾਲੀ-ਬਤਾਲੀ ਜਨਵਰੀ-ਜੂਨ, 2008

ਸਰਪ੍ਰਸਤ

ਹਰੀਸ਼ ਜੈਨ

ਸਲਾਹਕਾਰ

ਨ੍ਰਿਪਇੰਦਰ ਰਤਨ

ਸੰਪਾਦਕ

ਜਿੰਦਰ (ਆਨਰੇਰੀ)

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ

67, HILLSIDE ROAD, SOUTHALL

MIDDLESEX , ENGLAND. UB1 2PE

Ph. : 020-85780393 MOBILE : 07782-265726

e mail address shabad_atwal @ hotmail.com.

Internet address : www.shabad_punjabi.com

Managing Editor

Shiv, Vinod

984, Near Bindu Sharma Depot,

Model House, Jalandhar-144003

Mobile No.98148-03254 Ph.: 0181-2440191

ਡਿਸਟ੍ਰੀਬਿਊਟਰ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਚੰਦਾ : 15 ਪੌਂਡ ਸਾਲਾਨਾ, 40 ਡਾਲਰ ਸਾਲਾਨਾ, 80 ਰੁ: ਸਾਲਾਨਾ

ਲਾਈਫ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ : ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ

ਨੋਟ : ਯੂਰਪ 'ਚ ਚੈੱਕ, ਬੈਂਕ ਡਰਾਫਟ J. S. ATWAL ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇ।
ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਚੈੱਕ, ਬੈਂਕ ਡਰਾਫਟ 'ਤੇ ਕੇਵਲ ਸ਼ਿਵ (Shiv) ਲਿਖਿਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ : 'ਅਦਾਰਾ ਸ਼ਬਦ' ਦਾ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ।
ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਝਗੜੇ ਲਈ ਲੇਖਕ ਆਪ ਜੁੰਮੇਵਾਰ ਹੋਵੇਗਾ।

ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ ਮਾਲਕ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਨੇ ਸੈਫ ਡਿਜ਼ਾਇਨਰ ਹੱਟ ਤੋਂ ਕੰਪੋਜ਼ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਵਿੱਤਰ ਪ੍ਰੈਸ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ. ਫਰਾਲਾ (ਨਵਾਂਸ਼ਹਿਰ) ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ

ਮੇਰਾ ਪੰਨਾ

1985 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਦੌਰ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥ ਬੀਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਗਲਬਾ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ। ਯੂਰਪੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਭਾਰੂ ਪੈਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਇਕ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ-ਗਲੋਬਲ ਵਿਲੇਜ। ਇਸ ਸਮੇਂ 'ਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ। ਪੇਜਰ ਦੀ ਥਾਂ ਮੋਬਾਇਲ ਆ ਗਿਆ। ਕੰਪਿਊਟਰ ਤੇ ਇੰਟਰਨੈਟ ਛਾ ਗਿਆ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਵਧ ਗਿਆ। ਮਲਟੀਨੈਸ਼ਨਲ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵੱਲ ਰੁਖ ਕੀਤਾ। ਪਬਲਿਕ ਸੈਕਟਰ ਸੁੰਗੜਣ ਲੱਗਾ। ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਛੋਟੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਮਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਲੱਗੇ। ਕੰਪਿਊਟਰ ਕੈਫੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ। ਮਲਟੀਪਲੈਕਸ ਹੋਂਦ 'ਚ ਆਏ। ਅਫਗਾਨਸਥਾਨ ਤੇ ਇਰਾਕ 'ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਾਊਂਡ ਤੇ ਜੀਊਰੋ 'ਚ ਵਿਰੋਧ ਵਧਿਆ। ਵਾਹਗਾ ਬਾਰਡਰ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ-ਪਾਕ ਸੰਬੰਧ ਸੁਧਰੇ। ਇਧਰਲੇ ਲੋਕ ਉਧਰ ਜਾਣ ਲੱਗੇ-ਇਧਰਲੇ ਉਧਰ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਲ 'ਚ ਅਨੇਕਾਂ ਜਣੇ ਡੁੱਬਈ, ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ, ਕੁਵੈਤ ਆਦਿ ਗਲਫ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਆਉਣ ਲੱਗੀ।

ਇਸ ਸਮੇਂ 'ਚ ਜਿੰਨਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ-ਉਨਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਅਤਾ 'ਚ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਅਸਰ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ ਪਿਆ। ਰਾਜਨੀਤੀ 'ਤੇ ਪਿਆ। ਸਾਂਝੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬੀਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਲੱਗਣ ਲੱਗੇ। ਇਕੱਲਤਾ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਰਿਸ਼ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਟਿਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਕੱਲਤਾ, ਡਿਪਰੈਸ਼ਨ, ਦੁਬਿਧਾਵਾਂ ਤੇ ਸ਼ੰਕੇ ਵਧੇ। ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਸੁੰਗੜਣ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਦੀ ਸੋਚ ਬਦਲੀ। ਇਸ ਸੋਚ ਨੇ ਸਮਾਜ 'ਤੇ ਅਸਰ ਪਾਇਆ। ਕਾਂਸ਼ੀਰਾਮ-ਮਾਇਆਵਤੀ ਦੀ ਆਮਦ ਨੇ ਦਲਿਤ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵੋਟ ਦੀ ਕੀਮਤ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰਤ ਕੀਤਾ। ਤਲਹਨ ਕਾਂਡ ਵਾਪਰਿਆ। ਮਾਇਆਵਤੀ ਨੇ ਯੂਪੀ 'ਚ ਬਹੁਮਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਨਵੇਂ ਸਮੀਕਰਣ ਬਣੇ। ਦਲਿਤ ਮੁੰਡੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਰਾਂ 'ਤੇ ਲਿਖਵਾਉਣ ਲੱਗੇ-ਚਮਾਰ ਦੀ ਗੱਡੀ। ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ, "ਇਸ ਨਵੀਨ ਸਥਿਤੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਮਾਡਲਾਂ ਅਗੇ, ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ, ਮਨੋਰਥ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ, ਵਿਭਿੰਨ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਲਖਣਤਾ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ, ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਚਰਿੱਤਰ ਬਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੇ ਤਰਕ ਸਿਰਜੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੋਰਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਲਾਤਮਕ ਸਿਰਜਨਾਵਾਂ ਸਨਮੁੱਖ ਨਵੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਉਭਾਰੀਆਂ ਹਨ।"

ਚੌਥੀ ਪੜ੍ਹਾਅ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਇਥੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਸੀ-ਟੀਵੀ। ਡਿਸਕਵਰੀ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਜਿਉਗਰੈਫਿਕ, ਹਿਸਟਰੀ ਤੇ ਐਨੀਮਲ ਪਲੈਨੇਟ ਚੈਨਲਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਦਿਖਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੈਨਲਾਂ ਨੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਮੋਬਾਇਲ ਨੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੂਰੀਆਂ ਘਟਾਈਆਂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵਧਾਈਆਂ। ਪ੍ਰੈਸ ਦਾ ਰੋਲ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਹੀ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਚੌਥੀ ਪੜ੍ਹਾਅ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਵਿਧਾ 'ਚ ਅਹਿਮ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਰੰਪਰਕ ਢਾਂਚੇ-ਸ਼ੁਰੂਆਤ, ਮੱਧ

ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ। ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਆਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਸੀ।

ਇਸ ਪੜਾਅ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਆਹ ਨਹੀਂ ਲਿਖਣਾ-ਔਹ ਨਹੀਂ ਲਿਖਣਾ। ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਬੰਧੇਜਾਂ ’ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ’ਤੇ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਯਤਨ ਨਿਸਫਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣ ਯੋਗ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਦੋ ਵਿਸ਼ੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਏ। ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ। ਵਰਜਿਤ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ’ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਕਲਮ ਚਲਾਈ। ਬਲਦੇਵ ਧਾਲੀਵਾਲ ਅਨੁਸਾਰ, “ਜਿਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਵੱਜੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾਤਮਕ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਮ-ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨਾਲ ਹੈ। ਪਵਿਤਰਤਾ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪੂਜੇ ਜਾਂਦੇ ਖੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੀ ਇਹ ਚੇਤਨਾ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਵਾਹਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਬੜਾ ਮਾਰਮਿਕ, ਬੇਬਾਕ ਅਤੇ ਮਾਅਨੇਖੇਜ਼ ਬਿਆਨ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।”

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ’ਚ ਦਲਿਤ, ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ, ਦਲਿਤ ਚਿੰਤਨ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਦਲਿਤ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਵਰਗ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪੀੜਾਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਭੇਦਭਾਵ ਵਿਰੁੱਧ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਅਜਿਹਾ ਸਾਹਿਤ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਜਾਤ ਨਾਲੋਂ ਜਮਾਤ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਬੰਧਤ ਸੀ। ਹੁਣ ਵਾਲਾ ਸਾਹਿਤ ਰੰਜਿਸ਼ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਕ ਗੱਲ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਇਹ ਵੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦਲਿਤ ਲੇਖਕ ਕੋਈ ਯਾਦ ਯੋਗ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕੇ। ਰੰਜਸ਼ਾਂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਬੰਨ ਕੇ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਦੀ ਸੋਚ ’ਤੇ ਜਿੰਦਾ ਲਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਕੁ ਦਲਿਤ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਬਦਲਾਊ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਵੀ ਲਿਖਿਆ। ਸਿੱਧਾ ਫਾਰਮੂਲਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਪਰ ਕਲਾਸ ਦੀ ਕੁੜੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਲੋਅਰ ਕਲਾਸ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ। ਜਾਂ ਪਿੰਡ ’ਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਉਭਾਰੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ ਜਿਸ ’ਚ ਦਲਿਤਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਠੀਕ ਪੱਖ ਵੱਲੋਂ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ’ਚ ਸੋਚ ਦਾ ਸਤੁੰਲਨ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਇਹ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਸਾਡੇ ਚੇਤਿਆਂ ’ਚ ਯਾਦ ਰਹਿਣਯੋਗ ਇਕ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ’ਤੇ ਗੈਰ-ਦਲਿਤਾਂ ਨੇ ਵਧੀਆ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਦੌਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ’ਚ ਕਿਸਾਨੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਅਲਵਿਦਾ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਬਹੁਤੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਪਿੰਡਾਂ ’ਚੋਂ ਹੀ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ’ਚ ਆ ਗਏ-ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੇਂਡੂ ਬੈਂਕਗਰਾਊਂਡ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ’ਚ ਪਿੰਡ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਕਿਸਾਨੀ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਮਸਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਥਾਪਤ ਕਥਾ ਮਾਡਲਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ। ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੰਗਠਨ ਪੱਖੋਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ। ਪਾਤਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਨੀਮ-ਬੇਹੋਸ਼ੀ ’ਚ ਗੱਲਾਂ ਕਹਾਉਣੀਆਂ, ਸੁਪਨ ਜਾਂ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ’ਚ ਮੋਨੋਲਾਗ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰਲੇ ਗੁਭ-ਗਲਾਹਟ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲਿਆਉਣਾ, ਹਿੰਦੂ ਮਿਥਿਹਾਸ ’ਚੋਂ ਸੰਕੇਤਕ ਵੇਰਵੇ ਦੇਣੇ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ

ਅੱਜ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ’ਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਨਵੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਕਹਾਣੀਆਂ ’ਚ ਜਟਿਲਤਾ ਭਾਰੂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਜਟਿਲ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਲਿਖੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਮਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਉਨਾ ਕੁਝ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਦਾ ਜਿੰਨਾ ਕੁਝ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਉਲਟ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਗੰਢਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਲਪੀ ਭਾਸ਼ਾ ’ਚ ਬਨਾਵਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਲੰਕਾਰਾਂ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਂ, ਉਪਮਾਵਾਂ ਤੇ ਰੂਪਕਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਕੋਲ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਿਵਿਧਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੰਪਿਊਟਰ-ਏਜ਼ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਪੱਖੀ, ਬਹੁ-ਪਰਤੀ, ਬਹੁ-ਸੁਰੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਪਹਿਲੀ ਜਾਂ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਆਦਰਸ਼, ਉਪਦੇਸ਼, ਸੁਝਾਉ ਨਹੀਂ ਪਾਲ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ, ਸੁਣਾਉਣ, ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ’ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਤੋਰਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣਾ ਹਮਰਾਜ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹੇਅੰਤ ਵਾਲੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਛੋਹਾਂ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬੇਚੈਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਕਹਾਣੀ ਮੈਂ-ਮੂਲਕ ਵਕਤਾ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਡਾਇਲਾਗ ਫਾਰਮ ’ਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ।

ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਸੂਖਮ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪੇਤਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੋ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਨੇ ਹਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ’ਚ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ’ਚ ‘ਕਥਾ’ ਹੀ ਗਾਇਬ ਸੀ। ਕਥਾ ਰਸ ਗਾਇਬ ਸੀ। ਬਿਨਾਂ ਵਜ੍ਹਾ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੜੇ, ਆਲੋਚਕ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ’ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਾਡੇ ਚੇਤਿਆਂ ’ਚ ਵਸੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਾਰਣ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਸਾਧਾਰਣ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਖਬਲ’, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਦੀ ‘ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ’, ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ‘ਮਹਿਕ ਦੀ ਮੌਤ’, ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰੁਪਾਣੇ ਦੀ ‘ਹਵਾ’ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ।

ਚੌਥੀ ਪੜਾਅ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਕੋਲ ਇਕ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਆਲੋਚਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਨਿੱਠ ਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਚਲਾਊ ਕਿਸਮ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਭਾਰੂ ਹੈ। ਮਿੱਥ ਕੇ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਡਾਲਰਾਂ, ਪਾਊਂਡਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬੱਲੇ-ਬੱਲੇ-ਦੂਜਾ ਜਾਵੇ ਢਿੱਠੇ ਖੂਹ ’ਚ।

ਇਸ ਅੰਕ ’ਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਨਿਰਣੈ ਕਰੋਗੇ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਨਮੁੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਜਰੀਇਆ ਬਣਿਆ ਹਾਂ।

-ਜਿੰਦਰ

ਮਿਹਰਬਾਨ/ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ (1-10-1952)

ਆਰਤੀ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੀਤਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਸ਼ੀਤਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਮੇਰੇ ਲਈ ਲੋਕਲ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਗਰੌਸਰੀ ਇਸੇ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੀਤਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਕੁਝ ਕੁ ਦੋਸਤੀ ਜਿਹੀ ਵੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਹਾਸਾ ਮਜ਼ਾਕ ਵੀ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਰਤੀ ਉਸ ਕੋਲ ਨੌਕਰੀ ਪੁੱਛਣ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ 'ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਸ਼ੀਤਲ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਿਆ,

–ਇਹਨਾਂ ਭਾਈ ਸਾਬ ਦੀ ਵਾਹਵਾ ਵਾਕਫੀ ਐ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੀ. ਵੀ. ਦੇ ਦਿਓ, ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕੰਮ ਲੱਭ ਦੇਣਗੇ।"

ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅੱਖ ਵੀ ਦੱਬੀ। ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਰਤੀ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਕਾਪੀ ਆਪਣੀ ਸੀ. ਵੀ. ਦੀ ਫੜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ,

–ਸਰ ਜੀ ਪਲੀਜ਼! ਮੈਨੂੰ ਕੰਮ ਦੀ ਸਖਤ ਲੋੜ ਐ, ਮੈਂ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ, ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੀ ਆਂ।"

ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਹੇ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸੀ. ਵੀ. ਪੜ੍ਹਨ ਲਗਿਆ। ਆਰਤੀ ਗੁਪਤਾ, ਉਮਰ ਬੱਤੀ ਸਾਲ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਸਰਜਰੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਤਜ਼ਰਬਾ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦਾ, ਦੋ ਸਾਲ ਦਾ ਤਜ਼ਰਬਾ ਨਰਸਰੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ। ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਤਜ਼ਰਬਾ ਗਰੌਸਰੀ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ। ਫਿਰ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਵੀ। ਉਹ ਬੋਲੀ,

–ਸਰ ਜੀ ਪਲੀਜ਼, ਪਤਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਵੀ ਇਹਦੇ 'ਤੇ ਲਿਖਿਐ।"

–ਨਹੀਂ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨੰਬਰ ਲਓ ਤੇ ਪਤਾ ਕਰਦੇ ਰਿਹੋ।"

ਸ਼ੀਤਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸ਼ੋਸ਼ਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਰਤੀ ਪੈਨ ਪੇਪਰ ਕੱਢ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਮੇਰੇ ਫੋਨ ਲਿਖਾਉਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੀ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨੰਬਰ ਦੇਣਾ ਪਿਆ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਨੰਬਰ ਦੇਣਾ ਬੁਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਗੱਠੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰ ਤੇ ਪੱਕੇ ਰੰਗ ਤੋਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨਣ ਹੋਵੇ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਧੀਆ ਬੋਲਦੀ ਕਰਕੇ ਯਕੀਨ ਬੱਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬਣ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸ਼ੀਤਲ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਮਿੰਨਾ ਮਿੰਨਾ ਮੁਸਕਰਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦ ਆਰਤੀ ਨੇ ਫੋਨ ਲਿਖ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ,

–ਏਦਾਂ ਕਰੋ ਜੀ, ਇਕ ਵਾਰ ਇਹ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਡਾਇਲ ਕਰ ਕੇ ਦੇਖ ਲਓ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਫੋਨ ਵਿੱਚ ਫੀਡ ਕਰ ਲਓ, ਇਹ ਪੇਪਰ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਗਵਾਚ ਸਕਦੈ।"

ਤੇ ਆਰਤੀ ਆਪਣਾ ਫੋਨ ਕੱਢ ਕੇ ਬਟਣ ਦੱਬਣ ਲੱਗੀ। ਮੇਰਾ ਫੋਨ ਖੜਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਜਿਹੀ ਫਿਰ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਨੰਬਰ ਆਪਣੇ ਫੋਨ ਵਿਚ ਭਰ ਕੇ ਕਿਹਾ,

–ਲਓ ਸਰ ਜੀ, ਮੈਂ ਸਰ ਜੀ ਦੇ ਹੇਠ ਹੀ ਤੁਹਾਡਾ ਨੰਬਰ ਐਡ ਕਰ ਲਿਆ, ਹੁਣ ਪਲੀਜ਼ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਿਓ।"

–ਚਲੋ ਟਰਾਈ ਕਰਦੇ ਆਂ।"

ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਕਿਹਾ। ਆਰਤੀ ਸਾਨੂੰ ਨਮਸਤੇ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਤੁਰ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਫਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ੀਤਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ,

–ਲਓ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਲੱਗੇ ਆਹਰੇ। ਇਹ ਵਿਚਾਰੀ ਕੋਈ ਦੁਖੀ ਆਤਮਾ ਐ, ਪਰਸੋਂ ਵੀ ਆਈ ਸੀ, ਗੱਲਾਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਰਦੀ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਲਈ ਲੋੜ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਸੀ।.....ਦੱਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਟੂਰਿਸਟ ਵੀਜ਼ੇ 'ਤੇ ਆਈ ਹੋਈ ਐਂ।

ਇੰਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਲੜਕਾ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਗੱਲ ਉਥੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਈ।

ਇਵੇਂ ਸੈਰ ਲਈ ਆ ਕੇ ਕੰਮ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਈ ਤਾਂ ਸੈਰ ਲਈ ਆਏ ਚੁੱਭੀ ਵੀ ਮਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਕਈ ਕਈ ਸਾਲ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਰਹਿ ਕੇ ਸਸਤੀ ਉਜਰਤ 'ਤੇ ਇਧਰ ਓਧਰ ਕੰਮ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮਰਦ ਹੀ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਕੋਲ ਇਥੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਵੀ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਸੋਚਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਆਰਤੀ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਦਾ ਵੀਜ਼ਾ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਉਹ ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਥੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸਟੋਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਹੀ ਤਾਂ ਵੀਜ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਆਰਤੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਭੁੱਲ ਭੁਲਾ ਗਿਆ।

ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਆਰਤੀ ਦਾ ਫੋਨ ਆ ਗਿਆ। ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ,

–ਕਿਉਂ ਸਰ ਜੀ, ਮੇਰਾ ਕੀਤਾ ਕੁਝ ?"

–ਨਹੀਂ ਆਰਤੀ ਜੀ, ਟਰਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾਂ, ਕਈ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੋਇਐ।"

–ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਰਤੀ ਜੀ ਨਾ ਕਹੋ, ਸਿਰਫ ਆਰਤੀ ਕਹੋ, ਜੇ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕੰਮ ਲੱਭ ਦੇਵੋ।"

ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਕੰਮ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੁੱਛਿਆ। ਆਰਤੀ ਦੇ ਫੋਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਕੁਝ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤੇ। ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਗਰੇਵਾਲ ਨੂੰ ਬੰਦੇ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਰਤੀ ਨੂੰ ਗਰੇਵਾਲ ਦਾ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਲਿਖਵਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਵੇ। ਆਰਤੀ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਗਰੇਵਾਲ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲੀ। ਗਰੇਵਾਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸੋਚ ਕੇ ਦੱਸੇਗਾ। ਫਿਰ ਗਰੇਵਾਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ,

–ਇਹ ਤੂੰ ਕਿਹਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।...ਇਹ ਵੈਨ ਲੱਦਣ ਲਾਹੁਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਲਊ ਤੇ ਨਾਲੇ ਇਹ ਤੇਜ਼ ਕੁੜੀ ਐ, ਇਹਨੇ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਸਟਾਫ ਨੂੰ ਵੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦੇਣਾਂ।"

ਮੈਂ ਆਰਤੀ ਨੂੰ ਦੋ ਜਗ੍ਹਾ ਹੋਰ ਵੀ ਭੇਜਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜੈਕਟ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਫਰੋਲ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕੋਈ ਗਵਾਚਾ ਪੇਪਰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਆਰਤੀ ਦੀ ਸੀ. ਵੀ. ਲਗ ਗਈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗਿਆ। ਸੀ. ਵੀ. ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਈ ਮੇਲ ਐਡਰਸ ਵੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਈ ਮੇਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਲਈ ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾ ਰਿਹਾ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਦ ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਈ ਮੇਲ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਵੀ ਕਰ ਸਕਿਆ ਹਾਂ, ਉਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ

ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦੋਵੇਂ ਬੇਟੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਟੇਡੀ ਹੈ ਤੇ ਸੁਣਨ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਈ ਮੇਲ ਮੈਨੂੰ ਉਤੇਜਤ ਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਜਿਵੇਂ ਖਿਚਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ ਹੋਵਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸੇ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਨ ਤੇ ਫਿਰ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਵੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਰੁਕ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਹੀ ਮਿਲਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਵੀ ਲੈ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਲਿਖਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਮੇਨ ਰੋਡ ’ਤੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਬਾਹਾਂ ਤੋਂ ਟੌਪ ਅਤੇ ਕਸਵੀਂ ਜੀਨ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਮੇਕਅੱਪ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਮੁਸ਼ਕੀ ਨੈਣ-ਨਕਸ਼ ਬਹੁਤ ਸੁਹਣੇ ਲਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਭਰਵੀਂ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਧੂ ਜਿਹੀ ਪੈਣ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਰਾਬਰ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ,

-ਕਿਥੇ ਜਾਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰੇਂਗੀ ਆਰਤੀ ?...ਪੱਬ, ਕਲੱਬ ਜਾਂ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ?”

-ਸਰ ਜੀ, ਸਟੇਅਰਿੰਗ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਐ, ਕਿਤੇ ਵੀ ਲੈ ਚੱਲੋ।”

-ਫਿਰ ਵੀ ਕੋਈ ਚੋਣ ਤਾਂ ਹੋਏਗੀ।”

-ਮੇਰੀ ਚੋਣ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਐ।”

-ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਵਕਤ ਐ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ?”

-ਸਰ ਜੀ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਵਕਤ ਹੀ ਵਕਤ ਐ, ਤੁਸੀਂ ਕਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਕੰਮ ਤੇ ਜਾਣਾ ਹੋਏਗਾ।”

-ਹਾਂ, ਉਹ ਤੇ ਹੈ।”

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਜਲਦੀ ਘਰ ਮੁੜਨਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਦੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ। ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਤਾਂ ਫਿਕਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਣਾ ਸੀ ਤੇ ਫੋਨ ਕਰੀ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਦੱਸ ਆਇਆ ਸਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਲੇਟ ਹੋ ਜਾਵਾਂ ਪਰ ਕਿੰਨਾ ਲੇਟ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੱਸਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਿਆ,

-ਇਥੇ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਕੋਲ ਰਹਿ ਰਹੀ ਐਂ ?”

-ਨਹੀਂ ਸਰ ਜੀ, ਮੇਰੀ ਇਕ ਸਹੇਲੀ ਐ ਨੀਲਮ, ਉਸ ਕੋਲ ਰਹਿ ਰਹੀ ਆਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਕਮਰਾ ਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਕੰਮ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਕਿਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਨੀਲਮ ਦੀ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਬੱਚੀ ਐ, ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੀ ਆ, ਨੀਲਮ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਕਿਸੇ ਲੌਂਡਰੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਆ, ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਬਦਲੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਐ।”

-ਇਹ ਤਾਂ ਕੌਂਸਲ ਇਸਟੇਟ ਲੱਗਦੀ ਐ।”

-ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਕੌਂਸਲ ਇਸਟੇਟ ਈ ਐ, ਸਿੰਗਲ ਮਦਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨੀਲਮ ਨੂੰ ਇਥੇ ਫਲੈਟ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਐ।”

ਅਸੀਂ ਐਕਟਨ ਟਾਊਨ ਦੇ ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਉਸਨੇ ਜੋ ਆਪਣੀ ਆਪ ਬੀਤੀ ਸੁਣਾਈ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕਲੀਨਕ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਸ

ਦਾ ਪਤੀ ਕਿਸੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਕਲਰਕ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਸੀ। ਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਬਣ ਗਏ। ਜਦ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਆਰਤੀ ਲੰਡਨ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਘਰ ਹੀ ਲੈ ਆਇਆ ਇਸੇ ਗੱਲ ’ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਤਲਾਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਲਾਕ ਦੇਣ ਲਈ ਆਰਤੀ ਨੇ ਵੀ ਦੇਰ ਨਾ ਲਾਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਸੁਨਹਿਰੀ ਭਵਿੱਖ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਇਥੇ ਲਾ ਕੇ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਥੇ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਿੱਸ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਥੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸੈਟਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਪਤੀ ਜਾਂ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਉਹ ਬਿਲਕੁੱਲ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਦੋ ਘੰਟੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿਚ ਬੈਠੇ। ਕਾਫੀ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਜਦ ਅਸੀਂ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਵਿਚ ਬਾਂਹ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲਗਿਆ। ਇਵੇਂ ਬਾਂਹ ਵਿਚ ਬਾਂਹ ਤਾਂ ਕਦੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਈ। ਵਾਪਸ ਉਸ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਮੂਹਰੇ ਕਾਰ ਰੋਕਦਿਆਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ,

-ਆਰਤੀ, ਮੈਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ ਤੇਰੇ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰ ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਨਾ ਕਰ ਸਕਾਂ।”

-ਸਰ ਜੀ, ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਉਹੋ ਕੁਝ ਐ ਜੋ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿਚ ਐ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹੋ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਐ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਜਿਹੇ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਮਿਲੀ।”

-ਹਾਂ, ਆਰਤੀ, ਜੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬਹੁਤ ਪੈਸੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੱਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾਂ।”

-ਨਹੀਂ ਸਰ ਜੀ, ਐਸੀ ਕੋਈ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਨਹੀਂ ਐ, ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਆਈ ਤੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਥੇ ਬੈਂਕ ਵਿਚ ਅਕਾਊਂਟ ਖੋਲ੍ਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੈਸੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾ ਗਈ ਸਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਹਸਬੈਂਡ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੇਮ ਖੇਡ ਰਿਹੈ।”

ਉਹ ਬਾਏ-ਬਾਏ ਕਰਦੀ ਚਲੇ ਗਈ। ਮੈਂ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦਾ ਰੱਜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ। ਇਸ ਰੱਜ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਂ ਘਰ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਪਤਨੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦੀ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ,

-ਕੀ ਗੱਲ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਓਂ ?”

-ਬੱਸ ਤੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਈ ਖੁਸ਼ ਆਂ।”

-ਅੱਜ ਤਕ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਏ।”

ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਹੇ ਬਿਨਾਂ ਅੰਦਰ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ,

-ਰੋਟੀ ਬਣਾਵਾਂ ?”

-ਰੋਟੀ ਮੈਂ ਦੋਸਤ ਦੇ ਘਰ ਖਾ ਆਇਆਂ, ਤੂੰ ਚਾਹ ਬਣਾ।”

ਕਹਿੰਦਾ ਮੈਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਮੂਹਰੇ ਬੈਠ ਆਰਤੀ ਨੂੰ ਈਮੇਲ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ। ਈਮੇਲ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਖੁਸ਼ੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉਜਲੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਸ਼ੁਭ ਇੱਛਾਵਾਂ ਵੀ ਕਹੀਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਈਮੇਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਤਾਂ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਨੀਲਮ ਦਾ ਕੰਪਿਊਟਰ ਖਰਾਬ ਸੀ ਪਰ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਹੀ ਫੋਨ ਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਫੋਨ ’ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਵੀ ਅਕਸਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਂ ਕੰਮ ਤੋਂ ਪਰਤਦਾ ਇਕ ਘੰਟਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਲੈਂਦਾ। ਕਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਕੈਫੇ ਵਿਚ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਗੱਲ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਦੀ, ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਉਸ ਦਾ ਹਾਸਾ, ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਵਜੂਦ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਈ।

ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਪੁੱਛਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਏਨਾ ਬਦਲਿਆਂ-ਬਦਲਿਆਂ ਕਿਉਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ

ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਵਹਿਮ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੀ ਬਦਲ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਘਰ ਪਤਾ ਚਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਤਲਾਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਤਾਂ ਹੈ ਵੀ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਕੁਝ ਕੌੜੀ। ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ, ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇੱਜ਼ਤ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵਡਿਆਈ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੋਚਦਾ ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਕਿ ਆਰਤੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬੰਦਾ ਲੱਭ ਲੈ ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਦਾ ਫੋਨ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਇਕ ਖਾਸ ਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਮੁੰਡਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਘਰ ਆਇਆ। ਪਤਨੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ,

–ਆਪਣੇ ਡੈਡੀ ਵੱਲ ਦੇਖ, ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਚੇਂਜ ਦਿੱਸਦੀ ਐ।"

–ਓ ਹਾਂ, ਡੈਡ ਨੇ ਹੇਅਰ ਡਾਈ ਕਰ ਲਏ।"

–ਇਕੱਲੇ ਹੇਅਰ ਡਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ, ਦੇਖ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਸ਼ੋਖ ਰੰਗ ਦੇ ਪਾਏ ਆ ਜਵਾਨਾਂ ਵਰਗੇ, ਭਾਰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਸਾਈਕਲ ਵੀ ਚਲਾਉਂਦੈ।"

–ਰੀਅਲੀ ਡੈਡ, ਯੂ ਲੌਸਟ ਵੇਟ,...ਕੋਈ ਗਰਲਫਰਿੰਡ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਗਈ ?....ਡੈਡੀ ਬੀ ਕਿਅਰਫੁੱਲ, ਨੋ ਬਰੱਦਰ ਨੋ ਸਿਸਟਰ।"

–ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਕੱਢ ਲਈ, ਜਦ ਟਾਈਮ ਸੀ ਗਰਲ ਫਰਿੰਡ ਉਦੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਹੁਣ ਕੀ ਮਿਲੇਗੀ।"

–ਫਿਰ ਏਨੀ ਟੌਹਰ ਕਾਹਤੋਂ ਖਿਚਦੇ ਆਂ ?"

–ਇਹ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜ਼ਰਾ ਬਣ–ਠਣ ਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰੀਏ, ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹਾਲੇ ਬਹੁਤ ਵਕਤ ਪਿਐ।"

–ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਨਾਂ ਦੱਸੋ, ਫੋਨ ਦਿਓ ਜ਼ਰਾ ਪੁੱਛਾਂ।"

–ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਕਦੋਂ ਜਾਣਦੀ ਆਂ।"

ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਲਹਿਜਾ ਬਹੁਤ ਡਰਾਉਣਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਅੰਦਰੋਂ ਡਰ ਵੀ ਗਿਆ ਸਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆਰਤੀ ਦੇ ਫੋਨ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਵੀ ਨਾ ਪਰ ਫਿਰ ਸਭ ਕੁਝ ਉਵੇਂ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਕਿ ਆਰਤੀ ਵਾਲੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਾਂ ਪਰ ਕਿਸ ਨਾਲ ਕਰਾਂ। ਮੇਰੇ ਰਾਜਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ। ਆਰਤੀ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਚਲਦਿਆਂ ਮੇਰਾ ਅਕਸ ਹੀ ਮਲੀਆ–ਮੇਟ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ੀਤਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ,

–ਦਿੱਲੀ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਫੋਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਦੇ ?"

–ਨਹੀਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।"

–ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਅੱਖ ਹੀ ਖਰਾਬ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਏਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਚੁੰਬੜ ਜਾਣ ਤਾਂ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀਆਂ, ਬਲੈਕਮੇਲ ਕਰਨ ਤੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਸਾਡੇ ਗਵਾਂਢੀ ਦਾ ਇਕ ਗੋਰੀ ਨੇ ਘਰ ਤੁੜਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਬੰਦਾ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀ, ਗੋਰੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਪੈਸੇ ਹੋਣਗੇ ਜਦ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟਣ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਗੋਰੀ ਉਹਦੇ ਘਰ ਈ ਆ ਗਈ ਤੇ ਸਾਰਾ ਭੇਦ ਖੋਲ੍ਹ ਗਈ।"

ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਆਰਤੀ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੰਨੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਰਤੀ ਨੇ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਗਿਆ। ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਵੀ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੰਦੀ। ਨਾ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦਾ ਐਡਰਸ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਘਰ ਦਾ ਫੋਨ ਨੰਬਰ। ਬੱਸ ਇੰਨਾ ਕੁ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮੋਬਾਇਲ ਵਿਚ ਕਰੈਡਿਟ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਘੰਟੀ ਮਾਰ ਕੇ ਦੱਸ ਦਿੰਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਾਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹੋ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੰਮ ਲੱਭਣ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮੱਦਦ ਕਰ ਦੇਵਾਂ ਜੋ ਕਿ ਮੈਂ ਕਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਕਿਆ। ਫਿਰ ਵੀ ਸ਼ੀਤਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਲ ਪ੍ਰਖਣ ਲਈ ਆਰਤੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ,

–ਆਰਤੀ, ਚਲ ਤੈਨੂੰ ਕਪੜਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੌਪਿੰਗ ਕਰਾ ਦੇਵਾਂ।"

–ਨਹੀਂ ਸਰ ਜੀ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਏਨੇ ਕੱਪੜੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਲ ਭਰ ਨਾ ਮੁੱਕਣ।"

–ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਗਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਚਲ ਕੁਝ ਲੈ ਦੇਵਾਂ।"

–ਨਹੀਂ ਸਰ ਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਸਰ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਬੱਸ ਆਹ ਨੇੜਤਾ ਆਹ ਮੋਹ ਚਾਹੀਦੈ।"

ਕਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚੁੰਬੜ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਲਾਲਚ ਜਾਂ ਭੁੱਖ ਵਰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦੀਆਂ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਵਿਸ਼ੇ ਹੀ ਭਾਰੂ ਹੁੰਦੇ। ਇਕ ਕੰਮ ਮਿਲ ਜਾਣ ਦਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਇਥੇ ਸੈਟਲ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ।

ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ,

–ਆਰਤੀ, ਤੂੰ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਲਭ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੀ, ਸੈਟਲ ਹੋਣ ਦਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ।"

–ਸਰ ਜੀ, ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਐ ਕਿ ਮੇਰਾ ਹਾਲੇ ਤਲਾਕ ਥਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਹਾਲੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਟਾਈਮ ਲੱਗੇਗਾ, ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਐ ਕਿ ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਣਾ, ਕੋਈ ਦਿਲ ਦੀ ਸਾਂਝ ਬਣੇ, ਕੋਈ ਖਾਸ ਗੱਲ ਕਲਿੱਕ ਕਰੇ, ਨਾਲੇ ਸਰ ਜੀ, ਵਿਆਹ ਦਾ ਬੰਧਨ ਮੈਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਇਕੱਲੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ, ਹੁਣ ਨੀਲਮ ਵੱਲ ਹੀ ਦੇਖ ਲਓ, ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਮਾਲਕ ਐ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਆਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਇਸ ਪਿਆਰ ਆਸਰੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੱਢ ਸਕਦੀ ਆਂ।"

ਇਕ ਦਿਨ ਆਰਤੀ ਦਾ ਫੋਨ ਆਇਆ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਬੋਲੀ,

–ਨੀਲਮ ਚਾਰ ਹਫਤੇ ਲਈ ਇੰਡੀਆ ਜਾ ਰਹੀ ਐ।"

–ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਇੰਨਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ?"

–ਉਹਦੇ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਚਾਰ ਹਫਤੇ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਰਿਹੈ।"

–ਇਹ ਤਾਂ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਐ।"

–ਇਕ ਹੋਰ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਹੈ।"

–ਉਹ ਕਿਹੜੀ ?"

–ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਡੋਸੇ ਬਣਾ ਕੇ ਖਵਾਇਆ ਕਰਾਂਗੀ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਫਲੈਟ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਆ ਸਕਦੇ ਓਂ, ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਆਪਣਾ ਈ ਰਾਜ ਐ।"

ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਬਣਾ ਕੇ ਕੁਝ ਖਵਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਨੀਲਮ ਦੇ ਭਾਰਤ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ। ਮੈਂ ਝਿਜਕ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਕੰਮ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਛੱਲ ਵਜੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਕਾਰ ਆਰਤੀ ਦੀ ਰਹਾਇਸ਼ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਫਲੈਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾ ਕੇ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ,

–ਕੀ ਹੋ ਰਿਹੈ ਸੋਹਣੀਏ ?"
–ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਤੁਹਾਡਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਹੀ ਕਰ ਰਹੀ ਆਂ।"
–ਕੰਮ ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ?"
–ਤੁਸੀਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬਣੋ, ਮੈਂ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਛੁੱਟੀ ਕਰ ਲਵਾਂਗੀ।"
ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਛੁੱਟੀ ਕਰ ਲਈ।

ਆਰਤੀ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਮਿਲੀ। ਉਹ ਚਾਅ ਵਿਚ ਇਧਰ ਉਧਰ ਭੱਜੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹ ਬਣਾਉਂਦੀ ਬੋਲੀ,

–ਆਪਾਂ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਨਾਸ਼ਤਾ ਈ ਕਰਦੇ ਆਂ, ਖਾਣਾ ਲੰਚ ਵੇਲੇ ਤਿਆਰ ਕਰਾਂਗੇ।"
–ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ, ਅੱਜ ਸਟੇਅਰਿੰਗ ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਐ।"

ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਿਆਰੀ ਬਿਨਾਂ ਆਉਣਾ ਕਿਥੋਂ ਤਕ ਜਾਇਜ਼ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵੇਗ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਸੋਚਣ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਸ਼ਤੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਰਤੀ 'ਐਕਸਕਿਊਜ਼ ਮੀ' ਕਹਿੰਦੀ ਉਠੀ ਤੇ ਬਾਥਰੂਮ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੀ ਤੇ ਮੈਂ ਫਲੈਟ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਗਿਆ। ਦੋ ਕਮਰਿਆਂ ਦਾ ਫਲੈਟ ਸੀ। ਇਕ ਬੈਡਰੂਮ ਤੇ ਇਕ ਬੈਠਕ। ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਸਾਮਾਨ ਤਾਂ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨੀਲਮ ਦੀ ਇਕ ਫੋਟੋ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਬੱਚੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਤਸਵੀਰਾਂ ਸਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਆਰਤੀ ਬਾਥਰੂਮ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦੀ ਨਾਈਟੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਦਿਲਕਸ਼ ਅਤਰਫਲੇਲ ਛਿੜਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਮੇਕਅੱਪ ਜ਼ਰਾ ਗੂਹੜਾ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲਾਲ ਡੋਰੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਿੰਦੀ ਬੋਲੀ,

–ਸਰ ਜੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਆਂ ?"
–ਅਪਸਰਾ! ਇੰਦਰ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਅਪਸਰਾ।"

ਉਸ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਦਿਆਂ ਮੂੰਹ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਉਪਰ ਉਠਾਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ,

–ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਇੰਦਰ, ਸਾਂਭ ਮੈਨੂੰ।"

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆਰਤੀ ਤੋਂ ਅਲਵਿਦਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ,

–ਨੀਲਮ ਦਾ ਹਸਬੈਂਡ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਦੇ ?"
–ਉਹਦਾ ਹਸਬੈਂਡ ਹੈ ਨਹੀਂ।"

ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਬੱਚੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਉਠਾਉਂਦੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ,

–ਇਹੋ ਐ ਸਭ ਕੁਝ ਉਹਦਾ। ਇਹਦੇ ਕਰਕੇ ਈ ਅੱਜ ਨੀਲਮ ਐ।"
–ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ?"

–ਜੇ ਇਹ ਕੁੜੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਨੀਲਮ ਵੀ ਇਥੇ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਨੀਲਮ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਸੈਰ ਲਈ ਆਈ ਸੀ, ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਇਹ ਬੱਚੀ ਜੰਮ ਪਈ ਤੇ ਨੀਲਮ ਨੂੰ ਇਥੇ ਸਟੇਅ ਵੀ ਮਿਲ ਗਈ, ਆਹ ਫਲੈਟ ਵੀ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਸ਼ੋਸ਼ਲ ਸਕਿਉਰਟੀ ਵੀ ਤੇ ਬੱਚੀ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਪੈਸੇ ਅਲੱਗ।"

–ਤੇ ਇਹਦੇ ਹਸਬੈਂਡ ਦੀ ਡੈਥ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ?"
–ਨਹੀਂ, ਹਸਬੈਂਡ ਇਹਦਾ ਕੋਈ ਹੈ ਈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਕਿਸੇ....।"

ਪੂਛਲ ਤਾਰਾ/ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (14-2-1955)

ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਚੱਟ ਕੇ ਆਈ ਸੀਤ ਪੌਣ ਸਿੱਧੀ ਮੇਰੇ ਹੱਡਾਂ ਵਿਚ ਧੱਸ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਜਦੇ ਦੰਦੋੜਿੱਕੇ ਨਾਲ ਕਾਂਬੇ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਲਹਿਰ ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਵਜੂਦ ਕੰਬਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੋਣੇ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਨਿਰੰਤਰ ਧੁਖ਼ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਧੂੰਆਂ ਜਿਹਾ ਅੰਦਰ ਇਕੱਠਾ ਹੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਲੀ ਬਾਰੀ ਦਾ ਪੱਲਾ ਖੋਲ੍ਹ ਸੰਘਣੇ ਹਨੇਰੇ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਫਰੋਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਸਫ਼ੈਦਿਆਂ ਦੇ ਉੱਚੇ ਉੱਚੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਆਹ ਆਕਾਰ ਝੂਮਦੇ ਇਓਂ ਲੱਗ ਰਹੇ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਬੇਡੌਲ ਤੇ ਪਲ ਪਲ ਰੂਪ ਵਟਾਉਂਦੇ ਦੈਂਤ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕੀ ਖਿੱਲੀ ਪਾ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਬਾਹਰਲੇ ਗੇਟ ਲਾਗੇ ਟਾਈਗਰ ਬਦਹਵਾਸੀ ਵਿਚ ਭੌਂਕੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਬੇਚੈਨ ਹੈ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਨੀਂਦ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਚਿਰ ਛੱਤ 'ਤੇ ਟਹਿਲਦਾ ਰਿਹਾਂ ਤੇ ਹੁਣ ਦੇਰ ਤੋਂ ਇਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਉਠਕ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਹਾਂ। ਕੀਰਤੀ ਲਾਗੇ ਹੀ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਹੈ। ਉਹ ਸੁੱਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਘੁਰਾੜੇ ਸੁਣਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਵੇਲੇ ਹਰ ਤਣਾਓ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੁਆਲੇ ਰਜਾਈ ਲਪੇਟੀ ਪੰਚਮ ਸੁਰ ਵਿਚ ਘੁਰਾੜੇ ਛੱਡ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਹਾਂ ਤੇ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਮੋਟੇ ਗਿਲਾਫ਼ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਚਾਨਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਬੱਤੀ ਦੇ ਸਵਿੱਚ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੜਕ ਤੋਂ ਇਕ ਵਾਰ ਕੋਈ ਵਾਹਨ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਰ ਤੱਕ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਗਰਕਦੀ ਉਹਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਤੱਕੀ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਡੇਰੇ ਦੇ ਗੇਟ 'ਤੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਜਗਣ ਵਾਲਾ ਬਲਬ ਇਸ ਵੇਲੇ ਲਕਸ਼ਮੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੈ। ਸਤਵੀਂ ਮੰਜ਼ਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਇਮਾਰਤ ਹਾਲੇ ਵੀ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੱਸਦੇ ਨੇ ਕਿ ਇਥੇ ਕਈ ਦਫ਼ਤਰ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਣੀਆਂ ਨੇ। ਇਥੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਪਦਾਰਥ ਮਿਲਿਆ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਇਥੋਂ ਨਵੇਂ ਰੰਗੀਨ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣਗੇ। ਗੇਟ ਵਾਲਾ ਬਲਬ ਇਸ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਨਜ਼ਰੀਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਹ ਬਲਬ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਗਦਾ ਰਿਹਾ, ਗੇਟ ਉਪਰ ਵੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ। ਸੁੰਨ, ਇਕੱਲੀਆਂ ਤੇ ਠਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ 'ਚ ਇਸਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਸਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਜਿਊਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਹਯਾਤੀ ਵਿਚ ਇਹ ਡੇਰਾ ਇਓਂ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਸਾਹ ਪ੍ਰਾਣ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਉਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨਾਲ ਡੇਰੇ ਦਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪੀਡਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਤੇ ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਆਖਦੇ, ਵਿਚਾਲੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਲਕੀਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖਿੱਚ ਸਕਦਾ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਨਾ ਕੋਈ ਤਸਵੀਰ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੀ ਹੈ ਨਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਦੀ ਭਰੀ ਪੂਰੀ ਪੰਡ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸੁਆਸ ਤਿਆਗੇ ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਬਾਲਪਨ ਦੀ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਾਂ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਸੁਣਿਆ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰਨ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਖ਼ੁਦ ਪਿਤਾ ਜੀ ਹੌਲ਼ੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਨ, ਮਸਾਂ ਚੌਦਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ। ਪਰ ਉਹ ਸਿਆਣੇ ਢੇਰ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਮੰਜ਼ਰ ਚੇਤੇ ਸੀ, ਹੁਣੇ ਘੜੀ ਪਲ ਪਹਿਲਾਂ ਘਟੀ ਘਟਨਾ ਵਾਂਗ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੰਜ ਸਨ

ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਖ਼ੁਦ ਵੇਖੀਆਂ ਹੋਣ।

ਬਾਊਲੀ ਨਿਰੰਜਨ ਦਾਸ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਵੱਜਦਾ ਤੇ ਮੁੱਦਤਾਂ ਤੋਂ ਅਮਨ ਚੈਨ ਨਾਲ ਵੱਸਦਾ ਇਹ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਅੱਡੇ ਨੁਮਾ ਪਿੰਡ ਉਦੋਂ ਅਚਾਨਕ ਬਦਅਮਨੀ ਨਾਲ ਘਿਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਨੀਂਦ ਉੱਡ ਗਈ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਹਰ ਹੀਲਾ ਵਰਤਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪਾਟਕ ਨਾ ਪਏ। ਉਹ ਵਾਰ ਵਾਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਡਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਘਟਾਉਂਦੇ ਤੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਸਪੀਕਰ ਤੋਂ ਬਚਨ ਕਰਦੇ, 'ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ, ਇਹ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਨੇ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਦੰਗੇ ਹੋ ਰਹੇ ਨੇ, ਅੱਗਾਂ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਨੇ, ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਸਭ ਸਲਾਮਤੀ ਹੈ। ਰੱਬ ਤੁਹਾਡੇ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਅਮਨ ਚੈਨ ਬਣਾਈ ਰੱਖੋ। ਮਿਲ ਜੁਲ ਕੇ ਰਹੋ, ਜਿਵੇਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿੰਦੇ ਆਏ ਓ।' ਪਰ ਖ਼ਤਰੇ ਦੇ ਬੱਦਲ ਤਾਂ ਉਮਡਦੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲਦਾ ਧੂੰਆਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਫਿਜ਼ਾ ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਚਿੰਤਤ ਸਨ, ਬੇਚੈਨ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਹੱਥੋਂ ਖੁੱਸਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਡੇਰੇ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵੀਹ ਦੇ ਵੀਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰ ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਲ ਸੱਦ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਸਰਦਾਰ ਵਰਿਆਮ ਸਿਆਂ, ਸੱਚ ਤਾਂ ਇ ਐ ਕਿ ਐਸ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਵੀ ਮਹਿਫ਼ੂਜ਼ ਨਹੀਂ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਹੋਣ ਡਹੀਆਂ ਨੇ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਗੱਡੀ ਲਹੌਰੋਂ ਅੰਬਰਸਰ ਆਈ ਆ ਤੇ ਸਾਡਿਆਂ ਉਹਦੇ ਜੁਆਬ 'ਚ ਦੋ ਗੱਡੀਆਂ ਵੱਢ ਕੇ ਉਧਰ ਤੋਰੀਆਂ। ਤੂੰ ਪੱਕ ਕਰ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵਾਕਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਲਾਠੀਆਂ ਸੋਟੀਆਂ ਜੋ ਵੀ ਲੱਭਣ ਲੈ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦੁਆਲੇ ਕੰਧ ਬਣ ਜਾਓ। ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਹੋ ਸਕਣ ਬੰਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰੋ, ਪਰ ਕੋਈ ਹੋਣੀ ਨਾ ਵਾਪਰੇ।'

ਪਿੰਡ ਦੀ ਲਹਿੰਦੀ ਗੁੱਠ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਮਸੀਤ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਮੌਲਵੀ ਰਹਿਮਾਨ ਚਾਚਾ ਦੀ 'ਅੱਲ੍ਹਾ ਹੂ ਅਕਬਰ' ਦੀ ਬਾਂਗ ਹਨੇਰਿਆਂ ਦੇ ਪਲੋਪਲੀ ਵਧਰੇ ਖ਼ੌਫ਼ ਪਾਰੋਂ ਸਿਮਟਦੀ ਸਿਮਟਦੀ ਗੁੰਮ ਹਉਕਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਡੁੱਬੀ ਸੀ। ਮਸੀਤ ਦੇ ਰੋਸ਼ਨਦਾਨਾਂ ਤੇ ਛੱਤ ਦੇ ਘੁਰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਟਕਦੇ ਕਬੂਤਰ ਅਚਾਨਕ ਆਈ ਵੀਰਾਨੀ ਤੋਂ ਖ਼ੌਫ਼ਜ਼ਦਾ ਹੋਏ ਬਨੇਰਿਆਂ ਤੇ ਦੁਬਕੇ ਬੈਠੇ ਹੋਰੂੰ ਹੋਰੂੰ ਝਾਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਦਰਿਆਓਂ ਪਾਰ ਵਾਲੇ ਕਸਬਿਓਂ ਚੀਕਾਂ, ਕੁਰਲਾਹਟਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ 'ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ' ਤੇ 'ਹਰ ਹਰ ਮਹਾਦੇਵ' ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਸੁਣਨ 'ਚ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਾਹ ਸੂਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਨਿੱਕੇ ਨਿਆਣੇ ਮਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਹਿੱਕਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ। ਜੁਆਨ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਨਿਕਲੀ ਪਈ ਸੀ। ਵੇਲੇ ਦਾ ਪਲ ਪਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਕਨਸੋਅ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਦਰਖਾਤੇ ਸਾਮਾਨ ਬੰਨ੍ਹੀ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਬੇਯਕੀਨੀ ਨਾਲ ਤੱਕਦੇ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਓਪਰੀ ਓਪਰੀ ਧੀਰਜ ਦਿੰਦੇ।

ਫਿਰ ਹੇਠ ਉਪਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਕਤਲ ਹੋਏ। ਪਹਿਲਾ ਇਲਮਦੀਨ ਹਟਵਾਣੀਏ ਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਪਾਰੋਂ ਹੱਟੀ ਦਾ ਸੌਦਾ ਪੱਤਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਬੇੜੀਓਂ ਉਤਰ ਉਹ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਬੁਗਚੀਆਂ ਚੁੱਕੀ ਪੱਤਣੋਂ ਪਹੇ ਪਹੇ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਧਾੜਵੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਟੋਲੇ ਨੇ ਉਹਦੀ ਹਿੱਕ ਵਿਚੋਂ ਨੇਜ਼ਾ ਲੰਘਾ ਮਾਰ ਸੁੱਟਿਆ ਤੇ ਸਾਮਾਨ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਉਹਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰੁਲ਼ੀ ਲਾਸ਼ ਵੇਖਕੇ ਸਭ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹਵਾਈਆਂ ਉੱਡ ਗਈਆਂ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੰਤਮ ਰਸਮਾਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਾਹਸ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ੁਦ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਹਦੀ ਦੇਹ ਕਬਰਸਤਾਨ ਵਿਚ ਦਫ਼ਨਾਈ।

ਅਗਲਾ ਕਤਲ ਬਾਊ ਲਾਲ ਮਲਾਹ ਦਾ ਹੋਇਆ। ਰਾਤ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਜਥਾ

ਉਹਦੀ ਛੰਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਹਨੂੰ ਪੱਤਣ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਬੇੜੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਬੇਪਛਾਣ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਇਓਂ ਕੁਵੇਲੇ ਆਉਣ ਤੇ ਡਰੀ ਹੋਈ ਮਲਾਹ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਸੰਤੀ ਨੇ ਹਾੜੇ ਕੱਢੇ ਕਿ ਮਾਹੌਲ ਮਾੜਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਏਗੀ। ਉਹਨਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਮਲਾਹ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਬਾਂਸ ਦੀ ਮੋਟੀ ਬੱਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ ਸੀ, 'ਲੈ ਫਿਰ ਰੱਖ ਲੈ ਘਰੇ ਈ, ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ।' ਸੰਤੀ ਦੇ ਵਿਰਲਾਪਾਂ ਨੇ ਕੰਧਾਂ ਵੀ ਰੁਆ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਪਿੰਡ ਤ੍ਰਾਸ ਤ੍ਰਾਸ ਕਰ ਉਠਿਆ।

ਉਦਣ ਦਾ ਪੱਤਣ ਸੁੰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੰਨਾਟਾ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ।ਬਾਬਾ ਜੀ ਧਰਵਾਸ ਤਾਂ ਬਨ੍ਹਾਉਂਦੇ ਪਰ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦਮ ਟੁੱਟਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਡੇਰੇ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਸਾਰੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੇ। ਦੂਜੇ ਪਿੰਡਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਧਾੜਵੀਆਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਉਰ੍ਹਾਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਖਲੋ ਕੇ ਹੋਕਰੇ ਮਾਰਦੇ, 'ਕੱਢੋ ਬਾਹਰ ਮੁਸਲਿਆਂ ਨੂੰ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਫੂਕ ਦਿਆਂਗੇ।' ਸ਼ਾਇਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਨੇ ਡੇਰੇ ਵੱਲ ਹੱਲਾ ਬੋਲਣ ਦੀ ਜੁਅਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਸਨ ਕਿ ਮੁਲਕ ਦਾ ਵੰਡ ਵੰਡਾਰਾ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਏ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਇਥੋਂ ਦੀ ਮੁਸਲਿਮ ਆਬਾਦੀ ਕਾਫ਼ਲੇ ਬਣ ਕੇ ਨਿਕਲੇਗੀ ਤੇ ਬਿਆਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਪੁਲੀਸ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿਚ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਕਰ ਦਏਗੀ। ਧਾੜਵੀਆਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਲੁੱਟਣ, ਮਾਰਨ ਤੇ ਜ਼ਬਰ ਜਿਨਾਹਾਂ ਵਿਚ ਇਜ਼ਾਫ਼ਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦਿਨ ਪੱਤਣ 'ਤੇ ਇਕ ਬੇੜੀ ਆ ਕੇ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਚੰਗੇ ਹੱਟੇ ਕੱਟੇ ਪੰਜ ਸੱਤ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਡੰਗਰਾਂ ਵਾਂਗ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਜੁਆਨ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਾਰਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਗਲ਼ੀ ਕੱਪੜੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਅੰਗਾਂ ਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਉਹ ਕੁੜੀਆਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਦੂਹਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਬੰਦੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਿਆਂ ਤੁਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਲਲਕਾਰੇ ਮਾਰੇ, 'ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਮੁਸਲੀਆਂ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰੋ, ਅਸੀਂ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਕੱਢ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸਾਕੇ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰ ਕੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ। ਸਾਡੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ, ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨੀ ਛੱਡਣਾ।' ਪਲਾਂ ਛਿਣਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਡੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਦਸਤਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਵੱਡੇ ਪਹੇ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਧਾੜਵੀਆਂ ਨੇਜ਼ੇ ਬਰਛੇ ਲਿਸ਼ਕਾਏ। ਸਾਹਮਣੇ ਜਾ ਕੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਗਰਜੇ, 'ਉਏ ਏਹੋ ਸੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ? ਉਏ ਪਾਗਲੋ ਇਹ ਵੀ ਸਾਡੀਆਂ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ, ਉਏ ਗਊ ਗ਼ਰੀਬ ਨਾਲ ਏਹ ਧੱਕਾ? ਉਏ ਸ਼ਰਮ ਕਰੋ। ਡੁੱਬ ਮਰੋ ਉਏ ਵਾਹਯਾਤੋ।'

ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸਨ। ਲੋਕ ਦੱਸਦੇ ਨੇ, ਉਹ ਟੁੱਟ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਧਾੜਵੀਆਂ 'ਤੇ ਇੰਜ ਪਏ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉੱਖੜ ਗਏ। ਬੁਖ਼ਲਾਹਟ ਵਿਚ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਰੱਸੇ ਛੱਡਦਿਆਂ ਧਾੜਵੀਆਂ ਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਬਰਛਾ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੇ ਢਿੱਡ ਵਿਚ ਧੱਸ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿੰਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਦਸਤੇ ਦੇ ਬੰਦੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੇ ਢਿੱਡ ਵਿਚੋਂ ਬਰਛਾ ਖਿਚਦੇ ਧਾੜਵੀ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੌੜ ਗਏ ਸਨ। ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੇ ਟੁਟਦੇ ਬੋਲੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਮੈਨੂੰ ਛੱਡੋ, ਇਹਨਾਂ ਧੀਆਂ ਦੀ ਪੱਤ ਢੱਕੋ ਪਹਿਲਾਂ।' ਜਿੰਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਪਿੰਡੋਂ ਚਾਦਰਾਂ ਲੀੜੇ ਆਉਂਦੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੀ ਸੰਘਣੀ ਰੱਤ ਵੱਡੇ ਪਹੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਡੇਰੇ ਦੀ ਚਰਾਂਦ ਵਿਚ ਜੀਰ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਐਨ ਸਿੱਧਾ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਬਿਨਾਂ ਅੱਖ ਝਮੱਕੇ ਟਿਕ ਟਿਕੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਹ ਤੀਜਾ ਕਤਲ ਸੀ ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਬਿਸ਼ਨ

ਦਾਸ ਨੇ ਚਿੱਟੀ ਬੇਦਾਗ਼ ਲੋਈ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਕੱਜਦਿਆਂ 'ਗੁਰਮੁਖ ਜਨਮ ਸਵਾਰ ਦਰਗਾਹ ਚੱਲਿਆ' ਦੇ ਬੋਲ ਉਚਾਰੇ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਚੋਂ ਡਿੱਗਦੇ ਹੰਝੂ ਵੇਖੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਸੂਹੀ ਹੋਈ ਚਰਾਂਦ ਦੀ ਓਸੇ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਿਖਾ ਚਿਣੀ ਗਈ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪਰਾਲ਼ੀ ਦੇ ਬੁੱਥੇ ਨੂੰ ਲਾਂਬੂ ਲਾ ਕੇ ਲੱਕੜਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦਿਖਾਈ। ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਜੜ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਬੇਬੇ ਜੀ ਬੜੀ ਸਾਬਤ ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਚਮਕ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੋਲ਼ ਖਲੋਤੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ, 'ਇਹਨਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵਜਾਇਆ। ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਉਹ ਕਾਹਦਾ ਸਿੱਖ ? ਮੈਨੂੰ ਫ਼ਖ਼ਰ ਐ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਸੱਚਾ ਸਿੱਖ ਸੀ।'

ਅੱਗ ਦੇ ਬਲਦੇ ਭਾਂਬੜ ਵਿਚ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਖ਼ੂਨੀ ਹਨੇਰੀ ਵਗ਼ ਕੇ ਅਟਕ ਗਈ। ਡੇਰੇ ਦੇ ਪਨਾਹਗੀਰਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਖ਼ਤਰੇ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹਾਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਬਿਆਸ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਰਹੀ ਸਪੈਸ਼ਲ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬਹਾ ਕੇ ਆਏ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਵਾਹਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਹਮਸਾਇਆਂ ਨੂੰ ਬੇਗਾਨੇ ਰਾਹੀਂ ਪਾ ਕੇ ਲੋਕ ਨਿੰਮੋਝੂਣੇ ਹੋਏ ਪਿੰਡ ਪਰਤ ਆਏ ਸਨ। ਫਿਰ ਹੌਲ਼ੀ ਹੌਲ਼ੀ ਪਿੰਡ ਆਪਣੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਤੋਂ ਉੱਭਰਨ ਲੱਗਾ। ਲੋਕਾਂ ਕੌੜਾ ਘੁੱਟ ਅੰਦਰ ਲੰਘਾਇਆ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਜੀਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਰੁਝ ਗਏ।

ਵੇਖੀਆਂ ਅਣਵੇਖੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਏਨੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਨੇ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗਰਦਿਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੱਧਮ ਨਹੀਂ ਪਏ। ਮੈਂ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਏਨਾ ਵਾਕਫ਼ ਹਾਂ ਕਿ ਪਛਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਮੰਜ਼ਰ ਮੈਂ ਵੇਖੇ ਨੇ ਤੇ ਕਿਹੜੇ ਨਹੀਂ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਇਵੇਂ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਹਰ ਘਟਨਾ ਬੜੀ ਸਜੀਵ ਹੋ ਗਈ। ਅੱਜ ਅਚਾਨਕ ਮੇਰੇ ਤੇ ਓਪਰੇਪਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਭਾਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੁਫ਼ਨਾ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ ਜਾਂ ਲੰਮੇ ਸੁਫ਼ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਜਾਗਿਆ ਹੋਵਾਂ।

ਨੋਨੀ ਹੇਠਾਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਟੀ.ਵੀ. ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਏ। ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਗਾਣਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਏ। ਮੈਨੂੰ ਮੱਧਮ ਮੱਧਮ ਬੋਲ ਸੁਣ ਰਹੇ ਨੇ। ਕੀਰਤੀ ਦੇ ਘੁਰਾੜਿਆਂ ਵਿਚ ਗੀਤ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਖ਼ਲਤ ਮਲਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਘੁਰਾੜਿਆਂ ਦਾ ਆਦੀ ਹੋਣਾ ਹੋਣਾ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਨੋਨੀ ਮੇਰਾ ਇਕਲੌਤਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਦਸ੍ਹਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹਨੂੰ ਟੀ.ਵੀ. ਤੇ ਫਿਲਮਾਂ ਵੇਖਣ ਦਾ ਬੇਓੜਕ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਫਾਡੀ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਮੋਟਰ ਸਾਇਕਲ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮੀਡੀਅਮ ਵਾਲੇ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀਰਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨੂੰ ਪਲੱਸ ਟੂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੰਗਲੈਂਡ ਭੇਜ ਦੇਣਾ। ਉਹ ਨੋਨੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਦਾ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਹਦੀ ਪੱਕੀ ਡੋਰ ਇਹਦੀ ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਉਣ ਨਾਲ ਈ ਬੱਝੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਟਾਈਗਰ ਭੌਂਕਦਾ ਭੌਂਕਦਾ ਹੁਣ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ ਏ। ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਚੁਬਾਰੇ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਮੈਨੂੰ ਧੁਰ ਉਪਰਲੀ ਛੱਤ 'ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਪਿੰਡ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਏ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਹਿਮ ਵਿਚ ਦਮ ਘੁੱਟੀ ਪਿਆ ਏ। ਡੇਰੇ ਦੇ ਗੇਟ ਦੀ ਬੱਤੀ ਏਥੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਸਾਂਗਾ ਇਸ ਡੇਰੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਕੌਲ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪੀਡਾ ਰਿਹਾ ਏ। ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਅਕੀਦਤ ਨਾਲ ਉਥੇ ਸਮਾਧ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਪਰ ਚਿੱਟੇ

ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਛੱਤ ਪੁਆ ਦਿਤੀ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਲ ਉਪਰ ਸਾਰੇ ਵਾਕਿਆਤ ਦੀ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵੀ ਖੁਣਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਬੇਸ਼ਕ ਡੇਰੇ ਦੀ ਮਾਲਕੀ, ਇਸ ਚਰਾਂਦ ਦਾ ਡੇਢ ਕਿੱਲਾ ਰਕਬਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਰਹੀ ਇਹ ਸਾਂਝੀ ਥਾਂ ਹੀ। ਡੇਰੇ ਦੇ ਮਾਲ ਡੰਗਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਗਾਂ ਵੱਛਾ ਵੀ ਏਧਰ ਚਰਨ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਵੱਡੀ ਬੇਬੇ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਜਿਊਂਦੀ ਰਹੀ ਨੇਮ ਨਾਲ ਹਰ ਮੱਸਿਆ ਪੁੰਨਿਆ ਸਮਾਧ 'ਤੇ ਦੀਵਾ ਜਗਾਉਣ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਉਹ ਹਰ ਸਾਲ ਸਰਾਧ ਵੀ ਕਰਦੀ ਤੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਰਸਦ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪਾ ਕੇ ਆਉਂਦੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਜਦੋਂ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਹ ਨੇਮ ਬੇਬੇ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਤਾ ਨੇ ਇਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਬੇਬੇ ਵਾਂਗ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਨਿਭਾਇਆ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਹਰ ਦੀਵਾਲੀ ਦੀ ਰਾਤ ਉਹ ਸਮਾਧ 'ਤੇ ਦੀਵਾ ਵੀ ਜਗਾ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਮੱਥਾ ਵੀ ਟੇਕ ਆਉਂਦੀ।

ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਚੋਲ਼ਾ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਜਗਨ ਨਾਥ ਜੀ ਡੇਰੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬਣੇ। ਉਹ ਵੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰਬੀਨ ਤੇ ਤਿੱਖੀ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਸਾਂਝ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਬੜੀ ਮਹੀਨ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਕਾਰੀਗਰ ਸਨ–ਰਾਜ ਮਿਸਤਰੀ ਤੇ ਜੋੜੀ ਪੱਲੇ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਨਿਪੁੰਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਰ ਪੈਰ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਲਾਮਤ ਰਹੇ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਆਈ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਮੇਰੀ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਦਿਨ ਲਈ ਵੀ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਗਏ। ਡੇਰੇ ਦੀ ਕਦੇ ਕੋਈ ਸਰਾਂ ਬਣਦੀ ਤੇ ਕਿਤੇ ਨਵੇਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬਾਰੀਆਂ ਦੀ ਬਣਾਈ ਜੜਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਮੱਸਿਆ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਕਰਦੇ ਤੇ ਮਡਗਾਰਡਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਸਾਇਕਲ 'ਤੇ ਬਾਠ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ। ਬਾਕੀ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮਸਰੂਫ਼ ਹੁੰਦੇ। ਬਾਬਾ ਜਗਨ ਨਾਥ ਚਿੱਟੇ ਮਖ਼ਮਲੀ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੇ ਤੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਪਸ਼ਮੀਨੇ ਦੀ ਲੋਈ ਲਈ ਡੇਰੇ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ 'ਚ ਬਣੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪਾਰਕ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਲਹਿਜ਼ਾ ਧੀਮਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਕੂਲੋਂ ਆ ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਡੇਰੇ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ਼ ਬੇਖਟਕੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਇਓਂ ਸਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਲਾਗੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਡਾਢਾ ਸਕੂਨ ਮਿਲਦਾ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਡੇਰੇ ਦੀ ਕਿਸੇ ਗੁੱਠ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕਲਾਕਾਰੀ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ। ਲੱਕੜੀ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਨੱਕਾਸ਼ੀ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਦੀ ਤੇ ਸੀਮੇਂਟ ਵਿਚ ਕੱਢੇ ਮੋਰ ਕਬੂਤਰ ਅਸਲ ਦਾ ਝੌਲ਼ਾ ਦਿੰਦੇ। ਡੇਰੇ ਦੀਆਂ ਅਲਮਾਰੀਆਂ 'ਤੇ ਪਏ ਫੁੱਲ ਬੂਟੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਦੇ ਤੇ ਆਈ ਸੰਗਤ ਵੇਖ ਕੇ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰੀਗਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹੁੰਦੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਝਿਰਮਲ ਸਿਆਂ ਆਖ ਕੇ ਸੱਦਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੇ ਬਹਾ ਕੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਨਵੀਂ ਬਣ ਰਹੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਡਰਾਇੰਗ ਬਣਾ ਕੇ ਸਮਝਾਉਂਦੇ, 'ਇਹ ਦੇਖੋ, ਇਧਰੋਂ ਇੰਜ ਡਾਟਾਂ ਬਣਨਗੀਆਂ, ਇਸ ਗੁੰਬਦ ਦੀ ਸ਼ੇਪ ਇਓਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਏਧਰ ਪਿਲਰਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਡਿਜ਼ਾਇਨ ਵਿਚ ਵੇਲਾਂ ਬਣਨਗੀਆਂ ਤੇ ਫ਼ਰਸ਼ ਤੇ ਇਸ ਢੰਗ ਦੇ ਲਹਿਰੀਏ ਹੋਣਗੇ।'

ਤੇਜ਼ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਕੋ ਵਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪੂਰੀ ਯੋਜਨਾ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਤਿ ਬਚਨ ਕਹਿ ਕੇ ਆਖਦੇ, 'ਏਵੇਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਮਹਾਂਪੁਰਖੋ।'

'ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਨਿਆਣਪੁਣੇ ਦਾ ਆੜੀ ਐਂ ਝਿਰਮਲ ਸਿਆਂ, ਇਕ ਤੂੰ ਈ ਐਂ ਜਿਹੜਾ ਮੈਨੂੰ ਜਗਨ ਕਹਿ ਸਕਦੈ। ਤੂੰ ਨਾ ਕਿਹਾ ਕਰ ਇਓਂ।'

'ਨਹੀਂ ਹਜ਼ੂਰ ਮਹਾਰਾਜ, ਕਿਥੇ ਮੈਂ ਕਿਥੇ ਤੁਸੀਂ। ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਵੱਡਾਪਨ ਐ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਇਓਂ ਨਿਵਾਜਦੇ ਓ।' ਪਿਤਾ ਜੀ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਕੇ ਆਖਦੇ ਸਨ।ਬਾਬਾ ਜੀ ਗਦ ਗਦ

ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਬੜੀ ਫ਼ਰਾਖ਼ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਖੁੱਲ੍ਹਵਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ, 'ਘਰ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਖੜਨਾ ਲੈ ਜਾ ਝਿਰਮਲ ਸਿਆਂ, ਹੋਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸ਼ੈ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੰਗੀਂ ਨਾ। ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ਜਿੰਨਾ ਪੜ੍ਹਦਾ। ਫੀਸਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਖਰਚੇ ਦਾ ਨਾ ਸੋਚੀਂ।'

'ਜੋ ਬਚਨ ਹਜ਼ੂਰ ਮਹਾਰਾਜ।' ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਖਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਕਾਜ ਰਚਾਉਣ ਲਈ ਫਿਕਰਮੰਦ ਸਨ। ਉਹ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਸੁਭਾਅ ਕਾਰਨ ਚੁੱਪ ਸਨ। ਰਾਤ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਪਣੀ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਦਾ ਲੇਖਾਜੋਖਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਫਿਕਰਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰਦੇ। ਮਾਤਾ ਕਹਿੰਦੀ, 'ਜਦੋਂ ਸਮਾਧ ਵਾਲਾ ਖੱਤਾ ਵੱਡੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਓਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਉਹਦੀ ਬਿਜਾਈ ਅਸੀਂ ਆਪ ਕਰਦੇ ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਅੱਧ ਹੀ ਮੰਗਦੇ।' ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ, ਉਹ ਝੱਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਖ਼ੁਦ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, 'ਸਰਦਾਰ ਝਿਰਮਲ ਸਿਆਂ, ਵੱਡੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਧ ਵਾਲੇ ਡੇਢ ਕਿੱਲੇ ਦੀ ਇਕ ਕੌਡੀ ਵੀ ਕੋਲ਼ ਨੀ ਰੱਖਣੀ। ਮੇਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਐ, ਇਹੋ ਵੇਲ਼ਾ ਏ। ਤੂੰ ਧੀਆਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਲੱਭ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਤੇ ਵਿਆਹਾਂ ਦਾ ਖ਼ਰਚਾ ਤੇਰਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਏ ਡੇਰੇ ਕੋਲ਼।' ਘਰ ਆ ਕੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਖ਼ਾਹਮਖ਼ਾਹ ਕਾਹਲ਼ੇ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ ਜਦ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਬਾਰੇ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਬਾਂਹ ਵੀ ਫੜੀ। ਦੋਹਾਂ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਘਰੀਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਲੱਭ ਗਏ ਤੇ ਬੜੀ ਸੁਚੱਜਤਾ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਵੇਲ਼ੇ ਸਾਂਝਾ ਸਾਰਥ ਭੁਗਤ ਗਿਆ। ਵਿਆਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਨਿਪਟਾ ਜਦੋਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਡੇਰੇ ਕੰਮ ਲਈ ਗਏ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਧ ਵਾਲੀ ਡੇਢ ਪੈਲ਼ੀ ਦੇ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਲੈ ਝਿਰਮਲ ਸਿਆਂ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭ। ਮੈਂ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰ ਰਿਹਾਂ ਆਪਣੇ ਜੀਂਦੇ ਜੀਅ। ਬਾਅਦ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।'

ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਮ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਛੋਹਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਸਨ, 'ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਆੜੀ ਐਂ ਬਚਪਨ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਝਿਰਮਲ ਸਿਆਂ, ਤੈਨੂੰ ਨੀ ਸ਼ੋਭਦਾ ਇਹ। ਜਾਹ ਘਰ ਜਾਹ।'

ਨਵੀਂ ਸਰਾਂ ਦੀ ਤੀਜੀ ਮੰਜ਼ਲ ਬਣ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਪੈਰ ਗੋ ਤੋਂ ਤਿਲਕਿਆ ਤੇ ਉਹ ਪਿੱਠ ਪਰਨੇ ਭੁੰਞੇਂ ਆ ਡਿੱਗੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੂਲ਼ੇ ਦੀ ਹੱਡੀ ਵਿਚ ਤ੍ਰੇੜ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਸਿਵਲ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾਖਲ ਰਹੇ। ਦੋਵੇਂ ਭੈਣਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਬੀਲਦਾਰੀਆਂ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਹਫ਼ਤਾ ਹਫ਼ਤਾ ਘਰ ਨੂੰ ਸਾਂਭਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਪਿੱਛੋਂ ਛੀਨਿਆਂ ਵਾਲੀ ਮਾਸੀ ਦੀ ਕੁੜੀ ਮੀਤਾਂ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਧੰਦਾ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਮਹੀਨੇ ਭਰ ਲਈ ਸਾਡੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਾਇਕਲ 'ਤੇ ਕਦੀ ਘਰ ਆਉਂਦਾ ਕਦੀ ਹਸਪਤਾਲ ਜਾਂਦਾ। ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੀਤਾਂ ਚੌਂਕੇ ਲਾਗੇ ਖੜੀ ਮੰਜੀ ਦੀ ਛਾਂ ਥੱਲੇ ਸਬਜ਼ੀ ਰਿੰਨਦੀ ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਂਦੀ। ਉਹਦਾ ਰੰਗ ਸਾਂਵਲਾ ਪਰ ਨਕਸ਼ ਤਿੱਖੇ ਸਨ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚ ਗਹਿਰਾਈ ਸੀ ਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਕੋਇਲ ਵਰਗੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਲਾਗੇ ਬਹਿ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਾ ਕਿਸੇ ਅਜੀਬ ਜਿਹੇ ਹੁਲਾਸ ਵਿਚ ਘਿਰ ਜਾਂਦਾ ਸਾਂ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਦੋ ਵਰ੍ਹੇ ਵੱਡੀ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਭੈਣ ਕਹਿਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਸਾਂ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸੱਦਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ। ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਉਹਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੜ੍ਹਦਾ ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਮੀਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਸਾਂ। ਉਹ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਲਈ ਰੋਟੀ ਵਾਲਾ ਡੱਬਾ ਝੋਲੇ ਵਿਚ ਪਾ ਮੈਨੂੰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਤੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਆਖਦੀ, 'ਛੇਤੀ ਆਵੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਕੱਲੀ ਨੂੰ ਡਰ ਲੱਗਦਾ।' ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਤਾੜਦੀ ਵੀ, 'ਐਵੇਂ ਨਾ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਰਵ੍ਹੀਂ, ਨੱਕ ਦੀ ਸੇਧੇ ਘਰ ਆਈਂ, ਫਟਾ ਫਟ।' ਉਹ ਜਿਸ ਮੋਹ ਭਿੱਜੀ ਨਜ਼ਰੇ ਮੈਨੂੰ ਤੱਕਦੀ

ਉਸਤੋਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਭਿੱਜ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਦਬਾ ਦਬ ਪੈਡਲ ਮਾਰਦਾ ਤੇਰਾਂ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪੈਂਡਾ ਤਹਿ ਕਰ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਦਾ ਤੇ ਰੋਟੀ ਦੇ ਕੇ ਵਾਪਸ ਓਸੇ ਤਿੱਖੀ ਚਾਲੇ ਘਰ ਅੱਪੜਦਾ। ਮੀਤਾਂ ਸਿਰੋਂ ਦੁਪੱਟਾ ਲਾਹ ਕਦੀ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਗੋਹਾ-ਮਿੱਟੀ ਫੇਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ, ਕਦੀ ਭਾਂਡੇ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਕਦੀ ਥਾਪੀ ਫੜ ਕੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੁਆਲੇ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ। ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਪਤਲੇ ਮਲਮਲ ਦੇ ਕੁੜਤੇ ਵਿਚੋਂ ਉਹਦੇ ਗੋਰੇ ਪਿੰਡੇ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਖਹਿ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਮੈਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਧਿਆਨ ਪਰਤਾ ਲੈਂਦਾ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਧੜਕਣ ਲੱਗਦਾ ਤੇ ਮੈਂ ਇਧਰ ਉਧਰ ਖਿਸਕਣ ਦੀ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਬੇਧਿਆਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੰਦੀ, 'ਵੇ ਨਿੰਦਰ, ਆਈਂ ਜ਼ਰਾ, ਇਕ ਬਾਲਟੀ ਫੜਾਈਂ ਪਾਣੀ ਦੀ, ਆਹ ਦੋ ਕੱਪੜੇ ਸੁੱਟੀਂ ਰੱਸੀ ਤੇ, ਆਹ ਭਾਂਡੇ ਰੱਖੀ ਪੜਛੱਤੀ ਤੇ।' ਮੈਂ ਚਾਬੀ ਦਿੱਤੇ ਖਿਡਾਉਣੇ ਵਾਂਗ ਉਹਦਾ ਹੁਕਮ ਵਜਾਉਂਦਾ ਭੱਜਾ ਫਿਰਦਾ। ਉਹ ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਗੱਲ ਤੇ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸਦੀ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਚਿੱਟੇ ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵੇਖ ਮੇਰੀ ਸੁਰਤ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਉਖੜਿਆ ਵੇਖ ਇਕ ਧੱਫਾ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਜੜਦੀ ਤੇ ਮੈਂ ਸੀਅ ਸੀਅ ਕਰਦਾ ਕੱਚੀ ਜਿਹੀ ਹਾਸੀ ਹੱਸਦਾ। ਉਸ ਦਿਨ ਰਸੋਈ 'ਚ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤਿਆਂ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਘਰਕਦੇ ਸਾਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਹਨੇਰੀ ਝੁੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਆਪਣੀ ਹਿੱਕ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਏਥੇ ਪੀੜ ਹੋ ਰਹੀ ਆ ਨਿੰਦਰਾ, ਜ਼ਰਾ ਘੁੱਟ।' ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਜਿਸਮ ਮੁੜਕੋ ਮੁੜਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜ਼ਬਾਨ ਤਾਲੂਏ ਨਾਲ ਜਾ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕੁਝ ਬੋਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਮੀਤਾਂ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਡਿਗੂੰ ਡਿਗੂੰ ਕਰਦੀ ਢਹਿ ਹੀ ਪਈ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਛੱਡ ਮੈਂ ਵਾਹੋਦਾਹੀ ਬਾਹਰ ਨੱਸਿਆ ਤੇ ਗੁਆਂਢੋਂ ਤਾਰੀ ਚਾਚੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆਇਆ। ਉਦੋਂ ਨੂੰ ਮੀਤਾਂ ਚੰਗੀ ਭਲੀ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਚਾਚੀ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਬੋਲੀ, 'ਐਵੇਂ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਨੇਰ੍ਹਨੀ ਜੀ ਆ ਗੀ ਸੀ।' ਉਸ ਰਾਤ ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਆਈ ਤਾਂ ਚਾਚੀ ਉਹਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝਾਇਆ ਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਸਾਝਰੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਤਾ ਨੇ ਆਖਿਆ, 'ਜਾਹ ਭੈਣ ਨੂੰ ਛੀਨੇ ਛੱਡ ਆ। ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੱਲ ਨੇ ਹੁਣ। ਛੈਤ ਕੱਲ੍ਹ ਪਰਸੋਂ ਘਰ ਆ ਈ ਜਾਣ।' ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਮੈਂ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਮੀਤਾਂ ਹਾਲੇ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਰਸੋਈ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਬਾਰ ਬਾਰ ਤਸੱਵਰ ਕਰਦਾ। ਕੋਈ ਛੱਲ ਮੇਰੇ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਰੋੜ੍ਹ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ। ਕੋਈ ਬੇਵੱਸੀ ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਂਦੀ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਮੈਂ ਮੀਤਾਂ ਨੂੰ ਸਾਇਕਲ ਦੇ ਕੈਰੀਅਰ 'ਤੇ ਬਹਾ ਛੀਨੇ ਮਾਸੀ ਕੋਲ ਛੱਡਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਉਹ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਗਈ। ਕਈ ਚੰਗੀਆਂ ਕਈ ਊਟ ਪਟਾਂਗ, ਪਰ ਉਹਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਭਿੰਨੀ ਭਿੰਨੀ ਖ਼ੁਸ਼ਬੋ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਖ਼ੁਸ਼ਬੋ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਘਰ ਅੱਪੜੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੁੜਨਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਮਾਸੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਮੀਤਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਰਾਤ ਰਹਿ ਕੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਜਾਵਾਂ। ਮੈਂ ਮੀਤਾਂ ਦਾ ਕਿਹਾ ਟਾਲ ਹੀ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਮਾਤਾ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕਿ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਮੁੜ ਆਵਾਂ, ਬਿੰਦ ਝੱਟ 'ਚ ਵਿਸਰ ਗਈ। ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਤੇ ਫਿਰ ਰਾਤ ਮੈਂ ਮੌਕਾ ਭਾਲਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਮੀਤਾਂ ਦੇ ਲਾਗੇ ਖਲੋ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਂ ਪਰ ਇੰਜ ਹੋ ਹੀ ਨਾ ਸਕਿਆ।

ਪਿਤਾ ਜੀ ਘਰ ਆ ਗਏ । ਬੇਸ਼ਕ ਡੇਰੇ ਨੇ ਘਰ ਦਾ ਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖ਼ਰਚਾ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਘਰ ਦੀ ਸਾਵੀਂ ਪੱਧਰੀ ਚਲ ਰਹੀ ਗੱਡੀ ਲੀਹੋਂ ਲੱਥ ਗਈ। ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚੇ ਛੱਡ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕੰਮ 'ਤੇ ਪੈਣਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਸੋਟਾ ਫੜ ਕੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੁਰਦੇ ਡੇਰੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੰਮ ਸਮਝਾਉਂਦੇ। ਤਿੱਖੜ ਦੁਪਹਿਰੇ ਮੈਂ ਹਾਲੋਂ ਬੇਹਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਪਿੰਡੇ ਦੀ ਪਿੱਤ ਸੂਈਆਂ ਵਾਂਙੂੰ ਚੁਭਦੀ ਤੇ ਮੇਰਾ ਦਮ ਘੁਟਣ ਲੱਗਦਾ। ਹੱਥ ਫੜੀ ਤੇਸੀ ਕਾਂਡੀ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ। ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਮੀਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਪੈਂਦੇ। ਵਿਚ ਕੋਸੇ ਕੋਸੇ ਅੱਥਰੂ ਵੀ ਆ ਰਲ਼ਦੇ। ਦੁਪਹਿਰੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਲੰਗਰੋਂ

ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਦਿਆਂ, ਕੜੇ ਵਾਲੇ ਗਿਲਾਸ ਵਿਚ ਲੱਸੀ ਤੇ ਪਿੱਤਲ ਦੀ ਬਾਟੀ ਵਿਚ ਚਾਹ ਪੀਂਦਿਆਂ, ਮੈਂ ਮੀਤਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਜੁਦਾ ਨਾ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ। ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਛੁੱਟੀ ਕਰਾਂ ਤੇ ਉੱਡ ਕੇ ਛੀਨੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰੀ ਬੁਖ਼ਲਾਈ ਹਾਲਤ ’ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਡਾਢਾ ਤਰਸ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਮੰਜੇ ’ਤੇ ਬੈਠੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, ‘ਸਰਦਾਰ ਝਿਰਮਲ ਸਿਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ, ਪੁੱਤਰ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਕਠਿਨ ਜੋਗ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਹੋਣਾ। ਤੂੰ ਇਹਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਦਿੰਦਾ। ਕਿਸੇ ਕਲਮ ਘਸਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਤੇ ਜਾ ਲੱਗਦਾ। ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਹਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਈ ਕੰਮ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਈਏ ?’

‘ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਦੱਸੋ ਹਜ਼ੂਰ ਮਹਾਰਾਜ, ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ਸਿਰ ਮੱਥੇ।’ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਜ਼ਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਉਠਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

‘ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ, ਸਾਨੂੰ ਏਥੇ ਡੇਰੇ ਦੀ ਲੱਕੜ ਚਿਰਾਈ ਦੀ ਦਿੱਕਤ ਆਉਂਦੀ ਐ। ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਮਾਲ ਚਿਰਾਈਦਾ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਹਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਤੇ ਆਰਾ ਲਾ ਦਈਏ ?’

ਕਿਥੋਂ ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਿਆ ਸੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ? ਮੈਂ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਸ ਧੁੱਪ ਛਾਂ ਦੇ ਝੰਜਟ ਤੋਂ ਤਾਂ ਬਚਾਂਗਾ ਹੀ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਵਾਹੇ ਹੋਏ ਚਮਕਦਾਰ ਰੇਸ਼ਮੀ ਵਾਲਾਂ ’ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਏਹੀ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ, ਕਿਉਂ ?’

‘ਹਜ਼ੂਰ, ਏਨੇ ਅਹਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਸਹੀ।’ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਛਲਕ ਪਈਆਂ।

‘ਨਹੀਂ ਝਿਰਮਲ ਸਿਆਂ, ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਦਾ ਯਾਰ ਐਂ ਤੇ ਇਓਂ ਨਿੰਦਰ ਮੇਰਾ ਵੀ ਬੱਚਾ ਐ, ਮੇਰਾ ਵੀ ਕੋਈ ਫ਼ਰਜ਼ ਆ, ਕਿ ਨਹੀਂ ?’

‘ਮੈਂ ਕੀ ਆਖਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ? ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਕਹਿੰਦੇ ਓ, ਉਹ ਰੱਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆ।’ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਤਾਂ ਸਿਰ ਹੀ ਨਿਓਂ ਗਿਆ।

ਉਹੀ ਆਖਰੀ ਇੱਟ ਲਾਈ ਜਿਹੜੀ ਲਾ ਕੇ ਗੋ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਉਤਰਿਆ ਸਾਂ। ਸਮਾਧ ਵਾਲੇ ਖੱਤੇ ਦੀ ਡਰਾਇੰਗ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਬਣਾਈ। ਚਾਲ਼ੀ ਬਾਈ ਨੱਬੇ ਦੇ ਸ਼ੈੱਡ ਨੂੰ ਡਿਜ਼ਾਇਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਫੋਨ ਤੋਂ ਆਪ ਇੱਟਾਂ, ਗਾਰਡਰਾਂ ਤੇ ਬਾਲਿਆਂ ਦੇ ਆਰਡਰ ਕੀਤੇ। ਸੀਮੰਟ, ਰੇਤਾ, ਬਜਰੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਆਰਾ ਮਸ਼ੀਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਮਹਿਕਮੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ। ਹਰ ਕੰਮ ਵਿਚ ਆਪ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ ਤੇ ਮਹੀਨਾ ਮੁੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹੂਰਤ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਲ਼ ਬਿਠਾ ਕੇ ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਦੱਸੀਆਂ। ਮਿਸਤਰੀ ਭਜਨ ਸਿਹੁੰ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਐਨ ਸਿੱਧੇ ਚੀਰ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।ਛਾਤੀ ਤੇ ਚਮੜੇ ਦਾ ਐਪਰਨ ਪਾ ਛਤੀਰੀ ਨੂੰ ਹੰਢੇ ਹੋਏ ਮਿਸਤਰੀ ਵਾਂਗ ਧੱਕਣ ਲੱਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਕੰਮ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਜਾਗ ਪਈ। ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਗੇਲੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਤੀਰੀਆਂ ਦੇ ਟਰੱਕ ਪਠਾਨਕੋਟੋਂ ਆਉਂਦੇ। ਆਰੇ ਤੇ ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮ ਰਹਿੰਦੀ। ਮਿਲਟਰੀ ਵੱਲੋਂ ਬਣਾਏ ਬੇੜੀਆਂ ਦੇ ਪੁਲ਼ ਰਾਹੀਂ ਆਈ ਸੰਗਤ ਆਰੇ ਦੇ ਅਗਾੜੀਓਂ ਲੰਘਦੀ ਤੇ ਕੋਈ ਚਿਰਾਈ ਬਣਵਾਈ ਦਾ ਭਾਅ ਪੁੱਛਣ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਰੌਣਕ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਨੱਥੇ ਹਲਵਾਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਪ੍ਰੀਤੇ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਚਾਹ ਦਾ ਖੋਖਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਛਿੱਬੂ ਮਹਿਰੇ ਨੇ ਸਾਇਕਲਾਂ ਨੂੰ ਪੈਂਚਰ ਲਾਉਣ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਲਿਆ ਰੱਖਿਆ। ਇਕ ਦੋ ਹੋਰ ਦੁਕਾਨਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈਆਂ ਤੇ ਵਾਹਵਾ ਰੌਣਕ ਬੱਝ ਗਈ। ਡੇਰੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਵਧ ਗਈ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੁਰਸੀ ਡਾਹ ਕੇ ਬੈਠੇ ਕੰਮ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦੇ ਜਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਏਧਰ ਓਧਰ ਤੁਰ ਫਿਰ ਆਉਂਦੇ। ਮੇਰੀ ਨੱਸ ਭਜ ਵਧ ਗਈ। ਕਦੀ ਫੁਰਸਤ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ

ਮੀਤਾਂ ਦਾ ਚੇਤਾ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਮਿੱਠਾ ਜਿਹਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਾਗਦਾ। ਦਿਲ ਲੋਚਦਾ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਆਵੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀਏ। ਇਕ ਦਿਨ ਡੇਰੇ ਦੇ ਸਕੂਟਰ ’ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਕੰਮ ਗਿਆ ਮੈਂ ਵਾਪਸੀ ’ਤੇ ਐਵੇਂ ਛੀਨੇ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾ ਨਿਕਲਿਆ ਸਾਂ। ਮੀਤਾਂ ਧਰੇਕ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਬੈਠੀ ਆਪਣੇ ਦਾਜ ਦੀ ਚਾਦਰ ’ਤੇ ਫੁੱਲ ਕੱਢ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਚੁੱਪ ਤੇ ਉਦਾਸ ਜਿਹੀ ਲੱਗੀ। ਮਾਸੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਚੱਲਦੀ ਪਈ ਐ ਤੇ ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਭੇਜਾਂ ਕਿ ਉਹ ਜਾ ਕੇ ਮੁੰਡਾ ਵੇਖ ਆਵੇ। ਮੁੰਡਾ ਫ਼ੌਜੀ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਛੁੱਟੀ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਮੀਤਾਂ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਾ ਪਰ ਸਿਆਣਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚ ਦਖ਼ਲ ਦੇਣਾ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਸ਼ੋਭਿਆ। ਮਾਸੀ ਰਤਾ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੀਤਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਦਾਸ ਕਿਉਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਤਰ ਵਿਚ ਚੁੰਨੀ ਦੀ ਕੰਨੀ ਚਿੱਥਦੀ ਮੇਰੇ ਲਾਗੋਂ ਚਲੀ ਗਈ। ਮੇਰਾ ਵੀ ਗੱਚ ਭਰ ਆਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸਾਡੇ ਦਰਮਿਆਨ ਕਿਧਰੇ ਮੂਕ ਜਿਹੀ ਮੁਹੱਬਤ ਪਲ਼ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਜਾਂਦੀ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੱਕਦਾ ਰੋਣਹਾਕਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਾਸੀ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਚੁੱਪਚਾਪ ਉਥੋਂ ਤੁਰ ਆਇਆ। ਕਈ ਦਿਨ ਮੇਰਾ ਮਨ ਮਸਤਕ ਬੋਝਲ ਹੋਇਆ ਰਿਹਾ।

ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਬੁਲਾਵਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਡੇਰੇ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਤਖ਼ਤਪੋਸ਼ ’ਤੇ ਆਸਣ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਚੰਗੇ ਬਣਦੇ ਫੱਬਦੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਗੱਲ ਛੋਹੀ, ‘ਇਹ ਪਨੇਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਝਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਏਧਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਤੇ ਇਹ ਬੀਬੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਧੀ ਆ।’ ਫਿਰ ਉਹ ਉਸ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਬ ਹੋਏ, ‘ਏਹ ਆ ਕਾਕਾ, ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰ ਲਓ।’

ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, ‘ਸਭ ਕੁਝ ਪਰਵਾਨ ਐ ਹਜ਼ੂਰ ਮਹਾਰਾਜ।’

ਮੈਂ ਊਂਧੀ ਪਾਈ ਬੈਠੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਛਿਣ ਲਈ ਵੇਖਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਬੋਲੇ, ‘ਪਨੇਸਰ ਸਾਹਿਬ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਚੰਗੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸੱਜਣ ਨੇ। ਬੀਬੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕੱਲੀ ਕਾਰੀ ਧੀ ਆ। ਇਹ ਮਦਦਗਾਰ ਤੇ ਵਧੀਆ ਇਨਸਾਨ ਨੇ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੱਚੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿੰਦਰ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਸ਼ੁਭ ਹੋਣਗੇ।’

‘ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਮਹਾਰਾਜ।’ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਧੰਨ ਧੰਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਕੇ ਅੰਬਰਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਾਗੇ ਪਏ ਲੱਡੂਆਂ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੇ ਕੇ ਮੂੰਹ ਮਿੱਠਾ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਸਾਡੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮੋਹਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਮਹੀਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮੇਰਾ ਤੇ ਕੀਰਤੀ ਦਾ ਬੜੀਆਂ ਸਾਦਾ ਰਸਮਾਂ ਨਾਲ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਸਾਂ। ਮਾਤਾ ਦੀ ਅੱਡੀ ਭੋਇੰ ’ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦੀ। ਉਹਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਘਰ ਮਹਿਕ ਗਿਆ। ਨਵੇਂ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਚਾਅ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਸਰ ਗਿਆ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਸੋਟੇ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਚੱਲਣ ਲੱਗੇ। ਮਾਂ ਚਾਈਂ ਚਾਈਂ ਘਰ ਨੂੰ ਸੁੰਬਰਦੀ ਸਵਾਰਦੀ। ਦਿਨ ਚੰਗੇ ਗੁਜ਼ਰਨ ਲੱਗੇ। ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਆਸ ਤੇ ਵੇਖ ਮਾਤਾ ਉਹਨੂੰ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਲਾਉਣ ਦਿੰਦੀ। ਪਨੇਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਕੱਪੜੇ, ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਜਾਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਥੋਅ ਮਜ਼ਾਜ਼ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਸਾਦੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ’ਤੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਚੌਂਕੇ ਲਾਗੇ ਬਹਿ ਕੇ ਸਾਦ ਮੁਰਾਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲੈਂਦੇ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਿਆਣੀ ਸੋਚ ਉਤੇ ਰਸ਼ਕ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਹੁੱਬ ਕੇ ਗੁਆਂਢਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਕਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇਪਨ ਤੇ ਸਾਦਾ ਤਬੀਅਤ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ।

ਨੋਨੀ ਦੇ ਜਣੇਪੇ ’ਤੇ ਕੀਰਤੀ ਲੁਧਿਆਣੇ, ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਗਈ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਹੜ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ ਸੀ। ਦਰਿਆ ਅਚਾਨਕ ਜਿਵੇਂ ਆਫਰ ਹੀ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਦੂਰ ਮੀਲਾਂ ਤੱਕ ਪਾਣੀ ਹੀ ਪਾਣੀ ਸੀ। ਪੁਲ਼ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਖੌਰੇ ਕਿਧਰ ਵਹਿ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰ ਢਹਿ ਗਏ ਤੇ ਪਸ਼ੂ ਡੰਗਰ ਰੁੜ੍ਹ ਗਏ ਸਨ। ਫਸਲਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਡੇਰਾ ਰਤਾ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਫੁੱਟ ਪਾਣੀ ਸੀ।ਕਈ ਦਿਨ ਲੋਕਾਂ ਡੇਰੇ ਦੀਆਂ ਸਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਲੈ ਛੱਡੀ। ਬੀਬੀਆਂ ਲੰਗਰ ਪਕਾਉਂਦੀਆਂ ਤੇ ਬੰਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਡਿੱਗਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਠੁੰਮ੍ਹਣੇਂ ਦਿੰਦੇ ਗਾਰੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਛੱਪ ਛੱਪ ਕਰਦੇ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ। ਸਾਡੇ ਆਰੇ ਵਿਚ ਲੱਗੀਆਂ ਡੇਰੇ ਦੀਆਂ ਗੇਲੀਆਂ ਬੱਲੀਆਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਵਹਾਅ ਵਿਚ ਵਹਿ ਗਈਆਂ। ਔਜ਼ਾਰ ਖੁਰਦ ਬੁਰਦ ਹੋ ਗਏ। ਮੈਂ ਦੋ ਰਾਤਾਂ ਬਚਦੇ ਸਾਮਾਨ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਲਈ ਜੂਝਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਦਰਿਆ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹੋਏ। ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ ਦਾ ਇਕ ਪਾਸਾ ਢਹਿ ਕੇ ਰੁੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੀ ਅੱਧੀ ਵਸੋਂ ਬਚਿਆ ਖੁਚਿਆ ਸਾਂਭ ਕੇ ਹਿਜਰਤ ਕਰ ਗਈ। ਬਾਕੀ ਢਹੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਥਾਂ ਸਿਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੀਲਾ ਤੀਲਾ ਜੋੜਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਏ।

ਨੋਨੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਕੀਰਤੀ ਦਾ ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਜਿਵੇਂ ਹਉਕਾ ਈ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਪੈਂਦੀ ਸੱਟੇ ਰਟ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਨੰਨ੍ਹੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਬੱਚੇ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਇੰਜ ਛੱਡਕੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਕਦਾ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਉਂਜ ਵੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਪਿੱਠ ਵਧੇਰੇ ਦਰਦ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਐਕਸ-ਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਟੈਸਟਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਦਰਦ ਦਾ ਕਾਰਨ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਵਿਚ ਪੱਸ ਪੈ ਜਾਣਾ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਇਲਾਜ ਲਗਾਤਾਰ ਦਵਾਈ ਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਆਰਾਮ ਹੀ ਸੀ। ਕੰਮ ਦੀ ਮੱਠੀ ਚਾਲ ਤੇ ਨਵੇਂ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਕਾਰਨ ਮੇਰੇ ਲਈ ਔਖਿਆਈ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੀਰਤੀ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈ ਕੇ ਕੰਮ ਸਾਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਓਂ ਕਰਨਾ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ ਪਰ ਮੈਂ ਵੀ ਮਜਬੂਰ ਸਾਂ।

ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਤੇ ਮਹਿੰਗੀ ਦਵਾਈ ਘਰ ਵਿਚ ਖਿਝ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਹ ਲਾਚਾਰ ਤੇ ਦੁਖਿਆਰੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਹੜੇ ਦੀ ਇਕ ਗੁੱਠੇ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ। ਕੀਰਤੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸਹਿਜਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਗੱਲ ਗੱਲ ’ਤੇ ਖਿਝ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ‘ਮੁਸੀਬਤ ਮੇਰੇ ਭਾ ਦੀ, ਮੇਰੇ ਗਲ਼ ਪਏ ਸਿਆਪੇ, ਵਾਧੂ ਦੇ ਜੰਜਾਲ’ ਜਿਹੇ ਜੁਮਲੇ ਵਰਤਣੋ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਾ ਕਰਦੀ। ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਕਲਾਮ ਨਾ ਮਾਤਰ ਸੀ। ਉਹ ਨੋਨੀ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਦੀ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਕਾਕੇ ਦੀ ਸਿਹਤ ਵਿਗੜ ਜਾਏਗੀ। ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਡਾਢੀ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚ ਘਿਰ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨੋਂ ਇਛੁੱਕ ਸਾਂ ਪਰ ਬਦਲੇ ਹਾਲਾਤ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਰੋਕ ਦਿੰਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਦਿਨ ਵੀ ਯਾਦ ਸਨ ਜਦੋਂ ਹਾਈ ਸਕੂਲੇ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਮੈਂ ਤਪਦਿਕ ਵਰਗੀ ਨਾਮਰਾਦ ਤੇ ਜਾਨਲੇਵਾ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਸਾਇਕਲ ’ਤੇ ਬਹਾ ਕਹਿਰ ਦੀਆਂ ਠੰਢਾਂ ਵਿਚ ਖੇਸ ਦਾ ਝੁੰਗਲਮਾਟਾ ਮਾਰ ਕਈ ਮੀਲ ਦੂਰ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਲਿਜਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਕਈ ਰਾਤਾਂ ਜਾਗਦਿਆਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਟਹਿਲ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਛਿਆਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਂ ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਜੋਗਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ। ਮਾਤਾ ਆਖਿਆ, ‘ਪੁੱਤ, ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦਾ ਦੇਣਾ ਨੀ ਦੇ ਸਕਦਾ, ਤੇਰਾ ਤਾਂ ਜਾਣ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।’ ਸੋਚਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਪੀੜ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ। ਦਿਮਾਗ ਦੀਆਂ ਕੱਸੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਨੂੰ ਢਿੱਲਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾ ਕੇ ਸੌਂਦਾ। ਇਸ ਬੋਝਲ ਅਵਸਥਾ ’ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ

ਮੇਰੇ ਲਈ ਸੁਖਦ ਅਹਿਸਾਸ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਮੀਤਾਂ ਦਾ ਚੇਤਾ ਵੀ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਵਿਖਾਉਂਦਾ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਰਟ ਲਾਉਂਦੇ ਕਿ ਮੇਰੀ ਦਵਾਈ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮਰ ਜਾਣ ਦੇ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਦੋ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਮੈਂ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ ਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਦਵਾਈ ਦੇ ਕਈ ਨਾਗੇ ਪੈ ਗਏ। ਮੈਂ ਵੀ ਸੋਚਦਾ, ਹੁਣ ਬਥੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਰੱਬ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਉਹ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਰਦਾ ਦੇ ਦਏ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਵੱਸਣ ਦਏ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਮੇਰੀ ਦਿਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ ਜਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਵਧੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕਿ ਇਕ ਸਵੇਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚੋਂ ਜਾਗੇ ਈ ਨਾ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸ਼ਾਂਤ ਪਿਆ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਸਭ ਨੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਜਰਿਆ। ਮਾਤਾ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਭਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋਰਿਆ। ਦਸਵੇਂ ਦਿਨ ਭੋਗ ਪਿੱਛੋਂ ਭੈਣਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਜਿਵੇਂ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੇਰੀ ਸਿਮਰਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਯਾਦ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ।

ਸਮੇਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜਗਨ ਨਾਥ ਜੀ ਦਾ ਜਲੌ ਵੀ ਕੁਝ ਮੱਧਮ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਫ਼ਵਾਹ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀਪਕ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਮੁਤਾਬਿਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਚਲ ਰਹੀਆਂ। ਉਹ ਡੇਰੇ ਦੀ ਏਧਰ ਉਧਰ ਦਿੱਤੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਇਹਦੇ ਲਈ ਜਿਥੇ ਸਰਕਾਰੇ ਦਰਬਾਰੇ ਤੁਰਿਆ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਬਦਨਾਮ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਗੰਢ ਤਰੁੱਪ ਵੀ ਕਰਦਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵੇਚ ਵੱਟ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਤੰਗ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਡਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਲਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਵੀ ਸੀ। ਲੋਕ ਦੱਸਦੇ ਉਹ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨਾਲ ਵੇਲ਼ੇ ਕੁਵੇਲ਼ੇ ਬੋਲ ਕੁਬੋਲ ਬੋਲਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲੱਖ-ਲੁੱਟ ਤੇ ਭੋਲ਼ੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੇਠੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਡਾਢੀ ਹਿਰਾਸੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਨ। ਸੰਗਤ ਦਾ ਆਉਣਾ ਵੀ ਘੱਟ ਸੀ ਤੇ ਐਤਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਿਸ ਰਾਤ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਜਗਨ ਨਾਥ ਜੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕਿਸੇ ਅਣਪਛਾਤੇ ਟੋਲੇ ਨੇ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦਿਨ ਦਾ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਬਾਕੀ ਬਚਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਵੀ ਲੱਕ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ, ਪੋਸਟ ਮਾਰਟਮ ਤੇ ਸਸਕਾਰ ਤੱਕ ਸੰਘਣੀ ਚੁੱਪ ਵਰਤੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਕਹਿਣ ਬੋਲਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ’ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅੰਤਮ ਕਿਰਿਆ ਹੋਈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਪੱਗ ਦੀਪਕ ਸਿਰ ਰੱਖ ਉਹਨੂੰ ਡੇਰੇ ਦਾ ਅਗਲਾ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਥਾਪਿਆ। ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਬਾਬਿਆਂ ਜਿਹਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਹਲ਼ਾ ਤੇ ਰੁੱਖਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ, ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰੇ ਵਿਹੰਦਾ ਸੀ। ਡੇਰੇ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕਿਰ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਪੁਰਾਣੇ ਪੱਕੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਮੱਸਿਆ ਸੰਗਰਾਂਦ ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।

ਵੱਡੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮਹਾਰਾਜ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਡੇਰਾ ਕਿੰਨਾ ਉਦਾਸ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਮੈਂ ਹੀ ਲਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਇਕ ਲੰਮਾ ਇਤਿਹਾਸ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣਿਓਂ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਹੈ। ਚਹੁੰ ਕਿੱਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰੇ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਅੱਖਾਂ ਸੁਕੇੜ ਕੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਰਾਤ ਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹਨੇਰਾ ਤੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਉਸਰ ਰਹੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਆੜੇ ਆ ਰਹੀਆਂ ਨੇ। ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਚੱਟ ਕੇ ਆ ਰਹੀ ਹਵਾ ਕਾਰਨ ਮੇਰੇ ਦੰਦ ਫਿਰ ਵੱਜਣ ਲੱਗੇ ਨੇ ਤੇ ਮੈਂ ਹੱਥ ਕੱਛਾਂ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਨਿੱਘ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਬਾਉਲੀ ਨਿਰੰਜਨ ਦਾਸ ਉਤੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਹੁਲਾਰਾ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਦਰਿਆ ਉਪਰ ਪੁਲ਼ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਮਿਲੀ। ਆਰੇ ਦਾ ਰੁਕਿਆ ਕੰਮ ਕੁਝ ਰਿੜ੍ਹਿਆ। ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਬੰਦ ਪਏ ਖੋਖੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਵਧੀ। ਯੂ.ਪੀ. ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਮਜਦੂਰ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਪੀਲ਼ੇ ਟੋਪ ਪਾਈ ਇਧਰ ਉਧਰ ਭੌਣ ਲੱਗੇ। ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਅਪ-ਟੂ-ਡੇਟ ਇੰਜਨੀਅਰ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦੇ। ਰੇਤੇ ਸਰੀਏ ਸੀਮੰਟ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਘੋਲ਼ ਘੋਲ਼ ਕੇ ਪਿੱਲਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁਟਦੀਆਂ

ਜਾਂਦੀਆਂ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਕੰਮ ਚਲਦਾ ਤੇ ਰੌਣਕ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਕਨਸੋਅ ਸੀ ਕਿ ਏਥੋਂ ਚਾਰ ਸੜਕਾਂ ਦਾ ਹਾਈਵੇ ਬਣੇਗਾ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਸੋਨਾ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਬਾਉਲੀ ਨਿਰੰਜਨ ਦਾਸ ਨਾਂ ਦੇ ਅਗਿਆਤ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਥਾਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਰਗਾ ਸ਼ਹਿਰ ਉਸਰ ਜਾਏਗਾ। ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਲਹਿਰਾਉਂਦੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਹੋ ਜਾਊ ਤੇ ਦੂਰ ਤੱਕ ਫ਼ੈਲੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜੰਗਲ ਬੇਲੇ ਮੁੱਕ ਜਾਣਗੇ। ਪੱਤਣ ’ਤੇ ਟੂਰਿਸਟ ਸਪਾਟ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏਗਾ ਜਿਥੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸੈਲਾਨੀ ਆਇਆ ਕਰਨਗੇ। ਸਰਕਾਰ ਕਰੋੜਾਂ ਦੇ ਫੰਡ ਜੁਟਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕੰਪਨੀਆਂ ਏਥੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਹੋਟਲ ਬਣਾਉਣਗੀਆਂ ਜਿਥੇ ਦੇਸਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਤੋਂ ਆਈਆਂ ਲੇਡੀ ਵੇਟਰਾਂ ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਤੇ ਸ਼ਬਾਬ ਵਰਤਾਇਆ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਇਥੇ ਚੰਗੇ ਮੋਟੇ ਪੈਸੇ ਵਾਲੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਮਿੱਲਾਂ ਲਗਾਉਣਗੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵੀ ਦੇਣਗੇ। ਇਸ ਚੁੰਝ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਭਾਂਤ ਸੁਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਕਿਆਸਰਾਈਆਂ ਲਾਉਂਦੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ।

ਦੀਪਕ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਵੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਿਚ ਸਨ। ਉਹ ਡੇਰੇ ਦੇ ਤੀਹ ਏਕੜ ਵਾਲੇ ਨਾਖਾਂ ਅਮਰੂਦਾਂ’ ਦੇ ਰਕਬੇ ਦੀ ਕਲੋਨੀ ਕੱਟਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਮਾਹਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਕਲੋਨੀ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬਣਵਾ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲੋਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਵੀਂ ਦਿੱਖ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਗਰੀਬ ਗੁਰਬੇ ਲੰਗਰ ਖਾਣੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਨਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਰਾਬਤਾ ਵਧਾਇਆ ਜਾਏ ਤੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਏ।

ਚਰਾਂਦ ਵਾਲਾ ਡੇਢ ਕਿੱਲਾ ਪੁਲ਼ ਤੋਂ ਉਤਰਨ ਵਾਲੇ ਹਾਈਵੇਅ ਦੇ ਮੋੜ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਆਰੇ ਦੇ ਸ਼ੈੱਡ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵੀ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵਧ ਗਈ ਸੀ। ਦੀਪਕ ਮਹਾਰਾਜ ਖ਼ੁਦ ਇਕ ਕਹਿੰਦੇ ਕਹਾਉਂਦੇ ਬਿਲਡਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਏ ਸਨ, ਉਸ ਰਕਬੇ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਜਿਥੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰਾ ਆਰਾ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ ਤੇ, ਬੈਗ ਵਿਚ ਨੋਟਾਂ ਦੀਆਂ ਥੱਬੀਆਂ ਲਈ। ਉਹਨਾਂ ਪੈਸੇ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਇਓਂ ਸੁੱਟੇ ਕਿ ਮੇਰੀ ਅਕਲ ਹੀ ਬਓਂ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ‘ਦੀਪਕ ਮਹਾਰਾਜ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤਾ ਈ ਐ, ਉਹ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਥਾਂ ਐ। ਵੱਡੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਖ਼ੁਦ ਤਾਮੀਰ ਕਰਾਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ, ਯਾਦਗਾਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਕਿਵੇਂ ਵੇਚੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਐ ?’

ਦੀਪਕ ਮਹਾਰਾਜ ਮੈਨੂੰ ਉਠਾ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਬੜੇ ਤੇਹ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗੇ, ‘ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਈ ਨਹੀਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਥਾਂ ਐ, ਵੱਡੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪਤਾ ਨੀ ਕਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਂ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ?’ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਰੋਸ ਤੇ ਖਿਝ ਸੀ, ‘ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਅਹਿਮਕਪੁਣਾ ਸੀ ਇਹ ਵੱਡੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ।’ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਸਮਝੌਤੀ ਦੇਣ ਦੇ ਲਹਿਜ਼ੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ‘ਖੈਰ, ਉਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਆਪਾਂ ਕਾਹਨੂੰ ਜਾਣਾ ? ਅੁਹ ਤਾਂ ਜੋ ਹੋਣਾ ਸੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਤੂੰ ਇਸ ਭਾਵਕਤਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛੱਡ, ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਈ ਸਾਮੀ ਤਕੜੀ ਐ। ਤੂੰ ਜ਼ੁਬਾਨ ਖੋਲ੍ਹ ਤੇ ਗੱਲ ਮੁਕਾ।’

‘ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਮੋਹਲਤ ਦਿਓ ਦੀਪਕ ਮਹਾਰਾਜ। ਮੈਂ ਘਰ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰ ਲਵਾਂ।’ ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਘਿਰ ਗਿਆ ਸਾਂ ਤੇ ਜੁਆਬ ਵਜੋਂ ਲਫ਼ਜ਼ ਮੁਕ ਗਏ ਸਨ।

‘ਕੋਈ ਨੀ। ਇਕ ਦੋ ਦੀ ਥਾਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਲੈ ਲਾ। ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰੇ ਵਿਚ ਕੀ ਹਰਜ ਐ।’

ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਕੁਰਸੀਆਂ ’ਤੇ ਆ ਬੈਠੇ। ਉਹਨਾਂ ਬੈਗ ਦੀ ਜ਼ਿਪ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਨੋਟਾਂ ਦੀਆਂ ਦੱਥੀਆਂ ਕੱਢੀਆਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਥਪਕਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, ‘ਤੂੰ ਇਹ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਰੱਖ, ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕਾਰ ਸ਼ਾਰ ਕਢਾ ਕੇ ਦੇਹ, ਇਹਨੂੰ ਬਦਲ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰ ਨੂੰ, ਐਵੇਂ ਲੱਕੜਾਂ ਚੀਰੀ ਜਾਨਾਂ ਐਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ, ਬਦਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਤੌਰ ਤਰੀਕਾ।’

ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਉਹਨੇ ਨੋਨੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਕਿਹੜੀ ਕਲਾਸ ’ਚ ਪੜ੍ਹਦੈਂ ਪੁੱਤਰ ?’

‘ਅੰਕਲ ਦਸਵੀਂ ਚ।’

‘ਪੁੱਤਰ ! ਹਜ਼ੂਰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ, ਅੰਕਲ ਨਹੀਂ।’ ਮੈਂ ਨੋਨੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ।

‘ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਐ ਨਿੰਦਰ ਸਿਆਂ, ਸਿਆਣੀ ਐ, ਸਮਝਦਾਰ ਐ।’ ਫਿਰ ਨੋਨੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ‘ਪਾਪਾ ਨੂੰ ਕਹਿ ਜ਼ਰਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੋਣ, ਸਟੈਂਡਰਡ ਮੇਨਟੇਨ ਕਰਨ। ਤੂੰ ਵੀ ਵਧੀਆ ਜੀਨ ਸ਼ੀਨ ਪਾਇਆ ਕਰ। ਕਾਰ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਮੈਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਆ। ਐਸ਼ ਲੈ ਪੁੱਤਰ।’

ਨੋਨੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ’ਤੇ ਅਜੀਬ ਨਿਖ਼ਾਰ ਆ ਗਿਆ।

ਫਿਰ ਉਹ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ‘ਬੇਬੇ ਜੀ ਠੀਕ ਓ ਨਾ ? ਲਕਸ਼ਮੀ ਘਰ ਆ ਰਹੀ ਐ, ਇਹਨੂੰ ਸਮਝਾਓ ਸਰਦਾਰ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਛੱਡੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਤੁਰੇ।’

‘ਹੱਛਾ ਹਜ਼ੂਰ ਮਹਾਰਾਜ, ਤੁਹਾਡਾ ਈ ਐ ਸਭ ਕੁਝ। ਜੋ ਕਰਨੈ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਕਰਨਾ।’

ਕੀਰਤੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੇ ਝੁਰਮਟ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੀਪਕ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਤਰਾਰ ਨਜ਼ਰ ਇਸਦੀ ਟੋਹ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਖੇਡਣ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹੱਥ ਹਿਲਾ ਕੇ ਵਧਣ ਫੁੱਲਣ ਦੀ ਅਸੀਸ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ।

ਦੋ ਦਿਨ ਘਰ ਵਿਚ ਬਹਿਸ ਮੁਬਾਹਸਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਹੀ ਗੱਲ ਘੁੰਮਦੀ, ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਕੀ ਕਹੂ ? ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਮਾਧ, ਬੇਸ਼ਕ ਵਧੀਆ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਥਾਂ ਤਾਂ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸਮਾਧ ਵਾਲਾ ਦਸ ਕੁ ਮਰਲੇ ਥਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਆਰੇ ਸਮੇਤ ਥਾਂ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਆਂ। ਮਾਤਾ ਵੀ ਇਵੇਂ ਸਹਿਮਤ ਸੀ। ਕੀਰਤੀ ਵਿਚ ਵਿਚਾਲੇ ਸੀ ਪਰ ਨੋਨੀ ਦੰਦ ਕਰੀਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ‘ਕੀ ਡੈਡੀ ਤੁਸੀਂ ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਓ, ਕੀ ਪਿਆ ਹੈ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ, ਆਚਾਰ ਪਾਵਾਂਗੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ ਦਾ ? ਕੀ ਕਰਾਂਗੇ ਉਹਦਾ ?’

‘ਉਹ ਸਾਡੀ ਪਛਾਣ ਹੈ ਪੁੱਤਰ, ਸਾਡੀ ਜੜ੍ਹ, ਸਾਡਾ ਪਿਛੋਕੜ। ਇਓਂ ਨਾ ਕਹਿ। ਪੈਸਾ ਸਭ ਕੁਝ ਨੀ ਹੁੰਦਾ। ਹੋਰ ਵੀ ਬੜਾ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਜਿਹੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ।’

‘ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੋ ਹੁਣ ਇਸ ’ਚੋਂ।’ ਕੀਰਤੀ ਬੋਲੀ, ‘ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਨੀ ਆਂ ਇਸ ਪਿੰਡ ’ਚੋਂ ਵੀ ਨਿਕਲੋ। ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਲੱਗੀ ਹੈ ਕਮਰੇ ਵਿਚ, ਉਹ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਫਿਰ ਸਮਾਧ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਦੀ ਕਾਹਦੀ ਜ਼ਿਦ ?’

ਨੋਨੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ‘ਪਾਪਾ ਤੁਸੀਂ ਅੰਕਲ, ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ, ਹਜ਼ੂਰ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਆਢਾ ਤਾਂ ਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਟਾਲ ਸਕਦੇ ਓ ?’

‘ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਢੇਰ ਲਾ ਰਹੇ ਨੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ। ਜੇ ਉਈਂ ਲੈ ਜਾਣ ਤਾਂ ਫੇਰ ?’ ਕੀਰਤੀ ਬੋਲੀ।

ਮਾਤਾ ਜੀ ਚੁੱਪ ਸਨ, ਨਾ ਏਧਰ ਨਾ ਓਧਰ।

ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਦੀਪਕ ਮਹਾਰਾਜ ਓਸੇ ਬਿਲਡਰ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਘਰ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਕੀਰਤੀ ਦੀ ਬਣਾਈ ਚਾਹ ਦੇ ਘੁੱਟ ਭਰਦਿਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਦੀਪਕ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਬਿਆਨੇ ਦਾ ਚੈੱਕ ਮੇਰੇ ਬੋਝੇ ਵਿਚ ਤੁੰਨਿਆ ਤੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਲੈ ਕਾਰ ਵਿਚ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ। ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਮਗਰੋਂ ਬੁਲਡੋਜ਼ਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਆਰੇ ਦੇ ਸ਼ੈੱਡ ਸਮੇਤ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕਬਾੜੀਏ ਗਾਰਡਰ, ਆਰਾ ਮਸ਼ੀਨ, ਔਜ਼ਾਰ, ਸਾਬਤ ਇੱਟਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਨਿਕ ਸੁਕ ਟਰਾਲੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਚਲਦੇ ਬਣੇ। ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਣਾਏ ਨਕਸ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ ਤੇ ਨਵੀਂ ਉਸਾਰੀ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੇਣ ਲੱਗੇ। ਮੇਰੀ ਹਿੰਮਤ ਹੀ ਨਾ ਪਈ ਉਧਰ ਗੇੜਾ ਵੀ ਮਾਰ ਸਕਾਂ।

ਚੁਬਾਰੇ ਦੀ ਛੱਤ ’ਤੇ ਖਲੋਤਾ ਮੈਂ ਪੱਛਮ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਖਿਸਕਦੀਆਂ ਖਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਸਰਦ ਸੀਤ ਹਵਾ ਮੇਰੇ ਜੁੱਸੇ ਨੂੰ ਚੀਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਕਨਪਟੀਆਂ ’ਚੋਂ ਸੇਕ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਏ। ਸਰਘੀ ਦਾ ਤਾਰਾ ਹਾਲੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਟਾਈਗਰ ਹੁਣ ਚੁੱਪ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਸੌਂ ਗਿਆ ਜਾਂ ਥੱਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਚਾਨਕ ਅਸਮਾਨ ’ਚੋਂ ਇਕ ਤਿੱਖੀ ਚਮਕਦੀ ਲਕੀਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਅਲੋਪ ਹੁੰਦੀ ਏ, ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਚਾਨਣ ਹੁੰਦਾ ਏ ਤੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਫਿਰ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਘਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ।

ਅਰਧ-ਕੁੰਭ/ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ (20-11-1959)

ਤੁਰਦਿਆਂ-ਤੁਰਦਿਆਂ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਕੁਵੇਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਟੈਨਸ਼ਨ ਜਾਂ ਰਿਸਕ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਔਰਬਿਟ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਆਖਰੀ ਬੱਸ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ। ਨਵੇਂ ਯੁਗ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਯਾਨੀ ਕਿਰਾਇਆ ਸਾਧਾਰਨ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਡੀਲਕਸ ਵਰਗੀਆਂ। ਅਬੋਹਰ ਤੋਂ ਸੱਤ ਵਜੇ ਚੱਲ ਕੇ ਪੂਰੇ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਪਟਿਆਲੇ ਜਾ ਲਾਉਣ ਦੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਤੁਰਨ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਬਸ, ਸਫ਼ਰ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਵੱਢਦੇ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹ ਜਾਣ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਹੜਾ ਰੋਡਵੇਜ਼ ਦੀ ਖਟਾਰਾ ਗੱਡੀ ਸੀ ਬਈ ਜਿੱਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਘੈਂ-ਘੈਂ ਕਰਕੇ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਡਰਾਇਵਰ-ਕੰਡਕਟਰ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਬ-ਆਸਰੇ ਛੱਡ ਆਪ ਪਰ੍ਹੇ ਢਾਬੇ ਉਤੇ ਜਾ ਬੈਠਦੇ। ਇਥੇ ਤਾਂ ਮਾਲਕਾਂ ਨੇ ਮੋਬਾਈਲ ਦੇ ਰੱਖੇ ਸਨ ਤੇ ਮਿੰਟ ਮਿੰਟ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਅਗਲੇ। ਸਵੇਰੇ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਪਟਿਆਲੇ ਸਕੂਟਰ-ਸਟੈਂਡ ਤੇ ਕਾਰ ਖਲ੍ਹਾਰ ਆਏ ਸਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੁੰਦੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੰਨੀ ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣੀ, ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੈਂਪਸ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਟੈਨਸ਼ਨ ਕਾਹਦੀ ? ਮੈਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਤਿੰਨਾਂ ਵਾਲੀ ਸੀਟ ਉਤੇ ਬੈਠੇ ਨਿਸਚਿੰਤ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਜੜਾਂਗੇ ਵੱਢ ਰਹੇ ਸਾਂ।

'ਆਹ ਮਿਲਖੀ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਿਐ ਬਈ ਕਹਾਣੀ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ?' ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੰਨ 'ਚ ਸ਼ੁਰਲੀ ਛੱਡੀ। ਮੈਂ ਚੋਰੀ ਅੱਖੀਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬੈਠ ਰਹੀ ਸਵਾਰੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ, ਹਾਸਾ ਮਸਾਂ ਰੋਕਿਆ, ਸਾਵਾਂ ਮਿਲਖੀ ਸੀ, ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਖਾਰਾ ਦੁੱਧ' ਵਿਚਲਾ ਟਕਸਾਲੀ ਛੜਾ। ਉਵੇਂ ਹੀ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਰੋਹੀ-ਬੀਆਬਾਨ ਵਰਗੀ ਵੀਰਾਨਗੀ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਿੱਕ ਵਾਲੀਆਂ ਤਰਸੇਵੇਂ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਓਵੇਂ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਜਰ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਧੀਰਜ।

'ਲੈ ਹੁਣ ਸੰਗੂ ਵਾਂਗੂੰ ਤੂੰ ਤਾਂ ਮਾਣ ਸੁਆਦ ਬੋਰੇ ਦੇ ਘਾਸੇ ਦਾ।' 'ਮਿਲਖੀ' ਦੇ ਖੁਰਦਰੇ ਭਾਰੇ ਕੰਬਲ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਟਾਂਚ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰਬਚਨ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਛੋਹ ਅਤੇ ਬੋਰੇ ਦਾ ਘਾਸਾ' ਚੇਤੇ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਬੇਅਰਾਮੀ ਜਿਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਸਫ਼ਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ, ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਵੱਲ ਨੂੰ ਖਿਸਕ ਕੇ ਮਿਲਖੀ ਤੋਂ ਵਿੱਥ ਥਾਪ ਲਈ। ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋ ਗਏ।

ਅਸੀਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਅਜੇ ਉਸੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਪਰਚੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਏ ਸਾਂ। ਮਿਲਖੀ ਅਤੇ ਸੰਗੂ ਵਰਗੇ ਰੁੱਖੇ-ਮਿੱਸੇ ਪਾਤਰ ਸਾਡੇ ਮਨ-ਮਸਤਕ ਮੱਲੀ ਬੈਠੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਨੇ-ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿਚ ਆ ਧਮਕਦੇ ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਹਾਸੇ-ਠੱਠੇ ਦਾ ਉਲਾਹਮਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋਣ, 'ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਦੁਨੀਆਂ ਬਦਲ-ਗੀ ਅਖੇ ਨਵੀਆਂ ਗੁੱਡੀਆਂ ਨਵੇਂ ਪਟੋਲੇ, ਸਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਥੋਡੇ ਪਸਿੰਦ ਨੀ ਹੋਣੀਆਂ।' ਉਲਾਹਮਾ ਸੱਚਾ ਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਾਂ ਕਾਲਜ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਾ ਏਡਾ ਵੱਡਾ ਅਡੰਬਰ ਰਚਿਆ ਸੀ ਪਰ ਗੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ। ਬਸ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਹਾਨੇ ਯੂ.ਜੀ.ਸੀ. ਦੀ ਗਰਾਂਟ ਹਜ਼ਮ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਰਸਮ ਨਿਭਾਅ ਆਏ ਸਾਂ। ਉਂਜ ਤਾਂ ਸਟੇਜ ਸਕੱਤਰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਨੂੰ 'ਗਿਆਨ ਦਾ ਕੁੰਭ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ

ਪਰ ਜਦ ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਰੀ ਸਰੋਤਾ-ਸੰਗਤ ਕੂਕ ਉੱਠੀ ਸੀ, 'ਬਸ ਜੀ ਬਹੁਤ ਹੋ-ਗੀ, ਛੱਡੋ ਪਰ੍ਹੇ ਬਹਿਸ-ਬੂਹਸ ਨੂੰ, ਭੁੱਖੇ ਢਿੱਡ ਹੋਰ ਭਗਤੀ ਨੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੁਣ। ਬਹੁਤ ਡੁਬਕੀਆਂ ਲਾ ਲਈਆਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਨਦੀ 'ਚ,' ਹੱਸਦੇ-ਹੱਸਦੇ ਸਭ ਉੱਠ ਕੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ਚੱਲ ਪਏ ਸਨ।

'ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਜੇ ਸਾਰਾ ਗਿਆਨ ਇਕੋ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਅਗਲੇ 'ਚ ਕੀ ਕਰਨਗੇ ? ਇਹ ਪੋਸਟ-ਮਾਡਰਨ ਮਹਾਂਪੰਡਿਤ ਨੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪਸਮਦੇ ਨੇ।' ਤੁਰੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ਮਨਚਲੇ ਸਰੋਤੇ ਨੇ ਠਿੱਬੀ ਲਾਈ ਤਾਂ ਹਾਸਾ ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਫਿਰ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ? ਪੇਟ-ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ, ਟੀ.ਏ., ਡੀ.ਏ. ਵਾਲੇ ਲਿਫਾਫ਼ੇ ਫੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਦੂਰ ਵਾਟ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਦਾ ਮੰਗ ਲਈ। ਸਾਡੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਸਫਲ ਹੋਏ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਇਕ ਬੋਤਲ ਹੱਸਦਿਆਂ-ਹੱਸਦਿਆਂ 'ਦੰਦ ਘਸਾਈ' ਕਹਿ ਕੇ ਬੈਗ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਾਧਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਾਂਗ ਰੱਜ-ਪੁੱਜ ਕੇ ਅਸੀਂ ਤੁਰ ਆਏ ਸਾਂ। ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿਚ ਹੋਣੋਂ ਰਹਿ ਗਈ ਗੋਸ਼ਟੀ ਦੀ ਘਾਟ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਚੁੰਜ-ਚਰਚਾ ਕਰਕੇ ਪੂਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ।

'ਯਾਰ ਕੁਮਿੱਟਮੈਂਟ ਵੇਖ ਤੂੰ ਮਿਲਖੀ ਦੀ, ਪੁੰਨ ਦਾ ਸਾਕ ਉਡੀਕਦਾ ਛੜਾ ਹੀ ਉਮਰ ਲੰਘਾ ਲੈਂਦੈ ਪਰ ਕਹਿੰਦੈ ਮੁੱਲ ਦੀ ਲਿਆ ਕੇ ਪਿਓ-ਦਾਦੇ ਨੂੰ ਲਾਜ ਨੀ ਲੌਣੀ।' ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਨੇ ਫਿਰ ਉਸੇ ਪਾਤਰ ਦੀ ਗੱਲ ਛੇੜ ਲਈ ਸੀ।

'ਤਾਂ ਈ ਤਾਂ ਮਿਲਖੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੈ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਤੇ ਸਾਊ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ,' ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਹਾਂ 'ਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਈ।

'ਪ੍ਰੋ. ਸਿੱਧੂ ਪੁਰਾਣੇ ਮਲਵਈਆਂ ਦੀ ਕਹਿ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਵਿਗੜਦੇ ਜਾਂਦੇ ਐ ਮਲਵਈ ਵੀ, ਮਾਲਵਾ ਵੀ ਆ ਗਿਐ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਫੇਟ 'ਚ, ਜੇ ਨਮੂਨਾ ਵੇਖਣੈਂ ਤਾਂ ਔਹ ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਖ ਲੈ।' ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਨੇ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਵੀਡੀਓ ਤੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਗਾਣੇ ਵੱਲ ਦੁਆਇਆ। ਇਕ ਦੁਗਾਣੇ ਗੀਤ 'ਮੈਨੂੰ ਝੀਲਾਂ ਕੋਲ ਬਠਿੰਡੇ ਕੋਠੀ ਪਾ ਦੇ ਵੇ ਮਾਹੀਆ' ਦੀ ਵੀਡੀਓ ਵਿਚ ਲੱਕ ਮਟਕਾਉਂਦੀ ਅਤੇ ਨਿਰਲੱਜਤਾ ਨਾਲ ਛਾਤੀਆਂ ਹੁਲਾਰਦੀ ਅਧਨੰਗੀ ਨਖਰੇਲੋ ਮਾਡਲ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਤਾਂ ਕੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਨੈਣ-ਨਕਸ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦੀ। ਮੈਂ ਭਉਂ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਗੀਤ-ਨਾਚ ਉਤੇ ਮੋਹਿਤ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਸੀਟ ਉਤੇ ਬੈਠੇ ਦੋ ਭਈਏ ਤਾਂ ਸੀਟਾਂ ਦੇ ਨੁੱਗਿਆਂ ਤੇ ਉਲਰੇ ਹੋਏ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹਾਂ ਨਾਲ ਨਖਰੇਲੋ ਨੂੰ ਇਉਂ ਨਿਹਾਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਨੱਚਣ ਵਾਲੀ ਨੇ ਖਾਣ ਲਈ ਮੂੰਹਾਂ 'ਚ ਲੱਡੂ ਵੀ ਸਿੱਟਣੇ ਹੋਣ। 'ਮਿਲਖੀ' ਵੀਡੀਓ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਖਿਝ ਜਿਹੀ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਉੱਭਰੀ ਤਿਓੜੀ ਵਿਚੋਂ ਸਾਫ਼ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। 'ਕਿਉਂ ? ਪੈਂਦੀ ਐ ਨਾ ਕੋਠੀ ਝੀਲਾਂ ਕੋਲ', ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਨੇ ਨਖਰੇਲੋ ਦੇ ਲੱਕ ਵਾਂਗ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਮਟਕਾਈਆਂ। ਜੁਆਬ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਮੁਹਾਰੇ 'ਮਿਲਖੀ' ਬੁੜਕ ਪਿਆ, 'ਏਹ ਕੋਠੀਆਂ ਲੱਕੋਂ ਲੈਣਗੀਆਂ ਬਾਈ ਸਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ, ਮੁਖ ਜੀਓ-ਜੀਅ ਬਠਿੰਡੇ ਆਲੇ ਸੁਰਗ ਭਾਲਣ ਲੱਗ ਪਿਐ, ਐਂ ਕਿਵੇਂ ਪੈਣਗੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਵਾਹੀਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ? ਕੋਈ ਸਾਨੂੰ ਪੁੱਛੇ ਬਾਈ ਮੇਰਿਓ ਕੋਠੀਆਂ ਦੇ ਡੰਗ, ਫੇਰ ਵਿਖਾਈਏ ਨੀਲੋ-ਨੀਲ ਪਿੰਡਾ।' ਗੀਤ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਆਰ ਮਿਲਖੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਸੂਤੇ ਥਾਂ ਲੱਗ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਵੱਲ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਹੋਰ ਉਧੜ ਪਿਆ, 'ਏਸ ਸਾਲੀ ਕੋਠੀ ਪਿੱਛੇ ਬਾਈ ਮੇਰਾ ਕੜੀ ਵਰਗਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਬੇਸੁਰਤ ਸਰਕਾਰੂ ਹਸਪਤਾਲ 'ਚ ਪਿਐ ਪਟਿਆਲੇ, ਵਿਆਹ ਧਰਿਆ ਵਿਆ ਸੀ, ਆਂਹਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਠੀ ਪਾਉਣੀ ਐਂ ਫੇਰ ਚੜ੍ਹੂੰ ਜੰਨ। ਬਾਪੂ ਆਂਹਦਾ

ਜੇ ਫਸਲ ਚੰਗੀ ਹੋ-ਗੀ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਲਈ ਪੁੱਤ ਇਕ-ਅੱਧ ਪੱਕਾ ਕਮਰਾ ਛੱਤ ਦਿਆਂਗੇ, ਹੋਰ ਅਜੇ ਪਰੋਖੋ ਹੈਨੀ। ਬਈ ਐਵੇਂ ਅੱਡੀਆਂ ਚੱਕ ਕੇ ਫਾਹਾ ਨੀ ਲਈਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ, ਅਖੇ ਤੀਹੋ ਕਾਲ ਘਰ ਢਾਹ ਕੇ ਨਵੇਂ ਡਜ਼ੈਨ ਦੀ ਕੋਠੀ ਪਾਉਣੀ ਐਂ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਝਿੜਕਿਆ ਤਾਂ ਗੁੱਸੇ-ਗਿਲੇ 'ਚ ਜੱਬ੍ਹਲ ਨੇ ਸਪਰੇਅ ਪੀ-ਲੀ, ਕੋਈ ਪੁੱਛਣ ਆਲਾ ਹੋਵੇ ਭਲਾ ਕੋਠੀ ਬਿਨਾਂ ....।' 'ਮਿਲਖੀ' ਨੇ ਅਜੇ ਹੋਰ ਉਧੜਨਾ ਸੀ ਪਰ ਬੱਸ ਦੇ ਹਿਚਕੋਲੇ ਨਾਲ ਉੱਲਰ ਕੇ ਉਸ ਉਤੇ ਆ ਡਿੱਗੀ ਇਕ ਜਨਾਨੀ ਨੇ ਧਿਆਨ ਉਖੇੜ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਖਾਲੀ ਸੀਟ ਤਕਾਉਂਦੀ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਈਡ ਲੈਂਦੀ ਬੱਸ ਨੇ ਹਿਲੋਰੇ ਨਾਲ 'ਮਿਲਖੀ' ਦੀ ਝੋਲੀ 'ਚ ਸਿੱਟ ਦਿੱਤੀ।

'ਬਚੀਂ ਭਾਈ ਬਚੀਂ।' ਕਹਿ ਕੇ ਮਿਲਖੀ ਨੂੰਹਾਂ ਲੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਉਠਿਆ ਤੇ ਜਨਾਨੀ ਨੂੰ ਸੀਟ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਬਾਰੀ ਵਾਲੀ ਪੌੜੀ ਤੇ ਜਾ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ।

'ਕੁਰਬਾਨੀ ਵੇਖ ਤੂੰ ਬਾਈ 'ਮਿਲਖੀ' ਦੀ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਛੋਹ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਆਪ ਵਿਚਾਰਾ ਖੜ੍ਹਾ ਜਫ਼ਰ ਜਾਲੂਗਾ ਚਾਰ ਘੰਟੇ।' ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਹੁੱਜ ਮਾਰਦਿਆਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਵਿਅੰਗ ਦੀ ਟੋਨ 'ਚ ਕਿਹਾ।

'ਕਿਉਂ ਸੜਦੈਂ, ਲੈ ਵੇਖ ਲੈ 'ਲੋਕਾਂ' ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਫਾਇਦਾ ਨੀਂ ਹੁੰਦਾ ਦਿਸਦਾ।' ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਵਿੱਥ ਛੱਡ ਕੇ ਬੈਠੀ ਜਨਾਨੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਦੇ ਕੰਨ 'ਚ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁੱਝਾ ਜਿਹਾ ਹੱਸਿਆ। ਜਨਾਨੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਓਪਰੀ ਝਾਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੱਕਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਲਈ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਸ਼ਾਲ ਦਾ ਝੁੰਬਲਮਾਟਾ ਮਾਰ ਕੇ, ਅਗਲੀ ਸੀਟ ਦੀ ਢੋਅ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲਾ ਕੇ ਸੌਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਨਾਲ ਗੱਲੀਂ ਰੁੱਝ ਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਜਨਾਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਵਿਚਲੀ ਵਿੱਥ ਮਸਾਂ ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟ ਹੀ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਨਾਲ ਸੱਚਮੁਚ 'ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਛੋਹ' ਵਰਗਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਮੈਂ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਗੌਲਿਆ ਨਾ। ਫਿਰ ਘੜੀ-ਘੜੀ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਢਾਕ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਘਸਰਨ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਬੇਚੈਨੀ ਜਿਹੀ ਵਿਚ ਉੱਸਲਵੱਟੇ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ .....। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ੱਕ ਨੇ ਫ਼ਨ ਚੁੱਕਿਆ, 'ਕਿਤੇ ਸਾਲੀ ਉਕਸਾ ਤਾਂ ਨੀ ਰਹੀ ਮੈਨੂੰ ?' ਇਹ ਸੋਚਦਿਆਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਬਠਿੰਡੇ ਅੱਡੇ ਤੋਂ ਫੜ੍ਹੇ ਗਏ ਔਰਤ-ਗ੍ਰੋਹ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ 'ਚੋਂ ਲੰਘੀ। ਪੱਤਰਕਾਰ ਦੀ ਸਟੋਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਵੱਡੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ-ਧੀਆਂ ਹੋਣ ਦਾ ਢੌਂਗ ਕਰਕੇ ਸਰਦੇ-ਪੁਜਦੇ ਗਾਹਕ ਫਸਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਸਕੈਂਡਲ ਨੂੰ ਬੇਨਕਾਬ ਕਰਦਿਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਫੜ੍ਹੀਆਂ ਗਈਆਂ ਗਸ਼ਤੀਆਂ ਕੋਈ 'ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ' ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਆਮ ਕੁੜੀਆਂ-ਬੁੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤੰਗੀਆਂ-ਤੁਰਸ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਤਾਈਆਂ ਜਾਂ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਪੈੜ ਦੱਬਦੀਆਂ ਅੱਡੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਿਸੇ ਮਾਫ਼ੀਆ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵੱਲ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।

'ਲਗਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕੋਈ ਘਰੇਲੂ ਜਿਹੀ ਔਰਤ ਹੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਐਨੇ ਕੁਵੇਲੇ ਬੱਸਾਂ 'ਚ ਕਿਉਂ ਚੜ੍ਹੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ ? ਜਾਂ ਤਾਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕੋਈ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਹੋਊਗੀ ਜਾਂ ....।, ਦਫ਼ਾ ਹੋਵੇ, ਆਪਾਂ ਕੀ ਲੈਣਾ ?' ਐਵੇਂ ਸ਼ੱਕੀ ਜਿਹਾ ਸੋਚਦਿਆਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਅਦਿੱਖ ਖ਼ਤਰੇ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਰਕ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਮੁਸੀਬਤ ਤੋਂ ਵਿੱਥ ਉਤੇ ਹੀ ਰਹਾਂ। ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਮਸਤ ਹੋਣ ਦਾ ਵਿਖਾਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਮੋਬਾਇਲ ਕੱਢ ਕੇ ਘਰੇ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ, 'ਹੈ...ਅ...ਲੋ ਡੀਅਰ, ਹਾਂ ਮੈਂ ਬੱਸ 'ਚ ਆਂ ਹੋਰ ਕੀ ? ਅੱਧੇ ਕਰੋੜ ਦੀ ਬੱਸ 'ਚ ਬੈਠਾ ਆਂ,

ਹਾਂ ਹਾਂ ਬਈ ਆ ਰਿਹੈਂ, ਪੱਕਾ, 'ਕੱਲਾ ਨੀ, ਨਾਲ ਈ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਗਿੱਲ ਸਾਹਿਬ ਵੀ, ਨੲ੍ਹੀਂ ਨੲ੍ਹੀਂ ਵਾਹਵਾ ਲੇਟ ਅੱਪੜਾਂਗੇ ਪਟਿਆਲੇ ਤਾਂ, ਸੌਂ ਜਿਓ ਤੁਸੀਂ, ਅਰਾਮ ਕਰੋ, ਲੋੜ ਨੀ ਉੱਠਣ ਦੀ, ਡੋਂਟ ਵਰੀ ਖੋਲ੍ਹ ਲਊਂ ਗੇਟ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਚਾਬੀ ਨਾਲ, ਨੋਹ ਨੋਹ, ਨਈਂ ਖਾਣੀ ਰੋਟੀ, ਓ...ਕੇ, ਗੁੱਡ-ਨਾਈਟ।' ਅੰਤਲਾ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਦਿਆਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਪੋਲੀ ਜਿਹੀ 'ਪੁ...ਅ...ਚ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਿਕਲ ਗਈ।

'ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਸੌਣ ਲਈ ਕਿਹੈ ਕਿ ਬੱਚਾ-ਲੋਗ ਸੁਆਉਣ ਲਈ ?' ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੰਨ 'ਚ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਫੁਸਫਸਾਹਟ ਛੱਡਦਿਆਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਵੱਖੀ 'ਚ ਚੂੰਢਾ ਭਰਿਆ।

'ਓਏ ਕਾਹਨੂੰ ਭਰਾਵਾ, ਹੁਣ ਐਨੀ ਤੜ੍ਹ ਕਿੱਥੇ ਬਚਦੇ ਫਿਰਦੇ ਆਂ, ਸਾਡੇ ਕੇਹੜਾ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ 'ਮਿਲਖੀ' ਵਾਂਗੂੰ ਖੜ ਵੱਜਿਆ ਪਿਐ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਲਗਦੈ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਦੀ ਐਂਡ ਦੀ ਪਰਚੀ ਆ ਜਾਣੀ ਐਂ।' ਮੈਂ ਸਾਡੀ ਸੀਟ ਵੱਲ ਇਕ-ਟੱਕ ਵੇਖ ਰਹੇ 'ਮਿਲਖੀ' ਵੱਲ ਸੈਨਤ ਕਰਦਿਆਂ ਦੱਬਵੀਂ ਸੁਰ 'ਚ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਕਦੇ ਇਕ ਕਦੇ ਦੂਜੀ ਲੱਤ ਤੇ ਭਾਰ ਬਦਲਦਿਆਂ ਵਕਤਕਟੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ ਸੀਟ ਛੱਡ ਕੇ ਪਛਤਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕੰਮ ਆ ਸਕਣ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਝਲਕਦੀ ਸੀ।

'ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਓ ਆਪ ਲੋਗ ?' ਅਚਾਨਕ ਸ਼ਾਲ ਦਾ ਘੁੰਡ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਸਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ, 'ਲਗਦੇ ਤਾਂ ਨਈਂ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਤੋਂ।'

ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਡੀ ਕਾਨਾਫੂਸੀ ਉਸਨੇ ਸੁਣ ਲਈ ਹੋਵੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਚੁਗਲੀ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਜਨਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕੰਨ ਰਾਡਾਰ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

'ਹਾਂ, ਜੀ।' ਮੈਂ ਫਰੀ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਉਂਜ ਅੰਦਰੋਂ ਥਿੜ੍ਹਕ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਜਨਾਨੀ ਛੇੜਨ ਦਾ ਕੋਈ ਝੂਠਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲੱਗੇਗਾ।

'ਪਟਿਆਲੇ ਹੀ ਜਾਏਂਗੇ ਨਾ ?' ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਇਉਂ ਪੱਕਾ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਸੁਣ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦੇ ਨੂੰ ਹੀ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।

'ਜੀ।' ਹੁਣ ਡਰ ਨਾਲ ਹੈਰਾਨੀ ਵੀ ਜੁੜ ਗਈ।

'ਮੁਜੇ ਕੁਸ਼ ਮੱਦਦ ਚਾਹੀਏ ਆਪ ਲੋਗੋਂ ਕੀ।' ਉਸ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਰਹੱਸ ਦੀ ਥਾਂ ਬੇਬਸੀ ਉਤਰ ਆਈ।

'ਹਾਂ, ਹਾਂ ਦੱਸੋ ਪਲੀਜ਼।' ਡਰ ਟਲ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਦਾਤਾ-ਬਿਰਤੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

'ਭੂਲ ਹੋ ਗਈ ਹਮਸੇ, ਯੇਹ ਆਖਰੀ ਬੱਸ ਨੲ੍ਹੀਂ ਲੇਨੀ ਚਾਹੀਏ ਥੀ ਮੁਜੇ, ਲਗਤਾ ਹੈ ਅੰਬਾਲੇ ਨੲ੍ਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਪਾਉਂਗੀ ਮੈਂ, ਗਾੜੀ ਪਕਡਨੀ ਹੈਂ ਦੋ ਬਜੇ, ਰਿਜਰਵੇਸ਼ਨ ਕਰਵਾ ਰੱਖੀ ਐ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਜੀਏ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੂੰ।' ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਦੱਸਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਹਾਉਕਾ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਸਕਾਰਫ਼ ਵਾਲਾ ਸਿਰ ਝੁੰਜਲਾਇਆ। ਹੁੰਘਾਰਾ ਉਡੀਕਦਿਆਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਆਸ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗੀ। ਉਸਦੇ ਲਹਿਜ਼ੇ ਤੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਦੁਖਿਆਰੀ ਲੱਗੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਕਦਮ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਹਾਂ ਨਾ ਫੜਾਈ। ਉਸ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਚੁਰਾਉਣ ਲਈ ਮੈਂ 'ਮਿਲਖੀ' ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਢਿੱਲੀ ਜਿਹੀ ਪੱਗ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਦਿਸਦੇ ਕੰਨ ਵੀ ਜਨਾਨੀ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਫੜ੍ਹ ਸਕਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਹੋਰ ਉਧੜੀ, 'ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਕੇ ਸਾਥ ਸੰਗਮ ਜਾਨਾ ਹੈ ਅਰਧ-ਕੁੰਭ ਕੇ ਲੀਏ, ਕਹਿਤੇ ਥੇ ਅੰਬਾਲਾ ਸੇ ਏਕ ਸਾਥ ਜਾਏਂਗੇ, ਵਹਾਂ ਹਮਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹੈਂ, ਉਨੋਂ ਨੇ ਟਿਕਟੇਂ ਲੇ ਰੱਖੀ ਹੋ-ਗੀ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਕੀ, ਬਸ ਯੇਹ ਆਖਰੀ ਕੁੰਭ ਹੈ ਹਮਾਰਾ, ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੇ ਹੀ ਸਹੀ ਫਿਰ ਭੀ ਪਹਲੇ ਦੋ ਬਾਰ ਹੋ ਆਏ ਥੇ, ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਆਪਨੀ ਮੇਹਨਤ ਕੀ ਕਮਾਈ ਸੇ ਤੀਨ ਨਹਾ ਲੀਏ

ਤੋ ਘਰ ਮੇਂ ਨੌਂ ਨਿਧਾਂ ਬਾਰਾਂ ਸਿਧਾਂ ਹੋ ਜਾਏਗੀ, ਇੰਟਰਸਿਟੀ ਪਕੜਨੀ ਥੀ ਸਵੇਰੇ ਲੇਕਿਨ....।' ਉਹ ਬੋਲਦਿਆਂ ਇਕ ਦਮ ਅਟਕੀ, ਉਸ ਦਾ ਗਲ ਭਰ ਆਇਆ, ਹੰਝੂ ਮਸਾਂ ਹੀ ਰੋਕੇ ਤੇ ਕੰਬਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਿਆ, 'ਮੇਹਨਤ ਕੀ ਕਮਾਈ ਕਹਾਂ ਅਰਾਮ ਸੇ ਇਕੱਠਾ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਪੂਰੀ ਰਾਤ ਔਰ ਆਜ ਕਾ ਪੂਰਾ ਦਿਨ ਮਸ਼ੀਨ ਕੇ ਸਾਥ ਮਸ਼ੀਨ ਬਨੀ ਰਹੀ, ਫਿਰ ਏਕ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੇ ਕੱਪੜੇ ਸੀ ਪਾਈ, ਤਬ ਕਹੀਂ ਕਿਰਾਇਆ ਬਨ ਪਾਇਆ, ਹਮ ਜੈਸੇ ਦੀਨ ਲੋਗੋਂ ਕੇ ਲੀਏ ਸੰਗਮ ਕੌਣ ਸਾ ਪਰਦੇਸ ਜਾਨੇ ਸੇ ਕਮ ਹੈਂ ? ... ਫਿਰ ਭੀ ਜਾਨਾ ਤੋ ਪਡਤਾ ਹੈ, ਸੰਤਾਨ ਕੇ ਲੀਏ ਲੋਗ ਕਿਆ ਕਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ ?' ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੱਲੋਜ਼ੋਰੀ ਛਲਕ ਹੀ ਪਈਆਂ।

ਉਸਦੀ ਵਾਰਤਾ ਦਰਦੀਲੀ ਤਾਂ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਫੇਰ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਪਸੀਜਿਆ ਨਾ। ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸ਼ਾਇਦ ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਵੀ ਅਟੰਕ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਵੈਸੇ ਵੀ ਚਿੜ ਹੈ ਜੋ ਮੜ੍ਹੀ-ਮਸਾਣਾਂ ਉਤੇ ਮੱਥੇ ਘਸਾ ਕੇ ਜਾਂ ਤੀਰਥਾਂ ਨਾਲ ਘਰ ਵਿਚ ਨੌਂ ਨਿਧਾਂ ਤੇ ਬਾਰਾਂ ਸਿਧਾਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਲੇਪਣ ਜਿਹਾ ਕਰਦਿਆਂ ਏਧਰ-ਓਧਰ ਵੇਖਣ ਲੱਗਿਆ। 'ਮਿਲਖੀ' ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਅੱਧ-ਪਚੱਧੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣ ਲਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਇਉਂ ਰੁੱਖਾ ਜਿਹਾ ਝਾਕਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, 'ਓਏ ਪੱਥਰੋ, ਜਨਾਨੀ-ਮਾਨੀ ਹਾੜ੍ਹੇ ਕੱਢ ਰਹੀ ਐ ਸੋਡੇ, ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮਚਲੇ ਬਣੇਂ ਬੈਠੇ ਆਂ, ਦੁਰ ਫਿਟੇ-ਮੂੰਹ ਸੋਡੇ ਮਰਦ ਬਣ ਕੇ ਜੰਮਣ ਦੇ, ਐਦੂੰ ਤਾਂ ਖੁਸਰੇ ਚੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਐ ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਨੱਚ-ਗਾ ਤਾਂ ਦਿੰਦੇ ਐ।'

ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਾਹਨਤੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਤੜੱਕ ਕਰਕੇ ਟੁੱਟਿਆ। ਮੇਰਾ ਬਰਫੀਲਾਪਣ ਪਿਘਲ ਕੇ ਵਹਿ ਤੁਰਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਨਾਲ ਵੀ ਏਵੇਂ ਹੀ ਵਾਪਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਬੋਲੇ, 'ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੀ ਭਾਈ, ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ ਤੁਸੀਂ, ਹੋ ਜਾਊਗਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਹੀਲਾ-ਵਸੀਲਾ।'

'ਮੁਜੇ ਪਤਾ ਥਾ ਨਾਂਹ ਨਈ੍ਹੀਂ ਕਰੇਂਗੇ ਆਪ, ਆਪ ਤੋ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਲੋਗ ਹੈਂ।' ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਸੁਰਖ਼ਰੂ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਬੜੇ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੀ, 'ਦੇਖੀਏ ਹਮ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਗ ਤੋ ਬਚਨੇ ਕਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਢੂੰਡਤੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ, ਕਭੀ ਵਕਤ ਨਈ੍ਹੀਂ ਕਭੀ ਪੈਸੇ ਨਈਂ, ਕਭੀ ਬਾਲ-ਪਰਿਵਾਰ ਕੇ ਦੁੱਖ-ਸੁਖ, ਪਰੰਤੂ ਕੁੰਭ ਤੋ ਰੋਜ ਰੋਜ ਨੀਂ ਆਤਾ ਨਾ ? ਪ੍ਰਾਣੀ ਕੋ ਤੋ ਦੂਸਰੇ ਸਾਸ ਆਨੇ ਕਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਬਾਰਾਂ ਬਰਸ ਕਾ ਕਿਆ ਭਰੋਸਾ ? ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਕੁੰਭ ਨਹੀਂ ਤੋ ਅਰਧ-ਕੁੰਭ ਜਾਂ ਮਾਘ ਮੇਲਾ ਹੀ ਸਹੀ, ਫਲ ਤੋ ਕਿਸੀ ਕਾ ਭੀ ਕਮ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਮਨ ਕੋ ਸਮਝਾਨੇ ਕੀ ਬਾਤ ਹੈ, ਬਸ ਯਹੀਂ ਸੋਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਪਡੀ, ਲੇਕਿਨ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਥੀ ਅਕੇਲੀ, ਗੰਗਾ ਮਈਆ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੇ ਆਪ ਮਿਲ ਗਏ, ਆਪ ਤੋ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਲੋਗ ਹੈਂ।' ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇਪਣ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਆਉਣ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਦੱਸੀ ਕਿ ਉਹ ਠੇਕੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਂਡਿਆਂ ਦੀ ਰੇੜ੍ਹੀ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਾਗਾ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਥਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੁਆਰਾ ਮੱਲ ਲੈਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਸੀ। 'ਵੋਹ ਤੋ ਮੁਜੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਰ ਛੋਡਨੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਤੇ ਥੇ, ਰਾਤ ਕੇ ਬਾਰਾਂ ਬਜੇ ਤੋ ਘਰ ਆਤੇ ਹੈਂ, ਵੈਸੇ ਭੀ ਯਹੀਂ ਸਰਦੀ ਕੇ ਦਿਨੋਂ ਮੇ ਤੋ ਕੁਸ਼ ਕਮਾਈ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਕਲ੍ਹ ਰਾਤ ਬਹੁਤ ਭਰੇ ਮਨ ਸੇ ਕਹਿਨੇ ਲਗੇ, ਤੁਮ ਲਗਾ ਆਓ ਡੁਬਕੀ ਸੰਗਮ ਮੇਂ, ਫਲ ਤੋ ਘਰ ਮੇਂ ਹੀ ਆਏਗਾ ਨਾ, ਮੈਂ ਤੋ ਅਭਾਗਾ....।' ਉਸ ਦੀਆਂ ਡੁਬਡੁਬਾਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਫੇਰ ਛਲਕ ਗਈਆਂ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਵੀ ਪਸੀਜੇ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਨਾਲ ਮੈਂ ਜੋ ਨਾਸਤਿਕਤਾ ਦਾ ਟੀਕਾ ਭਰੀ ਬੈਠਾ ਸਾਂ, ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲ ਸਕਿਆ, 'ਚਲੋ ਸਾਧਨ ਨਾ ਸਹੀ, ਉਸ ਕੋਲ ਭਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਦੁਖੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਐਹੋ ਜੇ ਭਰਮ ਭਰੇ ਸੁਪਨੇ....।' ਸੋਚ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਭੈਅ ਜਿਹਾ

ਆਇਆ। ਪਰ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਨਾਲ ਪਰਚੀ ਹੋਈ ਬੜੇ ਚੈਨ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਮਾਸੂਮ ਕਬੂਤਰ ਵਾਂਗ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚੀ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਭਰੋਸੇ ਉਹ ਨਿਸਚਿੰਤ ਹੋ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। 'ਮਿਲਖੀ' ਉਵੇਂ ਇਕ-ਟਕ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਖ਼ੈਰ, ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਸਰਗਰਮ ਹੋਣਾ ਹੀ ਪਿਆ। ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਜਾਣੂੰ ਰਾਹੀਂ ਰੇਲਵੇ ਅਤੇ ਬੱਸ-ਸਟੈਂਡ ਦੀ ਇਨਕੁਐਰੀ ਤੋਂ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਪਤਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਗੱਲ ਨਾ ਬਣੀ। ਨੇੜਲੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਤੱਕ ਜਦ ਉਸ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੀ ਗੱਲ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਸਲਾਹਾਂ-ਮਸ਼ਵਰਿਆਂ ਦੀ ਬਾਰਸ਼ ਹੋਣ ਲੱਗੀ।

'ਆਹ ਪਿਛੇ ਰੋਡਵੇਜ਼ ਦਾ ਇਕ ਟੈਮ ਆਉਣੈ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਦਾ ਜੇ ਮਿੱਸ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ।'

'ਪਟਿਆਲੇ ਪੁਲ ਦੇ ਥੱਲਿਉਂ ਸੂਮੋ ਚਲਦੀਆਂ ਨੇ ਜੀ, ਆਮ ਕਿਰਾਇਆ ਲੈਂਦੇ ਐ ਨਾਲੇ।'

'ਚਲੋ ਜੇ ਰਾਜਪੁਰੇ ਤੱਕ ਹੀ ਕੁਸ਼ ਮਿਲਜੇ ਤਾਂ ਜਲੰਧਰ-ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਰੂਟਾਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਬੱਸਾਂ ਵੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀਐਂ।'

'ਹਮਨੇ ਭੀ ਵਹੀ ਗਾੜੀ ਪਕੜਨੀ ਐਂ, 'ਮਾਰੇ ਸਾਥ ਚਲਨਾ, ਯਹਾਂ ਸੇ ਕੋਈ ਟਰੱਕ ਪਕੜ ਲੇਂਗੇ।' ਭਈਆਂ ਨੇ ਵੀ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਸਾਡੀ ਪਿਛਲੀ ਸੀਟ ਉਤੇ ਬੈਠੇ ਤਿੰਨ ਲੋਫ਼ਰ ਜਿਹੇ ਮੁੰਡਿਆਂ, ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਲੁਕ-ਛੁਪ ਕੇ ਪੀਂਦੇ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਲੋਰ 'ਚ ਵੀਡੀਓ ਦੇ ਗੀਤ-ਨਾਚਾਂ ਨਾਲ ਝਮੱਚੜ ਪਾਉਂਦੇ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਸੁੱਤੇ-ਸੁੱਤੇ ਅੱਬੜਵਾਹੇ ਉੱਠ ਕੇ ਮੱਦਦ ਲਈ ਉਤਰ ਆਏ। 'ਕੋਈ ਨੀ ਜੀ ਕਰ-ਲਾਂਗੇ ਕੋਈ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਆਪਾਂ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਸੀਟ ਦੀ ਢੋਅ ਉਤੋਂ ਦੀ ਧੌਣਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਹਾਮੀ ਭਰੀ। ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਹਵਾੜ ਸਾਡੇ ਚੁਪਾਸੇ ਫੈਲ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਲ ਨਾਲ ਨੱਕ ਢਕ ਲਿਆ। ਬੁਰਾ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਲੱਗਿਆ ਪਰ ਐਵੇਂ ਛੋਹਰ-ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਪੰਗੇ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਕੁਝ ਕਹਿ ਨਾ ਸਕੇ। 'ਮਿਲਖੀ' ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਕੌੜ ਕੇ ਝਾਕਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਛੋਕਰੇ ਠੰਢੇ-ਸੀਲੇ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ।

'ਵੇਲਾ ਮਾੜਾ ਭਾਈ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਜਾਈਂ।' ਹਾਲਾਤ ਭਾਂਪਦਿਆਂ 'ਮਿਲਖੀ' ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਚੁਕੰਨੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਂਜ ਵੀ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਹੋਰ ਬੌਂਦਲ ਗਈ। ਬੇਚੈਨੀ ਵਿਚ ਸਿਰ ਝਟਕ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਦੱਸਾਂ ਪਰ੍ਹੇ ਵਗਾਹ ਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਫੇਰ ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਵਾਸਤਾ ਪਾਇਆ, 'ਆਪ ਹੀ ਕੀਜੀਏ ਕੁਸ਼, ਆਪ ਤੋ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਲੋਗ ਹੈਂ।'

ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਮੁਸਕਣੀ ਭਰੀ ਤੱਕਣੀ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਵਾਰ ਵਾਰ 'ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਲੋਗ' ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਫਰਿਆਦ ਸੁਣਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਪੋਪ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠੇ ਹੋਈਏ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਕਿੱਤੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕੁਝ ਪਤਾ ਸੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਸੁਣਿਆਂ-ਸੁਣਾਇਆ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੀ ਸੀ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਆਂਢੀ-ਗੁਆਂਢੀ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਦੇ ਚੰਗਾ ਤਜ਼ਰਬਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਉਂਜ ਤਾਂ ਖ਼ੈਰ ਇਹ ਫਸੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਮੱਦਦ ਲੈਣ ਲਈ ਜੁਗਤ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕਹਿ ਕੇ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਬੋਝ ਲੱਦ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਭਾਰ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮੱਧਵਰਗੀ ਖੋਲ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਾਂ। 'ਆਪਣਾ ਅਰਾਮ ਹੀ ਨੀ ਮੁੱਖ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਵੀ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦੈ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਨਫ਼ੇ-ਨੁਕਸਾਨ ਵਾਲੀ ਤੱਕੜੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਫੜ੍ਹੀ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।' ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਖੀ-ਮਾਰਕਾ ਖ਼ਿਆਲ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਧੁਰਲੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਏ।

ਬੱਸ ਪਟਿਆਲੇ ਰਾਜਿੰਦਰਾ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੁਕੀ ਪਰ 'ਮਿਲਖੀ' ਨਹੀਂ ਉਤਰਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਕੀਮ ਸੀ। ਬੱਸ ਅੱਡੇ 'ਚ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਖਾਲੀ ਅੱਡਾ ਭਾਂ-ਭਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਦਿਨ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਆਏ ਸਾਂ ਪਰ ਨਾਈਟ-ਸਰਵਿਸ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ

ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਜੇ ਵੀ ਅੱਡਿਆਂ ਵਾਲੀ ਉਹ ਗਹਿਮਾ-ਗਹਿਮੀ ਨਹੀਂ ਪਰਤੀ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਵਾਲੀ ਔਰਬਿਟ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਟੁੱਟੀ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਡਰਾਇਵਰ-ਕੰਡਕਟਰ ਨੇ ਵੀ ਬੱਸ ਟਿਕਾਣੇ ਲਾ ਕੇ ਕਾਹਲ ਨਾਲ ਸਵਾਰੀਆਂ ਉਤਾਰੀਆਂ, ਕੰਪਲੇਂਟ ਬੌਕਸ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਵਿਚੋਂ ਅਖ਼ਬਾਰ 'ਚ ਲਪੇਟਿਆ ਅਧੀਆ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਅੱਡੇ ਦੇ ਪਿਛਲੀ ਗਲੀ 'ਚ ਮੱਛੀ ਦੀਆਂ ਰੇਹੜੀਆਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਏ। ਤਲਬ ਨਾਲ ਬੇਹਾਲ ਉਹ ਬੱਸ ਨੂੰ ਉਡਾਈ ਤੁਰੇ ਆਏ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਕਿਰਨ-ਮ-ਕਿਰਨੀ ਕਿਰ ਗਈਆਂ। ਤਫ਼ਤੀਸ਼ ਜਿਹੀ ਕਰਦਾ 'ਮਿਲਖੀ' ਪਰ੍ਹੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਟੂਟੀਆਂ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਲਗਦਾ ਸੀ ਉਸਦੇ ਝੋਲੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਪਊਆ-ਅੱਧਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਸੇ ਅਦਿੱਖ ਭਾਰ ਥੱਲੇ ਦੱਬੇ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਦੁਚਿਤੀ ਵਿਚ ਗੋਤੇ ਖਾ ਰਹੇ ਸਾਂ।

'ਕੀ ਕਰੀਏ ਯਾਰ ਹੁਣ ਅੱਜ ਤਾਂ ਸੱਪ ਦੇ ਮੂੰਹ ਕੋਹੜ ਕਿਰਲੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋ-ਗੀ ?' ਮੈਂ ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਤੋਂ ਆਖਰੀ ਸਲਾਹ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਹੋਂ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਰਤਾ ਪਰ੍ਹੇ ਲੈ ਗਿਆ।

'ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਐ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਭਰਾਵਾ ਕੋਈ ਰਿਸਕ ਨਈਂ ਲੈਣਾ, ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਐ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਆਪਣੇ ਮਹੌਲ ਦਾ, ਐਵੇਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀ ਸੁਰਖੀ ਨਾ ਬਣੇ ਪਏ ਹੋਈਏ ਤੜਕੇ ਨੂੰ, ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਬਦਲੇ ਨੌਕਰੀ....।' ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਮਸਾਂ ਹੀ ਫਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਹੱਸਿਆ, 'ਨਾਲੇ ਭਰਾਵਾ ਤੇਰੀ ਭਰਜਾਈ ਦਾ ਨਾਰੀਵਾਦ ਕਿਹੜਾ ਤੈਥੋਂ ਗੁੱਝੈ, ਵੰਝ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਹਟੂ, ਗੱਲ ਤਾਂ ਆਖਰ ਨਿਕਲ ਈ ਆਉਣੀ ਐਂ, ਕਹਿੰਦੇ ਐ ਗੱਲ ਤਾਂ ਖੂਹ ਦੇ ਚੱਕ ਥੱਲੇ ਨ੍ਹੀਂ ਦੱਬੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਐਵੇਂ ਰੁਆਏ ਦਾ ਨਾਂ ਹੋ-ਜੂ, ਹਸਾਏ ਦਾ ਨ੍ਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਆਪਾਂ ਭਾਵੁਕ ਨਾ ਹੋਈਏ, ਮੇਰੀ ਮੰਨ, ਰਾਈਟ ?' ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਦਲੀਲਾਂ ਨਾਲ ਪੱਲਾ ਛੁਡਾ ਕੇ ਸੁਰਖ਼ਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੋਚ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਇਉਂ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਪਰ ਪਰ੍ਹੇ ਬੇਬਸੀ ਦੀ ਮੂਰਤ ਬਣੀ ਖੜ੍ਹੀ ਕੱਲ-ਮੁਕੱਲੀ ਜਨਾਨੀ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਅੰਦਰ ਫੇਰ ਕੁਝ ਟੁੱਟਿਆ। 'ਓਏ ਪੱਥਰੋ...।' ਅੰਦਰੋਂ ਜਿਵੇਂ ਮਿਲਖੀ ਬੋਲਿਆ। ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਟੂਟੀਆਂ ਕੋਲ ਅਲਸੂ-ਪਲਸੂ ਕਰਦੇ ਮਿਲਖੀ ਵੱਲ ਗਈ।

ਸਾਨੂੰ ਲੰਮੀ ਕਾਨਾਫੂਸੀ ਕਰਕੇ ਮੁੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਉਹ ਹੋਰ ਠਠੰਬਰ ਗਈ। ਅੱਡੇ ਦੀ ਫਲੱਡ-ਲਾਈਟ ਹੇਠਾਂ ਖੜ੍ਹੀ ਦਾ ਉਸਦਾ ਗੋਰਾ ਰੰਗ ਪਿਲੱਤਣੀ ਭਾਹ ਮਾਰਨ ਲੱਗਿਆ ਅਤੇ ਚਿਹਰਾ ਫੱਕ ਹੋ ਗਿਆ ਦਿਸਿਆ। ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਦੁਆਲੇ ਘੁੱਟ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕੰਬਣੀ ਰੋਕਣ ਦਾ ਚਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਫਰਕੇ। ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ 'ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਲੋਗ' ਬਾਰੇ ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਟੁਟਦਾ, ਮੈਂ ਤਲਖ਼ੀ ਭਰੀ ਕਾਹਲੀ 'ਚ ਕਿਹਾ, 'ਆਓ ਚੱਲੀਏ।' ਤੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਮਗਰ ਤੁਰ ਪਈ।

ਅਸੀਂ ਸਟੈਂਡ ਤੋਂ ਕਾਰ ਕੱਢੀ। ਬੱਸ ਅੱਡੇ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਗੇਟ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਅੜਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਥ੍ਰੀ-ਵੀਲਰ ਵਾਲਾ 'ਰਜਿੰਦਰਾ ਰਜਿੰਦਰਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਹੋਕਰੇ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪਰ੍ਹੇ ਖੜ੍ਹੇ 'ਮਿਲਖੀ' ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਲਿਆ ਲਗਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਤਰਲੋਮੱਛੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਿਲਖੀ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਉਤੇ ਹਥੇਲੀ ਦਾ ਛੱਪਰ ਬਣਾ ਕੇ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਨਿਹਾਰਿਆ। ਕਾਰ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਬੈਠੇ ਵੇਖ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਮਿਲਖੀ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਬੇਫ਼ਿਕਰ ਹੋ ਆਟੋ 'ਚ ਜਾ ਬੈਠਾ।

'ਗੇਅਰ 'ਚ ਪਾਓ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ, ਕੀ ਹੋ ਗਿਐ ?' ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਸੁਪਨੇ 'ਚੋਂ ਜਗਾਇਆ। ਮੈਂ ਖਾਲੀ ਐਕਸੀਲੀਟਰ ਦੱਬ ਕੇ ਧੂੰਆਂ-ਰੋਲ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰ ਗੇਅਰ ਮੰਗ ਰਹੀ ਸੀ।

'ਕੀ ਫਾਇਦਾ ? ਐਵੇਂ ਪੰਗਾ....।' ਚੁੱਕ ਦੇ ਕੇ ਫਸਾਤਾ ਸਾਲੇ ਮਿਲਖੀ ਨੇ।' ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹੀ ਘੁਮੇਰ ਜਿਹੀ ਵਿਚ ਫੇਰ ਮਿਲਖੀ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣੇਂ, 'ਓਏ ਪੱਥਰੋ....।'

ਇਸ ਉਧੇੜ-ਬੁਣ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਂ ਪ੍ਰੋ. ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਕੈਂਪਸ 'ਚ ਉਤਾਰਿਆ। ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਉਹ ਪਿੱਛੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਾਲੀ ਸੀਟ ਉਤੇ ਆ ਬੈਠੀ। 'ਚਲ ਵੇਖੀ ਜਾਊ ਫਿਰ....।'

ਸੋਚਦਿਆਂ ਮੈਂ ਹਰਬੜੀ ਜਿਹੀ ਵਿਚ ਐਕਸੀਲੀਟਰ ਦੱਬਦਿਆਂ ਕਲੱਚ ਛੱਡਿਆ। ਕਾਰ ਸੜਕ ਦੀ ਬੰਨੀ ਨਾਲ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹਾ ਉਲਝੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬੁੜਕ ਕੇ ਹਾਈਵੇ ਉਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹੀ। ਕਾਰ ਵਿਚ ਕਬਰੀ-ਚੁੱਪ ਪਸਰ ਗਈ। ਟਿਕੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਸੜਕ ਨਾਲ ਘਸਰਦੇ ਟਾਇਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ੂਕ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਖ਼ਲਲ ਪਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਬੇਸੁੱਧ ਜਿਹੇ ਹੀ ਮੈਂ ਵਿੰਡੋ-ਲਾਈਟ ਜਗਾਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਟੇਪ ਵੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ। 'ਚੱਕ-ਲੋ ਵਹਿਗੁਰੂ ਕਹਿਕੇ ਰੰਨ....।' ਮੈਂ ਸੁਤੇ-ਸਿੱਧ ਤ੍ਰਬਕ ਕੇ ਕਿਹਾ ਉਦੂਰ ਫਿਟੇ ਮੂੰਹ....।' ਅਤੇ ਤੁਕ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਝੱਟ ਦੇਣੇ ਸਵਿੱਚ ਦੱਬੀ ਤਾਂ ਕੈਸੇਟ ਭੁੜਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ। 'ਉਹ ਕੀ ਸੋਚਦੀ ਹੋਊ ?... ਮੈਂ ਜਾਣ ਕੇ...' ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੇਖਣ ਲਈ ਮੈਂ ਰਤਾ ਕੁ ਟੇਢ ਨਾਲ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬੜੀ ਸਹਿਜ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ, ਅੰਤਰ-ਧਿਆਨ। ਮੱਧਮ ਜਿਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਕੋਕੇ ਦਾ ਨਗ ਲਿਸ਼ਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੋਂ ਹੁਣ ਅੱਡੇ ਵਾਲੀ ਮੁਰਦੇਹਾਣੀ ਵੀ ਗਾਇਬ ਸੀ। ਹਲਕੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਬਦਾਮੀ ਹੋਏ ਗੋਰੇ-ਨਿਛੋਹ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਮੁੜ ਆਭਾ ਪਰਤ ਆਈ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਰੰਗ ਭਰ ਦੇਣ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ-ਮਾਤਰ ਨੇ ਹੀ ਮੇਰਾ ਖ਼ਲਲ ਅੱਧਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਸੰਗੀਤ ਵਰਗਾ ਘੁਲਿਆ ਅਤੇ ਕੰਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮਧੁਰ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਟੁਣਕਦੇ ਸੁਣੇਂ, ਜਿਵੇਂ ਦੂਰ ਕਿਤੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਘੰਟੀਆਂ ਵੱਜ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ, 'ਆਪ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਲੋਗ ਕਿਤਨੇ ਭਲੇ ਹੈਂ, ਖ਼ੁਦ ਕਸ਼ਟ ਉਠਾ ਕਰ ਭੀ ਦੂਸਰੋਂ ਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੇ ਕੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਅਗਰ ਸਭੀ ਲੋਗ ਐਸਾ ਸੋਚੇਂ, ਜੈਸੇ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ, ਤੋ ਯਹੀਂ, ਇਸੀ ਲੋਕ ਮੇਂ ਸਵਰਗ-ਧਾਮ ਬਨ ਜਾਏ।' ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਗਰਦਨ ਘੁੰਮਾ ਕੇ ਮੰਦ-ਮੰਦ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਔਰਤ ਦੀ ਥਾਂ ਪਹੁੰਚੀ ਹੋਈ ਭਗਤਣੀ ਵਾਂਗ ਠਰੰਮੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਚਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਖ਼ਲਲ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਵੱਡਾ ਵੱਡਾ, ਕਿਸੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੰਤ ਵਰਗਾ ਜਾਪਿਆ। ਮੈਂ ਅਜਿਹੀ ਉਦਾਰ ਭਾਵਨਾ ਸ਼ਾਇਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਾਸ਼ ! ਮੈਂ ਇਹ ਭਾਵਨਾ 'ਓਏ ਪੱਥਰੋ....' ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਿਲਖੀ ਨੂੰ ਵਿਖਾ ਸਕਦਾ। ਤਰਲ ਹੋਏ ਮਨ ਨਾਲ ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਯਕੀਨ ਦੁਆਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਕਸ਼ਟ ਵਾਲੀ ਸੱਚੀਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਅਨੂਠਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਹਰਨ ਨਾਲ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਅਕਹਿ ਆਨੰਦ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਧੁਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮੇਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਸਟੇਰਿੰਗ ਉਤੇ ਇਉਂ ਥਿਰਕਣ ਲੱਗੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨਾਦ ਨਾਲ ਤਾਲ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਿਆ ਕਦੋਂ ਰਾਜਪੁਰੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਾਂ।

ਬਾਈਪਾਸ ਵਾਲੇ ਪਟਰੌਲ ਪੰਪ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਤੇਲ-ਮਾਪ ਵਾਲੀ ਸੂਈ ਉਤੇ ਚਲੀ ਗਈ ਜੋ ਈ-ਇੰਪਟੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਪੈਟਰੌਲ ਪੁਆ ਕੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਰਸ ਦੀ ਜਿੱਪ ਖੋਹਲਣ ਲਈ ਆਹੁਲੀਆਂ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਰੋਕਦਿਆਂ ਪੰਜ ਸੌ ਦਾ ਨੋਟ ਵਰਕਰ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਕੱਪੜੇ ਸਿਉਂ ਕੇ ਕੁੰਭ ਦੀ ਟਿਕਟ ਲਈ ਪੈਸੇ ਜੋੜਦੀ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਤਸਵੀਰ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਨਿਰਸੁਆਰਥ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਰਤਾ ਹੋਰ ਹੁਲਾਰਾ ਮਿਲਿਆ ਪਰ ਉਹ ਕੁਝ ਬੇਚੈਨ ਜਿਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਈ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਪਰਸ ਉਵੇਂ ਹੀ ਖੋਲ੍ਹੀ ਬੈਠੀ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਚੋਂ ਛੋਟੇ ਨੋਟਾਂ ਦੀ ਦੱਥੀ ਬਾਹਰ ਝਾਕ ਰਹੀ ਸੀ।

ਅਪਨੀ ਸਵਾਰੀ ਕਾ ਕਿਤਨਾ ਸੁਖ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਲਤਾ ਸਫ਼ਰ ਕਾ।' ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, 'ਸਭ ਅੱਛੇ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਫਲ ਹੈ, ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ, ਤੀਨ ਕੁੰਭ ਕਾ ਇਸਨਾਨ ਕਰਨੇ ਕੇ ਉਪਰਾਂਤ ਹਮਾਰੀ ਭੀ ਕਾਇਆ ਪਲਟ ਜਾਏਗੀ, ਸਭੀ ਮੁਰਾਦੇਂ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।' ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਸੀਟ-ਕਵਰ ਦੇ ਮਖ਼ਮਲੀ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਪੋਟਿਆਂ

ਨਾਲ ਸਹਿਲਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਰਮਾਂ-ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਉਸਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਅਦਿੱਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉਡਣਾ ਮੈਨੂੰ ਨਾਸਤਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਚੰਗਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਟੋਲ-ਟੈਕਸ ਵਾਲੇ ਬੈਰੀਅਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫਿਰ ਹਕੀਕੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ।

'ਐਸਾ ਮੱਤ ਕੀਜੀਏ।' ਇਸ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਬਟੂਆ ਕੱਢਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਪਰਸ ਖੋਹਲ ਕੇ ਨੋਟਾਂ ਦੀ ਦੱਥੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵਧਾਈ। ਸ਼ਾਇਦ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਿਚ ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਹੀ ਕਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਮੁੱਠੀ ਪਿਛਾਂਹ ਧਕਦਿਆਂ ਪਰਚੀ ਕਟਾ ਕੇ ਕਾਰ ਤੋਰ ਲਈ। ਸੱਚਮੁਚ ਮੇਰਾ ਸਵੈਮਾਣ ਜਾਂ ਕਹਾਂ ਅਭਿਮਾਨ ਇਸ ਵਕਤ ਅਸਮਾਨ ਛੋਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਉਹ ਸੁੰਗੜ ਕੇ ਸੀਟ ਵਿਚ ਇਉਂ ਧਸ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੂਲੋਂ ਬੌਣੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਦੋ ਕੁ ਮਿੰਟ ਉਹ ਇਉਂ ਨਿਸੱਤੀ ਜਿਹੀ ਪਈ ਕੁਝ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਡਾਢੀ ਬੇਬਸੀ ਵਿਚ ਰੋਣਹਾਕੀ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੀ, 'ਕੁਸ਼ ਮੁਝੇ ਭੀ ਦੇਨੇ ਦੇਤੇ, ਐਸੀ ਮੁਫ਼ਤ ਕੀ ਯਾਤਰਾ ਸੇ ਮੁਝੇ ਭਲਾ ਕਿਆ ਫਲ ਮਿਲੇਗਾ ? ਅਗਰ ਯੇਹ ਤੀਸਰਾ ਕੁੰਭ ਭੀ ਨਿਹਫਲ ਚਲਾ ਗਯਾ ਤੋ....!' ਕਿਸੇ ਅਦਿੱਖ ਭੈਅ ਨਾਲ ਸਹਿਮੀ ਉਹ ਵਾਕ ਵੀ ਪੂਰਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ। ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁੱਟੇ-ਪੁੱਟੇ ਜਾਣ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਪੀੜ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਉਕਰੀ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਲੱਤਣੀ ਮੁੱਖ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਪਸੀਜ਼ੇ ਬਿਨਾ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਮਨ ਕੀਤਾ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੰਬਦੀ ਦੱਥੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲਵਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰ-ਮੁਕਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਸਿਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਹੋਈ ਦੀ ਹਾਲੋ-ਬੇਹਾਲ ਤਸਵੀਰ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੇਖੀ ਨਾ ਗਈ। ਬਖੇ ਉਤੇ ਤਾਂਡਵ ਨਾਚ ਨਚਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਸੂਈ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਹਨ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਲੰਘਣ ਲੱਗੀ। ਉਨਥ੍ਹੀ....ਨਥ੍ਹੀਂ....। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਿਵੇਂ ਕਰਲਾਉਂਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀਂ। ਪੱਥਰ ਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਕਾਰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਜਾਂਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਨਾਲ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਘੁੱਟ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਸਿਰ ਵਿਚ ਉੱਠੇ ਕਿਸੇ ਤੂਫ਼ਾਨ ਨੂੰ ਥੰਮ੍ਹਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਹੋਰ ਝੱਲ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਮੇਰਾ ਧਰਵਾਸ ਭਰਿਆ ਹੱਥ ਉਸਦੇ ਸਕਾਰਫ਼ ਨਾਲ ਢਕੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਜਾ ਟਿਕਿਆ। ਬਬਲਿੰਗ ਕਰਦੇ ਸਟੇਰਿੰਗ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਪੀਡੋਮੀਟਰ ਦੀ ਸੂਈ ਤਾਂ ਸੌ ਤੋਂ ਉਤੇ ਲੰਘੀ ਪਈ ਸੀ।

'ਰੋਕੀਏ, ਰੋਕੀਏ, ਏਕ ਮਿੰਟ....ਮੈਂ....।' ਉਸ ਨੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਮੋਢਾ ਘੁੱਟਿਆ। ਫਿਰ ਤਰਲੋਮੱਛੀ ਹੋਈ ਉਹ ਇਕ ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀ, ਦੂਜੇ ਦੀ ਮੁੱਕੀ ਢਿੱਡ ਵਿਚ ਘੁੱਟੀ ਇਉਂ ਬੈਠ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਉਲਟੀ ਆ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਵੱਟ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਤ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕਾਰ ਹੌਲੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੱਚੇ ਲਾਹ ਕੇ ਸੰਘਣੇ ਦਰਖ਼ਤਾਂ ਦੀ ਓਟ ਵਿਚ ਰੋਕ ਲਈ। ਲੰਮੀ ਬਾਂਹ ਕਰ ਕੇ ਉਸਦੀ ਬਾਰੀ ਦਾ ਲੌਕ ਖੋਹਲ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਉਹ ਉਤਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਵੇਂ ਹੀ ਬੌਂਦਲੀ ਜਿਹੀ ਸਿਰ ਫੜ ਕੇ ਬੈਠੀ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਅੰਦਰਲੀ ਤਾਕਤ ਜਿਹੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਸਿੱਧੀ ਤਣ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾ ਤੱਕਦਿਆਂ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਵਾਂਗ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਦੇਖੀਏ, ਪੈਸੇ ਆਪ ਲੇਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹਤੇ ਔਰ ਮੁਫ਼ਤ ਮੇਂ ਕੁੰਭ ਜਾਨਾ ਹੀ ਨਿਹਫਲ ਹੈ, ਤੋ ਆਪ ਹੀ ਬਤਾਏਂ ਮੈਂ ਕਿਆ ਕਰੂੰ ?' ਭੈਅਭੀਤ ਜਿਹੀ ਉਹ ਇਕਦਮ ਹੁਬਕੀ-ਹੁਬਕੀ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਮੈਂ ਖ਼ੁਦ ਸ਼ਸ਼ੋਪੰਜ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਪਲ ਮੈਂ ਅਜਾਈਂ ਬਾਹਰ ਧੁੰਦ-ਲਿਪਟੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਘੂਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਬੋਝਲ ਜਿਹਾ ਜਾਪਿਆ। ਇੰਡੀਕੇਟਰ ਦੀਆਂ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਲਾਈਟਾਂ ਦੀ ਫੜੱਕ-ਫੜੱਕ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਨਾਲ ਰਲ ਗਈ ਜਾਪੀ। ਇੰਡੀਕੇਟਰ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਕੁਝ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। 'ਠੀਕ ਐ ਕੁਝ ਪੈਸੇ....।'

ਬੇਲੋੜੇ ਤਣਾਅ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਮੈਂ ਅੰਦਰੋ-ਅੰਦਰੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦਾ ਉਸਦਾ ਨਿਰਜਿੰਦ ਜਿਹਾ ਸਿਰ ਜਿਵੇਂ ਆਸਰਾ ਭਾਲਦਾ ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ ਉਤੇ ਆ ਟਿਕਿਆ। ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਸਟੇਰਿੰਗ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਧਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਤਿਲ੍ਹਕ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਿੱਲ੍ਹੀਆਂ-ਕੋਸੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੂੰਝਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਹੱਥ ਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਇਉਂ ਧੁਰਤੜੀ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਡੁਬਕੀ ਨਾਲ ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਟਿਕਿਆ ਪਾਣੀ ਕੰਬਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਦੀ ਥਰਥਰਾਹਟ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ 'ਚੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਮਨ-ਮਸਤਕ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਗਈ ਅਤੇ ਖੌਲਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਛੱਲ ਬਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰਲੇ 'ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਲੋਗ' ਦੇ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਨੂੰ ਪਿਘਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਗਈ। ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਸਰਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਪੱਕੇ ਫਲ ਵਾਂਗ ਮੇਰੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਆ ਡਿੱਗੀ।

ਜਦੋਂ ਕਾਰ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਸੀਟ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਅਸੀਂ ਅਗਲੀਆਂ ਉਤੇ ਆਏ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਨਿਰਜਿੰਦ ਜਿਹਾ ਲੱਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਕਲੇਜਾ ਇਉਂ ਦਬਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਬਹੁ-ਮੰਜ਼ਲੀ ਇਮਾਰਤ ਤੋਂ ਲੁੜਕਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ। ਸੁੰਗੜ ਕੇ ਸੀਟ ਵਿਚ ਧਸਦਿਆਂ ਮੈਂ ਅਰਧ-ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਕਾਰ ਸਟਾਰਟ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਜ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਵਾਪਰਿਆ ਹੋਵੇ। ਖਿਲਰੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਜੂੜਾ ਵਲ੍ਹੇਟਿਆ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਜਚਾ ਕੇ ਸਕਾਰਫ਼ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਸੀਟ ਉਤੇ ਜਚ ਕੇ ਪੂਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬੈਠੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਿਰਸੰਕੋਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। 'ਕੋਈ ਭਲਾ ਐਨੀ ਛੇਤੀ ਕਿਵੇਂ ਸਹਿਜ ਹੋ ਸਕਦੈ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਔਰਤ ?' ਇਹ ਸੋਚਦਿਆਂ ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਚਲਿੱਤਰਾਂ ਹੱਥੀ ਜਾਪੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਾਈਟਾਂ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਸੜਕ ਦੀ ਕਾਲਖ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲੱਗਿਆ।

'ਆਪਕਾ ਧੰਨਿਆਵਾਦ ਕੈਸੇ ਕਰੂੰ ?' ਉਸਨੇ ਤਰਲ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਅਗਰ ਆਪ ਨਾ ਮਿਲਤੇ ਤੋ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੀ ਕੁੰਭ ਕੀ ਕਾਮਨਾ ਭੀ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋ ਪਾਤੀ, ਅਬੀ ਤੱਕ ਕਹੀਂ ਬੀਚ ਰਾਸਤੇ ਮੇਂ ਹੀ ਭਟਕ ਰਹੀ ਹੋਤੀ, ਆਧੀ ਰਾਤ ਕੋ ਅਕੇਲੀ ਔਰਤ, ਔਰ ਵੋਹ ਭੀ ਬਿਗਾਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਮੇਂ, ਕਿਤਨੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਤੀ, ਊਪਰ ਸੇ ਯਹ ਕਲਯੁਗ ਕਾ ਪਹਿਰਾ ਹੈ, ਖ਼ੈਰ ! ਆਪ ਤੋ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਲੋਗ ਹੈਂ, ਸਮਾਚਾਰ ਦੇਖਤੇ ਹੈਂ, ਆਜਕੱਲ੍ਹ ਤੋ ਬਦਮਾਸ ਲੋਗ ਸਫ਼ੈਦ ਦਿਨ ਮੇਂ ਉਠਾਕਰ ਲੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਫਿਰ ਬਲਾਤਕਾਰ....।' ਬੋਲਦਿਆਂ-ਬੋਲਦਿਆਂ ਉਹ ਗੱਲ ਅਧੂਰੀ ਛੱਡਦਿਆਂ ਇਕਦਮ ਅਟਕੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਗ਼ਲਤ-ਬਿਆਨੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਵੈਸੇ ਉਸਦੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਬਲਾਤਕਾਰ ਵਰਗਾ ਸ਼ਬਦ ਆਉਣ ਨਾਲ ਸੱਚਮੁਚ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਝਟਕਾ ਜਿਹਾ ਲੱਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੇ ਉਹ ਕੁਝ ਗਿਲਾਨੀ ਵਰਗਾ ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਰਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਡੁੱਲ੍ਹ-ਡੁੱਲ੍ਹ ਪੈਣ ਲੱਗੀ, 'ਸੱਚ ਕਹੂੰ ਤੋ ਮੇਰੇ ਇਸ ਤੀਸਰੇ ਕੁੰਭ ਕੇ ਫਲ ਪੇ ਆਪ ਕਾ ਅਧਿਕਾਰ ਭੀ ਬਰਾਬਰ ਰਹੇਗਾ, ਆਪ ਪੂਛੇਂਗੇ ਕੈਸੇ ? ਵੋਹ ਐਸੇ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ, ਕੁੰਭ ਕਾ ਸਾਧਨ ਬਨਨੇ ਵਾਲੋਂ ਕੋ ਭੀ ਗੰਗਾ ਮਈਆ ਕਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਅਵੱਸ਼ ਮਿਲਤਾ ਹੈ, ਵੋਹ ਸਭ ਜਾਨਤੀ ਹੈਂ ਔਰ ਕਿਸੀ ਕੀ ਮਿਹਨਤ ਕੀ ਕਮਾਈ ਕੋ ਐਸੇ ਫੋਕਟ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਜਾਨੇ ਦੇਤੀ, ਖ਼ੈਰ ! ਆਪ ਕੋ ਬਤਾਨੇ ਕੀ ਕਿਆ ਅਵੱਸ਼ਕਤਾ, ਆਪ ਤੋ....।' ਦਾਨੀਆਂ ਬੁੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਮਠਾਰ-ਮਠਾਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਫੇਰ ਖਿੱਚ ਲਿਆ। ਉਸਦਾ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਭਿੱਜਿਆ ਨਿਰਮਲ ਮੁੱਖ ਮੈਨੂੰ ਨਿਖਰਿਆ-ਨਿਖਰਿਆ ਜਾਪਿਆ। ਕਿਸੇ ਗ਼ੁਨਾਹ-ਭਾਵਨਾ ਜਾਂ ਅਪਰਾਧ-ਬੋਧ ਦੀ ਤਾਂ ਲਕੀਰ-ਮਾਤਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਭਾਲਿਆਂ ਨਾ ਲੱਭੀ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਵੀ ਕੁਝ ਟਿਕਾਣੇ ਆਇਆ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ-ਰੱਖਣ ਲਈ ਮੈਂ ਵੀ ਕੁਝ ਮਿੱਠੇ-ਪਿਆਰੇ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਪਰ ਬੋਲੇ ਨਾ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਅੰਦਰ ਸ਼ਬਦ ਹੋਣ ਹੀ ਨਾ। ਮੈਂ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਕਾਰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਹ ਟਹਿਕਦੀ ਹੋਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਦੀ ਵਾਂਸਲੀ ਟਣਕਾਉਂਦੀ ਰਹੀ, 'ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਸੰਗਮ ਕੇ ਜਲ

ਕੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਕੱਥਯ ਹੈਂ, ਉਸ ਮੇਂ ਤੀਨ ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀਓਂ ਕੀ ਆਭਾ ਮਿਲੀ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਜਲ ਮੇਂ ਏਕ ਡੁਬਕੀ ਲੈਨੇ ਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕੇ ਪਿਛਲੇ ਪੂਰੇ ਜੀਵਨ ਕੇ ਪਾਪ ਧੁਲ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਨਯਾਂ ਜਨਮ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਸੁਆਮੀ ਜੀ ....।' ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਹੁੰਘਾਰੇ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕਾਰ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਲੰਘ ਕੇ ਫਲਾਈਓਵਰ ਤੋਂ ਲੰਘ ਰਹੀ ਸੀ। ਫਲੱਡ ਲਾਈਟਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁੰਦ ਵਿਚ ਲਿਪਟੀਆਂ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ ਨਾਲ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਕਿਸੇ ਲੋਰ ਵਿਚ ਊਂਘ ਰਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਛਿਣ ਭਰ ਲਈ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਘੂਕ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਹੋਣੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਲੰਘਿਆ। ਫਲਾਈਓਵਰ ਦੀ ਢਲਾਣ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ ਉਤਰਦੀ ਕਾਰ ਦੇ ਹੁਲਾਰੇ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਗੁਦਗੁਦੀ ਕਰਦੀ ਸੀਤ-ਲਹਿਰ ਜਿਹੀ ਲੰਘੀ। ਦਿੱਲੀ ਹਾਈਵੇ ਉਤੇ ਪੈਣ ਨਾਲ ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਗਹਿਮਾ-ਗਹਿਮੀ ਵਧ ਗਈ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵੱਲ ਸਿਰਪੱਟ ਦੌੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੰਬਾਲਾ ਛਾਉਣੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਫਲਾਈਓਵਰ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਦੀ ਕੱਢ ਕੇ ਕਾਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਾੜਨ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਬਾਹਰ ਉਥੇ ਹੀ ਰੁਕਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, 'ਬਸ ਬਸ, ਯਹੀਂ ਉਤਾਰ ਦੋ ਮੁਝੇ, ਆਗੇ ਮੈਂ ਖੁਦ ਚਲੀ ਜਾਊਂਗੀ, ਮਾਫ਼ ਕੀਜੀਏ ਮੈਂ ਆਪ ਕੋ ਆਗੇ ਨਹੀਂ ਲੇ ਜਾ ਸਕਤੀ, ਆਪ ਜੈਸੇ ਸਦ-ਪੁਰਸ਼ ਕੇ ਬਾਰੇ ਮੇਂ ਵੋਹ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਲੋਗ ਕੁਸ਼ ਉਲਟਾ-ਸੀਧਾ ਸੋਚੇਂਗੇ ਤੋ ਮੁਝੇ ਅੱਛਾ ਨਹੀਂ ਲਗੇਗਾ। ਉਨਹੇਂ ਕਿਆ ਮਾਲੂਮ ਆਪਨੇ ਮੇਰੇ ਲੀਏ ਕਿਤਨਾ ਕੁਸ਼ ਕੀਆ ਹੈ, ... ਅੱਛਾ ! ਨਮਸਕਾਰ....।' ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਬੈਗ ਫੜ ਕੇ ਤੁਰ ਪਈ। ਨਾ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਪਤਾ-ਟਿਕਾਣਾ ਪੁੱਛਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਇਸਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸਮਝੀ। ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਅਜਨਬੀ ਸਾਂ। ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਇਕਦਮ ਕਾਰ ਮੋੜ ਕੇ ਵਾਪਸ ਤੁਰ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤੀ ਨਿਗਾਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਤੱਕਦਾ ਰਿਹਾ ਜਦ ਤੱਕ ਉਹ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹੇ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਵਿਚ ਰਲ ਨਾ ਗਈ। ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਮੱਧਮ ਜਿਹਾ ਦਿਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਭਗਵੇਂ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਹੀ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹ ਵਕਤ-ਸਿਰ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ।

ਵਾਪਸ ਮੁੜਦਿਆਂ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਅਹਿਸਾਸ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਪਸਰਿਆ ਰਿਹਾ, ਕੁਝ ਕੁਝ ਨਸ਼ੇ ਵਰਗਾ ਪਰ ਇਹ ਵਿਸਕੀ ਦੀ ਲੋਰ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਉਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਰਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਘਰ ਲਈ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀ ਕਾਰ ਜਾਂ ਪਲਾਜ਼ਮਾ ਦੇ ਚਾਅ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਖਰਾ ਹੀ ਸੀ। ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ ਕਹਾਂ ਤਾਂ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਦੇ ਪਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹ ਅਲੱਗ ਹੀ ਸੀ। ਇਉਂ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉਹ ਯਾਨੀ 'ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਲੋਗ ਨਾ ਹੋਵਾਂ, ਜੋ ਬੀਤੀ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਸਾਂ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਪਾਪ ਵਰਗਾ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ? ਗੂੰਗੇ ਦੇ ਗੁੜ ਦਾ ਸੁਆਦ ਨਾ ਕਹਿ ਸਕਣ ਵਾਂਗ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕੋਈ ਤਸ਼ਬੀਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਔੜ ਰਹੀ, ਪਰ ਨਿੱਤਾਪ੍ਰਤੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਂਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਉਸ ਅਹਿਸਾਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਨ ਲਈ ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੀ ਸੀਟ ਉਤੇ 'ਮਿਲਖੀ' ਆ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ।

'ਕਿਉਂ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਵੇਖਿਆ ਜਲਵਾ ?' ਰਹੱਸਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਿਆਂ ਮਿਲਖੀ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, 'ਐਵੇਂ ਤਾਂ ਨ੍ਹੀ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਲਈ ਸੀਟ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਖੜ੍ਹਾ ਲੱਤਾਂ ਤੜਾਉਂਦਾ ਆਇਆ, ਬਾਈ ਸਿਆਣੇ ਆਂਹਦੇ ਐ ਲੋੜਵੰਦ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਣ ਦਾ ਪੁੰਨ ਤਾਂ ਸੌ ਤੀਰਥਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉਤੇ ਹੁੰਦੈ, ਵੇਂਹਦਾ ਰਹੀਂ ਓਹਦਾ ਭਲਾ ਤਾਰਦੂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਿਨ।' ਮਿਲਖੀ ਦੀ ਸੌ ਵਰਗੀ ਇਕ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਫਿਰ ਕੁਝ ਪਿਘਲਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੂਲਾ ਕੂਲਾ, ਨਰਮ-ਨਰਮ, ਬਿਲਕੁਲ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਛੋਹ ਵਰਗਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸਾਰੇ ਵਜੂਦ 'ਚ ਫਿਰ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਇਹ ਤਾਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਲੈਣ ਵਰਗੀ ਗੱਲ ਵਾਪਰ ਗਈ ਸੀ।

ਅੱਧੀ ਬੋਤਲ/ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ (2-10-1960)

ਬਹੁਤ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸੁੱਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਹ। ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਕਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਨਿੱਘ ਮਾਨਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕ ਭੁੱਖ ਦੀ ਅੱਗ ਭਾਵੇਂ ਮੱਠੀ ਪੈਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਦ 'ਚੋਂ ਭਾਂਬੜ ਉਠਦੇ ਲੱਗਦੇ। ਉਵੇਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਖਾਣਾ ਨਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਮਰਨ ਲੱਗ ਪਵੇ ਪਰ ਖਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਭੁੱਖ ਭੜਕ ਉਠੇ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਭੁੱਖਾ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਉਸਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰ ਗੁਜ਼ਰਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੀ ਸੀ।

ਇਹ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ ਉਸਦੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਭੁੱਖ ਤੇ ਪਿਆਸ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਹੰਢਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਭੁੱਖ ਹੱਦੋਂ ਗੁਜਰਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜਦ ਉਸ ਤੋਂ ਨਾ ਰਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਦੀ ਤਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਜ਼ਰ ਆ ਜਾਵੇ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਉਸਨੂੰ ਪਸੰਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਝਟਕਾਉਂਦੀ ਪਲ ਨਾ ਲਗਾਉਂਦੀ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਭੁੱਖੀ ਸ਼ੇਰਨੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੱਫੇ 'ਚ ਲੈ ਕੇ ਸੁੱਟ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਅਛੋਪਲੇ ਜਿਹੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦੀ ਤੇ ਆਖਰ ਸਹੀ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਗਾਉਂਦੀ। ਉਸਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਕਦੇ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਵੇ, ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਉਹਦੇ ਹੁਸਨ ਜਾਲ 'ਚ ਫਸ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਖੁਦ ਆ ਉਹਦੇ ਕਦਮਾਂ 'ਚ ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬੱਸ ਉਸਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਦੀ ਬੇਵੱਸੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀ ਤੇ ਜਿੱਤ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਭਰ ਭਰ ਜਾਂਦੀ।

ਜਿੱਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੱਕ ਮੰਨਦੀ ਸੀ। ਹਾਰਨਾ ਉਸਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਅਨੁਸਾਰ 'ਹਾਰ' ਸ਼ਬਦ ਉਹਦੀ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੇ ਹਰ ਕੀਮਤ ਚੁਕਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਸਕਾਰਤਮਕ ਰਵੱਈਏ ਕਾਰਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਵਾਪਰੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹਾਦਸਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਝਲ ਗਈ ਸੀ। ਕਦਮ ਕਦਮ ਤੋਂ ਮਿਲੇ ਧੋਖਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਖੇਡ ਦੀਆਂ ਮਾਮੂਲੀ ਚਾਲਾਂ ਸਮਝਦੀ। ਪਿਆਰ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਚਾਲਾਕੀਆਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਿਫ ਸੀ ਉਹ। ਝੂਠੇ ਵਾਅਦੇ, ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਤੇ ਜਾਨ ਲੁਟਾਉਣ ਦੇ ਲੱਛੇਦਾਰ ਡਾਇਲਾਗ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀਂ ਹੱਸਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਫਸਾਉਣ ਲਈ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਦਾਣੇ, ਫੁੱਲੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮੂਹਰੇ ਸੁੱਟਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੰਛੀ ਦੇ ਜਾਲ 'ਚ ਫਸਣ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਉਸਦੀ ਧੌਣ ਮਰੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ 'ਚ ਵਿਚਰਦੀ ਉਹ ਖੁਦ ਸ਼ਿਕਾਰਣ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲੱਭਦੀ ਤੇ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਖੇਡਦੀ ਤੇ ਫੇਰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ। ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾਲ ਕਦੇ ਸ਼ਿਕਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸਨੇ। ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਲੋਕ ਮਿਲਦੇ ਨੇ, ਵਿਛੜਦੇ ਨੇ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ ਦੇ ਬਾਕੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚੱਲਦੇ ਨੇ। ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੱਕਾ ਤੇ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਖੁਦ ਵੀ ਕੋਈ ਸਥਿਰਤਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਭਟਕਣਾ ਉਹਦੀ ਆਦਤ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚੈਨ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦਰ ਦਰ

ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਕਿਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਬੇਚੈਨੀ ਦੀ ਉਹ ਖੁਦ ਇਕੱਲੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾਦਸੇ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਾਪਰੇ ਸਨ, ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਕਿ ਉਸਦਾ 'ਬ੍ਰੇਨ ਵਾਸ਼' ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਮਿਲੇ ਤਜ਼ੁਰਬਿਆਂ ਤੋਂ ਉਸਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਸਿੱਖਿਆ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਨਿਚੋੜ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਇਕ ਨਾਟਕੀ ਸਟੇਜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਥੇ ਹਰ ਬੰਦਾ ਆਪਣੀ ਅਦਾਕਾਰੀ ਨਾਲ ਖੁਦ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦ ਕਿ ਹਕੀਕਤ ਇਸਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਸੀ।

ਇਸਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤਜ਼ਰਬਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਘਰ 'ਚ ਬਚਪਨ ਸਮੇਂ। ਜਦ ਉਹਦੀ ਸਿੱਧੀ ਸਾਦੀ ਮਾਂ ਉਸਦੇ ਪਿਓ ਦੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਅਤਿਆਚਾਰ ਸਹਿੰਦੀ। ਕਿਸੇ ਫੈਕਟਰੀ 'ਚ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੰਮ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦ ਉਹ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਘਰ ਮੁੜਦੀ ਤਾਂ ਰਾਹ 'ਚੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਵੀ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਕਿ ਪਤੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਘਰ ਆ ਕੇ ਉਹ ਰੋਟੀ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਤੇ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰੋਸਦੀ। ਪਰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਸਮੇਂ ਉਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਜਾਂ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਇ ਉਹ ਬੇਜਾਹ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਲੇਸ਼ ਖੜਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਕੁੱਟਮਾਰ ਕਰਦਾ। ਗਊਆਂ ਵਰਗੀ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਉਸਦੇ ਕਸਾਈ ਪਿਓ ਹੱਥੋਂ ਲਹੂ-ਲੁਹਾਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਪਰ ਘਰ ਦੀ ਭਾਵ ਬਾਹਰ ਨਾ ਕੱਢਦੀ। ਪੁਲਿਸ ਤਾਂ ਦੂਰ ਉਹਦੇ ਸਕੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਤੱਕ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਦੇਵਤਾ ਸਰੂਪ ਪਤੀ ਜੋ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸੱਜਣਾਂ 'ਚੋਂ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਕ ਵਹਿਸ਼ੀ ਦਰਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾ ਆਪਣੀ ਦੇਵੀਆਂ ਵਰਗੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਫੁੱਲ ਵਰਗੀ ਧੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲਗਾਵ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਿਰਫ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਗੰਦੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ ਤੇ ਹੱਥ ਚਲਾਉਣਾ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਉਸਦੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਪਾਕ, ਨਿਰਦੋਸ਼ ਪਤਨੀ ਦੇ ਚਰਿਤਰ ਬਾਰੇ ਉਹ ਗੰਦ-ਮੰਦ ਬਕਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਖੂਨ ਦੇ ਘੁੱਟ ਪੀ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ। ਆਪਣੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਧੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਗਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਹੌਂਕੇ ਭਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਉਮਰ 'ਚ ਉਸਦੀ ਧੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਉਹ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦੇਖੀ ਸੀ ਜੋ ਵੱਡੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ 'ਚ ਗੰਭੀਰ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਤੇ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੀ ਦੇ ਕੱਚੇ ਦਿਮਾਗ 'ਚ ਉਹ ਭਿਅੰਕਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਛਪ ਗਏ ਸੀ ਤੇ ਚਾਹ ਕੇ ਵੀ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕੀ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਉਹਨੂੰ ਸਵੀਟੀ ਕਹਿ ਕੇ ਸੱਦਦੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਮਿਠਾਸ ਕਾਰਨ ਉਹਦਾ ਬਚਪਨ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਲੰਘ ਗਿਆ ਪਰ ਉਦੋਂ ਦੀਆਂ ਕੌੜੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਉਹਦੇ ਦਿਲੋ ਦਿਮਾਗ 'ਚ ਘਰ ਕਰ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਘਰੋਂ ਕੋਈ ਸਹੀ ਸੇਧ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਬਾਹਰੋਂ ਪਿਆਰ ਲੱਭਣ ਲੱਗ ਪਈ ਤੇ ਸਿਰਫ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ 'ਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਜਮਾਤੀ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਲਏ। ਦੋ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਜਮਾਤੀ ਕਿਸੇ ਗੋਰੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਖੁਦ ਨੂੰ ਠਗਿਆ ਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ ਜਾਗੀ ਕਿ ਗੋਰੇ ਰੰਗ ਕਾਰਨ ਉਸਦਾ ਬੁਆਏ ਫਰੈਂਡ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ 'ਚ ਭਰੀ ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਇਕ ਗੋਰੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਪਾ ਲਈ ਤੇ ਸ਼ਰੇਆਮ ਉਸ ਗੋਰੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਘੁੰਮਦੀ ਫਿਰਦੀ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਮਾਨਣ ਲੱਗੀ।

ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਹੋਸ਼ ਉਡ ਗਏ।

"ਕੁੜੀਏ, ਜੇ ਤੇਰੇ ਪਿਓ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਵੱਢ ਦੇਊਗਾ।" ਮਾਂ ਨੇ ਡਰਾਵਾ ਦਿੱਤਾ।

"ਪਿਉ ਦਾ ਡਰ ਤੈਨੂੰ ਹੋਵੇਗਾ ਮੰਮ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਉਂਗਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਹੱਥ

ਤੋੜ ਦੇਵਾਂਗੀ।" ਸਵੀਟੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਨਫਰਤ ਦੇ ਚਿੰਗਾੜੇ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸੀ।

"ਕੀ ? ਹੈਂ ?" ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਾ ਆਇਆ।

"ਯਸ, ਆਈ ਮੀਨ ਇਨ। ਆਈ ਵੌਂਟ ਟੋਲਰੇਟ ਐਨੀ ਨਯੂਸੇਂਸ। ਇਫ ਹੀ ਇੰਟਰਫੀਅਰਜ਼ ਵਿੱਦ ਮਾਈ ਲਾਈਫ ਆਈ ਵਿਲ ਟੀਚ ਹਿਮ ਏ ਲੈਸਨ।" ਸਵੀਟੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਖਤਰਨਾਕ ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਪੱਕੀ ਝਲਕ ਦੇਖ ਕੇ ਮਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਕੰਬ ਗਈ।

"ਚੱਲ ਚੁੱਪ ਕਰ।" ਮਾਂ ਨੇ ਗੱਲ ਖਤਮ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਕਿ ਤੂਲ ਨਾ ਫੜੇ।

"ਚੁੱਪ ਕਰੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਆਈ ਐਮ ਨੋਟ ਲਾਈਕ ਯੂ ਹੂ ਬਿਲ ਟੇਕ ਹਿਜ਼ ਬੁਲਸ਼ਿੱਟ। ਬਲੱਡੀ ਡਰੰਕ। ਤੈਨੂੰ ਕੁੱਟਦਾ ਮਾਰਦਾ ਤੇ ਬਾਹਰ ਗੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਐਸ਼ ਕਰਦਾ। ਵਾਏ ਡੌਂਟ ਯੂ ਡਿਵੋਰਸ ਹਿਮ ? ਹੀ ਇਜ ਨੋਟ ਵਰਥ ਐਨੀਥਿੰਗ। ਹੀ ਡਜ਼ ਨੌਟ ਗਿਵ ਯੂ ਐਨੀਥਿੰਗ।" ਸਵੀਟੀ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਭਰੀ ਪੀਤੀ ਪਈ ਸੀ ਤੇ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਜਵਾਲਾਮੁੱਖੀ ਫਟ ਗਿਆ ਸੀ।

"ਨੀ ਕੁੜੀਏ, ਰੱਬ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾ। ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰ ਪਰ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ। ਜੇ ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਾਵਾਂ-ਧੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਜਲਾ ਦੇਊ।" ਮਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜੇ।

"ਤੂੰ ਡਰੀ ਜਾ ਉਹਦੇ ਤੋਂ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦੀ। ਜੋ ਕਰਨੈ ਕਰ ਲਵੇ। ਜਲਾ ਕੇ ਖੁਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚੇਗਾ। ਲਾਈਫ ਇਮਪਰੀਜਨਮੈਂਟ ਹੋਵੇਗੀ।" ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਵਕੀਲਾਂ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ।

ਮਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਬਹਿਸ ਕਰਨੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਤੌਰ ਤਰੀਕਾ ਬਦਲਿਆ। ਕਾਲਜ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਉਹ ਕਈ ਦੋਸਤ ਬਦਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਡਦੀ ਉਡਦੀ ਹਵਾ ਉਹਦੇ ਪਿਓ ਤੱਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵਿਲਾਇਤੀ ਮਾਹੌਲ 'ਚ ਰੰਗੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਵਿਲਾਇਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਸਵੀਟੀ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਪੰਗ ਲੈਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਉਸਨੇ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ। ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਆਏ ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਉਸਨੂੰ ਨੂੜਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਆਦਮੀ-ਤੀਵੀ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੀਟੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾਇਆ। ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦੇ ਨਾਲ ਸੋਫੇ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਵਰਨਾ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਦੁਲੱਤੀ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਉਹ ਉਹਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚਦੀ ਸੀ।

"ਬੇਟਾ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦਾ ਭਾਰ ਹੌਲਾ ਕਰ ਦੇਈਏ। ਜਵਾਨ ਧੀਆਂ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਇਹ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰਕੇ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋਈਏ ਤੇ ਫੇਰ ਇੰਡੀਆ ਚਲੇ ਜਾਈਏ।" ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਅੱਜ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸ਼ਹਿਦ ਟਪਕਦਾ ਵੇਖਿਆ।

"ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦੈ ?" ਮਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਿਓ ਦੀ ਸੁਰ ਨਾਲ ਸੁਰ ਮਿਲਾਈ।

"ਮੁੰਡਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਐ। ਨਵੇਂਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਐਮ. ਬੀ. ਏ. ਕਰਨ ਆਇਐ ਲੰਡਨ। ਬਹੁਤ ਅੱਛੇ ਘਰ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਐ। ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਐ ਪਿੱਛੇ। ਪਿਓ ਦਾ ਚੰਗਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਐ। ਸਵੀਟੀ ਲਈ ਪ੍ਰਫੈਕਟ ਮੈਚ ਐ।" ਪਿਓ ਨੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਗੁਣ ਗਿਣੇ।

"ਬੱਟ, ਆਈ ਡੌਂਟ ਵਾਂਟ ਟੂ ਗੈਟ ਮੈਰਿਡ ਵਿਦ ਐਨ ਇੰਡੀਅਨ ਬੁਆਏ।" ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਕੋਰਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

"ਕਿਉਂ ?" ਦੋਵੇਂ ਤ੍ਰਭਕੇ।

"ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਆਇਆ ਕੋਈ ਇਡੀਅਟ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਰੂਲ ਕਰੇ। ਆਈ ਕਾਂਟ ਸਟੈਂਡ ਦਿਸ ਬੁਲਸ਼ਿੱਟ ਲਾਈਕ ਯੂ ਮੰਮ।" ਸਵੀਟੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਨਫਰਤ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ।

"ਸਵੀਟੀ...।" ਉਹਦਾ ਪਿਓ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਗਰਜਿਆ।

"ਡੌਂਟ ਸ਼ਾਊਟ ਐਟ ਮੀ ਡੈਡ। ਆਈ ਨੋ ਵੱਟ ਯੂ ਆਰ ਟ੍ਰਾਇੰਗ ਟੂ ਡ। ਬਟ ਆਈ ਵੌਂਟ ਲੈਟ ਯੂ ਟ੍ਰੀਟ ਮੀ ਲਾਇਕ ਮਾਈ ਮਦਰ। ਆਈ ਐਮ ਨੌਟ ਯੂਅਰ ਪਰਸਨਲ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਦੈਟ ਯੂ ਵਿਲ ਹੈਂਡਓਵਰ ਟੂ ਸਮਵਨ ਯੂ ਵਾਂਟ। ਆਈ ਐਮ ਏ ਹਿਊਮਨ ਬੀਇੰਗ ਐਂਡ ਵਾਂਟ ਟੂ ਵੀ ਟ੍ਰੀਟਡ ਲਾਈਕ ਵਨ।" ਸਵੀਟੀ ਪਿਓ ਤੋਂ ਵੀ ਉਚੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਦਹਾੜੀ। ਦੋਵੇਂ ਉਹਦੇ ਤੇਵਰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਰਫ ਵਾਂਗ ਜੰਮ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਲਗਾ ਲਿਆ। ਉਹਦੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸਮੱਸਿਆ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਸਵੀਟੀ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਮਾਹੌਲ 'ਚੋਂ ਕਿਵੇਂ ਮੋੜਿਆ ਜਾਵੇ। ਮਾਹੌਲ ਜੋ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਗਹਿਰਾ ਸਮੁੰਦਰ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਉਤਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਬੰਦਾ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਲਹਿੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਧੀ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਡਰ ਗਏ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਵੀਟੀ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦਾ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ 'ਚ ਕੀ ਹਰਜ਼ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਸਵੇਰ ਦਾ ਭੁੱਲਿਆ ਸ਼ਾਮੀਂ ਘਰ ਮੁੜ ਆਵੇ। ਆਖਰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ 'ਚ ਸਭ ਤੋਂ ਭੁੱਲ ਹੋ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਮਰ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਤੀ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਠਰੰਮੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ। ਪਰ ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਨਾ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ।

"ਮੰਮ ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਲਾਈਫ ਤੂੰ ਜੀਅ ਰਹੀ ਹੈਂ, ਕੀ ਤੂੰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈਂ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਉਹੀ ਹੈਲ 'ਚ ਰਹਾਂ ?" ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਬੇਟਾ ਹਰ ਮਰਦ ਤੇਰੇ ਪਿਓ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।" ਮਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਧਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

"ਆਲਰਾਈਟ ਪਰ ਉਹ ਮਰਦ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੇਰੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।" ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਸ਼ਰਤ ਰੱਖੀ।

"ਪਸੰਦ ਆਪੇ ਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਆਪੇ ਪੈ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਮੰਨ। ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਹਾਂ ਮੈਂ।" ਮਾਂ ਨੇ ਮਿੰਨਤ ਕੀਤੀ।

"ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਹੈਂ ਮੇਰਾ ਭਲਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ 'ਫੋਰਸਡ ਮੈਰਿਜ਼' ਨਾ ਕਰ। ਡੋਂਟ ਫੋਰਸ ਮੀ ਅਦਰਵਾਈਜ਼ ਆਈ ਵਿਲ ਲੀਵ ਦਾ ਹਾਊਸ।" ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਮਾਂ ਨੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਲਏ।

"ਓ.ਕੇ. ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੀ। ਪਰ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਕੋਈ ਇੰਡੀਅਨ ਮੁੰਡਾ ਲੱਭ ਲੈ। ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਦਾ ਹੋਵੇ। ਗੋਰਾ ਕਾਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।" ਮਾਂ ਨੇ ਹਾਰ ਮੰਨੀ।

ਕੁੜੀ ਦੇ ਘਰੋਂ ਭੱਜਣ ਦੇ ਡਰੋਂ ਆਦਮੀ ਤੀਵੀਂ ਦੋਵੇਂ ਚੁੱਪੀ ਧਾਰ ਗਏ ਤੇ ਮੁੜ ਸਵੀਟੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਸਵੀਟੀ ਘਰ 'ਚ ਛਾਈ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਘੁੱਟਣ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਸਭ ਤੇਰੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਹੈ।" ਉਹਦਾ ਡੈਡ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਹਣੇ ਮਾਰਦਾ।

"ਸਵੀਟੀ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਤੂੰ ਵੱਡੀ ਹੋਵੇਂਗੀ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਹਾਰਾ ਬਣੇਂਗੀ। ਮੇਰਾ ਜਵਾਈ

ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਹੁਣ ਲੱਗਦੇ ਇਹ ਆਸ ਵੀ ਕਦੇ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ।" ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਹੌਂਕੇ ਭਰਦੀ।

ਪਰ ਸਵੀਟੀ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੁੱਭਵੇਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਤੇ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਉਹਨੇ ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 'ਚ ਦਾਖਲਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਉਹ ਘਰ ਦੀ ਕੈਦ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਜਿਸ ਘਰ 'ਚ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਆਪਣੀਆਂ ਨੰਗੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਦੋਜ਼ਖ ਵਰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਆਉਂਦਾ। ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹਵਾ 'ਚ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ। ਵਰਨਾ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁਦ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਲਾਸ਼ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ ਤੇ ਸਿਰਫ ਇਕ ਮਰਦ ਦੇ ਰਹਿਮੋ ਕਰਮ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਹੱਸ ਸਕਦੀ ਸੀ ਵਰਨਾ ਰੋਣਾ ਹੀ ਉਹਦੀ ਤਕਦੀਰ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਘਰ ਨਾਲੋਂ ਬੇਘਰੀ ਚੰਗੀ ਜਿਥੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਅਪਮਾਨ ਦੇ ਘੁੱਟ ਭਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਇਕਦਮ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਜਾਣਾ ਹਜ਼ਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਸਵੀਟੀ ਇਥੇ ਕਿਹੜਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੀ ਕਮੀ ਐ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਇਕੱਲੇ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ ਤੇ ਤੂੰ ਵੀ ਇਕੱਲੀ ਰਹੇਂਗੀ।" ਮਾਂ ਨੇ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ।

"ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਵੀ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿ ਤਾਂ ਕਿ ਡੈਡ ਨੂੰ ਲੈਸਨ ਮਿਲੇ।" ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੰਦਾਂ ਹੇਠ ਬੁੱਲ੍ਹ ਦੱਬੇ।

"ਦੁਰ ਫਿੱਟੇ ਮੂੰਹ ਤੇਰੇ। ਮੈਂ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਕਿਉਂ 'ਕਲੀ ਰਹਾਂ। ਤੇਰਾ ਪਿਉ ਜਿਉਂਦਾ ਰਹੇ ਸੁੱਖ ਨਾਲ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਆਪੇ ਕੱਟੀ ਜਾਊਂ।" ਮਾਂ ਨੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ।

"ਇਹੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਬਲਮ ਹੈ। ਨਾ ਤੂੰ ਉਹਨੂੰ ਛੱਡ ਸਕਦੀ ਐਂ ਤੇ ਨਾ ਨਾਲ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈਂ। ਇਹ ਰਿਲੇਸ਼ਨਸ਼ਿਪ ਤੇਰੇ ਲਈ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਵੀ ਘਰੋਂ ਕੱਢੇਗਾ ਤਾਂ ਵੀ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਂਗੀ। ਦੈਟ ਇਜ਼ ਯੂਅਰ ਕਲਚਰ। ਬਟ ਇਟ ਇਜ਼ ਨੋਟ ਮਾਈ ਕਲਚਰ। ਆਈ ਵਿਲ ਲਿਵ ਮਾਈ ਓਨ ਲਾਈਫ ਪਲੀਜ਼ ਡੌਂਟ ਸਟੌਪ ਮੀ।" ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜੱਫੀ ਪਾਈ ਤਾਂ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਛਲਕ ਪਈਆਂ।

ਪੜ੍ਹਾਈ 'ਚ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸੀ ਸਵੀਟੀ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅੱਵਲ ਦਰਜੇ 'ਚ ਪਾਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਕਈ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਵੀ ਕਰ ਆਈ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਵਧੀਆ ਨੌਕਰੀ ਵੀ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ। ਚੰਗੀ ਤਨਖਾਹ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਪਣਾ ਫਲੈਟ ਖਰੀਦਣ 'ਚ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਦਿੱਕਤ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਹੋਈ। ਕਾਰ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਹਿੰਗੀ ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਹੇ ਤੋਂ ਉਹ ਕਦੇ ਕਦੇ ਸਾਲ ਛਿਮਾਹੀ ਘਰ ਗੇੜਾ ਮਾਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਵਰਨਾ ਉਹਦਾ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਸੰਪਰਕ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਜੰਜੀਰਾਂ 'ਚ ਜਕੜ ਕੇ ਹੀ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਆਜ਼ਾਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦੀ ਚਾਹ 'ਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲ ਦੂਰ ਆ ਕੇ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਇੰਗਲੈਂਡ 'ਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ 'ਸਿੰਗਲ ਵਿਮੇਨਜ਼' ਵਾਂਗ ਉਹ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਰਦ ਦੀ ਜੇ ਲੋੜ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਸਰੀਰਕ ਸੁੱਖ ਲਈ ਤੇ ਇਸ ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਆਹ ਦਾ ਸਿਕੰਜਾ ਗਲ 'ਚ ਪਾਉਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਵੇਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਦੁੱਧ ਬਾਜ਼ਾਰੋਂ ਮਿਲਣ ਤੇ ਘਰ

ਗਾਂ ਜਾਂ ਮੱਝ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਸਦੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਮਾਹੌਲ 'ਚ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਉਸੇ ਵਰਗੀ ਹੀ ਸੋਚ ਰੱਖਦੇ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪੰਗੇ 'ਚ ਪੈਣ ਤੋਂ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਸੀ ਪਰ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ 'ਸੀਰੀਅਸ ਕਮਿਟਮੈਂਟ' ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਉਹ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਤੇ ਸਵੀਟੀ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸਫਲ ਮੰਨਦੀ ਸੀ ਜਦ ਤੱਕ ਉਹ ਜਿਊਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਮਰਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਦਰਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇ, ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰ ਜਾਂਦੀ। ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਬੁਆਏ ਫਰੈਂਡ ਦੀ ਬੇਵਫਾਈ ਤੋਂ ਮਿਲੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਉਹ ਹਾਲੇ ਵੀ ਭੁੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਮੁੜ ਉਸ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਚੱਲ ਗਿਆ ਸਹੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਨਹੀਂ, ਸ਼ਿਕਵਾ ਨਹੀਂ। ਅਣਚਾਹੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਲਾਹ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ਉਹ। ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕੱਪੜੇ ਕਈ ਵਾਰ ਲਾਹ ਕੇ ਸੁੱਟ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਉਹ। ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਉਹਨੂੰ ਖੁਦ ਨੂੰ ਵੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕੱਲੀ ਪਈ ਕਦੀ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਪਰ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਅਕਸਰ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਸੀ ਇਹ। ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ ਸੀ।

"ਜੋ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾ।" ਇਹੀ ਉਹਦੀ ਨੀਤੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ ਉਹਦੇ ਸੁਭਾਅ 'ਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਘਰ ਛੱਡਣ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ।

ਜੋ ਨੇੜੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਆਪਣਾ ਆਪ। ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਉਹ ਬਾਖੂਬੀ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਉਤੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ 'ਚ ਘੱਟ ਹੀ ਡੋਲਦੀ ਸੀ। ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਬਦਲਦੇ ਹਾਲਾਤ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਸਮ ਵਰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਸੀ। ਜੋ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ 'ਚ ਬੱਝੇ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਹਰ ਦੇ ਮੌਸਮ ਦਾ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਮੌਸਮ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਵਰਤਦੇ ਬਦਲਾਅ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੀ ਤੇ ਹਾਲਾਤ ਬਦਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖੁਦ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਬਦਲ ਲੈਂਦੀ।

ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਗੱਲ ਉਹਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਉਸਦਾ ਪਿਓ ਹਾਰਟ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਚੱਲ ਵਸਿਆ ਸੀ। ਪਿਓ ਦੇ ਮਰਨ 'ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਘਰ ਗਈ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਹਿੱਲ ਗਈ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਰੋਣਾ-ਪਿੱਟਣਾ, ਪਤੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਕੀਰਨੇ ਪਾਉਣੇ ਤੇ ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ ਛੱਡ ਦੇਣਾ, ਉਸ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਮਰਦ ਹੱਥੋਂ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਰਕ ਭੋਗਦੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਮਰਨ 'ਤੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਖੁਦ ਨੂੰ ਬੇਹਾਲ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੇ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰੇ ਪਰ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦਿਲ ਛੱਡ ਬੈਠੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ 'ਹਾਂ-ਹੂੰ' ਕਰ ਛੱਡਦੀ।

"ਮੰਮ, ਤੂੰ ਹੁਣ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿਣਾ ਸਿੱਖ। ਆਪਣੇ ਟਾਈਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਲਗਾ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਭ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇਂਗੀ।" ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ।

"ਕਿਵੇਂ ਭੁੱਲ ਜੂੰਗੀ? ਤੇਰੇ ਪਿਓ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬਿਤਾਈ ਐ। ਹੁਣ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਿਆ ਉਹ।" ਮਾਂ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਓਹ! ਤੂੰ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾ ਉਸ ਐਨੀਮਲ ਤੋਂ ਤੇਰਾ ਖਹਿੜਾ ਛੁੱਟਿਆ। ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੋਚ।" ਸਵੀਟੀ ਨੂੰ ਉਹਦਾ ਰੋਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

"ਹੋਰ ਕੀ ਸੋਚਾਂ? ਜੋ ਹੋਣਾ ਸੀ ਹੋ ਗਿਆ?" ਮਾਂ ਜਿਵੇਂ ਹਾਰ ਮੰਨ ਬੈਠੀ ਸੀ।

"ਤੂੰ ਹੋਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈ, ਮੰਮ। ਤੂੰ ਹਾਲੇ ਵੀ ਯੰਗ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਜੌਬ ਹੈ। ਘਰ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਲਾਈਫ ਰੀਸਟਾਰਟ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈਂ ਤੂੰ। ਕਿੰਨੀ ਬਿਊਟੀਫੁਲ ਹੈਂ ਤੂੰ, ਯੂ ਡੌਂਟ ਇਵਨ ਨੋ।" ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਮਾਂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਲਿਆ।

"ਸਵੀਟੀ ਆਪਾਂ ਗੋਰੇ ਨਹੀਂ ਆਂ। ਇੰਡੀਅਨ ਆਂ। ਸਾਡੇ ਕਲਚਰ 'ਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੀਆਂ।" ਉਹ ਧੀ ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਨੇ ਮਖੌਲ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ।

"ਨਹੀਂ ਮੰਮ, ਗੋਰੇ, ਕਾਲੇ ਕਲਚਰ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਡੈਡ ਦੀ ਥਾਂ ਜੇ ਤੂੰ ਮਰੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਇਕ ਵੀਕ 'ਚ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਣਾ ਸੀ।" ਸਵੀਟੀ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ।

"ਇਕ ਵੀਕ? ਉਸਨੇ ਤਾਂ ਉਸੇ ਦਿਨ ਦੂਜੀ ਤੀਵੀਂ ਲੈ ਆਉਣੀ ਸੀ।" ਮਾਂ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ ਹੋਰ ਡੂੰਘੀ ਹੋ ਗਈ।

"ਫੇਰ? ਇੰਨਾ ਸੱਚ ਜਾਨਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਤੂੰ ਉਹਨੂੰ ਮਿੱਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ? ਉਸ ਲਈ ਰੋ ਰਹੀ ਹੈਂ? ਕਿਉਂ? ਹੀ ਡਜ਼ੰਟ ਡਿਜ਼ਰਵ ਦਿਸ।" ਸਵੀਟੀ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਮਾਂ ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

"ਸਵੀਟੀ, ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹਾਲ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦੇ ਪਲੀਜ਼।" ਮਾਂ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਮੁੰਦੀਆਂ।

"ਮਾਂ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਹਾਲ 'ਚ ਛੱਡ ਕੇ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਕਿਵੇਂ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂ? ਕੰਮ ਤੋਂ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਦੇਰ ਛੁੱਟੀ ਕਰੀ ਰੱਖਾਂ। ਮੇਰੀ ਕੁਝ ਸਮਝ 'ਚ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ।" ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਦੱਸੀ।

"ਤੂੰ ਕੰਮ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਜਾ। ਮੇਰਾ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰ। ਮੈਂ ਆਪੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਠੀਕ ਹੋਜੂੰ।" ਮਾਂ ਨੇ ਤਸੱਲੀ ਦਿੱਤੀ।

ਦੋ ਤਿੰਨ ਹਫਤੇ ਹੋਰ ਮਾਂ ਕੋਲ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਫਲੈਟ 'ਚ ਆ ਗਈ। ਹੋਰ ਚਾਰਾ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੰਮ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਛੁੱਟੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੀ ਸੀ ਉਹ। ਪਰ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਨਾ ਲੱਗਿਆ। ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮਾਸੂਮ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਸ਼ਕਲ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਲਈ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸੱਦਿਆ ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹਦਾ ਹਵਾ-ਪਾਣੀ ਬਦਲ ਜਾਵੇ ਪਰ ਮਾਂ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਖੁਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅੱਗਿਉਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲੇ ਜਾਂ ਨਾ। ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਉਥੇ ਲੱਗੇ ਨਾ ਲੱਗੇ ਫੇਰ। ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਸੋਚ ਉਹ ਖੁਦ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਤਾਂ ਉਹ ਖੇਡ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਉਹਦੀ ਸਮਝ 'ਚ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਹਦੇ ਪਿਓ ਦੇ ਜਿਊਂਦਿਆਂ ਵਧੇਰੇ ਦੁੱਖੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ। ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਹੋਰ ਜਿਊਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਆਹਰੇ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੱਟ ਰਹੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਚੰਗੀ, ਭਾਵੇਂ ਮਾੜੀ। ਪਰ ਪਿਉ ਦੇ ਤੁਰ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਮਾਂ ਵਿਹਲੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੇ ਲਈ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਸਮਝਾ ਕੇ ਥੱਕ ਗਈ ਸੀ ਸਵੀਟੀ

ਤੇ ਇਸੇ ਥਕਾਵਟ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਮਹਿਸੂਸ ਵੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਹਨੇ ਖੁਦ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਮਝਿਆ। ਪਰ ਕਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਭੰਵਰ 'ਚ ਉਲਝੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਮਾਵਾਂ-ਧੀਆਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇ ਕੇ ਮਨ ਹੌਲੇ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਂ ਨੇ ਸਵੀਟੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਨਾਨਾ ਬਿਮਾਰ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਇੰਡੀਆ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਵਾਉਣ ਤੇ ਏਅਰਪੋਰਟ 'ਤੇ ਛੱਡ ਕੇ ਆਉਣ ਲਈ ਸਵੀਟੀ ਆਪਣੀ ਗੱਡੀ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚੀ। ਇੰਡੀਆ ਜਾ ਕੇ ਮਾਂ ਨੇ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਕਿ ਉਹਦਾ ਪਤੀ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਕਿਹੜਾ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਉਥੇ ਆ ਕੇ ਹਲ ਵਾਹੁਣੇ ਸੀ। ਮਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਧੱਕਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ, ਸਵੀਟੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਬੇਈਮਾਨੀ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਾ ਆਇਆ ਜੋ ਉਸਦਾ ਸਕਾ ਪਿਓ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਕੁੜੀ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਉਹਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਸੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਨੀਵੀਂ ਤੇ ਛੋਟੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦੇ ਭਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਐਸੀ ਤੈਸੀ ਫੇਰ ਦਿੰਦੀ। ਪਰ ਇੰਡੀਆ ਜਾ ਕੇ ਖੱਜਲ ਖੁਆਰ ਹੋਣ ਦੀ ਉਸ 'ਚ ਇੱਛਾ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।

"ਕੋਈ ਨੀ ਮੰਮ, ਤੂੰ ਦਿਲ ਨੂੰ ਨਾ ਲਗਾ। ਜੋ ਡੈਡ ਕਰ ਗਿਆ ਠੀਕ ਹੈ। ਆਪਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਕੀ ਕਰਨੀ ਸੀ ? ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਇੰਡੀਆ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ? ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਇੱਥੇ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ। ਸਬਰ ਕਰ।" ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਧਰਾਇਆ।

"ਸਬਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਰ ਵੀ ਕੀ ਸਕਦੀ ਆਂ ? ਅੱਜ ਜੇ ਤੂੰ ਮੁੰਡਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਆਹ ਦਿਨ ਨਾ ਦੇਖਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਜੇ ਮੇਰੀ ਮੰਨ ਕੇ ਕਿਸੇ ਇੰਡੀਅਨ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਸਾਡੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉਹਦੇ ਨਾਂ ਲੱਗ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੈ।" ਮਾਂ ਨੇ ਠੰਡੇ ਹੌਕੇ ਭਰੇ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ।

"ਲੀਵ ਇਟ ਮੰਮ। ਮੇਰੇ ਵਿਆਹ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਕੀ ਕਨਸਰਨ ਹੈ ? ਡੈਡ ਤਾਂ ਵੈਸੇ ਵੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਫੈਮਿਲੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰੈਫਰੈਂਸ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਦਿਸ ਇਜ਼ ਨੋਟ ਨਿਊ। ਸ਼ੁਕਰ ਕਰ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਾਲਾ ਘਰ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਗਿਆ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਹੋਮਲੈਸ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ।" ਸਵੀਟੀ ਖਿਝੀ।

"ਠੀਕ ਐ ਬੇਟਾ।" ਮਾਂ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ।

ਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਇੰਡੀਆ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਮਾਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਦੁਖੀ ਤੇ ਉਦਾਸ। ਪਰ ਸਵੀਟੀ ਕੋਲ ਉਸਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਮਾਂ ਦੀ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਸ 'ਤੇ ਵੀ ਅਸਰ ਪੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਲਟਕਣ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਚਾਅ ਮਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਛੱਡ ਗਈ। ਦੋਸਤਾਂ, ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਘੱਟ ਗਈਆਂ। ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਖਾਲੀਪਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਉਹ। ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਠੰਡਾ ਤੇ ਹਨੇਰਾ ਖਿਲਾਅ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਰਨਾ ਉਹਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਖੜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਉਸਨੇ ਤਾਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਦੌੜ 'ਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਸਕੇ ਪਰ ਤਨ, ਮਨ ਨੇ ਸਾਥ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਠੰਡੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬਰਫ ਦਾ ਕੋਈ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਜੰਮਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਸੀ ਉਹ।

ਤੇ ਇਹ ਬਰਫ ਪਿਘਲੀ ਅਚਾਨਕ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਆਫਿਸ ਵਿਚ ਜਦ ਉਹਨੇ

ਆਪਣੀ ਕੰਪਨੀ 'ਚ ਆਏ ਨਵੇਂ ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ। ਪਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਕਿਸੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਜਦ ਨਵੇਂ ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ ਇਮਰਾਨ ਖਾਨ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਰਸ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਸਵੀਟੀ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦਾ ਹੱਥ ਕਿਸੇ ਗਰਮ ਹੀਟਰ ਨਾਲ ਜਾ ਲੱਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਦੀ ਗਰਮੀ ਤੇ ਕਰੰਟ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜਿਸਮ ਅੰਦਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਗਰਮੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਤੇਜ਼ ਕਿ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਪਿਘਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਮੁੜ ਕੋਈ ਭੁੱਖ ਪਿਆਸ ਜਾਗੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜਿੰਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਉਸਨੇ ਇਮਰਾਨ ਨੂੰ ਕਨਖੀਆਂ ਨਾਲ ਚੋਰੀਉਂ ਦੇਖ ਕੇ ਬਿਤਾਇਆ। ਕਾਫੀ ਸਮਾਰਟ ਸੀ ਇਮਰਾਨ। ਉਚਾ, ਲੰਬਾ, ਸਾਂਵਲੇ ਰੰਗ ਤੇ ਮੋਟੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲਾ। ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਜੋ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਉਹ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀ ਉਨੀ ਹੀ ਉਸਦੀ ਭੁੱਖ, ਪਿਆਸ ਵੱਧਦੀ ਲੱਗਦੀ। ਇਮਾਰਨ ਵੀ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਦੇਖਕੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਵਾਰੀ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਉਸਦੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸਵੀਟੀ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਛੁਪੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ।

ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਆਫਿਸ 'ਚ ਆਉਣ ਪਿੱਛੋਂ ਇਮਰਾਨ ਸਭ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਘੁਲ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਵੇਰ ਦੇਰ ਨਾਲ ਕੰਮ 'ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਆਫਿਸ 'ਚ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਤੋਂ ਦੂਰੋਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਟ੍ਰੈਫਿਕ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਅਪਣਾਇਆ ਸੀ ਉਸਨੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੀਟੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਫਿਸ 'ਚ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਠਹਿਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਰਮਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੈਬਿਨ 'ਚ ਬੈਠਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਮਿਲ ਗਿਆ।

"ਹਾਏ ! ਵਰਕਿੰਗ ਲੇਟ ?" ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਈ।

"ਬਸ, ਆਈ ਹੈਵ ਟੂ। ਨੋ ਚੋਆਇਸ।" ਇਮਰਾਨ ਵੀ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।

ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਹਲਕੀਆਂ ਫੁਲਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਹਲਕੀਆਂ ਫੁਲਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਦੋਸਤੀ 'ਚ ਬਦਲੀਆਂ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਡਰਿੰਕ ਜਾਂ ਡਿਨਰ ਲਈ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਨੇੜੇ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਨਖਰਾ ਨਾ ਦਿਖਾਇਆ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਕੀਤੀ।

ਇਕ ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਹੀ ਉਹ ਇੰਨਾ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆ ਗਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਦੂਰੀਆਂ ਬਿਲਕੁਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਮਰਾਨ ਹੁਣ ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਹਦੇ ਫਲੈਟ 'ਚ ਆ ਕੇ ਵਕਤ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ। ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦੇ, ਟੀ.ਵੀ. ਦੇਖਦੇ, ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਤੇ ਮਸਤੀ ਮਾਰਦੇ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਇਮਰਾਨ ਉਹਦੇ ਫਲੈਟ 'ਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਬੈਗ 'ਚ ਵਿਸਕੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਵੀ ਪਾ ਲਿਆਇਆ।

"ਇਹ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ?" ਸਵੀਟੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋਈ।

"ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਪੀਂਦਾ ਹਾਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ।" ਇਮਰਾਨ ਨੇ ਹਿਚਕਿਚਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ।

"ਸੋ ਵੱਟ ? ਯੂ ਥਿੰਕ ਆਈ ਕੈਨ ਨੋਟ ਗੈਟ ਇਨ ਫਾਰ ਯੂ ?" ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਗੁੱਸਾ ਦਿਖਾਇਆ।

"ਪਲੀਜ਼ ਡੌਂਟ ਗੈਟ ਅਪਸੈਟ। ਆਈ ਡਿੰਡਟ ਮੀਨ ਇੱਟ।" ਇਮਰਾਨ ਨੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ।

"ਪਲੀਜ਼ ਡੌਂਟ ਇੰਸਲਟ ਮੀ, ਇਟਸ ਚੀਪ। ਯੂ ਕੈਨ ਹੈਵ ਯੂਅਰ ਡਰਿੰਕ ਹੀਅਰ। ਡੌਂਟ ਬਾਏ ਐਂਡ ਬ੍ਰਿੰਗ ਯੂਅਰ ਔਨ ਬੋਟਲ। ਆਈ ਕੈਨ ਅਫੋਰਡ ਡ੍ਰਿੰਕਸ ਫਾਰ ਮਾਈ ਫਰੈਂਡਜ਼।" ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ।

ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਇਮਰਾਨ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦੀ।

ਸਵੀਟੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਦੀ ਬੋਤਲ ਖਰੀਦ ਲਿਆਉਂਦੀ। ਜੇ ਕਦੇ ਬੋਤਲ ਖਤਮ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਇਮਰਾਨ ਨੇ ਆਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਪੈਸ਼ਲ ਕਾਰਨਰ ਸ਼ਾਪ ਤੋਂ ਜਾ ਕੇ ਹੋਰ ਬੋਤਲ ਵੀ ਲੈ ਆਉਂਦੀ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ’ਚ ਬੜਾ ਆਨੰਦ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ। ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲਦੀ ਸੀ।

“ਔਰਤ ਹੱਥੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਹੀ ਹੋਰ ਹੈ ?” ਇਮਰਾਨ ਆਖਦਾ।

“ਔਰਤ ’ਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ’ਚ ?” ਉਹ ਪੁੱਛਦੀ।

“ਦੋਵਾਂ ’ਚ ਹੀ। ਪਲ ਜੇ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਫੇਰ ਨਸ਼ਾ ਵੀ ਦੁੱਗਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।” ਇਮਰਾਨ ਹੱਸਦਾ।

“ਪਰ ਤੇਰੇ ’ਤੇ ਨਾ ਸ਼ਰਾਬ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਮੈਂ। ਤੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੋਸ਼ ’ਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।” ਸਵੀਟੀ ਜਿਵੇਂ ਉਲਾਂਭਾ ਦਿੰਦੀ।

“ਵਟ ਯੂ ਮੀਨ ?” ਉਹ ਪੁੱਛਦਾ।

“ਆਈ ਮੀਨ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿੰਨੇ ਵਜੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੈਮਿਲੀ ਤੇ ਕੰਮ ਦੀ ਫਿਕਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਤੇਰਾ ਧਿਆਨ ਘੜੀ ’ਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਈ ਫੀਲ ਗਿਲਟੀ ਦੈਟ ਆਈ ਐਮ ਵੇਸਟਿੰਗ ਯੂਅਰ ਟਾਈਮ।’ ਉਹ ਉਦਾਸੀ ’ਚ ਡੁੱਬਦੀ ਕਹਿੰਦੀ।

“ਨੋ ਨੋ, ਡੌਂਟ ਥਿੰਕ ਲਾਈਕ ਦੈਟ। ਆਈ ਐਮ ਆਲ ਯੂਅਰਜ਼।” ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਾਹਾਂ ’ਚ ਸਮੇਟ ਲੈਂਦਾ।

ਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਗਰਮ ਬਾਹਾਂ ’ਚ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸਵੀਟੀ ਸਭ ਗਿਲੇ ਸ਼ਿਕਵੇ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਅੱਗ ਦੇ ਦਰਿਆ ’ਚ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ। ਉਸਦੀ ਉਦਾਸੀ, ਇਕੱਲਾਪਣ, ਗੁੱਸਾ ਤੇ ਗਿਲਾ ਸ਼ਿਕਵਾ ਸਭ ਇਸ ਦਰਿਆ ’ਚ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਰੁੜ੍ਹਦੇ। ਇਸ ਅੱਗ ਦੇ ਦਰਿਆ ’ਚ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਿਸਮ ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਛੱਲ ਨਾਲ ਹੀ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਵਜੂਦ ਭਾਂਬੜ ਬਣ ਕੇ ਬਲ ਉਠਦਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ’ਚੋਂ ਉਠਦੇ ਇਹ ਭਾਂਬੜ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ। ਖਾਸ ਕਰ ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸੇਕ ਵਿਚ ਇਮਰਾਨ ਵੀ ਝੁਲਸ ਝੁਲਸ ਜਾਂਦਾ।

“ਯੂ ਆਰ ਬਲੱਡੀ ਹੌਟ।” ਉਹ ਉਹਦੇ ਗਰਮ ਸਾਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜਿਸਮ ’ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ।

“ਸੋ ਯੂ ਆਰ।” ਉਹ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਚੁੰਮਦੀ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ’ਚ ਮਿਲੀ ਇਸ ਨਵੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨੇ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਮੁੜ ਹੌਸਲਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਮਰਾਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ।

“ਪਰ ਸਵੀਟੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਐ।” ਮਾਂ ਚਿੰਤਾ ’ਚ ਪੈ ਗਈ।

“ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਮੰਮ। ਵੀ ਲਾਈਕ ਈਚ ਅਦਰ।” ਸਵੀਟੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ।

“ਠੀਕ ਐ। ਬਹੁਤਾ ਰੌਲਾ ਨਾ ਪਾਈਂ। ਉਹਦੇ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸੈਟ ਹੋ ਜਾ। ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਵੀ ਹੁਣ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਤੁਰ ਜਾਂ।” ਮਾਂ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ।

“ਉਹ ਮੰਮ, ਡੌਂਟ ਵੀ ਸੇ ਨੈਗੇਟਿਵ। ਹਾਲੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਸੰਭਾਲਣੇ ਨੇ।” ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਕੇ ਲਾਡ ਲਡਾਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮਮਤਾ ’ਚ ਡੁੱਬ ਗਈ।

ਆਪਣੇ ਦੋਹਤੇ, ਦੋਹਤੀਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲੀ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਸਵੀਟੀ ਹੁਣ ਵਿਆਹ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਚੱਲੋ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਹੀ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਹਦਾ ਘਰ ਤਾਂ ਵੱਸੇਗਾ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਸੀ ਕਿਤੇ ਸਵੀਟੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਕੁਆਰ-ਕੋਠਾ ਪਾ ਕੇ ਨਾ ਬੈਠੀ ਰਹੇ। ਇਮਰਾਨ ਨਾਲ ਉਹਦੇ ਗੂੜੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਗੰਭੀਰ ਸੀ।

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸਨੇ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਆਸ ਦੀ ਇਕ ਕਿਰਨ ਜਾਗ ਪਈ ਸੀ।

ਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ ’ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਵੀਕ-ਐਂਡ ’ਤੇ ਇਮਰਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਘਰ ਲੈ ਗਈ। ਮਾਂ ਇਮਰਾਨ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਦਾ ਵੱਖਰਾ ਧਰਮ ਉਸ ਨੂੰ ਹਜ਼ਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਸਵੀਟੀ, ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਚੰਗੈ ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਐ। ਲੋਕ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ ਬਈ ਪਿਉ ਦੇ ਮਰਦਿਆਂ ਹੀ ਧੀ ਨੇ ਮਨਮਾਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ।” ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੰਦਰਲਾ ਡਰ ਦੱਸਿਆ।

“ਮੰਮ ਮੈਂ ਕਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੇਅਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ? ਡੈਡ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਫਰੈਂਡਸ਼ਿਪ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਵਾਏ ਅਰ ਯੂ ਸੋ ਵਰੀਡ ?” ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਖਿੱਝ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਬੇਟੇ ਫਰੈਂਡਸ਼ਿਪ ਤੇ ਮੈਰਿਜ ’ਚ ਫਰਕ ਐ।” ਮਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਮੈਰਿਜ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਹਾਲੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ।” ਸਵੀਟੀ ਬੋਲੀ।

“ਹੈਂ, ਹੋਰ ਕੀ ਸਮਝਣਾ ਹੈ ਤੂੰ ? ਚੰਗਾ ਭਲਾ ਮੁੰਡਾ ਐ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਟੈਮ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਘਰ ਵਸਾ। ਕੋਈ ਨੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਈ ਐ ਕੋਈ ਗੋਰਾ ਕਾਲਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਆਪਣਾ ਦੇਸੀ ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਹੈ।” ਮਾਂ ਨੂੰ ਗੱਲ ਫੇਰ ਹੱਥ ’ਚੋਂ ਜਾਂਦੀ ਲੱਗੀ।

“ਆਲ ਰਾਇਟ।” ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ।

“ਆਲ ਰਾਇਟ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕੇ ਬਦਲ ਕੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਮਨ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ। ਚੰਗੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਇਹਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ। ਰੋਟੀ ਟੁੱਕ ਪਕਾ ਕੇ ਖੁਆ। ਜੀਅ ਜੀਅ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਤੇਰਾ ਪਿਉ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਮਾੜਾ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੀ ਸੇਵਾ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਘਰ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਸੀ।” ਮਾਂ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਹੱਥ ’ਚੋਂ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

“ਉਸ ਸੇਵਾ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਫਲ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਉਹ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਹੈ। ਐਨੀਵੇਅ, ਮੈਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗੀ ਕਿ ਇਹ ਰਿਲੇਸ਼ਨਸ਼ਿਪ ਪਰਮਾਨੈਂਟ ਹੋ ਜਾਵੇ।” ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਮਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ’ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਖੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੱਦ ਛੱਡ ਗਈ।

ਮਾਂ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸਿਖਿਆ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਉਹਦੇ ਦਿਲ ’ਚ ਜਾ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਮਰਾਨ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਤਵੱਜੋ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਮਰਦਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣਾ ਰੁੱਖਾ ਰਵੱਈਆ ਛੱਡ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਢੈਲੀ ਹੋ ਗਈ ਉਹ। ਹੁਣ ਉਹ ਇਮਰਾਨ ਲਈ ਖਾਣਾ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ, ਉਸਦੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਰੀਦਦੀ। ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਉਸਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਉਹ ਵੀ। ਆਪਣੇ ਆਪ ’ਚ ਹੋਈ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਉਹ ਹੀ ਖੁਸ਼, ਸਗੋਂ ਇਮਰਾਨ ਵੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼

ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਰਿਲੈਕਸ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਰਾਤਾਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਕੱਟਦਾ। ਦੋਵੇਂ ਹਾਲੀਡੇਅ ਕਰਨ ਇਕੱਠੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਂਦੇ। ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਇਕ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਡੋਰ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਸਨ। ਇਸ ਡੋਰ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਖਿੱਚ ਖਿੱਚ ਕੇ ਦੇਖ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਸਵੀਟੀ ਪਰ ਇਹ ਟੁੱਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਇਸਦੇ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬੇਫਿਕਰ ਜਿਹੀ ਵੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਇਮਰਾਨ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ। ਸਵੀਟੀ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਇਕੱਲਿਆਂ ਜਾਣਾ ਚੰਗਾ ਤਾਂ ਨਾ ਲੱਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਕੋਈ ਵਿਵਾਦ ਖੜਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਰ ਹਫਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਉਹਦੇ ਫਲੈਟ 'ਚ ਪਹੁੰਚਿਆ।

"ਯੂ ? ਵੈਨ ਯੂ ਕੰਮ ਬੈਕ ?"

"ਆਈ ਜਸਟ ਕੰਮ ਬੈਕ।" ਇਮਰਾਨ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਬਾਹਾਂ 'ਚ ਲਿਆ।

"ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਤੂੰ ਉਥੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਗਿਆ ਹੋਵੇਂਗਾ।" ਸਵੀਟੀ ਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਸ਼ੱਕ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਆ ਹੀ ਗਿਆ।

"ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਨਿਕਾਹ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਰਵਾ ਆਇਆ ਹਾਂ।" ਇਮਰਾਨ ਹੱਸਿਆ।

"ਹੂੰ, ਆਈ ਵਿਲ ਕਿੱਲ ਯੂ ਇਫ ਯੂ ਲੈਟ ਮੀ ਡਾਊਨ।" ਸਵੀਟੀ ਵੀ ਹੱਸੀ।

"ਕਿੱਦਾਂ ਮਾਰੇਂਗੀ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ।" ਇਮਾਰਨ ਬੋਲਿਆ।

"ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਬੰਦੂਕ ਮਾਰਾਂਗੀ।" ਉਹਨੇ ਉਂਗਲ ਨਾਲ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਤਾਣਿਆ।

"ਬੰਦੂਕਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਤਿੱਖੀਆਂ ਨੇ ਤੇਰੀਆਂ। ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਦੂਰੋਂ ਦੇਖ ਕੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।" ਇਮਰਾਨ ਨੇ ਉਹਦੀਆਂ ਟੀਸੀ ਵਰਗੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

"ਯੂ ਡਰਟੀ ਕਰੀਚਰ।" ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਮੁੱਕਾ ਚੁੱਕਿਆ।

ਦੋਵੇਂ ਆਪਸ 'ਚ ਲਿਪਟ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚੁਮਦੇ ਸੋਫੇ 'ਤੇ ਜਾ ਡਿੱਗੇ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਮਰਾਨ ਨਾਲ ਪਈ ਸਵੀਟੀ ਉਸਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਉਚੀ ਟੀਸੀ ਵਰਗੀਆਂ ਤਾਂ ਸੀ ਉਸਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ, ਐਵਰੈਸਟ ਦੀ ਚੋਟੀ ਵਰਗੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਿਆਂ ਨੇ ਸਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਝੰਡਾ ਸਿਰਫ ਇਮਰਾਨ ਨੇ ਹੀ ਗੱਡਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਵਾਰ ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਸੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਦਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਝੁਰਝਰੀ ਜਿਹੀ ਛਿੜ ਜਾਂਦੀ। ਪੂਰੇ ਜਿਸਮ 'ਤੇ ਇਮਰਾਨ ਦੇ ਹੱਥ ਫਿਰਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਸ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਮਰਾਨ ਦੀ ਇਹ ਭਾਲ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਭਾਲ ਹੀ ਭਾਲ ਤੇ...। ਇਦਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸਨੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨਸ਼ੇ 'ਚ ਸੀ ਉਹ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਜਾਦੂ-ਟੂਣੇ ਦੀ ਨੀਂਦ ਹੇਠ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬੇਖਬਰ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਉਹ ਸੋਚਦੀ।

ਪਰ ਉਹਦੀ ਤੰਦਰਾ ਟੁੱਟੀ ਜਦ ਇਕ ਦਿਨ ਇਮਰਾਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਅਕਾਊਂਟੈਂਸੀ ਏਜੰਸੀ ਖੋਹਲਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਸਵੀਟੀ ਨੂੰ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਝਟਕਾ ਤਾਂ ਲੱਗਿਆ ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਵੱਡੀ ਨਾ ਲੱਗੀ। ਨੌਕਰੀਆਂ ਤਾਂ ਲੋਕ ਬਦਲਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਿਸੇ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਫੇਰ ਵੀ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗਾ। ਉਸਨੂੰ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨ ਸੀ।

ਇਮਰਾਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਖੋਲ੍ਹ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰੋਜ਼ ਦੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਹੁਣ ਉਹ ਵੀਕ-ਐਂਡ ਤੇ ਹੀ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ। ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਉਹਦਾ ਮੋਬਾਇਲ ਫੋਨ ਖੜਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਉਹ

ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ 'ਚ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਸਵੀਟੀ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

"ਇਮਰਾਨ, ਪਲੀਜ਼, ਕੈਨ ਯੂ ਸਵਿੱਚ ਆਫ ਯੂਅਰ ਫੋਨ ਵੈਨ ਯੂ ਆਰ ਐਟ ਮਾਈ ਪਲੀਜ਼ ?" ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਅੱਕ ਕੇ ਕਿਹਾ।

"ਸਵਿੱਚ ਆਫ ਕਰ ਦੇਵਾਂ। ਨਵਾਂ ਨਵਾਂ ਬਿਜਨਸ ਹੈ, ਸਭ ਗੜਬੜ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।" ਇਮਰਾਨ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਅੱਕਿਆ ਪਿਆ ਸੀ।

"ਤੂੰ ਇੱਥੇ ਬਿਜਨਸ ਟ੍ਰਿੱਪ ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਟ ਇਜ਼ ਮਾਈ ਟਾਈਮ।" ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਤਾਇਆ।

"ਆਈ ਡੂ ਨੋਟ ਹੈਵ ਟਾਈਮ ਫਾਰ ਮਾਈਸੈਲਫ....।"

"ਓ.ਕੇ. ਦੈਨ ਡੌਂਟ ਕਮ ਟੂ ਸੀ ਮੀ। ਲੁੱਕ ਆਫਟਰ ਯੂਅਰ ਬਿਜ਼ਨਸ।" ਉਹ ਵੀ ਤੈਸ਼ 'ਚ ਆ ਗਈ।

"ਸੌਰੀ, ਮੇਰਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਈ ਵਿਲ ਟ੍ਰਾਈ ਮਾਈ ਬੈਸਟ ਟੂ ਗਿਵ ਯੂ ਸਮ-ਟਾਈਮ।" ਇਮਰਾਨ ਨੇ ਗੱਲ ਟਾਲੀ।

ਪਰ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਵੀਟੀ ਦੇ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ਼ 'ਚ ਇਮਰਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਕਈ ਉਤਾਰ ਚੜ੍ਹਾਅ ਹੋਏ। ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੋਖਿਆ ਉਸਨੇ ਤਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਮਰਾਨ ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਤਰਜੀਹ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਲਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਚਦਾ। ਹਰ ਸਮੇਂ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਤੇ ਆਪਣਾ ਬਿਜ਼ਨਸ ਚਮਕਾਉਣ ਦੇ ਚੱਕਰ 'ਚ ਉਹ ਸਵੀਟੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਦਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ, ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕੇ ਸਨ।

ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਦਿਨ 'ਚ ਉਸਨੂੰ ਚਾਰ ਚਾਰ ਵਾਰੀ ਫੋਨ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਹੀ ਉਹਦਾ ਫੋਨ ਆਉਂਦਾ। ਸਵੀਟੀ ਉਸਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਆਉਣਾ ਯਾਦ ਕਰਵਾਉਂਦੀ। ਉਹ ਕੰਮ 'ਤੇ ਬਿਜ਼ੀ ਹੋਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਕਰਦਾ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਗੇੜਾ ਮਾਰਦਾ। ਉਹ ਖੁਦ ਨੂੰ 'ਨਿਗਲੈਗਟਡ ਫੀਲ' ਕਰਦੀ। ਸਵੀਟੀ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਬਣ ਗਈ ਹੋਵੇ ਹੈ ਤੇ ਇਮਰਾਨ ਉਸਦਾ ਪਿਓ। ਜੋ ਉਸਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਲਾਹਾ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਮਰਦ ਦੇ ਤਰਲੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਜਾਂ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਦੇ ਫੋਨ ਦੀ ਉਡੀਕ 'ਚ ਬੈਠੀ ਰਹਿੰਦੀ ਕਿ ਕਦੋਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਵਕਤ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਉਹ ਆ ਕੇ ਉਸਦੀ ਸਾਰ ਲਵੇਗਾ। ਇਕ ਸਵਾਰਥੀ ਤੇ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹ ਮਰਦ ਦੀਆਂ ਮਨਮਾਨੀਆਂ ਤੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀਆਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣੀ ਉਹ ਖੁਦ ਨੂੰ ਬੜਾ ਘਟੀਆ ਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਆਖਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕਦੋਂ ਬਣ ਗਈ ਸੀ ਉਹ ? ਕਦੋਂ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਸੋਚ ਨੇ ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਕਰਨ ਦੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਕਿ ਉਹ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਰਦ ਦਾ ਮਨ ਜਿੱਤੇ।

"ਉਹ ਮੰਮ।" ਮੰਮ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਬਾਰੇ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ।

ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਇਮਰਾਨ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਨੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬੁਲਾਉਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਉਹਦਾ ਫੋਨ ਕਦੇ ਆ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਮੋਟੀ ਗੱਲਬਾਤ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕਰਦੀ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਜਦ ਇੱਦਾਂ ਹੀ ਨਿਕਲ ਗਏ ਤਾਂ ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਦਿਨ ਇਮਰਾਨ ਆ ਪਹੁੰਚਿਆ।

"ਕੀ ਗੱਲ ਫੋਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ?" ਇਮਰਾਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਸ਼ਿਕਵਾ ਸੀ।

"ਟਾਇਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।" ਉਹ ਰੁੱਖਾ ਜਿਹਾ ਬੋਲੀ।

"ਮੈਨੂੰ, ਫੋਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਟਾਈਮ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ?" ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ।

"ਕਿਉਂ, ਤੂੰ ਕੀ ਖਾਸ ਹੈਂ ?" ਉਹਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

"ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਲਈ ਖਾਸ ਨਹੀਂ ?" ਇਮਰਾਨ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਰ ਵਧੀ।

"ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੈਂ ਜੋ ਮਤਲਬ ਲਈ ਸਿਰਫ ਸਮਾਂ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਨੇ ਵਰਨਾ ਪੈਸਾ ਬਟੋਰਨ 'ਚ ਜੁੱਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ।" ਸਵੀਟੀ ਭੜਕੀ।

"ਇੰਦਾਂ ਨਾ ਕਹਿ। ਆਈ ਵਾਜ਼ ਸੋ ਬਿਜ਼ੀ। ਆਈ ਡਿਡ ਨੌਟ ਹੈਵ ਟਾਇਮ। ਪਰ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗਲਤੀ ਰਿਲਾਇਜ਼ ਕਰਵਾ ਸਕਦੀ ਸੀ।" ਇਮਰਾਨ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਨੀਵੀਂ ਕੀਤੀ।

"ਵਾਏ ?" ਉਹਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਤੂੰ ਔਰਤ ਐਂ। ਮਰਦ ਜੇ ਭਟਕ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਔਰਤ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਸਹੀ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨਾ ਪਵੇ।" ਇਮਰਾਨ ਨੇ ਤਰਕ ਕੀਤਾ।

"ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ 'ਚੋਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਜੋ ਰਿਸ਼ਤਾ ਟੁੱਟਣ ਪਿੱਛੋਂ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਡਿੱਗ ਕੇ ਮਾਫੀਆਂ ਮੰਗਦੀਆਂ ਨੇ। ਆਈ ਫਾਈਂਡ ਇਟ ਵੈਰੀ ਇੰਸਲਟਿੰਗ।" ਉਹ ਨਫਰਤ ਨਾਲ ਬੋਲੀ।

"ਹੋਰ ਤੂੰ ਕੀ ਕਰਦੀ ਹੈਂ ਫੇਰ ?" ਇਮਰਾਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਆਈ ਕਿੱਕ ਦੀਅਰ ਆਸ। ਫਕਿੰਨ ਬਾਸਟਰਡਜ਼। ਦੈਟ'ਸ ਵੱਟ ਦੇਅ ਡਿਜ਼ਰਵ।" ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਗਾਹਲ ਕੱਢੀ।

ਇਮਰਾਨ ਸੁੰਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਵੀਟੀ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਗੁੱਸਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਹੱਥ ਫੜਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਗੱਲ ਹੋਰ ਨਾ ਵਿਗੜੇ।

"ਕਮ ਆਨ ਸਵੀਟੀ। ਲੈਟ ਅਸ ਸਿੱਟ ਐਂਡ ਟਾਕ। ਹਾਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਿਆ।" ਇਮਰਾਨ ਨੇ ਸਮਝਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ।

ਸਵੀਟੀ ਚੁੱਪ ਬੈਠੀ ਰਹੀ ਤੇ ਇਮਰਾਨ ਉਠ ਕੇ ਅਲਮਾਰੀ 'ਚੋਂ ਵਿਸਕੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਲੱਭਣ ਲੱਗਾ।

"ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਡਾਰਲਿੰਗ, ਬੋਤਲ ਕਿੱਥੇ ਰੱਖੀ ਹੈ ?" ਇਮਰਾਨ ਨੇ ਉਸਦੋਂ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਸਾ ਆਇਆ ਸੀ ਕੋਈ, ਪੀ ਗਿਆ।" ਸਵੀਟੀ ਨੇ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਅੱਖਾਂ ਪਾ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

"ਵੱਟ ਯੂ ਮੀਨ ?" ਇਮਰਾਨ ਦੇ ਗੱਲ ਸਮਝ ਨਾ ਪਈ।

"ਆਈ ਮੀਨ ਬੋਤਲਾਂ ਕਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੀਆਂ ਨੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੀਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਖਾਸ ਕਰ ਜਦੋਂ ਨਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਹੋਣ।" ਸਵੀਟੀ ਵਿਅੰਗ 'ਚ ਹੱਸੀ।

"ਅੱਧੀ ਬੋਤਲ ਵੀ ਪੀ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਲੋਕ ?" ਇਮਰਾਨ ਵੀ ਹੱਸਿਆ।

"ਬੋਤਲ ਕਦੇ ਵੀ ਅੱਧੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਅੱਧੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਜੋ ਉਹਨੂੰ ਅੱਧ ਵਿਚਾਲੇ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।" ਉਹ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਬੋਲੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਝਲਕਦੀ ਨਿਡਰਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਇਮਰਾਨ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਕੰਬ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬੋਤਲ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

ਖੁ਼ਸ਼ੀ/ਬਲੀਜੀਤ(15-3-1962)

"ਡੈਡੀ ਆ ਗੇ"

ਸਤੀਸ਼ ਦੇ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਨ੍ਹੇਰੇ ਹੋਏ ਘਰ ਮੁੜਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਬਹੁਤ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਦੇ ਬੁਝੇ ਹੋਏ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਘਰ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ 'ਚ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਭਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਚਪਰ ਚਪਰ ਬੋਲਦਾ ਛੋਟਾ ਬੰਟੀ ਗੱਲ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੱਲ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਅਧੂਰੀ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਓਸ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰ ਨੂੰ, ਜਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲੰਘਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਸੋਚਣਾ ਸਮਝਣਾ ਪੈਣਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਢਲਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਡੈਡੀ ਵੀ ਆ ਰਲਿਆ ਸੀ।

ਕਾਂਤਾ ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਭੁੱਲਿਆ ਆਪਣਾ ਘਰਵਾਲਾ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਨੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਇਸੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਵਿਧਵਾ ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਨ, ਸਤੀਸ਼ ਦੇ ਘਰ ਮੁੜ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਾ ਦੇਖ ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ ਰੱਜ ਜਾਂਦੀ। ਨੀਂਦ ਉਸ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਂਦੀ....... ,

"ਮੋਨਾ ? ਕਿਮੇ ਐ ?" ਬੱਚੇ ਅੱਜ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਗਏ ਸਨ। ਕੁੜੀ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ 'ਤੇ ਕੋਈ ਦੁਆਈ ਅਸਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ।

" ਬੁਖ਼ਾਰ ਈ ਨੀ ਉਤਰ ਰਿਹਾ ਸਵੇਰ ਦਾ। ਇੱਕ ਸੌ ਇੱਕ। ਦੋ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਿਆ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੱਟੀਆਂ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ "

"ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਕੱਲ ਦਾ ਹੋਮ ਵਰਕ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ?" ਇਸ ਰਟੇ ਹੋਏ ਸੁਆਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਸਤੀਸ਼ ਰੋਜ ਪੁੱਛਦਾ। "ਮੋਨਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬੁਖਾਰ ਨੇ ਦੱਬਿਆ ਹੋਇਆ...... ਇਹ ਸਵੇਰ ਦਾ ਇੱਲਤਾਂ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ..... ਕਾਰਟੂਨ ਤੇ ਕਾਰਟੂਨ" ਉਹ ਖੜ੍ਹੇ ਦਾ ਖੜ੍ਹਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਘਰ ਵੜ੍ਹਦੇ ਈ ਉਸ 'ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੂੰਹ ਦਾਰੂ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਤੋਂ ਫਰਿੱਜ ਦਾ ਐਨਾ ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ...। ਪਿਆਸਾ ਕਊਆ... ਏਕ ਦਿਨ....।

"ਬੇਟਾ, ਤੂੰ ਘਰ ਦਾ ਵੀ ਖਿਆਲ ਕਰਿਆ ਕਰ। ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ। ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਉਣਾ ਨੀਂ। ਤੂੰ ਨੀ ਕਰੇਂਗਾ, ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੌਣ ਕਰੂ" ਮਾਂ ਨੇ ਸਤੀਸ਼ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਲੈਦਰ ਬੈਗ ਫੜ ਲਿਆ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਬੈਗ ਬੁਰਾ ਲੱਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਬੈਗ ਹੈਂਡਲ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਫੜਿਆ। ਹੈਂਡਲ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਬੰਦਰੰਗ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬੈਗ ਇੰਜ ਚੁੱਕਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਬੱਚਾ ਚੁੱਕੀਦਾ ਐ।

"ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਮਾਇਆ ਨੇ...", ਮਾਂ ਬੁੜ ਬੁੜ ਕਰਦੀ ਪਿਛਲੇ ਨ੍ਹੇਰੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ। ਨ੍ਹੇਰੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਬੈਗ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਖੜਾਕ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਟਿਕਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਂ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਰੋਜ਼ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਐ। ਚੂਹੇ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਗਣੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ, ਹੱਥ ਜੋੜੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ 'ਚ ਬੁੜ ਬੁੜ ਕੀਤੀ:

"ਧੰਨ ਹੈਂ ਤੂੰ ਦਾਤਾ, ਤੈਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵੀ ਭੁੱਖੇ ਨੀਂ ਸੌਣ ਦਿੱਤਾ,"

ਦਰਮਿਆਨੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਮਕਾਨ, ਸਤੀਸ਼, ਉਸ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ, ਮਾਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬਚੀਆਂ ਪਈਆਂ ਦੁਆਈਆਂ ਨੇ ਅੱਧੀ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀ ਬਣਾਇਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਐਂਟੀਬਾਓਟਿਕ

ਸੀਰਪ। ਗੋਲੀਆਂ। ਗੋਡੇ। ਖੰਘ। ਤਾਕਤ ਦੇ ਕੈਪਸੂਲ। ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ। ਵ੍ਹਾਟਰਬਰੀਜ਼ ਕੰਮਪਾਊਂਡ। ਹੋਮਿਓਪੈਥੀ। ਦੇਸੀ ਨੁਸਖ਼ੇ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਤੇ ਬਚੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸ਼ੀਸ਼ੀਆਂ, ਪੱਤੇ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਦੇ ਸਨ। ਬਾਅਦ 'ਚ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕੀ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਧੀ ਨੇ ਤਾਂ ਏਨੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ 'ਚ ਈ ਉਸਨੂੰ ਹੱਥ ਕਰਕੇ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਧੀ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ, ਦੋਵੇਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਫ਼ਿਕਰ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਉਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਪਤੀ ਨੂੰ ਆਪ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਦੋ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੇ ਤਿੰਨ ਅਬਾਰਸ਼ਨ ਕਰਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਨਾਨੀ 'ਚ ਬਚਦਾ ਈ ਕੀ ਐ। ਘਰ 'ਚੋਂ ਦੁਆਈਆਂ ਦੀ ਹਵਾੜ ਆਉਂਦੀ। ਡਾਕਟਰਾਂ ਕੋਲ ਜਾਂਦਿਆਂ ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ। ਉੱਤੋਂ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀਆਂ ਇੱਲਤਾਂ। ਘਰ ਦੇ ਸੌ ਧੰਦੇ। ਮੁੱਕ ਜਾਦੈ ਬੰਦਾ ..., ਕਾਂਤਾ ਦੀ ਮੱਤ ਵੱਜੀ ਰਹਿੰਦੀ...... ਅਜੇ ਤਾਂ ਸੱਸ ਦਰਵੇਸ਼ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕੀ ਹੁੰਦਾ.....

"ਮਰਦੀ ਵੀ ਨੀ ਹੈਗੀ", ਦਾਦੀ ਨੇ ਇੱਕ ਰਾਤ ਉਨੀਂਦਰੇ ਦੀ ਮਾਰੀ ਨੇ ਪੋਤੀ ਨੂੰ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤਾਪ ਦਾ ਅੰਤ ਸੁੱਖਿਆ ਸੀ। ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ' ਤੇ ਤੋਹਮਤ ਵੀ ਲਾਈ ਸੀ।

"ਜੋ 'ਉਸ' ਨੂੰ ਮੰਜੂਰ.... ਦੇਖ ਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੁਣ," ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਡਾਕਟਰ ਸਨ। ਲੇਡੀਜ਼ ਤੇ ਜੈਂਟਸ। ਘਰ ਦੇ ਹਰ ਜੀਅ ਨਾਲ ਦੋ ਦੋ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਡਾਕਟਰ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਤੇ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਦੁਆਈ ਪੱਥ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ। ਪਰ ਕੁੜੀ... ਮੋਨਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੀਮਾਰੀ ਹਟਦੀ, ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਘੇਰ ਲੈਂਦੀ....

.... ਬਰੌਂਕਾਈਟਸ

.... ਗੈਸਟਰੋ ਐਨਟਰਾਈਟਸ

.... ਐਕਿਊਟ ਬਰੌਂਕਿਓਲਾਈਟਸ

ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰਾ ਡਾਕਟਰ ਉਸ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਫੜਦਾ:-

ਚਾਈਲਡ ਸਪੈਸ਼ਲਿਸਟ।

ਗੋਲਡ ਮੈਡਲਿਸਟ।

ਉਹ ਬੀਮਾਰ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ, ਘਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਠੱਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਦੇ ਕਾਣਤੇ, ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਬੰਦ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਬਾਹਰ, ਬਾਸੀਆਂ ਲੈਂਦੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ..... ਸਾਹਾਂ 'ਚੋਂ ਬੋਅ ਮਾਰਦੀ ਹੁੰਦੀ। ਜਾਂ ਅੰਦਰ ਬਹਿ ਕੇ ਕੰਪਾਊਂਡਰ ਦਾ ਸਿਰ ਖਾਈ ਜਾਂਦੇ:

"ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ..... ? ਕਦ ਕੁ ਆਉਣਗੇ ? .....ਉਂਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਉਣ ਹੈਗਾ ? ......ਕਿ ਨਹੀਂ ? .... ਘੰਟਾ ਹੋ ਗਿਆ।", ਕਾਂਤਾ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ। ਧੀ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮੋਹ ਸੀ, ਜੋ ਬਹੁਤਾ ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੱਗੀ ਜਾਂਦਾ। ਪੀਲੀ ਭੂਕ। ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਤਪਸ਼, ਭੁੱਖ ਚੌਵੀ ਘੰਟੇ। "ਸੁਸਤੀ ਦਾ ਘਰ"। ਬੇਉਮੀਦੀ। ਅਗਾਂਹ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਿੱਖੜਾ ਪੈਂਡਾ.... ਜਨਮ ਤੋਂ ਮੌਤ ਤੱਕ..... ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪੂਰੇ ਨੌਂ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਜੰਮੀ। ਅੰਡਰਵ੍ਹੇਟ..... ਤੇ ਉੱਤੋਂ ਪੀਲੀਆ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

"ਜੰਮ ਦੀਓ ਜਾਂਦੀ ਪਰ੍ਹੇ। ਫਾਹਾ ਵੱਢ ਹੁੰਦਾ"

"ਬੀਬੀ ਜੀ, ਐਂ ਨਾ ਕਹੋ... ਤੁਸੀਂ.... ਬਗਾਨਾ ਧਨ ....", ਕਾਂਤਾ ਲੰਬੀ ਸੋਚਦੀ ਸੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੱਚ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ। ਬਾਪ, ਕੋਲ ਬੈਠਾ, ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਲੰਬੇ ਸਾਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਉਂਦਾ। ਦੁਆਈਆਂ ਖਾਂਦੀ, ਸ਼ੀਸ਼ੀਆਂ ਪੀਂਦੀ ਤੇ ਟੀਕੇ ਸੂਏ ਲੁਆਉਂਦੀ, ਚੀਕਦੀ ਹੰਝੂ ਕੇਰਦੀ ਡੁਸਕਦੀ ਤੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਪਲ ਪਲ ਟਰਕਾਉਂਦੀ ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਾ ਪੁੱਜੀ ਸੀ। ਨੌਂਵਾਂ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ ਸੀ।

ਸਾਰੀਆਂ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਮਰਜ਼ਾਂ !

ਸ਼ੁਕਰ ਐ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦਿਮਾਗੀ ਬੀਮਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਰਾਜ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਦਿਨ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਸਭ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ। ਇੱਕ ਅਵਾਜ਼ ਉੱਤੇ ਸੁੱਤੀ ਉੱਠ ਕੇ, ਟੁਆਏਲੈੱਟ ਜਾਂ ਬਾਥਰੂਮ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ। ਬੁਰੱਸ਼ ਕਰਦੀ। ਨਹਾਂਉਂਦੀ।

"ਡੈਡੀ ਜੀ.... ਤੁਸੀਂ ਬੈਠੋ , ਬਰੇਕਫਾਸਟ ਕਰੋ। ਅੱਜ ਸੰਡੇ ਐ। ..ਛੁੱਟੀ ..ਦੁਕਾਨ ਬੰਦ। ਸਕੂਲ ਬੰਦ। ਕੁਰਸੀ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਗਾ ਕੇ ਬੈਠੋ। ਯੈੱਸ, ਲਾਈਕ ਦਿੱਸ। ....ਅੱਧੀ ਪਰਾਂਉਠੀ ਹੋਰ ਲਓ....", ਕਾਂਤਾ ਤੇ ਦਾਦੀ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀ। ਡਰੀਆਂ ਜਹੀਆਂ ਹੱਸਦੀਆਂ। ਡਰ ਸੱਚਾ ਸੀ। ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਐ: ਬੁੱਝਦੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਲਾਟ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਐ।

ਬੰਟੀ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਬਹਾ ਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ 'ਚ ਕੰਘੀ ਫੇਰੀ ਜਾਂਦੀ:

"ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਕਟਿੰਗ ਕਰਾਉਂਗੀ, ਆਜ - ਸੁਨ ਲੀਆ ਤੂਨੇ, ਬੁੱਧੂ ਕਹੀਂ ਕਾ.....," ਮੁੰਡਾ ਉਸ ਦੀ ਕੈਦ 'ਚ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਕੂਹਣੀਆਂ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦਾ। ਮੋਨਾ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦ ਉਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੰਦੀ।...

ਪਰ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਅੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿੱਦਾਂ 'ਤੇ ਉਤਰ ਆਉਂਦੀ। ਦੋ ਸਾਲ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਤੋਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖੋਹਦੀਂ.... ਹੋਰ .....ਹੋਰ ਮੰਗਦੀ।

ਲੜਦੀ। ਰੁੱਠ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ, ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲਈ ਮਨਾਉਂਦੀ ਕਾਂਤਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਪਲੇਟ 'ਚ ਪਈ ਪਈ ਠੰਡੀ, ਬੇ ਸੁਆਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਖਿੱਝ ਕੇ ਥੱਪੜ ਚੁੱਕਦੀ। ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਹ ਲੱਗਦੀ ਥੱਪੜ ਦੀ ਮਾਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਤਿੱਖੀ 'ਪਟੱਕ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ। ਸਵੇਰੇ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਡਰ ਜਾਂਦੀ। ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਵੀ ਵਖ਼ਤ ਪਾ ਦਿੰਦੀ। ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸਮੇਂ ਘਰ 'ਚ ਤਣਾਓ ਸਿਖ਼ਰ ਤੇ ਹੁੰਦਾ.... ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਟਲ ਜਾਂਦੀ। ਬੰਟੀ ਵੀ ਬੈਗ ਸੁੱਟ ਕੇ, ਬਿਨਾਂ ਤਸਮੇ ਖੋਲ੍ਹੇ, ਜੁੱਤੇ ਲਾਹ ਦਿੰਦਾ।

"ਤੇਲਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਝ੍ਹੀਨੂੰ" ਦਾਦੀ ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ ਈ ਅੱਧੀ ਪਾਗਲ ਹੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਤੀਸ਼ ਨੇ ਮੋਨਾ ਤੇ ਬੰਟੀ ਦੀਆਂ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਡਾਇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰਨੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਉੱਤੇ ਦਸਖ਼ਤ ਕਰਨੇ ਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਵਰਕੇ ਭਰੇ ਪਏ ਸਨ ਲਾਲ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ....

-- ਵਿਦਆਊਟ ਡਰਾਇੰਗ ਫਾਈਲ ਐਂਡ ਬੁੱਕ

-- ਹੋਮ ਵਰਕ ਨੌਟ ਡੱਨ

-- ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਮ ਵਰਕ ਨੋਟ ਲਰੰਨਟ

-- ਪੋਇਮ ਨੌਟ ਲਰੰਨਟ

-- ਪੂਅਰ ਹੈਂਡਰਾਈਟਿੰਗ। ਨੋਟ ਇੱਟ।

ਉਸ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਵਿੱਚ, ਮੋਹ ਦੇ ਮਾਰਿਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਫ਼ਤ ਖੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਦਸ ਡਾਕਟਰ ਉਸ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਦੇਖ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਵੀ ਵੀਹ ਜੋਤਿਸ਼ੀ, ਪੰਡਿਤ ਉਸ ਦਾ ਟੇਵਾ, ਜਨਮਪੱਤਰੀ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਹ ਅਜੀਬੋ-ਗਰੀਬ ਨੁਸਖ਼ੇ ਅਤੇ ਉਪਾਅ ਦੱਸਦੇ ਸਨ:

-- ਸਮਸ਼ਾਨ ਘਾਟ 'ਚ ਨਲਕਾ ਲੁਆਓ।

-- ਲੋਹੇ ਦੀ ਬੰਸਰੀ 'ਚ ਸ਼ੱਕਰ ਭਰ ਕੇ ਬੀਆਬਾਨ 'ਚ ਦੱਬੋ।

-- ਇਸ ਦੇ ਵਜ਼ਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੱਤ ਨਾਜਾ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰੋ। ਵਿੱਚ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ

ਪੀਲਾ ਕੱਦੂ ਵੀ ਪਾਓ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ’ਤੇ ਵੀ ਤੋਹਮਤ ਲੱਗਦੀ:

“ਹੋਣਾ ਓਹੀ ਐ ਜੋ.....”, ਕਦੇ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਫੋਨ ਆ ਜਾਂਦਾ, “ਮੋਨਾ ਨੇ ਉਲਟੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ...”

ਔਖੇ ਸੌਖੇ, ਬੱਚੇ ਸਕੂਲ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਆਉਂਦਾ। ਪਿੱਛੋਂ ਦੁਕਾਨ ਦੀਆਂ ਵਹੀਆਂ ਤੇ ਚਾਬੀਆਂ ਬੈਗ ’ਚ ਪਾ ਕੇ ਸਤੀਸ਼ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ। ਰੁਪੱਈਏ ਬਣਾਉਣ। ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਦੋਵੇਂ ਸੱਸ-ਨੂੰਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਮੁੜ ਆਉਣ ਤੱਕ ਚਿੰਤਾ ’ਚ ਡੁੱਬੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ।

“ਸਮੇਂ ਨੀਂ ਰਹੇ”

“ਕੈਸੇ ਵਕਤ ਆ ਗੇ” ’.. .. ਤੇ ਦਾਦੀ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਭਲੇ ਸਮਿਆਂ ‘ਚ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਸੱਸ ਕਿਹਾ ਕਰਦੀ ਸੀ : ਲੋਹੜਾ ਪੈਣਾ ਆ ਗਿਆ।

ਧੂਫ਼ ਧੁਪਾ ਕੇ ਤੇ ਜੋਤ ਜਗਾ ਕੇ, ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹਦੀਆ ਪੂਜਾ ਕਰਦੀਆਂ ਕਿਸੇ ਅਗਿਆਤ ਗੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਆਸਰਾ ਮੰਗਦੀਆਂ ਕਿ......

-- ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਬਖ਼ਸ਼ੇ

-- ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ, ਚੰਗੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣ -- ਉਨ੍ਹਾਂ ’ਤੇ ਕੋਈ ਆਫ਼ਤ ਨਾ ਆਏ

-- ਦੁਕਾਨ ਦੀ ਕਮਾਈ ’ਚ ਬਰਕਤ ਪਵੇ

ਇੱਕ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਘਰ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ’ਚ ਦੋ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ, ਮਰਨ ਤੋਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਕੁੱਲ ਜਾਇਦਾਦ ਸਤੀਸ਼ ਦੇ ਨਾਓਂ ਕਰਕੇ, ਵੱਡੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਧੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਵਿਧਵਾ ਨੂੰ ਬੇ-ਦਖ਼ਲ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ।

ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੇਨ ਬਜਾਰ ਵਿਚ ਸਤੀਸ਼ ਦੀ ਭਾਂਡਿਆਂ ਤੇ ਕਰੌਕਰੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਦੁਕਾਨ ਸੀ। ਚੰਗੀ ਚਲਦੀ ਸੀ। ਡੁਪਲੀਕੇਟ ਮਾਲ ਵੇਚ ਕੇ ਵੱਧ ਪੈਸੇ ਬਣਾਉਣਾ, ਆਪਣੇ ਮਾਲ ਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਮਝਾ ਕੇ ਵੇਚਣਾ, ਲੁੱਟਣਾ ਉਸਨੇ ਬਾਪ ਦੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਹੀ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਰਕਮ ਖ਼ਰੀ ਕਰਨ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਦੱਬਣ ਦਾ ਗੁਰ ਉਸਨੂੰ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਨੇ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਝੂਠ ਤੇ ਸੱਚ ਵਿਚਲਾ ਫ਼ਰਕ ਈ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਭ ਕੁੱਝ ਠੀਕ ਲੱਗਦਾ। ਜ਼ਾਇਜ਼। ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੀ ਦੇ ਲਿਹਾਜ ਨਾਲ ਸੀ ਵੀ ਠੀਕ.... ਪਰ.... ਪਰ.... ਫੇਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਉਸਦੀ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਦੋ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਹਾਤੇ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੇ ਤੇ ਮੁਰਗਾ ਖਾਧੇ ਬਗੈਰ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ। ਜੁਆਨੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਜੋ ਹਲੇ ਉਸ ਦੇ ਪੱਲੇ ਸੀ, ਠੱਗਣ ਤੇ ਠੱਗੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਿਚ ਹੀ ਖਰਚ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ।

ਗਲਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਟਿਕੇ ਪੈੱਗਾਂ ਵਿਚ ਜਦ ਪਾਣੀ-ਭਰਨ ਲੱਗਦਾ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਉਹ ਫੋਟੋ ਹੁੰਦੀ ਜੋ ਨੋਟਾਂ ਉੱਤੇ ਛਪੀ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਜਦ ਦਾਰੂ ਦਾ ਦੌਰ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀਆਂ ਬਗਾਨੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਦੇ ਅੰਡਰਵੀਅਰ ਲਟਕਣ ਲੱਗਦੇ। ਸਾਹਮਣੇ ਤੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠੇ ਸੰਗੀ ਸਾਥੀ ਵੀ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਹਾਂਅ ’ਚ ਹਾਂਅ ਮਿਲਾਈ ਜਾਂਦੇ। ਦੂਸਰੇ ਮੇਜਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦੀਆਂ-ਜੁਲਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ:

-- ਹੁਣ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਚਲੇ ਗੀ। ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਹੋਊ ਹੁਣ ਤਾਂ....

-- ਸਲਾ ਇੰਨਕਰੀਮੈਂਟ ਲਾਉਣ ਦੇ ਵੀ ਪੰਜ ਸੌ ਮੰਗਦਾ.....

-- ਹੁਣੇ ਟੱਕਰੀ ਐ। ਪਰ ਅੱਜ ਮੋਬਾਈਲ ਨੀ ਚੁੱਕਿਆ ਭੈਣ ਦੇਣੀ ਨੇ। ਏਅਰ ਹੋਸਟੈੱਸ ਦਾ ਕੋਰਸ ਕਰਨ ਆਈ ਐ।

-- ਕਹਿੰਦੀ: ਮੇਰਾ ਖ਼ਰਚ ਬਹੁਤ ਐ ਰੋਜ਼ ਦਾ।

-- ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੀ ਐ। ਕਿਆ ਬਾਤ ਐ.....

ਦਾਰੂ ਪੀਂਦੇ ਵਿੱਚੇ-ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਰ ਰਹੀ ਧੀ ਦਾ ਝੌਲਾ ਪੈਂਦਾ। ਕਦੇ ਮਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣਦੇ:

“ਬੇਟਾ, ਦੇਰ ਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰ। ਜਲਦੀ ਆਵੇਂ। ਜਲਦੀ ਸੌਵੇਂ। ਸੁਵੱਖਤੇ ਉਠੇਂ ....ਤੂੰ ਤਾਂ ਕਦੇ ਪਾਠ ਵੀ ਨੀ ਕਰਦਾ।”

...... ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਸਤੀਸ਼ ਦੀ ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੀ ਮਰੀਅਲ ਜਹੀ ਧੀ ਦੇ ਮੁਰਦੇ ਬੁੱਲਾਂ ’ਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਕਾਲੀ ਗਰਮ ਹਵਾ ’ਚ ਚਮਗਦੜ ਵਾਂਗ ਪੁੱਠੀ ਲਟਕਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੰਬਣ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

“ .....ਖੁਸ਼ ਰਹੇ....”

“ .....ਖੁਸ਼ ਰਹੇ.....”

ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਮਸ਼ਾਨ ਘਾਟ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁੜ ਰਿਹਾ ਹੈ .....ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਮਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਿਆ। ਜਿਊਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇੱਕ ਬਿੰਦ ਲਈ, ਕਾਮ, ਕਰੋਧ... ਆਕੜ..... ਥੱਪੜ ਸਭ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੀਵਨ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਿਛਲਾ ਤੇ.... ਅਗਾਂਹ ਦਾ..... ਉਸ ਪਲ ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੀਦਾ......

ਕਸੂਰ ਸਾਰਾ ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ।

ਘਰ ਪਹੁੰਚਿਆਂ ਤਾਂ ਰੋਜ ਵਾਂਗ ਸ਼ਰਾਬ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਪੀਤੀ ਹੋਈ ਈ ਸੀ। ਗੇਰੂ ਰੰਗ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਪਰਸੀਨੇ ਦੀਆਂ ਕਈ ਤਹਿਆਂ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪਿੰਡੇ ਉੱਤੇ ਚਿਪਕੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਕੱਪੜੇ ਲਾਹ ਕੇ ਕਿਸੇ ਖੂੰਜੇ ਵਿਚ ਵਗਾਹ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਾਬਣ ਲਾ ਲਾ ਕੇ, ਮਲ ਮਲ ਕੇ ਫੁਆਰੇ ਦੇ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਹੇਠ ਨਹਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ....ਤੇ ਫੇਰ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਡਰਵੀਅਰ ਪਾ ਕੇ ਪੱਖੇ, ਕੂਲਰ ਦੀ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ’ਚ ਦੀਵਾਨ ’ਤੇ ਚੱਪਲ ਮਾਰ ਕੇ ਕਰਾਰੀ ਦਾਲ ਸਬਜ਼ੀ ਨਾਲ, ਪੂਰੀਆਂ ਗੋਲ ਤੇ ਫੁੱਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਤਵੇ ਤੋਂ ਪਲੇਟ ’ਚ ਟਿਕਣ। ਦੋ ਚਾਰ ਤਾਜ਼ੀਆਂ ਹਰੀਆਂ ਮਿਰਚਾਂ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਟੁੱਕਣੀਆਂ ਤੇ ਫੇਰ ਮੋਰ ਵਾਂਗ ਪੈਲ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਰਾਤ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਜੋ ਕਦੇ ਘੱਟ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ... ਤੇ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਸੀ.....।

.....ਉਸ ਦਿਨ ਉਸਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਭੈਅ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮੋਹ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਖਿੰਡਰ ਗਿਆ ਤੇ ਦਿਨ, ਲੱਗਭੱਗ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਕੇ ਰਾਤ ਵੱਲ ਵੱਧ ਗਿਆ ਸੀ। ਬੈੱਡ ’ਤੇ ਪਈ ਧੀ ਦੇ ਸਿਰ ’ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਣ ਵਾਂਗ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ: “ਸਵੇਰ ਤੱਕ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਬੇਟਾ। ਸੌਂ ਜਾ”। ਬੰਟੀ ਦੀ ਥਾਲੀ ’ਚ ਅੱਧ-ਪਚੱਧੀ ਖਾਧੀ ਰੋਟੀ, ਸਬਜ਼ੀ ਪਈ ਸੀ। ਤੇ ਉਹ ਮੋਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਪੈਂਦੇ ਸਾਰ ਈ ਸੌਂ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮਾਤਾ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ, “ਗੁਰੁਦੇਵ, ਗੁਰੁਦੇਵ” ਉਚਾਰਦੀ ਸੌਣ ਚਲੀ ਗਈ...

.... ਕਦੇ ਕਦੇ ਡੈਡੀ ਦੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੁੜਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਦੇਰ ਰਾਤ ਦੀ ਆਮਦ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਨਾ ਲੱਗਦਾ। ਅਜਿਹੀ ਰਾਤ ਦਾ ਕੇਵਲ ਕਾਂਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਥੱਕੀ ਹਾਰੀ ਦੀ ਨੀਂਦ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਉੱਤੋਂ ਸ਼ਰਾਬੀ ਦੇ ਘੁਰਾੜੇ ਮੁੜਕੇ ਨੀਂਦ

ਨੂੰ ਲਵੇ ਨਾ ਲੱਗਣ ਦਿੰਦੇ। ਕਦੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੋਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਘਰ ਦੇ ਧੰਦੇ ਪਿਟੱਦੇ, ਉਸ ਦਾ ਲੱਕ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ। ਬੈੱਲ ਵੱਜੀ ਜਾਂਦੀ। ਫ਼ੋਨ ਨਾ ਟਿਕਣ ਦਿੰਦਾ। ਹੱਥ ਪੈਰ ਸੌਣ ਲੱਗਦੇ। ਜ਼ੁਬਾਨ ਤਤਲਾਉਂਦੀ। ਗੁੰਮੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੱਭਦੀ....

"ਮਿਲ ਗੀਆਂ"

ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਿਆਂ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਟੰਗੀਆਂ, ਦੋ ਪੈਰਾਂ, ਤੇ ਕਈ ਕਈ ਹੱਥਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਫ਼ੋਟੋਆਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ। ਦੋ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਕੀ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਇੰਨੀ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਹਰਨ ਕੇਵਲ ਦੋ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਕਈ ਹੱਥ ਹਨ।

ਕਾਸ਼! ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਹੱਥ ਹੋਣ.....

..... ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰਵਾਲੇ ਦੇ ਵੀ ਹੋਰ ਹੱਥ ਹੋਣ

..... ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵੀ।

...... ਪਰ ਉਸ ਦਿਨ "ਡੈਡੀ ਆ ਗੇ" ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਵੀ ਸੀ। ਸ਼ਰਾਬੀ ਸੀ। ਕਬਾਬੀ ਸੀ.... ਉਸ ਦੇ ਘਰਵਾਲਾ ਸੀ.... ਤੇ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਬਿੰਦ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ ਵਿੱਚ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਰੁਮਕ ਗਈ ਸੀ:

'ਮੇਰੇ ਘਰਵਾਲਾ ਘਰ ਆ ਗਿਆ' ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਜਿਵੇਂ ਸਤੀਸ਼ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰ, ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਤੀਸ਼ ਵੀ ਸੌ ਕੁੱਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਦਾ 'ਇੱਥੇ' ਹੀ ਰਾਤ ਗੁਜਾਰਨਾ, ਤੇ ਸਵੇਰੇ 'ਇੱਥੋਂ' ਹੀ ਉੱਠਕੇ ਆਪਣਾ ਦਿਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹ ਹੋਰ ਵੀ ਉਖੱੜਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਧੀ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ। ਵਿਧਵਾ, 'ਅੱਜ ਗਈ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਗਈ' ਹੌਂਕੇ ਜੀਉਂਦੀ ਮਾਂ। ਤੇ ਬੇਟਾ, ਜੋ ਕਦੇ ਕਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਮ ਵਰਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ.....

ਓਦਣ ਵੀ ਘਰਵਾਲੀ ਤਾਂ ਘਰੇ ਸੀ, ਪਰ 'ਉਸ ਦੀ ਔਰਤ' ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੇ ਖੱਲ-ਖੂੰਜੇ 'ਚ ਗ਼ਾਇਬ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੰਦਾਂ 'ਚੋਂ ਲੱਭਿਆ ਹਰੀ ਮਿਰਚ ਦਾ ਕਿਣਕਾ, ਸੁਆਦ ਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ਦੇ ਕੇ ਲਾ ਪਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ .....

..... ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਕਾਹਲ। ਬੇ-ਸਬਰੀ। ਗਾਹਕ ਦੀ ਉਡੀਕ 'ਚ ਬੈਠੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ, ਫੇਰ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ, ਸੌਦੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਦਫ਼ਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਉਡੀਕ। ਹੋਰ ਗਾਹਕ ਆਉਣ ਦੀ ਉਮੀਦ...... ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਸਤੀਸ਼ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ, ਨਵੀਂ ਬਣ ਕੇ, ਬਣ ਠਣ ਕੇ, ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ 'ਚ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਵੇ.... ਤੇ..... ਤੇ... ਲੋੜ ਮੁਤਾਬਕ ਉਸ ਵਿੱਚ ਬਜ਼ਾਰੂ ਤੀਮੀਆਂ ਵਰਗਾ ਨਖ਼ਰਾ ਹੋਵੇ..... ਕਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਘੁਲ ਜਾਵੇ.....। ਕਦੇ ਉਸਨੂੰ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਸਧਾਰਨ ਔਰਤ ਦੇ ਮਾਸੂਮ ਮੋਹ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਹੁੰਦੀ..... ਤੇ ਕਦੇ ਕੁੱਝ.... ਕਦੇ ਕੁੱਝ.... ਜ਼ਾਇਜ, ਨਜਾਇਜ਼ ਦੋਵਾਂ ਉੱਤੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਖ਼ਰਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ... ਤੇ...

..... ਤੇ ਘਰਵਾਲੀ.... ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਜਦੋਂ ਦਾ ਆਇਆ ਸੀ, ਕਈ ਵਾਰ ਕਹਿ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ:

"ਛੇਤੀ ਕਰ ਬਈ"

ਅੱਗੋਂ ਉਸਨੂੰ "ਕਰ ਰਹੇ ਆਂ" ਸੁਣਦੀ। ਉਹ ਨਹਾ ਹਟਿਆ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਬਿਲਕੁੱਲ ਠੰਡਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਘਰ 'ਚ ਨਹਾਉਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਠੰਡਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਹਾ ਕੇ, ਅੰਡਰਵੀਅਰ ਪਾ ਕੇ, ਦੀਵਾਨ 'ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਰੋਟੀ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਸੀ:

"ਕੂਲਰ ਤੇਜ ਕਰ ਕੇ। ਛੇਤੀ ਕਰ"

"ਬਸ ਹੋ ਗਿਆ," ਕਾਂਤਾ ਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਚਕਲਾ ਬੇਲਣਾ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ।

"ਰੋਟੀ ?"

"ਆ ਗੀ ਬਸ"

ਫੁੱਲੀ ਹੋਈ ਰੋਟੀ ਦੇ ਪਤਲੇ ਪਾਸੇ ਵਿਚ ਉਂਗਲ ਮਾਰ ਕੇ ਭਾਫ਼ ਕੱਢਦਾ, ਉਂਗਲ ਨੂੰ ਸੜਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦਾ ਫੂਕ ਮਾਰਦਾ, ਤੇ ਮੁੜ ਤੋਂ ਤੁੜਕੀ ਦਾਲ ਦੀਆਂ ਬੁਰਕੀਆਂ ਭਰਦਾ, ਹਰੀਆਂ ਮਿਰਚਾਂ ਚੱਬਦਾ ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਾਰ ਕਹਿ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ:

"ਤੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਪਾਣੀ ਭਰ 'ਤਾ"

"ਅੱਛਿਆ!!" ਕਾਂਤਾ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮਾੜੀ ਜਹੀ ਚੀਕ ਵੀ ਰਲੀ ਹੋਈ ਸੀ।

"ਨਹਾ ਲੈ ਛੇਤੀ"

"ਨਹਾ ਲਿੰਦੀ ਐਂ! ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਫੂਕ ਲੋ ਪਹਿਲਾਂ! ਸ਼ਾਨਤੀ ਨਾਲ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਪਈ ਐ। ਨਹਾ ਕੇ ਖਾਂਦੀ ਐਂ ਰੋਟੀ। ਭਾਡੇਂ ਪਏ ਐ। ਦੁੱਧ ਗਰਮ ਰੱਖਿਆ। ਮਰੀ ਪਈ ਐਂ ਮੈਂ ਤਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਸਵੇਰ ਦੀ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਪਤਾ ?"

"ਚਲ..... ਨ੍ਹਾ ਲੈ..... ਰੋਟੀ ਖਾ ਲੈ" ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੀ ਖਾਂਦੀ ਨੂੰ ਨਲ੍ਹਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ.... ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਸੀ।

"ਗਰਮੀ ਸੁਕਾ ਲਵਾਂ ਪਹਿਲਾਂ", ਉਹ ਰੋਟੀ ਖਾ ਹਟਿਆ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਮੂਹਰਲੇ ਪੱਲੇ ਨਾਲ ਹਵਾ ਝੱਲਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦੇ ਦਿੱਸਦੇ ਤੇ ਲੁਕਦੇ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਗਈਆਂ।

"ਦੇਰ ਨਾ ਲਾ"

"ਮੈਥੋਂ ਨੀ ਹੁੰਦੀ ਐਨੀ ਛੇਤੀ" ਬੈੱਡ ਰੂਮ 'ਚ ਧੀ ਦੀ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਨੇ ਸਤੀਸ਼ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਬੈੱਡ ਉੱਤੇ ਪਈ ਹਿੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਿੱਧੀ ਲੇਟੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਢਿੱਡ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਹ ਨਾਲ ਉਤਾਂਹ 'ਠਾਂਹ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਨੀਂਦ ਦੇ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸ਼ਾਇਦ।

ਕੁਰਲੀ ਕਰਕੇ, ਪਾਣੀ ਅੰਦਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਸ ਨੇ ਫੇਰ ਹੁਕਮ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ:

"ਝੱਟ ਕਰ ਬਈ, ਰਾਤ ਹੋ ਗਈ, 'ਰਾਮ ਕਰੀਏ", ਕਾਂਤਾ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਤਿਰਛਾ ਝਾਕਿਆ "'ਰਾਮ ਕਰੀਏ, ਹੂੰਅ...."

ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੈਸਾ ਖਿੱਤਾ। ਅੱਤ ਦੀ ਸਰਦੀ। ਤੇ ਹੁਣ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਗਰਮੀ ਸੀ। ਉੱਤੋਂ ਸ਼ਰਾਬ। .... ਤੇ ਕੜਾਹੀ 'ਚ ਭੁੰਨਿਆ ਮੀਟ: ਨ੍ਹਾਉਣ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਦੀ ਬੋਅ ਈ ਪਾਣੀ 'ਚ ਘੁਲੀ ਸੀ...

"'ਰਾਮ ਕਰੀਏ", ਕਾਂਤਾ ਨੇ ਨਵਾਂ ਟਾਵਲ ਚੁੱਕੀ ਬਾਥਰੂਮ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਨੇ ਘਰਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਘੂਰਿਆ। ਉਸਨੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸਤੀਸ਼ ਨੇ ਦੰਦ ਭੀਚ ਕੇ, ਹੂਰਾ ਵੱਟ ਲਿਆ ਸੀ।

.... ਨ੍ਹਾਉਂਦੀ ਨ੍ਹਾਉਂਦੀ ਉਹ ਹੋਰ ਈ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੋ ਗਈ। ... ਕਿਆ ਕਰੇ....। ਦਿਲ ਕਰੇ, ਦੋ ਨਹੀਂ ਚਾਰ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਨ੍ਹਾਵੇ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਦੇ ਗਧੀ ਗੇੜ ਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਘਰਵਾਲੇ ਦਾ ਚੇਤਾ ਈ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੰਦੀਆਂ। 'ਆਏ ਨੀ ਹਾਲੇ'। ਸੂਰਜ ਛਿੱਪਣ ਦੇ ਨਾਲ ਈ ਪਤੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ। ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਿਤੇ ਦੌੜ ਚਲੇ ਐ। ਪਰ ਕਿਆ ਕਰੇ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਬੈਠਦੀ ਟਿੱਕੀ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਸੱਤਿਆ ਟੁੱਟਣ ਲੱਗਦੀ।

ਉਂਜ ਘਰਵਾਲੇ ਦਾ ਉਹ ਕਰਦੀ ਕੀ ਸੀ ? .....ਤੇ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਕੱਪੜੇ ਨੌਕਰਾਣੀ ਧੋਂਦੀ ਸੀ। ਪਰੈੱਸ ਧੋਬੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਂ ਲਈ ਪਕਾਈ ਰੋਟੀ ਦਾ ਇੱਕ

ਹਿੱਸਾ ਉਹ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਤੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਤਾਂ ਸੀ ਹੀ। ਕਮਾਉਂਦਾ। ਸਭ ਨੂੰ ਖਲਾਉਂਦਾ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਵਪਾਰੀਆਂ, ਸਪਲਾਇਰਾਂ ਤੇ ਗਾਹਕਾਂ ਨਾਲ ਝੱਖ ਮਾਰਦਾ। ਸੌ ਝੂਠ ਕੁਫ਼ਰ ਤੋਲਦਾ। ਕੀਹਦੇ ਲਈ ? ਇਹੀ ਸੋਚਦੀ ਸੋਚਦੀ ਉਹ ਨ੍ਹਾ ਵੀ ਲਈ। ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਟਾਵਲ ਫੇਰਦਿਆਂ ਉਹ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਵੀਹ ਕੁ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਘਰਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਹੀ ਗਲ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰਮਾ ਗਈ:

"ਤੂੰ ਆਪੇ ਚੁੰਮੀ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਨੀਂ ਚੁੰਮਣ ਦਿੰਦਾ"

..... ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਐਤਵਾਰ ਉਹ, ਉਸ ਅੰਦਰ ਥਾਂ ਥਾਂ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ, ਇੱਕਠੀ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਨੁਕਤਿਆਂ 'ਤੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਜਿਥੋਂ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ...

ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕਦੇ ਕਦੇ ਘਰਵਾਲੇ ਨੂੰ 'ਬੰਦੇ ਦਾ ਪੁੱਤ' ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਸੀ..... ਕਿੰਨੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਸਨ.... ਉਫ਼ '.. . ਬਾਥਰੂਮ ਵਿੱਚ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਭਿੱਜੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕ ਭਰੀ ਪਈ ਸੀ ....

ਬਾਥਰੂਮ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ, ਉਲਝਿਆ ਜਿਹਾ ਸੂਟ ਪਾਈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਤੀਸ਼ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘੀ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਖੱਬੇ ਕੰਨ ਦੇ ਉਤਲੇ ਪਾਸੇ ਠਾਹ ਕਰਦਾ ਥੱਪੜ ਵੱਜਿਆ। ਹੈਂ! ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਾਂਤਾ ਨੇ ਤ੍ਰਭਕ ਕੇ ਦੰਦ ਪੀਹ ਕੇ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਮੁੱਕਾ ਵੱਟ ਲਿਆ। ਤੇਰੀ ਫੇਰਾਂ ਐਸੀ ਦੀ ਤੈਸੀ। ਮੁੱਕਾ ਮਾਰਿਆ ਨਹੀਂ। ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਉਸ ਦੇ ਘਰਵਾਲਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਲੱਗੇ ਕਿ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਮੁੰਡਾ ਘੂਕ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ।

ਧੀ ਦੀ ਬੁੜ ਬੁੜ ਉੱਚੀ ਹੋ ਗਈ। ਥੱਪੜ ਦੀ ਅਵਾਜ਼, ਧੂਹਾ-ਖਿੱਚ ਅਤੇ ਬਾਅਦ 'ਚ ਘਰ 'ਚ ਪਸਰੀ ਚੁੱਪ ਨੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਗਦੀ ਹੋਈ ਨੂੰ ਵੀ 'ਸੁੱਤੀ' ਰਹਿਣ 'ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

"ਬੇਟਾ ?" ਬਾਪ ਨੇ ਧੀ ਦੇ ਭਖੇ ਹੋਏ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪੋਟੇ ਰੱਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਸੁਆਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਪੁੱਛਿਆ।

"…. ਖੁਸ਼ ਰਹੇ …. ਖੁਸ਼ ਰਹੇ"

"ਬੇਟਾ ? …. ਕਾਂਤਾ ਤੂੰ ਦੇਖ" ਕਾਂਤਾ ਨੇ ਧੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਓਟ 'ਚ ਐਂ ਲੈ ਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਵਗਦੀ ਝੱਖੜ-ਹਨੇਰੀ 'ਚ ਬੁੱਝਦਾ ਦੀਵਾ ਬਚਾਉਣਾ ਹੋਵੇ।

"ਮੋ ..... ਨਾ..... ਬੇ...... ਟੇ...... ਠੀਕ...... ਐਂ ?" ਕਾਂਤਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪਾਟ ਗਈ।

"..... ਖੁਸ਼ ਰਹੇ .....ਖੁਸ਼ ਰਹੇ"

"ਬੇਟਾ..... ?"

"ਮੰਮੀ.... ਡੈਡੀ...."

"ਹਾਂ ਬੇਟਾ ?"

"ਮੰਮੀ ਡੈਡੀ ਖੁਸ਼ ਰਹੇ।"

"ਸਵੇਰੇ ਅਡਮਿਟ ਕਰਾਓ"

"ਮੰਮੀ ਡੈਡੀ ਖੁਸ਼ ਰਹੇ"

"ਬੇਟਾ ਕੀ ਕਰਦੀ ?"

" ਡੈਡੀ, ਮੈਂ ਪਰੇਅਰ ਕਰਦੀ।"

"ਮੰਮੀ ਖੁਸ਼ ਰਹੇ" '.. ."ਡੈਡੀ ਖੁਸ਼ ਰਹੇ" ਦਾ ਜਾਪ ਧੀਮਾ ... ਧੀਮਾ''...ਹੋਰ ਧੀਮਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ..... ....

ਤੂੰ ਹੀ ਬੋਲ/ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ (1967)

ਸਭਨੀਂ ਥਾਈਂ ਇੱਕੋ ਖ਼ਬਰ ਦੀ ਹੀ ਚਰਚਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸੇ ਖ਼ਬਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਰਿੜਕਦਾ ਤਰਸੇਮ ਜਦ ਘਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਆਮ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੀ.ਵੀ. ਮੂਹਰੇ ਬੈਠੀ ਉਸ ਦੀ ਅੱਠ-ਸਾਲਾ ਧੀ ਗੁਰਨੀਤ ਅਤੇ ਚਾਰ-ਸਾਲਾ ਪੁੱਤਰ ਸੁਮੀਤ ਨੇ ਰਲਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, "ਸਾਸਰੀ 'ਕਾਲ, ਡੈਡੀ।" 'ਸਾਸਰੀ 'ਕਾਲ' ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਨੀਤ ਵੱਲ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਟੀ.ਵੀ. ਮੂਹਰੇ ਬਹਿ ਜਿਆ ਕਰ ਸਕੂਲੋਂ ਆਉਣ ਸਾਰ, ਨਾਲੇ ਜੁਆਕ ਨੂੰ ਸਿਖਾ ਇਹ ਪੁੱਠੀਆਂ ਆਦਤਾਂ।" ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਸੋਫੇ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਚਾਹ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਟੋਵ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਮਨਦੀਪ ਵੱਲ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਵੇਖ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, "ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਨਾ ਹਟਾਇਆ ਕਰੋ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ।" ਤਰਸੇਮ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਚੋਂ ਧਿਆਨ ਹਟਾ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਕਿਤਾਬ ਵੱਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਮਨਦੀਪ ਨੇ ਤਰਸੇਮ ਦੀ ਚੜ੍ਹੀ ਘੂਰੀ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਉਬਾਲੇ ਖਾ ਰਹੀ ਚਾਹ ਵੱਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਪਣੀ ਲੰਚ-ਕਿੱਟ ਨੂੰ ਕਿਚਨ-ਕਾਊਂਟਰ 'ਤੇ ਪਟਕਾ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਵਾਸ਼ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਵੜ ਕੇ ਟਾਇਲਟ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ।

ਜੇ ਉਸ ਦਾ ਮੂਡ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਗੋਡੀਂ ਹੱਥ ਲਾਉਣਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਗੁਰਨੀਤ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੁਮੀਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਘੁੱਟਦਿਆਂ ਮਨਦੀਪ ਵੱਲ ਵੇਖਣਾ ਸੀ। ਛੇ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਇੱਕ ਰੇਡੀਓ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ 'ਤੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਨਾਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਲ-ਮਾਡਲ ਬਣ ਕੇ ਵਿਖਾਓ ਤਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਤਰਸੇਮ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਗੋਡੀਂ ਹੱਥ ਲਾਉਣ ਲੱਗਿਆਂ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰਨੀਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਵੇਖਿਆ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਣੈ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਉਣੈ, ਤੂੰ ਵੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰੋਂ ਆਈਏ 'ਸਾਸਰੀ 'ਕਾਲ' ਬੁਲਾਇਆ ਕਰ।" ਫਿਰ ਗੁਰਨੀਤ ਦੀ ਦੇਖਾ-ਦਾਖੀ ਸੁਮੀਤ ਵੀ ਬਾਹਰੋਂ ਆਇਆਂ ਤੋਂ 'ਸਾਸਰੀ 'ਕਾਲ' ਬੁਲਾਉਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਪਰ ਜੇ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਖਲਬਲੀ ਮੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਟਾਇਲਟ ਸੀਟ 'ਤੇ ਜਾ ਬੈਠਦਾ। ਉੱਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਉਹ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਰਿੜਕਦਾ।

ਟਾਇਲਟ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਟੀ.ਵੀ. ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਰੌਲਾ ਪਾ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਉਸ ਦਾ ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉੱਠ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਜੜ ਆਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਕਚੀਚੀ ਵੱਟੀ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, "ਆਵਾਂ ਬਾਹਰ ? ਕਿਵੇਂ ਰੌਲਾ ਪਾਇਐ।"

"ਕਦੋਂ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣੇ ਆਂ ਡੈਡੀ," ਗੁਰਨੀਤ ਦੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ।

"ਵੇਖ ਕਿਵੇਂ ਬੋਲਦੀ ਐ। ਦੱਸਾਂ ਪਤਾ ਕਿਵੇਂ ਵੱਡਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੀਦੀਐ," ਤਰਸੇਮ ਕੜਕਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ।

"ਕੋਈ ਰੌਲਾ-ਰੱਪਾ ਨੀ ਪਾਉਂਦੇ ਕਾਕਾ, ਆਪਸ 'ਚ ਖੇਡਣ ਲੱਗੇ ਆ। ਜੇ ਆਹਨੈਂ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਲੈ ਜਾਨੀ ਆਂ। ਪਤਾ ਨੀ ਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦੈ ਤੈਨੂੰ ਕਦੇ-ਕਦੇ," ਮਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨੀਂ

ਪਈ। 'ਮਾਂ ਵਿਗਾੜੂ ਏਹਨੂੰ' ਸੋਚ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ 'ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਆਇਆ। ਪਰ ਉਹ ਕੁਝ ਬੋਲਿਆ ਨਾ। 'ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਐ ਬਈ ਪਤਾ ਨੀ ਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦੈ, ਓਹ ਬੋਲਦੀ ਨੀ ਦਿੱਸਦੀ ਬਈ ਕਿਵੇਂ ਹੀਂਜਰਦੀ ਐ। ਪਤਾ ਨੀ ਸਾਲਾ ਕੀ ਬਨਣੈ, ਹੁਣੇ ਈ ਅੱਖਾਂ ਵਿਖਾਉਂਦੀ ਐ, ਵੱਡੀ ਹੋ ਕੇ ਪਤਾ ਨੀ ਕੀ ਰੰਗ ਲਾਊ।'

ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਨੀਤ ਇੱਕ-ਦਮ ਵੱਡੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਚੀਸ ਉੱਠੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਨੀਤ ਕਿਸੇ ਗੋਰੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਪਾਈ ਕਿਤੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਬਚਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਡਰ ਨਾਲ ਕੰਬ ਗਿਆ। ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇੱਕ ਹਾਉਕਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਿਰ ਝਟਕਿਆ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, 'ਜੇ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਈ ਟੈਸਟ-ਟੁਸਟ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੇ। ਹੁਣ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਵੱਡੀ ਹੋ ਕੇ ਵਿਆਹੀ ਨੀ ਜਾਂਦੀ, ਸੂਲੀ ਟੰਗੇ ਰਹਾਂਗੇ।' ਸੋਚਦੇ ਹੋਏ ਤਰਸੇਮ ਦੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਅਚਾਨਕ ਟਾਇਲਟ ਸਾਹਮਣੇ ਟੰਗੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਈ। ਸ਼ੀਸ਼ੇ 'ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਕੱਢਦਾ ਉਹ ਬੁੜਬੜਾਇਆ, "ਭੈਣ ਦਾ ਘੜੁੱਕ" ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਤੋਂ ਪਾਸੇ ਕਰ ਲਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਨਦੀਪ 'ਤੇ ਖਿਝ ਆਈ। 'ਸੇਹਲੀਆਂ ਪੁੱਟਣ ਬਹਿ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਸਾਹਮਣੇ। ਐਂ ਨੀ ਵੇਂਹਦੀ ਬਈ ਕੁੜੀ ਵੱਡੀ ਹੋ ਗਈ ਐ।'

ਇਹ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਇੱਥੇ ਟੰਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਜਦ ਬੈੱਡਰੂਮ 'ਚ ਬੈਠੀ ਮਨਦੀਪ ਆਪਣੇ ਭਰਵੱਟੇ ਸਵਾਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਤਰਸੇਮ ਖਿਝ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, "ਆਹ ਹੀ ਕੁਝ ਸਿਖਾਏਂਗੀ ਜਵਾਕੜੀ ਨੂੰ। ਡੋਰ ਭੇੜ ਲਿਆ ਕਰ ਜਦੋਂ ਏਹੋ ਜਾ ਕੁਛ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦੈ।"

"ਸੌਰੀ, ਮੈਂ ਡੋਰ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਭੁੱਲ ਗਈ। ਪਲੀਜ਼, ਲੌਕ ਕਰ ਜਾਇਓ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗੇ," ਮਨਦੀਪ ਬੋਲੀ। ਤਰਸੇਮ ਬੁੜ-ਬੁੜ ਕਰਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਟਾਇਲਟ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਟੰਗ ਕੇ ਨਰਮ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮਨਦੀਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਗੁਰਨੀਤ ਹੁਣ ਵੱਡੀ ਹੋ ਰਹੀ ਐ। ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਪੈਣੈ। ਮੈਂ ਟਾਇਲਟ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਟੰਗ ਦਿੱਤੈ। ਟਾਇਲਟ ਬੈਠਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਬਣਾ ਲਿਆ ਕਰ ਆਵਦੇ ਆਈ-ਬਰੋ।" ਇਹ ਗੱਲ ਭਾਵੇਂ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਨੀਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮਨਦੀਪ ਨੂੰ ਆਖੀ ਸੀ ਪਰ ਪਰ੍ਹੇ ਬੈਠੀ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਵੀ ਅੱਪੜ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਥੇ ਬੈਠੀ ਨੇ ਹੀ ਕਿਹਾ, "ਫੂਕ-ਫੂਕ ਪੈਰ ਧਰਨਾ ਪੈਣੈ ਭਾਈ। ਜਵਾਕਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਥੋਨੂੰ ਕਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣੈ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਕਰਨੈ। ਹੁਣ ਪੁਰਾਣੇ ਜਮਾਨੇ ਤਾਂ ਹੈ ਨੀ ਬਈ ਕੁੜੀਆਂ ਸਿਰ ਤੋਂ ਚੁੰਨੀ ਨੀ ਲਹਿਣ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਸ਼ਰਮ-ਹਯਾ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਆਵਾ ਈ ਊਤਿਆ ਪਿਐ।"

ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹੋ-ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਫ਼ਿਕਰਮੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਉਸ ਦਿਨ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਫ਼ਿਕਰਮੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉਮਰ ਦੇ ਸੱਤਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ 'ਚ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੀ ਗੁਰਨੀਤ ਨੂੰ ਟੋਕਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਕੁੜੇ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਜਵਾਕੜੀ ਨੀ ਰਹੀ। ਪੈਂਟ ਪਾਇਆ ਕਰ। ਕੁੜੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨੀ ਨੰਗੀਆਂ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।"

"ਆਈ ਡੌਂਟ ਵਾਂਟ ਟੂ, ਇਟਸ ਸੋ ਹਾਟ ਆਊਟ ਦੇਅਰ," ਮੋਢੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਗੁਰਨੀਤ ਬੈਕਯਾਰਡ ਵਾਲੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਉੱਤਰ ਗਈ।

"ਬੋਲਦੀ ਵੇਖ ਕਿਵੇਂ ਐ। ਮੇਰੀਆਂ ਕਦੇ ਅੱਖ 'ਚ ਪਾਈਆਂ ਨੀ ਸੀ ਰੜਕੀਆਂ। ਹੁਣੇ ਈ ਮਾਨ ਨੀ, ਵੱਡੀ ਹੋ ਕੇ ਪਤਾ ਨੀ ਕੀ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹਾਊਗੀ—," ਤਰਸੇਮ ਦੀ ਮਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬੋਲਦੀ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਤਾਂ 'ਵੱਡੀ ਹੋ ਕੇ ਪਤਾ ਨੀ ਕੀ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹਾਊਗੀ' ਅੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਗਰੋਸਰੀ ਲੈ ਕੇ ਮੁੜੀ ਮਨਦੀਪ ਬੋਲੀ ਸੀ, " ਪਤਾ ਨੀ ਕੀ ਬਨਣੈ, ਬੇੜਾ ਗਰਕਣ

'ਤੇ ਆਇਆ ਪਿਐ।" ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਮਨਦੀਪ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਸਟੋਰ ਫਿਰਦੀ ਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਸੁਪਨਾ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ 'ਪਤਾ ਨੀ ਕੀ ਬਨਣੈ ?' ਬਾਰੇ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹਾਂ। ਮਨਦੀਪ ਬੋਲੀ, "ਆਹ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿਹੜਾ ਬੱਸ ਸਟਾਪ ਐ ਨਾ ਓਥੇ ਬੈਠੇ ਆ ਬੁੱਲ੍ਹ ਜੋੜੀ, ਮਸਾਂ ਬਾਰਾਂ-ਤੇਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਹੋਣੇ ਆ। ਕੁੜੀ ਤਾਂ ਆਪਣਿਆਂ ਦੀ ਲੱਗਦੀ ਐ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਦੱਸਦਿਆਂ ਵੀ ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਐ, ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕੁੜੀ ਦੇ ਬਲਾਊਜ਼ 'ਚ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਵਿਐ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਜਾਣੀ ਸਰੀਰ ਝੂਠਾ ਜਿਆ ਪੈ ਗਿਆ। ਨਿਆਣੇ ਜਿਹੜਾ ਕੁਛ ਦੇਖਣਗੇ ਓਹੀ ਕਰਨਗੇ।"

ਸੁਣ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਹੋਰ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। 'ਪਤਾ ਨੀ ਕੀ ਬਨਣੈ' ਸੋਚਦਾ ਤਰਸੇਮ ਟਾਇਲਟ ਸੀਟ 'ਤੇ ਜਾ ਬੈਠਾ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਆਈ ਕਿ ਜੇ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਬਈ ਕੁੜੀਆਂ ਪਾਲਣੀਆਂ ਐਨੀਆਂ ਔਖੀਐਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਈ ਗਰਭ-ਟੈਸਟ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੇ; ਪਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਜਦ ਗੁਰਨੀਤ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਰਿਪੋਰਟ ਕਾਰਡ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ 'ਐਕਸੀਡਡ' ਵਾਲੀ ਡੱਬੀ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੋਚ 'ਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨਾਲ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਾ ਸਕਿਆ।

ਹੁਣ ਵੀ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਗਰਭ ਟੈਸਟ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨਾਲ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਾਈ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨੂੰ 'ਭੈਣ ਦਾ ਘੜੁੱਕ' ਆਖ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਫੇਰ ਲਈਆਂ । 'ਕੀ ਕਰੇ ਬੰਦਾ ਕਿ ਐਹੋ-ਜਿਹਾ ਦਿਨ ਨਾ ਵੇਖਣਾ ਪਵੇ ?' ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਸੋਚਿਆ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਾ ਲੱਭਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਹੌਲੀ ਆ ਰਹੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਆਉਂਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਲਖੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਾਵਰ ਚਲਾ ਦੇਵੇ। ਸ਼ਾਵਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲੈਂਦੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸ਼ੋਰ ਵਿੱਚ ਉਲਝ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਮੀਟਰ ਦਾ ਝੱਟ ਖਿਆਲ ਆ ਗਿਆ। ' ਭੈਣ ਦੇ ਘੜੁੱਕ ਨਵੇਂ ਥਾਂ ਦੇ ਸਾਲੇ ਸੌ ਹੋਰ ਜੱਬ।' ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁਰਾਣਾ ਮਕਾਨ ਚੇਤੇ ਆਇਆ ਜਿੱਥੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸਾਲ ਭਰ ਦਾ ਫਲੈਟ ਰੇਟ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਅਜੇਹੇ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਾਵਰ ਚਲਾ ਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

'ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਛੱਡਣ 'ਚ ਮੇਹਨਤ ਤਾਂ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਦੁੱਖ ਵੀ ਹੁੰਦੈ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਛੁੱਟ ਜਾਂਦੀਐਂ ਤਾਂ ਸੁਖ ਵੀ ਮਿਲਦੈ।' ਮਾਮੇ ਜੀਤ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘੀ। ਪਰ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, 'ਮਾਮੇ ਨੂੰ ਹੁਣ ਆਉਂਦੀਐਂ ਗੱਲਾਂ, ਕੁੜੀਆਂ ਦੋਹੇਂ ਡਾਕਟਰ ਬਣਗੀਐਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੱਤਾਂ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਿਐ।'

ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਜੀਤ ਮਾਮਾ ਅੱਜ ਦਿਨੇ ਵੀ ਯਾਦ ਆਇਆ ਸੀ, ਜਦ ਉਹ ਕੰਮ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਜੀਤ ਮਾਮਾ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਫੈਮਲੀ-ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਸੋਫੇ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਉਵੇਂ ਹੀ ਦਿੱਸਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਦੋ ਕੁ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਨੇਡਾ 'ਚ ਨਵੇਂ ਆਏ ਆਪਣੀ ਭੂਆ ਦੇ ਧੀ-ਜਵਾਈ ਜਾਣੀ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵੈਨਕੂਵਰ ਆਇਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਆਪ ਤਾਂ ਜੀਤ ਮਾਮਾ ਕੋਈ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸਸਕਾਟੂਨ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਇੱਕ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਹਿਸਾਬ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਭੈਣੇ ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਫਰੀ ਆਂ। ਬੱਚੀਆਂ ਦੋਹੇਂ ਡਾਕਟਰ ਬਣ ਗਈਐਂ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਏ ਆ।"

"ਅੱਛਾ, ਆਹ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਜਾਣੀ ਦੋਹੇਂ ਕੁੜੀਆਂ ਈ ਡਾਕਟਰ ਬਣਾਤੀਆਂ। ਬਣਾਉਣਾ ਈ ਸੀ ਤੂੰ ਆਪ ਕਿਹੜਾ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਫਿਰ ਕਿੱਥੇ ਕੀਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ?" ਤਰਸੇਮ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਆਪਾਂ ਕਿੱਥੇ ਕਰਨੇ ਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇ। ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਹਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਾਈਫ਼ ਐ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਬਈ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣੈ ਆਪਾਂ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੁੰਡੇ ਵੀ ਦੋਹੇਂ ਡਾਕਟਰ ਈ ਐ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 'ਚ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਈ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸੀ।"

"ਉਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਈ ਹੋਣੇ ਆ?" ਤਰਸੇਮ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਜਿਹੀ 'ਚ ਪੁੱਛਿਆ।

ਜੀਤ ਹੱਸਿਆ, ਫੇਰ ਬੋਲਿਆ, "ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਈ ਆਪਣੀ ਐ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤੈ ਭੈਣ ਤੂੰ ਕੀ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਨੀ ਆਂ। ਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਜੱਟ ਐ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿੱਖ"

ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਮਾਮੇ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਦਾ ਜਲੌਅ ਵੇਖ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਜਿਹੀ ਹੋਈ।

ਜੀਤ ਨੇ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ, "ਵੱਡਾ ਗੋਰਾ ਐ ਤੇ ਛੋਟਾ ਚੀਨਾ।"

"ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਉੱਜਰ ਨੀ ਹੋਇਆ?" ਤਰਸੇਮ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਸਕੋੜੀਆਂ।

"ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪ੍ਰੋਬਲਮ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਮੁੰਡੇ ਦੋਹੇਂ ਨਾਈਸ ਐ। ਆਪਣੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਟ ਆ। ਸਾਡਾ ਫਰਜ਼ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ-ਲਿਖਾਉਣਾ। ਬਾਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਈਫ਼ ਐ," ਜੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ।

"ਤੂੰ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜਵਾਂ ਈ ਗੋਰਿਆਂ ਅਰਗਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਤਕਲੀਫ਼ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਈ ਐ। ਲੋਕੀਂ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਣਗੇ?" ਤਰਸੇਮ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਜੀਤ ਹੱਸਿਆ, ਫੇਰ ਬੋਲਿਆ, "ਨਹੀਂ ਭੈਣ, ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਅਸਲ 'ਚ ਲੋਕ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਗੋਂ ਬੰਦੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਕੰਪਲੈਕਸ ਹੁੰਦੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦੈ। ਜੇ ਬੰਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਗੰਢ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ । ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਐ। ਵੇਖੋ ਗੋਰੇ ਕਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੀ ਕਰਦੇ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਧੀ-ਭੈਣ ਕੀਹਦੇ ਨਾਲ ਉੱਠਦੀ-ਬੈਠਦੀ ਐ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਇੱਜਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਨੀ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਡੇ ਬੱਚੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਮਾੜੀ-ਮੋਟੀ ਗੱਲ ਹੋ ਜੇ ਤਾਂ ਪਿਓ-ਦਾਦੇ ਦਾ ਚਾਰ ਬੰਦਿਆਂ 'ਚ ਖੜ੍ਹਨਾ ਦੁੱਭਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਐ ਲੋਕੀਂ। ਇਹ ਕੋਈ ਵਧੀਆ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਚਾਹੀਦੈ। ਇਹ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਗੰਢਾਂ ਬੱਝੀਆਂ ਹੋਈਐਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਨਾ ਪੈਣੈ।"

ਟਾਇਲਟ ਸੀਟ ਉੱਪਰ ਬੈਠੇ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਮਾਮੇ ਦੀ ਕਹੀ ਇਹ ਗੰਢ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਆਈ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ' ਉਂਝ ਮਾਮੇ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਠੀਕ ਲੱਗਦੀ ਐ। ਪਰ ਭੈਣ ਦੇ ਘੜੁੱਕ ਲੋਕੀਂ ਪਤਾ ਨੀ ਕਦੋਂ ਛੱਡਣਗੇ ਇਓਂ ਸੋਚਣਾ।'

'ਤੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਣਾ?' ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚਲੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਹੋਵੇ।

ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਸੁੱਝੀ, ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ 'ਚ ਆਈ 'ਐਂ ਕਿਵੇਂ ਗੰਢਾਂ ਖੁਰ ਜਾਂਦੀਐਂ?' ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵੱਲੋਂ ਪਾਸੇ ਕਰ ਲਿਆ।

ਇਹ ਸਵਾਲ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਮਾਮੇ ਜੀਤ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਉਪਜਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਮਾਮੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, " ਮਾਮਾ ਜੀ ਇਹ ਔਖਾ ਕੰਮ ਐ। ਸਾਡੇ ਇੱਥੇ ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨੇ ਛੀਂਬਿਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਐ। ਲੋਕੀਂ ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਆਖਦੇ ਈ ਨੀ ਸੀ ਕਹਿਣ ਛੀਂਬਿਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਗਈ।"

"ਐਹੋ-ਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪਿੱਛੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖਰਾਬ ਕਰਨੀ ਕਿੱਥੋਂ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਹੈ?" ਜੀਤ ਮਾਮੇ ਨੇ ਕਿਹਾ।

"ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਲੋਕ ਈ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਐ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਤ-ਬਰਾਦਰੀ 'ਚ ਵਿਆਹ ਲਈਆਂ ਹੁੰਦੀਐਂ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਈ ਨਹੀਂ," ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਡੂੰਘੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਕਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਤੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰੋਂ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਅੱਜ ਕੰਮ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਬਾਪੂ ਦੀ ਕਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਵਾਲਾ ਤੇਜਾ ਨੰਬਰਦਾਰ ਘੁੰਮ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਤਰਸੇਮ ਅੰਦਰ ਖਿਝ ਉੱਠੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕੌੜਾ-ਕੌੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। "ਸਾਲਾ ਨੰਬਰਦਾਰੀ ਦਾ" ਬੁੜਬੜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਥੁੱਕ ਅੰਦਰ ਲੰਘਾਇਆ। ਤੇਜਾ ਨੰਬਰਦਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੰਦ ਕੱਢਦਾ ਉਵੇਂ ਦਿੱਸਿਆ ਜਿਵੇਂ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, 'ਹੁਣ ਵੀ ਮੰਨੇ ਈ ਐਂ ਕੰਧ ਦਾ ਅੱਧ ਦੇਣਾ ਜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਨ ਜਾਂਦੇ' ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝਟਕਿਆ ਪਰ ਨੰਬਰਦਾਰ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੀ ਆਖੀ ਗੱਲ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਠਾਹ-ਠਾਹ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਬਹੁਤ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਹਾਲੇ ਤਰਸੇਮ ਤੇਰ੍ਹਾਂ-ਚੌਦਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਤੇਜੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨਾਲ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਬਾਪੂ ਦਾ ਬਾਹਰਲੇ ਘਰ ਦੇ ਵਲਗਣ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਝਗੜਾ ਹੁੰਦਾ-ਹੁੰਦਾ ਟਲਿਆ ਸੀ। ਤੇਜਾ ਨੰਬਰਦਾਰ ਘਰ ਦੀ ਵਲਗਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਂਝੀ ਕੰਧ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਤਰਸੇਮ ਦਾ ਬਾਪੂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਲੇ ਘਰ ਦੀ ਵਲਗਣ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਧ ਨੂੰ ਵਾਧੂ ਦਾ ਖਰਚ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਬਾਪੂ ਦਾ ਇਨਕਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਦਾ ਵਿਚਲੇ ਬੰਦੇ ਹੱਥ ਸੁਨੇਹਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੀ, ਨਾ ਮੰਨਣ ਕੰਧ ਕਰਨੀ। ਜਦੋਂ ਉਹਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਬਾਹਰਲੇ ਘਰ ਆਇਆ ਕਰਨਗੀਆਂ ਮੈਂ ਆਵਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਆਖ ਦਿਆ ਕਰਨੈ ਬਈ ਓਹਨਾਂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਮੂਤੋ।" ਸੁਣ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਦਾ ਬਾਪੂ ਕੋਨੇ 'ਚ ਪਈ ਗੰਡਾਸੀ ਵੱਲ ਅਹੁਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਤਰਸੇਮ ਦੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਲੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ , "ਚਗਲਾਂ ਨਾਲ ਪੰਗਾ ਲੈਣ 'ਚ ਘਾਟਾ ਈ ਘਾਟਾ ਐ" ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਠਾਰ ਵੀ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਗੱਲ ਜਦੋਂ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਚੇਤਿਆਂ 'ਚ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਲ-ਚਲ ਮਚਾ ਦਿੰਦੀ।

ਅੱਜ ਵੀ ਕੰਮ 'ਤੇ ਦਿਮਾਗ 'ਚ ਹੁੰਦੀ ਉਸੇ ਹਲਚਲ ਨਾਲ ਤਰਸੇਮ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਫੀਡ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ। 'ਕਿਤੇ ਹੋ ਗੀ ਹੋਵੇ ਸਾਲੇ ਦੇ ਪੋਤੀ-ਪਾਤੀ ਈ, ਭੈਣ ਦੇ ਘੜੁੱਕ ਦੀ ਦੇ ਮੂਹਰੇ ਨੰਗਾ ਹੋ ਕੇ ਨੱਚਾਂ' ਸੋਚਦੇ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਮਸ਼ੀਨ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਪੀਸ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਬੈਂਚ ਉੱਪਰ ਪਟਕਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਪੀਸ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਵਾਈਸ ਵਿੱਚ ਕਸ ਦਿੱਤਾ। ਨਵਾਂ ਪੀਸ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਤਰਸੇਮ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਦਲਾਂ ਦਾ ਛਾਨਾ ਆ ਗਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਤਰਸੇਮ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਘਰ ਦੇ ਮੂਹਰੇ ਪਏ ਖੁੰਢ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਅੰਦਰਲੇ ਘਰੋਂ ਗਲੀ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰਲੇ ਘਰ ਜਾਂਦੀ ਤਰਸੇਮ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਘੂਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਅੱਠਵੀਂ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਹਾਣੀ ਜਦੋਂ ਛਾਨੇ ਜਾਂ ਪੱਦਲ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਲਾ ਕੇ ਸੁਣਾ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਓਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਤਰਸੇਮ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦਾ ਭੋਰਾ ਵਿਸਾਹ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਵਿਰਲ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਸਦੀ ਉਹ ਝੱਟ ਬੂਹਾ ਭੇੜ ਦਿੰਦਾ।

ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਛਾਂ-ਛਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਛਾਨਾ-ਛਾਨਾ ਆਖ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਮੂਡ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਇਹੀ ਛਾਂ-ਛਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੀਤ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਲੱਗਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗੁਣ-ਗੁਣਾਉਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਣ-ਗਣਾਉਂਦਾ ਉਹ ਮਸੀਨ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾਲ ਫੀਡ ਦਿੰਦਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਇੱਕ-ਮਿੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ

ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਆਟੋ-ਮੈਟਿਕ ਫੀਡ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਹੱਥ ਨਾਲ ਫੀਡ ਦੇਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਜ ਉਸੇ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਛਾਨਾ-ਛਾਨਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੱਗ ਜਿਹੀ ਮੱਚੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਫੀਡ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕੁਆਟਰ ਇੰਚ ਦੀ ਇੰਡਮਿੱਲ(ਕਟਰ) ਪੀਸ ਵਿੱਚ ਖੁੱਭ ਕੇ ਤੜੱਕ ਦੇ ਕੇ ਟੁੱਟ ਗਈ। 'ਭੈਣ ਦਾ ਘੜੁੱਕ' ਆਖ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਵੇਖ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਪੀਸ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੰਡਮਿੱਲ ਖੁੱਭਣ ਕਰਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪੀਸ ਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ । ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸਕਰੈਪ ਬਿੰਨ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦੇਵੇ, ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕੀ ਐ ਰੇਤੀ ਨਾਲ ਰਗੜ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਠੀਕ ਹੋ ਈ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਨਿਸ਼ਾਨ ਡੂੰਘਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਟਣ ਵਾਲਾ, ਨਹੀਂ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਪੀਸ ਸਕਰੈਪ ਬਿੰਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੁੱਟਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜੌਬ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੈਂਚ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇੱਕ ਖੂੰਝੇ ਜਿਹੇ 'ਚ ਪੀਸ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਰਾਬ ਹੋਏ ਕਈ ਪੀਸ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ ਛੂਹੇ ਪਏ ਸਨ। ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਜੀਤ ਮਾਮੇ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਆਈ ਕਿ ਗੰਢਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰੀਦਾ ਅੰਦਰਲੇ ਕੋਹੜ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਮਾਰੋ। 'ਗੰਢਾਂ ਕਿਤੇ ਲੋਹੇ ਦਾ ਪੀਸ ਹੁੰਦੀਐਂ ਬਈ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਮਾਰੋ। ਭੈਣ ਦੇ ਮਾਮਿਆਂ ਦੇਣਾ'; ਬੁੜ-ਬੜਾ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਨਵਾਂ ਪੀਸ ਮਸ਼ੀਨ ਵਿੱਚ ਫਿੱਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਆਟੋ-ਮੈਟਿਕ ਫੀਡ ਦੇ ਕੇ ਪਾਸੇ ਹੋ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਛਾਨਾ ਫਿਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾ ਛਾਨਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਜਦ ਉਹ ਸਾਲ ਕੁ ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਡੀਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਦੋਂ ਵਾਲਾ ਛਾਨਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੂਹਰੇ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਚਾਹ ਫੜਾ ਕੇ ਗਈ ਆਪਣੀ ਧੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, "ਤਰਸੇਮ ਸਿਆਂ, ਇਹ ਆਪਣੀ ਕੁੜੀ ਕਾਲਜ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਐ। ਓਧਰ ਕਨੇਡੇ ਕੰਨੀਂ ਵੇਖਿਓ ਜੇ ਕੋਈ ਬੰਨ-ਸੁਬ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਓ।"

"ਹਾਂ, ਕੁੜੀ ਤਾਂ ਥੋਡੀ ਸੱਚੀਂ ਕਨੇਡਾ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਐ," ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਛਾਨੇ ਦੇ ਘਰੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦੇ ਤਰਸੇਮ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਕੂਨ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਛਾਨੇ ਦੀ ਧੀ ਨੂੰ ਨੈਨੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਨੇਡਾ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਇੱਕ ਬੇਸਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਰਖੇਲ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ। ਛਾਨੇ ਦੀ ਧੀ ਨਾਲ ਰਾਸ-ਲੀਲ੍ਹਾ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਅਕੜਾ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਛਾ ਜਾਂਦਾ।

ਪਰ ਅੱਜ ਮਸ਼ੀਨ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਖਿਆਲ ਜਦ ਛਾਨੇ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਰਕਤ ਨਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਗੁਰਨੀਤ ਦਾ ਚੇਹਰਾ ਦਿੱਸਿਆ। ਉਹ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਮੁਟਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਲੱਗੀ। ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝਟਕਿਆ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਵਿੱਚੋਂ ਘੁੱਟ ਭਰੀ। 'ਪੁੱਠੀਆਂ-ਸਿੱਧੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੋਚ ਕੇ ਅੱਜ ਕੋਈ ਐਵੇਂ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਨਾ ਕਰਾਂ ਬੈਠਾਂ'; ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਮਸ਼ੀਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਲੰਮੇ-ਲੰਮੇ ਸਾਹ ਲਏ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਲੀਡਹੈਂਡ ਹੋਣ ਦਾ ਲਾਹਾ ਲਏ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਨਵੇਂ ਆਏ ਕੱਚੇ-ਮਾਲ ਅਤੇ ਸੰਦਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਉਲਝਾ ਲਿਆ। ਲੰਚ ਬਰੇਕ ਵੇਲੇ ਵੀ ਉਹ ਲੰਚ-ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਨਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਹਿ-ਕਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਤ ਵਾਲੀ ਖ਼ਬਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਛੇੜ ਲੈਣ। ਉਸ ਦੇ ਸਵੇਰੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਝੱਟ ਬਾਅਦ ਹੀ ਬਰਾਇਨ ਨੇ ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਛੇੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬਰਾਇਨ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਮਸਾਂ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਆਪਣੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਸੱਚ ਸਾਬਤ ਕਰਨ

ਲਈ। ਤਰਸੇਮ ਅਤੇ ਬਰਾਇਨ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਅਰੈਂਜ਼ਡ-ਮੈਰਿਜ਼ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਬਰਾਇਨ ਦੀਆਂ ਅਰੇਂਜ਼ਡ-ਮੈਰਿਜ਼ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਜਦ ਤਰਸੇਮ ਕੋਲੋਂ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਤੋੜਾ ਝਾੜਦਾ ਆਖਦਾ, " ਤਲਾਕ ਦੱਸ ਫਿਰ ਅਰੇਂਜ਼ਡ ਮੈਰਿਜ਼ ਵਾਲੇ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਆਰ ਵਿਆਹ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ?" ਤੇ ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਬਰਾਇਨ ਨੇ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਸਾਰ ਹੀ ਖ਼ਬਰ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਰ ਲਈ ਤਾਂ ਤਰਸੇਮ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕੁ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇ ਕੇ ਪਾਸਾ ਵੱਟ ਗਿਆ। 'ਅੱਜ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਐਹੋ ਜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਈ ਹੋਣਗੀਆਂ' ਸੋਚ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੱਚਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਉਸ ਦਾ ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਕਿ ਘਰ ਵਾਪਿਸ ਚਲਾ ਜਾਵੇ ਪਰ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਝਟਕ ਦਿੱਤਾ, 'ਕਰੀ ਜਾਣ ਗੱਲਾਂ, ਦਿਹਾੜੀ ਜ਼ਰੂਰ ਭੰਨਣੀ ਐ' ਸੋਚ ਕੇ ਉਹ ਵਾਸ਼ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਵੜ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਮਾਰੇ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨ-ਸ਼ਾਪ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਘੜੀ 'ਤੇ ਅੱਠ ਵੱਜਣ ਤੋਂ ਚਾਰ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਏਅਰ-ਕੰਮਪਰੈਸ਼ਰ ਚਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਦੇ ਚੱਲਣ ਦੇ ਖੜ੍ਹਕੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਮਾਪਤ। ਉਸ ਦੇ ਸਹਿ-ਕਾਮਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਘੂਰ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਮਿਲਿੰਗ ਮਸ਼ੀਨ ਚਲਾ ਲਈ।

ਪਰ ਕੰਮ ਤੋਂ ਘਰ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਰੇਡੀਓ ਉੱਪਰ ਫਿਰ ਉਸੇ ਖ਼ਬਰ ਦੀ ਚਰਚਾ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਰੇਡੀਓ ਹੋਸਟ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, "ਇਹ ਬਹੁਤ ਮੰਦਭਾਗੀ ਗੱਲ ਐ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਨੇਡਾ ਵਰਗੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ-ਡੁੱਲ੍ਹੇ ਮੁਲਕ 'ਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸੰਕੀਰਨ ਸੋਚਾਂ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਛੁਡਾ ਸਕੇ। ਖੈਰ, ਨਿਕਸਟ ਕਾਲਰ ਪਲੀਜ਼— "

ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਮਸੇਰ ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਝੱਟ ਆਵਾਜ਼ ਪਹਿਚਾਣ ਲਈ। ਉਹ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, "ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ਜੀ।"

"ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੋਗੇ ਜੀ," ਰੇਡੀਓ ਹੋਸਟ ਨੇ ਕਿਹਾ।

"ਗੱਲ ਵੀਰ ਜੀ ਏਦਾਂ ਬਈ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਐ ਕਿ ਐਹੋ-ਜਿਹਾ ਦਿਨ ਵੇਖਣਾ ਹੀ ਨਾ ਪਵੇ।"

'ਭੈਣ ਦਾ ਘੜੁੱਕ ਹੁਣ 'ਕੇਰਾਂ ਈ ਜੱਥੇਦਾਰ ਬਣਿਆ ਫਿਰਦੈ'; ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਅਤੇ ਰੇਡੀਓ ਸੁਨਣ ਲੱਗਾ।

"ਵੀਰ ਜੀ ਸਾਡੇ ਘਰ ਮਹਾਰਾਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਐ। ਜਦ ਲੋਕੀਂ ਪਾਰਟੀਆਂ 'ਚ ਭਟਕ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਆ ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਬੈਠ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ-ਸੁਣਦੇ ਆਂ। ਮੇਰੇ ਦੋਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਅਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਹੋਇਐ। ਜਦੋਂ ਅਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਂਦੇ ਆ ਨਾ ਜੀ, ਉਦੋਂ ਉਹ ਆਖ ਦਿੰਦੇ ਆ ਬਈ ਪਾਰਟੀਆਂ-ਸ਼ਾਰਟੀਆਂ 'ਚ ਨੀ ਜਾਣਾ। ਤੇ ਐਥੋਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਐਨੇ ਈਮਾਨਦਾਰ ਐ ਬਈ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਗੱਲ ਵੜ ਗਈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਰਸਤੇ ਨੀ ਪੈਂਦੇ। ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਹੀ ਅਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਗੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਰਗਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਵਾਉਣਗੇ। ਪਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਨੂੰ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਬਨਣਾ ਪੈਂਦੈ।"

'ਵੱਡਾ ਰੋਲ-ਮਾਡਲ, ਆਵਦਾ ਨੀ ਪਤਾ ਜਦੋਂ ਅੱਧੀ-ਅੱਧੀ ਰਾਤੀਂ ਦਾਰੂ ਨਾਲ ਡੱਕਿਆ ਘਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲੱਗੈ। ਅਖੇ ਨੌਂ ਸੌ ਚੂਹੇ ਖਾ ਕੇ ਬਿੱਲੀ ਹੱਜ ਨੂੰ ਚੱਲੀ।' ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਸੋਚਿਆ।

ਇਹੀ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤਰਸੇਮ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ 'ਚ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸਿੰਘ ਸਜੇ ਬਲਵੀਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹੀ ਸੀ, " ਕਿਓਂ ਬਲਵੀਰ ਸਿਆਂ ਚੂਹੇ ਪੂਰੇ ਨੌਂ ਸੌ ਹੋ ਗੇ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ-ਅੱਧਾ

ਘਟ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ ?" ਸੁਣ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਮੁਸਕੜੀਏਂ ਹੱਸਿਆ ਸੀ ਪਰ ਬਲਵੀਰ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਬਲਵੀਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਅਸੀਂ ਨੌਂ ਸੌ ਖਾ ਕੇ ਹੱਜ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤੁਰ ਪਏ ਆਂ ਪਰ ਕਈ ਬਿੱਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਐਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚੂਹੇ ਵੀ ਨੀ ਖਾਧੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਹੱਜ ਵੀ ਨੀ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਜਿਹੋ-ਜਿਹੀਆਂ ਆਈਆਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜਿਹੋ-ਜਿਹੀਆਂ ਨਾ ਆਈਆਂ। ਟੈਮ ਹੁੰਦੈ ਹਰੇਕ ਕੰਮ ਦਾ ਭਾਈ ਸਾਹਬ । ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਢਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦੈ।"

ਇਹ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਤਰਸੇਮ ਅੰਦਰ ਕ੍ਰੋਧ ਉੱਠਿਆ 'ਅੰਦਰੋਂ ਹੋਰ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਹੋਰ, ਵੇਖ ਕਿਵੇਂ ਪਖੰਡ ਕਰਦੇ ਆ।' ਸੋਚ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਰੇਡੀਓ ਸੁਨਣ ਲੱਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੇਡੀਓ ਸੁਣਦਾ ਉਹ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਟਾਇਲਟ ਸੀਟ 'ਤੇ ਜਾ ਬੈਠਾ ਸੀ।

ਟਾਇਲਟ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਬਲਵੀਰ ਦੀ ਉਸ ਦਿਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਆਈ ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਤਰਸੇਮ ਥੋਨੂੰ ਵੀ ਹੁਣ ਅਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਜਿੱਧਰ ਮੋੜ ਲਓ ਓਧਰ ਏਨਾਂ ਲੱਗ ਜਾਣੈ। ਜੇ ਵੱਡੇ ਹੋਇਆਂ ਤੋਂ ਕਹੋਂਗੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਨੀ ਏਨ੍ਹਾਂ ਆਖੇ ਲੱਗਣਾ। ਨਾਲੇ ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਔਖਿਆਈ ਈ ਨੀ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਨਾ ਕੁਝ ਖਾਂਵੇ ਨਾ ਪੀਵੇਂ। ਬੱਸ ਕੇਸ ਈ ਰੱਖਣੇ ਆ।"

"ਬਾਈ ਜੀ ਜਿਹੜਾ ਕੁਝ ਮੈਂ ਹੈ ਈ ਨਹੀਂ ਉਹ ਹੋਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਕਿਓਂ ਪਾਵਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ। ਅੰਦਰੋਂ ਮੈਂ ਆਵਦੇ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੁਛ ਸੰਵਾਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਮੈਂ ਦਿਸਾਂ ਬਈ ਮੈਂ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦਾ ਰਾਖਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿੰਘ ਹਾਂ। ਇਹ ਮੈਥੋਂ ਨੀ ਹੋਣਾ," ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

"ਤੂੰ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸਜ ਗੁਰੂ ਮਾਹਰਾਜ ਆਪੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਨਗੇ," ਬਲਵੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਚਿੱਤ 'ਚ ਆਈ ਕਿ ਬਲਵੀਰ ਦੀਆਂ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਕਹੇ ਕਿ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਮਾਹਰਾਜ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਤੀ ਨਹੀਂ, ਸਿੰਘ ਸਜ ਕੇ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਦੀਆਂ ਨਿੰਦਾ ਚੁਗਲੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹਟਿਆ ਹੈਂ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਬਾਈ ਜੀ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਕਰਿਓ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਲੜਨ ਲਈ ਫੌਜ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾਏ ਸੀ। ਥੋਨੂੰ ਸਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸਿੰਘ ਸਜਿਆਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਮਾੜੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਹੋਏ ਐਂ ਖੜ੍ਹੇ।"

ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਲਵੀਰ ਦਾ ਚੇਹਰਾ ਸਖਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਲਵੀਰ ਨੇ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, "ਹੁਣ ਤੂੰ ਕਰਦੈਂ ਨਾਸਤਿਕਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ। ਅਸੀਂ ਕੀ ਲੈਣੇ ਤੂੰ ਸਿੰਘ ਸਜ ਜਾਂ ਨਾ। ਜਵਾਕਾਂ ਪਿੱਛੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦੈ ਭਾਈ ਸਾਹਬ। ਜਦੋਂ ਉਲਾਦ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਈ ਫਿਰ ਤੂੰ ਪਛਤਾਉਣੈਂ ਕਿ ਬਾਈ ਠੀਕ ਈ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ।"

'ਉਲਾਦ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲਣ' ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਫਿਕਰਮੰਦੀ 'ਚ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, 'ਪਤਾ ਨੀ ਕੀ ਬਨਣੈ ? ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਦਿਨ ਨਾ ਦਿਖਾਈਂ ਰੱਬਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ?' ਸੋਚਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਉੱਠ ਗਏ।

ਉਲਾਦ ਬਾਰੇ, ਖਾਸ ਕਰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਬਲਵੀਰ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹੀ ਸੀ ਉਸ ਰਾਤ ਵੀ ਉਹ ਬਿਸਤਰੇ 'ਚ ਪਾਸੇ ਪਰਤਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਾਫ਼ੀ ਰਾਤ ਗਏ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਮਨਦੀਪ ਬੋਲੀ ਸੀ, " ਇੱਕ ਗੱਲੋਂ ਬਲਵੀਰ ਵੀਰ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਠੀਕ ਸੀ।" ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚੀ ਇਹੀ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਪਤਾ ਨੀ ਕੀ ਠੀਕ ਐ ਤੇ ਕੀ ਗਲਤ," ਆਖ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਪਾਸਾ ਪਰਤ ਲਿਆ ਸੀ।

ਜਦ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਹਫ਼ਤਾ ਕੁ ਦਾਹੜੀ ਸ਼ੇਵ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮਨਦੀਪ ਨੇ ਮਜ਼ਾਕ ਜਿਹਾ ਕਰਦੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, " ਲੱਗਦੈ ਵੀਰ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਸਜਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਐ ?"

"ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਜ ਜਾਊਂ, ਤੂੰ ਆਵਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਕਰ ਜਿਹੜੀ ਘੰਟਾ-ਘੰਟਾ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਮੂਹਰੇ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹਿਨੀ ਐਂ," ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਉਸੇ ਲਹਿਜੇ 'ਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

"ਮੇਰਾ ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਰਮਾਨੈਂਟ ਫੇਸ਼ੀਅਲ ਕਰਾ ਲੂੰਗੀ।"

ਮਨਦੀਪ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਕਰਕੇ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗਲ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ। 'ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਦਾਹੜੀ ਕਿਤੋਂ ਲੈਣ ਜਾਣੀ ਐ, ਹਫ਼ਤੇ 'ਚ ਵਧ ਜਾਣੀ ਐ।' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਦੇ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, 'ਬਾਹਰਲੀ ਦਿੱਖ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਮਰਜੀ ਬਦਲ ਲਓ, ਤੇਰੇ ਅੰਦਰਲਾ ਦੱਸ ਰਾਜ਼ੀ ਐ ?' ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਲਈਆਂ।

ਜਦ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਦਾਹੜੀ ਵਧਾਈ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ-ਆਪ ਓਪਰਾ-ਓਪਰਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਐਵੇਂ ਹੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਫਿਰ ਵਾਸ਼ਰੂਮ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮਨਦੀਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, " ਦਾਹੜੀ ਨਾਲ ਜਾਣੀ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ, ਮੈਂ ਹਾਂ।"

ਸੁਣ ਕੇ ਮਨਦੀਪ ਹੱਸ ਪਈ। ਬੋਲੀ, "ਦਾਹੜੀ ਵਧਣ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬਣ ਜਾਂਦੈ ?" ਬੋਲਦੀ ਮਨਦੀਪ ਇੱਕ ਦਮ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੁਝ ਗਲਤ ਆਖ ਗਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਬੋਲੀ, "ਉਂਝ ਹੀ ਥੋਨੂੰ ਓਪਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੋਣੈ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਰੱਖੀ ਐ ਨਾ ਦਾਹੜੀ। ਸੱਚੀਂ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਲੱਗਦੀ ਐ।"

"ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਸੋਹਣੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਈ ਪਹਿਲਾਂ ਜੇ ਦੋ ਦਿਨ ਸ਼ੇਵ ਨਾ ਹੋਣੀ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਵਾਲ ਚੁਭਣ ਲੱਗਦੇ ਸੀ।"

"ਟਾਈਮ-ਟਾਈਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਉਦੋਂ ਹੱਸਣ-ਖੇਡਣ ਦੇ ਦਿਨ ਸੀ ਹੁਣ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਵਾਲੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਆ ਗੇ।"

"ਓਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਐ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦੈ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕੋਈ ਐਕਟਿੰਗ ਜਿਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ।"

"ਐਕਟਿੰਗ ਆਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਐ ਇਹ ਦੇ 'ਚ, ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਤਾਂ ਥੋਡੇ ਕੇਸ ਰੱਖੇ ਈ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ?"

"ਉਦੋਂ ਕਦੇ ਇਹੋ-ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਦਿਮਾਗ 'ਚ ਆਈ ਹੀ ਨੀ ਸੀ। ਦਾਹੜੀ-ਕੇਸ ਆਵਦਾ ਹਿੱਸਾ ਜਿਹਾ ਲੱਗਦੇ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਨੱਕ ਐ, ਕੰਨ ਐ, ਪਰ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਦਿਮਾਗ 'ਚ ਇਓਂ ਐ ਬਈ ਦਾਹੜੀ-ਕੇਸ ਸਿੱਖ ਸਜਣ ਲਈ ਵਧਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਹੋਰੂੰ-ਹੋਰੂੰ ਲੱਗਦੈ।"

"ਆਪੇ ਆਦਤ ਪੈ ਜੂ, ਐਵੇਂ ਨਾ ਹੁਣ ਸ਼ੇਵ ਕਰ ਦਿਓ," ਮਨਦੀਪ ਨੇ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਡੋਲਦੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹੋ ਰਹੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੇ-ਪਿਆਰੇ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਬਲਵੀਰ ਨੇ ਗੁਰਨੀਤ ਨੂੰ ਟੱਲੀਆਂ ਫੜਾ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬੈਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਨੀਤ ਨੂੰ ਟੱਲੀਆਂ ਵਜਾਉਂਦੀ ਵੇਖ ਕੇ

ਤਰਸੇਮ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਆਪਣੇ ਗੋਢੇ ਉੱਪਰ ਤਬਲਾ ਵਜਾਉਣ ਵਾਂਗ ਥਿਰਕਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਬਾਅਦ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਉਸ ਨੇ ਨੀਵੀਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਬਲਵੀਰ ਮਾਈਕ ਮੂਹਰੇ ਬੈਠਾ ਕਥਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, "—— ਅਸੀਂ ਮਨ ਦੇ ਨਾ ਆਖੇ ਲੱਗੀਏ ਮਨ ਸਾਡੇ ਆਖੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ, ਇਹ ਮਨ ਬਹੁਤ ਚੰਚਲ ਆ। ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਸ 'ਚ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਵੱਲੋਂ ਬਖ਼ਸ਼ੇ ਬਾਣੀ ਤੇ ਬਾਣੇ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲਓ। ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਓ, ਜਦ ਕਦੇ ਗਲਤ ਖਿਆਲ ਆਵੇ, ਮੇਰੇ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕਰੋ। ਮਾੜੇ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੂਰ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ। ਐਨਾ ਅਸਰ ਹੈ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ। ਆਖੋ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ——।"

ਪਰ ਤਰਸੇਮ ਨੇ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਨਹੀਂ ਉਚਾਰਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੇਚੈਨੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਉਸ ਨੇ ਚੌਂਕੜੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਲੱਤਾਂ ਦੁਆਲੇ ਬਾਹਾਂ ਵਲ ਲਈਆਂ। ਮਿੰਟ ਕੁ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁੜ ਚੌਂਕੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਲਈਆਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਪਰੀ ਉਹ ਘਟਨਾ ਚੇਤੇ ਆ ਗਈ, ਜਦੋਂ ਬਲਵੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਸਾਂ ਆਈ-ਗਈ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਿਓਂ-ਜਿਓਂ ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਕਥਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਬੇਚੈਨੀ ਵਧਦੀ ਗਈ ਪਰ ਉਹ ਘੁੱਟ-ਵੱਟ ਕੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ।

ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੰਦਾਂ 'ਤੇ ਬੁਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਘਰੋੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਉੱਤੇ ਫੇਰਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਚੇਹਰਾ ਕਰੂਪ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਚਿੱਤ 'ਚ ਆਈ ਕਿ ਹੁਣੇ ਹੀ ਸ਼ੇਵ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਪਰ ਉਸ ਕੀਤੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਵੜ ਕੇ ਉੱਸਲ-ਵੱਟੇ ਲੈਣ ਲੱਗਾ।

"ਵੇਖੋ ਬੱਚੇ ਕਿੰਨੇ ਸੋਹਣੇ ਲੱਗਦੇ ਸੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ, ਨਾਲੇ ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਉਂਦੇ। ਐਂ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਵੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਲੱਗਣਗੇ," ਮਨਦੀਪ ਨੇ ਕਿਹਾ।

"ਤੂੰ ਲੈ ਜਿਆ ਕਰ, ਜੇ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦੇ। ਓਥੇ ਉਹ ਭੈਣ ਦਾ ਘੜੁੱਕ ਤੇਰਾ ਕੁਛ ਲੱਗਦਾ ਵੱਡਾ ਕਥਾ-ਵਾਚਕ ਬਣਿਆ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦੈ," ਤਰਸੇਮ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚਲਾ ਕ੍ਰੋਧ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਕੇ ਮਨਦੀਪ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਜਿਹੀ 'ਚ ਕਿਹਾ, "ਵਧੀਆ ਕਥਾ ਕੀਤੀ ਵੀਰ ਜੀ ਨੇ ਵੀ।"

"ਕੀਤੀ ਕਥਾ, ਹੁਣ ਵੱਡਾ ਗਿਆਨੀ ਬਣਿਆ ਬੈਠਾ। ਆਪਣਾ ਨੀ ਪਤਾ ਨਿੱਤ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਦੇ ਗਲਮੇ 'ਚ ਹੱਥ ਪਾਈ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦੇ।"

" ਕੀ ਪਤੈ ਹੁਣ ਸੋਝੀ ਆ ਗੀ ਹੋਵੇ ਬਈ ਜਿਹੜੇ ਪੁੱਠੇ ਕੰਮ ਆਪ ਕਰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਦੂਜੇ ਨਾ ਕਰਨ।"

"ਇਹੋ-ਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀ ਆਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੋਝੀ। ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਈ ਮੱਤਾਂ ਦੇਣੀਆਂ ਜਾਣਦੇ ਹੁੰਦੇ ਐ। ਤੇਰੇ ਖਿਆਲ 'ਚ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਹ 'ਕੱਲਾ ਆਊਟ-ਔਫ਼ ਟਾਊਨ ਜਾਂਦੈ ਉਦੋਂ ਉਹ ਕਥਾ ਕਰਨ ਜਾਂਦੈ। ਮੈਥੋਂ ਹੋਰ ਸੁਣਦੀ ਐਂ—— "

"ਚੱਲ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਕੀ। ਜਿਹੜਾ ਕਰੂਗਾ ਓਹੀ ਭਰੂਗਾ। ਨਾਲੇ ਸਾਰੇ ਇੱਕੋ-ਜਿਹੇ ਤਾਂ ਨੀ ਹੁੰਦੇ। ਕੁਝ ਚੰਗੇ ਵੀ ਤਾਂ ਹੋਣਗੇ ਹੀ। ਜੇ ਇੱਥੇ ਥੋੜਾ ਚਿੱਤ ਨੀ ਮੰਨਦਾ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਚਲੇ ਚੱਲਿਆ ਕਰਾਂਗੇ," ਆਖ ਕੇ ਮਨਦੀਪ ਨੇ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਸਾਵਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਂਗਲੀਆਂ ਫੇਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪਰ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਥਾ ਕਰ ਰਹੇ ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚੇਹਰਾ ਦਿੱਸਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਰ ਉੱਬਲਣ ਲੱਗਦਾ। ਸਵੇਰੇ ਉੱਠ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਸ਼ੇਵ ਕਰ ਕੇ ਤੌਲੀਏ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਪੂੰਝ ਕੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ, ਫਿਰ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ, "ਭੈਣ ਦਾ ਘੜੁੱਕ "। ਵਾਸ਼ਰੂਮ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨਦੀਪ ਬੋਲੀ, "ਏਹਦੇ 'ਚ ਵੀਰ ਜੀ

ਦਾ ਕੀ ਗਿਆ ? ਆਪਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਕਰਨੈ, ਅਗਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣਿਆਂ ਪਿੱਛੇ।"

"ਅਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਬੱਚੇ ਕਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਈ ਸਲੱਗ ਨਿਕਲਦੇ ਐ। ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਰਿਚਮੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਜਿਹੜਾ ਪੁਲਸ ਨੇ ਡਰੱਗਾਂ 'ਚ ਫੜਿਐ ਉਹਦੇ ਵੀ ਗਾਤਰਾ ਪਾਇਐ ਈ ਸੀ," ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਖਿੱਝ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

"ਸਾਰੇ ਤਾਂ ਨੀ ਡਰੱਗਾਂ ਖਾਣ-ਵੇਚਣ ਲੱਗਦੇ। ਚੰਗੇ ਵੀ ਬਥੇਰੇ ਨਿਕਲਦੇ ਆ। ਦੇਖੇ ਨੀ ਰਾਤ ਕਿਵੇਂ ਜੀ-ਜੀ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਪੁੱਛਦੇ ਸੀ। ਬੱਚੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਈ ਸਿਖਦੇ ਆ। ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਏਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਸਤ ਵੀ ਆਪਣੇ ਈ ਬਣਦੇ ਆ। ਲੋਕੀਂ ਕੀ ਨੀ ਕਰਦੇ ਧੀਆਂ-ਪੁੱਤਾਂ ਪਿੱਛੇ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਸਰ ਜਾਂਦੇ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਧੀ-ਭੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦੇ ਐਂ ਤਾਂ ਥੋਨੂੰ ਈ ਪਹਿਲਾਂ ਫ਼ਿਕਰ ਲੱਗਦਾ ਹੁੰਦੈ," ਆਖ ਕੇ ਮਨਦੀਪ ਭਾਂਡੇ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੀ ਪਤੀਲੇ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖੁਰਚਣ ਲੱਗੀ।

ਟਾਇਲਟ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਮਨਦੀਪ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਰਾਤ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ, ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਟੀ.ਵੀ. 'ਤੇ ਗਿਆਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉੱਸਲਵੱਟੇ ਲੈਂਦਿਆਂ ਕੱਟੀ ਸੀ। ਜਦ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਵਾਲੇ ਪਿਓ-ਧੀ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਗੁਰਨੀਤ ਵਿੱਚ ਵਟਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਉਹ ਡਰ ਕੇ ਝੱਟ ਅੱਖਾਂ ਖੋਹਲ ਦਿੰਦਾ। ਅਜੇਹੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਕੰਮ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆਂ ਤਾਂ ਬਰਾਇਨ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਟੈਰੀ, ਤੂੰ ਕੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈਂ ਜਿਹੜਾ ਤੇਰੇ ਕੰਟਰੀਮੈਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।"

"ਮੈਂ ਕੀ ਸੋਚਣਾ ਹੈ," ਆਖ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਹ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੋਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਬਰਾਇਨ ਅੱਜ ਗੱਲ ਨੂੰ ਐਡੀ-ਛੇਤੀ ਮੁੱਕਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਐਹੋ-ਜਿਹੇ ਪਿਓ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।"

ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਖਿਝ ਉੱਠੀ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, "ਬਰਾਇਨ ਇਹ ਸਾਡਾ ਸਭਿੱਆਚਾਰਕ ਮਸਲਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ।"

"ਇਹ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਸਭਿੱਆਚਾਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਓ-ਲਿਖਾਓ, ਚੰਗੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਸਿਖਾਓ। ਜੀਵਨ-ਸਾਥੀ ਚੁਨਣ ਦਾ ਹੱਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਗੁਜਾਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਬੱਚਾ ਇਹ ਆਪਣਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਹੱਕ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਓ," ਬਰਾਇਨ ਝੱਟ ਬੋਲਿਆ।

'ਹੋਰ ਉਹ ਭੈਣ ਮਰਾਉਂਦਾ ਜੇ ਕਤਲ ਨਾ ਕਰਦਾ' ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਚਿੱਤ 'ਚ ਆਈ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, " ਕਿਹੜਾ ਪਿਓ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"

"ਫੇਰ ?" ਬਰਾਇਨ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਤਰਸੇਮ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ।

"ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝੇਂਗਾ," ਆਖ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਿਆ। 'ਭੈਣ ਦੇ ਘੜੁੱਕ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲੈਕਚਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਆ। ਕਿਹਾ ਬਈ ਥੋਡਾ ਆਵਦਾ ਕਲਚਰ ਐ, ਤੇ ਸਾਡਾ ਆਵਦਾ ਐ।'

ਬਰਾਇਨ ਦੀਆਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਟਾਇਲਟ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਚੱਕਰ ਲਾਉਣ ਲੱਗੀਆਂ, 'ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਓ-ਲਿਖਾਓ, ਜਿਹੜਾ ਤੁਹਾਡਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ।' ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ

ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਬਰਾਇਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਜੀਤ ਮਾਮਾ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਰੇਡੀਓ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਾਲਰ ਦੀ ਗੱਲ ਗੂੰਜੀ, ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਨੇ ਅੱਜ ਟਾਕ ਸ਼ੋਅ ਵਿੱਚ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਟਾਕ ਸ਼ੋਅ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, "——ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰ-ਰੇਡੀਓ ਓਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਕਹੀ ਜਾਂਦੇ ਆ। ਬਿਗਾਨੇ ਘਰ ਲੱਗੀ ਅੱਗ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਬੰਦੇ ਨੇ ਚਾਰ ਭਾਈਬੰਦਾਂ 'ਚ ਉੱਠਣਾ-ਬਹਿਣਾ ਵੀ ਹੁੰਦੈ। ਕਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਗੋਰੇ ਨੂੰ ਜਵਾਈ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਊ। ਜਦੋਂ ਗੰਦੀ 'ਲਾਦ ਆਖੇ ਨਾ ਲੱਗੂ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਕੀ ਕਰੂ, ਹੈਂਜੀ—"

"ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਜੀ, ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਖਿਆਲ ਐ। ਆਖੇ ਨਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਉਲਾਦ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਈਦੈ?" ਕਾਲ ਨੂੰ ਵਿਚਾਲਿਓਂ ਕੱਟ ਕੇ ਰੇਡੀਓ ਹੋਸਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਰੇਡੀਓ ਹੋਸਟ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਜੀਤ ਮਾਮਾ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, 'ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਓ-ਲਿਖਾਓ, ਜਿਹੜਾ ਬੰਦੇ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਐ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਮਸਲਾ ਨਾ ਬਣਾਓ।' ਪਰ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਕਾਲਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉੱਠੀ। ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, 'ਬੰਦੇ ਨੇ ਸੁਸਾਇਟੀ ਵਿੱਚ ਉੱਠਣਾ-ਬੈਠਣਾ ਵੀ ਹੁੰਦੈ, ਜੇ ਚਾਰ ਬੰਦਿਆਂ 'ਚ ਕੋਈ ਆਖ ਦੇਵੇ ਬਈ ਫਲਾਣੇ ਦੀ ਗੋਰੇ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਗਈ ਤਾਂ ਕੀ ਰਹਿੰਦੈ ਬੰਦੇ ਦਾ।' ਫਿਰ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਮਾਮਾ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, 'ਮੇਰੇ ਕਿਹੜਾ ਗਾਤਰਾ ਪਾਇਆ ਸੀ ਦੋਹੇਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵਧੀਆ ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖ ਗਈਐਂ।'

'ਡਾਕਟਰ ਬਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਐਡਾ ਕੀ ਕਰਤਾ, ਮਾਮਾ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਬੰਦਿਆਂ 'ਚ ਤਾਂ ਨੀ ਖੜ੍ਹਦਾ ਹੋਣਾ', ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਬਲਵੀਰ ਦੀ ਜੀਤ ਮਾਮੇ ਬਾਰੇ ਕਹੀ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਆਈ।

ਫਿਰ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਮਨਦੀਪ ਆਖ ਰਹੀ ਸੀ, 'ਆਪਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਕਰਨੈ, ਲੋਕੀਂ ਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਧੀਆਂ -ਪੁੱਤਾਂ ਪਿੱਛੇ।'

'ਕੀ ਕਰੇ ਬੰਦਾ?' ਸੋਚਦੇ ਹੋਏ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਪਾਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬੇਵਸੀ ਨਾਲ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਪਰ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਲੀ-ਖਾਲੀ ਲੱਗਾ। "ਭੈਣ ਦੇ ਘੜੁੱਕਾ, ਤੂੰ ਹੀ ਬੋਲ ਕੁਝ?" ਤਰਸੇਮ ਬੁੜਬੜਾਇਆ।

ਤਾਂਡਵ ਨ੍ਰਿਤ-ਕੁਲਵੰਤ ਗਿੱਲ (16-2-1968)

'ਇੱਕ ਘਰ ਇਕ ਛੱਤ
ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਬੰਕਰ
ਗੁੱਸਾ... ਨਫ਼ਰਤ... ਤਣਾਵ... ਛਟਪਟਾਹਟ
ਹਰ ਪਲ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਗਰਦਨ 'ਤੇ ਸਵਾਰ
ਤੇ ਵਿੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਬਾਣ
ਦੇਖੋ! ਦੇਖੋ॥ ਇਹ ਕੈਸਾ ਕਮਾਲ!!!'

ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦੇ ਬੋਲ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਤਾਂਡਵ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ। ਕਿੰਨਾ ਬੋਲਦੀ ਏ ਤ੍ਰਿਪਤਾ! ਜਾਨ ਖਾ ਗਈ ਚੰਦਰੀ। ਚੁੱਪ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਕਿਵੇਂ ਚੁੱਪ ਕਰਾਵਾਂ ਇਸ ਨੂੰ? ਕਿਹੜਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ ਇਹ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ। ਕਹਿੰਦੀ, 'ਛੱਡ ਕੀ ਪਿਆ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ 'ਚ। ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਬਾਤ ਸੁਣਾ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਦੂਰ... ਦੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨੇੜੇ ਦੀ। ਕਿਸੇ ਨਗਰ ਖੇੜੇ ਦੀ।' ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋਰ ਹੀ ਕਿੱਸਾ ਤੋਰ ਲੈਂਦੀ ਏ। ਜਿਸ ਥਾਂ ਇਹ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਖੌਰੇ ਉਥੋਂ ਦੇਖਿਆ, ਇਉਂ ਹੀ ਦਿਖਦਾ ਹੋਵੇ। ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚੀ ਹੋਵੇ!....ਪਰ ਇੱਥੇ, ਇਸ ਕਮਰੇ 'ਚ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਹਾਂ। ਆਹ ਇਸ ਨੁੱਕਰ 'ਚ ਹੇਠਾਂ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਹਾਂ। ਚੁੱਪ ਚਾਪ। ਗੋਡਿਆਂ 'ਚ ਸਿਰ ਦੇਈ। ਤੇ ਇਹ ਸਿਰ, ਜਿਵੇਂ ਸਿਰ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਮੰਚ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਹਰ ਪਲ ਕੋਈ ਨਾਟਕ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਏ। ਇਕ ਨਾਟਕ ਹੀ ਤਾਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਹੁਣੇ। ਨਾਟਕ, ਜੋ ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ ਵੀ ਮੇਰਾ ਹੈ। ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੰਞੋਜਨ... ਸੰਗੀਤ... ਰੋਸ਼ਨੀ... ਸੈਟ... ਸਭ ਮੈਂ ਚਿਤਵਿਆ ਹੈ। ਤੇ ਕਮਾਲ ਦੇਖੋ! ਅਦਾਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਦਰਸ਼ਕ ਵੀ ਮੈਂ ਖ਼ੁਦ ਹਾਂ। ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਸੂਤਰਧਾਰ ਦਾ ਰੋਲ ਕਰ ਰਹੀ ਏ। ਹੁਣੇ ਉਹੀ ਬੋਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਜੂਦ ਵਾਂਗ ਖਿੰਡਰਿਆਂ ਇਹ ਕਮਰਾ, ਨਾਟਕ ਦੇ ਸੈਟ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਇਕ ਗੋਲ ਦਾਇਰਾ ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਫੋਕਸ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਕਮਰਾ ਸੰਘਣੇ ਹਨੇਰੇ 'ਚ ਗੁੰਮ ਸੀ ਕਿਧਰੇ। ਪਰਦੇ ਉਹਲੇ ਵੱਜ ਰਹੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਦੀ ਸੁਰ ਉਦਾਸ ਸੀ ਉਦੋਂ। ਸਿਰ 'ਚ ਬਣ ਰਹੇ ਨਾਟਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪਲ-ਪਲ ਬਦਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਿਰ ਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਚੱਲਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ! ਮਹੀਨ ਨਾੜਾਂ ਦਾ ਇਹ ਗੁੱਛਾ ਕਿਤੇ ਫਟ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਸਿਰ ਨੂੰ ਘੁੱਟੀ ਬੈਠੀ ਸਾਂ...ਤੇ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਗੋਲ ਦਾਇਰਾ ਬੈਡ 'ਤੇ ਫੋਕਸ਼ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਬੈਡ 'ਤੇ ਪਈ ਤੜਫ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਚੀਜ਼ ਨਿਗਲ ਲਈ ਹੈ ਮੈਂ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਜ਼ਹਿਰ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਝੱਗ ਦੀ ਇਕ ਲਾਰ ਵਹਿ ਤੁਰੀ ਸੀ ਮੂੰਹ 'ਚੋਂ। ਇਕਦਮ ਕਿਰਨਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਨੀਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਨੀਲਤੱਣ 'ਚ ਸਰਾਬੋਰ... ਜਾਨ ਨਿਕਲਣ ਨੂੰ ਬੱਸ। ਜਿਵੇਂ ਗਲੇ 'ਚ ਅਟਕੀ ਪਈ ਹੋਵੇ! ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਮਸਲ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਮੁੱਠੀਆਂ ਨਾਲ ਪੇਟ ਘੁੱਟ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਸੰਗੀਤਕ ਧੁਨਾਂ ਦੀ ਸੁਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਉਦੋਂ। ਤੇ ਫਿਰ, ਮੇਰੇ ਇਕਦਮ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਸੋਗਮਈ ਸੁਰ ਪਕੜ ਲਈ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਡਮਰੂ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਸੀ ਉਹ, 'ਦੇਖੋ! ਦੇਖੋ!! ਇਹ ਕੈਸਾ ਕਮਾਲ,' ਤੇ ਮੈਂ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਤ੍ਰਭਕ ਗਈ ਸਾਂ। ਸਿਰ 'ਚ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਨਾਟਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਅੱਧ ਵਿਚਾਲੋਂ ਹੀ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਬੱਸ, ਇਉਂ ਹੀ ਨਾਟਕੀ ਟੁਕੜੇ ਬਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਟੁੱਟਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਆਹ ਕੁਝ ਪਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਤਾਂ ਇਕ

ਨਾਟਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਦੀ ਨਸ ਕੱਟ ਲਈ ਸੀ ਮੈਂ। ਗੁੱਟ ਕੋਲ ਲਹੂ ਦੀ ਇਕ ਲਕੀਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅੱਗੇ ਸਰਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਟਕ ਉਸ ਨੂੰ ਘੂਰ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਡ੍ਰਿਪ... ਡ੍ਰਿਪ... ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਤੁਪਕੇ ਹੇਠਾਂ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਡਿੱਗਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਅੱਖਾਂ ਮਿਚ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਮੇਰੀਆਂ। ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਚਾਦਰ ਜਿਹੀ ਤਣ ਰਹੀ ਸੀ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ। ਆਖਿਰ, ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ ਸਾਂ ਮੈਂ। ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ, ਮੇਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਨੇ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ! ਜੋ ਸੋਚਾਂ ਵਾਂਗ ਪਲ ਪਲ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਪਰ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਉਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ 'ਤੇ, ਜੋ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬਲਰਾਜ ਸਰ ਵੀ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਨਾ ਦਿਖਾ ਸਕਣ। ਇਕ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਖਹਿ ਕੇ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸ਼ੂਕਦਾ ਦਰਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਛੱਤ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹਾਂ। ਹੇਠਾਂ ਛਾਲ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਡਰ ਕੇ ਪਿਛਾਂਹ ਹੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖੰਡਰ ਬਣਿਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਬੱਸ ਡਿੱਗਿਆ ਕਿ ਡਿੱਗਿਆ..

'ਯੂ ਆਰ ਮੈਂਟਲੀ ਸਿੱਕ।'

ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਦੇਵ ਚੀਕਿਆ ਹੋਵੇ! ਦੇਖੋ, ਮੇਰਾ ਸੀਤ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਏ। ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈਆਂ ਨੇ। ਹੋਸ਼ 'ਚ ਹਾਂ ਮੈਂ ਹੁਣ। ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਹੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਕੱਪੜੇ ਵਿਚ ਨਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਹੈ, ਨਾ ਦੇਵ। ਨਾ ਕੋਈ ਰੋਸ਼ਨੀ... ਨਾ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਉਦਾਸ ਸੁਰ। ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਤਾਂ ਚਾਮਚੜਿੱਕ ਵਾਂਗ ਸਿਰ 'ਚ ਉਂਜ ਹੀ ਪੁੱਠੀ ਲਟਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੋਚਾਂ ਦਾ ਹਨ੍ਹੇਰਾ ਪਸਰਣ ਦੀ ਦੇਰ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਫੇਰ ਉਹ ਖੌਰੂ ਪਾਉਂਦੀ ਏ ਸਿਰ ਅੰਦਰ ਕਿ ਰਹੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾ! ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, ਜਿਸ ਸ਼ਾਮ ਝਗੜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਦਿਨ ਵੀ ਦੇਵ ਇਹੀ ਕਹਿ ਕੇ ਚੀਕਿਆ ਸੀ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤ ਤਿੱਖਾ ਸੀ ਦੇਵ ਦਾ ਇਹ ਵਾਰ। ਬਹੁਤ ਤੜਫੀ ਸਾਂ ਮੈਂ। ਰੋਮ-ਰੋਮ ਕੁਰਲਾ ਉਠਿਆ ਸੀ ਮੇਰਾ। ਅੰਦਰ ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਮੱਚ ਉਠੀ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਰੋਹ ਨਾਲ ਘੂਰਿਆ ਸੀ ਦੇਵ ਨੂੰ। ਅੰਗਾਰੇ ਉਗਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ। ਆਪਣਾ ਤਰਕਸ਼ ਫਰੋਲ ਰਹੀ ਸਾਂ ਮੈਂ। 'ਅਖੇ, ਮੈਂ ਇਨਸਿਕਿਉਰ ਫੀਲ ਕਰਦੈਂ...ਮੈਂਟਲੀ ਸਿੱਕ ਮੈਂ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਏਂ ਦੇਵ,' ਕਹਿ ਕੇ ਪਲਟ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਤਰਕਸ਼ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਤੀਰ ਇਹੀ ਸੀ। ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਦੇਵ। ਕਹਿ ਕੇ ਹੱਸ ਵੀ ਤਾਂ ਪਈ ਸਾਂ। ਮੇਰਾ ਇਹ ਗੁੱਝਾ ਹਾਸਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਵਰਮੀ ਵਾਂਗ ਤਿੱਖਾ ਸੀ। ਆਰ ਪਾਰ ਲੰਘ ਗਿਆ ਸੀ ਦੇਵ ਦੇ। ਤੜਫ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ। ਇਹੀ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਾਂ ਮੈਂ। ਉਸ ਦੀ ਤੜਫ ਸਕੂਨ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ਮੈਨੂੰ। ਕਰਾਰ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਜਿਵੇਂ ਚਿੱਤ ਨੂੰ...ਉਵੇਂ! 'ਸਾਈਕਿਕ' ਕਹਿੰਦਾ ਏ ਮੈਨੂੰ। ਮੈਂ ਵੀ ਤਾਂ ਕਿੰਨਾ ਤੜਫਦੀ ਹਾਂ ਉਦੋਂ। ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਇਸ ਬੰਦੇ ਨੇ। ਕਿਵੇਂ ਗੋਲੇ ਬਣ ਬਣ ਚੜ੍ਹਦੇ ਨੇ ਸਿਰ ਨੂੰ! ਬਾਰੂਦ ਜਿਹਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਏ ਸਿਰ ਅੰਦਰ। ਲੱਗਦਾ ਏ ਘੜੀ ਪਲ ਨੂੰ ਵਿਸਫੋਟ ਹੋਵੇਗਾ...ਤੇ ਫੀਤਾ ਫੀਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਮੇਰਾ ਸਿਰ। ਡਰਦੀ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਇਸ ਨੂੰ। ਕੰਪੋਜ ਦੀ ਹੈਵੀ ਡੋਜ਼ ਹੀ ਸਹਾਰਾ ਬਣਦੀ ਹੈ ਉਦੋਂ। ਬੱਸ, ਸੁੱਟ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ ਅੰਦਰ। 'ਐਲਪਰੈਕਸ' ਤਾਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਹੁਣ। ਐਵੇਂ ਅੱਧ ਵਿਚਾਲੇ ਜਿਹੀ ਲਟਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਮੂੰਹ ਚੁੱਕ ਉਡੀਕੀ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ ਨੀਂਦ ਨੂੰ। ਭੋਰਾ ਰਾਹਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਕੰਪੋਜ ਨਾਲ ਤਾਂ ਝੱਟ ਨੀਂਦ ਦਾ ਝੂਟਾ ਜਿਹਾ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਫਿਰ ਕਈ ਘੰਟੇ ਸੁੰਨ ਹੋਈ ਪਈ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਸਿਰ 'ਚ ਚੱਲਦੇ ਨਾਟਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ। ਕਦੇ ਰੋਂਦੀ। ਕਦੇ ਹੱਸਦੀ। ਉਠਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਘੁੰਮਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਘੂਕੀ ਜਿਹੀ 'ਚ ਤੁਰੀ ਫਿਰਦੀ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਹਾਲਤ 'ਚ ਕਾਲਜ ਵੀ ਜਾ ਆਉਂਦੀ ਹਾਂ। ਹਰ ਪਲ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਤੈਰਦੇ ਨਸ਼ੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਈ।

ਤੇ ਹੈ ਕੀ ਮਰ ਜਾਨਾ! ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਡਿਪਰੈਸ਼ਨ!!

ਡਾਕਟਰ ਬਖਸ਼ੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਸਾਂ। ਦੇਵ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਤਕਲੀਫ ਦਾ ਭੋਰਾ ਭੋਰਾ

ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬੜੇ ਸਹਿਜ ਮਤੇ ਨਾਲ, ਗੰਭੀਰਤਾ ਦੀ ਮੂਰਤ ਬਣਿਆ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ ਡਾਕਟਰ ਬਖਸ਼ੀ। ਨਾਲ ਨਾਲ ਨੋਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕੁਝ। ਰਸਹੀਣਤਾ... ਉਦਾਸੀ... ਖਿੱਝ... ਥਕਾਨ... ਨੀਂਦ... ਬਿਖਰੇ ਸੁਪਨੇ... ਨਾਟਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕੀ ਝਰੀਟੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਸੈਕਸ ਵਿਚ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਰੁਚੀ' ਹੇਠਾਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਪੈਨ ਘਸਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤਮਾਮ ਲੱਛਣ 'ਮੇਜਰ ਡਿਪਰੈਸ਼ਨ' ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੱਸ ਹੱਸ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਡਾਕਟਰ ਬਖਸ਼ੀ। ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਰਤੀ ਭਰ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਨਾ ਪੈਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਦੇਵ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ, 'ਇਟ ਕੈਨ ਬੀ ਡੈਂਜਰਸ..ਟੇਕ ਇਟ ਸੀਰੀਅਲੀ।' ਮੈਂ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ, ਬੱਸ, ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੀ ਹੈ ਮੇਰਾ। ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹ ਵੀ ਲਗਾ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਜੋ ਅੱਗੋਂ ਦੇਵ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਭਲਾ ਜਾਣਦੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ! ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਹੱਸ ਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਦੇਵ। ਫਿਰ ਮਾਸੂਮ ਜਿਹਾ ਬਣ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, 'ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਹੈ ਇਸ ਕੋਲ... ਫਿਰ ਡਿਪਰੈਸ਼ਨ ਕਾਹਦਾ?' ਮੂਰਖ ਬੰਦਾ, ਸੋਚਦਾ ਏ ਕਿ ਡਿਪਰੈਸ਼ਨ ਸਿਰਫ ਸੁੱਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਦਾਸ ਦੇਖ ਕੇ ਅਕਸਰ ਹੀ ਪੁੱਛਦਾ, 'ਆਖਿਰ, ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕਮੀ ਹੈ ਤੈਨੂੰ?' ਦੇਵ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਚੁੱਪ ਜੁ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ ਮੈਂ। ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੀ। ਬੱਸ, ਇਕ ਗੁੱਝੇ ਜਿਹੇ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੀ ਮੁਸਕਾਨ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਉਸ ਪਲ। ਉਸ ਨੂੰ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਬਣਾਈ ਰੱਖ ਕੇ ਇਕ ਟਕ ਦੇਵ ਕੰਨੀਂ ਦੇਖਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਉਖੜ ਜਾਂਦਾ ਏ ਦੇਵ ਉਦੋਂ। ਆਹ ਮੁਸਕਾਨ ਵਾਲਾ ਬੜਾ ਤਕੜਾ ਹਥਿਆਰ ਆਇਆ ਮੇਰੇ ਹੱਥ! ਚਿੱਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਏ ਦੇਵ। ਮੇਰੀ ਮੁਸਕਾਨ ਉਸ ਤੋਂ ਝੱਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਨਜ਼ਰ ਹਟਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ. ਤੇ ਆਪਣੀ ਤਲਬ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਘੁੱਟ ਲੈਂਦਾ ਏ ਕਿਤੇ! ਔਖਾ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੋਊ। ਪਿਆ ਹੋਵੇ। ਹੋਰ ਮੈਂ ਕਰ ਵੀ ਕੀ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਇਸ ਬੰਦੇ ਨਾਲ? ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਵੀ ਇਉਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪਈ ਸਾਂ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਮੱਥੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਸੀ ਏਸ ਬੰਦੇ ਦੇ। ਇਹੀ ਆਇਆ ਸੀ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ। ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਖਾਤਿਰ। ਤਲਬ ਸਹਿ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੋਣੀ! ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵੇਲਿਆਂ 'ਚ ਤਾਂ 'ਮੋਮ ਦਾ ਬੁੱਤ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਏ ਇਹ ਬੰਦਾ! ਤਰਲੇ ਲੈਂਦਾਂ ਕਹੇਗਾ, 'ਸਿਮਰਨ, ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਹਾਲਤ ਸਮਝਦਾਂ..ਪਰ ਦੇਖ ਕਿਵੇਂ ਸੇਕ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਮੇਰਾ ਪਿੰਡਾ..ਸਿਰ ਫੱਟ ਰਿਹਾ ਏ।' ਆਪਣੀ ਤਲਬ ਖਾਤਿਰ ਹਰ ਦਾਅ ਵਰਤਦਾ ਏ ਦੇਵ ਉਦੋਂ। ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਤਾਂ ਈਗੋ ਹਰਟ ਹੋ ਗਈ ਜਨਾਬ ਦੀ। ਹੋਣੀ ਹੀ ਸੀ!! ਮੈਂ ਹਰਕਤ ਹੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਤਲਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਹੀ ਤਲਬ ਹੀ ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਇਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਲਿਆਈ ਸੀ। ਤਦੇ ਮੇਰਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਦਿਆਂ ਝੱਟ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਹੱਥ ਕਾਬੂ 'ਚ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਤੇ ਮੇਰੀ ਨਫ਼ਰਤ। ਤਾਂ ਹੀ ਇਹ ਹਰਕਤ ਹੋ ਗਈ ਮੈਥੋਂ। ਅੱਗੇ ਕਦੇ ਇੰਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਮੈਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਕ ਟਕ ਤੱਕਣੀ ਵਾਲੀ ਮੁਸਕਾਨ ਨਾਲ ਜ਼ਖਮੀ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਾਲਜਾ ਨਾ ਠਰਿਆ ਹੋਵੇ ਮੇਰਾ! ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਬੋਲਿਆਂ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਹਰੀ ਫਿਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵੀ ਤੇ ਭਾਵਹੀਣ ਚਿਹਰੇ ਨਾਲ ਨਿਰਵਸਤਰ ਲਾਸ਼ ਵਾਂਗ ਵਿਛ ਗਈ ਬੈਡ 'ਤੇ। ਦੇਵ ਲਈ ਅਬੋਲ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਨੋਚ ਲੈਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਸੀ ਇਹ। ਪਰ ਦੇਵ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵੱਧ ਸਕਿਆ। ਸਿਰ ਸੁੱਟੀ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ। ਨਫਰਤ ਤੇ ਛਟਪਟਾਹਟ ਭਰੇ ਪਲ ਬੀਤ ਰਹੇ ਸਨ..ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਦਾ ਸੇਕ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ। ਆਪਾਂ ਖੋਹ ਬੈਠਾ ਉਹ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ 'ਸਾਈਕਿਕ' ਕਹਿ ਕੇ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਮੈਨੂੰ। ਫਿਰ 'ਕੋਲਡ' ਹੋਣ ਦਾ ਮੇਹਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਕਹੇ। ਫਿਰ ਹਿੰਸਕ ਹੋ ਗਿਆ ਦੇਵ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ, ਬੇਜਾਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਈ ਆਫ਼ਤ ਬਣ ਗਈ। ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਟੁੱਟਣ ਲੱਗੀਆਂ ਵਿਚਾਰੀਆਂ। ਤੂਫ਼ਾਨ ਉਠ

ਖੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਇਸ ਕਮਰੇ 'ਚ ਜਿਵੇਂ। ਇਹ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਤੂਫ਼ਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਮੰਜ਼ਰ ਹੈ..

ਖਿੜਕੀ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਕੀਚਰ ਕੀਚਰ ਹੋਇਆ ਪਿਆ। ਕਿੰਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਦੇਵ ਨੇ ਇਸ ਉਪਰ! ਹੱਥ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦਾ। ਇਕ ਕਿਰਚ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾ ਲਹਿ ਗਈ ਸੀ ਹੱਥ ਅੰਦਰ। ਚਿੱਟੇ ਸੰਗਮਰਮਰੀ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਪਏ ਇਹ ਖੂਨ ਦੇ ਤੁਪਕੇ ਘਸਮੈਲੇ ਹੋਏ ਦਿਖ ਰਹੇ ਨੇ ਹੁਣ..। ਪਰ ਉਦੋਂ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਦੀ ਚਾਦਰ ਤੇ ਬਿਖਰੇ ਤਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਵੀ ਉਹ ਪਲ..ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼...ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਉਹ ਤਾਂਡਵ ਨ੍ਰਿਤ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਹੈ। ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਅਗਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਤੱਕ ਕਮਰੇ 'ਚ ਪਏ ਸਾਮਾਨ ਨੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਪਟਕ ਪਟਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਮਿਟਾਇਆ ਸੀ। ਜ਼ਰ੍ਹਾ ਜ਼ਰ੍ਹਾ ਹੋ ਬਿਖਰਿਆ ਸੀ ਉਹ। ਤੇ ਫਿਰ ਦੇਵ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥ ਪੱਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਫੜੀ ਆਪਣੇ 'ਬੰਕਰ' ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਦਿਲ ਫਿਰ ਤੋਂ ਦਹਿਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਦੇਵ ਲਈ ਤਰਸ ਦਾ ਕੋਈ ਭਾਵ, ਨਾ ਉਦੋਂ ਜਾਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੁਣ। ਦੱਸ ਚੁੱਕੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਦੋਂ ਤਾਂ 'ਮੈਂਟਲੀ ਸਿੱਕ ਮੈਂ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਏਂ ਦੇਵ' ਕਹਿ ਕੇ ਪਲਟ ਵਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸੁਣ ਕੇ ਹੱਸ ਪਿਆ ਸੀ ਦੇਵ। ਅਲਮਾਰੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ ਮੇਰੀ। ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਢੇਰ ਕੱਢ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਕਹਿੰਦਾ, 'ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਝਟਕਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।' ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਾ ਖੋਹ ਬੈਠੀ ਸਾਂ। ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਕੰਧ ਨਾਲ ਪਟਕਿਆ ਸੀ। ਮੱਥੇ ਦੇ ਸਖਤ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਮਾਸ ਉਭਰਿਆ ਪਿਆ। ਦਰਦ ਹੈ ਹਾਲੇ ਵੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਪਏ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹਾਂ। ਕਿਵੇਂ ਲੁਕਾਵਾਂਗੀ ਇਸ ਨੂੰ? ਤੇ ਆਹ ਗਲ ਦੁਆਲੇ ਪਈ ਲਾਸ ਕਿਵੇਂ ਨੀਲੀ ਹੋਈ ਪਈ ਹੈ! ਦੁਪੱਟੇ ਨੂੰ ਗਲ ਦੁਆਲੇ ਵੱਲ ਕੇ ਕੱਸਿਆ ਸੀ ਮੈਂ ਉਦੋਂ। ਆਖਿਰ, ਆਪਣਾ ਹੀ ਗਲਾ ਕੋਈ ਕਿਵੇਂ ਘੁੱਟ ਸਕਦਾ ਹੈ?... ਪਰ ਇਹ ਅਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਗਈ।

'ਉਫ..ਅ..ਅ'

ਇਕ ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟਿਆ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਮਿਚ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਕਮਰੇ ਵਿਚਲਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਬੰਦ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਵੀ ਉਵੇਂ ਚਮਕ ਰਿਹਾ। ਗੁੱਛਮ ਗੁੱਛਾ ਹੋਈ ਬੈਡ ਦੀ ਚਾਦਰ...ਜਿਵੇਂ ਦਮ ਤੋੜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜੀਉਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਉਪਰ! ਇਕ ਇਕ ਸਾਹ ਲਈ ਤਰਲਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ...ਤੇ ਆਖਿਰ, ਹਾਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਉਹ! ਸਾਡੀ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਗੋਲਡਨ ਫਰੇਮ ਵਿਚ ਜੜੀ ਫੋਟੋ ਵੀ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਪਈ ਦਿਖ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਹਾਂ। ਦਬਕੇ ਦੀ ਕਢਾਈ ਵਾਲਾ ਮਹਿਰੂਨ ਰੰਗਾ ਲਹਿੰਗਾ ਪਾਈ। ਸਲਮੇ ਸਿਤਾਰੇ ਕਹਿ ਕੇ ਲੁਆਏ ਸਨ ਮੈਂ ਉਸ ਉਪਰ। ਤੇ ਦੇਵ ਨੇ ਲਹਿੰਗੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਰੰਗ ਵਾਲਾ ਆਪਣਾ ਸ਼ੇਰਵਾਨੀ ਸੂਟ ਉਸੇ 'ਬੁਟੀਕ' ਤੋਂ ਖਰੀਦਿਆ ਸੀ। ਉਹੀ ਪਾਈ ਦੇਵ ਮੇਰੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਦੁਆਲੇ ਗਲ 'ਚ ਲਮਕਾਇਆ ਮਹਿਰੂਨ ਰੰਗਾ 'ਗੁਮਛਾ' ਬੜੀ ਅਦਾ ਨਾਲ ਵਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਦੇਵ ਵੀ....ਪਰ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਤਾਂ ਔਹ ਸਾਹਮਣੀ ਕੰਧ 'ਤੇ ਟੇਢੀ ਲਟਕ ਰਹੀ 'ਮੋਨਾਲਿਜ਼ਾ' ਦੀ ਪੇਂਟਿੰਗ 'ਤੇ ਜਾ ਟਿਕੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਮੋਨਾਲਿਜ਼ਾ' ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ ਵਿਚਲਾ ਰਹੱਸ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਮੇਰੇ ਲਈ! ਉਸ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ ਦੀ ਥਾਂਹ ਪਾ ਲਈ ਹੋਵੇ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ!! ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖ ਮੁਸਕਰਾ ਪਈ ਹਾਂ। ਇਕ ਚੁੱਪ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਸਾਡੇ ਦਰਮਿਆਨ..ਪਰ ਕੁਝ ਅਣਕਿਹਾ ਮੈਂ ਸੁਣ ਰਹੀ ਹਾਂ ਤੇ ਕੁਝ ਉਹ। ਅੱਖਾਂ ਫਿਰ ਤੋਂ ਮਿਚ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਨਾਟਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਿਰ 'ਚ ਦਸਤਕ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ।...

'ਪਰਫੈਕਟ ਕਪਲ!
ਮੇਡ ਫਾਰ ਈਚ ਅਦਰ!!'

ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦਾ ਡਮਰੂ ਵੱਜ ਉਠਿਆ ਹੈ। ਕਮਰਾ ਸਜੇ ਸੰਵਰੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ 'ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਰੋਸ਼ਨੀ ਗੋਲਡਨ ਫਰੇਮ 'ਚ ਜੜੀ ਸਾਡੀ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਫੋਟੋ 'ਤੇ ਫੋਕਸ ਹੈ। ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਨਹੀਂ, ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਕੰਧ 'ਤੇ ਟੰਗੀ ਦਿਖ ਰਹੀ ਹੈ ਹੁਣ। ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਬੋਲ ਰਹੀ ਹੈ..ਤੇ ਬੋਲਦੀ ਬੋਲਦੀ ਫੋਟੋ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਹੋਠਾਂ 'ਤੇ ਵਿਅੰਗਮਈ ਮੁਸਕਾਨ ਹੈ ਉਸ ਪਲ।...

'ਕਿਉਂ ਸਿਮਰਨ! ਕੀ ਖਿਆਲ ਏ ਤੇਰਾ?'

ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ। ਨਾਟਕੀ ਸੰਵਾਦ ਬੋਲਦਿਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਆਮ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਵੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਘਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦੀ ਇਸ ਫੋਟੋ ਵੱਲ ਦੇਖ ਇਉਂ ਹੀ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਇਸ ਫੋਟੋ 'ਚ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਨੂੰ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ? ਵੈਸੇ ਵੀ ਘਰਾਂ 'ਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਫਲਸਫਾ ਹੈ। ਇਹ ਘਰ 'ਕਤਲਗਾਹ' ਲੱਗਦੇ ਨੇ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਨੂੰ। ਕਹੇਗੀ, ਇਹਨਾਂ 'ਚ ਉਹ ਅਭਾਗੇ ਲੋਕ ਵਸਦੇ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਸਲੀ ਖੁਸ਼ੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਹੋਣਾ ਪਵੇ। ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦਾ ਵਿਅੰਗਮਈ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸੁਣਦੀ ਹੱਸ ਪੈਂਦੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਬਹਿਸ 'ਚ ਉਲਝ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ ਉਸ ਨਾਲ। ਉਦੋਂ ਕਹਿ ਬੈਠਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਮੇਰਾ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਨਹੀਂ ਹੈਂ ਤੂੰ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ। ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਮੇਰਾ। ਪਰ ਫਿਰ ਚਿੱਤ 'ਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਜ਼ਰੂਰ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਵਾਪਰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸ ਪਲ। ਬਾਹਰ ਦਾ ਕੀ ਹੈ? ਪੀੜ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਜੋ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਅਸਹਿ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੋਚਦੀ ਹੋਣੀ ਆਂ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਬਾਰੇ ਦੂਜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ। ਚਾਹਾਂ ਤਾਂ ਹੱਸ ਕੇ ਦਿਖਾ, ਫੋਟੋ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛੇ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਟਾਲ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ, 'ਪਰਫੈਕਟ! ਮਾਈ ਫੁੱਟ!! ਓਨਲੀ ਕਲਰ ਮੈਚਿੰਗ' ਕਹਿ ਕੇ ਚੀਕ ਪਈ ਹਾਂ। ਉਹ ਵੀ ਇੰਨੀ ਉਚੀ ਕਿ ਸਿਰ 'ਚ ਉਸਰ ਰਿਹਾ ਇਹ ਨਾਟਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਇਕਦਮ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।...

ਦੇਖੋ! ਇਸ ਹਾਲਤ 'ਚ ਵੀ ਸਿਰ ਅੰਦਰ ਇਹ ਨਾਟਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਣ ਰਹੇ ਨੇ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਕਮਰੇ ਵਾਂਗ ਤਿਣਕਾ ਤਿਣਕਾ ਬਿਖਰੀ ਪਈ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ, ਇਹ 'ਥਿਏਟਰ' ਕਦੇ ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਸੀ। ਜੋ ਥਿਏਟਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਥਿਏਟਰ 'ਤੇ ਹੀ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਨਾਟਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਬੱਬ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਬਖਸ਼ੀ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਖਿਆਲ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਵਰਾਉਣ ਲਈ ਖੁਦ ਵੀ ਸਿਰਜ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ। ਦੱਸ ਚੁੱਕੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੰਚ... ਸੈਟ.... ਸੰਵਾਦ... ਰੋਸ਼ਨੀ... ਸੰਗੀਤ... ਸਭ ਚਿਤਵ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ। ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਗੜਗੜਾਹਟ ਵੀ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਉਦੋਂ। ਬਲਰਾਜ ਸਰ ਦੀ ਭਾਰੀ ਭਰਕਮ ਆਵਾਜ਼.... ਰਿਹਰਸਲ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਅਦਾਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ 'ਨੋ' ਕਹਿ ਕੇ ਚੀਕਣਾ...ਪਾਤਰ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ 'ਚ ਉਤਰਣ ਲਈ ਸਮਝਾਏ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੁਕਤੇ... ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲੀ ਮੈਂ। ਉਸ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਮੈਂ ਸਿਮਰਨ ਸਾਂ, ਸਿਰਫ ਸਿਮਰਨ। ਮੈਨੂੰ ਮਿਸਿਜ਼ ਦੇਵ ਕਹਿ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕੋਈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਬਹੁਤ ਕਿਰਦਾਰ ਜੀਵੇ ਨੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ। ਟੁਕੜਾ-ਟੁਕੜਾ ਹਾਜ਼ਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਸਭ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਚਾਹਾਂ, ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਕੰਪੋਜ਼ ਦੀ ਡੋਜ਼ ਨੇ ਅਸਰ ਦਿਖਾਇਆ ਨਹੀਂ, ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਜਾ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹਾਂ ਉਸ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ। ਉਥੇ ਪਰਤਣਾ ਫਿਰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਡੋਜ਼ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਤਾਂ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚ ਅਸਲੋਂ ਨਵਾਂ ਨਾਟਕ ਚੱਲ ਰਿਹਾ। ਹੁਣੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮਕਰਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸਾਂ। 'ਇਕ ਸੀ

ਸਿਮਰਨ'.... ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਹੀ ਜਚਿਆ ਸੀ। ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਸੂਤਰਧਾਰ ਦਾ ਰੋਲ ਕਰ ਰਹੀ ਏ ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ... ਤੇ ਮੈਂ ਸਿਮਰਨ ਦਾ। ਸਭ ਮਨ ਦੀਆਂ ਮੌਜ਼ਾਂ ਨੇ! ਚੰਦਰਾ ਇਹ ਵਕਤ ਵੀ ਨਾ ਲੰਘਾਉਣਾ ਹੈ।

ਟਰਨ...ਟਰਨ..

ਕੰਬਖਤ ਇਹ ਫੋਨ ਸਵੇਰ ਦਾ ਕਿੰਨੇ ਵਾਰ ਵੱਜਿਆ ਹੈ।... ਕੋਈ ਉਠਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਕਿੰਨੀ ਤਿੱਖੀ ਹੈ ਇਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼! ਸਿੱਧੀ ਸਿਰ 'ਚ ਵੱਜਦੀ ਏ। ਇਕ ਦਿਨ ਜਾਨ ਲੈ ਕੇ ਰਹੇਗੀ ਇਹ ਮੇਰੀ!... ਦੇਖ ਲਉ, ਇਉਂ ਹੀ ਜ਼ਰਾ ਜਿੰਨੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਉਖੜ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਸਿਰ ਫੜ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ ਉਸੇ ਪਲ। ਲੱਗਦਾ , ਇਹ ਸਿਰ ਤਾਂ ਗਿਆ ਹੁਣ! ਖਿੱਝਦੀ ਕਲਪਦੀ ਹਾਂ, ਉਹ ਅਲੱਗ। ਕਈ ਵਾਰ ਦੇਵ ਕੋਲ ਲੋਬੀ 'ਚ ਪਏ ਇਸ ਫੋਨ ਦੀ ਟਿਊਨ ਨੂੰ ਸੋਫਟ ਕਰਨ ਲਈ ਤਰਲਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਕਿੱਥੇ ਸੁਣਦਾ ਇਹ ਬੰਦਾ। ਸੁਣ ਕੇ ਹੱਸ ਛੱਡਦਾ। ਸਭ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ, ਕੀ ਚਲਦਾ ਏ ਇਸ ਬੰਦੇ ਅੰਦਰ! ਇਹਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਏ ਕਿ ਮੈਂ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਈ ਹਾਂ। ਦਿਮਾਗ 'ਚ ਨੁਕਸ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ ਮੇਰੇ। ਬੇਰੂਹਾ ਬੰਦਾ ਜ਼ਰਾ ਜਿੰਨਾ ਬਰੀਕ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ! ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਣੀ 'ਮਲਟੀਨੈਸ਼ਨਲ ਕੰਪਨੀ' ਦੇ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦੇ ਤੱਕ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਦੇਵ? ਸ਼ਾਇਦ, ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਖਾਤਿਰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਭਾਵਹੀਣ ਮਸ਼ੀਨ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਇਹ। ਕੰਪਨੀ ਪ੍ਰਤੀ ਇਸ ਦੇ ਸਮਰਪਣ ਦਾ ਕਮਾਲ ਮੰਨਦੀ ਹਾਂ ਮੈਂ। ਮਜਾਲ ਹੈ ਮੇਰੀ ਇਸ ਹਾਲਤ ਦਾ ਜ਼ਰਾ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਅਸਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ ਇਸ ਬੰਦੇ ਨੇ! ਦੇਖ ਲਉ, ਮੇਰੀ ਇਸ ਹਾਲਤ 'ਚ ਵੀ ਘਰ ਨਹੀਂ ਇਹ।...ਤੇ ਇਹ ਫੋਨ ਫਿਰ ਵੱਜ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਭੂਤ ਬੰਗਲੇ 'ਚ ਕੋਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਠਾਵੇ। ਭੂਤ ਬੰਗਲਾ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ ਇਹ। ਬੇਟਾ ਨਵੀ ਬੋਰਡਿੰਗ ਸਕੂਲ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਦੇਵ ਦੀ ਹੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਇਹ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਥੇਰਾ ਕਲਪੀ ਸਾਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਵਕਤ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਦੇਵ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਕਹਿੰਦਾ ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਦੇਵ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਵਕਤ ਬਹੁਤ ਟਫ ਹੈ। ਕੰਪੀਟੀਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਨਵੀ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਮਮਤਾ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਹੀ 'ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ' ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਦੇਵ ਨਵੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਾਂਗ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ, ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਅੱਗੇ। ਤੇ ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਆਉਣਾ? ਕਮਲੇਸ਼ ਹੈ, ਜੋ ਘੜੀ ਪਲ ਲਈ ਘਰ ਦੀ ਸਫਾਈ ਲਈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕੱਲ੍ਹ ਇਸ ਕਮਰੇ ਦੀ ਸਫਾਈ ਲਈ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਇਆ ਸੀ ਉਸ ਨੇ। ਮੈਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ। ਲੱਗਦਾ ਏ ਅੱਜ ਆਈ ਨਹੀਂ ਉਹ। ਸਮਝ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ...। ਲਉ, ਫਿਰ ਵੱਜ ਪਿਆ ਇਹ! ਕਿਤੇ ਮੇਰਾ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਤੂਫ਼ਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣਾ 'ਸੈਲ' ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ? ਪਰ ਇਹ ਬੇਜਾਨ ਹੋਇਆ 'ਸੈਲ' ਉਦੋਂ ਦਾ ਹੀ ਮੇਰੀ ਮੁੱਠੀ 'ਚ ਘੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹ ਇਸ 'ਚ ਕੈਦ ਹੋਣ। ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ, ਹੁਣੇ ਔਨ ਵਾਲਾ ਬਟਨ ਦੱਬਦਿਆਂ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਸਾਹ ਚੱਲਣ ਲੱਗ ਪੈਣੇ ਨੇ..ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰੇ! ਫਿਰ..

'ਜੀ ਹਾਜ਼ਰ ਜੀ।'

ਫੋਨ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਇਕ ਮੋਹ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੇਗੀ। ਇਹ ਦੀਪ ਹੈ। 'ਇਕ ਸੀ ਸਿਮਰਨ' ਦਾ ਅਹਿਮ ਕਿਰਦਾਰ। ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਫੋਨ ਕਰ ਕਰ ਝੱਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਦੀਪ। ਜ਼ਰੂਰ ਕਾਲਜ ਵੀ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਸ਼ਿਕਵੇਂ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ। ਤੇ ਮੈਂ ਕਾਲਜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ, ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਦੀਪ ਦੀ ਦੀਵਾਨਗੀ! ਕਦੇ ਕਦੇ ਤਾਂ ਦੀਪ ਦਾ ਇਹ ਮੋਹ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ...ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਉਂ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਕਿਵੇਂ ਚਾਹ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਨਾਲੇ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਚਾਹਤ ਨਾਲ ਉਂਜ ਹੀ ਨਫ਼ਰਤ ਹੈ। ਦੇਵ ਵੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਏਸੇ ਚਾਹਤ ਦਾ ਹੀ ਦਾਅਵਾ

ਕਰਦਾ ਹੈ..ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਭੁੱਲ ਜਾਵਾਂ ਕਿ ਇਹ ਚਾਹਤ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਹ 'ਇਨਸਿਕਿਉਰ' ਵੀ ਫੀਲ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਲੱਗਦਾ ਏ ਕਿ ਦੇਵ ਵਾਂਗ ਦੀਪ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਕੜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਕੁਝ ਸਮਝ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ। ਤੇ ਫਿਰ ਮੇਰੀ ਸੁਰ ਦੀਪ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਰੁੱਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੀਪ ਨਹੀਂ, ਅਮਰਦੀਪ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਹਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ। ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਲਾ ਫਰਕ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਇਹ। ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਕਦੋਂ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਹਾਂ, ਦੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ। ਉਦੋਂ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਇਕ ਨੀਰਸ ਜਿਹਾ ਮਾਹੌਲ ਤਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਸਾਡੇ ਦਰਮਿਆਨ। ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਦੀਪ ਸੁਣਨ ਤੱਕ ਉਦਾਸ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਹ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੱਚੀਓਂ ਕਿ ਐਵੇਂ ਹੀ...ਚੱਲੋ ਅਜਿਹਾ ਦਾਅਵਾ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਦੀਪ! ਇਹ ਜੋ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਫੋਨ ਆ ਰਿਹਾ, ਕਿਤੇ ਉਸੇ ਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਚੰਗਾ ਹੈ ਦੇਵ ਨੇ ਉਠਾਇਆ ਨਹੀਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਮੂਡ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦਾ। ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਹੀ ਦੀਪ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰ ਲਵਾਂ। ਦੇਖੋ! ਔਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਦੀਪ ਦੀਆਂ ਕਾਲਾਂ ਤੇ ਸੁਨੇਹਿਆਂ ਦਾ ਬਿਉਰਾ ਚਮਕ ਉਠਿਆ। ਕੀ-ਕੀ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦਾ ਦੀਪ। ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਉਸ ਦੇ ਝੱਲਪੁਣੇ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਹੀ ਹਾਂ...ਤੇ ਉਂਗਲਾਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ 'ਕੀ ਪੈਡ' 'ਤੇ ਚੱਲ ਪਈਆਂ ਨੇ। ਦੀਪ ਦਾ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਨਾਈਨ...ਏਟ...ਸੈਵਨ...ਏਟ...ਸਿਕਸ...ਸੈਵਨ..ਨਾਈਨ...ਨਾਈਨ...ਏਟ..ਨਾਈਟ....ਇਕ ਹੀ ਤਾਂ ਨੰਬਰ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਯਾਦ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਤਾਂ 'ਫੋਨ ਬੁੱਕ' 'ਚੋਂ ਹੀ ਕੱਢਣੇ ਪੈਂਦੇ ਨੇ। ਸ਼ਾਇਦ, 'ਨੈਟਵਰਕ' ਬਿਜੀ ਹੈ।...

ਹਾਂ, ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸਾਂਗੀ ਦੀਪ ਨੂੰ। ਕਦੇ ਕੁਝ ਲੁਕਾਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਲੁਕਾ ਨਾ ਸਕਾਂ। ਚਿਹਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਜਾਣਦਾ ਏ ਦੀਪ। ਚਾਹੇ ਫੋਨ 'ਤੇ ਟਹਿਕ ਕੇ ਹੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵਾਂ, ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਕਹੇਗਾ, 'ਸਿਮਰਨ ਜਾਨ, ਅੱਜ ਮਨ ਦਾ ਮੌਸਮ ਉਦਾਸ ਹੈ ਨਾ?' ਉਸੇ ਪਲ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਇਹ ਝੂਠਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮੱਠਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਹਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਇਹ ਰੁਦਨ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਚੰਦਰਾ ਰੋਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਪਰ ਇਕਦਮ ਹਾਰ ਮੈਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ। ਰੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਨਮ ਹੋਇਆ ਹਾਸਾ ਹੱਸ ਪੈਂਦੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਹਾਸੇ ਵਿਚਲੇ ਦਰਦ ਦੀ ਨਮੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵਾਕਿਫ਼ ਹੈ ਦੀਪ। ਦੇਖ ਲੈਣਾ, ਅੱਜ ਵੀ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਪੁੱਛੇਗਾ, 'ਜਾਨ, ਕੀ ਹੋਇਆ ਇਸ ਵਾਰ?' ਮੈਂ ਦੱਸਾਂਗੀ। ਇਕੱਲੀ ਇਕੱਲੀ ਗੱਲ ਦਾ ਵੇਰਵਾ। ਹੁਬਕੀ ਹੁਬਕੀ ਰੋਵਾਂਗੀ ਨਾਲ-ਨਾਲ। ਨਹੀਂ, ਇਸ ਵਾਰ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੀ। ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਦੀਪ ਨਾਲ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਡੱਕਿਆ ਸਾਰਾ ਗੁਬਾਰ ਹੀ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ। ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਕੇ ਰੋ ਪਈ ਸਾਂ ਮੈਂ। ਵਿਚਾਰਾ ਦੀਪ ਫੋਨ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਬੇਵੱਸ ਹੋਇਆ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਜ਼ਰਾ ਸਹਿਜ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਫੋਨ 'ਤੇ ਨਾ ਰੋਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਲਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਮੈਥੋਂ। ਅੱਜ ਵੀ ਕਿਤੇ ਉਵੇਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸੰਭਾਲ ਰਹੀ ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ। ਦੇਖੋ, ਜੇ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ। ਪਰ ਕੰਬਖਤ ਇਹ 'ਨੈਟਵਰਕ'।....

ਚਲੋ ਚੰਗਾ ਹੀ ਹੈ..ਕਿਉਂਜੁ ਇਸ ਵਕਤ ਇਕ ਗੱਲੋਂ ਡਰ ਵੀ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਇਕ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹੇਗਾ ਦੀਪ। ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਦੇਵ ਨੂੰ ਇਨਸਿਕਿਉਰ ਫੀਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਹੀ ਗੱਲ, ਮੇਰੀ ਗਲਤੀ ਲੱਗਦੀ ਏ। ਜਾਣ ਗਈ ਹਾਂ ਇਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮੈਂ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਤਾਂ ਦੇਵ ਦਾ ਹੀ ਦੂਸਰਾ ਰੂਪ ਲੱਗਦਾ ਇਹ। ਹਰਮਨ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਗਲਤਫਹਿਮੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿੰਨਾ ਖਪਿਆ ਸੀ ਇਹ ਉਦੋਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ। ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਮਝ ਸਮਝ ਗੱਲਾਂ ਕਰੇ। ਕਹੇ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰਾ ਹਰਮਨ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਇਧਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਈ ਇਹ ਸੋਚਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਦੂਸਰਾ ਦੇਵ ਕਿਉਂ ਸਹੇੜ ਲਿਆ... ਤੇ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰੇ ਕਿ ਇਹ

ਇਸ ਦੀ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਚਾਹਤ ਹੈ। ਅਜੀਬ ਚਾਹਤ ਹੈ ਇਹ! ਚਾਹਤ ਕਿਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਏ? ਦੇਵ ਵਾਂਗ ਦੀਪ ਦੀ ਇਸ ਦਲੀਲ ਨੇ ਕਾਇਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਮੈਨੂੰ। ਹਾਂ, ਘਾਇਲ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦਿਲ ਕਰੇ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਹਲੂਣ ਹਲੂਣ ਕੇ ਕਹਾਂ ਕਿ ਕਮ ਸੇ ਕਮ ਤੂੰ ਤਾਂ ਦੇਵ ਵਾਂਗ ਨਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ। ਪਰ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ, ਅਜੀਬ ਅਜੀਬ ਦਲੀਲਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬੰਦੇ ਕੋਲ। ਸਭ ਦੀਆਂ ਸਭ ਕਿਤਾਬੀ। ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹਦਾ ਜੁ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਦਿਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੂੰਹਦੀਆਂ ਇਹ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਹੁਣ ਵੀ ਕਿਸੇ ਅਜੀਬ ਦਲੀਲ ਦੀ ਤੰਦ ਛੂਹ ਲਵੇ। ਕਹੇ ਅੱਜ ਹਰ ਬੰਦਾ ਹੀ 'ਇਨਸਿਕਿਉਰ' ਫੀਲ ਕਰ ਰਿਹੈ..ਇਹੋ ਸਾਡੇ ਸਮਿਆਂ ਦਾ ਹਾਸਿਲ ਹੈ। ਕੀ ਕਹਾਂਗੀ ਇਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਫਿਰ? ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿਤੇ ਇਉਂ ਫਲਸਫਿਆਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਵੀ ਚੱਲਦੀ ਹੈ? ਝੱਲਿਆਂ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਕਰ। ਜਿਵੇਂ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਇਸ਼ਾਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਆਪਣਾ ਡਮਰੂ ਚੁੱਕ ਲੈਣਾ....ਤੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ! ਕਹੇਗੀ, 'ਇਕ ਸੀ ਸਿਮਰਨ..ਪਰੀਆਂ ਵਰਗੀ, ਸੁਬਕ ਜਿਹੀ ਚੰਨ ਨਾਲੋਂ ਸੁਹਣੀ...ਫੁੱਲ ਜਿਹੀ..ਸੂਖਮ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਸੰਗ ਪਰਨਾਈ...ਦੇਖੋ! ਦੇਖੋ!! ਬੈਠੀ ਸੀਨੇ 'ਚ ਬੇਪਨਾਹ ਦਰਦ ਛੁਪਾਈ।'...

ਪਰ ਜਾਨ-ਜਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਹ ਦੀਪ, ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਦੀਪ ਤੋਂ ਅਮਰਦੀਪ ਬਣਨ 'ਚ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਤੇ ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਸਿਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤੱਕ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, 'ਸਿਮਰਨ, ਤੂੰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਰੰਗ ਮੰਚ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਿਚਰੇ...ਸ਼ਾਇਦ, ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਵਾਂਗ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਵੀ..ਪਰ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ 'ਘਰ' ਵਾਲੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਛੱਤਰੀ ਤੇਰੇ ਉਪਰ ਤਣੀ ਰਹੇ..ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨਸਿਕਿਉਰ ਤਾਂ ਤੂੰ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਸੀ।' ਮਤਲਬ ਅਮਰਦੀਪ ਨੂੰ ਲੱਗਦੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਇਸ ਹਾਲਤ ਦੀ...ਮੇਰੇ ਇਸ ਡਿਪਰੈਸ਼ਨ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਮੇਰੀ ਦੋਚਿੱਤੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਡਬਲ ਸਟੈਂਡਰਡ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਕਈ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਬੋਲੀ ਸਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਲ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਬਹਾਨਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਵਿਚਲੀ ਗੱਲ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਦੀਪ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਅਕਹਿ ਪੀੜ ਨਾਲ ਪਰੁੰਨੀ ਗਈ ਸਾਂ ਮੈਂ। ਪਰ ਇਹ ਦੀਪ..ਐਵੇਂ ਬੇਕਾਰ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਏ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੇ ਧਰਾਤਲ 'ਤੇ ਵਾਪਰਦੇ ਹਾਦਸਿਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਹੈ। ਕਹੇਗਾ, ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਹਾਦਸਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਦਾ ਰੁਦਨ ਨਾ ਕਰਾਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਾਵਾਂ। ਵਾਹ ਬੰਦਿਆ! ਜੇ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਸਮਝਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇੰਨੀ ਬੇਫਿਕਰੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਨਾਟਕ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਅਖੇ, ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਨਵਾਂ ਨਾਟਕ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦੇ ਪਤੀ ਇੰਦਰ ਦੇ ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਉਸਾਰ ਰਿਹਾਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੇ ਰੁਲ ਗਿਆ ਵਿਚਾਰਾ! ਕਹਿੰਦਾ, ਦੇਵ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਕੋਣ ਤੋਂ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਨਾਮਵਰ ਲੇਖਿਕਾ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਲਿਆ। ਅਖੇ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ 'ਚ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ 'ਹਊਆ' ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਆਖਿਰ, ਇਹਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਸੱਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਖਵਰੇ ਹੋਵੇ! ਪਰ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਦੀਪ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ, ਉਹ ਵੀ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ, ਚੰਗੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀਆਂ ਸੀ। ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਾਂ ਕਿ ਚਾਹਤ ਦਾ ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਰੰਗ ਹੈ, ਦੇਵ? ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਨਾਟਕ ਲਈ 'ਸ਼ੁਭ ਇੱਛਾਵਾਂ' ਕਹਿ ਗੱਲ ਬਦਲ ਲਈ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਬਣਿਆ ਉਸ ਨਾਟਕ ਦਾ। ਪੁੱਛਣਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੀਪ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਤਰਕ... ਕੋਈ ਦਲੀਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਉਸ ਦੀ। ਹਾਲਤ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਬਣੀ ਪਈ ਆ ਮੇਰੀ। ਝੱਟ ਭੜਕ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਸਭ ਦਲੀਲਾਂ ਦਰਕਿਨਾਰ ਕਰ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ, ਇਹ ਬੰਦੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਂਜ ਹੀ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ। ਸਭ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ 'ਚ ਇਕ ਹੀ ਸਵਾਲ ਲਟਕ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ। ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਕ ਵੀ ਅੱਖ ਇਸ ਸਵਾਲ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਦੀਪ ਖਿਝ ਜਾਂਦਾ। ਹੁਣ ਵੀ ਫੋਨ ਮਿਲਾਉਂਦੀ ਡਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਕਿਤੇ ਦੀਪ ਨੂੰ ਫਿਰ 'ਉਸ

ਦਿਨ' ਵਾਲਾ ਮੇਹਣਾ ਦੇ ਬੈਠਾਂ। ਕਿੰਨੇ ਵਾਰ ਤਾਂ ਸੁਣਾ ਬੈਠੀ ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ। ਫਿਰ ਪਛਤਾਉਂਦੀ ਵੀ ਹਾਂ..ਪਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਮੈਥੋਂ। ਕੀ ਕਰਾਂ? ਦੀਪ ਮੈਨੂੰ ਦੇਵ ਜਿਹਾ ਹੀ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦਿਨ। ਪਿੰਡੇ ਦਾ ਉਹੀ ਸੇਕ... ਉਹੀ ਤਲਬ..ਉਹੀ ਕਾਹਲ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਜਿਵੇਂ ਠਰਿਆ ਪਿਆ। ਠਰੀ ਜਿਹੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੀਪ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਝਾਕੀ ਸਾਂ। ਜਾਣੀ ਪਛਾਣੀ ਤੇ ਹੰਢਾਈ ਹੋਈ ਉਹੀ ਅੱਗ ਸੀ ਉਹਨਾਂ 'ਚ। ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮੱਚ ਰਿਹਾ ਸਵਾਲ ਵੀ ਉਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਦੀਪ ਤਾਂ ਅਮਰਦੀਪ ਬਣਿਆ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, 'ਸਟਾਰ ਅਦਾਕਾਰ ਸਿਮਰਨ..ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ 'ਚ ਹੈ।' ਉਹ ਦਾ ਇਹ ਸਿੰਕਦਰੀ ਸੁਰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ ਸੀ। ਜੇਤੂ ਬਣਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਉਹ। ਇਹੀ ਕਮਰਾ ਸੀ... ਤੇ ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਡ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਤਰਫ ਖੜ੍ਹਾ ਮੁਸਕਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਕ ਟਕ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਫੈਲੀ ਜੇਤੂ ਚਮਕ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਦੀਪ ਸਮਝ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ। ਐਵੇਂ ਮਿਰਗ ਵਾਲਾ ਛਲ ਹੋ ਗਿਆ ਮੇਰੇ ਨਾਲ! ਦੀਪ 'ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੁੰਡ' ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਰਗੀ ਇਕ ਭਟਕਣ ਸੀ। ਭਟਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਵਿਚਾਰਾ ਉਹ ਵੀ! ਪਰ ਮੇਰਾ ਵੀ ਕੀ ਕਸੂਰ? ਇਸ ਭੂਤ ਬੰਗਲੇ 'ਚ ਪਸਰੀ ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਜਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਉਸ ਦਿਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹਾਰੀ...ਜਵਾਂ ਹਾਰ ਗਈ ਸਾਂ ਉਸ ਦਿਨ! ਤੇ ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕਿਰ ਗਈ ਸੀ। ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਰ ਗਿਆ ਸੀ ਥੱਬਾ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਦੀਪ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਬੈਠਦੀ ਹਾਂ। ਸੁਣ ਕੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਅੱਖਾਂ ਨਿਉਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ ਉਦੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ। ਲੰਮਾਂ ਸਮਾਂ ਉਸ ਦੀ 'ਹੂੰ...ਹਾਂ' ਵਾਲੀ ਟੋਨ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਦੀ ਫਿਰ। ਉਦੋਂ ਕੁਝ ਨਰਮ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੀ ਹਾਂ। ਤਾਂ ਜੁ ਸਹਿਜ ਹੋ ਜਾਵੇ ਉਹ। ਨਾਲੇ ਹੋਇਆ ਵੀ ਕੀ ਸੀ ਉਸ ਦਿਨ? ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਜਾਂ ਮੈਂ ਖ਼ੁਦ ਨਾ ਚਾਹਿਆ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਵੱਖਰੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਸ਼ਾਇਦ, ਇਸ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਮੇਰਾ 'ਅਪਰਾਧ ਬੋਧ' ਹੈ। ਪਰ ਦੀਪ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਇਸ ਅਹਿਸਾਸ 'ਤੇ ਸਖਤ ਇਤਰਾਜ ਹੈ। ਮੈਂ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਅਹਿਸਾਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਪੈਰਵੀ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਦੀਪ ਮਨ 'ਤੇ ਫਜ਼ੂਲ ਦਾ ਬੋਝ ਪਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਨਹੀਂ। ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤ੍ਰਿਪਤਾ! ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਹਰ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਹੈ। ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ। ਕਹਿੰਦੀ, ਝੱਲੀਏ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਰਾਧ ਬੋਧ ਨਹੀਂ, ਸੈਲੀਬਰੇਸ਼ਨ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਆਏ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆਂ ਹੈ ਤੂੰ। ਉਦਾਸ ਪਲਾਂ 'ਚ ਤਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਟਿਮਟਿਮਾਉਂਦੇ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਪਲ। ਬੇਬਾਕ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਉਸ ਕੋਲ ਬਥੇਰੀ ਪੂੰਜੀ ਹੈ ਅਜਿਹੇ ਪਲਾਂ ਦੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸੈਲੀਬਰੇਸ਼ਨ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ ਹਰ ਪਲ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਦਿਲ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰੇ ਸਈ ਜ਼ਰਾ। ਬੰਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਕੱਪੜੇ ਝਾੜ ਕੇ ਫਿਰ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਦੇ ਉਹੋ! ਮੈਨੂੰ ਹਲੂਣ ਹਲੂਣ ਕੇ ਪੁੱਛੇ, 'ਦੱਸ, ਕੋਈ ਫਰਕ ਪੈਂਦਾ?' ਨਾਲੇ ਉਚੀ ਉਚੀ ਹੱਸੇ ਚੰਦਰੀ। ਕਮਾਲ ਦੀ ਔਰਤ ਹੈ ਇਹ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਵੀ! ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਗੈਰ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੱਸਦੀ ਆ। ਆਖੇ, 'ਇਕ ਜੇਲਰ..ਇਕ ਕੈਦੀ..ਭਲਾ ਕਿਉਂ?' ਕਹੇਗੀ, ਆਪਾਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਸਹਿ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਇਹ ਧੱਕਾ। ਆਜ਼ਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਇੰਦਰ ਨੂੰ, ਤੇ ਖ਼ੁਦ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਸੋਚਾਂ 'ਚ ਪਈ ਨੂੰ ਕਹੇ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਲਵਾਂ। ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਾਹੇ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਹੀ ਰਹੇ...ਪਰ ਬੰਦਾ ਕਿਉਂ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਹੋਵੇ...ਉਹ ਤਾਂ ਇਉਂ ਹੀ ਜੀਵੇ..ਕੁਦਰਤੀ ਢੰਗ ਨਾਲ। ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠ ਖੜ੍ਹਦੇ ਨੇ ਸਿਰ 'ਚ। ਆਹ ਜਿਹੜਾ ਹਰ ਪਲ ਸਿਰ 'ਚ ਘੌਂਰੂ ਪੈਂਦਾ, ਸੁਣ ਸੁਣ ਠੀਕਰਾ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸਿਰ ਇਸ ਨੂੰ..ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚੀ ਤੇ ਤਿੱਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦੀ ਹੈ। ਤਾਂਡਵ ਨ੍ਰਿਤ ਕਰਦੀ ਏ ਇਹ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ। ਕੱਲ੍ਹ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਯਾਦ ਕਰ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਸਿਰ 'ਚ ਨਾਟਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਹਲਚਲ ਹੋਈ ਸੀ ਉਦੋਂ...।

'ਅਪਰਾਧ ਬੋਧ! ਆਖਿਰ ਕਿਉਂ ?'

ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਦੇ ਭਾਵ ਲਿਸ਼ਕ ਪਏ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦਾ ਇਹ ਸਵਾਲ ਹੀ ਬੇਮਾਅਨੇ ਲੱਗਿਆ ਹੋਵੇ ਮੈਨੂੰ। ਪਰ ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਸਾਂ। ਬੱਸ, ਹੈਰਾਨ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਕੰਨੀਂ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਦ੍ਰਿਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਚਿਹਰਾ ਪਛਤਾਵੇ ਤੇ ਆਤਮ ਗਿਲਾਨੀ ਦੀ ਮੂਰਤ ਲੱਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਤੇ ਇਹ ਭਾਵ ਚਿਹਰੇ ਉਪਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਚੇਚ ਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਉਂਦੇ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ? ਕਿੰਨੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਜੀਵਿਆ ਹੈ ਮੈਂ ਇਸ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ! ਤ੍ਰਿਪਤਾ, ਨੀਲੀ ਜੀਨ ਨਾਲ ਛਿੰਬਾਂ ਵਾਲਾ ਬਿਸਕੁਟੀ ਰੰਗਾ ਲੰਮਾਂ ਖਾਦੀ ਦਾ ਕੁਰਤਾ ਪਾਈ, ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਚੁੱਪ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਹੋਈ, ਉਹ ਕੁਝ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦੀ ਹੋਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸਟੇਜ ਦੇ 'ਸੈਂਟਰ ਬਲਾਕ' 'ਚ ਆਣ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਵਾਲ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਹੈਰਾਨੀ ਬਰਕਰਾਰ ਸੀ।

'ਸਿਰਫ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ 'ਚ ਹੁੰਦੇ ਨੇ..ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ... ਜੋ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾ ਉਤਰ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ?'

ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਵਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਭਾਵ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੋਵਾਂ। ਤ੍ਰਿਪਤਾ, ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਹੱਥ ਚੁੱਕ ਕੁਝ ਕਦਮ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵੱਲ ਵਧੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮੈਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇ। ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਭਾਵ ਚਿਪਕਾਏ ਇਕਦਮ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜੀ ਸੀ।

'ਸਿਮਰਨ, ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਚੀ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ..ਚੁੱਪ ਕਰਾ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਇਹਨਾਂ ਪੰਡਤਾਂ ਪਰੋਹਤਾਂ ਨੂੰ!....ਤੇ ਚੱਲ ਮੇਰੇ ਨਾਲ।'

ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਮੈਨੂੰ ਲੈਣ ਆਈ ਸੀ।

ਦ੍ਰਿਸ਼ ਲੰਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਖੁੱਭ ਗਈ ਸਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਚੰਗਾ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੀਪ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਤਰ ਵਜੋਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਸੰਵਾਦ ਵੀ ਘੜ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਕ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਣ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ ਉਦੋਂ। ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਤੇ ਦੀਪ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਬੋਲ ਚਾਲ ਬੰਦ ਹੈ ਦੋਹਾਂ ਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣਗੇ। ਪਰ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ 'ਅਪਰਾਧ ਬੋਧ' ਵਾਲੇ ਭਾਵ 'ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਇਕ ਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਤੁਰਦੀ ਹੈ..ਘਰ ਦੀਆਂ ਦਹਿਲੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੱਲ...। ਇਕ ਨਾਟਕੀ ਤਕਨੀਕ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੱਲ ਕੀਤੀ। ਸੋਚ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ ਦੀਪ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦੇਵੇਗੀ...ਤੇ ਮੈਂ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਹਾਵ ਭਾਵ ਬਦਲ ਕੇ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਕਰਾਂਗੀ।

'ਜਦੋਂ ਦਮ ਘੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ..ਜਾਨ ਨਿਕਲਣ ਨੂੰ ਹੋਵੇ...ਉਦੋਂ ਹਵਾ ਦੇ ਇਕ ਠੰਢੇ ਬੁੱਲੇ ਲਈ ਖਿੜਕੀ ਖੋਲ੍ਹ ਲੈਣਾ ਗੁਨਾਹ ਨਹੀਂ, ਵੇਲੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।'

ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਲਏ ਸਨ।

'ਨਹੀਂ!...ਨਹੀਂ!!'

ਮੇਰੀ ਚੁੱਪ ਟੁੱਟ ਗਈ ਸੀ। ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਸਹਿਜ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੀ ਸਾਂ, 'ਮੈਂ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੀ...ਇਕ ਔਰਤ ਹਾਂ ਮੈਂ...ਇਕ ਬੀਵੀ...ਇਕ ਮਾਂ...ਇੰਜ ਕਿਵੇਂ ਸੋਚ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਮੈਂ ?'

****

ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਹੋਈ ਸੀ ਉਦੋਂ। ਕਮਲੇਸ਼ ਕਮਰਾ ਸਾਫ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਹੋਸ਼ ਪਰਤ ਆਈ ਸੀ ਮੇਰੀ। ਨਾਟਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਾਂਗ ਖਿੰਡਰਿਆ ਇਹ ਕਮਰਾ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਲਿਸ਼ਕ ਪਿਆ ਸੀ। ਕਿਵੇਂ ਸਮੇਟਾਂ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਇਸ ਖਿਲਾਰੇ ਨੂੰ ? ਲੱਗਦਾ ਇਹ ਖਿਲਾਰਾ ਹੀ 'ਵਾਅ ਵਰੋਲੇ' ਵਾਂਗ ਸਿਰ 'ਚ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਵਾਅ ਵਰੋਲਿਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਜਾਈਦਾ, ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ 'ਚ। ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਆਤਮਾ ਹੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ? ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਲੈਣ ਆਈ ਹਾਂ। ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਖਵਰੇ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਫਿਰ ? ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਸ ਕਮਰੇ 'ਚ ਬੈਠੀ ਦਾ ਵੀ ਤਾਂ ਇਹ ਹਾਲ ਹੈ! ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਚੁਰਾਹੇ 'ਚ ਬੈਠੀ ਹੋਵਾਂ। ਇਹ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦੀ, ਬਿਲਕੁਲ ਇਕੱਲੀ। ਤੇ ਦੇਵ, ਉਹ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏ ਆਪਣੀ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਉਚੀ ਤੋਂ ਉਚੀ ਸਿਖਰ ਤੱਕ ਜਾਵੇ। ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ੁਮਾਰ...ਕਿੰਨੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਸਫਰ। ਕੋਠੀ... ਕਾਰ... ਹੈਡਸਮ... ਸੈਲਰੀ... ਵਰਡਟੂਰ... ਇਕੱਲੀ ਇਕੱਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ। ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਗੇ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਾ... ਹੋਰ ਉਤੇ ਵਾਲੇ ਰੁਤਬੇ ਦੀ ਝਾਕ ਦਾ। ਦੇਵ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਕੰਨੀਂ ਤੱਕਦੀ ਹਾਂ। ਜ਼ਿਕਰ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਉਸ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ, ਜੋ ਦੇਵ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਅਰਸੇ ਦਰਮਿਆਨ ਪਲ ਪਲ ਭੋਗੀ ਹੈ ਮੈਂ। ਇਹ ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹਿੱਸੇ ਆਏ ਭੋਰਾ ਕੁ ਵਕਤ ਵੇਲੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੈਰੀਅਰ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਜੁਦਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਅੱਜ ਦੇਵ ਦੇ ਸਫਲ ਕੈਰੀਅਰ ਸਫਰ 'ਚ ਵਾਰ ਵਾਰ ਆਉਂਦੀ 'ਮੈਂ' ਵਿਚ, ਮੇਰੀ ਉਸ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਤਮਾਮ ਗਿਲੇ ਸ਼ਿਕਵੇ ਉਸੇ ਪਲ ਭੁੱਲ ਜਾਵਾਂ, ਜੇ ਕਿਤੇ ਸੁਣ ਲਵਾਂ। ਇਸ ਬੇਰੁਹੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਮੈਨੂੰ! ਦੇਖ ਰਹੀ ਹਾਂ ਕਿ ਦੇਵ ਦੀ ਹਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਨੂੰ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸ਼ਿਖਰ ਛੂਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਾੜਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਵਿਚ! ਪਰ ਮੇਰੇ ਹਿੱਸੇ ਕੀ ਆਇਆ ? ਦੇਵ ਦਾ ਗਰੂਰ ਇਸ ਦਾ ਰੋਹਬ... ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ ਫੁਰਮਾਨ! ਇਸ ਇਕੱਲਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਡਿਪਰੈਸ਼ਨ!...ਤੇ ਦੇਵ ਕੋਲ ਆਰਥਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਅੱਜ। ਕਹਿੰਦਾ, ਕੀ ਲੋੜ ਆ ਪਰਾਈਵੇਟ ਕਾਲਜ ਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਲੈਕਚਰਾਰਸ਼ਿਪ ਦੀ। ਕੀ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਉਹ ? ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਜਦੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਛੱਡ ਦੇ। ਨਵੀਂ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਦੇਵ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ! ਪਾਰਟੀਆਂ 'ਚ ਦੇਵ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰਾਂ ਅੱਗੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਸਕਾਨਾਂ ਬਿਖੇਰਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਤੈਰਦੀ ਵਹਿਸ਼ਤ ਨੂੰ ਹੱਸ ਹੱਸ ਜ਼ਰਾਂ...ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੇਢਬੀਆਂ ਦੇਹਾਂ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਤਾਰੀਫਾਂ ਕਰਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੇਹਾਂ ਉਪਰ ਲਪੇਟੇ ਕੀਮਤੀ ਲਿਬਾਸਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਰਾਂ। ਜਾਂ ਮਿਸਿਜ਼ ਕਪੂਰ ਵਾਂਗ ਬੜੀ ਅਦਾ ਨਾਲ ਕਹਾਂ, 'ਆਈ ਹੇਟ ਪਾਲੇਟਿਕਸ', ਫਿਰ ਖੁਸ਼ ਹੈ ਦੇਵ! ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਹੋਰ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਇਸ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਕੋਠੀ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਾਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਸ ਦੇ ਟੇਸਟ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਜਾਵਾਂ। ਪਤਾ ਕਰਾ ਕਿ ਪਰਦਿਆਂ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਟਰੈਂਡ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ...ਕੰਧਾਂ ਲਈ ਨਵੀਂ ਕਲਰ ਸਕੀਮ ਕਿਹੜੀ ਆਈ ਹੈ। ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਸਵਾਦਿਸ਼ਟ ਪਕਵਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਾਂ। ਗੱਲ ਕੀ, ਹਜ਼ਾਰ ਕੰਮ ਗਿਣਵਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਦੇਵ, ਜਦੋਂ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਕਰਾਂਗੀ ਕੀ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਏ ਨਵੀ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੀ ਉਦੋਂ। ਗੋਭਲਾ ਜਿਹਾ ਚਿੱਤ ਲਾਈ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਮੇਰਾ। ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦੇਵ ਦੋ ਸਾਲ ਸਾਥੋਂ ਦੂਰ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ

ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਲਾਂਚ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦੇਵ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਫਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ। ਤੇ ਫਿਰ ਜਿਵੇਂ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਪੌੜੀ ਲੱਗ ਗਈ ਹੋਵੇ! ਉਪਰ...ਹੋਰ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਦਾ ਗਿਆ ਸੀ ਦੇਵ। ਮੈਂ ਥੱਲੇ ਖੜ੍ਹੀ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਦੇਵ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੈਥੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਇਸ ਦੀ ਤਲਬ ਦੇ ਪਲਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ। ਉਹਨਾਂ ਪਲਾਂ 'ਚ ਹੀ ਇਕ ਰਾਤ ਆਪਣੀ ਸਟੇਜ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਗੱਲ ਫਿਰ ਤੋਰੀ ਸੀ ਦੇਵ ਕੋਲ। ਅੱਗੇ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਟੇਜ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਦੇਵ ਕਿਹੜਾ ਜਾਣਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਟੇਜ ਅਦਾਕਾਰ ਵਜੋਂ ਮੇਰਾ ਇਕ ਨਾਮ ਸੀ। ਤੇ ਕਦੇ ਦੇਵ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਇਹ ਖੂਬੀ ਚੰਗੀ ਵੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਕਿਹਾ ਸੀ ਇਸ ਨੇ ਉਦੋਂ। ਕਿਤੇ ਭੁੱਲ ਗਈ ਹਾਂ ਮੈਂ? ਬਾਊ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਵ ਦਾ ਮਿਹਨਤੀ ਸੁਭਾਅ ਭਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ, 'ਬਹੁਤ ਤਰੱਕੀ ਕਰੇਗਾ ਇਹ ਬੰਦਾ।' ਬਥੇਰਾ ਮਾਣ ਹੈ ਅੱਜ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦੇ ਸਹੀ ਸਾਬਿਤ ਹੋਣ ਦਾ। ਦੇਵ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਹੁੱਬ ਕੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਨੇ।...ਖ਼ੈਰ, ਉਸ ਰਾਤ ਮੰਨ ਗਿਆ ਸੀ ਦੇਵ। ਢੇਰ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਸਮੇਤ। ਖਵਰੇ ਉਹਨਾਂ ਪਿਘਲੇ ਹੋਏ ਪਲਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਸੀ। ਸਵੇਰੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਲਈ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਹੌਲਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਦੇਵ। ਕਹਿੰਦਾ, ਰਾਤ ਤਾਂ ਰੂਹ ਤੱਕ ਨਸ਼ਿਆ ਗਈ। ਇਸ ਦੀ ਪਸੰਦ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਰੂਹ ਸਮੇਤ ਜੁ ਉਤਰੀ ਸਾਂ ਮੈਂ! ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਪੀ ਸਾਂ। ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਦੇਵ। ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸਾਂ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਬਲਰਾਜ ਸਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਲਜ 'ਯੂਥ ਫੈਸਟੀਵਲ' ਲਈ ਨਾਟਕ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਉਣ ਆਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ 'ਅਕਸ' ਗਰੁੱਪ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਈ। ਹਮਖ਼ਿਆਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਦੀਪ... ਤ੍ਰਿਪਤਾ... ਸਲਕਾਨੀ... ਪ੍ਰਕਾਸ਼... ਚੰਦਨ... ਤਵਲੀਨ... 'ਅਕਸ' ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਸਭ ਰੰਗਕਰਮੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਜਦੋਂ ਬਲਰਾਜ ਸਰ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਨਾਟਕ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਂਦੇ। ਪਹਿਲੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸਰ ਨਾਟਕ ਪੜ੍ਹਦੇ। ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਣਦੇ। ਕੌਣ ਕਿਹੜਾ ਰੋਲ ਕਰੇਗਾ, ਤੈਅ ਹੁੰਦਾ। ਫਿਰ ਰਿਹਰਸਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਨਾਟਕ ਦੇ ਮੰਚਣ ਤੱਕ ਸਭ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਿਰਦਾਰ 'ਚ ਖੁੱਭ ਜਾਂਦੇ। ਕਿੰਨੇ ਖੁਸ਼ਨੁਮਾ ਸਨ ਉਹ ਪਲ! ਉਹ ਪਲ ਹੀ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ। ਸਿਰ 'ਚ ਉਹਨਾਂ ਪਲਾਂ ਦੇ ਹੀ ਝਲਕਾਰੇ ਪੈਂਦੇ ਨੇ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ, ਬਲਰਾਜ ਸਰ ਯਾਂ ਜਿਰਾਦੂ ਦਾ ਨਾਟਕ 'ਸ਼ਹਿਰ ਮੇਰੇ ਦੀ ਪਾਗਲ ਔਰਤ' ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਉਦੋਂ। ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੈਨਵਸ ਵਾਲੇ ਇਸ ਨਾਟਕ ਨੇ ਬਲਰਾਜ ਸਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਟੁੰਬਿਆ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚਲੇ ਪਾਗਲਪਨ ਨੇ ਮੋਹ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੰਚਣ ਕਰਨਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਰੰਗਮੰਚੀ ਵੰਗਾਰ ਹੈ। ਮਤਲਬ ਹਰ ਵਾਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਬਲਰਾਜ ਸਰ। ਮੇਰਾ ਰੋਲ 'ਮਲਿਕਾ' ਦਾ ਸੀ। ਪਾਗਲ ਔਰਤ ਵਾਲਾ। ਰਿਹਰਸਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਤਰਣ ਦਾ ਅਮਲ। ਮੈਂ 'ਮਲਿਕਾ' ਵਾਂਗ ਸੋਚਦੀ... ਉਸ ਵਾਂਗ ਉਠਦੀ.. ਬੈਠਦੀ.. ਤੇ ਉਸ ਵਾਂਗ ਤੁਰਦੀ। ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਕਿ 'ਮਲਿਕਾ' ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ ਵਿਹਾਰ 'ਚ ਵੀ ਇਕ ਅਸਾਵਾਂਪਨ ਦਿਖੇ। ਮੈਂ ਸੱਚੀਓਂ ਹੀ ਪਾਗਲ ਲੱਗਾਂ। ਰਿਹਰਸਲ ਦੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਨਾਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਬਲਰਾਜ ਸਰ ਦੀ ਸਖਤ ਹਦਾਇਤ ਸੀ ਇਹ। ਸਭ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਵਾਲੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਬੁਲਾਉਂਦੇ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੈਂ ਸਿਮਰਨ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਨਾ ਭੁੱਲ ਗਈ। ਲੱਗਣਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਲੰਬੀ ਚੱਲੀ ਰਿਹਰਸਲ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਮਰਨ ਨਹੀਂ, ਮਲਿਕਾ ਹਾਂ..ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਪਾਗਲ ਔਰਤ, ਜਿਸ ਦੇ 'ਸੱਜਣ ਪੁਰਸ਼' ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਪਾਰਕ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਸ ਲਈ ਉਜਾੜਣ 'ਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਨੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਰਕ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਹੇਠਾਂ ਤੇਲ ਦਾ ਅਥਾਹ

ਭੰਡਾਰ ਹੈ...ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਦਾ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਇਹ ਖਿਲਵਾੜ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ...ਤੇ ਮੈਂ ਪਰੀਆਂ ਵਰਗੀ 'ਮਲਿਕਾ' ਨੇ ਇਹਨਾਂ 'ਸੱਜਣ ਪੁਰਸ਼' ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਗੰਦੇ ਗਟਰ 'ਚ ਸੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰਨਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਬਲਰਾਜ ਸਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਸਰ, ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਸੱਜਣ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਤੀ ਨਾਮ ਦਾ ਸ਼ਖਸ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਰਹੇ?' ਹਮੇਸ਼ਾ ਗੰਭੀਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਬਲਰਾਜ ਸਰ ਹੱਸ ਪਏ ਸਨ ਮੇਰੇ ਇਸ ਪਾਗਲਪਨ 'ਤੇ। ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, 'ਕੀਪ ਅੱਪ ਦਿਸ ਸਪਰਿਟ..ਬੈਸਟ ਐਕਟਰਸ ਦਾ ਅਵਾਰਡ ਪੱਕਾ ਹੈ ਤੇਰਾ ਇਸ ਵਾਰ।' ਮਤਲਬ ਬਲਰਾਜ ਸਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਮਰਨ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, 'ਮਲਿਕਾ' ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹਾਂ। ਉਧਰ 'ਅਕਸ' ਦੇ ਸਭ ਰੰਗ ਕਰਮੀਆਂ ਦਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰ 'ਨਾਟਕ ਉਤਸਵ' ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਇਹ ਨਾਟਕ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸਥਾਨ ਲਏਗਾ। ਫਿਰ 'ਨਾਟਕ ਅਕਾਦਮੀ' ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੇ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ੋਅ ਕਰਨ ਦਾ 'ਕੋਨਟ੍ਰੈਕਟ' ਮਿਲੇਗਾ। ਸਭ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸਨ...। ਪਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਡਰ ਸੀ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਦੇਵ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੇ ਮੇਰਾ ਅਨੁਮਾਨ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਸਭ ਕੁਝ! ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ 'ਗਰੈਂਡ ਰਿਹਰਸਲ' ਸੀ ਡਰੈਸ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਸੈਟ ਸਮੇਤ। ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਾਲਾ ਕੁੰਦਨ ਕਿੰਨੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਉਸ ਦਿਨ ਲਈ ਮੰਨਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਦਿੱਲਿਓਂ ਆਪਣੇ ਜਾਦੂਮਈ 'ਲਾਈਟ ਸਿਸਟਮ' ਨਾਲ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਲਰਾਜ ਸਰ ਨੇ ਨਾਟਕ ਦੇ ਕੁਝ 'ਕਰਿਟਕ' ਵੀ ਬੁਲਾਏ ਸਨ। ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਬਲਰਾਜ ਸਰ।...ਤੇ ਮੈਂ ਗਾਇਬ ਸਾਂ ਉਸ ਦਿਨ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੱਸਿਆਂ। ਉਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਸੀ। ਦੇਵ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਤੂਫਾਨ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਨਸਿਕਿਉਰ ਫੀਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ। ਤੇ ਦੋਸ਼ ਮੇਰੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹੋਣ ਸਿਰ ਮੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੇ। ਹੋਰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਸੀ ਦੇਵ ਦਾ। ਇਕ ਲਕੀਰ ਵਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਉਸ ਨੇ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿਣਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਫੈਸਲਾ ਮੇਰਾ ਸੀ। ਤੇ ਲੈਣਾ ਵੀ ਉਸੇ ਪਲ ਸੀ।

ਫਿਰ ਉਹ ਪਲ ਬੀਤ ਗਿਆ। ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ...

ਤੇ ਇਸ ਪਲ, ਦੇਖ ਲਉ, ਕਮਰੇ 'ਚ ਬਿਖਰੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਕਿਰਚਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਹਾਂ। ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ, ਇਸ ਵਾਰ ਵੀ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਹਰ ਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਹੋਵੇਗਾ ਵੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਲੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ' ਮੈਂ ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਵਾਂਗੀ। ਬਿਨ ਆਹਟ ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰ ਲੌਬੀ 'ਚ... ਤੇ ਲੌਬੀ ਤੋਂ ਕਿਚਨ ਵੱਲ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਆਪਣੇ ਲਈ ਚਾਹ ਤਿਆਰ ਕਰਾਂਗੀ। ਕੁਝ ਖਾਣ ਲਈ ਲੱਭਾਂਗੀ। ਨਜ਼ਰ ਦੇਵ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਹੋਵੇਗੀ ਉਦੋਂ। ਫਿਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕਾਲਜ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਝੂਠਾ ਝੂਠਾ ਹੱਸਾਂਗੀ। ਫਿਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ 'ਕੈਪਰੀ ਪੈਂਟ' ਦੇ ਨਾਲ ਸਕਿਨ ਟਾਈਟ 'ਟੀ ਸ਼ਰਟ' ਪਾ ਦੇਵ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਪਾਸ ਪਾਸ ਘੁੰਮਾਂਗੀ। ਦੇਵ ਉਦੋਂ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਹੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਯਕੀਨਨ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੇਵ ਮੈਨੂੰ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਹਾਂ 'ਚ ਭਰ ਲਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਝੂਠਾ ਜਿਹਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਾਂਗੀ। ਐਵੇਂ ਬੋਲੀ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਦੇਵ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਸੁਣੀ ਜਾਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਦੇਵ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਦਾ ਸੇਕ ਝੱਲਾਂਗੀ। ਸੁਰਖ਼ਰੂ ਹੋ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਹੋਵਾਂਗੀ, ਮੇਰਾ ਇਹ ਕਮਰਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੰਪੋਜ਼ ਦੀ ਹੈਵੀ ਡੋਜ਼ ਹੋਵੇਗੀ। ਨੀਂਦ ਦਾ ਝੂਟਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਆਪਣੀ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਹੋਵਾਂਗੀ ਫਿਰ। ਸਿਰ ਸਟੇਜ ਬਣਿਆ ਦਿਖੇਗਾ। ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦੇ ਬੋਲ ਤਾਂਡਵ ਨ੍ਰਿਤ ਕਰਨਗੇ। ਉਸ ਦਾ ਡਮਰੂ ਵੱਜੇਗਾ। ਕਹੇਗੀ, 'ਸੁਣੋ!...ਸੁਣੋ!" ਇਕ ਤਰਫਾ ਸੇਕ... ਸੇਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ...ਉਹ 'ਰੇਪ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਹਾਂਗੀ, 'ਚੁੱਪ ਕਰ ਚੰਦਰੀਏ। ਜ਼ਰਾ ਲਕੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠ...ਫ਼ੇਰ ਬੋਲ।'

ਕਿੱਥੇ ਗਈ ਹਮੀਦਾ ??/ਭਗਵੰਤ ਰਸੂਲਪੁਰੀ (10.5.1968)

ਜਦੋਂ ਦਾ ਫ਼ਾਤਿਮਾ ਦਾ ਸਾਡੇ ਘਰ ਕੈਲੋਨਾ ਵਿਖੇ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਵੱਧਿਆ ਹੈ, ਮੇਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਲੜੀਆਂ ਬਣ ਬਣ ਕੇ ਜੁੜਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਘਰ ਆ ਪਹਿਲਾ-ਪਹਿਲ ਫ਼ਾਤਿਮਾ ਬੁਰਕੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਬੁਰਕੇ ਵਿਚ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ। ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇਖਣ ਲਈ ਤੜਫਦਾ ਰਹਿੰਦਾ... ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਜਦੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਬੁਰਕਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਦੀ ਜਿਹਦੀ ਗੋਡਿਆਂ ਦੀ ਤਕਲੀਫ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਮਸਾਂ ਹੀ ਤੁਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਇਕੱਲਤਾ ਤੋਂ ਅੱਕਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੁਰਸੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੇ ਵਿਚੋਂ ਹਮੀਦਾ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦਿਸਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਕਦੇ ਨੂਰੀ ਦਾ... ਉਸ ਹਮੀਦਾ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਬੰਗਿਆਂ ਵਿਖੇ ਮੇਰੇ ਨਾਨਕੇ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਇਸ ਸੁੰਨੇ ਘਰ ਵਿਚ ਮੇਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਦੌੜਦੀਆਂ ਸਨ।

000

... ਉਸ ਦਿਨ ਅਜੇ ਹਫ਼ਤਾ ਕੁ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਬੈਰਸੀਆਂ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਬੈਰਸੀਆਂ ਦੇ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਕਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਜੇਰਾ ਕਰਕੇ ਖੂੰਡੀ ਚੁੱਕ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੁਰਦਾ ਤੁਰਦਾ ਅੱਡੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਅੱਡੇ ਛੱਡ ਕੇ ਆਉਣ ਲਈ ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗੇੜਾ ਕੱਢ ਕੇ ਅੱਡੇ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

... ਅੱਡੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਭਾਵੇਂ ਕੱਚਾ ਹੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਪਰੋਪਰਟੀ ਡੀਲਰਾਂ ਦੇ ਖੋਖਿਆਂ ਨੁਮਾ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੇ ਰੌਣਕਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਬੈਰਸੀਆਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਹੁਣ ਵਾਹਵਾ ਰੌਣਕਾਂ ਸਨ। ਸਗਲੀ ਚਮਾਰ ਦਾ ਚਾਹ ਵਾਲਾ ਖੋਖਾ ਉਦੋਂ ਵਾਹਵਾ ਚੱਲ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਆਲੂਆਂ ਵਾਲੇ ਪਰੋਠੇ ਵੀ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਸਕੂਲੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਅੱਡੇ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਿਚ ਚਾਹ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਗਲੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਸਗਲੀ ਤੂੰ ਨਿਆਣੇ ਕਿਓਂ ਪੜ੍ਹਨੋ ਹਟਾ ਦਿੱਤੇ?' ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ 'ਚਾਚਾ ਇਹਨਾਂ ਕਿਹੜਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਲੱਗਣਾ!'

ਇਨ੍ਹਾਂ ਡੀਲਰਾਂ ਨੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਕੇ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰਕੇ ਵੇਚਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਜੈਲਾ ਤਾਂ ਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦਾ ਸੀ, ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਡੀਲਰੀ ਰਾਸ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਕੈਨੇਡਾ ਰਹਿੰਦਾ ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਦਸ ਕੀਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਕਲੋਨੀ ਕੱਟ ਕੇ ਵੇਚਣ ਬਾਰੇ ਕਹਿ ਹੱਟਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਕੋ ਹੀ ਰਟ ਲਾਈ ਰੱਖੀ ਸੀ, 'ਕਮਲਿਆ ਜ਼ਮੀਨ ਤਾਂ ਜੱਟ ਦੀ ਮਾਂ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਮੇਰੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਾਹੇ ਵੇਚੀ ਚਾਹੇ ਰੱਖੀਂ।' ਖ਼ੈਰ... ਮੈਂ ਸਾਸਰੀਕਾਲ, ਰਾਮ ਰਾਮ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਈ ਚਿਹਰੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਪਛਾਣ 'ਚ ਵੀ ਨਾ ਆਉਂਦੇ, ਮੋਟੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਲੀਆਂ ਐਨਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨੀਝ ਲਾ ਕੇ ਦੇਖਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ।

ਮੈਂ ਰਤਾ ਖੜਾ ਹੋ ਕੇ ਟਾਹਲੀ ਥੱਲੇ ਬੈਠੇ ਡੀਲਰਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਸੋਚਿਆ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀਵਾਂਗਾ, ਹੋਰ ਲਾਗੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਉੱਠ ਕੇ ਸਕੂਟਰ ਵੱਲ

ਆਹੁਲਿਆ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਪਛਾਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਸਕਿਆ ਪਰ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਤੋਰ ਤੋਂ ਮੈਂ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਲਿਆ, "ਹੈਂ! ... ਇਹ ਤਾਂ ਦੀਨਾ ਆ!" ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਲਮਰੇਟਾ ਸਕੂਟਰ ਅਤੇ ਫਿਰ ਧੂੜ ਦਾ ਵਰੋਲਾ ਹੀ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਟਾਹਲੀ ਥੱਲੇ ਆ ਪਾਣੀ ਪੀ ਚਿੱਟੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਦਾੜ੍ਹੀ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰ ਮੈਂ ਸਗਲੀ ਦੇ ਚਾਹ ਵਾਲੇ ਖੋਖੇ 'ਤੇ ਆ ਸਗਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਬਈ ਜੁਆਨਾ, ਆਹ ਕੌਣ ਸੀ ਭਲਾ?"

"ਬਜ਼ੁਰਗਾ ਤੇਰਾ ਯਾਰ ਪੰਡਤ ਦੀਨਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਮੁੰਡਾ ਕਿਸ਼ੋਰੀ ਲਾਲ।"

"ਅੱਛਾ, ਕਿਵੇਂ ਆਏ ਸੀ?"

"ਬਸ ਐਵੇਂ ਆਏ ਸੀ?" ... ਲੰਘਦੇ ਲੰਘਦੇ ਘੜੀ ਪਲ ਰੁਕ ਗਏ। ਆਏ ਤਾਂ ਉਹ ਜੈਲੇ ਡੀਲਰ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਸੀ। ਭਲਾ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਤਾਂ ਮਿਲੇ ਬਗੈਰ ਹੀ ਨਵਾਂਸ਼ਹਿਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦਾ।

... ਸੱਚਮੁੱਚ ਦੀਨਾ ਮੇਰਾ ਬੜਾ ਬਦਨਸੀਬ ਯਾਰ ਸੀ। ਹਰਿਗੁਪਾਲ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਨੇ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਲੱਕ ਤੋੜਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਰੌਲਿਆਂ ਵੇਲੇ ਮਾਰੀ ਗਈ ਪਤਨੀ ਤੋਂ ਉਹ ਐਨਾ ਦੁੱਖੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਦੁੱਖੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

... ਬਚਪਨ ਅਸੀਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਇੱਕਠਿਆਂ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਪਰ ਪੜ੍ਹੇ ਅਸੀਂ ਇੱਕਠੇ ਹੀ ਸਾਂ। ਪੰਡਤਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬੋਦੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖੀ ਬੋਦੀ ਵੇਖਕੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਟਿੱਚਰਾਂ ਕਰਦੇ। ਕੋਈ ਉਹਦੀ ਬੋਦੀ ਖਿੱਚ ਕੇ ਨੱਠ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਅਤਿ ਦਾ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਸੀ। ਸਿੱਧ-ਪਧਰਾ ਦੀਨਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਦੁੱਖੀ ਹੋ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ। ਉਹ ਮਾੜੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਟ ਤਾਂ ਨਾ ਸਕਦਾ, ਬੱਸ ਨਿਹੋਰਾ ਜਿਹਾ ਝਾੜਦਾ।

"ਕੋਈ ਨਾ ਜੋਗੀਆ ਦੱਸੂੰ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਘਰ ਜਾ ਕੇ, ਜੇ ਅੰਮਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕੁੱਟ ਨਾ ਪਵਾਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਬਾਣੀਏ ਦਾ ਪੁੱਤ ਨ੍ਹੀ।"

"ਲੈ ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਪੱਕਾ ਬੇਲੀ ਆਂ... ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਦਾਂ ਈਂ ਕਰਦਾ ਸੀ,... ਤੂੰ ਅੰਮਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਦੱਸੀਂ, ਉਹ ਬੜੀ ਚੰਦਰੀ ਆ ਮੇਰੀ ਫੈਂਟੀ ਲਾਹੂ...।" ਮੈਂ ਲਿਲਕੜੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ।

"ਹੂੰ ਜੋਗੀ ... ਸੱਪ ਕੱਢਣਾ ਜੋਗੀ!!" ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਪੂੰਝਦਾ ਐਨਾ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ।

... ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਪਈ ਜੋਗੀ ਦੀ ਅੱਲ੍ਹ ਦਾ ਵੀ ਅਜੀਬ ਕਿੱਸਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਨਹਿਰ ਵਾਲੇ ਖੇਤਾਂ 'ਚ ਪਸ਼ੂ ਚਾਰਨ ਲੈ ਜਾਂਦਾ, ਨਾਲ ਹੀ ਦੀਨਾ ਤੇ ਰਹੀਮਾਂ ਵੀ ਹੁੰਦੇ, ਅਸੀਂ ਅਖਰੋਟਾਂ ਨਾਲ, 'ਨੱਕਾ-ਪੂਰ' ਖੇਡਦੇ ਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਮੈਂ ਅਖਰੋਟਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ, ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਮੋੜਨ ਚਲੇ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਨਹਿਰ 'ਚ ਪਾਣੀ ਪਲਾਉਣ। ਨਹਿਰ 'ਚ ਪਿੱਛਿਓਂ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਸੱਪ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੇ... ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਸੱਪ... ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਕੋਲੋਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਸੱਪ ਮਾਰਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਘੱਟ ਹੀ ਜਹਿਰੀਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਨਹਿਰ 'ਚੋਂ ਸੱਪ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅਖਰੋਟ ਖੇਡਦੇ ਦੀਨੇ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਲਾਗੇ ਜਾ ਸੁੱਟਿਆ। ਸੱਪ ਦੇਖ ਕੇ ਦੀਨਾ ਤਾਂ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਰਹੀਮਾਂ ਵੀ ਡਰ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸੱਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਜਾਣ ਹੀ ਲੱਗਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਸੱਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਗੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਮੈਂ ਦਬਾ-ਸੱਟ ਸੱਪ ਨੂੰ ਪੂਛੋਂ ਫੱੜ ਕੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਮਾਰਿਆ। ਸੱਪ ਥਾਏਂ ਹੀ ਰੀੜ ਦੀ ਹੱਡੀ ਟੁੱਟਣ ਕਾਰਨ ਵਿਸ਼ ਘੋਲਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ।

"ਉਏ ਤੂੰ ਤਾਂ ਯਾਰ ਬੜੇ ਜਿਗਰੇ ਵਾਲਾ... ਸੱਪ ਤੋਂ ਵੀ ਨੀਂ ਡਰਿਆ।" ਰਹੀਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝਦਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

"ਇਹ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ 'ਚ ਪਾਣੀ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਇਹਤੋਂ ਵੀ

ਖਤਰਨਾਕ ਸੱਪਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਕੀਤਾ ਆ।" ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ੇਖੀ ਪੱਟ 'ਤੇ ਥਾਪੀ ਮਾਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਾ।

"ਓਏ ਰਹੀਮਿਆਂ ਏਹਦਾ ਦਾਦਾ-ਬਾਬਾ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਨਸਲ 'ਚੋਂ ਹੋਊ... ਐਵੇਂ ਤਾਂ ਨੀਂ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗੂੰ ਸੱਪ ਦੇਖ ਕੇ ਮੋਕ ਮਾਰਦਾ।" ਦੀਨਾ ਰਹੀਮੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ।

ਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਦਰੱਸੇ ਹੋ ਰਹੇ ਡਰਾਮੇ 'ਚ ਮੈਨੂੰ ਦੀਨੇ ਹੁਣਾ ਨੇ ਮਾਸਟਰਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸੱਪ ਮਾਰਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਕੇ ਜੋਗੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਦਰੱਸੇ 'ਚ ਖੇਡੇ ਡਰਾਮੇ 'ਚ ਮੈਂ ਜੋਗੀ ਦਾ ਸਾਂਗ ਵੀ ਖ਼ੂਬ ਵਧੀਆ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਦੀਨੇ ਹੁਣਾ ਨੇ ਪਾਈ ਜੋਗੀ ਦੀ ਅੱਲ੍ਹ ਨੇ ਰਹਿੰਦੀ-ਖੂੰਹਦੀ ਕਸਰ ਵੀ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਰਹੀਮਾ ਬੜਾ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ, "ਬਚ ਕੇ ਬਈ ਸੱਪ ਨਾ ਕੱਢ ਦੇਵੇ... ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਭਰੋਸਾ, ਕਦੋਂ ਸੱਪ ਛੱਡ ਦੇਣ, ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਸੱਪ ਸੁਸਰੀ ਵਾਂਗ ਸਿਲਾ ਦੇਊ।"

ਤੇ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਬਾਅਦ ਪੰਡਤ ਦੀਨਾ ਫਿਰ ਸਾਡੇ 'ਚ ਘੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਅੰਮਾਂ ਵੀ ਦੀਨੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਡਾਂਟਦੀ, "ਗੱਲ ਸੁਣ ਵੇ ਬੇਸ਼ਰਮਾ... ਤੂੰ ਇਹਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਿਹਾ ਕਰ, ਹਲਾ! ਫੇਰ ਇਹ ਬਿਚਾਰਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਗਊ ਪੁੱਤ ਆ।" ਮੇਰੀ ਅੰਮਾ ਦੀਨੇ ਨੂੰ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾ ਲੈਂਦੀ।

ਦੀਨੇ ਹੁਰਾਂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਘਰ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੱਧੀ ਛੁੱਟੀ ਵੇਲੇ ਦੀਨਾ ਸਾਡੇ ਘਰੋਂ ਹੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਾ। ਮੇਰੇ ਮਗਰੇ ਲਗ ਕੇ ਉਹ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ 'ਅੰਮਾਂ' ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰ ਗਈ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਦੀਨੇ ਦੇ ਬਾਪ ਨੇ ਕਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਤੇ ਵਿਆਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਇਆ। ਫਿਰ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਦੀਨੇ ਨੇ ਆਪ ਬਾਪ ਵਾਲਾ ਵਿਆਜੂ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸਾਂਭ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੌਲਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂਛਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰੋੜਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਲਿਆਕਤ ਅਲੀ ਤੇ ਦੀਨੇ ਨਾਲ ਯਾਰੀ ਇੰਨ ਬਿੰਨ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਹੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਮੇਲਾ ਹੋਣਾ, ਜਾਂ ਛਿੰਝ ਹੋਣੀ ਅਸੀਂ ਇੱਕਠੇ ਜਾਂਦੇ। ਡਾਗਾਂ ਫੜੀ ਨਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਮੇਲੇ 'ਚ ਚੌੜੇ ਹੋ ਕੇ ਫਿਰਦੇ, ਵੈਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਰਾਤਾਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੇ। ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਮੇਲੇ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਲਾਚੜ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ, "ਯਾਰ ਨੂਰੀ ਨੂੰ ਲੈ ਆਉਣਾ ਸੀ।" ਲਿਆਕਤ ਅਲੀ ਦੇ ਟੱਬਰ 'ਚੋਂ ਨੂਰੀ 'ਤੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੱਸ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਨਹਿਰ ਦੇ ਸੂਏ 'ਤੇ ਟੱਕਰੀ ਵੀ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਪਿਆਰ-ਪੀਂਘ ਦਾ ਲਿਆਕਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ।

"ਟੱਲ ਜਾ ਜੱਟਾ, ਉਹਦੇ ਵੀਰਾ ਨੇ ਲੱਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਵਿਚਾਲਿਓਂ ਪਾੜ ਦੇਣਾ ਆ।"

"ਲੈ ਆਵੇਂ ਪਾੜ ਦੇਣਗੇ।" ਮੈਂ ਰਤਾ ਚੌੜਾ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਦੇ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਦੀ ਚੱਕੀ 'ਚ ਫੱਸੇ, ਮੇਲੇ-ਛਿੰਜਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸਰ ਗਏ। ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਵੰਡਾਉਂਦੇ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦੀ, ਜਦੋਂ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦੇ ਘਰ ਕਿਸ਼ੋਰੀ ਲਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਲਮਰੇਟਾ ਸਕੂਟਰ ਮੇਰੇ ਮੂਹਰੇ ਮੂਹਰੇ ਧੂੜ ਉਡਾਉਂਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸਪਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਲਿਆਕਤਾ ਅਲੀ ਢੋਲੀ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਤੇ ਲਿਆਕਤ ਨੇ ਦਾਰੂ ਪੀ ਕੇ ਭੰਗੜੇ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਵਿਹੜਾ ਭੁੱਬਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਡੂੰਘੀ ਰਾਤ ਗਏ ਅਸੀਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੇ ਸਾਂ। ਲਿਆਕਤ ਤੋਂ ਨਿੱਖੜਦਿਆਂ ਨਾਲੀਂ 'ਚ ਪੈਰ ਪੈਣ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਉਥੇ ਹੀ ਮੂਧਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਬੜਾ ਪਾਣੀਉਂ ਪਾਣੀ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਫਿਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗਾਰੇ ਨਾਲ ਲਿਬੜੇ ਨੂੰ ਨਾਲੀ ਲਾਗਿਓਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। 'ਅੰਮਾਂ' ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਬਾਪੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲੰਮਾ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ।

... ਮੇਰਾ ਵੀ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਮੁੰਡਾ ਹੋਇਆ ਗੁਲਜਾਰੀ। ਅਜੇ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਦਸਾਂ ਕੁ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ 'ਚ ਰੌਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਆ ਵੜੀਆਂ

ਸਨ। ਸ਼ਿਲੇ ਦੀ ਪੀੜ ਹੰਢਾ ਰਹੀ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਸਵਰਨੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਮਾਰ ਵੱਢ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਸੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਪੀਲਾ ਜ਼ਰਦ ਹੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਮੇਰਾ ਯਾਰ ਲਿਆਕਤ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆ ਕੇ, ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, "ਭਾਬੀ ਤੂੰ ਰਤਾ ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰ... ਮੈਂ ਗਿੱਟੇ ਛਾਂਗ ਦੂੰ ਜਿਹੜਾ ਲੁਟੇਰਾ ਪਿੰਡ ਵੜਿਆ ... ਮੇਰੇ ਹੁੰਦੇ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ।" ਪਰ ਐਨੇ ਇੱਜੜ ਮੂਹਰੇ ਉਹਦੀ ਇਕੱਲੇ ਦੀ ਕੀਹਨੇ ਸੁਣਨੀ ਸੀ।

ਦੀਨਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਹੂ ਸੁਕਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਨਵੀਂ ਖ਼ਬਰ ਮੇਰੇ ਕੰਨੀਂ ਪਾਉਂਦਾ, "ਓਏ ਜੋਗੀਆ, ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਪੂਰਾ ਘਰ ਬਾਣੀਆ ਦਾ ਵੱਢ ਤਾ... ਫਲਾਣੇ ਪਿੰਡ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਨਾਨੀਆਂ ਸ਼ਰੇਆਮ ਘੜੀਸ ਕੇ ਲੈ ਗਏ... ਘਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਗਏ... ਫਲਾਣੇ ਪਿੰਡ..." ਉਹ ਬੋਲਦਾ ਬੋਲਦਾ ਰੁੱਕ ਜਾਂਦਾ... ਸਾਹ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਿਵੇਂ।

"ਓਏ ਕਮਲਿਆ ਹੌਸਲਾ ਰੱਖ... ਲਿਆਕਤ ਅਲੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨੀਂ ਹੁੰਦਾ... ਹਾਂ ਭਾਬੀ ਬੱਸ ਤੂੰ ਗਹਿਣਾ-ਗੱਟਾ ਤਿਆਰ ਰੱਖੀਂ, ਪਤਾ ਨੀ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਨੱਠਣਾ ਪੈਜੇ... ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਿੰਦਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ... ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਲਹੂ ਲੱਗ ਜਾਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਭਰੋਸਾ।"

ਫਿਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਖਾਲੀ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਅਸੀਂ ਸਭ ਕੁੱਝ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਲੈ ਲਈ ਸੀ, ਪਰ ਦੀਨੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਾਪੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕਲੀ ਦੇਖ ਦੇ ਦੀਨੇ ਦੀ ਬਹੂ ਨੂੰ ਲੀਰਾਂ- ਲੀਰਾਂ ਕਰ ਦੇ ਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦੀਨਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਨੂੰ ਮੋਢੀਂ ਚੁੱਕੀ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ੋਰੀ ਲਾਲ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਫੜੀ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਰੋਂਦਾ ਦੀਨਾ ਝੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ। ਫਿਰ ਅਗਲੇ ਪਲ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਪਾਣੀ ਸਿੰਮ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਖਿਲਰੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ, ਜਨਾਨੀਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ 'ਚ ਸਿਮਦਾ ਲਹੂ, ਸੁਆਹ ਬਣੇ ਘਰ ਆ ਆ ਕੇ ਹਨੇਰਾ ਜਿਹਾ ਆਉਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਇਧਰ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਰਾਹੀਂ ਬੰਗੇ ਪਹੁੰਚੇ ਸੀ ਤਾਂ ਇਧਰ ਵੀ ਰੌਲਾ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਘਰੇ ਕੇ ਏਧਰੇ ਲੋਕ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਹਦਾ ਦਾਅ ਲੱਗਦਾ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ। ਕੋਈ ਘਰ ਲੁੱਟਣ ਆ ਵੜਦਾ... ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਅਸੀਂ ਕਾਫ਼ਲੇ ਨਾਲ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਬਾਰਡਰ 'ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਬੰਗੇ ਆ ਗਏ ਸੀ। ਬੰਗੇ ਮੇਰੇ ਨਾਨਕੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਰੌਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੰਗੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਮਹੀਨਾ ਮਹੀਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਜਾਂਦਾ। ਉਥੇ ਮੇਰੀ ਅੱਟੀ-ਸੱਟੀ ਹਮੀਦਾ ਨਾਲ ਵੀ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਨਾਨੀ ਨੂੰ ਬਿੜਕ ਸੀ।

"ਕਹਿੰਦੇ ਹਮੀਦਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਬੰਗੇ ਕੈਂਪ 'ਚ ਚਲੇ ਗਈ।" ਮੈਂ ਨਾਨੀ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ।

"ਲੈ ਤੂੰ ਤਾਂ ਯਾਰ ਪਾਗਲ ਏਂ। ਉਹਨੇ ਏਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਆਪਣੀ ਇੱਜਤ ਲੀਰਾ ਕਰਵਾਉਣੀ ਸੀ।" ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

ਹਾਂ, ਮੈਂ ਪਾਗਲ ਹੀ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ... ਹਮੀਦਾ ਵਰਗੀਆਂ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇਖ ਕੇ। ਸਾਨੂੰ ਏਥੇ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਬੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕੈਂਪ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਰਾਹੋਂ, ਅੱਪਰਾ, ਗੁਣਾਚੌਰ ਤੇ ਹੋਰ ਲਾਗਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਸ ਕੈਂਪ ਵਿਚ 'ਕੱਠੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਨਾਨਕੇ ਘਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਘਰ ਸਾਰੇ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਨਾਨੀ ਤੇ ਹੋਰ ਦੋ-ਚਾਰ ਤੀਮੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਦੇ ਧੱਬੇ ਪਕਾ ਕੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਖਵਾਉਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਨਾਨਕੇ ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਇਕ ਘਰ ਸੀ ਰਹਿਮਤ

ਅਲੀ ਦਾ। ਉਹਦੀਆਂ ਪੰਜ ਮੁਟਿਆਰ ਧੀਆਂ ਸਨ। ਕਿਤੇ ਦੰਗਾਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਲਿਆ ਪਈ ਰਹਿਮਤ ਅਜੇ ਕੈਂਪ 'ਚ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਹ ਘਰ 'ਚ ਹੀ ਲੁਕਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਰਹਿਮਤ ਦੇ ਘਰ ਅੱਗੇ ਲਲਕਾਰੇ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਅੰਦਰੋਂ ਕੋਈ ਨਿਕਲੇ ਨਾ, ਬੂਹਾ ਤੋੜ ਕੇ ਦੰਗਾਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਰਹਿਮਤ ਅਲੀ ਦੀਆਂ ਡਰ ਨਾਲ ਖੂੰਜੇ ਲੱਗੀਆਂ ਚਾਰੇ ਧੀਆਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੀੜੇ ਪਾਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਤੌਬਾ !! ਤੌਬਾ!! ਸਾਰਾ ਘਰ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਹਿਮਤ ਉਦੋਂ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਦਹੀਂ ਲੈਣ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਗਿਆ।

ਰਹਿਮਤ ਅਲੀ ਦੀ ਜੋ ਪੰਜਵੀਂ ਧੀ ਸੀ ਉਹ ਮੇਰੀ ਨਾਨੀ ਦੇ ਘਰ ਦਾਲ ਲੈਣ ਗਈ ਸੀ। ਤੇ ਮੇਰੀ ਨਾਨੀ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਲਕੋ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹਨੇ ਗਲੀ 'ਚੋਂ ਦੰਗਾਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਰੌਲੀ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਪਰ ਹਫ਼ਤੇ ਕੁ ਬਾਅਦ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਕਰਮੀ ਨੇ ਰਹਿਮਤ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਧੀ ਲਕੋ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਨਾਨੀ ਦਾ ਬੂਰਾ ਬੰਨਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, "ਏ ਕਰਮੀਏਂ ਕੱਢ ਮੁਸਲੀ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਤੈਂ ਭੋਰੇ 'ਚ ਲਕੋਈ ਹੋਈ ਆ।" ਮੇਰੀ ਨਾਨੀ ਵੀ ਜਵੇ ਵਾਲੀ ਬੁੜੀ ਸੀ। ਉਹ ਡਾਂਗ ਕੱਢ ਕੇ ਬੂਹੇ ਮੋਹਰੇ ਖੜ ਗਈ, "ਆਓ ਖਾਂ ਜ਼ਰਾ ਮੇਰੇ ਘਰ, ਕਿਹੜੇ ਮਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤ ਆਉਂਦੇ ।" ਸਾਰੇ ਡਰ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਗਏ ਸਨ।

ਹਾਂ, ਸੱਚ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਰਹਿਮਤ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਮੂੰਹ ਨਾ ਕਰੇ। ਮੇਰੀ ਨਾਨੀ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ। ਜਾਹ ਵੇ ਜੋਗੀਆ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਟਿੱਬੇ 'ਚ ਸੁੱਟ ਆ, ਐਵੇਂ ਮੁਸ਼ਕ ਮਾਰਨਗੀਆਂ। ਮੈਂ ਗੱਡੇ 'ਤੇ ਲੱਦਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੋ ਕੇ ਟਿੱਬੇ 'ਤੇ ਗੱਡਾ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਲਾਹੁਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੱਡੀ ਕੁੜੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੇਖ ਦੇ ਹਿੱਲ ਗਿਆ... ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹਦਾ ਭਰ ਜੋਬਨ ਸਰੀਰ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਥੇ ਹੀ ਗੱਡਾ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਤੁਰਿਆ... ਨਾਨੀ ਦੱਸਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੈਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਸੀਂ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਸਿਆਣਿਆਂ ਕੋਲ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ ਸੀ। ਤੂੰ ਪਾਗਲਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਕੁ ਬੰਗਿਆਂ 'ਚ ਲੱਗਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਕੈਂਪ ਅਟਾਰੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ। ਲੋਕੀ ਕੈਂਪ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਬੱਚਿਆ ਸਾਮਾਨ ਚੁੱਕ-ਚੁੱਕ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਤੇ ਮੈਂ ਉਜੜੇ ਹੋਏ ਕੈਂਪ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨਵੀਂ ਰਜਾਈ ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਘਰ ਆ ਨਾਨੀ ਮੋਹਰੇ ਰੱਖ ਕੇ ਖੋਹਲਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਵੇਂ ਜੰਮੇ ਨਿਆਣੇ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਸੁੰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

"ਵੇ ਮੂਰਖਾ ਏਹਨੂੰ ਕਿਥੋਂ ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆ, ਜਾਹ ਸੁੱਟ ਆ ਉੱਥੇ ਹੀ, ਸਾਡੇ ਘਰ ਬਥੇਰੀਆਂ ਰਜਾਈਆਂ।" ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੱਥਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਹਾਲਾਤ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੋਣ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਨਵਾਂਸ਼ਹਿਰ ਲਾਗੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬੈਰਸੀਆਂ ਵਿਖੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅਲਾਟ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਜੜ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਭਾਂਅ ਭਾਂਅ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਸੰਪਰਕ 'ਚ ਆਈ ਸਾਡੀ ਬਰਾਦਰੀ ਦੀ ਔਰਤ ਜਿਹਦਾ ਪਤੀ ਉਧਰ ਰੌਲਿਆਂ 'ਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੰਡਤ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦੇ ਘਰ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਔਰਤ ਸਿਮਰਨ ਕੌਰ ਤੋਂ ਸ਼ੀਲਾ ਦੇਵੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਸ਼ੀਲਾ ਦੇਵੀ ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੇਰਾ ਮੋਹ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਹਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੀ ਹਰਿਗੁਪਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਹਦੀ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੇ ਜਿਹਦੀ ਲਾਸ਼ ਸਾਡੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸ਼ਕ ਮਾਰਦੀ ਲੱਭੀ ਸੀ।

... ਹਰਿਗੁਪਾਲ ਦਾ ਚੇਤਾ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਬੁੱਢੇ ਗੋਡਿਆਂ ਦੀ ਪੀੜ ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਭੁੱਲ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਹਰਿਗੁਪਾਲ ਤੇ ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਮੁੰਡਾ ਸੁਰਿੰਦਰ ਹਾਣੀ ਹੀ ਸਨ, ਇਕ ਵਾਰ ਉਹ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਮੋਟਰ ਤੇ ਆ ਗਏ, ਉਦੋਂ ਉਹ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਸਨ। ਹਰਿਗੁਪਾਲ ਆਉਂਦਾ ਹੀ ਟਪੂਸੀਆਂ ਮਾਰਦਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਬਾਬੂ ਅਹੀਂ ਅੱਜ ਤੇਰਾ ਸਾਰਾ ਹਦਵਾਣਿਆਂ ਦਾ ਬਾੜਾ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦੇਣਾ...।"

"ਓਏ ਸ਼ੇਰੋ ਜੀ ਸਦਕੇ ਕਰੋ...।"

"ਬੋਰੀ ਭਰ ਕੇ ਲਿਜਾਵਾਂਗੇ ਅੱਜ ਤਾਂ... ਚਾਰ ਦਿਨ ਰੱਜ ਰੱਜ ਖਾਵਾਂਗੇ।"

"ਸਹੁਰੀ ਦਿਆਂ ਪੁੱਤ ਕਿਹਦਾ ਤੂੰ ਆਖਰ... ਬਾਣੀਏਂ ਦਾ ਈ ਨਾ... ਉਹ ਤਾਂ ਜਿਥੇ ਜਾਣ ਹੂੰਝਾ ਫੇਰ ਜਾਂਦੇ ਆ।" ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਮਲਿਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ। ਦਬਾਸਟ ਬਾੜੇ 'ਚ ਦੜੰਗੇ ਮਾਰਦੇ ਜਾ ਵੜੇ... ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਹਦਵਾਣੇ ਤੋੜ ਕੇ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਚਲ੍ਹੇ 'ਚ ਸੁੱਟੀ ਜਾਣ... ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਹਦਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਕੌਲੀਆਂ ਵਰਗੇ ਖੱਪੜਾਂ 'ਚ ਮੂਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਹਦਵਾਣੇ ਬੋਰੀ 'ਚ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ।

"ਬਾਪੂ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਨ੍ਹੀਂ ਪੀ ਹੋਇਆ ਹਦਵਾਣਿਆਂ ਦਾ ਪਾਣੀ...।" ਹਰਿਗੁਪਾਲ ਮੂੰਹ 'ਚ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਜਦੀਕ ਜਾ ਕੇ ਨੱਕ ਨਾਲ ਸੁੰਘਣ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਹਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਸਮਝ ਆ ਗਈ। "ਖੜ ਜਾ ਰਤਾ ਹਰੀ ਦੇ ਬੱਚਿਆ।" ਤੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਹਿੜ-ਹਿੜ ਕਰਕੇ ਭੱਜ ਪਏ ਸਨ। ਉਹ ਬਾਹਲਾ ਹੀ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਸੀ। ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਚੁਸਤ, ਮੈਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਪੰਡਤ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, "ਬਈ ਪੰਡਤਾ ਤੇਰਾ ਇਹ ਨੇਕ ਹਰੀ ਕਰੂ ਕੁਝ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ।"

ਫਿਰ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਦੇਖ ਬਈ ਜੋਗੀਆ ਕਿਸਮਤ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਗੜ ਹੀ ਆਉਣ। ... ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਦੀਨੇ ਦੇ ਤਿੰਨੋਂ ਮੁੰਡੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ, ਕਿਸ਼ੋਰੀ ਲਾਲ ਤੇ ਹਰਿਗੁਪਾਲ ਨੇਕ ਨਿਕਲੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡ 'ਚ ਹੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਦੁਕਾਨ ਪਾਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਥੋਕ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਛੋਟੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਪਰਚੂਨ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਹਰਿਗੋਪਾਲ ਨੇ ਜਦੋਂ ਬੀ. ਏ. ਕਰ ਲਈ, ਉਹਨੇ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਕਾਰਖਾਨਾ ਖੋਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬੂਹੇ ਤਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਜਾਲੀਆਂ ਬਣਾਉਂਦਾ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਛੱਡ ਆਏ ਹਵੇਲੀਆਂ ਵਰਗੇ ਘਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੜ ਇਧਰ ਉਸਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਦੀਨੇ ਨੇ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈਂਦਾ, ਉਹਦੇ ਮੁੰਡੇ ਵੀ ਮੇਰਾ ਦੀਨੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੋਹ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਦੀਨਾ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵੱਧ ਹੀ ਪੈਸੇ ਲੈਂਦਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਨ ਤੇ ਲੈ ਵੀ ਲੈਂਦਾ ਪਰ ਉਹਦੇ ਮੁੰਡੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪੈਸੇ ਲੈ ਲੈਂਦੇ। ਜਦ ਮੈਂ ਇਕ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਲਈ ਲਿਆਂਦੇ ਸਾਮਾਨ ਦੇ ਦੀਨੇ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, "ਓਏ ਜੋਗੀਆ... ਓਏ ਕਮਲਿਆ... ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਲਵਾਂ ... ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਤੋਂ...।" ਤੇ ਉਦੋਂ ਉਹ ਬੋਲਦਾ ਬੋਲਦਾ ਅਤਿ ਦਾ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

...ਦੀਨਾ ਅਜੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬਿਮਾਰੀ ਫੈਲਣ ਨਾਲ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਦੇ ਨੂੰ ਹੀ ਛੱਡ ਤੁਰੀ ਸੀ। ਉਹ 'ਕੱਤੇ' ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਅਸੀਂ ਏਹਦੇ ਬਾਪ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਥੱਲੇ ਸਾਂ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮੇਰੇ ਪਿਉ ਨੇ ਦੀਨੇ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਆਂਦਾ ਸੀ। ਇਕੋ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਦੇ ਹੀ ਰਿੜ੍ਹਨ ਲੱਗੇ ਸਾਂ, ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਮੇਰਾ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਦੀਨਾ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਦਾਲ ਪੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਤੇ ਫਿਰ ਦੀਨੇ ਦੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਸਾਡਾ ਕਰਜ਼ਾ ਅੱਧਾ ਕੁ ਮਾਫ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਮੋਹ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਮੈਂ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਨਾ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਦੀਨਾ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਕਾਮੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਹੱਥ ਸਾਡੇ ਘਰੇ ਰਾਸ਼ਨ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਨਾ ਆਉਣ 'ਤੇ ਗੱਲ-ਗੱਲ ਨਿਹੋਰੇ ਮਾਰਦਾ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਗੱਲ ਆਲੇ ਟਾਲੇ ਪਾ ਕੇ ਮਸਾਂ ਹੀ ਪਿੱਛਾ ਛੁਡਾਉਂਦਾ।

ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਸਕਦਾ ਹਰਿਗੁਪਾਲ ਨੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਈ ਕਾਮੇ ਰੱਖ ਲਏ ਸਨ। ਲਿਖਤ ਪੜ੍ਹਤ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਕਲਰਕ ਵੀ ਰੱਖ ਲਏ, ਫਿਰ ਤਾਂ ਪੰਡਤ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਨਵੀਂ ਕਾਰ 'ਚ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

ਚੰਗੇ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਹੇ ਪੰਡਤ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਉਹਦਾ ਹੀਰੇ ਵਰਗਾ ਜੁਆਨ ਹਰਿਗੁਪਾਲ ਇੰਝ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਾਸ਼ ਬਣ ਕੇ ਪੈ ਜਾਵੇਗਾ।

ਸਰਪੰਚ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੇ ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕੱਚੇ ਰਾਹੇ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, "ਬਜ਼ੁਰਗਾ ਕਿੱਧਰ ਐਨੀ ਧੁੱਪ 'ਚ ... ਮੁੰਡਾ ਹੈ ਨ੍ਹੀਂ ਸੀ ਘਰੇ...?"

ਮੈਂ ਐਨਕਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਝਾਕਦਿਆਂ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ? "ਕੌਣ ਬਈ... ਸਰਪੰਚ ਐ?" ਫਿਰ ਮੈਂ ਰੁੱਕ ਕੇ ਮੂੰਹ ਉਪਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, "ਯਾਰ ਮੈਂ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਐਵੇਂ ਗੇੜਾ ਮਾਰਨ ਆਇਆ ਸੀ, ਘਰੇ ਵੀ ਸਮਾਂ ਨੀ ਲੰਘਦਾ।"

"ਚੰਗਾ-ਚੰਗਾ ਠੀਕ ਆ... ਹਾਂ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿਆ ਕਰ... ਉਹ ਤਾਂ ਜਮਾਂ ਈ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਜਿਦਣ ਦਾ ਹਰੀ...।"

ਸਰਪੰਚ ਆਪ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਹਰਿਗੁਪਾਲ ਦੇ ਭੂਤ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਲਾ ਗਿਆ ਸੀ।

...ਉਹ ਦਿਨ ਰਾਤ ਕਾਫ਼ੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਨੌਂ ਕੁ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੈਂ ਮੋਟਰ ਤੋਂ ਆ ਨਹਾ ਕੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਓਪਰਾ ਬੰਦਾ ਵੇਹੜੇ 'ਚ ਆਉਂਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਤੇ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਾ ਖਾਂਦਾ ਰੁਕ ਗਿਆ ਸੀ,

"ਬਾਪੂ ਜੀ ਮੈਂ ਕਾਰਖਾਨੇ ਤੋਂ ਆਇਆਂ।"

"ਹਾਂ, ਦੱਸ ਕੀ ਗੱਲ ?"

"ਉਹ ...ਹ. ਆਪਣੇ ਬਾਬੂ ਹਰਿਗੁਪਾਲ ਨੂੰ ਲੈ ਗਏ...।"

ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉੱਠ ਪਿਆ ਸੀ, "ਕੌਣ ਲੈ ਗਏ ਬਈ... ਕਿਥੇ ਲੈ ਗਏ?"

"ਕਹਿੰਦੇ ਅੱਤਵਾਦੀ ਆਏ ਸੀ... ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਮਰੂਤੀ ਕਾਰ 'ਚ ਬੈਠ ਕੇ ਲੈ ਗਏ... ਬਾਬੂ ਹਰਿਗੁਪਾਲ ਬਸ ਲੇਲੜੀਆਂ ਹੀ ਕੱਢਦਾ ਰਿਹਾ।"

ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰਾ ਬੁੱਢਾ ਸਰੀਰ ਮਿੱਟੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਹੱਥ ਪੈਰ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਰੋਟੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਛੱਡ, ਕਾਰਖਾਨੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮੁੰਡੇ ਤੇ ਸਵਰਨੀ ਵੀ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਹੀ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਕਾਰਖਾਨੇ ਪਿੱਟ-ਸ਼ਿਆਪਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਤੇ ਸ਼ੀਲਾ ਦੇਵੀ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਗਲੇ ਲੱਗ ਕੇ ਸ਼ੀਲਾ ਦੇਵੀ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਹਟਕੋਰੇ ਭਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਸਾਂ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, "ਨਾਹ ਭਾਬੀ ਹੋਇਆ ਕੀ ਏ?"

"ਹੋਣਾ ਕੀ ਭਰਾਵਾ... ਚਾਰ ਜਣੇ ਆਏ ਬੰਦੂਕ ਲੈ ਕੇ... ਬਸ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹਰੀ ਨੂੰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦਖਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਲਿਆ, "ਤੂੰ ਈ ਆ ਉਏ ਹਰੀ?" ਇਕ ਬੋਲਿਆ। ਫਿਰ ਜੀ ਉਹ ਘਰ ਨੂੰ ਲੈ ਤੁਰੇ ਸੁਕਰ ਕਰ ਤੂੰ ਬਾਕੀ ਦੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ... ਨਈਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੱਜ ਸੀ... ਜਦੋਂ... ਜਦੋਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਮੂਹਰੇ ਲੱਗਿਆ ਹਰੀ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਸਾਹ ਹੀ ਨਿਕਲ ਗਏ... ਸਾਰੇ ਨਿਆਣੇ ਡਰ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਏ।"

"ਕੀ ਕਹਿ ਗਏ, ਉਹ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ?" ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ।

"ਕਹਿੰਦੇ ਜੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਸੋਧ ਦਿਆਂਗੇ।" ਘਬਰਾਇਆ ਕਿਸ਼ੋਰੀ ਲਾਲ ਬੋਲਿਆ।

ਫਿਰ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਅਸੀਂ ਠਾਣੇ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਿਸ਼ੋਰੀ ਹੁਣੀਂ ਬੰਦੇ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਵੀ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਹਿਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਨੂੰ ਕਾਰ ਪਾ ਲਈ ਸੀ। ਕਾਰ ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਕਮਾਦੀ 'ਚ ਜਾ ਵੜੇ ਸਨ। ਕਮਾਦੀ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸਿਰ ਜਿੱਡੀ ਜਿੱਡੀ, ਜੰਗਲ ਵਾਂਗ ਸੰਘਣੀ ਸੀ। ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਖੇਤ ਕਮਾਦੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਕਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਸ਼ੋਰੀ ਲਾਲ ਹੁਣੀ ਮੁਰਝਾਏ ਜਿਹੇ ਮੂੰਹ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਪਰਤ ਆਏ ਸਨ। ਮੁੜਦਿਆਂ ਵਕਤ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਗੱਡੀ ਆਈ ਸੀ। ਕਾਰ ਖੜ੍ਹੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਸੀ, "ਸਾਹਬ ਜੀ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਓ।"

ਉਦੋਂ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਹੀ ਤਾਂ ਡਰਿਆ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਸਹਿਮ ਦੀ ਪਰਤ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਸੀ। ਪੰਡਤ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੀਲਾ ਦੇਵੀ ਹੁਣਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਹੌਸਲਾ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੁਸ-ਬੁਸ ਕਰਨਾ ਥੰਮਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਰਿਹਾ।

ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਗਿਆ ਲੱਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਝੁਰੜੀਆਂ ਪਲਾਂ 'ਚ ਹੀ ਹੋਰ ਉਭਰ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਹਰੀ ਦੇ ਅਗਵਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਚੁੱਪ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬੋਲਦਾ।

ਉਸ ਰਾਤ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੀ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੁੱਤਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਭਾਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਆਪ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਜਦ ਮੈਂ ਤੇ ਸਵਰਨ ਕੌਰ ਦੀਨੇ ਹੁਣਾਂ ਦੇ ਘਰ ਗਏ, ਤਾਂ ਦੀਨਾ ਡਰਿਆ ਡਰਿਆ ਜਿਹਾ ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਖੂੰਡੀ ਲੈ ਕੇ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ।

"ਉਏ ਯਾਰ ਤੂੰ ਹੌਸਲਾ ਰੱਖ... ਕੁਝ ਨੀ ਹੁੰਦਾ ਉਹਨੂੰ ... ਪੈਸੇ ਪੂਸੇ ਲੈਣ ਦਾ ਮਾਰੇ ਈ ਅਗਵਾ ਕਰਦੇ ਆ, ਹੋਰ ਮਾਰਦੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਆ...।" ਮੈਂ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਲੱਗ ਜੂ ਅੱਜ ਭਲਕੇ ਪਤਾ।" ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ।

"ਭਰਾਵਾ ਇਹ ਸਭ ਇਹ ਗੋਰਖ ਧੰਦਾ ਹੈ... ਪਤਾ ਨ੍ਹੀ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਕੀ ਮਾਰ ਵਗੀ ਆ।... ਤੂੰ ਹੌਸਲਾ ਰੱਖ...।" ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਇਆ ਲੰਬੜਦਾਰ ਬੜੇ ਠਰੰਮੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਕੱਕੀ ਦਾੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦਾ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

"ਦੇਖ ਭਰਜਾਈ ਤੂੰ ਅੱਪਰੇ ਵਾਲੇ ਇੰਗਲੈਂਡੀਏ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨ੍ਹੀਂ ਸੁਣੀ, ਉਹਨੂੰ ਹਰਿਗੁਪਾਲ ਵਾਂਗੂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲੋਕ ਲੈ ਗਏ ਚੁੱਕ ਕੇ... ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੋ ਲੱਖ ਦਾ ਸੌਦਾ ਹੋਇਆ... ਮੁੰਡਾ ਉਨਾਂ ਛੱਡ 'ਤਾ।" ਮੈਂ ਸ਼ੀਲਾ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਸਭ ਹਰਿਗੁਪਾਲ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਉਹ ਦਿਨ ਨਾ ਆਇਆ। ਕਾਰਖਾਨਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਜਿੰਦਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸ਼ੋਰੀ ਲਾਲ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਘਰ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਮੇਰੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਤੇ ਸਵਰਨੀ ਸਵੇਰ ਜਾ ਕੇ ਘਰੋਂ ਰੋਟੀ ਪਕਾ ਕੇ ਦੀਨੇ ਹੁਣਾਂ ਨੂੰ ਖਵਾ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਇੰਝ ਉਡੀਕਦਿਆਂ ਉਡੀਕਦਿਆਂ ਹੀ ਚਾਰ ਪੰਜ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਈਆਂ ਫਲਾਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਰੱਖ ਜਾਉ... ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਮੁੰਡਾ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਊ ਤੇ ਦੀਨੇ ਹੁਣਾ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਪੈਸੇ ਵੀ ਦਸੇ ਟਿਕਾਣੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੇ। ... ਪਰ ਹਾਲੇ ਤੀਕ ਹਰਿਗੁਪਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੇਰਾ ਖੇਤਾਂ 'ਚ ਜਾਣ ਨੂੰ ਭੋਰਾ ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਸਾਡਾ ਨੌਕਰ ਮੰਗਲੀ ਤਾਂ ਡਰਦਾ ਮੂੰਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਕਮਾਦੀ ਦੇ ਚਾਰ ਕੁ ਖੇਤ ਬੀਜੇ ਸਨ। ਉਹ ਹੁਣ ਉਹ ਵੱਢਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਕਮਾਦੀ ਵਾਲੇ ਖੇਤ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਕਮਾਦੀ ਵਿਚ ਹਰਿਗੁਪਾਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅੱਤਵਾਦੀ ਸਪਨ ਹੋਏ ਸਨ, ਹਰ ਕੋਈ ਏਧਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ... ਕੀ ਪਤਾ ਕਦੋਂ ਉਹ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦੇਣ। ਆਪਣੇ ਨੌਕਰ ਮੰਗਲੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਜਿਗਰੇ ਨਾਲ ਕਮਾਦੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਲਾਉਣ ਲਈ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ।

"ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਜੇ ਉਹ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਾਲੇ ਅੱਤਵਾਦੀ ਉੱਥੇ ਹੋਏ... ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਰ ਦੇਣਗੇ... ਕਹਿੰਦੇ ਭਈਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰਦੇ ਆ...।" ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਘਰ ਰਹਿੰਦੇ ਮੰਗਲੀ

ਨੇ ਕਿੰਨੀ ਭੋਲੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ 'ਚ ਕੌੜੀ ਜ਼ਹਿਰ ਵਾਰਗੀ ਗੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਘਰੋਂ ਸਵਰਨੀ ਵੀ ਮੰਗਲੀ ਨੂੰ ਪੁੱਤਾਂ ਵਾਂਗ ਮੋਹ ਕਰਦੀ ਸੀ।

"ਉਏ ਨਹੀਂ ਕਮਲਿਆ... ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ ਤੈਨੂੰ... ਐਵੇਂ ਮੋਕ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੈ।" ਮੈਂ ਖੁਸ਼ਕ ਜਿਹਾ ਹਾਸਾ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹੱਸਿਆ ਸੀ।

ਮੋਟਰ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਜਾਹ ਤੂੰ ਮੰਗਲੀ ਪੁੱਤ ਬਾਜਰਾ ਵੱਢ ਆ ਦੋ ਚਾਰ ਭਰੀਆਂ... ਮੈਂ ਆਪ ਹੌਲੀ-ਸਹਿਜੇ ਨੱਕੇ ਮੋੜ ਲਊਂ...।" ਉਹਨੂੰ ਬਾਜਰੇ ਵੱਲ ਤੋਰ ਮੈਂ ਕਮਾਦੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ।

ਪਾਣੀ ਕਿਆਰੇ ਦੇ ਧੁਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮੈਂ ਉੱਠ ਤੁਰਿਆ ਸੀ। ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਕਮਾਦੀ ਦੇ ਗੰਨੇ ਟੁੱਟੇ ਮੈਂ ਨੀਝ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਜਾਂਦਾ, "ਸ਼ਾਇਦ ਇਧਰ ਆਏ ਹੋਣ।" ਸੋਚ ਕੇ ਡਰਦਾ ਜਾਂਦਾ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਿਆਰੇ ਦੇ ਅੱਧ ਕੁ 'ਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਸੜੀ ਹੋਈ ਬੂ ਆਉਂਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਧੁਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿਆਰਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਬੂ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਤੇ ਮੈਂ ਬੂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਬੰਨੇ ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ... ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਲਾਸ਼ 'ਚੋਂ ਮੁਸ਼ਕ ਆ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਮੰਗਲੀ ਨੂੰ ਹਾਕ ਮਾਰੀ ਸੀ, "ਓਅ... ਓ... ਮੰਗਲੀ ਭੱਜ ਕੇ ਆ ਛੇਤੀ।" ਹਾਕ ਮਾਰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਸਾਹ ਚੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੰਗਲੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆਉਣ 'ਤੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਉਏ ਮੰਗਲੀ ਐਂ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਲੋਥ ਮੁਸ਼ਕ ਮਾਰਦੀ ਹੋਵੇ... ਹੋ ਤਾਂ ਗਹਾਂ... ਐਥੋਂ ਮੁਸ਼ਕ ਜਿਹਾ ਬਾਹਲਾ ਆਉਂਦਾ।"

"ਮੈਂ ਦੇਖਦਾਂ ਬਾਬੂ।" ਕਹਿੰਦਾ ਮੰਗਲੀ ਕਮਾਦੀ 'ਚ ਜਾ ਵੜਿਆ ਸੀ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀ ਰੌਲੀ ਵਰਗੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਸੀ, "ਬਾਪੂ ਇਹ ਤਾਂ ਲਾਸ਼ ਆ... ਫੁੱਲੀ ਹੋਈ...।"

ਤੇ ਪਲਾਂ 'ਚ ਮੰਗਲੀ ਬੰਦੇ 'ਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ। ਲਾਸ਼ ਜਦੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਆਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਧਾਹੀਂ ਰੋ ਪਿਆ ਸੀ। ਹਰਿ ਗੁਪਾਲ ਫੁੱਲੀ ਹੋਈ, ਮੁਸ਼ਕ ਮਾਰਦੀ ਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਿਆ ਸੀ। ਲਾਸ਼ ਦੀ ਖਬਰ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ 'ਚ ਮੂੰਹੋਂ ਮੂੰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ। ਦੀਨਾ ਤੇ ਸ਼ੀਲਾ ਹੁਣੀਂ ਸਾਰੇ ਭੱਜ ਆਏ ਸਨ।

"ਮੇਰਾ ਹੀਰਾ ...ਕਿਥੇ ਆ ਮੇਰਾ ਹੀਰਾ... ਉਏ ਮੂਰਖੋ .. . ਏਹ ਕੀ ਤੂੰ ਕਹਿਰ ਕੀਤਾ... ਏਹਦੀ ਥਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ... ਉਏ ਜਾਲਮੋਂ ਹਾਏ ... ਹਾਏ।" ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰਦੀ ਸ਼ੀਲਾ ਦੇਵੀ ਹਰਿਗੁਪਾਲ ਦੀ ਲਾਸ਼ 'ਤੇ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਅਲੱਗ ਅੱਥਰੂ ਕੇਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਖੂੰਡੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਵੀ ਖੜਾ ਕੰਬੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ੀਲਾ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਕਰਕੇ ਪਾਣੀ ਪਿਆਇਆ ਸੀ। ਉਹਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਹਰਿ ਗੁਪਾਲ ਦੀ ਗਲੀ ਸੜੀ ਹੋਈ ਚਮੜੀ ਚੁੰਮੜ ਗਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਉਹਦੀ ਲਾਸ਼ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਗਾਏ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਦਿਮਾਗ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੱਲ ਹੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਰਗੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਦੰਗਿਆਂ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਵੇਲੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਲਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਫਿਰ ਮੈਂ ਘਰ ਨੂੰ ਆ ਗਿਆ। ਦੋ ਚਿੱਤੀ ਜਿਹੀ 'ਚ ਪਿਆ ਮੈਂ ਸਵਰਨੀ ਨੂੰ ਹਾਕ ਮਾਰੀ ਸੀ ? "ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸ਼ਿੰਦੇ ਦੀ ਮਾਂ... ਉਰੇ ਆ ਜਰਾ...।"

ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਾਗੇ ਆ ਖੜੀ, "ਕੀ ਆ ਸ਼ਿੰਦੇ ਦੇ ਬਾਪੂ ਸੁੱਖ ਤਾਂ ਹੈ।"

"ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਕੀ ਹੁਣ ਗੋਲੀ ਵੱਜੀ ਆ... ਰੋਟੀ ਦਾ ਟੁੱਕ ਤੇ ਦੇਹ ਮੈਨੂੰ ਮੈਂ ਦੀਨੇ ਵੱਲ ਜਾਣਾ।"

"ਹਲਾ।" ਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦੇ ਗਈ ਸੀ।

ਮੈਂ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਤਾਂ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਪਰ ਸੰਘੋਂ ਰੋਟੀ ਲੰਘਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਡੇੜ ਕੁ ਰੋਟੀ ਖਾ ਮੈਂ ਉੱਠ ਤੁਰਿਆ ਸੀ।

ਅੱਡੇ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਰੁਕ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਖੂੰਡੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਨਾਲ ਘਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ। ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਇਆ ਮੇਰਾ ਪੋਤਾ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਵਾਲੀ ਲੈਣ ਆਇਆ ਸੀ। ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਮੇਰਾ ਆਪਣੇ ਖ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਜੇਬ 'ਚ ਹੱਥ ਚਲੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬੈਰਸੀਆਂ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਪੇਟੀ ਵਿਚੋਂ ਚਾਬੀ ਕੱਢ ਕੇ ਖ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਪਾ ਲਈ ਸੀ। ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਚਾਬੀ ਨਿਕਲਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਚਾਬੀ ਲਿਆਕਤ ਅਲੀ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਵੱਢ ਟੁੱਕ ਦੇਖ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਜਿੰਦਾ ਲਾ ਕੇ ਕੈਂਪ 'ਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਉਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਲੁੱਟਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲਿਆਕਤ ਅਲੀ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਜਿੰਦਾ ਤੋੜ ਕੇ ਸਾਰਾ ਘਰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਇਕ ਨੀ ਚੱਲੀ ਸੀ ਪਰ ਲਿਆਕਤ ਅਲੀ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਕੁੱਜਾ ਜਿਹੜਾ ਚੱਪਣ ਰੱਖ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਸੀ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਈ ਸਾਲ ਸਾਂਭੀ ਰੱਖਿਆ। ਦੇਸ਼ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਏ ਨੂੰ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਲਿਆਕਤ ਅਲੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੋਂ ਵੀਜਾ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਪੁੱਛ ਕੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆ ਗਿਆ। ਬੂਹੇ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨੇ 'ਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ਸੀ, "ਉਹ ਜੋਗੀਆ!' ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਤ੍ਰਬਕ ਕੇ ਉੱਠਿਆ, "ਕੌਣ ?" ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਐਨਾ ਹੀ ਬੋਲ ਹੋਇਆ।

"ਮੈਂ ਯਾਰ ਲਿਆਕਤ ... ਲਿਆਕਤ ਅਲੀ... ਨਾਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆਇਆ ਯਾਰ ਮੈਂ।" ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਛਲਕ ਪਈਆਂ, ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ ਰੱਖੀ, ਚਾਹ ਪੀ ਕੇ ਤੁਰਨ ਲੱਗੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਰੋਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਇਕ ਕੱਪੜੇ 'ਚ ਬੰਨਿਆ ਕੁੱਜਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਉਹਨੂੰ ਫੜਾਉਂਦਿਆਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਲੈ ਯਾਰਾ ਆਪਣੀ ਅਮਾਨਤ ਸਾਂਭ ਲੈ ਹੁਣ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਹੁਣ ਹੋਰ ਨੀਂ ਸਾਂਭੀ ਜਾਂਦੀ ਹੁਣ ਮੈਂ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਨਾਲੇ ਪਤਾ ਨੀਂ ਕਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡਾ ਮੁੰਡਾ ਕੈਨੇਡਾ ਲੈ ਜਾਵੇ। "

"ਉਏ ਜੋਗੀਆ ਅਮਾਨਤ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਮਿਲ ਗਈ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਗਵਾਚੀ ਹੋਈ।" ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੁੜ ਜੱਫੀ ਪਾਉਂਦੇ ਆਖਿਆ ਸੀ।

"ਯਾਰ ਹਮੀਦਾ ਦਾ ਟੱਬਰ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੈਂਪ 'ਚ ਗਿਆ ਸੀ।"

"ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਕੈਂਪ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਗੱਡੀ 'ਚ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਅਟਾਰੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਕੋਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੱਡੀ ਘੇਰ ਲਈ, ਉਥੇ ਬੜੇ ਲੋਕ ਮਰੇ। ਹਮੀਦਾ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਵੱਢ ਸੁੱਟੇ, ਹਮੀਦਾ ਦਾ ਅੱਬਾ ਤੇ ਅੰਮਾ ਤਾਂ ਪਿੰਡ 'ਚ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ, ਹਮੀਦਾ ਇਕੱਲੀ ਹੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚੀ। ਇਕ ਸੇਠ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹਮੀਦਾ ਨੂੰ ਲੈ ਲਿਆ, ਫਿਰ ਉਹਦਾ ਨਿਕਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ... ਉਹਦਾ ਖ਼ਾਵੰਦ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਹਮੀਦਾ ਨੂੰ ਵੀ ਲੈ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਕਈ ਸਾਲ ਹੋਏ ਉਥੋਂ ਆਈ ਨਹੀਂ ਖਬਰੇ ਜੀਉਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ...।" ਲਿਆਕਤ ਅਲੀ ਨੇ ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਹਮੀਦਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

"ਅੱਛਾ ...ਆ।" ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਅੱਡਿਆ ਦਾ ਅੱਡਿਆ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ।

o oo

ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਸੋਚਦਾ ਦੀਨੇ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪੱਕੇ ਫਰਸ਼ ਵਾਲੇ ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗਮਲਿਆਂ 'ਚ ਲੱਗੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਪਾਣੀ ਨਾ ਪਾਉਣ ਕਰਕੇ ਮੁਰਝਾ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਗਹੁ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਲ ਨਿਗ੍ਹਾ ਮਾਰੀ ਸੀ। ਨੇੜੇ ਜਾਣ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਦਾਹੜੀ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਕਿਮੇ ਬੈਠੇ ਬਈ ?"

"ਬਸ ਉਂਝ ਹੀ।" ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਐਨਕਾਂ ਠੀਕ ਕਰਦਾ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

"ਦੇਖ ਬਈ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਹੁਣ ਐਂ ਢੇਰੀ ਢਾਹਿਆਂ ਨੀ ਸਰਨਾ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਾਂ... ਇਹ ਤਾਂ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਐ ਬਈ ਹਰਿਗੁਪਾਲ ਦਾ ਘਾਟਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ... ਤੁਸੀਂ ਕਾਰਖਾਨਾ

ਖੋਲ੍ਹੋ... ਦੁਕਾਨਾਂ ਚਲਾਓ।"

"ਯਾਰ ਜਦੋਂ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਆਂ ਤਾਂ ਭੁੱਬ ਨਿਕਲਦੀ ਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੋਗਾ ਸਿਆਂ ਮੈਂ ਨੀਂ ਰਹਿਣਾ ਹੁਣ ਏਥੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀਆਂ।"

"ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਉਧਰ ਕਰਨਾਲ ਵੱਲ ਚਲੇ ਜਾਣਾ... ਉਧਰ ਕੋਈ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਕੰਮ ਚਲਾ ਲਵਾਂਗੇ...।" ਕਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਨਹੀਂ ਯਾਰ ਐਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ... ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਬਚਪਨ ਦਾ ਸਾਥੀ ਆਂ... ਆਪਾਂ ਇਕ ਈ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਤਾ, ਤੂੰ ਭੁੱਲ ਗਿਆਂ... ਯਾਰ ਮੇਰਿਆ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਜੋਗੀ ਆ ਜੋਗੀ... ।"

"ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਜੋਗੀ ਨ੍ਹੀਂ... ਤੂੰ ਹੁਣ ਜੋਗੀ ਰਿਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ... ਜੇ ਜੋਗੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਪਾਂ ਨੂੰ ਭਵਾਂ ਭਵਾਂ ਕੇ ਮਾਰਦਾ ਜਿੱਦਾਂ ਨਹਿਰ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੱਢ ਸੱਪ ਮਾਰਦਾ ਸੀ ਭਵਾਂ ਭਵਾਂ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਅੱਲ ਆਉਂਦੇ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂੰਛੋਂ ਫੜ ਕੇ ਭਵਾਂ ਭਵਾਂ ਕੇ ਮਾਰਦਾ ਸੀਜਦੋਂ ਆਪਾ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਨਹਿਰ ਤੇ ਮੱਝਾ ਚਾਰਨ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ...।" ਦੀਨੇ ਨੇ ਹਰਖ਼ ਜਿਹੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ।

"ਅੱਛਾ ਭਰਾਵਾ!! ਕੁਲਯੁੱਗ ਆ ਗਿਆ। " ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਬਾ ਛਿੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਸ਼ੀਸੇ ਵਾਲੀਆਂ ਖਿਸਕ ਕੇ ਪੱਕੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਸੀ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ।

000

ਹੁਣ ਮੈਂ ਕਾਫੀ ਬਿਰਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਮੋਟੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਐਨਕਾਂ ਲੱਗ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਮਾੜੇ ਦਿਨ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਦੀਨੇ ਨਾਥ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਮੁੰਡੇ ਸਿਰ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਕਤਲ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਉਸ ਨੂੰ ਏਜੰਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੋ ਨੰਬਰ 'ਚ ਕੈਨੇਡਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨੇ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਸਟੇਅ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਫੇਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਕਲੋਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦਾ ਘਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਿਰਧ ਬੁੜੀ ਫਾਤਿਮਾ ਇਕੱਲੀ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ, ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਘਰ ਹੁੰਦੀ, ਕਦੇ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀ, ਕਦੇ ਉਹ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਉਹਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਹਮੀਦਾ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੋਂ ਭਰ ਜਵਾਨ ਹਮੀਦਾ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਲੱਭਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਜਿਹੜੀ ਉਜਾੜੇ ਵੇਲੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਲੇ ਗਈ ਸੀ। ਤੇ ਲਿਆਕਤ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਉਹਦੇ ਦੋ ਭਰਾ ਤਾਂ ਅਟਾਰੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਗੱਡੀ 'ਚ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਵੱਢ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਗਈ ਸੀ।

"ਜੇ ਹਮੀਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਜਾ ਆ ਜਾਵੇ।" ਮੈਂ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਘਰ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਆਪਣੀ ਕੁੜੀ ਕੋਲ ਬਰਨੰਨ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ,

"ਤੁਸੀਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਓਂ ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ ਉਜੜ ਕੇ ਗਏ ਸੀ।" ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਭੈਣ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕ ਗਿਆ ਸੀ।

"ਨਹੀਂ ਵੀਰਾ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੀ ਆਂ। ਉਥੇ ਸਾਡੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਸੌ ਘੁਮਾ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਜੜੇ ਤਾਂ ਨਾਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਂਦੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ-ਜਾਇਦਾਤਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਤੁਰੇ।"

"ਤੇ ਤੂੰ ??" ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਮਸਾ ਬੋਲਿਆ ਗਿਆ, ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਲਈਆਂ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕੁੱਝ ਲਕੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਲਕੋ ਨਾ ਸਕੀ। "ਇਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਈ ਏ।" ਮੈਂ ਮਨ

ਹੀ ਮਨ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝ ਕੇ ਉਹ ਫਿਰ ਬੋਲੀ ਸੀ, "ਜਦੋਂ ਟੱਬਰ ਨਾਲ ਗੱਡਿਆਂ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਅਸੀਂ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਲੱਗੇ ਕੈਂਪ 'ਚ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਬਰਕਤ ਉਲਾ ਦੇ ਵੈਲੀ ਮੁੰਡੇ ਗਫ਼ੂਰੇ ਨੇ ਬਰਛੀ ਦਿਖਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਗੱਡੇ ਤੋਂ ਲਾਹ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਹੋਰ ਵੈਲੀ ਸਨ, ਮੇਰੇ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਡਰ ਗਏ ਸਨ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਤੁਰ ਪਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਚੀਕੀ ਸੀ... ਅਸੀਂ .... ਬੀਰਾ....!!!"

ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਰੁਕ ਗਈ ਸੀ।

"ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਕੁੜੀ ਏਂ?" ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਬਣੀ ਰੇਤ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

"ਹਾਂ ਬੀਰਾ, ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰਾਂ ਦੀ ਧੀ ਆਂ, ਬਰਾੜ ਜੱਟਾ ਦੀ ਧੀ... ਹੁਣ ਕਾਹਦੀ ... ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ... ਉਹ ਵੇਲਾ ਚੇਤੇ ਕਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਮਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੁਣ ਬਰਕਤ ਉਲਾ ਦੀ ਨੂੰਹ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹਾਂ... ਹੁਣ ਪਿੱਛੇ ਕਿੱਥੇ ਝਾਕਿਆ ਜਾਂਦਾ... ਹਨੇਰੇ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੈ ਮੇਰਾ ਪਿਛਲਾ ਸਮਾਂ।"

ਮੈਂ ਉਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੰਗਿਆਂ ਕੈਂਪ 'ਚ ਚਾਰ ਮੁਸਲਿਮ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਡੇ ਤੋਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਲਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਈ ਸੀ...। ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਬੋਲਿਆ ਸੀ :

"ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਭੈਣ ਏਂ ਸਾਡੀ ਕੁੜੀ... ਆਹ ਲੈ ਰੱਖ ਲੈ।" ਮੈਂ ਜੇਬ 'ਚੋ ਪੰਜ ਡਾਲਰ ਕੱਢ ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਹ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਖਿਸਕ ਆਈ ਸੀ, ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਉਹਦੇ ਸਿਰ ਵੱਲ ਅੱਧਾ ਕੁ ਗਿਆ ਸੀ, ਫੇਰ...।

ਤੁਰਨ ਲੱਗੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਫਿਰ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਅਗਲੇ ਵੀਕ ਰੱਖੜੀ ਆ... ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਰੱਖੜੀ ਲੈ ਕੇ ਆਈ... ਹਲ੍ਹਾ... ਭੁੱਲੀਂ ਨਾ...।"

000

ਅੱਜ ਰੱਖੜੀ ਦਾ ਦਿਨ ਹੈ। ਮੈਂ ਨਹਾ ਕੇ ਨਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਬੈਠਾ ਉਹਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ 'ਅੱਜ ਕੀ ਗੱਲ ਏ?' ਉਹ ਕਈ ਵਾਰੀ ਕਹਿ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਵਾਰ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕੇ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਗੱਲ ਟਾਲ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਓਂ ਨਹੀਂ ਆਈ? ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਬੀਤ ਗਏ ਹਨ। ਜੱਕੋ ਤੱਕੀ ਕਰਦਾ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕਹਿ ਹੀ ਬੈਠਦਾ ਹਾਂ, 'ਫ਼ਰੀਦਾ ਨੇ ਆਉਣਾ ਸੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਰੱਖੜੀ ਲੈ ਕੇ... ਆਈ ਨ੍ਹੀ?"

ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਤੱਤਾ ਤੱਤਾ ਪਾਣੀ ਡੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, "ਹੈਂ!! ਕੀ?? ... ਨਾ ਅਸੀਂ ਨ੍ਹੀ ਬੰਨਾਉਣੀ ਮੁਸਲੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਰੱਖੜੀ, ਸਾਡੀ ਕੀ ਸ਼ਕੀਰੀ ਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ, ਐਵੇਂ ਝੱਲ ਪੁਣਾ ਖਿਲਾਰੀ ਜਾਂਦਾ।"

ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਖਬਰੇ ਇਹ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਹਮੀਦਾ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਨਾਟਕ ਜਿਹਾ ਕਰ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਖਬਰੇ... ਖਬਰੇ...?? ਮੈਂ ਮੋਟੀਆਂ ਐਨਕਾਂ ਵਿਚਦੀ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਝਾਕਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ' ਖਬਰੇ ਉਹ ਹਮੀਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਫਾਤਿਮਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਂਦੀ। ਕਿੱਥੇ ਗਈ ਹਮੀਦਾ?? ਆਈ ਨੀ ਅਜੇ ਤੀਕ??' ਪਰ ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਾਹਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੀ?? ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ??ਕਿਉਂ???

ਕੀਮਤ/ਗੁਰਮੀਤ ਕੜਿਆਲਵੀ (23-12-1968)

ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਚੀ ਸਾਰੀ ਚੀਕ ਮਾਰਾਂ। ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਕੰਧ ਵਿਚ ਮਾਰ ਕੇ ਫੋੜ ਲਵਾਂ।

ਕੀ ਦੱਸਾਂਗਾ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ?

ਇੱਕ ਔਰਤ ਨਾਲ ਬਦਤਮੀਜ਼ੀ ਕੀਤੀ।

ਔਰਤ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਡਿਊਲਡ ਕਾਸਟ।

ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮ।

ਬਾਪੂ ਦੀ ਰੂਹ ਜ਼ਰੂਰ ਦੁਖੀ ਹੋਈ ਹੋਊ।

ਬਾਪੂ, ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਕੀਮੀਆ ਉਰਫ ਲਾਲ ਸਲਾਮ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗਰੀਬਾਂ ਖਾਤਰ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ।

ਵਿਹੜੇ ਵਾਲੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਖਾਤਰ।

ਔਰਤਾਂ ਖਾਤਰ।

ਉਸ ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਕੀਮੀਏ ਉਰਫ ਲਾਲ ਸਲਾਮ ਦੇ ਪੋਤੇ ਨੇ ਗਰੀਬ ਦਲਿਤ ਔਰਤ ਨਾਲ ਵਧੀਕੀ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੂੰ ਜਾਤੀ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਿਹਾ। ਧੱਕੇ ਮਾਰੇ। ਅਪਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਫ਼!! ਕਿੰਨਾ ਗੰਭੀਰ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਹੈ ਮੇਰੇ 'ਤੇ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਉਤਾਰੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨੇ।

ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ।

ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ।

ਸੂਬੇ ਦੇ ਐਸ. ਸੀ. ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ।

ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਫਾਰ ਐਸ. ਸੀ., ਐਸ. ਟੀ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ।

ਮਹਿਲਾ ਆਯੋਗ ਨੂੰ।

ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਅਤੇ ਸੈਕਟਰੀ ਨੂੰ।

ਸ਼ਿਕਾਇਤ-ਕਰਤਾ ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਨੇ ਐਸ. ਸੀ., ਐਸ. ਟੀ. ਐਕਟ 1989 ਤਹਿਤ ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਗੁਹਾਰ ਲਾਈ ਹੈ। ਐਸ. ਸੀ., ਐਸ. ਟੀ. ਐਕਟ ਜਿਹੜਾ ਦਲਿਤਾਂ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਜਮਾਨਤ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋ ਕਸੂਰਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਮੇਰਾ ਕਸੂਰ ?

ਇਹ ਕਿ ਦਫਤਰ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਚੋਰੀਆਂ ਰੋਕਦਾ ਹਾਂ। ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਡਿਊਟੀ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹਾਂ!

ਉਪਰਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਲਈ ਕਮਾਊ ਪੁੱਤ ਨਹੀਂ!

ਆਪਣੇ ਮਾਤਹਿਤਾਂ ਨੂੰ 'ਲੁੱਟ' ਦੀ 'ਛੁੱਟੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ!

ਚਮਚਾਗਿਰੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ!

ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਡਿਊਟੀ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹਾਂ!

ਪਰ-ਟਿਵਾਣੇ ਤੇ ਆਰ. ਕੇ. ਬੋਹਤ ਵਰਗੇ ਆਖਦੇ ਨੇ ਕਿ ਮੈਂ ਦਫਤਰ ਦਾ ਮਾਹੌਲ 'ਸ਼ਾਂਤਮਈ' ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦਾ।

ਇੱਕ ਡਿਕਟੇਟਰ ਵਾਂਗੂੰ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਕੋਆਪਰੇਟਿਵ ਨੇਚਰ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਫਰਲੋ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।

ਟਿਵਾਣੇ ਤੇ ਬੋਹਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮੇਰੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਆਦਤਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮੇਰੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਵੀ ਇੱਕ ਚਾਲੂ ਟਾਈਪ ਔਰਤ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨੇ ਸਾਲ ਭਰ ਗਧੀ ਗੇੜ ਵਿਚ ਪਾਈ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਉਪਰਲੇ ਅਫਸਰ ਤਾਂ ਭਾਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਦੋਂ ਮੇਰੀ ਝੂਠੀ-ਸੱਚੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਜਾਏ ਤੇ ਕਦੋਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨੀ ਸਿਖਾਉਣ।

ਪਰ ਹੁਣ ?

ਹੁਣ ਤਾਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੀ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੈ।

ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਇਨਕੁਆਰੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਲੰਬਾ ਸਿਲਸਿਲਾ।

ਹਰ ਇਨਕੁਆਰੀ ਅਫਸਰ ਕੋਲ ਗਿੜਗਿੜਾਉਣਾ ਪਊ, "ਸਰ, ਮੈਂ ਬੇਕਸੂਰ ਹਾਂ।"

"ਕੀ ਜਿਸ ਔਰਤ ਨਾਲ ਤੂੰ ਬਦਤਮੀਜੀ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਕਸੂਰਵਾਰ ਹੈ ?"

ਪੜਤਾਲੀਆ ਅਫਸਰ ਦੀ ਇਸ ਵਿਅੰਗਮਈ ਪੁੱਛ ਦਾ ਕੀ ਉਤਰ ਦੇਵਾਂਗਾ।

-ਨਹੀਂ ਜੀ.....ਨਹੀਂ ਜੀ...ਮੈਂ ਸੌ ਫੀਸਦੀ ਸੱਚਾਂ।"

-ਇਨਸਾਫ ਕਰਾਂਗੇ।" ਆਖਦਾ ਪੜਤਾਲੀਆਂ ਅਫਸਰ ਤੁਰ ਜਾਵੇਗਾ।

ਕੌਣ ਸੱਚ ਮੰਨੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜਾਤੀ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਕੌਣ ਸੁਣੇਗਾ ? ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲੂ ਇਨਸਾਫ਼ ?

ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਤੋਂ.........?

ਸੈਕਟਰੀ ਤੋਂ..............?

ਮੰਤਰੀ ਤੋਂ.......ਜਿਹੜਾ ਆਏ ਸਾਲ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਬਦਲੀਆਂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਲਈ ਢੇਰਾਂ ਪੈਸੇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਕੀ ਇਨਸਾਫ ਲਈ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਹੱਥ ਅੱਡਣੇ ਪੈਣਗੇ ?

ਪਰ ਹੱਥ ਅੱਡਣਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਸਿੱਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਦਿਮਾਗ 'ਚ ਆਈ, ਬਾਪੂ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਕੀਮੀਆ ਅੱਗੇ ਆ ਖਲੋਂਦਾ, "ਹੱਥ ਅੱਡਿਆਂ ਕੋਈ ਇਨਸਾਫ ਝੋਲੀ ਨੀਂ ਪਾਉਂਦਾ....ਇਨਸਾਫ ਲੈਣ ਲਈ ਜੁੱਤੀ ਕਾਇਮ ਚਾਹੀਦੀ।"

ਕਿਸ-ਕਿਸ ਨੂੰ ਦੱਸੂੰ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰੂਹ ਵੱਸਦੀ ਐ। ਬਾਪੂ ਸਕੀਮੀਆ....ਜਿਹੜਾ ਵਿਹੜਿਆਂ-ਠੱਠੀਆਂ ਵਿੱਚ 'ਸਕੂਲਿੰਗ' ਕਰਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਚੇਤੰਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਵਾਂਗ...ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਵਗਦੀਆਂ ਨਲੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਲਿਬੜੇ-ਤਿਬੜੇ ਜੁਆਕ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਮੁਫ਼ਤ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਤਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਦਰਦ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੋ ਗਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚ ਚੁੱਕ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਹਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਦੁਆ ਕੇ 'ਪੈਰਾਂ ਸਿਰ' ਖੜੇ ਕਰਨ ਦਾ ਅਹਿਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅਹਿਦ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਬਾਪੂ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਕੀਮੀਏ ਉਰਫ਼ ਲਾਲ ਸਲਾਮ ਨਾਲ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਉਦੋਂ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਤੇਰਾਂ ਵਿੱਘਿਆਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਚ ਬੀਜੀ

ਫਸਲ ਦੂਜੇ-ਚੌਥੇ ਸਾਲ ਰੁੜ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਹੜ ਆਏ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਦਰਅਸਲ ਹੜ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਘੱਟ, ਟੱਬਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਉਂਦੇ ਸਨ।

ਹੜ ਦਾ ਸ਼ੂਕਦਾ ਪਾਣੀ ਮਾਲ-ਅਸਬਾਬ ਹੀ ਨਹੀਂ....ਟੱਬਰ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਵੀ ਰੋੜ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਭੁੱਖੇ ਮਰਨ ਦੀ ਨੌਬਤ ਆਣ ਬਣਦੀ ਸੀ।

ਬੇਘਰ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਮਜ਼ਾਕ ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਸਰਕਾਰੀ ਧਿਰ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਰਕਮਾਂ ਦੇ ਚੈਕ ਹੜ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਤਕਸੀਮ ਕਰਕੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਲਵਾ ਲੈਂਦੀ।

ਅਫ਼ਸਰਸ਼ਾਹੀ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦੀ ਬਾਂਦਰ ਵੰਡ ਕਰਦੀ। ਬਾਪੂ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਝੰਡਾ ਚੁੱਕੀ ਰੱਖਦਾ। ਅਫਸਰਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਆਢਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਉਸ ਅੰਦਰ ਪੋਤੇ ਨੂੰ ਅਫਸਰ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਸਿੱਕ ਪੈਦਾ ਹੋਈ।

-ਪੋਤਰਿਆਂ। ਦੱਬ ਕੇ ਪੜ੍ਹਲੈ। ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਤੂੰ ਅਪਸਰ ਬਣੇ ਔਰ ਐਸਾ ਅਪਸਰ ਜਿਹੜਾ ਭੀੜ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਖੜਾ ਦਿੱਸੇ।" ਦਾਦੇ ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਕੀਮੀਏ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਜਾਹਰ ਕਰਦਿਆਂ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ,

-ਯੁਧਵੀਰ ਨੂੰ ਅਪਸਰ ਬਣਾਉਣੈ। ਉਹ ਅਪਸਰ ਜੀਹਦੇ ਅਸੂਲ ਹੋਣ। ਜਿਹੜਾ ਟਕਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜ਼ਮੀਰ ਨਾ ਵੇਚੇ। ਜਿਹੜਾ ਲੋਕਾਂ ਅੱਗੇ ਮੰਗਤਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਅਡੇ...ਜਿਹੜਾ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ ਕਰੇ। ਟੱਬਰਾ! ਸੁਣਲੋ ਧਿਆਨ ਨਾਲ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਏਹਨੂੰ ਘਰਦੇ ਕੰਮ ਨੀ ਲਾਉਣਾ...ਆਵਦਾ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਸੰਭਾਲੋਂ ਜਿਵੇਂ ਸੰਭਲਦਾ। ਯੁਧਵੀਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨੀ। ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲਾਗਾ-ਦੇਗਾ ਨੀ।"

ਤੇ ਬਾਪੂ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਕੀਮੀਏ ਨਾਲ ਅਹਿਦ ਕਰਦਿਆਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇੱਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਖੇਤੀ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਘਟਦੀ ਗਈ ਪਰ ਮੇਰੀਆਂ ਡਿਗਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਧਦੀ ਗਈ ਸੀ।

ਭਲਾ ਨੌਕਰੀ ਹੱਥ 'ਤੇ ਧਰੀ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ?

ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਮੰਡੀ 'ਚ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਬੋਲੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ।

ਟੈਸਟਾਂ-ਇੰਟਰਵਿਊਆਂ ਦੇ ਲੰਮੇ ਗਧੀ ਗੇੜ

ਹਰ ਵਾਰ ਪੈਸਾ ਅੜਚਨ ਬਣਦਾ ਸੀ।

ਆਖਰ ਜਦੋਂ ਰੂੜੀ ਵਾਂਗ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਾਅਦ ਸੁਣੀ ਹੀ ਗਈ...

ਅਫਸਰ ਬਣਿਆ ਵੇਖਣ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਦਾਦਾ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਟੀਸ ਨਿਕਲਦੀ ਸੀ।

ਬਾਪੂ ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਭੈਣ ਭਰਾ 'ਭਾਈ ਜੀ' ਕਹਿੰਦੇ ਸਾਂ, ਦਾ ਪੈਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ। ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਯਾਰਾਂ-ਜੁੱਟਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਮੂੰਹ ਕੌੜਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਤਰਾਰੇ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਸਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ,

-ਯੁਧਵੀਰ ਸਿਆਂ ਪੁੱਤਰਾ! ਵੈਗਰੂ ਨੇ ਕੁਰਸੀ ਦਿੱਤੀ ਐ...ਪੈਰ ਨੀ ਛੱਡਣੇ ਪੁੱਤਰ। ਅਸੂਲਾਂ ਤੋਂ ਨੀ ਡਿੱਗਣਾ। ਬਾਬੇ ਦੀ ਮੜ੍ਹੀ ਪੂਜਣੀ ਐ...।"

ਬਾਬੇ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਕੀਮੀਏ ਉਰਫ ਲਾਲ ਸਲਾਮ ਦੀ ਮੜ੍ਹੀ ਹੀ ਤਾਂ ਪੂਜਦਾ ਆ ਰਿਹਾਂ।

ਜਦੋਂ ਟਿਵਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਰਗੇ, "ਯੱਧਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਤੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਨਹੀਂ ਚੱਲਣਾ ਆਉਂਦਾ।" ਦਾ ਉਲਾਂਭਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 'ਭੀੜ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਖੜਾ' ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ। ਮੇਰੇ 'ਭੀੜ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਖੜਾ' ਦਿੱਸਣ ਦੀ ਆਰ. ਕੇ. ਬੋਹਤ ਤੇ ਟਿਵਾਣਾ ਵਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਔਖਿਆਈ ਹੈ। ਉਹ ਧਮਕੀ ਵਰਗੀ ਨਸੀਬਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ,

-ਸੰਧੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੀ ਟਰਾਈ ਕਰੋ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਮਾਹੌਲ 'ਚ ਐਨਾ ਸਖਤ ਔਰ ਅਲੱਗ ਹੋ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਠੀਕ ਨੀ। ਆਪਣੀ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਔਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ 'ਚ ਚੇਂਜ ਲਿਆਉ।" ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਇਹ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

-ਤੁਹਾਡਾ ਵੇ ਆਫ ਵਰਕਿੰਗ, ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਟਾਈਮ ਪਰਾਬਲਮ ਕਰੀਏਟ ਕਰ ਸਕਦਾ।" ਉਹ ਟੇਡੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਮੇਰੀ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਪਿੱਛੇ ਹੱਥ ਟਿਵਾਣੇ ਤੇ ਬੋਹਤ ਵਰਗਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਬੋਹਤ ਦਾ ਹੀ ਹੱਥ ਹੈ। ਸੇਵਾਦਾਰ ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਨੂੰ ਚੁੱਕ-ਚੁੱਕਾ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਨੌਕਰੀ ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦੇ ਕਾਰਗਿਲ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦਫਤਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਛੁੱਟੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਵਾਇਆਂ ਜਾਂ ਦੱਸਿਆਂ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਅਜਿਹੀ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਰਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਬੋਹਤ ਨੇ ਉਂਗਲਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਦੋ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰਾ ਦਫਤਰ ਬੀਬੀ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਆਣ ਖੜਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਦਲਿਤ ਔਰਤ ਨੂੰ ਤੰਗ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਤੇ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰਨ ਦੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਰ. ਕੇ. ਬੋਹਤ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ 'ਸਡਿਊਲਡ ਕਾਸਟ ਚੇਤਨਾ ਮੰਚ' ਦਾ ਇੱਕ ਵਫਦ ਮੇਰੇ ਖਿਲਾਫ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਬੋਹਤ ਨੇ ਮੰਚ ਸਮੇਤ ਕਈ ਕਾਗਜ਼ੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਖੜੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਰਪ੍ਰਸਤ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਲਾਹਕਾਰ ਤੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਬਣਿਆ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕਰਨ ਤੇ ਪੈਸੇ ਦਾ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਠੱਪ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਕਾਰੀਗਰ ਹੈ। ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਲੈਟਰ ਪੈਡ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ 'ਵਿਗੜੇ' ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਕੰਮ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਵਫਦ ਨੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਏ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਦਲਿਤ ਵਿਰੋਧੀ ਹਾਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਰਵੱਈਆ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਦਲਿਤ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਂਦਾ। ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਤੇ ਜਨਤਾ ਨਾਲ ਜਾਤੀਭੇਦ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ। ਵਫਦ ਦੇ ਮੇਰੇ ਖਿਲਾਫ ਸਖ਼ਤ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਧਰਨਾ ਲਾਉਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਬੋਹਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤਾਂ ਵਫ਼ਦ ਵਿੱਚ ਉਪਰੇ ਜਿਹੇ ਲੋਕ ਸਨ।

ਵਫ਼ਦ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।-ਜਦੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਾਂ। ਬਾਪੂ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੇਜਾ ਸਿੰਘ ਕਿਰਤੀ ਨਾਲ। ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਫ਼ਦ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਭੁਲਾਵੇਂ ਵਾਲੇ ਸੋਢੀਆਂ ਖਿਲਾਫ ਕਤਲ ਦਾ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਪੀੜਤ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਢੁੱਕਵਾਂ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਸੋਢੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੀਰੀ ਕਰਮਾ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੋਢੀਆਂ ਦੇ ਖੇਤੋਂ ਖਾਦ ਦੀ ਬੋਰੀ ਚੋਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸੋਢੀ ਕਰਮੇ ਨੂੰ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਉਨਾ ਚਿਰ ਚੋਰੀ ਮਨਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ 'ਨਿਕਰਮਾ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਕਰਮੇ ਨੇ ਹਿਲਜੁਲ ਬੰਦ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸੋਢੀਆਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਹਿਲਜੁਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

ਕਤਲ ਨੂੰ ਦੁਰਘਟਨਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਸੋਢੀ, ਕਰਮੇ ਨੂੰ ਜੀਪ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਗਏ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਇਹ ਫੈਲਾਈ ਸੀ ਕਿ ਨਰਮੇ 'ਤੇ ਸਪਰੇਅ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਮੇ ਨੂੰ ਦਵਾਈ ਚੜ ਗਈ ਹੈ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖੇਤਰੀ ਅਡੀਸ਼ਨਾਂ 'ਚ ਕਰਮਾ ਸੋਢੀਆਂ ਦੀ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਇੱਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਖਬਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪੁਲਿਸ ਸੋਢੀਆਂ ਨੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ ਸੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸੋਢੀਆਂ ਨੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤੋਂ ਫੋਨ ਕਰਾ-ਕਰਾ ਕੇ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

"ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਐ ?" ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਸੋਢੀਆਂ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਹੇਠ ਘੇਸਲ ਵੱਟੀ ਫਿਰਦੇ ਸਨ।

ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਬਾਪੂ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਕੀਮੀਏ ਨੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸਭਾ ਦੇ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਢ ਲਿਆ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਬਿਰਧ ਸਰੀਰ ਘੜੀਸੀ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰੇਲੇ ਸਾਈਕਲ ਨੇ ਬੰਬੂਕਾਟ ਬਣ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਗਹੁੰਦਿਆਂ, ਸੋਢੀਆਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸੋਢੀਆਂ ਦਾ ਪੈਸਾ ਬਾਪੂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਖਰੀਦਣ 'ਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਸੋਢੀਆਂ ਦੇ ਪਾਲਤੂ ਗੁੰਡੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ 'ਸੁਧਾਰਨ' ਦਾ ਮੌਕਾ ਤਾੜਨ ਲੱਗੇ ਪਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਕੀਮੀਆ ਤਾਂ ਸੋਢੀਆਂ ਵਰਗੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਗੜਿਆਂ ਕਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਸੋਢੀ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਸੁਧਾਰਦੇ ?

ਜਨਤਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਸੋਢੀ ਲਾਲਹਰਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਪਾਉਣੀ ਪਈ।

ਬਾਪੂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਤ ਦਾ ਅਲੌਕਿਕ ਨਸ਼ਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੜਕਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਰੜਕਦਾ ਰਹਿਨੈਂ-ਆਰ. ਕੇ. ਬੋਹਤ ਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ...ਟਿਵਾਣੇ ਵਰਗਿਆਂ ਦੇ ਵੀ। ਜਿੱਥੇ ਆਰ. ਕੇ. ਬੋਹਤ ਦਫਤਰ ਵਿਚਲੀ ਦਲਿਤ ਲਾਬੀ ਦਾ ਸਰਗਣਾ ਹੈ ਉਥੇ ਟਿਵਾਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਨਰਲ ਵਰਗ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖੁੰਦਕ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲਾਬੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਹੁਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਮੇਰੀ 'ਗਦਾਰੀ' ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਚ ਇਹ ਆਰ. ਕੇ. ਬੋਹਤ ਵਰਗਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਰਾਹੀਂ ਮੇਰਾ ਰਿਕਾਰਡ ਖਰਾਬ ਕਰਵਾ ਕੇ ਟਿਵਾਣੇ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਹੈ।

-ਲੈ ਲਿਆ ਇਨਾਮ ਜਾਤ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦਾ।" ਟਿਵਾਣਾ ਮੈਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਬੇਵਕੂਫ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰੋਂ ਆਰ. ਕੇ. ਬੋਹਤ ਨਾਲ ਘਿਉ-ਖਿਚੜੀ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਿੰਗ ਫਸਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਸਾਮੀ ਨੂੰ ਉਗਰਾਹ ਕੇ ਦਾਰੂ ਪੀਣ ਵੇਲੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀਭੇਦ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਦੋਂ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਤੀਵਾਦ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਲਾਬੀ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੁਕਣਮੀਚੀ ਖੇਡਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਲੁਕਣਮੀਚੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਖੇਡ ਤਾਂ ਵਿਹੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਲ ਬਾਈਕਾਟ ਵੇਲੇ ਵੀ ਦੇਖੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਅਜੇ ਛੋਟਾ ਸਾਂ-ਏਹੀ ਚੌਦਾਂ ਕੁ ਦਾ।

ਰੇੜਕਾ ਦਿਹਾੜੀ ਵਧਾਉਣ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

-ਦਿਹਾੜੀ ਪਿਛਲੇ ਪੰਦਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਇੱਕੋ ਥਾਂ ਖੜੀ ਜਦਕਿ ਮਹਿੰਗਾਈ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਗਈ ਐ। ਮਹਿੰਗਾਈ ਨੇ ਚੁਲ੍ਹੇ ਬਾਲਣੇ ਔਖੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।" ਵਿਹੜੇ ਵਾਲੇ ਦਿਹਾੜੀ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

-ਮਜ਼ਦੂਰ ਤਾਂ ਮਾਲਕ ਨਾਲੋਂ ਸੌਖਾ। ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੱਠਾ-ਨੀਰਾ ਵੀ ਲੈ ਜਾਂਦਾ। ਗਾਹੇ-ਬਗਾਹੇ ਸਾਗ ਸਬਜ਼ੀ ਵੀ ਮੁਫ਼ਤ ਤੋੜ ਲੈਂਦਾ। ਸ਼ਾਦੀ-ਵਿਆਹ ਮੌਕੇ ਦੁੱਧ-ਵਾਧ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਕੀ ਬਚਦੈ ? ਖੇਤੀ ਦੇ ਖਰਚੇ ਵੱਧ ਗਏ ਐ। ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਪੂਰਾ ਨੀ ਪੈਂਦਾ। ਐਹੋ-ਜਿਹੇ 'ਚ ਦਿਹਾੜੀ ਵਧਾਉਣੀ ਵਾਜਬ ਨਹੀਂ।" ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਦੀ ਦਲੀਲ ਸੀ।

ਜੱਟਾਂ-ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਵਿਹੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਵੜਨ ਤੋਂ ਵਰਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਵਿਹੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਡੰਗਰ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਅੜਿੰਗਦੇ ਕਿੱਲੇ ਪਟਾਉਣ ਲੱਗੇ।

ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਜੰਗਲ-ਪਾਣੀ ਜਾਣ ਤੋਂ ਵੀ ਔਖੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਜੱਟ-ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਟਰਾਲੀਆਂ ਭਰ-ਭਰ ਦਿਹਾੜੀਏ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚੋਂ ਲਿਆਉਣ ਲੱਗੇ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ-ਭਾਈਚਾਰਾ ਤਿੜਕਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤ ਦਾ ਇਕੱਠ ਦਿਹਾੜੀ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਬਜ਼ਿਦ ਸੀ। ਜੱਟ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਟਸ ਤੋਂ ਮੱਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਹੇ।

ਦੋਨਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਆਪਾ-ਧਾਪੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬਾਪੂ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਕੀਮੀਆ ਫੇਰ ਕਿਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸੀ। ਉਹ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਹਰਲੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿਹਾੜੀ ਨਾ ਕਰਨ ਆਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।

-ਸਕੀਮੀਏ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਛਾਂਗੀਏ।" ਪਿੰਡ ਦੇ ਜੱਟ ਬਾਪੂ 'ਤੇ ਔਖੇ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ।

-ਜਾਤ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀ ਕਿਹੜਾ ਨਾ ਕਰ ਦੀਏ, ਸਕੀਮੀਏ ਵਰਗੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਭੇਡਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਪਲਾਨ ਸਿਰੇ ਨੀ ਚੜ੍ਹਦੀ।" ਕਈ ਬੰਦੇ ਹੱਥਾਂ 'ਤੇ ਦੰਦੀਆਂ ਵੱਡਦੇ ਸਨ।

ਬਾਪੂ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਵਧਾਉਂਦਾ ਸੀ।

ਜੱਟ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਸੋਦਰ ਵਰਗੇ ਕਈ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਮੁਹਰੈਲੀ ਵੀ ਬਾਪੂ 'ਤੇ ਔਖੇ ਸਨ।

-ਇਹ ਜੱਟ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਭੇਦ ਲੈਂਦਾ ਫਿਰਦਾ। ਏਹਨੂੰ ਮੂੰਹ ਲਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨੀ। ਕੋਈ ਲੋੜ ਨੀ ਇਹਦਾ ਤਬਾਰ ਕਰਨ ਦੀ। ਏਹ ਕੌਮ ਨਈਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਕੀ ਹੁੰਦੀ।" ਉਹ ਆਖਦੇ ਸਨ।

ਇੱਕ ਦੋ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿੱਧਾ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, "ਤੂੰ ਘਰੇ ਬੈਠ, ਸਾਨੂੰ ਥੋਡੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨੀ। ਅਸੀਂ ਆਵਦੀ ਬਣੀ ਆਪੇ ਨਬੇੜ ਲਵਾਂਗੇ।"

ਬਾਪੂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਆਖਦਾ ਸੀ, "ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈਨੀ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤੰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਐ।"

ਸੱਚਮੁੱਚ ਬਾਪੂ ਵਿਹੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤੰਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਹਰਲੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚੋਂ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਆਉਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੋਹੇ ਦੇ ਭਰੇ ਟੋਕਰੇ ਢੋਂਹਦਿਆਂ ਮੁਤਰਾਲ ਜੱਟੀਆਂ ਦੇ ਗਲਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਣ ਲੱਗਾ। ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਵੀ ਨੱਕ ਵਿਚ ਦਮ ਆ ਗਿਆ, ਉਹ ਬਾਈਕਟ ਤੋੜਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਭਾਲਣ ਲੱਗੇ।

ਉਦੋਂ ਹੀ ਚੱਕਵੇਂ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨਾਲ ਲੁਕਣਮੀਚੀ ਖੇਡੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤ ਦੇ ਮੁਹਰੈਲੀ ਬਣੇ ਸੋਦਰ ਦੇ ਘਰ ਰਾਤ-ਬਰਾਤੇ ਜਾ ਕੇ ਨੋਟਾਂ ਦੀ ਗੁੱਟੀ ਤੇ ਦਾਰੂ ਦੀ ਕੈਨੀ ਦੇ ਆਂਦੀ ਸੀ। 'ਚੱਕਵੇਂ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ' ਦੀ ਪਲਾਨਿੰਗ ਮੁਤਾਬਕ ਐਸ. ਡੀ. ਐਮ. ਤੇ ਹੋਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਮਝੌਤੇ ਮੁਤਾਬਕ ਦਿਹਾੜੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਮਾਮੂਲੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਵਿਹੜੇ ਵਾਲੇ 'ਚੱਕਵੇਂ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ' ਵੱਲੋਂ ਨਿਭਾਈ ਭੂਮਿਕਾ ਤੋਂ ਬਾਗੋ-ਬਾਗ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਵੱਜੋਂ ਪੂਰੀ ਪੈਂਠ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਵਿਹੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਇਹੀ ਸਨ ਤੇ ਤੁੜਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵੀ। 'ਚੱਕਵੇਂ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ' ਦਾ ਖਾਧਾ ਬੁੜਾ ਬਾਈਕਾਟ ਦੇ ਦਿਨੀਂ ਸੱਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ,

ਢੋਰ, ਗੰਵਾਰ, ਸ਼ੂਦਰ ਤੇ ਨਾਰੀ।

ਚਾਰੇ ਤਾੜਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ।

ਬਾਈਕਾਟ ਦੇ ਖਾਤਮੇ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਟੋਨ ਬਦਲ ਗਈ ਸੀ, "ਜੱਟ ਤੇ ਮਜ਼ਬੀ ਦਾ ਨਹੁੰ ਮਾਸ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ। ਇਹ ਰੰਘਰੇਟੇ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ ਨੇ... ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੀਸ ਦਿੱਲੀਓਂ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀ ਕੌਮ। ਜੱਟ ਤੇ ਮਜ਼ਬੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨੀ ਟੁੱਟ ਸਕਦੀ ਕਦੇ ਵੀ। "

ਲੁਕਣਮੀਚੀ ਦੀ ਖੇਡ ਦੀ ਬਦੌਲਤ 'ਚੱਕਵੇਂ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲੇ' ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਰਪੰਚੀ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ ਸਨ। ਵੋਟਾਂ ਸਮੇਂ ਸਾਰੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤ 'ਚੱਕਵੇਂ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ' ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤੀ ਸੀ।

ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਨੱਠ-ਭੱਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਾਪੂ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਕੀਮੀਏ ਨੂੰ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤ 'ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਰੰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਰੰਜ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੀਤਿਆਂ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਵਿਹੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਐਰਾ-ਗੈਰਾ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਦੁਸ਼ਮਣ ਐ, ਕੌਣ ਦੋਸਤ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਕੀ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਟਿਵਾਣੇ ਤੇ ਬੋਹਤ ਵਰਗਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਕਠਪੁਤਲੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਕਠਪੁਤਲੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸਾਂ, ਆਪਣੇ ਜੁਆਇੰਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨਿਰਵੈਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ।

ਨਿਰਵੈਰ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਜਾਤੀਵਾਦ ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਹੈ। ਜੋ ਹਰ ਵਕਤ ਬਹਾਨਾ ਲੱਭਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦਲਿਤ ਕਰਮਚਾਰੀ, ਅਧਿਕਾਰੀ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਖਰਾਬ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸੀਨੀਅਰ ਸਹਾਇਕ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਖਰਾਬ ਕਰਨ ਲਈ ਹਿਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

-ਯੁਧਵੀਰ ਸਿੰਘ ਐਸ ਸੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਨਈਂ ਬਨਣ ਦੇਣਾ।"

-ਕਿਉਂ ਸਰ ?"

-ਸਾਲੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀਆਂ ਤੁਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਨੌਕਰੀ ਲੱਗਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਰੀਜ਼ਰਵੇਸ਼ਨ-ਪਰਮੋਸ਼ਨ ਵੇਲੇ ਵੀ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੱਥ ਪਾਉਣ ਦਾ ਇਕੋ ਤਰੀਕਾ-ਰਿਕਾਰਡ ਖਰਾਬ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਨਾ ਰਿਕਾਰਡ ਠੀਕ ਹੋਵੇ, ਨਾ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਇਲੀਜ਼ੀਬਲ ਹੋਣ।"

-ਸਰ ਇਹ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਵਿਧਾਨ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਐ। ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵੀ ਖਿਲਾਫ ਐ।"

-ਸਾਡੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ 'ਚ ਆਹੀ ਭੈੜ ਐ....ਅਸੀਂ ਖਾਹਮਖਾਹ ਧਰਮ-ਅਧਰਮ ਦੇ ਚੱਕਰ 'ਚ ਪੈ ਜਾਨੇ।"

-ਸਰ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਦੋਸ਼ ਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਖੁਦ ਅਸੀਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਡੰਡਿਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਚੌਥੇ ਦਰਜ਼ੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।"

-ਤੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਿਉਂ ਨੀ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਕੋਟੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪ 'ਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਐਂ।" ਜੁਆਇੰਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੇ ਪੂਰਾ ਮਹਿਕਮਾ ਰੀਜ਼ਰਵ ਤੇ ਗੈਰ-ਰੀਜ਼ਰਵ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਗਰੁੱਪ ਵਾਲੇ ਦੂਜੇ ਗਰੁੱਪ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਗਵਾਉਂਦੇ। ਮਹਿਕਮੇ ਵਿੱਚ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੁਪਤ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵੀ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਨਿਰਵੈਰ ਸਿੰਘ ਵਰਗਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਤਿਣ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਖੇ ਰੀਜ਼ਰਵੇਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਲਾਨਾ ਗੁਪਤ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਖਰਾਬ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜੁਆਇੰਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨਿਰਵੈਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦੇ ਗਰੁੱਪ ਵਾਲੇ....ਭੜਾਸ ਕੱਢਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ।

-ਰੀਜ਼ਰਵੇਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਯੋਗ ਬੰਦੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।"

ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਥੋਂ ਸੱਚ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ,

-ਆਪਾਂ ਸਾਰੇ ਵੀ ਤਾਂ ਰੀਜ਼ਰਵੇਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਾਂ।"

ਕੋਈ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਹਲਕੇ ਦਾ।

ਕੋਈ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਦਾ ਭਤੀਜਾ।

ਕੋਈ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਦੋਹਤਾ।

ਕੋਈ ਜੁਆਈ...ਤੇ ਕੋਈ ਜੁਆਈ ਦਾ ਭਾਈ।

ਲਾ-ਪਾ ਕੇ ਇਹੀ ਯੋਗਤਾ ਹੈ ਆਪਣੀ-ਨਹੀਂ ਥਰਡ ਕਲਾਸ ਬੀ. ਏ. ਤੇ ਅਫ਼ਸਰੀ ਦਾ ਮੇਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਮੇਰੀਆਂ ਖਰੀਆਂ-ਖਰੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਝੱਗ ਵਾਂਗੂੰ ਥਾਏਂ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਕਈ ਤਾਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਚਿੜ੍ਹ ਤਾਂ ਮੈਥੋਂ ਆਰ. ਕੇ. ਬੋਹਤ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਦਲਿਤਾਂ ਦਾ ਜਾਅਲੀ ਮਸੀਹਾ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਦੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਬੇਡਕਰਵਾਦੀ ਦੀ ਆਖਦਾ ਹੈ।

ਕਦੇ ਜਗਜੀਵਨ ਰਾਮ-ਕਦੇ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਲਈ ਦਲਿਤਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨੇਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਦੇ ਕਾਸ਼ੀ ਰਾਮ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਹੀ ਦਲਿਤਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ।

ਕਦੇ ਮਾਇਆਵਤੀ ਦੀ ਸ਼ੋਸਲ-ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਦੀ ਥਿਊਰੀ ਦੇ ਗੁਣ-ਗਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਦੇ ਰਾਮ ਵਿਲਾਸ ਪਾਸਵਾਨ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਦਲਿਤਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਮੁਕਤੀਦਾਤਾ ਨਜ਼ਰ

ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕਦੇ ਉਸਨੂੰ ਜਾਪਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਦਲਿਤਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਕੱਟਣ ਵਾਲਾ ਸਿਰਲੱਥ ਯੋਧਾ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਦਲਿਤ ਲੀਡਰ ਤਾਂ ਨਿਕੰਮੇ, ਨਾ ਅਹਿਲ ਤੇ ਵਿਕਾਊ ਹਨ।

ਗੱਲ ਕੀ ਬੋਹਤ ਤਾਂ ਰੋਹੀਵਾਲ ਵਾਲੇ ਹੱਡੀ ਚੂਸਣਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪੌਣ ਕੁੱਕੜ ਹੈ ਜੋ ਹਵਾ ਦੇ ਰੁੱਖ ਅਨੁਸਾਰ ਘੁੰਮ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹੱਡੀ ਚੂਸਣੇ ਵੀ ਹਵਾ ਦਾ ਰੁੱਖ ਵੇਖ ਘੁੰਮ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਹੱਡੀ ਚੂਸਣਾ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਹੁ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਭੇਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਥਾਣੇ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਥਾਣੇ ਕਚਹਿਰੀਏ ਉਸਦੀ ਸੱਦ-ਪੁੱਛ ਸੀ।

ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਨੰਬਰਦਾਰ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਖੱਦਰਧਾਰੀ ਬਣ ਕੇ 'ਬਾਪੂ ਗਾਂਧੀ' ਤੇ 'ਨਹਿਰੂ' ਜੀ ਦੇ ਗੁਣ-ਗਾਣ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਆ ਹੋਣ ਦਾ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਤੇ ਤਾਮਰ ਪੱਤਰ ਵੀ ਡੁੱਕ ਲਿਆ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਆਂ ਦੇ ਕੋਟੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਟਰੋਲ ਪੰਪ ਲੈ ਲਿਆ।

ਪੋਤਾ ਅਫਸਰ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾ ਲਿਆ।

ਹਰ ਸਾਲ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿਹਾੜੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵੱਲੋਂ ਉਚੇਚਾ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਸਰਕਾਰ ਕੋਈ ਰਹੀ-ਹੱਡੀ ਚੂਸਣੇ ਸਰਕਾਰ ਭਗਤ ਰਹੇ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਸੀ-ਹੱਡੀ ਚੂਸਣੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਦੇ ਅਨਿਨ ਭਗਤ ਰਹੇ।

ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦਾ ਨਿਰਮਾਤਾ ਸੀ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਦੁਰਗਾ ਦੇਵੀ ਦਾ ਰੂਪ ਸੀ।

ਫੇਰ ਜਨਸੰਘੀਏ, ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਬਣ ਕੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਤਿਰੰਗਾ ਲਹਿਰਾਉਣ ਲੱਗੇ-ਹੱਡੀ ਚੂਸਣੇ ਰਾਮ ਪੂਜਕ ਬਣ ਗਏ।

-ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਹੱਡੀ ਚੂਸਣਿਆਂ ਦਾ ਹੋਣਹਾਰ ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਿੰਘ ਟਿਵਾਣਾ ਅਫ਼ਸਰ ਬਣ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥੀਂ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ।

ਹੱਡੀ ਚੂਸਣੇ, ਪੁੱਠੇ ਪੈਰੀਏ ਤੇ ਬੋਹਤ ਵਰਗੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਕ ਸਨ ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਪਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਕੀਮੀਆ ਉਰਫ਼ ਲਾਲ ਸਲਾਮ ਵਰਗੇ ਗੋਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵੇਲੇ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀ ਸਨ ਤੇ 'ਕਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ' ਦੇ ਰਾਜ ਵੇਲੇ ਵੀ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵੇਲੇ ਉਸਨੇ ਢਾਈ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਪੁਲਿਸ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਤੱਕ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਖਤਰਨਾਕ ਅਪਰਾਧੀ ਵੱਜੋਂ ਦਰਜ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਆ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਤਾਮਰ ਪੱਤਰ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਦੋਸ਼ ਉਸਦਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਖਿਲਾਫ ਲੜ ਰਹੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਦੇਸੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਕੀਮੀਆ ਉਰਫ਼ ਲਾਲ ਸਲਾਮ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮਜ਼੍ਹਬੀਆਂ ਦੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਂਡੇ ਚੋਰੀ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਦੋਸ਼ ਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਭਾਂਡੇ ਸਕੀਮੀਏ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੇਬ 'ਚੋਂ ਖਰਚ ਕਰਕੇ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕੀਤੇ ਸਨ। 'ਚੱਕਵੇਂ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ' ਪੁਲੀਸ ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਪੰਚ ਸੂਰਜ ਲਫੈਂਡ ਕੋਲੋਂ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਉਹ ਵਿਹੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਹੱਥੋਂ ਹੀ ਸਕੀਮੀਏ ਨੂੰ ਜਲੀਲ

ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਸਕੀਮੀਏ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਲਿਜਾਣ ਦੇ ਦੋ-ਢਾਈ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੇਜਾ ਸਿੰਹੁ ਕਿਰਤੀ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਥਾਣੇ ਅੱਗੇ ਧਰਨਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਆਥਣ ਹੁੰਦੇ ਤੱਕ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਥਾਣੇ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਗੱਲ ਵਿਗੜਦੀ ਵੇਖ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੂੰ ਧਰਨੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕੇਸ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇੰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਝੂਠਾ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਵਾਉਣ ਬਦਲੇ ਸੂਰਜੂ ਲਫੈਂਡ ਨੂੰ ਵੀ ਧਾਰਾ 182 ਤਹਿਤ ਅੰਦਰ ਧੱਕਣਾ ਪਿਆ।

'ਚੱਕਵੇਂ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ' ਦੀ ਸਾਰੀ ਚਾਲ ਪੁਠੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਕੀਮੀਆ ਜੇਤੂ ਜਰਨੈਲ ਵਾਂਗ ਹੱਸਦਾ-ਹੱਸਦਾ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਸੀ।

-ਲੋਕਾਂ ਖਾਤਰ ਲੜਨ ਦੀ ਐਨੀ ਕੁ ਕੀਮਤ ਤਾਂ ਚੁਕਾਉਣੀ ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਐ।" ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਸੀ।

ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਭਾਵ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਕੀਮੀਏ ਉਰਫ਼ ਲਾਲ ਸਲਾਮ ਦੇ ਪੋਤੇ ਯੁਧਵੀਰ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਲਾਇਆ ਦੋਸ਼, ਸਕੀਮੀਏ 'ਤੇ ਲਾਏ ਦੋਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਗੰਭੀਰ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਚਾਲ ਤਾਂ ਬੋਹਤ ਵਰਗਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਪੁੱਠੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਐ ਪਰ ਇਸ ਲਈ ਲੜਨਾ ਪਏਗਾ।

ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹਾਂ। ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ। ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਬਾਪੂ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਆ ਖੜੋਤਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ,

-ਯੁਧਵੀਰ ਸਿਆਂ! ਇਨਸਾਫ ਲੈਣ ਲਈ ਯੁੱਧ ਤਾਂ ਲੜਨਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ। ਭੀੜ 'ਚੋਂ ਅਲੱਗ ਖੜਾ ਰਹਿ। ਲੋਕਾਂ ਖਾਤਰ ਲੜਨ ਦੀ ਐਨੀ ਕੁ ਕੀਮਤ ਤਾਂ ਚੁਕਾਉਣੀ ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਐ। ਲੜੀ ਚੱਲ, ਦਿਲ ਨਾ ਛੱਡੀਂ। ਮੇਜਾ ਸਿੰਹੁ ਕਿਰਤੀ ਵਰਗੇ ਅਜੇ ਬਥੇਰੇ ਨੇ....।"

ਸੁੱਖਮਣੀ/ਸਾਂਵਲ ਧਾਮੀ (19-6-1969)

ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਤੋਂ ਪਾਰ,ਅੱਗ ’ਤੇ ਤਪਾਏ ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਥਾਲ ਵਰਗਾ, ਸੂਰਜ ਡੁੱਬ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਟਾਹਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਿੱਪਤਰੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ’ਚ ਫਸ ਕੇ ਲਹੂ-ਲੁਹਾਨ ਹੋਇਆ। ਉਸਦੀ ਲਾਲਗੀ ਨਾਲ ਸਿਵਿਆਂ ’ਚ ਪਈ ਟੀਨ ਵਾਲੀ ਛੱਤ ਇਉਂ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੀ ਏ ਜਿਉਂ ਲਟ-ਲਟ ਬਲ਼ਦੀ ਚਿਤਾ ’ਚੋਂ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਪਟਾਂ ਉੱਠ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ।

‘ਪਿੰਡ ’ਚੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਕਿੰਨੇ ਸੂਰਜ ਓਸ ਥਾਂ ਐਸੇ ਅਸਤ ਹੋਏ ਕਿ ਮੁੜ ਨਾ ਚੜ੍ਹੇ।’ ਮੈਂ ਦੁਖੀ ਮਨ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ ਏ।

‘ਸੂਰਜ ਤਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਫਿਰ ਚੜ੍ਹੇਗਾ,ਪਰ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ..?’ ਹੁਣ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਥਰੂ ਛਲਕ ਆਏ ਨੇ।

ਨਜ਼ਰ ਨੂੰ ਲਹਿੰਦੇ ਵਲੋਂ ਮੋੜ ਕੇ ਮੈਂ ਗਵਾਂਢੀ ਬੰਤੇ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ’ਚ ਖੜੀ ਧਰੇਕ ’ਤੇ ਟਿਕਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਬਾਲ-ਰੁੱਤੇ ਮੈਂ ਸਾਰਾ-ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇਸ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਖੇਡਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ। ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਹਾਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉਹ ਕਾਹਲੇ-ਕਾਹਲੇ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਂਹੋਂ ਫੜ ਘੜੀਸਦੀ ਹੋਈ ਘਰ ਵਲ ਲੈ ਤੁਰਦੀ।

ਧਰੇਕ ਤਾਂ ਲੱਗਪਗ ਸੁੱਕ ਗਈ ਏ।

ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੱਕ ਇਸ ਘਰ ’ਚ ਬੜੀਆਂ ਰੌਣਕਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਜੀਅ ਪਰਦੇਸ ਤੁਰ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਮੜੀਆਂ ਵਲ।...ਤੇ ਹੁਣ ਇਸ ਘਰ ’ਚੋਂ ਇਕ ਖੋਲ਼ਾ ਨਕਸ਼ ਉਭਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਏ।

ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਘਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਹਾਰ ਚੁੱਲ੍ਹਿਆਂ ’ਚ ਘਾਹ ਉਗਾ ਦਿੰਦੀ ਏ।

ਜੇ ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਵੀ ਦਿਲ ਹਾਰ ਬਹਿੰਦੀ...? ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸ਼ਾਇਦ ਬੰਤੇ ਦੇ ਘਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਬਦਤਰ ਹੁੰਦੇ।

ਉਸਨੇ ਅਸਾਨੂੰ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਤੇ ਤੱਤੀਆਂ-ਠੰਡੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਕੋਲੋਂ ਇੰਝ ਬਚਾਇਆ,ਜਿਉਂ ਹਰਨਾਲੀ ਦੇ ਮੂਹਰੇ ਵਿਲਕ-ਵਿਲਕ ਕੇ ਟਟੀਹਰੀ ਆਪਣੇ ਮਸੂਮ ਬੋਟਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲੈਂਦੀ ਏ।

‘ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਮੁੱਠ’ ਬਣੀ ਉਹ ਔਰਤ,ਅੱਜ ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਲੈ ਰਹੀ ਏ।

ਛੱਤ ’ਤੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਕੋਲ਼ ਬੈਠਾ ਸਾਂ।

ਭਾਬੀ ਥੋੜ੍ਹੇ-ਥੋੜ੍ਹੇ ਵਕਫੇ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ’ਚ ਪਾਣੀ ਦਾ ਚਮਚਾ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ।

***

ਮੈਂ ਹਫਤਾ ਕੁ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰੋਂ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਚੰਗੀ-ਭਲੀ ਸੀ ਉਹ। ਮੰਜੇ ’ਤੇ ਬੈਠੀ ਮੈਨੂੰ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਮਖ਼ੌਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ,“ਦੇਖੀਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹੋਂ ਕੋਈ ਪਟਿਆਂ ਵਾਲੀ ਨਾ ਲੈ ਆਈਂ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਉਦ੍ਹੀ ਗਿੱਟ-ਮਿੱਟ ਵੀ ਸਮਝ ਨਈਂ ਔਣੀ ਪੇਂਡੂ ਗਵਾਰਾਂ ਨੂੰ।”

ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਛੂਹੇ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕਈ ਦੇਰ ਮੈਨੂੰ ਬੁੱਢੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ’ਚ ਘੁੱਟੀ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਇੰਜ ਹੀ ਤੋਰਦੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਤੇ

ਉਦਾਸ ਅੱਖਾਂ ’ਚ ਚਾਣਚੱਕ ਅੱਥਰੂ ਛਲਕ ਆਉਂਦੇ। ਪਰ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ,ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੇਸ਼ਗਨੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ,ਉਹ ਚੁੰਨੀ ਦੇ ਲੜ ਨਾਲ ਪੂੰਝ ਲੈਂਦੀ। ਸੌ-ਸੌ ਨਸੀਹਤਾਂ ਤੇ ਅਸੀਸਾਂ ਨਾਲ ਤੋਰਦੀ।

ਮੈਂ ਘਰ ਪਰਤਦਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਚਾਅ ਜਿਹਾ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ। ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਆਖਦੀ,“ਪੜ੍ਹ-ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਦਿਮਾਗ ਨਾ ਖਰਾਬ ਕਰ ਲਈਂ ਆਪਣਾ।” ..ਤੇ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਤੇਲ ਦੀ ਕੌਲੀ ਲੈ ਕੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ’ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੂਹਰੇ ਬਿਠਾ ਲੈਂਦੀ। ਸਿਰ ’ਚ ਤੇਲ ਝੱਸਦੀ ਉਹ ਇਕ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਣਾਉਂਦੀ,“ਕਿਸੇ ਧੀ ਦੀ ਡੋਲ਼ੀ ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਮਾਂ ਨੇ ਨਸੀਹਤ ਕੀਤੀ ਸੀ- ਢਿੱਡੋਂ ਵਿਹੂਣੀ ਰਹੀਂ,ਪਰ ਧੀਏ ਸਿਰੋਂ ਵਿਹੂਣੀ ਨਾ ਰਹੀਂ।”

***

ਮੈਂ ਪਰਸੋਂ ਸ਼ਾਮ ਘਰ ਮੁੜਿਆ ਸਾਂ। ਉਹ ਅੱਧਮੈਲ਼ੀ ਰਜਾਈ ਦੇ ਹੇਠ ਬੇਸੁਰਤ ਪਈ ਸੀ।ਉਸ ਮੰਜੇ ’ਤੇ,ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ‘ਮਾਤਾ ਵਾਲ਼ੀ ਮੰਜੀ’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ’ਤੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲੋਂ ਜਵਾਬ ਮਿਲ ਗਿਆ ਏ। ਹੁਣ ਸਾਰੇ ‘ਆਖਰੀ ਸੇਵਾ’ ’ਚ ਰੁੱਝੇ ਉਸਦੀ ‘ਵਿਦਾਈ’ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ।

ਮੈਂ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਰਜਾਈ ਨੂੰ ਛੂਹ ਕੇ ਉਸਦੀ ਸਰਹਾਂਦੀ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸਾਂ।ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਆਂਢਣਾਂ-ਗਵਾਂਢਣਾਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਦਾਦੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਮੈਨੂੰ ਝੁਰੜੀਆਂ ਦੀ ਮੁੱਠ ਜਿਹਾ ਲੱਗਿਆ ਸੀ। ਹਰ ਝੁਰੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਲ਼ੀ ਭਾਹ ਮਾਰਦੀ ਇਕ ਬਰੀਕ ਜਿਹੀ ਲਕੀਰ ਉੱਭਰ ਆਈ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ’ਚ ਜਿਉਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਛੜੱਪਾ ਮਾਰਿਆ ਹੋਵੇ ਵਕਤ ਨੇ! ਕੇਡੀ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ!!

ਮੈਂ ਮੱਥੇ ’ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਹੂੰਗਰਾ ਭਰ ਕੇ ਹੌਲ਼ੀ-ਹੌਲ਼ੀ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ’ਤੇ ਝੁਕਿਆ ਮੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਵੇਖਕੇ ਉਸਦੀਆਂ ਥੱਕੀਆਂ ਤੇ ਉਦਾਸ ਅੱਖਾਂ ’ਚ ਕੂਲ਼ੀ ਜਿਹੀ ਹੈਰਾਨੀ ਉੱਭਰ ਆਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਡੂੰਘੇਰੀ ਤੇ ਹੋਰ ਡੂੰਘੇਰੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚਲਾ ਡਰ,ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਮੋਹ ਸੰਘਣੇ ਹੁੰਦੇ ਗਏ।ਝੁਰੜਾਏ ਹੋਠਾਂ ਤੋਂ ਉੱਭਰ ਕੇ ਇਕ ਬੇਬਸੀ ਭਰੀ ਮੁਸਕਾਨ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀਆਂ ਝੁਰੜੀਆਂ ’ਚ ਗੁਆਚ ਗਈ।ਹੋਠ ਫਰਕੇ, ਪਰ ਉਹ ਕੁਝ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕੀ। ਇਹ ਬੇਬਸੀ ਅੱਥਰੂ ਬਣਕੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ’ਚ ਛਲਕ ਆਈ। ਉਸਨੇ ਹਉਕਾ ਭਰਕੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀਆਂ ਤਾਂ ਅੱਥਰੂ ਅੱਖਾਂ ’ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਝੁਰੜੀਆਂ ’ਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਬੈਠਾ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਪਲ ਕੁ ਬਾਅਦ ਧੌਣ ਭੁਆਂ ਕੇ ਉਸਨੇ ਫਿਰ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਕਚੀਚੀ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹਿੱਕ ’ਤੇ ਪਏ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਇਹ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਕੰਬਣੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੇਹਰਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਬੀ ਨੇ ਉਸਦੀ ਖ਼ਾਹਸ਼ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਅਰਕ ਕੋਲੋਂ ਸੰਭਲ ਕੇ ਫੜਦਿਆਂ,ਉਸਦਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਝੁਕੇ ਸਿਰ ’ਤੇ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

“ਮਾਂ ਠੀਕ ਆਂ ਤੂੰ?” ਮੈਂ ਭਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਹੂੰਅ” ਉਸਦੇ ਹੋਠ ਬੇਹਰਕਤ ਰਹੇ। ਉਸਨੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਿਆ ਸੀ।

“ਦੇਖ ਲਓ ਪਛਾਣ ਵੀ ਲਿਆ ਬਿੰਦਰ ਨੂੰ।” ਗਵਾਂਢਣ ਬੋਲੀ ਸੀ।

“ਨੀ ਮੋਹ ਵੀ ਬੜਾ ਸੀ ਭੈਣੇ। ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਤਾਂ ਸੀ,ਬੋਟਾਂ ਅਰਗੇ,ਜਦੋਂ ਸੀਸੋ ਤੁਰਗੀ। ਏਸ ਬੁੜੀ ਨੇ ਕਿੱਦਾਂ ਪਾਲ਼ੇ ਆ ਜਾਂ ਏਹ ਜਾਣਦੀ ਆ ਜਾਂ ਏ੍ਹਦਾ ਰੱਬ।” ਦੂਜੀ ਗਵਾਂਢਣ ਬੋਲੀ ਸੀ।

ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਅੱਥਰੂ ਛਲਕ ਆਏ ਸਨ।

"ਨਾ ਉਏ ਛੋਟਿਆ। ਐਂ ਤਾਂ ਮਾਂ ਵਿਚਾਰੀ ਹੋਰ ਦੁਖੀ ਹੋਊ।" ਵੱਡੇ ਵੀਰੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਲ਼ਾਵੇ 'ਚ ਲੈਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਹੋਠ ਹਿੱਲੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਲਏ ਸਨ।

"ਲਅੜਨਾ ਨਅਈਂ।" ਉਹ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਸੀ।

"ਕਅਠੇ ਰੈਅਣਾ,ਸ਼ਅਰੀਕਾਂ ਤੋਂ ਬਚਅ ਕੇ।" ਤੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਥਥਲਾ ਕੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਚਾਣਚੱਕ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੱਥੇ ਵਲ ਟੱਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਬੇਹਰਕਤ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਚਿਹਰਾ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਸੂਤਿਆ ਗਿਆ।ਖੱਬੇ ਪਾਸਿਓਂ ਧੌਣ ਦੀ ਨਾੜ ਉੱਭਰ ਆਈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੰਦ-ਵਿਹੂਣੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਤੇਜ਼-ਤੇਜ਼ ਹਿਲਾਉਣ ਲੱਗੀ, ਜਿਉਂ ਕਿਸੇ ਅਦਿੱਖ ਠੋਸ ਸ਼ੈਅ ਨੂੰ ਚਬਾਉਣ ਦੀ ਅਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਭਾਬੀ ਨੇ ਕਾਹਲ਼ੀ ਨਾਲ ਉੱਠਦਿਆਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਚਮਚਾ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ 'ਚ ਪਾਇਆ, ਜੋ ਕਈ ਦੇਰ ਉਸਦੇ ਗਲ਼ 'ਚ ਗੜ੍ਹਕਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਰਹਿ-ਰਹਿ ਕੇ ਏਦਾਂ ਈ ਦੌਰੇ ਪੈਂਦੇ ਆ,ਪਰਸੋਂ ਦੇ । ਵਿੱਚੇ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਈਂ ਕੀ ਬੜਬੜੌਂਦੀ ਆ। ਕਦੇ ਤਾਂ ਬੜੀਆਂ ਸੌਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਆ। ਫਿਰ ਝੱਟੇ ਮੂੰਹ ਵਿੰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ,ਹੁਣ ਆਂਗੂ।" ਭਾਬੀ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਚੁੱਪਚਾਪ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਉਹ ਝੁਰੜਾਇਆ ਚਿਹਰਾ ਜਿਉਂ ਪਗਡੰਡੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਹਾੜ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ, ਕਿਹੜੀ ਪਗਡੰਡੀ 'ਤੇ ਪੈਰ ਧਰ ਬੈਠਾ ਤੇ ਪਲ-ਪਲ ਅਤੀਤ ਦੀ ਖੱਡ ਵੱਲ ਉਤਰਦਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਅਤੀਤ ਵਲ ਜੋ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬਾਤ ਵਾਂਗ ਸੁਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਏ।

***

ਪਿਉ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਮੇਰਾ ਬਾਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਝੱਲਦਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਪਿਉ ਉਸਦੇ ਕੇਸ ਕਿੱਲੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦਾ। ਉਹ ਤੋਰੀ ਵਾਂਗ ਲਮਕਦਾ ਤੇ ਵਿਲਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਰੋਕਦੀ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਪਲੰਘ ਹੇਠ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ।ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਲ਼ਾ-ਕਲੇਸ਼ ਵਾਲੇ ਮਾਹੌਲ 'ਚ ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਨੇ ਬਚਪਨ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ। ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਫ਼ੌਜ 'ਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਪਤਨੀ ਲਈ ਤੜਪ ਸੀ ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫਿਕਰ,ਉਹ ਸਾਢੇ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ,ਫ਼ੌਜ 'ਚੋਂ ਨਾਂ ਕਟਵਾ ਕੇ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਫ਼ੌਜੀ ਤੋਂ ਕਿਸਾਨ ਹੋਣਾ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਜ਼ਮੀਨ ਛੁਡਵਾ ਲਈ ਤੇ ਬਲ਼ਦਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਜੋਗਾਂ ਖਰੀਦ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਜੋਗ ਖੁਰਲੀ 'ਤੇ ਪੱਠੇ ਖਾ ਰਹੀ ਜਾਂ ਅਰਾਮ ਕਰ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਪੰਜਾਲੀ 'ਚ ਜੁੜੀ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਦੇ ਮੂਹਰੇ-ਮੂਹਰੇ ਤੁਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ।

ਦਸ-ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਨੇ ਵੀਹ ਕੁ ਬਲ਼ਦ ਹੰਢਾ ਲਏ ਸਨ। ਉਹ ਵੱਡੇ ਤੜਕੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਵੱਡੀ ਰਾਤੇ ਘਰ ਮੁੜਦਾ। ਅੱਗੋਂ ਸ਼ਰਾਬੀ ਬਾਪ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ। ਉਸਦੇ ਸੌਂ ਜਾਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਉਹ ਘਰ ਸਾਮ੍ਹਣਲੇ ਖੂਹ ਦੀ ਮੌਣ ਨਾਲ ਢਾਸਣਾ ਲਗਾ ਲੈਂਦਾ। ਥੱਕਿਆ-ਟੁੱਟਿਆ ਉਹ ਓਥੇ ਹੀ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ। ਬਾਬੇ ਦੀ ਅੱਖ ਲਗਦੀ ਤਾਂ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਦੱਬੇ-ਦੱਬੇ ਪੈਰੀਂ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਉਠਾਲ ਲਿਆਉਂਦੀ।

ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਖਾਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਧੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਢਾਈ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋਵਾਂਗਾ ਤੇ ਵੱਡਾ ਵੀਰਾ ਅੱਠ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦਾ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ

ਮੋਈ ਧੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਿਆਂ, ਏਸ ਜਹਾਨੋਂ ਤੁਰ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਚੇਤ ਦਾ 'ਮਨਹੂਸ' ਮਹੀਨਾ ਸੀ।ਕਣਕਾਂ ਰੰਗ ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਮੇਰਾ ਬਾਪ ਮੰਜੇ 'ਤੇ 'ਡਿੱਗ' ਪਿਆ ਸੀ।ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਬੜੇ ਮਿੰਨਤਾਂ-ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ। ਸਕੇ-ਸਬੰਧੀ ਵੀ ਦਿਲਾਸੇ ਦੇ-ਦੇ ਥੱਕ ਗਏ। ਉਹ ਤਾਂ ਜਿਉਂ ਧੁਰ-ਅੰਦਰੋਂ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਓਸ ਰੁੱਤ ਦੀ ਕਣਕ ਦਾਦੀ ਨੇ ਹੀ ਵੱਢਵਾਈ, ਕੱਢਵਾਈ ਤੇ ਦਾਣੇ ਘਰ ਸੁਟਵਾਏ ਸਨ।

ਬਾਬੇ ਨੇ ਨੂੰਹ ਦੇ ਭੋਗ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਸ਼ਰਾਬ ਮੁੜ ਤੋਂ ਪੀਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਨਿਢਾਲ ਪਏ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆਖਦਾ, "ਤੂੰ ਕਾ੍ਹਤੋਂ ਪਿਆਂ ਮਚਲਿਆ, ਮਿੱਟੀ-ਖਾਣੇ ਸੱਪ ਆਂਗੂੰ, ਘੇਸ ਮਾਰ ਕੇ? ਰੋਟੀ ਉੱਪਰੋਂ ਤੇ ਨਈਂ ਡਿੱਗਣੀ ਹਰਾਮਦਿਆ। ਬੰਦੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਬਣ। ਖੇਤੀ ਸੰਭਾਲ।ਨਈਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਘੁੱਗੀ ਫੇਰ ਦੇਣੀ ਆ।"

ਬਾਬਾ ਦਿਨ 'ਚ ਕਈ-ਕਈ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਬੇਦਖ਼ਲ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਡਰਾਵੇ ਦਿੰਦਾ।

ਪਿਉ ਦੀਆਂ ਨਿੱਤ ਦੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਧਮਕੀਆਂ ਤੋਂ ਅੱਕਿਆ ਉਹ ਹਵੇਲੀ ਸੌਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਬਾਬਾ ਉਸਨੂੰ ਹਵੇਲੀ ਜਾ ਕੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਆਖਰ ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਨਵੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਦਿਨ ਕੱਟਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।

ਬਾਬੇ ਨੇ ਦੋ ਬਲ਼ਦ ਵੇਚੇ ਤੇ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਸ਼ਰਾਬ ਮੁੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਵਾਲੀ ਨਾੜੀ ਫਟ ਗਈ ਸੀ।

***

ਬਾਬਾ ਅਠਾਈ ਕਿੱਲਿਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਅਠਾਰਾਂ ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਤੇ ਦਸ ਧੰਤੇ ਬੁੜੇ ਨੇ ਉਸਦੇ ਨਾਂ ਵਸੀਅਤ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਏਸ ਔਂਤ ਬੁੜੇ ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਰੋਹਬ ਦੇ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਬਚਾਇਆ ਸੀ; ਉਸਦੇ ਭਰਾ-ਭਤੀਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆ ਕੋਲੋਂ ।

ਬਾਬੇ ਦਾ ਹਾਲੇ ਸਿਵਾ ਵੀ ਠੰਢਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਧੰਤੇ ਦੇ ਭਤੀਜਿਆਂ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਸਹੀ ਵਾਰਸ ਹੋਣ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਸ ਵਾਲੇ ਦਸ ਕਿੱਲੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਜ਼ਮੀਨ 'ਚ ਧੰਤੇਕਿਆਂ ਦੇ ਹਲ਼ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸ ਦਿਨ ਬਾਪੂ ਬੌਰਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਗ਼ਲੀਆਂ 'ਚ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਤਨੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਹ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਾਂ ਜਿਉਂ ਉਸਨੂੰ ਖੇਤਾਂ ਤੇ ਫ਼ਸਲਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਾਲੀ ਤੰਦ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਟੁੱਟ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਦਾਦੀ ਅਣਵਾਹੇ ਖੇਤਾਂ 'ਚੋਂ ਘਾਹ-ਖੱਬਲ ਖੋਤ-ਖੋਤ ਕੇ ਡੰਗਰਾਂ ਅੱਗੇ ਪਾਉਂਦੀ ਰਹੀ।..ਪਰ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਅੜਿੰਗਦੀਆਂ ਮੱਝਾਂ ਤੇ ਰੰਭਦੇ ਬਲਦ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਅਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਲਿੱਸੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਡੰਗਰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਝੱਲੇ ਨਾ ਜਾਂਦੇ।

ਆਖਰ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸਨੇ ਬਲ਼ਦਾਂ ਦਾ ਸੌਦਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹ ਦੇ ਗਿਲਾਸ ਫੜਾ ਕੇ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਪਲੰਘ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਪੁੱਤ ਕੋਲ਼ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਖੜ ਕੇ ਬੋਲੀ ਸੀ,"ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਆਂ, ਮੇਰਾ ਆਖਾ ਮੰਨ। ਕ੍ਹਿੜੇ ਕੱਲੇ ਜੱਟ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇਰੇ ਜਿੰਨ੍ਹੇ ਸਿਆੜ ਔਂਦੇ ਆ ਦੱਸ? ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਾਫ ਕਰ। ਆ ਘਰ ਮੁੜ ਆ। ਆਪਣੀ ਖੇਤੀ ਸੰਭਾਲ।" ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਜੁੜ ਗਏ ਸਨ। ਉਸਦੀਆਂ ਬੁੱਢੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਪਰਲ-ਪਰਲ ਅੱਥਰੂ ਵਗਣ ਲਗੇ,ਪਰ ਬਾਪੂ ਅਡੋਲ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ।

ਬਲ਼ਦਾਂ ਦੀ ਜੋਗ ਪਿੱਛੋਂ ਹੌਲ਼ੀ-ਹੌਲ਼ੀ ਮੱਝਾਂ ਤੇ ਕੱਟੀਆਂ ਵੀ ਵਿਕ ਗਈਆਂ। ਦਾਦੀ ਰੁਪਏ ਫੜਦੀ ਹਰ ਵਾਰ ਰੋ ਪੈਂਦੀ। ਉਹ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਦੇ ਡੰਗਰ ਨੂੰ ਮੋੜ ਤੱਕ ਉਦਾਸ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਹ ਉਦਾਸੀ ਕਈ ਦਿਨ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹੋਸ਼ ਸੰਭਾਲ਼ੀ ਤਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਗੱਡੇ ਸਿਉਂਕ-ਖਾਧੇ ਖੁੰਢ ਤੇ ਪੱਠੇ ਕੁਤਰਨ ਵਾਲ਼ੀ ਜੰਗਾਲੀ ਹੋਈ ਮਸ਼ੀਨ ਏਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮਰੀਅਲ ਜਿਹੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਘਰ ਵੀ ਕਦੇ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਿਹਾ ਏ।

***

ਬਾਬੇ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਪੂ ਨੇ ਘਰ ਸੌਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਵੱਡੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਵਰਾਂਢੇ 'ਚ ਡੱਠੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਕੋਈ ਪੋਥੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ; ਆਲ਼ੇ-ਦੁਆਲ਼ੇ ਤੋਂ ਬੇਖ਼ਬਰ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਹੱਥ 'ਚ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਤੇਲ ਦੀ ਕੌਲੀ ਲੈ ਕੇ ਉਸਦੇ ਸਿਰਹਾਂਦੀ ਜਾ ਖੜ੍ਹਦੀ।

"ਕੁਸ਼ ਨ੍ਹੀਂ ਹੋਇਆ,ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਕੀ ਜਹੀ ਚੜ੍ਹਗੀ ਆ।ਲਿਆ ਤੇਲ ਝੱਸਾਂ।ਡੋਲ਼ੀ ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਮਾਂ..।"

"ਚੁੱਪ ਕਰ!" ਵਰਕੇ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰ ਚੁੱਕੇ ਬਗੈਰ ਬਾਪੂ ਰੁੱਖੀ ਅਵਾਜ਼ 'ਚ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ। ਉਹ ਬੇਬਸ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਵੱਡੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ,"ਤ੍ਹਾਡੇ ਪੇ ਦੇ ਦਿਲ 'ਤੇ ਸੱਟ ਵੱਜਗੀ ਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰੀ ਤ੍ਹਾਡੀ ਮਾਂ ਪੂਰੀ ਹੋਗੀ। ਫਿਰ ਝਿਦਾ ਕੁਲਗਦਾ ਪੇਮ ਮਰ ਗਿਆ। ਧੰਤੇਕਿਆਂ,ਥੇਹ ਹੋਣਿਆਂ ਨੇ ਆਹ ਹੋਰ ਈ ਭਾਣਾ ਵਰਤਾਤਾ।ਰੋਟੀ ਕਦੇ ਧੰਤੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛੀ ਨਈਂ, ਹਲ਼ ਜੋੜ ਕੇ ਆ ਗਏ, ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਸਾਂਭਣ। ਝੱਲਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਵਿਚਾਰਾ। ਓਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖੋ।ਕਦੇ ਤਾਂ ਫਿਰਨਗੇ ਸਾਡੇ ਵੀ ਦਿਨ। ਅਸੀਂ ਕਿਹੜਾ ਰੱਬ ਦੇ ਮਾਂਹ ਮਾਰੇ ਆ।"

ਕਿਸੇ-ਕਿਸੇ ਦਿਨ, ਟਿਕੀ ਦੁਪਹਿਰੇ, ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਖੇਤਾਂ ਵਲ ਲੈ ਤੁਰਦੀ। ਓਸ ਵਕਤ ਜਦ ਸਭ ਕਿਸਾਨ-ਕਰਿੰਦੇ ਘਰਾਂ ਵਲ ਪਰਤ ਗਏ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।

"ਏਹ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਨੇ।" ਉਹ ਹੱਥ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਦਾਸ ਸੁਰ 'ਚ ਕਹਿੰਦੀ।

"ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਈ ਨੇ।" ਧੰਤੇ ਵਾਲੇ ਖੇਤਾਂ ਵਲ ਹੱਥ ਕਰਦੀ ਉਹ ਤੜਫ ਉੱਠਦੀ।

"ਆਵੇ ਕਿਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਢਾਈ ਘੜੀਆਂ ਦੀ। ਬਣ ਬੈਠੇ ਧੰਤੇ ਦੇ ਵਾਰਸ। ਉਦ੍ਹੀ ਵੱਢੀ ਉਂਗਲੀ 'ਤੇ ਕਦੇ ਮੂਤਿਆ ਨਈਂ।" ਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੀ-ਕੱਢਦੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੋਏ ਪਤੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ।

"ਤੈਨੂੰ ਨਰਕਾਂ 'ਚ ਵੀ ਢੋਈ ਨਾ ਮਿਲੇ ਪਾਪੀਆ।ਆਪ ਤਾਂ ਛੁੱਟ ਗਿਆਂ ਮਰ ਕੇ ਤੇ ਸਾਡਾ ਵੈਰ ਪੁਆ ਗਿਆਂ ਪੂਰੇ ਪਿੰਡ ਨਾਲ।"

ਫਿਰ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਹੱਲਾ-ਸ਼ੇਰੀ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ,"ਛੇਤੀਂ-ਛੇਤੀਂ ਜਵਾਨ ਹੋਵੋ ਮੇਰੇ ਸ਼ੇਰੋ। ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸਾਂਭਣੀ ਆਂ।"

ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਦੇ ਉਹਨਾਂ 'ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ' ਦੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਧੁੰਦਲੇ ਜਿਹੇ ਬੋਲਾਂ 'ਚ ਅਕਸਰ ਪੁਣਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

"ਕੀ-ਕੀ ਦੱਸਾਂ ?ਕਿਤੇ ਇਕ ਕਾਰਾ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹੇ!" ਉਸਨੇ ਫਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਦਰਦੀਲਾ ਹਾਸਾ ਹੱਸ ਕੇ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਈ ਸੀ।

"ਲੰਬੜਾ ਦਾ ਬੁੜਾ ਝਿਨੇ ਕੁੱਟਿਆ ਸੀ ਜੁੱਤੀਆਂ ਨਾਲ। ਉਹ ਵੀ ਬਗਾਨੇ ਪਿੰਡ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬਰਾਤੀ ਗਏ ਨੇ। ਆਹ ਅਮਰੇ ਦੀ ਮਾਂ ਤਾਂ ਕੁੱਟੀ ਸੀ,ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ। ਬੰਦਾ ਥੋੜ੍ਹੋ ਸੀ ਉਹ,ਦਿਓ ਸੀ ਦਿਓ। ਜਿਧਰੋਂ ਦੀ ਲੰਘਣਾ ਤੀਵੀਆਂ ਨੇ ਦੌੜ-ਦੌੜ ਘਰੀਂ ਵੜ ਜਾਣਾ। ਕਿਤੇ ਰੋਬ ਸੀ ਚੋਬਰ ਦਾ! ਸਾਰੀ ਤਾਂ ਗਲ਼ੀ ਮੱਲ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਸੀ।" ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਲਈ ਇਕ ਮਾਣ ਜਿਹਾ ਜਾਗਿਆ ਜੋ ਅਗਲੇ ਪਲ ਕਿਸੇ ਕੁਸੈਲ਼ੀ ਯਾਦ ਨੇ ਖਾ ਲਿਆ ਸੀ।

"ਕੀ ਦੱਸਾਂ ਗੋਲ਼ੀ ਵੱਜਣਾ ਕੀ-ਕੀ ਕਰਤੂਤਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਦੱਸਦਿਆਂ ਵੀ ਸ਼ਰਮ ਔਂਦੀ ਆ। ਥੇਹ ਹੋਣੇ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਧੀ ਸ਼ਰੇਆਮ ਘਰ ਰੱਖ ਛੱਡੀ। ਵੱਢ ਖਾਣਿਆ ਨੇ ਐਵੇਂ ਨਈਂ ਉਸ ਦਿਨ ਧੰਤੇਕਿਆਂ ਨਾਲ ਹਲ਼ ਜੋੜੇ। ਲੋਕੀਂ ਢਿੱਡੋਂ ਨਈਂ ਭੁਲੌਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ। ਨਾਲੇ ਸੇਵੇ ਦਾ ਪੁੰਨੂੰ ਨਈਂ ਸੀ ਮਾਰਤਾ ਡੁੱਬ ਜਾਣੇ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ 'ਚ ਕੁਸ਼ ਦੇ ਕੇ।"

ਦਾਦੀ ਕੋਲ਼ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦਾ ਅਮੁੱਕ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ' ਸੀ।

"ਉਦ੍ਹੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਦਾ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ। ਨਈਂ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਬਾਪ ਨੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਚਿੜੀ ਦੇ ਵੀ ਬੱਟਾ ਨਈਂ ਮਾਰਿਆ ਹੋਣਾ।" ਗੱਲ ਮੁਕਾ ਉਹ ਕੁਝ ਪਲ ਸਿਰ ਝੁਕਾਈ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੀ ਬੁੜ-ਬੁੜ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਮਾਂ ਪੁੰਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਬਾਬੇ ਨੇ?"

ਮੇਰਾ ਇਹ ਸਵਾਲ ਸੁਣਕੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀਆਂ ਝੁਰੜੀਆਂ ਚਾਣਚੱਕ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ।

"ਤੇਰੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਪੱਕਾ ਬੇਲੀ ਸੀ ਉਹ। ਪੁੰਨੂ ਨੇ ਈ ਵਾਹੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਖੋਰੜ ਵਾਲੇ ਖੇਤ ਅੱਧ ਤੇ। ਹਾੜ੍ਹੀ-ਸੌਣੀ ਬਣਦਾ-ਸਰਦਾ ਦਾਣਾ-ਫੱਕਾ ਆਪੇ ਘਰ ਸੁੱਟ ਜਾਣਾ। ਬਾਬਾ ਤੇਰਾ ਤਾਂ ਦੌਰੇ ਤੇ ਈ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰ੍ਹੈਂਦਾ ਸੀ। ਕਦੇ ਮੇਲੇ ਤੇ ਕਦੇ ਥਾਣੇ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਤਾ ਨ੍ਹੀਂ ਕੀ ਪੱਟੀ ਪੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ। ਰੱਬ ਜਾਣੇ ਜਾਂ ਉਹ ਜਾਣੇ। ਦੋਨਾਂ ਕੱਠਿਆਂ ਨੇ ਦਾਰੂ ਪੀਤੀ ਤੇ ਓਸ ਰਾਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਨ੍ਹੀਂ ਉੱਠਿਆ। ਠਾਈ ਦਿਨ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਰਿੜਕ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਵਿਚਾਰਾ।ਪਤਾ ਨਈਂ ਦਾਰੂ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਕੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਏਸ ਪਾਪੀ ਨੇ? ਓਦ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਕੋਈ ਪੁੱਤ ਤਾਂ ਝਿਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਂਦਾ। ਸੰਤੀ ਤੇ ਧੀਆਂ ਦੜ ਵੱਟ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈਆਂ। ਵਿਚਾਰੀਆਂ! ਤੀਵੀਆਂ-ਮਾਨੀਆਂ!!" ਉਸਦੇ ਆਖਰੀ ਬੋਲ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਹਉਕੇ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਗਏ ਸਨ।

***

ਉਸ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਵੀਰੇ ਨੂੰ ਧੰਤੇ ਵਾਲੇ ਖੇਤ ਦਿਖਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਚਰ੍ਹੀ ਦੇ ਓਹਲਿਓਂ ਚਾਣਚੱਕ ਧੰਤੇ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਆਣ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੀ ਉਹ ਡਰ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਸਹਿਮ ਗਏ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਖੰਘੂਰਾ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਤਾਅ ਦਿੰਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ,"ਇਧਰ ਕੀ ਕਰਦੀ ਆਂ ਤੂੰ ਬੁੜੀਏ ਸਿਖਰ ਦਪ੍ਹੈਰੇ?"

"ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ 'ਚ ਗੇੜਾ ਮਾਰਨ ਆਈ ਆਂ। ਹੋਰ ਮੈਂ ਕ੍ਹਿੜੇ ਤਬੀਤ ਦੱਬਦੀ ਫਿਰਦੀ ਆਂ?" ਦਾਦੀ ਨੇ ਏਨੀ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਧੰਤੇ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਤੜਫ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਫਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕੌਂਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ,"ਤੇਰੇ ਖੇਤ ਇਹ ਕ੍ਹਿੜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਲੱਗਦੇ ਆ ?"

"ਮੈਥੋਂ ਕੀ ਪੁੱਛਦਾਂ ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਛ ਲੈ ਧੰਤੇ ਦੀ ਮੜ੍ਹੀ ਨੂੰ, ਜਿਹੜਾ ਆਪ ਲਿਖ ਕੇ ਗਿਆ,ਪੱਕੀ ਵਸੀਅਤ॥"

ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਘੁੱਟਦਿਆਂ ਫਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਹੱਸ ਕੇ ਉਸਨੇ ਨਿਧੜਕਤਾ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

"ਉਹ ਕਿਓਂ ਨਾ ਲਿਖਕੇ ਗਿਆ ਜ਼ਿਨੇ ਤੈਨੂੰ ਪੁੱਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ?"

ਇਹ ਸਵਾਲ ਸੁਣਕੇ ਦਾਦੀ ਇਕ ਪਲ ਦੇ ਲਈ ਯਰਕ ਗਈ,ਪਰ ਫਿਰ ਸੰਭਲਦਿਆਂ ਬੋਲੀ,"ਬਾਤਾਂ ਜਹੀਆਂ ਕੀ ਪੌਣ ਲੱਗਾਂ ਏ ?ਜੇ ਹਿੰਮਤ ਆ ਤਾਂ ਨਾਂ ਬੋਲ ਓਸ ਪਿਓ ਦਾ।"

ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਉਸਨੇ ਖਚਰਾ ਜਿਹਾ ਹਾਸਾ ਹੱਸਿਆ ਸੀ।

"ਵੀਹ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ। ਅੱਛਾ ਤੈਨੂੰ ਨਈਂ ਪਤਾ ਉਹਦਾ ਨਾਂ ? ਮੈਂ ਉਦ੍ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾਂ ਜ਼ਿੜਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਅੱਧ 'ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵ੍ਹੌਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੰਗਦੀ ਉਦ੍ਹੇ ਕੋਲੋਂ ਤਾਰੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ, ਨਾਲੇ ਹੱਕ ਵੀ ਬਣਦਾ ਸੀ।"

ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਬੁੜ-ਬੁੜ ਕਰਦੀ ਸਾਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਘੜੀਸਦੀ ਹੋਈ ਪਿੰਡ ਵਲ ਮੁੜ ਪਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਈ ਦਿਨ ਨੀਵੀਂ ਜਿਹੀ ਪਾ ਰੱਖੀ। ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ 'ਚ ਗੱਲ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਬਾਪੂ ਕੋਈ ਸਲੋਕ ਉਚਾਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲੈਂਦੀ।

***

ਹੁਣ ਤੱਕ ਮਾਮਿਆਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਦਿਨ ਰਿੜੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਚਾਰਾਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ,ਦਸੀਂ-ਪੰਦਰੀਂ ਦਿਨੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਗੇੜਾ ਮਾਰਦਾ। ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਨਾ ਆਉਂਦੇ। ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਲੋੜ ਦੀ ਵਸਤੂ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ਼ ਹੁੰਦੀ।..ਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਵੀ ਉਹ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਦੇ ਨਾਂਹ-ਨੁੱਕਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਕੁਝ ਰੁਪਏ ਉਸਦੇ ਹੱਥ 'ਤੇ ਧਰ ਜਾਂਦੇ।

ਜਦੋਂ ਵੀਰਾ ਅੱਠਵੀਂ 'ਚੋਂ ਫੇਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਕ ਸਵੇਰ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨਾਨਕਿਆਂ ਦੇ ਲੈ ਤੁਰੀ ਸੀ।

"ਤੁਾਡੀ ਪਿੱਠ ਸੁਣਦੀ ਆ ਜੱਟੋ। ਤੁਾਡੇ ਅਰਗੇ ਕ੍ਹਿਨੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਜੱਗ-ਜਹਾਨ ਤੇ। ਤੁਸੀਂ ਹੱਟ ਭੰਨ,ਭੱਠ ਭੰਨ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਤੱਕ ਲਿਆਂਦਾ।" ਉਸਨੇ ਸੁੱਕੇ ਤੇ ਮੈਲ਼ੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਲਏ ਸਨ।

"ਗਾਂਹ ਮੇਰੀ ਇਕ ਹੋਰ ਬਿੰਤੀ ਆ ਤੁਾਡੇ ਮੂਹਰੇ। ਆਹ ਜੀਤੇ ਨੂੰ ਰੱਖੋ ਕੋਲ਼ ਆਪਣੇ। ਜਦੋਂ ਹਲ਼ ਦੀ ਮੁੰਨੀ ਫੜਨੀ ਸਿੱਖ ਜਾਏ,ਉਦੋਂ ਭੇਜਣਾ। ਬੱਸ ਇੱਕ ਵਾਰ ਖੇਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਰਿੜ ਜਾਏ।ਫਿਰ ਨਈਂ ਮੈਂ ਹਾਰਦੀ।"

ਵੀਰਾ ਚਾਰ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਨਾਨਕਿਆਂ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਏਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਵਾਰ ਹੀ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਨੂੰ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਕਈ ਦੇਰ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਰਾਤ ਪਈ ਤੇ ਜਦ ਬਾਪੂ ਘਰ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਵੀਰਾ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ। ਬਾਪੂ ਕਾਹਲ਼ੀ ਨਾਲ ਪੈਰ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿਸਕਾ ਕੇ ਘਿਰਣਾ 'ਚ ਬੋਲਦਾ,"ਠੀਕ ਆ! ਠੀਕ ਆ ਬੱਸ!!"

ਬਾਪੂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਲੋਂ ਰੱਖੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜਦ ਕਦੇ ਛੋਹ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਏਡੀ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਘੁੱਟਦਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਲੇਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ। ਅਜਿਹੇ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਵੀਰੇ ਤੇ ਅਣਦੇਖੀ ਮੋਈ ਮਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਸਤਾਉਂਦੀ। ਮੈਂ ਹਟਕੋਰੇ ਭਰ-ਭਰ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ। ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਪਲੋਸਦੀ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਵੀ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਵੱਡੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਕੋਈ ਬਾਤ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਸਦੀ ਬਾਤ ਮੁਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ।

***

ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਮੈਂ ਕੀਤੇ ਕੇ ਵਾੜੇ 'ਚ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਗਲ਼ੀ ਦਾ ਮੋੜ ਕੱਟ ਕੇ ਚਾਣਚੱਕ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਵੇਂ ਖੇਤੀ ਦੇ ਸੰਦਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਗੱਡਾ ਆਣ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਗੱਡੇ ਦੀ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਵੱਡਾ ਮਾਮਾ ਬੈਠਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੀ ਵੀਰਾ। ਮੈਂ ਘਰ ਨੂੰ ਦੌੜ ਪਿਆ ਸਾਂ। ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀ 'ਚ ਕਮਲ਼ੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸ਼ੁਕਰ ਆ ਤੇਰਾ! ਕਿਤੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਾਦ ਤੁੱਠਿਆਂ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਅਰਗੇ ਪਾਪੀਆਂ ਦੇ ਘਰ। ਹੁਣ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮਿਹਰ ਦਾ ਹੱਥ ਰੱਖੀਂ ਸਿਰਾਂ ਤੇ।" ਖੁਸ਼ੀ 'ਚ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲੱਗ ਰਹੇ ਉਹ ਦੁਪੱਟਾ ਸੰਭਾਲਦੀ, ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਹਵੇਲੀ ਵਲ ਦੌੜ ਪਈ ਸੀ। ਮਾਮੇ ਨੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸਤੋਂ ਅੱਥਰੂ ਸੰਭਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਏ।

"ਸਦਕੇ ਜਾਵਾਂ ਬਈ ਮੋਈ ਭੈਣ ਨਾਲ ਵਫਾ ਕਰਨ ਆਲੇ ਭਰਾਵੋ ਤੁਾਡੇ।ਜੁੱਗ-ਜੁੱਗ ਜੀਵੋ। ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਇਹ ਟੱਬਰੀ ਸੁੱਕੇ ਤੀਲ੍ਹਿਆਂ ਆਂਗੂੰ ਖਿੱਲਰ ਜਾਣੀ ਸੀ।" ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੀ ਤੇ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੰਦੀ ਉਹ ਮਾਮੇ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਆਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਂਹ-ਨੁੱਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖੁਆ ਕੇ ਤੋਰਿਆ ਸੀ॥

ਉਸ ਰਾਤ ਮੈਨੂੰ ਚਾਅ 'ਚ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਵੀਰਾ ਮੈਨੂੰ ਬਲ਼ਦਾ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵੱਡੀ ਰਾਤੇ ਬਾਪੂ ਘਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਸੀ,"ਮਸੀਂ-ਮਸੀਂ ਦਿਨ ਫਿਰੇ ਆ ਸਾਡੇ। ਤਾਰਿਆ ਹੁਣ ਨਈਂ ਸਰਨਾ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਮਾਧੋ ਬਣਿਆਂ।"

ਬਾਪੂ ਨੇ ਜੁੱਤੀ ਲਾਹ ਕੇ ਪੈਰ ਝਾੜੇ ਤੇ ਚੌਂਕੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ।

"ਅਗਲਿਆਂ ਨੇ ਭੈਣ ਦੇ ਘਰ ਸਭ ਸੰਦ-ਸੰਦੇੜਾ, ਦਾਣਾ-ਫੱਕਾ ਤੇ ਦੋ ਬੌਲ਼ਦ ਭੇਜੇ ਆ ਕੋਤਲ਼ ਘੋੜਿਆਂ ਅਰਗੇ। ਏਦਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ-ਵਰਤਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਆ।ਤੂੰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਮੂੰਹ ਬੁਲਾ ਵੀ ਨਈਂ ਸਕਦਾ। ਕੋੜ੍ਹਿਆਂ ਆਂਗੂ ਮੰਜਾ ਈ ਮੱਲੀ ਰੱਖੂ ਚੌਬੀ ਘੰਟੇ। ਬਸ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਕਿਤਾਬਾਂ, ਕਿਤਾਬਾਂ।ਹੁਣ ਏਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛੱਡ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਕੇ ਹਲ਼ ਦੀ ਮੁੰਨੀ ਫੜ ਲੈ।"

"ਅਕਲ ਕਰੋ ਕੁਸ਼ ਦੁਨੀਆਵੀ ਕੀੜਿਓ। ਇਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਈਂ।ਕੁਸ਼ ਸੋਚੋ!" ਬਾਪੂ ਉਸ ਵਲ ਕੌੜੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕੁੜੱਤਣ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

"ਤੇ ਆਹ ਜ਼ਿੜੇ ਤੂੰ ਪੁੱਤ ਜਣੇ ਆਂ,ਦੱਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਦੂਲੇ ਲੰਬੜ ਨੇ ਸੋਚਣਾ ?" ਮਾਂ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੁੱਤ ਕੋਲ਼ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸ਼ਾਇਦ। ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਬੁੜ-ਬੁੜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁੜ ਵਰਕੇ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਟਿਕਾ ਲਈ ਸੀ।

"ਕੀੜ੍ਹੇ ਪੈ ਕੇ ਮਰਨਾ ਤੂੰ ਪਾਪਣੇ!" ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਬਾਪੂ ਨੇ ਚਾਣਚੱਕ ਇਹ ਗੱਲ ਆਖੀ ਸੀ ਤੇ ਚਾਦਰ 'ਚ ਮੂੰਹ-ਸਿਰ ਲਪੇਟ ਕੇ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ।

ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉੱਠ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ।

ਵੀਰਾ ਬਹੁਤ ਦੱਬਵੀਂ ਅਵਾਜ਼ 'ਚ ਮੈਨੂੰ ਖੇਤੀ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਮੁੰਡਿਓ ਸੌਂਬੋਂ ਹੁਣ। ਸਵੇਰੇ ਵੱਡੇ ਤੜਕੇ ਫੇ ਉੱਠਣਾ। ਖੋਰੜ ਆਲੇ ਖੇਤਾਂ 'ਚ ਹਲ਼ ਜੋੜਨਾ।"

ਦਾਦੀ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਗੱਲਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਈਆਂ ਸਨ।

***

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਦਾਦੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਵੱਖਤੇ ਜਗਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਚਾਹ ਦੇ ਗਿਲਾਸ ਫੜਾਉਂਦਿਆਂ ਮੂਹਰੇ ਪਰੌਂਠੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਘਰੋਂ ਤੁਰਦਿਆਂ ਉਹ ਬਾਪੂ ਦੇ ਮੂਹਰੇ ਜੰਦਰਾ ਰੱਖਦਿਆਂ ਬੋਲੀ ਸੀ,"ਗੇੜਾ ਮਾਰ ਲਈ ਤਾਰਿਆ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ। ਹੋਰ ਨਈਂ ਤਾਂ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਈ ਬੜਾ ਹੁੰਦਾ। ਨਾਲੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਰੂਹ ਹੋਧਰੇ ਪੈਂਦੀ ਆ।"

ਬਾਪੂ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਖੋਰੜ ਵਾਲੇ ਖੇਤਾਂ 'ਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਵੀਰਾ ਹਲ਼ ਜੋੜਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਦੁਪੱਟੇ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੱਕਦਿਆਂ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਜੁੱਤੀ ਉਤਾਰ ਦੋ ਕੁ ਕਦਮ ਅਗਾਂਹ ਵੱਧ ਗਈ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਖੜ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਪਲ ਮੂੰਹ 'ਚ ਹੀ ਕੁਝ ਬੋਲਦੀ ਰਹੀ। ਸਾਨੂੰ ਆਖਰੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਹੀ ਸੁਣੇ ਸਨ,"ਤੂੰ ਦਾਤਾ ਦਾਤਾਰ ਤੇਰਾ ਦਿੱਤਾ ਖਾਵਣਾ। ਮਿਹਰ ਰੱਖੀਂ ਸਾਈਆਂ। ਅਸੀਂ ਮਿਹਨਤ ਕਰਾਂਗੇ, ਤੂੰ ਬਰਕਤਾਂ ਪਾਵੀਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖਾ।" ..ਤੇ ਮੁੜ ਜੁੱਤੀ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਉਹ ਮਾਣ 'ਚ ਬੋਲੀ, "ਚਲ ਪੁੱਤਰਾ ਦੇ ਗੇੜਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ।"

ਉਹ ਕਈ ਦੇਰ ਵੀਰੇ ਨੂੰ ਇਕ ਚਾਅ ਜਿਹੇ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਫਿਰ ਬੋਲੀ,"ਦੇਖ ਲਈਂ ਬਿੰਦਰਾ ਤੇਰੇ ਪੇਅ ਨੇ ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਆਪੇ ਆ ਕੇ ਹਲ਼ ਦੀ ਮੁੰਨੀ ਫੜ ਲੈਣੀ ਆਂ। ਜੱਟ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਮੀਨ ਦਾ ਮੋਹ ਨਈਂ ਮਰ ਸਕਦਾ। ਦੇਖੀਂ ਖੇਤਾਂ ਨੇ ਆਪੇ ਧੂਹ ਲੈਣਾ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲ।"

ਲਹਿੰਬਰ ਪਹਿਲਾ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਰਾਹੇ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸਾਡੇ ਵਲ ਮੁੜ ਪਿਆ ਸੀ।

"ਵਧਾਈਆਂ ਭਾਈ ਦਿੱਤੀਏ ਤੈਨੂੰ। ਪੋਤੇ ਜਵਾਨ ਹੋ ਗਏ ਭਾਈ ਤੇਰੇ ਸੁੱਖ ਨਾਲ। ਫਿਰਗੇ ਤੇਰੇ ਵੀ ਦਿਨ ਭਾਈ ਵਾਖਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ।" ਉਹ ਮਿਣਮਣਾਉਂਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

"ਹੋਰ ਭਾਈ ਕਿਤੇ ਇਕ ਸਾੜਸਤੀ ਕੱਟੀ ਆ। ਕਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਤੇ ਕਦੇ, ਜ਼ਮੀਨਾ ਦੀ, ਕਿਤੇ ਇਕ ਹਾਰ ਝੱਲੀ ਆ। ਬਾਹ੍ਰੀਂ ਵਰ੍ਹੀਂ ਤਾਂ ਰੱਬ ਰੂੜੀ ਦੀ ਵੀ ਸੁਣਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਭਾਈ ਚੌਦਾਂ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ, ਬਨਵਾਸ ਕੱਟਦੀ ਨੂੰ।" ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਦੁਪਹਿਰ ਤੱਕ ਲੋਕ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਬਹੁਤੇ ਤਾਂ ਮਾਮਿਆਂ ਵਲੋਂ ਨਿਭਾਈ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਤਾਰੀਫ ਕਰਦੇ। ਕੋਈ ਬਲ਼ਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਕੋਈ ਵੀਰੇ ਦੇ ਹਲ਼ ਵਾਹੁਣ ਦੀਆਂ। ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ-ਟਾਵਾਂ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਰੱਬ ਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਧਰੋਹ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਛੇੜ ਬਹਿੰਦਾ। ਹਰ ਕੋਈ ਵਧਾਈਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੰਦਾ। ਉਹ ਸਭ ਦੀਆਂ ਵਧਾਈਆਂ ਕਬੂਲਦੀ ਤਕਰੀਬਨ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੀ,

"ਪਤਾ ਨਈਂ ਖਨੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਪਿੱਛੇ ਈ ਆਹ ਦਿਨ ਆਏ ਆ।"

ਪਰ ਹਰੇਕ ਸ਼ਖ਼ਸ ਦੇ ਤੁਰ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਕੋਲ਼ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਹੌਲ਼ੀ ਜਿਹੀ ਕਹਿੰਦੀ,"ਤੂੰ ਖੁਸ਼ ਨਾ ਜਾਣੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ। ਅੰਦਰੋਂ ਤਾਂ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋਏ ਪਏ ਆ। ਉੱਤੋਂ-ਉੱਤੋਂ ਵਧਾਈਆਂ ਦਿੰਦੇ ਆ ਬੱਸ। ਕੌਣ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸ਼ਰੀਕ ਰੱਜਵੀਂ ਰੋਟੀ ਖਾਣ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਭੀਖ ਮੰਗੌਣ ਤੇ ਤੁਲਿਓ ਸੀ। ਤੇਰੇ ਪਿਓ ਨੂੰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁੱਠੀਆਂ ਪੱਟੀਆਂ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਕਮਲ਼ਾ ਕੀਤਾ।ਨਈਂ ਤਾਂ ਉਦ੍ਹੇ ਅਰਗੀ ਖੇਤੀ ਕਿਨ੍ਹੇ ਕਰ ਲੈਣੀ ਆ!"

ਉਹ ਜਿਉਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਰੇਕ ਬੰਦੇ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਪਛਾਣਦੀ ਹੋਵੇ।

"ਮਾਂ ਇੱਥੇ ਕੀ ਬੀਜਣਾ?" ਮੈਂ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

"ਤੇਰਾ ਪੇ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਨੇੜਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੇ ਪੱਠੇ ਈ ਬੀਜਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਗ੍ਹਾਦਾ ਕਿ ਅੱਧੇ ਕੁ ਪੱਠੇ ਤੇ ਅੱਧੀ ਕੁ ਮੱਕੀ ਬੀਜ ਲਈਏ। ਖਾਣ ਜੋਗਾ ਅੰਨ੍ਹ ਹੋ ਜਾਣਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਣਾ।" ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬੰਨੇ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਦੱਸਣ ਲਗ ਪਈ ਸੀ।

"ਮਾਂ ਇੱਥੇ ਹੋ ਜਾਊ ਮੱਕੀ?"

ਮੇਰਾ ਸਵਾਲ ਸੁਣਕੇ ਉਹ ਮਾਣ-ਭਰਿਆ ਹਾਸਾ ਹੱਸਦਿਆਂ ਬੋਲੀ ਸੀ,"ਲੈ ਮੱਕੀ! ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾਂ ਤੂੰ? ਝੋਟੇ ਦੇ ਸਿਰ ਅਰਗੀ ਜ਼ਮੀਨ ਆ ਏਹ। ਪੂਰੇ ਪਿੰਡ 'ਚ ਟੱਕ ਨਈਂ ਹੋਣਾ ਇਹਦੇ ਅਰਗਾ। ਏਥੇ ਤਾਂ ਵੱਢ ਕੇ ਗੱਡਿਆ ਬੰਦਾ ਫੁੱਟ ਪਊ।"

ਫਿਰ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਲੀ ਮਿੱਟੀ 'ਤੇ ਟਿਕ ਗਈਆਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਿਰੰਤਰ ਡੂੰਘੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਜਿਉਂ ਉਹ ਦੂਰ, ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਵੇਖ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

"ਮੱਕੀ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਦੋ-ਦੋ ਹੱਥ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।" ਇਸ ਵਾਰ ਉਸਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਮੱਧਮ ਸੀ।

"ਮਾਰ ਕਿਤੇ ਬੰਦਾ ਗੁਆਚਿਆ ਨਾ ਲੱਭਣਾ। ਹੱਥ-ਹੱਥ ਪੂਣਾ ਪੈਣੀਆਂ।...ਖਨੀ ਪੁਨੂੰ ਦੇ ਈ ਹੱਥ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਸੀ ਕੋਈ। ਜਿੱਥੇ ਦਾਣਾ ਸੁੱਟਦਾ ਬਸ ਫੁੱਟ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਅੰਬਰ ਵਲ ਨੂੰ ਈ ਵੱਧਦਾ ਜਾਂਦਾ।"

ਉਹ ਕਈ ਦੇਰ ਸਿਫਤਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਖੋਰੜ ਵਾਲੇ ਖੇਤ ਦੀਆਂ ਕਿ ਸੇਵੇ ਦੇ ਪੁੰਨੂੰ ਦੀਆਂ।

***

ਖੇਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਜਿਉਂ ਮੁੜ ਤੋਂ ਜਵਾਨ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਦੇ ਉਹ ਵੀਰੇ ਦੇ ਹਲ਼ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਦੀ ਸਿਆੜਾਂ 'ਚ ਬੀਜ ਕੇਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਕਦੇ ਤੇਜ਼-ਤੇਜ਼ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਖੇਤਾਂ ਵਲ ਰੋਟੀ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਕਦੇ ਪੱਠੇ ਵੱਢ, ਕਦੇ ਕੁਤਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਕਦੇ ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾ,ਕਦੇ ਨਹਾ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਕਦੇ ਗੋਹਾ ਚੁੱਕ,ਕਦੇ ਮੱਝ ਚੋ,ਕਦੇ ਆਹ ਕੰਮ,ਕਦੇ ਓਹ ਕੰਮ।ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮੁੜ ਕਦੇ ਵਿਹਲੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਉਹ ਹਰ ਕੰਮ ਨੱਠ-ਨੱਠ ਕਰਦੀ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਸੌਂ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸੌਂਦੀ ਤੇ ਸਾਡੇ ਜਾਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਗੀ ਹੁੰਦੀ। ਹਰ ਵੀਰਵਾਰ ਉਹ ਰਾਂਝੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਖ਼ਾਨਗਾਹ 'ਤੇ ਦੀਵਾ ਬਾਲਣ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਅਤੇ ਸੰਗਰਾਦ ਨੂੰ ਦਾਣਿਆਂ ਦੀ ਥਾਲੀ ਭਰ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ।

"ਵਾਖਰੂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਦਿਨ ਫੇਰੇ ਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਚਰਨ ਧੋ-ਧੋ ਪੀਵਾਂ।"

ਉਹ ਸਾਰੀ ਵਾਟ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬੋਲ ਦੁਹਰਾਉਂਦੀ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ।

ਸਾਡੇ ਦਿਨ ਸੱਚੀਂ ਫਿਰ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਖੁੰਢਾਂ ਤੋਂ ਬਲ਼ਦ ਗਏ ਸਨ,ਉਹਨਾਂ ਖੁੰਢਾਂ 'ਤੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਬਲ਼ਦ ਬੱਝ ਗਏ ਸਨ; ਜਿਹਨਾਂ ਤੋਂ ਮੱਝੀਆਂ-ਕੱਟੀਆਂ,ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਮੱਝੀਆਂ-ਕੱਟੀਆਂ। ਜਹਾਨੋਂ ਤੁਰ ਗਿਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕੀ ਪਰਤਣਾ ਸੀ! ਬਸ ਇਕ ਬਾਪੂ ਦੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਤੇ ਨਿਰਮੋਹਾਪਨ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਉਦਾਸ ਕਰੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।

***

ਜਦੋਂ ਸਾਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਕੁਝ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮਾਮਿਆਂ ਨੇ ਵੀਰੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਵਿਆਹ ਵਾਲ਼ੇ ਦਿਨ ਤਾਂ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਜਿਉਂ ਖੁਸ਼ੀ 'ਚ ਕਮਲ਼ੀ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਨੱਚਦੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਓਨਾ ਖੁਸ਼ ਨਾ ਕਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੇਖਿਆ, ਨਾ ਬਾਅਦ

ਵਿਚ। ਉਸ ਦਿਨ ਤਾਂ ਉਹ ਲਾਗਣਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾ-ਪਾ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉਸਦੇ ਬੁੱਢੇ ਪੈਰ ਆਪਣੀ ਤਾਲ ਗੁਆ ਬਹਿੰਦੇ। ਉਸਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਅੱਥਰੂ ਛਲਕ ਆਉਂਦੇ।

"ਕਿਤੇ ਅੱਜ ਸੀਸੋ ਹੁੰਦੀ ਆਹ ਦਿਨ ਦੇਖਣ ਨੂੰ!" ਤੇ ਘੜੀ-ਪਲ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਫਿਰ ਕਿਸੀ ਰਸਮ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਜ 'ਚ ਰੁੱਝ ਜਾਂਦੀ। ਇਹਨਾਂ ਮਸਰੂਫੀਅਤ ਦੇ ਪਲਾਂ 'ਚ ਵੀ,ਮੁੜ-ਮੁੜ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਲ ਵੇਖਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਬਾਪੂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੀ।ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸੌਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਸੱਦਣ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਗਈ ਸੀ,ਪਰ ਉਹ ਘਰ ਆਉਣ ਲਈ ਮੰਨਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਵਾਲ਼ੀ ਸਵੇਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਲ ਤੁਰ ਪਈ ਸੀ।

"ਵੇ ਤਾਰਿਆ ਭੋਰਾ ਸ਼ਰਮ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਤੈਨੂੰ? ਪੁੱਤ ਦਾ ਹੋਵੇ ਵਿਆਹ ਤੇ ਤੂੰ ਕੁੜੀ ਦੱਬ ਕੇ ਆਇਆਂ ਵਾਂਗੂ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇਂ ਘਰੋਂ ਬਾ੍ਹਰ। ਚੱਲ ਉੱਠ ਘਰ ਚੱਲ। ਤਿਆਰ-ਬਿਆਰ ਹੋ। ਸਾਰੇ ਕਾਰ-ਬਹਾਰ ਕਰ ਬੰਦੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਬਣਕੇ।" ਉਹ ਇੱਕੋ ਸਾਹੇ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਕਹਿ ਗਈ ਸੀ।

"ਮੈਂ ਕ੍ਹਿੜੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਆਂ,ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ!" ਪਲੰਘ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਨੂੰ ਘਿਰਣਾ ਨਾਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ।

"ਜ੍ਹਿਦੇ ਅੱਜ ਸੇਹਰੇ ਬੱਝਣੇ ਆ,ਉਹ ਕ੍ਹੇੜੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਆ ਹੁਣ ਏਹ ਵੀ ਦੱਸਦੇ ਜਾਣੀ-ਜਾਣਾਂ? ਲੱਗਾਂ ਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਆਂਗੂੰ ਖੇਖਣ ਕਰਨ।" ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਦੇ ਬੋਲਾਂ 'ਚ ਵਿਅੰਗਮਈ ਤਲਖ਼ੀ ਸੀ।

"ਮੈਥੋਂ ਨਈਂ ਹੁੰਦੇ ਏਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਖੇਲ-ਤਮਾਸ਼ੇ। ਜਿੱਥੇ ਲੱਗਣਾ ਸੀ ਲੱਗ ਗਿਆ ਏ ਮਨ ਮੇਰਾ। ਤੰਗ ਨਾ ਕਰੋ ਮੈਨੂੰ।" ਬਾਪੂ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਤਣਦਿਆਂ ਫਕੀਰਾਨਾ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੀ 'ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ।

"ਤੇ ਜ੍ਹਿਨਾਂ ਖੇਲ-ਤਮਾਸ਼ਿਆਂ ਨੇ ਆਹ ਮੁੰਡੇ ਜੰਮੇ ਆ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਤਾਂ ਨਜਿੱਠ ਲੈ। ਫੇ ਲਾ ਲਈਂ ਜਿੱਥੇ ਲੌਣਾ ਹੋਊ ਮਨ। ਲੱਗ ਗਿਆ ਤੇਰਾ ਮਨ ਸਵਾਹ ਨਾਲੇ ਖੇਹ।" ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲਈ ਸੀ।

"ਬੀਬੀ ਨਾ ਕਰੋ ਤੰਗ ਏਸ ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ। ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਲਈ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਆ।" ਭਾਈ ਨੇ ਕੋਲ਼ ਆਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ।

"ਦੱਸੋ ਬਾਬਾ ਜੀ ਏਸ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਲਈ ਨਿਆਣਿਆਂ ਦੀ ਡਾਰ ਜੰਮਣੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਆ?"

ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਭਾਈ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਕਿ ਏਸ ਭਾਈ ਦੇ ਸੱਤ ਜੁਆਕ ਨੇ ਤੇ ਇਹ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਦੇ ਫ਼ਰਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਭੱਜਿਆ ਇੱਥੇ ਲੁਕ ਕੇ ਬੈਠਾ ਏ। ਉਹ ਕੁਝ ਪਲ ਭਾਈ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਉਡੀਕਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਫਿਰ ਕੜਕ ਕੇ ਬੋਲੀ,"ਫੜ ਹਿੱਧਰੋਂ ਏ੍ਹਦੀ ਬਾਂਹ। ਇ੍ਹਨੇ ਐਂ ਨਈਂ ਮੰਨਣਾ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਨੇ।"

ਬਾਪੂ ਦੇ ਰੋਕਦਿਆਂ-ਰੋਕਦਿਆਂ ਇਕ ਬਾਂਹ ਮੈਂ ਤੇ ਦੂਜੀ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਨੇ ਫੜ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪਲੰਘ ਤੋਂ ਉਠਾਲ ਲਿਆ ਸੀ।

"ਲੱਗਾ ਆ ਸ਼ਗਨਾਂ ਆਲੇ ਦਿਨ ਤਮਾਸ਼ੇ ਦਖੌਣ। ਦੱਸ ਕ੍ਹਿੜੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਏ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਬਹਿ ਕੇ ਬੇਹਲੀਆਂ ਖਾਣ ਨੂੰ? ਕਿਰਤ ਬਗੈਰ ਕ੍ਹਿੜੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਾ ਲਊਂਗੇ ਦੱਸੋ? ਆਂਦਰਾਂ ਲੂਹਣ ਲੱਗਾ ਏ ਮੇਰੀਆਂ। ਓਨਾ ਤਾਂ ਵੈਰੀ-ਦੁਸ਼ਮਣਾ ਨੇ ਨਈਂ ਸਾੜਿਆ ਹੋਣਾ, ਜਿੰਨ੍ਹੇ

ਕੋਲੇ ਤੂੰ ਕੀਤੇ ਆ ਮੇਰੇ,ਤਾਰਿਆ ਬੰਦਿਆ।" ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹਟਕੋਰੇ ਭਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ।

ਗੇਟ ਲੰਘ, ਗਲ਼ੀ 'ਚ ਆਉਂਦਿਆਂ ਬਾਪੂ ਨੇ ਮੋਢੇ ਝੰਜੋੜ ਕੇ ਇਕ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਸਾਥੋਂ ਬਾਹਵਾਂ ਛੁਡਵਾ ਲਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਸਾਡੇ ਮੂਹਰੇ-ਮੂਹਰੇ ਘਰ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ।

ਉਸਨੇ ਪਿਉ ਵਾਲੇ ਸ਼ਗਨ-ਵਿਹਾਰ ਤਾਂ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ ਸਨ,ਪਰ ਬੁਝੇ-ਬੁਝੇ ਮਨ ਨਾਲ।

ਭਾਬੀ ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਚੰਗੇ ਪਰਿਵਾਰ 'ਚੋਂ ਆਈ ਸੀ, ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਲੈ ਕੇ। ਸਵੇਰ-ਸਾਰ ਉਹ ਜਦੋਂ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੀ ਝੋਲੀ ਅਸੀਸਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੰਦੀ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਪੈਰ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿਸਕਾਉਂਦਿਆਂ ਬੇਰੁਖੀ 'ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ,"ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਮੂਹਰੇ ਝੁਕਿਆ ਕਰੋ, ਜਿ੍ਹਨੇ ਸਗਲ ਜਗਤ ਬਣਾਇਆ।ਦੁਨਿਆਵੀ ਕੀੜਿਆਂ ਅੱਗੇ ਝੁਕਣਾ ਮਹਾਂਪਾਪ ਹੁੰਦਾ।"

ਭਾਬੀ ਨੇ ਮੁੜ ਬਾਪੂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਝੁਕਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ।

ਵੀਰੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਬਾਪੂ ਦੀ ਰੁਟੀਨ 'ਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ। ਉਹ ਉਂਝ ਹੀ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੀ ਦੀ ਚਾਲ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਸੀਃ ਘਰ ਦੀਆਂ ਸਭ ਰੌਣਕਾਂ ਤੇ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਤੋਂ ਬੇਖ਼ਬਰ।

***

ਪਰਸੋਂ ਰਾਤ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਘਰ ਪਰਤਿਆਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਡੋਲ ਸੀ। ਉਸ ਲਈ ਮਾਂ ਦੇ ਤੁਰ ਜਾਣ ਦਾ ਦਰਦ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਪੀੜ ਦੇ ਜੰਗਲ 'ਚ ਕਿਤੇ ਗਵਾਚ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਹਰ ਰੁੱਖ 'ਤੇ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਬਦਨੁਮਾ ਗਾਲ਼ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਸੀ।

"ਬਾਪੂ!" ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਪੁਆਂਦੀ ਬੈਠਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਉਹ ਉਵੇਂ ਲੰਬਾ ਪਿਆ ਰਿਹਾ; ਚੁੱਪ ਤੇ ਅਹਿੱਲ।

ਮੈਂ ਕੁਝ ਪਲ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ 'ਉਸ ਗੱਲ' ਦੇ ਲਈ ਹਿੰਮਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਮੈਨੂੰ ਪਅਤਾ ਏ ਕੇਅ...ਬਾਪੂ ਕਿਅ.. ਤੇਰਾ ਦੁੱਖ ਬਹੁਤ ਵਅੱਡਾ...।" ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਮੇਰੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਕੰਬ ਗਈ ਸੀ।

ਉਹ ਤਭਕ ਕੇ ਉੱਠ ਬੈਠਾ ਸੀ।

"ਇੱਦਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ।" ਉਹ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਕੰਬਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਮੂਹਰੇ ਹੱਥ ਜੋੜਦਿਆਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, "ਤੈਨੂੰ ਰੱਬ ਦਾ ਵਾਸਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀ ਮਾਰਨ ਆਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਕਰੀਂ!"

ਇਹ ਆਖ ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹਟਕੋਰੇ ਭਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਬੈਠਾ ਉਸਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਉਹ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਿਆ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਪਿੱਛੋਂ ਭਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਦੇ ਸਰਹਾਂਦੀ ਜਾ ਬੈਠਾ ਸਾਂ। ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਮਨ 'ਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਦਾ ਗਲ਼ ਘੁੱਟ ਦਿਆਂ ਤੇ ਚੀਕ ਕੇ ਆਖਾਂ-ਬਾਪੂ ਮੈਂ ਤੇਰੀ

ਨਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਲਿਆ ਏ।

ਪਰ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਵੇਂ ਕੁਝ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਉੱਭਰੇ ਸਨ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਲਈ ਟੁੱਟ-ਟੁੱਟ ਮਰਦੀ, ਵਕਤਾਂ ਦੀ ਮਾਰੀ ਇਕ ਸੁੱਕੀ ਜਿਹੀ ਔਰਤ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼।...ਤੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਉਸ ਲਈ ਮੁੜ ਤੋਂ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਭਰਦਾ ਗਿਆ ਸੀ।

***

"ਕਿਤੇ ਇਕ ਭੱਠ ਝੋਕੀ ਆ ਵਿਚਾਰੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ। ਆਹੀ ਤਾਂ ਚਾਰ ਦਿਨ ਆਏ ਸੀ ਮੌਜ ਨਾਲ ਬਹਿ ਕੇ ਖਾਣ ਦੇ। ਰੱਬ ਨੇ ਸਭ ਕੁਸ਼ ਦੇਤਾ ਸੀ ਮੁੜ ਕੇ।" ਗਵਾਂਢਣ ਚਿੰਤੀ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਹੱਠ ਵੀ ਬੜਾ ਸੀ ਭੈਣੇ ਏਸ 'ਚ। ਇਹ ਬੁੜੀ ਨਈਂ ਬੰਦਾ ਸੀ ਬੰਦਾ। ਭਰੀ ਜਵਾਨੀ 'ਚ ਏ੍ਹਦਾ ਤੇਜ਼ ਕਿਤੇ ਝੱਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ! ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਰੇ ਦਾ ਪਿਉ ਕਿਤੇ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚ ਸੀ। ਅੱਧੀ ਕੁ ਰਾਤੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਕੰਧ ਉੱਤੋਂ ਦੀ ਝਾਕਿਆ । ਭੈਣੇ ਇ੍ਹਨੇ ਤਾਂ ਮੰਜੇ ਥੱਲੇ ਪਈ ਡਾਂਗ ਚੁੱਕ ਲਈ। ਅਗਲਾ ਭੱਜ ਗਿਆ।" ਤਾਈ ਸੁੱਖੋ ਉਸਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਸੁਣਾ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਆਹ ਬਿੰਦਰ ਹੁਰੀਂ ਇ੍ਹਨੇ ਜਿੰਦਾਂ ਪਾਲ਼ੇ ਆ, ਸਾਰਾ ਜੱਗ ਸਿਫਤਾਂ ਕਰਦਾ। ਕਿਤੇ ਪਲ ਭਰ ਦਾ ਵਿਸਾਹ ਨਾ ਖਾਣਾ। ਆਹ ਬਿੰਦਰ ਉਦੋਂ ਮਸਾਂ ਤਿੰਨ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ। ਭੈਣੇ ਇਹ ਕਿਤੇ ਮੰਜੇ ਥੱਲੇ ਬੜਕੇ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਇਹ ਬੁੜੀ ਗਲੀਆਂ 'ਚ ਸ਼ਦੈਣਾਂ ਆਂਗੂੰ ਭੱਜੀ ਫਿਰੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਨਿਗ੍ਹਾ ਪੈਗੀ ਕਿਸੇ ਦੀ, ਨਈਂ ਇਹ ਤਾਂ ਡਾਂਗ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੁਰ ਪਈ ਸੀ ਧੰਤੇ ਦਿਆਂ ਭਤੀਜਿਆਂ ਦੇ ਘਰ।" ਨਾਮੋ ਬੁੜੀ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਬਰ ਦਾ ਕੜ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਅੱਥਰੂ ਵਹਾਉਂਦਾ ਬੇਸੁਰਤ ਦਾਦੀ ਕੋਲੋਂ ਉੱਠ ਪਿਆ ਸਾਂ।

***

ਹੁਣ ਮੈਂ ਛੱਤ 'ਤੇ ਟਹਿਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਵੀ ਸ਼ੈਅ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਉਸ 'ਚੋਂ ਹੀ ਮੌਤ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ,ਡਰੇ ਮਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਭਾਬੀ ਦੀ ਉਸ ਲੇਰ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹਾਂ,ਜਿਸਨੇ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰ ਦੇਣੀ ਏ।

ਮੈਨੂੰ ਭਾਬੀ ਨੇ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ਏ। ਮੈਂ ਤਭਕਿਆਂ ਹਾਂ।ਪਰ ਕੋਈ ਰੋਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ। ਇਸੀ ਢਾਰਸ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਮੈਂ ਪੌੜੀਆਂ ਉੱਤਰਿਆਂ ਹਾਂ।

"ਹੋਸ਼ ਆ ਗਿਆ। ਬਹਿ ਲਾ ਕੋਲ਼। ਕਰ ਲਾ ਗੱਲਾਂ।" ਭਾਬੀ ਨੇ ਉਦਾਸ ਸੁਰ 'ਚ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਦਾਦੀ ਨੇ ਪੂਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੇ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਏ, ਜੋ ਲੰਬੀ ਪਦ-ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮੰਜਾ ਨਸੀਬ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਏ।

ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਸਰਹਾਂਦੀ ਬੈਠ ਗਿਆ ਹਾਂ।

ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਟਿਕ ਗਈਆਂ ਨੇ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਵੇਖ ਰਹੀ ਏ ਜਿਉਂ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਵੇਖ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਛੱਤ 'ਤੇ ਟਿਕ ਗਈ ਏ। ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਏ ਕਿ ਜਿਉਂ ਇਹ ਇਕ ਬਾਲੜੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਛੱਤ ਦੇ ਬਾਲੇ ਗਿਣਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।

'ਪਰ ਡੁੱਬਦੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ!' ਇਹ ਸੋਚਦਿਆਂ ਦਲਾਨ ਕਿਸੇ ਅਦਿੱਖ ਡਰ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਏ।

"ਮਾਂ ਗੱਲ ਕਰ ਕੋਈ।" ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਏ।

ਉਸਨੇ ਠੰਢਾ ਹਉਕਾ ਭਰਦਿਆਂ ਕਚੀਚੀ ਵੱਟੀ ਏ। ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅਚਾਨਕ ਸੁੰਗੜ ਗਿਆ ਏ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ 'ਚ ਅਸਹਿ ਪੀੜ ਉੱਠੀ ਹੋਵੇ।ਉਸਦੇ ਹੋਠ ਹਿੱਲੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਕੋਲ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ।

"ਤਾ..ਅ..ਰਾ?" ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਏ। ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਬਾਪੂ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੈਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਦਲਾਨ 'ਚ ਨਜ਼ਰ ਦੁੜਾਈ ਏ।

ਹੁਣ ਮੈਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਸੂਰਜ ਤਾਂ ਡੁੱਬ ਚੁੱਕਾ ਏ,ਪਰ ਉਸਦੀ ਮੱਧਮ ਜਿਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਅਜੇ ਬਾਕੀ ਏ।

ਉੱਘੜ-ਦੁਘੜ ਗਲ਼ੀ 'ਚ ਤੁਰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉੱਘੜ-ਦੁਘੜ ਬਚਪਨ ਯਾਦ ਆ ਰਿਹਾ ਏ।

ਮੈਂ ਗਲ਼ੀ 'ਚ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਏ।

'ਵੇ ਬਿੰਦਰਾ ਆਜਾ ਪੁੱਤ ਚਾਹ ਪੀ ਲੈ।'

'ਵੇ ਬਿੰਦਰਾ ਸ਼ਰਮ ਕਰ ਕੁਸ਼। ਵੇ ਦੁਪ੍ਹੈਰ ਦਾ ਭੁਖਣ-ਭਾਣਾ ਨਿਕਲਿਆਂ ਘਰੋਂ।'

'ਵੇ ਦੇਖੀ ਕੁਸ਼ ਲੜਾ ਨਾ ਲਈਂ। ਆਜਾ ਬਹੁੜ ਆ ਹੁਣ। ਰੁੱਤ ਬੜੀ ਕਸੂਤੀ ਆ ਵੇ ਬਿੰਦਰਾ।'

'ਦੇਖ ਕਿੱਦਾਂ ਆਲ੍ਹਣੇ ਅਰਗਾ ਤੇਰਾ ਸਿਰ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਪਤੰਦਰਾ। ਆ ਨਹਾਵਾਂ।'

ਦਰਦ ਨਾਲ਼ ਨੱਕੋ-ਨੱਕ ਭਰਿਆ ਦਿਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏ ਕਿ ਦੌੜ ਕੇ ਘਰ ਜਾਵਾਂ ਤੇ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦੀ 'ਚ ਬੈਠ ਜਾਵਾਂ।

'ਪਰ ਕਿੱਥੇ?' ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਮੈਂ ਵਿਲਕ ਉੱਠਿਆਂ ਹਾਂ। ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝਦਿਆਂ ਮੈਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਗੇਟ ਲੰਘਿਆਂ ਹਾਂ। ਪਲੰਘ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਬਾਪੂ ਕੰਗਣੀ ਵਾਲੇ ਗਿਲਾਸ 'ਚੋਂ ਦੁੱਧ 'ਛਕ' ਰਿਹਾ ਏ।

"ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਂ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਏ । ਛੇਤੀ ਘਰ ਚਲੋ।"

ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਬਾਪੂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤੇ ਬਗੈਰ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੀ 'ਚ ਮੁਸਕਾਉਂਦਿਆਂ ਭਾਈ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੋਇਆ ਏ,"ਦੇਖ ਲਓ ਜੀ ਮੋਹ ਮਾਇਆ। ਨਾ ਏਹ ਚੈਨ ਨਾਲ ਜੀਣ ਦੇਵੇ ਤੇ ਨਾ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਮਰਨ ਦੇਵੇ। ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਹਾਲੇ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਨਈਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ। ਫੇ ਕ੍ਹੈਣਗੇ ਗੀਤਾ ਸੁਣਾਓ। ਸੁਖਮਣੀ ਸਾਹਿਬ ਸੁਣਾਓ। ਇੱਦਾਂ ਤਾਂ ਮੁਕਤੀ ਨਈਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ। ਧਰਮ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਣੌਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਆ ਭਾਈ ਜੀ। ਕੌਣ ਸਮਝਾਏ ਇ੍ਹਨਾਂ ਦੁਨੀਆਵੀ ਕੀੜਿਆਂ ਨੂੰ?" ਤੇ ਬਾਪੂ ਗਿਲਾਸ 'ਚ ਬਚਦੇ ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਡੀਕੇ ਪੀ ਗਿਆ ਏ।

"ਧੰਨ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ੋ! ਨਾ ਦੁੱਖ ਦਾ ਦੁੱਖ, ਨਾ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ। ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਈ ਪਹੁੰਚਦਾ ਏਸ ਪਰਮਪੱਦ ਨੂੰ।" ਭਾਈ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾ 'ਚ ਹੱਥ ਜੁੜ ਗਏ ਨੇ।

"ਇਹ ਵਿਖਿਆਨ ਫਿਰ ਕਰ ਲਈਂ ਬਾਪੂ। ਹੁਣ ਘਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪੈ।" ਮੈਂ ਜਾਣ-ਬੁਝ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੋਲਾਂ 'ਚ ਤਲਖੀ ਭਰੀ ਏ ਤੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਾਟਕੀ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਘੂਰ ਕੇ ਘਰ ਵਲ ਮੁੜ ਪਿਆ ਹਾਂ।

ਗੇਟ ਲੰਘਦਿਆਂ ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਏ। ਬਾਪੂ ਪਲੰਘ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਜੁੱਤੀ ਪਾ ਰਿਹਾ ਏ।

ਸੁਣਿਆ ਏ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਕੋਲੋਂ ਛਿੱਤਰ ਤੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਖਾਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਉਸ ਮੂਹਰੇ ਕਦੇ ਅੱਖ ਨਾ ਚੁੱਕੀ। ਉਹ ਜਿੰਨੇ ਸਾਲ ਫੌਜ 'ਚ ਰਿਹਾ ਨੇਮ ਨਾਲ ਘਰ

ਤਨਖਾਹ ਭੇਜਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਛੁੱਟੀ ਆਏ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਵਰਜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਰੁਪਈਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਆਖਦਾ ਕਿ ਉਸਦਾ ਬਾਪ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰੇ, ਰੁਪਏ ਭੇਜਣੇ ਉਸਦਾ ਫਰਜ਼ ਏ। ਜਦ ਉਹ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਉਸਨੇ ਉਦੋਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਨਾ ਭੁਲਾਏ। ਉਹ ਮੰਡੀ ਜਿਣਸ ਸੁੱਟ ਆਉਂਦਾ। ਰੁਪਏ ਲੈਣ ਬਾਬਾ ਜਾਂਦਾ।

ਮੈਂ ਮੁੜ ਪਿਛਾਂਹ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਏ। ਉਹ ਨੀਵੀਂ ਗੱਡੀ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਏ, ਇਉਂ ਜਿਉਂ ਅਣਮੰਨੇ ਮਨ ਨਾਲ ਅਣਚਾਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਮੈਂ ਚਾਣਚੱਕ ਉਸ ਲਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਹਾਂ।

ਸੋਚਾਂ ’ਚ ਉਲਝਿਆ ਮੈਂ ਘਰ ਦਾ ਦਰ ਲੰਘਿਆ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਏ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਮਰ ਰਹੀ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜਿਉਂ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ ਸਾਂ।

ਦਲਾਨ ’ਚ ਬੈਠੇ ਚੇਤੂ ਕਾਣੇ ਤੇ ਜ਼ੈਲੇ ਪੰਚ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਮੈਂ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਦੇ ਸਰਹਾਂਦੀ ਬੈਠ ਗਿਆ ਹਾਂ।

ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਨੇ ਕੰਬਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ’ਤੇ ਟਿਕਾ ਲਈ ਏ।

“ਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਪਿਆ ਏ ਬਾਪੂ।” ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਬੱਗੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਪਲੋਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਦਾਦੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਚਮਕ ਉੱਭਰ ਆਈ ਹੈ।

“ਵਾਖਰੂ ਤੇਰਾ ਸ਼ੁਕਰ ਏ।” ਬਾਪੂ ਦਲਾਨ ’ਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ਏ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾਏ ਖਾਲੀ ਮੰਜੇ ’ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਏ। ਹੁਣ ਦਾਦੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਬਾਪੂ ਵਲ ਗਈ ਏ। ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ‘ਨਿਸਚਿੰਤ’ ਬੈਠਾ ਏ :ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀ, ਮੂੰਹ ’ਚ ਪਾਠ ਕਰਦਾ। ਸਭ ਕੁਸ਼ ਤੋਂ ‘ਬੇਲਾਗਤਾ’ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ।

ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚਲੀ ਚਮਕ ਅੱਥਰੂਆਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਗਈ ਏ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਪਛਤਾਵੇ ਵਿਚ ਇਉਂ ਹਿਲਾਇਆ ਏ ਜਿਉਂ ਉਹ ਵੀ ਬਾਪੂ ਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਸਮਝ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਉਸਦੀਆਂ ਸ੍ਿਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ’ਚ ਉੱਤਰੀ ਗਿਲਾਨੀ ਦੱਸ ਰਹੀ ਏ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ‘ਗੁਨਾਹ’ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਏ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ’ਤੇ ਚਾਣਚੱਕ ਵਿਚਾਰਗੀ ਫੈਲ ਗਈ ਏ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਕੋਲੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਏ।

“ਮਾਂ ਗੱਲ ਕਰ ਕੋਈ।” ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਧਿਆਨ ‘ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ’ ਪੁੱਤ ਵਲੋਂ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ ਏ।

ਜੁਗਨੂੰ ਵਾਂਗ ਜਗਦੀ-ਬੁਝਦੀ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ’ਤੇ ਟਿਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਏ।

“ਓਹ!” ਉਹ ਹੌਲ਼ੀ ਜਿਹੀ ਬੋਲੀ ਏ।

“ਓਹ ਕੌਣ ਮਾਂ?” ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ’ਤੇ ਝੁਕਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਏ।

“ਜਮ...ਦੂਅਤ!” ਉਹ ਅਜੀਬ ਜਿਹੇ ਡਰ,ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਲੀ ਹੈਰਾਨੀ ’ਚ ਬੋਲੀ ਏ।

“ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਮਾਂ?” ਮੈਂ ਗੱਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਖ਼ਾਹਸ਼ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਏ।

“ਉਹਅ.. ਲੈਅ.. ਗੇ ਸੀ ਮੇਅ..ਨੂੰ।” ਉਹ ਏਨੀ ਤੋਤਲੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ’ਚ ਬੋਲੀ ਏ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

“ਕਿੱਥੇ ਮਾਂ?” ਮੇਰੀ ਦੇਹ ’ਚ ਝਰਨਾਟ ਛਿੜ ਗਈ ਏ।

“ਓਥੇ...ਸੁਅਰਗਾਂ ’ਚ!” ਉਸਦੀ ਗੱਲ ’ਚ ਫ਼ਖ਼ਰ ਤੇ ਚਾਅ ਜਿਹਾ ਏ।

“ਮਾਂ ਕੀ-ਕੀ ਸੀ ਓਥੇ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਏ।

ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ’ਤੇ ਏਨਾ ਅਨੰਦ ਫੈਲ ਗਿਆ ਏ ਕਿ ਝੁਰੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਡੁੱਲ ਰਿਹਾ ਏ।

“ਓੜਅਥੇ! ਚ..ਅਨਣ ਦੇ ਰੁਖ..ਅ! ਦੁ.ਅਧ ਦੀਆਂ ਨਅਦੀਆਂ! ਸੋਅਨੇ ਦੇਅ.. ਪਹਾਅੜ! ਤੇਅਰਾ ਬਾਅਬਾ...!” ਉਹ ਇਕ ਲੈਅ ’ਚ ਬੋਲ ਰਹੀ ਏ। ਜਿਉਂ ਕੋਈ ਬਾਲੜੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

“ਬਾਬਾ ਕੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਓਥੇ ਮਾਂ?” ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ’ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਝੁਕਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਏ।

ਉਸਦੇ ਝੁਰੜਾਏ ਚਿਹਰੇ ’ਤੇ ਫੈਲਿਆ ਅਨੰਦ ਹੌਲ਼ੀ-ਹੌਲ਼ੀ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਏ।

“ਉਹ..ਅ ਪੈਰੇਦਾਅਰ.. ਆ ਓਥੇ। ਨੇਜ਼ਾਅ.. ਲੈ ਕੇਅ.. ਖੜ..ਆ ! ਸੁਅਰਗਾ ਦੇ ਦਰ ਤੇ।”

“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਈਂ ਕੀਤੀ ਮਾਂ ਉਹਨੇ।”

“ਕੈਂਦਾਅ ਤੈਨੂਅ ਸੁਅਰਗਾਅ ’ਚ ਵਾਅੜ ਲੈਣਾਅ ਚੋਅਰੀ-ਚੋਅਰੀ।ਕੈਂਦਾ ..ਭਾਅਵੇ ਤੂ ਵਡਾ..ਅ ਧੋਖਾਅ ਕੀਤਾ..ਅ ਮੇਅਰੇ ਨਾਅ..ਲ।” ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ’ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਪਸਰ ਗਈ ਏ।

ਬਾਪੂ ਦਾ ਮੰਜਾ ਚੂਕਿਆ ਏ।

“ਮਾਂ ਹੋਰ ਕੌਣ ਸੀ ਓਥੇ?” ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਮਨ ਇਸ ਉਦਾਸੀ ਵਲੋਂ ਮੋੜਨ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ ਏ।

“ਓਤੇ.. ਪੁਅਨੂੰ ਵੀਅ ਸੀਅ ਸੇ..ਅਵੇ ਦਾ।ਨ..ਅਰਕਾਂ ’ਚ!”

ਹੁਣ ਬਾਪੂ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਭੰਗ ਹੋ ਗਈ ਏ।

“ਚੁੱਪ ਕਰ ਉਏ ਮਨਮੁਖਾ।” ਉਹ ਗੁੱਸੇ ’ਚ ਬੋਲਿਆ ਏ।

“ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਈਂ ਮੈਂ ਸੁਖਮਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਉ੍ਹਦੀ ਆਤਮਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ। ਤੂੰ ਉ੍ਹਨੂੰ ਮਰ ਲੈਣ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ।” ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸਦਾ ਬੋਲ ਭਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਏ।

ਹੁਣ ਉਹ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏ, ਪਰ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚਲੀ ਲੈਅ ਗੁਆਚ ਚੁੱਕੀ ਏ। ਬੋਲ ਥਿੜਕਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ।

ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਦੀਆਂ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਦਾਸੀ, ਬੇਵਸੀ ਤੇ ਅੱਥਰੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈਆਂ ਨੇ।

ਉਸਦੇ ਹੋਠ ਫਰਕੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਕੰਨ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਏ। ਬਾਪੂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਹੋ ਗਈ ਏ। ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਨੇ ਮੱਧਮ ਅਵਾਜ਼ ’ਚ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਜ਼ਰੂਰ ਏ,ਪਰ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਤੇ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਦਰਮਿਆਨ ਬਾਪੂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਹੀ ਏ।

ਹੁਣ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਦੇ ਹੋਠ ਤੇਜ਼-ਤੇਜ਼ ਫਰਕਣ ਲੱਗ ਪਏ ਨੇ। ਧੌਣ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਸੂਤੀ ਗਈ ਏ।ਅੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਵਲ ਟੱਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਨੇ।

“ਫੇ ਦੌਰਾ ਪੈ ਗਿਆ।” ਭਾਬੀ ਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਏ।

ਚਾਣਚੱਕ ਉਸਨੇ ਦੋ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਹਉਕੇ ਲਏ ਨੇ। ਉਸਦੀ ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਝੰਜੋੜੀ ਗਈ ਦੇਹ ’ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕੰਪਨ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ’ਚ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਏ। ਉਸਦੇ ਫਰਕਦੇ ਹੋਠ ਬੇਹਰਕਤ ਹੋ ਗਏ ਨੇ। ਸੂਤੀ ਧੌਣ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਲੁੜਕ ਗਈ ਏ। ਉੱਪਰ ਵਲ ਟੱਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤਣਾਉ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਨੇ।

ਭਾਬੀ ਚੀਕ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸਦੀ ਸੁੱਕੀ ਦੇਹ ’ਤੇ ਡਿਗ ਪਈ ਏ।

ਸੁਖਮਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾਦੀ-ਮਾਂ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਏ।

ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ/ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ (17-05-1970)

ਰਾਤ ਪੀਤੀ ਵੀ ਨਈਂ। ਫਿਰ ਵੀ ਤੜਕੇ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ। ਤੌਬਾ! ਤੌਬਾ!! ਮੈਂ ਪਾਪੀ ਬੰਦਾ। ਕਿਸ ਬਲਾਅ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਬੈਠਾ। ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਪਤਾ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ, ਜੋ ਬੰਦਾ ਸੋਚੇ ਉਹਦੀ ਵੀ ਖ਼ਬਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਾ ਪੀਣ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਹੋਈ ਆ, ਸੰਤਾਂ ਕੋਲ । ਨਾਲੇ ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਕਸਮ ਨਿਭਾਈ ਨਈਂ। ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਅੱਜ ਹੋਰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆ।

ਠੰਡ ਤਾਂ ਰਜਾਈ 'ਚ ਪਏ ਦੇ ਵੀ ਹੱਢ ਚੀਰੀ ਜਾਂਦੀ ਆ। ਮੈਂ ਰਜਾਈ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਨੱਪਿਆ ਏ। ਰਾਤ ਸੁਪਨੇ 'ਚ ਮੇਰੀ ਧੀ ਪੁਨੀਤ ਜਹਾਜ਼ ਉਡਾਉਂਦੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ। ਸੁਪਨਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਏਅਰ ਫਰਾਂਸ ਵਾਲੇ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਤਾਂ ਆਇਆ ਨਈਂ। ਇਹ ਪਤਾ ਨਈਂ—।

ਮੈਂ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਸਾਲ ਪੀਤੀ ਵੀ ਬੜੀ। ਠੇਕੇ 'ਤੇ ਲੱਗਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਟੈਮ ਟੱਲੀ ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਣੀ। ਸਰੀਰ ਟੁੱਟਣ ਲੱਗ ਪੈਣਾ। ਲੱਸੀ ਲੱਭਦੇ ਫਿਰਨਾ। ਲੱਸੀ ਇਸ ਘਰ 'ਚ ਕਿਥੋਂ? ਬੱਸ ਫਿਰ ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਪੀਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣੀ। ਮੇਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੀ ਔਖਾ ਆ ਜਾਣੀ। ਇਹਦੇ ਮੌਰ ਭੰਨ ਸੁੱਟਣੇ। ਇਹਨੇ ਅੱਕੀਓ ਨੇ ਮੇਰੀ ਠੇਕੇ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਹਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਚੱਲ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ। ਸ਼ਰਾਬ ਨਾ ਮਿਲਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਪਿਰਿਟ ਪੀ ਲੈਂਦਾ। ਭਲਾ ਹੋਵੇ ਚਾਚੇ ਹੁਣਾਂ ਦਾ ਜਿਹੜੇ ਮੈਨੂੰ ਸੰਤਾਂ ਕੋਲ ਲੈ ਗਏ।

ਰਾਤ ਤਾਕੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਹਵਾ ਆਉਂਦੀ ਹੋਣੀ ਆ। ਆਹ ਕਮਲੀਆਂ ਰਜਾਈ ਵੀ ਨਈਂ ਲੈਂਦੀਆਂ। ਛੋਟੀ ਤਾਂ ਵਗਾਹ-ਵਗਾਹ ਕੇ ਮਾਰਦੀ ਆ।—ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਰਜਾਈ ਦੇ ਦੇਵਾਂ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਨਈਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ। ਜਿੱਦਣ ਜਹਾਜ਼ ਚੜ੍ਹਣਾ ਹੋਇਆ, ਉਹਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੱਥਾ ਟਿਕਾ ਕੇ ਲਿਆਊਂਗਾ। ਜਾ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਭੇਜੂੰਗਾ। ਉਹਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਰੱਖਵਾ ਲਊਂਗੀਆਂ।

ਰਾਤੀਂ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਨੂੰ ਕਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਆ ਜਾਂਦਾ, ਕਦੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਦੁੱਧ ਚਿੱਟੇ ਵਸਤਰ, ਦੁੱਧ ਚਿੱਟੀ ਦਾੜ੍ਹੀ। ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਨਾਮ ਦੀ ਖੁਮਾਰੀ। ਮਾਅਰ ਕਿਤੇ ਦੱਗ-ਦੱਗ ਕਰਦਾ ਨੂਰਾਨੀ ਚਿਹਰਾ। ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਚ ਈ ਜਾ ਡਿੱਗਦਾ ਆ। ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਬੰਦਾ, ਰਾਤ ਦਿਨ ਪੀਣ ਵਾਲਾ, ਕਿਤੇ ਦਾਰੂ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਇਹ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਆ ਕਿ ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੇ ਨਈਂ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਲਾਈ। ਹਰ ਸੰਗਰਾਂਦ 'ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਜਾਂਦਾ ਆ। ਉੱਥੇ ਕਿਤੇ ਸੰਗਤ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਆ! ਤਿਲ ਸੁੱਟਣ ਨੂੰ ਜਗ੍ਹਾ ਨਈਂ ਹੁੰਦੀ। ਪੰਜ ਕਿੱਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਉਸਰੀ ਹੋਈ ਆ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਕਨੈਡਾ ਅਮਰੀਕਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਗਏ ਹੋਏ ਆ। ਸੱਭ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਈਆਂ ਦਾ ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਕਰਦੇ ਆ। ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਵੀ ਰਾਤੀਂ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦੀ ਪਈ ਸੀ।

" ਕਰਨ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਬਿਗਾਨੇ ਮੁਲਕਾਂ 'ਚ ਖੱਟੀ ਕਮਾਈ ਕਰਦੇ ਆ।"

ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਘਰਾੜੇ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਆ। ਇਹਨੂੰ ਉੱਥੇ ਦੀ ਦੁੱਧ ਵਾਲੀ ਖੀਰ ਬੜੀ ਪਸੰਦ ਆ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਪਾਸਪੋਰਟ ਤੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਗਏ ਸੀ। ਇਹ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰੌਣ ਦੀ ਸੁੱਖ ਸੁਖ ਆਈ ਸੀ। ਉਥੇ ਪਤਾ ਨਈਂ ਕਿੰਨੇ ਪਾਠ ਰਖਵਾਏ ਹੁੰਦੇ ਆ। ਲੜੀ ਨਈਂ ਟੁੱਟਦੀ। ਆ ਪਿੱਛਲੇ ਜੋੜ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਕੋਤਰ ਸੌ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਭੋਗ ਪਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਤਾਂ ਇਕੱਲੇ ਜੌਹਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਗਿੱਲ ਦੇ ਸੀ।

ਉਹ ਵੀ ਸੱਚੀਂ ਸ਼ੇਰ ਆ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਤੋਂ ਦੇਖਦਾ ਪਿਆਂ। ਤੁਰਿਆ-ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਚਾਲੀ-ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਜਾਊ। ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਲੱਖ ਦੀ ਸਕਾਰਪਿਓ ਗੱਡੀ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਚ ਰੱਖ ਗਿਆ। ਨਵੇਂ ਲੰਗਰ ਹਾਲ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਸਾਰੀ ਉਹਨੀਂ ਕਰਵਾਈ ਆ। ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਿਆ, ਸਾਲੇ ਚੋਰ ਠੱਗ ਹੋਣੇ ਆ। ਇੱਥੇ ਰੋਟੀ ਦੇ ਲਾਅਲੇ ਪਏ ਹੋਏ ਆ। ਇੰਨਾ ਪੈਸਾ ਦਸਾਂ ਨੰਹੁਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ-ਕਮਾਈ 'ਚੋਂ ਕਿੱਥੇ ਦਾਨ ਹੁੰਦਾ। ਫਿਰ ਛੋਟੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੰਕਾ ਨਵਿਰਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।

"ਇਹ ਕਨੈਡਾ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਬੰਦੇ ਭੇਜਦੇ ਆ। ਗੁਰੂ ਮਾਰ੍ਹਾਜ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਬੰਦੇ ਚੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਆ। ਇਹ ਆਪਣੀ ਨੇਕ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਦਸਵੰਧ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਭੇਟਾ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਆ। ਵਾਹੇਗੁਰੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਮਿਹਰ ਰੱਖੇ।"

ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਬੈਠਾ। ਇਹ ਤੇ ਮਾਰ੍ਹ ਕਿਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਗੇੜੇ 'ਤੇ ਗੇੜਾ ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਹੁਣ ਇਹਦੇ ਘਰਾੜੇ ਨਈਂ ਬੰਦ ਹੁੰਦੇ। ਸਾਲੀ ਨੇ ਰਾਤ ਸਿਰ ਖਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਇਹਦੀਆਂ ਡਿਮਾਂਡਾਂ ਨਈਂ ਸੀ ਮੁਕਦੀਆਂ। ' ਮੈਨੂੰ ਆਹ ਭੇਜੀਂ— ਉਹ ਭੇਜੀਂ। ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ—।' ਹੁਣ ਤੇ ਉੱਠ ਪਾ। ਘੰਟਾ ਤਾਂ ਪਾਠੀ ਨੂੰ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਨੂੰ। ਨਾ ਇਹਨੂੰ ਚਿੜੀਆਂ ਕਾਵਾਂ ਦੀ ਚੀਂ—ਚੀਂ—ਕਾਂ—ਕਾਂ ਸੁਣਦੀ ਆ। ਚਲੋ ਸੌਂ ਲਏ 'ਰਾਮ ਨਾਲ। ਇਹਨੇ ਕਿਹੜਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਣਾ।

ਭਾਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਜੌਹਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਗਿੱਲ ਨੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਤੇ ਟਿਕਟ ਭੋਗ ਪੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਣੇ ਆ। ਪਰ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵੀ ਸੁਣ ਲਈਏ। ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਈਂ ਕਦੋਂ ਮੌਕਾ ਮਿਲਣੈ। ਨਾਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵੀ ਤਾਂ ਭਰਨੀ ਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਈ ਤਾਂ ਗੱਲ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਬਈ ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਦੀ ਕੀਤੀ ਨੱਠ ਭੱਜ ਕੰਮ ਆ ਗਈ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਏਜੰਟ ਸ਼ੇਰਗਿੱਲ ਨਾਲ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਉਹ ਪੁੰਨਿਆਂ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਦਿਹਾੜਾ ਸੀ।

" ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀਓ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ 'ਚ ਜੋ ਬੋਲਣਾ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਏ। ਭਾਈ, ਅਸੀਂ ਅਮਰੀਕਾ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਦਸ ਲੱਖ ਲੈਂਦੇ ਆਂ। ਅੱਠ ਲੱਖ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਲਾਗਤ ਆਉਂਦੀ ਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕੋਲੋਂ ਬੱਸ ਲਾਗਤ ਈ ਲੈ ਲਵਾਂਗੇ। ਬਾਕੀ ਦੋ ਲੱਖ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਓ—।"

ਅੱਠ ਲੱਖ ਰੁਪਈਆ ਸੁਣਕੇ ਮੇਰਾ ਸਾਹ ਸੂਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਐਨੀ ਰਕਮ ਕਿਥੋਂ ਇਕੱਠੀ ਕਰਾਂਗੇ। ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਵੱਲ ਹੱਥ ਅੱਡਣੇ ਪੈਣੇ ਸੀ। ਇਸ ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ। ਇਹਦੇ ਵੀ ਕਈ ਰੂਪ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਇਹਤੋਂ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈਅ ਆਉਂਦਾ। ਇਹ—। ਪਰ ਇਹਨੇ ਪੈਸੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੀ ਨੱਠ ਭੱਜ ਕੀਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੀ ਦੇਣੇ ਸੀ। ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ, ਮੈਂ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਹਰਕੰਵਲ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਉਹਨੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ। ਫ਼ੇਰ ਮੈਂ ਹੌਂਸਲਾ ਫੜ੍ਹ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਦਾ ਪੱਕਾ ਮਨ ਬਣਾਈ ਬੈਠਾ। ਆਖ਼ਰੀ ਵਾਰ ਟਰਾਈ ਮਾਰ ਕੇ ਦੇਖ ਲੈਂਦੇ ਆ। ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਮੇਰੀ, ਚਾਚੇ ਦੀ ਤੇ

ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਦੀ ਭੂਤਨੀ ਘੁੰਮੀਂ ਰਹੀ। ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ’ਤੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਤੇ ਅੱਠ ਲੱਖ ਏਜੰਟ ਨੂੰ ਫੜਾ ਆਏ ਸੀ। ਬਈ ਐਨੀ ਰਕਮ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਂਦਿਆਂ ਈ ਕਾਂਬਾ ਛਿੜਦਾ। ਉੱਦਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਇਕੱਲਾ। ਉੱਦਣ ਦੀ ਦੋ ਸੌ ਬੰਦੇ ਨੇ ਰਕਮ ਫੜਾਈ ਹੋਈ ਆ।

ਇਹ ਸੋਚਦਿਆਂ ਰਜਾਈ ਵਿੱਚ ਵੀ ‘ਸੁੰਨ’ ਚੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਆ। ਦੋ ਘੰਟੇ ਹੋ ਗਏ ਆ ਉੱਸਲਵੱਟੇ ਲੈਂਦੇ ਨੂੰ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਉੱਠਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਠੰਢ ਤਾਂ ਇੱਦ੍ਹਾ ਈ ਰਹਿਣੀ ਆ। ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਵਚਨ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਵਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਤਾਂ—। ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਠਾਏ ਦੇਵਾਂ। ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਟੈਮ ਸਿਰ ਸਕੂਲ ਭੇਜਣਾ ਆ।

ਮੈਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵੱਲ ਦੇ ਪਾਸੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਸ਼ੁਕਰ ਆ ਕਿ ਅੱਜ ਕੋਰਾ ਨਈਂ ਪਿਆ।—– ਮੈਂ ਟਾਹਲੀ ਨਾਲੋਂ ਦਾਤਣ ਤੋੜਦਾ ਆਂ। ਬਰਾਂਡੇ ਕੋਲ ਬਹਿ ਕੇ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹਾਂ। ਬਰਾਂਡਾ ਵੀ ਬੱਸ—। ਟਰੈਕਟਰ ਤਾਂ ਕੀ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੇਚੇ ਬਲਦ ਮੁੜ ਨਈਂ ਲੈ ਹੋਏ। ਲੈ ਕੇ ਵੀ *ਕੀ* ਕਰਾਂਗੇ ? *ਖੇਤੀ— ?* ਬਲਦਾਂ ਦੀਆਂ ਢੁੱਠਾਂ ’ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਨ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਦੌਣ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਪਿਆ।

“ਵਾਹ ! ਬਈ ਚਾਚਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰਾ ਸਿਆਂ। ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਮਾਰਿਆ—।”

ਇਹ ਵਿਚਾਰਾ ਭੱਜ-ਭੱਜ ਕੇ ਖੱਲ ਵੜੇਵੇਂ ਪਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਵਾਹੀ ਦਾ ਜੋਤਾ ਜੂੰ ਲਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮਾਰ ਕਿਤੇ ਚਾਚੀ ਨੇ ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਗੁਤਾਵਾ ਕਰਦੀ ਨੇ ਫਿਰਨਾ। ਕਦੇ ਘਰ ਦੁੱਧ ਨਈਂ ਸੀ ਮੁੱਕਾ। ਹੁਣ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਖੁਰਲੀਆਂ ’ਚੋ ਕੋਈ ਸਾਬਤੀ ਨਈਂ ਹੋਣੀ। ਆਹ ਇੱਕ ਦੋ ਖੁੰਢੇ ਮੀਣੀ ਮੱਝ ਕਰਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਆ। ਇਹ ਮੱਝ ਵੀ ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਦੇ ਭਰਾ ਛੱਡ ਗਏ ਸੀ। ਐਦਾਂ ਦੀਆਂ ‘ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ’ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਇਹ ਤੀਵੀਂ ਤੀਂਗੜ੍ਹਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਆ। ਅੱਜ ਇਹਦਾ ਮੂਡ ਕੁੱਸ਼ ਠੀਕ ਆ। ਤਦੇ ਤਾਂ ਰਸੋਈ ’ਚ ਭਾਂਡੇ ਭੰਨਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਈਂ ਆ ਰਹੀ। ਨਈਂ ਤਾਂ ਇਹਦੀ ਗੰਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ——। ਹੁਣ ਤਾਂ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਲਗਦੀ ਆ।

ਲੈ ਹੁਣ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਖੰਘ ਛਿੜ ਪਈ ਆ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਛਿੜ ਪਈ, ਫੇਰ ਇ੍ਹਦਾ ਹੁੱਥੂ ਨਈਂ ਬੰਦ ਹੁੰਦਾ। ਏਹੀ ਹਾਲ ਵਿਚਾਰੀ ਚਾਚੀ ਦਾ ਆ। ਇੱਕ ਹੱਥ ਗੋਡੇ ’ਤੇ ਰੱਖ ਲੈਂਦੀ ਆ ਤੇ ਦੂਜਾ ਲੱਕ ਤੇ। ਵਿਚਾਰੀ ਮਾਂ ਸਾਡੀ ਕੁੱਬੀ ਹੋ ਗਈ ! ਚੱਲੋ, ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਈਂ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ।ਸੱਭ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਣੇ ਆ। ਹੁਣ ਚਾਹ ਪੀਵਾਂ ਤੇ ਬਾਹਰ-ਅੰਦਰ ਜਾ ਆਵਾਂ।

“ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਨਈਂ ਹੁਣ ਖੇਤਾਂ ’ਚ ਹੱਗ ਹੁੰਦਾ।”

ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਈ ਆ। ਅੱਜ ਕਿਤੇ ਘਰ ਟੋਲਟ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਐਨੀ ਠੰਢ ’ਚ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਉਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਨਾਲੇ ਹੁਣ ਇਹ ਖੇਤ ਕਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਰਹੇ ਆ। ਮੈਂ ਵੱਟ ਤੇ ਬੈਠਾ ਜ਼ਰੂਰ ਆਂ। ਭਾਵੇਂ ਅਗਲੇ ਆ ਕੇ ਮਾਂ ਭੈਣ ਇੱਕ ਕਰ ਦੇਣ। ਹਰਦੇਵ ਸੁੰਹ ਕਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਭੈਣ ਦੇਣਿਆਂ ਨੂੰ ਬੋਲਣਾ ਵੀ ਨਈਂ ਆਉਂਦਾ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਧਿਰ ਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਲੇ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਕਹਾਂਦੇ ਸੀ, ਹੁਣ ਬਾਜ਼ ਵਾਲੇ ਬਣ ਗਏ ਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਠੀ ਤੇ ਬਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ ਜੂੰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਆ। ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਆ। ਫੇਰ ਉਹਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੱਬ ਲੈਂਦੇ ਆ। ਚਾਚੇ ਨੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਈ ਜ਼ਮੀਨ ਗਹਿਣੇ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਬੱਸ ਛੁਡਾ ਨਈਂ ਹੋਈ । ਇਹ ਮਾਲਕ ਬਣ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਹਦਾ ਦੋਸ਼ ਦੇਣਾ। ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਈ——!

ਤਾਏ ਚਰਨ ਸੁੰਹ ਨੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਖੇਤ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। ਆਪ ਛੇ ਖੇਤ ਮੱਲ ਲਏ ਸੀ। ਸਾਲੇ ਨੇ ਬੁੜਾ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਤਾਈ ਵੀ ਸਿਰੇ ਦੀ ਕੰਜ਼ਰੀ ਆ। ਉਹਨੇ ਈ ਬਾਬਾ ਹਿੱਲਣ ਨਈਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਕਿੱਲੇ ਵੀ ਬੂਹੇ ’ਚ ਲੈ ਲਏ। ਉਹਨਾਂ ਜੋ ਕੀਤੀ,

ਉਹ ਤਾਂ ਚਾਚੇ ਨੇ ਜ਼ਰ ਲਈ। ਪਰ ਕੁਦਰਤ ਅੱਗੇ ਕਿਹਦਾ ਜ਼ੋਰ। ਉਸ ਸਾਲ ਆਲੂਆਂ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਹੋਈ ਵੀ ਬੜੀ। ਢੇਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸੜੇ ਢੇਰ ਦੇਖ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਲਾਟ ਨਿਕਲਦੀ ਸੀ। ਚਾਚੇ ਨੇ ਉਦੋਂ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੰਜਾ ਮੱਲਿਆ ਸੀ।

“ ਚਾਚਾ ਹੁਣ ਮਰ ਤਾਂ ਨਈਂ ਜਾਣਾ।—— ਚੱਲ ਉੱਠ। ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਕਰੀਏ।” ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਵੀ ਅੱਜ ਵਾਂਗ ਪੂਰੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਸੀ।

ਮੈਂ ਜੇਠਾ ਆਂ। ਅਸੀਂ ਤਾਏ ਦੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਦੀ ਰੀਸੇ ਪਿਓ ਨੂੰ ਚਾਚਾ ਤੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਚਾਚੀ ਸੱਦਦੇ ਆਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡਾ ਇੱਕ ਟੱਬਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬੜਾ ਮੋਹ ਤੇਹ ਸੀ।

ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸੱਪ ਸੁੰਘ ਗਿਆ। ਤਾਏ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵੰਡਾ ਲਈ ਸੀ।——ਉਹ ਜਲਦੀ ਪਰਿਵਾਰ ਸਣੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾ ਵਸਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਸੀ ਕੁੜੱਤਣ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ। ਪਰ ਉਹ ਜਦੋਂ ਪੰਜ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਾਅਦ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਹੋਰ ਭਾਣਾ ਵਰਤਾਤਾ। ਹਵੇਲੀ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵੀ ਹਥਿਆ ਲਈ । ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਸ਼ੂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹਣੇ ਪੈ ਗਏ । ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਬਰਾਂਡਾ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਤਾਇਆ ਹਵੇਲੀ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੋਠੀ ਪਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਕੋਠੀ ਉੱਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ ਬਣਾਈ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਬਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਦੀ ਕੋਠੀ ਆ। ਇਸ ਕੋਠੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। —ਹੁਣ ਵੀ ਮੈਂ ਢੀਮ ਕੋਠੀ ਵੱਲ ਮਾਰੀ ਆ। ਮੋਟਰ ਤੇ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ਹਾਂ।

ਹੁਣ ਆਹ ਪੈਲੀ ਧੁਰ ਘਰਾਂ ਤੱਕ ਬਾਜ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਆ। ਉਦੋਂ ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਵੀ ਇਹੀ ਆਏ ਸੀ। ਚਾਚੇ ਨੇ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਤਬਾਹ ਹੋਈ ਫ਼ਸਲ ਦੇਖ ਹੌਂਸਲਾ ਢਾਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਬੈਠਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਮੁੜ ਇਹਨੂੰ ਢੇਰੀ ਢਾਹੁੰਦਿਆਂ ਨਈਂ ਦੇਖਿਆ । ਹੁਣ ਬਿਮਾਰ-ਬਿਮਾਰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪੈਸੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਲਈ ਦੌੜ ਭੱਜ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਆ। ਉਦਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਸਾਡੀ ਮਸੰਦਾਂ ਪੱਟੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਹਲੀਆਂ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਗਿਣਦੇ ਆ। ਪਰ ਸਾਡਾ ਟੱਬਰ ਕਿਰਸੀ ਵੀ ਬੜਾ ਸੀ ਤੇ ਮਿਹਨਤੀ ਵੀ। ਆਹ ਮੇਰੇ ਘਰੋਂ ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਸਾਨੂੰ ਕੰਜੂਸਾਂ ਦਾ ਟੱਬਰ ਸੱਦਦੀ ਆ ਤੇ ਕਦੇ ਭੁੱਖਿਆਂ ਨੰਗਿਆਂ ਦਾ। ਇਹਨੂੰ ਸਾਲੀ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਟੱਬਰ ਨੇ ਕਿੰਨੀ ਮੇਹਨਤ ਕੀਤੀ ਆ। ਚਾਚੀ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਦੇਖਿਆ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਮਿੱਟੀ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੰਮ ਦਾ ਚੂੰਡ ਬੜਾ ਸੀ। ਪਰ ਨਸੀਬਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕੱਖੋਂ ਹੌਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੌਂਸਲਾ ਦੇਈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਸੁੱਝ ਕੁਸ਼ ਨਈਂ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਦੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤਾਏ ਚਰਨ ਸੁੰਹ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਖਬਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ। ਉਹਦੀ ਚਿੱਠੀ ਆ ਗਈ। ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵਲੈਤ ਲਈ ਟਰਾਈ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਏਜੰਟ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਕੇ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਜਿੱਦਣ ਚਿੱਠੀ ਆਈ। ਚਾਚਾ ਘਰ ਨਈਂ ਸੀ। ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਲੈਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ‘ਚ ਤਹਿਸੀਲ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਉਡੀਕ ਨਈਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਛੋਕਰ ਟਰੈਵਲ ਵਾਲੇ ਏਜੰਟ ਗੁਰਜੰਟ ਸੁੰਹ ਨਾਲ ਮੁਕੰਦਪੁਰ ਗੱਲ ਵੀ ਕਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਭੜਕ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਓਏ ਦਲਜਿੰਦਰਾ, ਢੱਕਿਆ ਰਹਿ। ਕਾਹਨੂੰ ਮੂਤ ’ਚ ਮੱਛੀਆਂ ਭਾਲਦਾ। ਚਰਨ ਸੁੰਹ ਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੱਗਿਓ ’ਤੇ ਨਈਂ ਯਕੀਨ ਕਰਦਾ। ਐਨੇ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਵਲੈਤ ਗਏ। ਕਦੇ ਬਾਤ ਪੁੱਛੀ ਆ ?”

ਮੈਂ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਮੁਕੰਦਪੁਰੀਏ ਏਜੰਟ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਔਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਉਹਦਾ ਸਿਰ ਨਾਂਹ ਵਿੱਚ ਵੱਜਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫ਼ਸਲ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋਈ ਪਈ ਸੀ। ਚਾਚਾ ਇਹ

ਜੂਆ ਖੇਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਈਂ ਸੀ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਨਿਆਣਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਜੰਮਦਾ ਜੁਆਕ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਪਾਸਪੋਰਟ ਬਣਾਈ ਬੈਠਾ। ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਰੀਕ ਕਦੇ *ਸਾਡੇ* ਘਰ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਰਹੇ, ਉਹ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਗਲਿਆਂ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਗਹਿਣੇ ਧਰੀਆਂ, ਏਜੰਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਸੈਟਲ ਹੋ ਗਏ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਮਹਿਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਗਏ। ਪਰ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਸਮਝੌਂਦਾ। ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਈਂ ਇਹਦੇ ਕਿਥੋਂ ਮਨ ਸੁਮੱਤਿਆ ਪੈ ਗਈ। ਪਤਾ ਨਈਂ ਕਿਹੜਾ ਸਲਾਹੂ ਟੱਕਰਿਆ। ਜ਼ਮੀਨ ਬਾਜ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਧਰੀ। ਰਕਮ ਏਜੰਟ ਨੂੰ ਜਾ ਫੜਾਈ।

ਛੋਕਰ ਏਜੰਟ ਨੇ ਸਾਡੀ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਜਣਿਆਂ ਦੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਐਂਟਰੀ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਦੋ ਮੁੰਡੇ ਸਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਈ ਛੂ-ਮੰਤਰ ਹੋ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਛੇ ਜਣੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆ ਗਏ। ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਰਹੇ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡੀਪੋਰਟ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਤਾਇਆ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਵੀ ਨਈਂ ਸੀ ਆਇਆ।

ਆਹ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਕੋਠੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰੇ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ ਆ। ਮੈਂ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਲਿਬੜੀ ਜੁੱਤੀ ਕੋਠੀ ਦੀ ਥੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਝਾੜੀ ਆ। ਇੱਥੇ ਕੋਠੀ ਵਿੱਚ ਭਈਏ ਰਹਿੰਦੇ ਆ। ਥਾਂ ਸਾਡਾ——। ਸਾਲੇ ਮੌਜਾਂ ਮਾਣਦੇ ਆ।

ਉਹ ਤਾਇਆ ਸਦਾ ਰਾਮ ਆਉਂਦਾ ਪਿਆ। ਮੇਰੇ ਯਾਰ ਭੱਜੀ ਦਾ ਪਿਓ। ਹੁਣ ਇਹਦੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਘੱਟ ਗਈ ਆ। ਫੇਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਏ ਦਾ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਵਿਚਾਰੇ ਦਾ ਹਾਲ ਕਾਹਦਾ। 'ਹੂੰ-ਹਾਂ' ਜਿਹਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਥਾਪੜ ਕੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ਏ।

ਉਦੋਂ ਵੀ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਵਰਗੀ ਹਾਲਤ ਸੀ। ਕੁੜੀ ਦੇਣੇ—ਗੁਰਜੰਟ ਸੂੰਹ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵਿਕਣ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਕਦੇ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਜਾਂਦਾ, ਕਦੇ ਬੰਬੇ। ਮੈਂ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦਿੱਲੀ-ਬੰਬੇ ਦੇ ਚੱਕਰ ਕੱਟਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਖੁੱਸੜ ਜੱਟ ਦਾ ਕੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੈਸੇ ਅਸੀਂ ਖਰਚਦੇ ਸੀ। ਮਹੀਨਿਆਂ *ਬੱਧੀ* ਬੇਗਾਨਿਆਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਭੁੱਖਾਂ ਕੱਟਦੇ ਰਹੇ, ਤਿਰਹਾਏ ਰਹੇ, ਉਹਨੂੰ ਕੀ ਸੀ? ਉਹ ਤਾਂ ਟਰਾਈਆਂ ਮਰਵਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਚਾਚੇ ਦਾ ਵਾਲ-ਵਾਲ ਕਰਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਵਿਨ੍ਹਿਆਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਜ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਚਾਰ ਕਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਗਹਿਣੇ ਧਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ।ਆੜ੍ਹਤੀਏ ਦਾ—- ਬੈਂਕ ਦਾ ਵਿਆਜ਼ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਐਨੇ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਮੈਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ।

ਇਹ ਤੇ ਭਲਾ ਹੋਵੇ ਭੱਜੀ ਦਾ। ਚਲੋ ਇੱਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਜਿੱਲਣ੍ਹ 'ਚੋਂ ਕੱਢਤਾ ਸੀ॥ ਮੈਨੂੰ ਡੁਬਈ ਲੈ ਗਿਆ। ਆਪਣਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸੱਤ ਪਰਾਇਆ ਚੰਗਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਆਹ ਤਾਇਆ ਸਦਾ ਰਾਮ ਦਾਤਣ ਕਰਦਾ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਹੁਣ ਤੁਰ ਨਈਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹਦਾ ਹਾਲ ਵੀ ਮੇਰੇ ਪਿਓ ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ ਵਾਲਾ ਆ।

ਉਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਮਨਹੂਸ ਦਿਨ ਸੀ।

ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਭੱਜੀ ਦੀ ਟਾਹਲੀ ਨਾਲ ਲਟਕਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੇਖ ਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਅਰਥੀ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਪਰ ਉਹਦੇ ਮਰਨ ਦਾ ਯਕੀਨ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵੀ ਨਈਂ ਆਉਂਦਾ। ਉਹਨੇ ਦਸ-ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਡੁਬਈ ਲਾਏ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਅੱਧੇ ਮੁੰਡੇ ਤਾਂ ਡੁਬਈ ਲੈ ਗਿਆ ਹੋਣਾ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ੇਖ ਕੋਲੋਂ ਵੀਜ਼ਾ ਲੈ ਆਉਂਦਾ। ਪਿੰਡ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਦੁਬਈ ਲੈ ਜਾਂਦਾ। ਉਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਕੰਪਨੀ ਛੁਡਾ

ਲੈਂਦਾ। ਆਪ ਸ਼ਰਾਬ ਕੱਢਦਾ। ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਲਾ ਲੈਂਦਾ। ਖਜ਼ੂਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਕੱਢਣ ਦਾ ਬੜਾ ਮਾਹਿਰ ਸੀ ਉਹ। ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣਾ-

" ਪਹਿਲੇ ਤੋੜ ਦੀ ਦਾ ਲਾ ਪੈੱਗ। ਤੇ ਫੇਰ ਧੰਦੇ ਲਈ ਸ਼ੂਟ ਵੱਟ ਲੈ।"

ਆਪ ਤਾਂ ਉਹ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਨਈਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਉਹਨੂੰ ਸਾਰੇ 'ਖੜੱਪਾ ਸੱਪ' ਸੱਦਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਇਉਂ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆ ਕਰਨਾ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਤਾਏ ਸਦਾ ਰਾਮ ਤੇ ਤਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਨਈਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਜੋ ਹਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੋਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਚਾਚੇ ਚਾਚੀ ਦਾ ਹੁਣ ਹੋਇਆ ਪਿਆ। ਜੀਉਂਦੇ ਵੀ ਮਰਿਆ ਵਰਗੇ। ਪੁੱਠੀ ਮੱਤ ਵਾਲੀ ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਰਾਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

"ਆਪਣੇ ਜੱਟਾਂ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਅ ਲਿਆ ਕਨੈਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ, ਵਲੈਤ ਨੇ। ਛੋਟੀਆਂ ਬਰਾਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਰਬ ਨੇ। —- ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਹੁਣ ਚੰਗੀ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਜਾਇਓ ।"

ਰਾਤ ਫਿਰ ਭੱਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਚੱਲੀ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਈਂ ਮੈਤੋਂ ਕਾਹਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਆਪਣਾ ਭਾਸ਼ਣ ਲੈ ਕੇ ਬਹਿ ਗਈ। ਦੱਸ ਭਲਾ ਮੈਂ ਕਿੱਦਾਂ ਭੱਜੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਵਾਂ। ਆਹ ਉਹ ਟਾਹਲੀ ਆ, ਜਿਹਦੇ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਫਾਹਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਭੈਣ ਮਰਾਵੇ ਭੱਜੀ। ਭੱਜ ਉਏ ਇੱਥੋਂ ਹੋਰ ਕਿਤੇ—। ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਠੀਕ ਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਭੱਜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦੈ। ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਖਰੋੜ ਪਾਉਣ ਲੱਗਿਆ ਆਂ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ? ਭੁੱਲ ਗਿਆ? ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਬਣ ਕੇ ਤੁਰ ਪਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣਾ ਆ। ਮੈਂ ਉਹਤੋਂ ਕੀ ਲੈਣਾ?

ਮੈਂ ਤੇਜ਼ ਕਦਮੀਂ ਘਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ ਹਾਂ।

ਇੱਕ ਆਹ ਕਲਮੂੰਹਾਂ ਹਰ ਥਾਂ ਟੱਕਰ ਪੈਂਦਾ। ਹੁਣ ਇਹ ਮੇਰਾ ਫਿਰ ਲਹੂ ਪੀਊ। ਬਣੀ ਫਿਰਦਾ ਕਿਸਾਨ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ। ਇਹਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਈਂ ਪੁੱਛਦਾ। ਅਖੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਜੀਤਾ ਭਲਵਾਨ। ਸਾਰੇ ਇਹਨੂੰ ਬਾਜਾ ਭਲਵਾਨ ਸੱਦਦੇ ਆ। ਕੰਨ ਇਹਦੇ ਸੂਰ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਸੁੱਜਿਉ ਆ। ਸਿਰ ਵੀ ਵਿੰਗਾ। ਇਹ ਹਰ ਥਾਂ ਲੱਤ ਅੜੌਂਦਾ। ਭੱਜੀ ਦੇ ਦਾਗਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣਾ 'ਅਖਾੜਾ' ਲਾ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ।

"ਜਿਸ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਉਹਦਾ ਸੰਕਟ ਕਿੰਨਾ ਗਹਿਰਾ ਹੋਏਗਾ। ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਮੰਡੀ ਦਾ ਮਾਲ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਹਦੀ ਕਿਰਤ ਵੀ।"

ਬਈ ਦੱਸ ਤੂੰ ਜਲਸਾ ਕਰਦਾ ਪਿਆਂ। ਅਗਲਿਆਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਮੁੱਕ ਗਿਆ। ਇਹ ਹੋਰੇ ਗੱਲਾਂ ਲੈ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ।

"ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਝੱਟ ਜੁਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਆ। ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਡਿੱਗਦੇ ਆ। ਦੁੱਖ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਕੋਲ ਕੋਈ ਹੁੰਦਾ ਨਈਂ। ਤਣਾਅ ਵੱਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਆ। ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਆ ਤੇ ਫੇਰ—।"

ਮੈਂ ਤਾਂ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦਾਂ ਭਰਾਵੋ ਸੰਤਾਂ ਦਾ। ਲੰਘ ਗਈ ਜਲੇਧ। ਜੇ ਦੇਖ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਇਹਨੇ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰੀਣ ਪਾ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਅਜੇ ਇਹਨੂੰ ਇਹ ਨਈਂ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਕਿ ਮੈਂ ਅਮਰੀਕਾ ਚੱਲਿਆਂ। ਨਈਂ ਤਾਂ ਇਹਨੇ ਝੱਟ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਲੈਣਾ ਸੀ ਤੇ ਆਖਣਾ ਸੀ -

"ਦਲਜਿੰਦਰ ਸਿਆਂ, ਆਪਾਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲੜੀਏ?"

ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਆਪਣੇ ਦੋਨੋਂ ਨਿਆਣੇ ਕਨੈਡਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਆ। ਕੁੜੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਨੇ ਕੁਸ਼ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਈਂ ਕਿ ਕੁੜੀ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਹਾਣ ਮੰਗਲ ਹੈ ਵੀ ਜਾਂ ਨਈਂ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਲੀਡਰ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲੋਂ ਚੇਅਰਮੈਨੀ ਲੈ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ।—- ਵਧੀਆ ਹੋਇਆ, ਦਫ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਐਵੇਂ ਸੰਤਾਂ ਕੋਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਲੇਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਕੰਮ 'ਚ ਘੜੰਮ ਪੌਂਦਾ।

ਮੇਰੀ ਵੀ ਆਦਤ ਠੀਕ ਨਈਂ। ਪਤਾ ਨਈਂ ਕਿਹੜੇ ਵਹਿਣ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਜਾਂਦਾ ਆ। ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਕੋਠੀ ਦੀ ਕਰਦਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਦੀ ਦੇਰ ਆ। ਅੱਜ ਉਥੋਂ ਪਾਸਪੋਰਟ ਤੇ ਟਿਕਟ ਲੈ ਆਉਣੇ ਆ। ਤੇ ਫਿਰ ਫੁਅ——ਫੁਅਰ। ਆਹ ਕੋਈ ਜਹਾਜ਼ ਆ, ਜਿਹੜਾ ਤਾਏ ਨੇ ਕੋਠੀ 'ਤੇ ਬਣਾਇਆ। ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਵੇਲਿਆਂ ਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਜੌਹਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਗਿੱਲ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ।

" ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ, ਏਅਰ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਈ ਵੱਖਰਾ। ਆਪਣੇ ਖਾਸ-ਖਾਸ ਬੰਦੇ ਅਸੀਂ ਉਦੇ 'ਚ ਭੇਜਦੇ ਆ।"

ਮੈਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਪੁੱਜ ਲੈਣ ਦਿਉ। ਉਧਾਰ ਮੋੜਨ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੱਦ ਦੋ ਸਾਲ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ। ਪੰਜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਤਾਏ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕੋਠੀ ਪਾ ਦੇਣੀ ਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਜ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਛੁਡਾਉਣੀ ਆ। ਬੱਸ ਫ਼ੇਰ ਕੋਠੀ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ। ਤਾਏ ਦੀ ਹਿੱਕ 'ਤੇ ਸੱਪ ਲਿਟੌਣਾ। ਏਅਰ ਫਰਾਂਸ ਵਾਲਾ ਜਹਾਜ਼ ਕੋਠੀ 'ਤੇ ਬਣੌਣਾ। ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਨਮੂਨੇ ਦੀ ਟੈਂਕੀ ਬਣੂ। ਜਦੋਂ ਟੈਂਕੀ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਡੁੱਲ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰੂ। ਜਿੱਦਾਂ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਪੂੰਛ ਧੂੰਆਂ ਛੱਡਦੀ ਆ। ਸਾਡੇ ਵਾਲੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਪੂੰਛ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਕਰਿਆ ਕਰੂ। ਜਦੋਂ ਟੈਂਕੀ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹੋ ਜਿਆ ਕਰੂ। ਉਹਦੇ ਫਰ ਉੱਪਰ ਥੱਲੇ ਹੋਇਆ ਕਰਨਗੇ।

ਮੇਰੇ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਦੂਜਾ ਹਮਲਾ ਬਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ 'ਤੇ ਹੋਣਾ ਆ। ਜਿੱਦਾਂ 'ਜਹਾਦੀਆਂ' ਨੇ ਬਿੱਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਟਾਵਰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਵੱਡਾ 'ਬਾਜ਼' ਬਣੀ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਅਗਲਿਆਂ ਨੇ ਮਿੰਟ ਨਈਂ ਲਾਇਆ। ਮੈਂ ਵੀ ਸੱਭ ਕੁੱਸ਼ ਉਡਾ ਦੇਣਾ ਆ। ਹਰਦੇਵ ਸੁੰਹ ਕਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਲਾ-ਲਾ ਕੇ ਦੇਖਣਗੇ। ਬਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ ਤਾਂ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਹਊ। ਸਾਲੇ ਚੜਿਓ ਵੀ ਬਹੁਤ ਆ।

ਜਦੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਆਉਂਦੇ ਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡਾਲਰ ਦਿਖੌਂਦੇ ਫ਼ਿਰਨਗੇ। ਡਾਲਰ ਮੈਂ ਨਾ ਲਿਆਊਂਗਾ? ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਧੂੜਾਂ ਪੁੱਟੀ ਫਿਰਨਗੇ। ਦੱਸ ਮੈਤੋਂ ਨਾ ਕਾਰ ਲੈ ਹਊ। ਨਵਾਂ ਮਾਡਲ ਲਊਂ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਡੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਊਗੀਆਂ। ਮਾਰੂ ਕਿਤੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਚੈਨੀਆਂ, ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੜੇ ਤੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁੰਦੀਆਂ ਪਾਈ ਫਿਰਨਗੇ। ਸਾਲੇ ਖੁਸਰੇ ਜਿਹੇ।—ਮੈਂ ਇਹਤੋਂ ਵੱਧ ਸੋਨਾ ਆਪਣੀ ਜੱਟੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦਊਂ। ਉਹਦੇ ਸਾਰੇ ਉਲਾਂਭੇ ਲਾਹ ਦੇਣੇ ਆ। ਉਹ ਵੀ ਕੀ ਯਾਦ ਕਰੂੰਗੀ। ਨਾਲੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਊ। ਐਵੇਂ ਕਿੜ-ਕਿੜ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਅਗਲਾ ਪਿਛਲਾ ਹਿਸਾਬ ਕਰਨਾ। ਚਾਰ ਛਿੱਲੜ ਦੇ ਕੇ ਧੌਂਸ ਦਿਖੌਂਦੇ ਆ।

ਉੱਦਾਂ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਮੈਂ ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪਛਤੋਂਦਾ ਵੀ ਆਂ। ਇਸ ਮਾਂ ਜਾਆਬ੍ਰੀ ਨੇ ਸਾਡਾ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਪਿਆ ਆ। ਜੇ ਸੁਖਮਣੀ ਤੇ ਪੁਨੀਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਕਦੋਂ ਦਾ ਛੱਡ ਛੁਡਈਆ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਚਾਚੀ ਨੇ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਆ। ਪਰ ਵਿਆਹ ਕਰੌਣੇ ਕਿਹੜਾ ਸੌਖੇ ਆ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਾੜ੍ਹੜ ਦਾ ਤਾਂ ਇੱਕ

ਵਿਆਹ ਮਸੀਂ ਹੁੰਦਾ ਆ। ਛੱਡ ਕੇ——। ਖ਼ੈਰ—! ਦੋਸ਼ ਸਾਡਾ ਵੀ ਆ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਝੂਠ ਈ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

"ਦਲਜਿੰਦਰ ਦਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਕੇਸ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਮੁੜਨਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸੋਚਿਆ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕੇਸ ਚਲਦਾ ਦੁਬਈ ਜਾ ਆਵੇ। ਇਹਨੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਤਾਂ ਵਲੈਤ ਚਲੇ ਈ ਜਾਣਾ ਆ।"

ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਦੁਬਈ ਤੋਂ ਡਿਪੋਰਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹਾਅ ਗੱਲਾਂ ਚਾਚੀ ਤਾਂ ਕੀ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਦਿਆਂ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਲਈ ਇਹਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨੂੜ ਦਿੱਤਾ। ਦੋ-ਚਾਰ ਸਾਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਟਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਜਦੋਂ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲੀਅਤ ਪਤਾ ਲੱਗੀ ਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟੱਬਰ ਖੁੰਢੀ ਗੰਡਾਸੀ ਕੱਢੀ ਫਿਰਦਾ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਗੱਲ-ਗੱਲ 'ਤੇ ਠਿੱਠ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਆ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਆ। ਛੇ ਕੁ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵਾਲਾ ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪੁੱਜਣ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਉਂਗਲੀ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਮੈਂ ਕਿੱਦਾਂ ਟਰਾਈ ਮਾਰ ਲੈਂਦਾ। ਕਰਜ਼ਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਨਈਂ ਸੀ ਉਤਰਿਆ। ਨਾਲੇ ਮੈਂ ਇਹਦੇ ਕੋਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹਦੇ ਗੋਡੇ ਨਾਲ ਗੋਡਾ ਜੋੜ ਕੇ ਬੈਠਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਇਹਦੀਆਂ ਕੁੱਸ਼ ਸਹੇਲੀਆਂ ਬਾਹਰ ਨੇ ਤੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਬਾਹਰ ਗਏ ਹੋਏ ਨੇ। ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਮੌਜਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਨੇ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਇਹ ਵੀ 'ਉਹ' ਮੌਜਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਮੋਬਾਇਲ ਲਾਈ ਰੱਖਦੀਆਂ ਨੇ। ਸ਼ਹਿਰ ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਕਰਨ ਤੁਰੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਆ। ਕੋਈ ਕਾਰ ਲਈ ਫਿਰਦੀ ਆ ਤੇ ਕੋਈ ਸਕੂਟਰੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਤਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਮੰਨਿਆ ਨਈਂ ਸੀ। ਇਹਨੇ ਚੱਕ ਚੁਕਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਕੇਸਰ ਨੂੰ ਗਰੀਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਰਹਿੰਦਾ ਕਿੱਲਾ ਵੀ ਬਾਜ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੈਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਝਈਆਂ ਲੈ-ਲੈ ਪੈਂਦੀ ਸੀ।

"ਇੱਕ ਵਾਰ ਬੰਦਾ ਬਾਹਰ ਸੈੱਟ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਕੁੱਲਾਂ ਤਰ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਇੱਥੇ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਭੱਠ ਝੋਕੀ ਜਾਓ, ਚਾਰ ਛਿੱਲੜ ਨਈਂ ਜੁੜਦੇ।"

ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਸੁਣੌਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਜਿਹੜੇ ਇੱਥੇ ਭੁੱਖੇ ਮਰਦੇ ਸੀ। ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਲੱਖਾਂਪਤੀ ਬਣ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰਾਂ ਕੋਠੀਆਂ ਦੇ ਮਿਹਣੇ ਦਿੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਹਨੂੰ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦੀਆਂ, ਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਤੇ ਮੋਬਾਇਲਾਂ ਤੇ ਪਟਾਕ ਪਟਾਕ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਦਿੱਸਦੀਆਂ ਆ। ਹੋਰ ਕੁੱਸ਼ ਨਈਂ। ਕੇਸਰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤਾਂ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਪੈਸੇ ਭੇਜਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਉਹਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਕਰਦੀ ਨਈਂ ਸੀ ਥੱਕਦੀ ਹੁੰਦੀ। ਦੋਨਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲ ਪੜ੍ਹਨ ਲਾਇਆ। ਫ਼ੇਰ ਉਹ ਇੰਡੀਆ ਆਇਆ, ਭੁਲੱਥ ਵੱਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਗਿਆ। ਕੇਸਰ ਦੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਭੁਲੱਥ ਵੱਲ ਹੀ ਮਕਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਥੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਗਰੀਸ ਲਿਜਾਣ ਨੂੰ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਬਾਅਦ 'ਚ ਮੈਂ ਵੀ ਗਰੀਸ ਜਾਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਿੱਥੇ ਮੁੜ ਕੇ ਉਹਦਾ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਵੀ ਨਾ ਆਇਆ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਤੇਜੀ ਦੀ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਕਲ ਨਈਂ ਦੇਖੀ। ਆਹ ਜਿਹੜੀ ਮੇਰੇ ਵਾਲੀ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਟੌਂਕਦੀ ਸੀ, ਮੂਤ ਦੀ ਝੱਗ ਵਾਂਗੂੰ ਬਹਿ ਗਈ। ਰਾਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

"ਗੱਲ ਸੁਣਿਓ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਬਥੇਰਾ ਨਰਕ ਭੋਗ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾ ਕੇ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਓ। ਮੇਰਾ ਨਾ ਸਹੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨਈਂ ਤਰਸਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ।"

ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਗਿਣੌਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕਈ ਨਾਂ ਵੀ ਨਈਂ ਲੈਣੇ ਆਉਂਦੇ। ਸੁਖਮਣੀ ਤੇ ਪੁਨੀਤ ਦੀ ਲਿਸਟ ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਲੰਬੀ ਆ। ਪੁਨੀਤ ਪੁੱਤ ਕਹੀ ਜਾਵੇ।

"ਪਾਪਾ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਜਹਾਜ਼ ਭੇਜਿਓ। ਉਡਣ ਵਾਲਾ। ਜਿਹਦੀਆਂ ਲਾਈਟਾਂ ਜਗਣ।"

ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾਂ ਔਖਾ ਸੌਖਾ ਨਹਾਏ ਲਵਾਂ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣਾ ਕਿਹੜਾ ਖਾਲਾ ਜੀ ਦਾ ਵਾੜਾ। ਸੰਤ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਸੁੱਚੇ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ ਕਰੋ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗ ਈ ਗਏ।.. ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਪਾਣੀ ਕਿਹੜਾ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਪੈਂਦਾ। ਜਾਨ ਕੱਢੀ ਜਾਂਦਾ। ਸਤਿਨਾਮ..ਵਾਖਰੂ।.. ਲੈ ਨਿਬੜ ਗਿਆ ਕੰਮ। ਮੈਂ ਗੁਸਲ ਖਾਨੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹਾਂ। ਸੁਖਮਣੀ ਤੇ ਪੁਨੀਤ ਮੇਰੇ ਗਲ ਨੂੰ ਚੁੰਬੜ ਗਈਆਂ ਨੇ। ਰਾਤ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਗਿਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਆ।

ਮੈਂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਫੋਟੋ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਹੈ। ਧੂਫ ਦੀ ਸੁਗੰਧ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਆ। ਚਾਚੀ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠ ਕੇ ਧੂਫ ਬੱਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚਾਚੀ ਚਾਚੇ ਦੇ ਵੀ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾ ਆਇਆਂ ਹਾਂ।

" ਠਹਿਰੋ ਜੀ, ਦਹੀਂ ਖਾ ਕੇ ਜਾਇਓ।"

ਮੈਂ ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਰੁਕ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਉਹ ਦਹੀਂ ਦੀ ਕੌਲੀ ਲੈ ਆਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਚਾਰ ਚਮਚੇ ਮੂੰਹ 'ਚ ਪਾਏ ਨੇ। ਇਹ ਕਿੰਨੇ ਲਾਡ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਹੈ ।

" ਸਿੱਧੇ ਘਰ ਆ ਜਾਣਾ, ਨ੍ਹੇਰਾ ਨਈਂ ਕਰਨਾ। ਅਸੀਂ ਮੂੰਹ ਚੁੱਕ-ਚੁੱਕ ਦੇਖਦੇ ਨਾ ਰਹੀਏ। ਇੱਕ ਗੱਲ ਹੋਰ..। ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਨਈਂ ਔਣਾ। ਇੱਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਪਾਸਪੋਰਟ ਤੇ ਟਿਕਟ ਹੋਵੇ। ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਮਠਿਆਈ ਦਾ ਡੱਬਾ ਤੇ ਫਰੂਟ ਹੋਵੇ।"

ਬਾਜ਼ ਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਕੋਠੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੱਸਾਂ ਰੁਕਦੀਆਂ ਨੇ। ਮੈਂ ਥੜ੍ਹੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਬੱਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ। ਮੈਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੱਪੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਮਨ ਨਈਂ ਟਿਕ ਰਿਹਾ। ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਕਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਆ ਤੇ ਕਦੇ ਬਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ ਵੱਲ। ਕੇਸਰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਗਿਆ, ਸਾਲਾ। ਪਾਪੀ ਬੰਦਾ ਜ਼ਨਾਨੀ ਜੋਗਾ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਬਈ ਜੇ ਤੂੰ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਠੁਮਣਾ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਕੀ ਘੱਸ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਆਹ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਦੇ ਕਰਜ਼ਾਈ ਤਾਂ ਨਾ ਹੁੰਦੇ।

ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਿਓ ਤੇ ਵੀ ਤਰਸ ਨਾ ਆਇਆ। ਜ਼ਮੀਨ ਬਾਜ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਗਹਿਣੇ ਰੱਖਕੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਸਾਲ ਚਾਚਾ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਅਗਲਿਆਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਹਾਲੇ ਤੇ ਦੇ ਛੱਡੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਕਈ ਸਾਲ ਇੱਜ਼ਤ ਰੱਖੀ ਛੱਡੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਾਂ 'ਚੋਂ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਦਰਬਾਰਾ ਸੁੰਹ ਸਮਰੇ ਆੜ੍ਹਤੀ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਬੈਂਕ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਜੂੰ ਉੱਪਰ ਥੱਲੇ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਨਾ ਆੜ੍ਹਤੀ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਲੱਥਾ ਤੇ ਨਾ ਬੈਂਕ ਦਾ। ਇਨਈਂ ਬਾਜ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਛੁਡਾ ਲਈ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਥਾਲੀ ਦੇ ਚੱਟੇ-ਵੱਟੇ ਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਆੜ੍ਹਤੀ ਸਮਰਾ ਚਾਰ ਛਲਾਰੂ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਆ ਧਮਕਦਾ ਹੈ। ਬੈਂਕ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਛਾਪੇ ਵੱਖਰੇ। ਇਕ ਉਹ ਬਾਜੇ ਭਲਵਾਨ ਨੇ ਲਹੂ ਪੀਤਾ ਹੋਇਆ ਆ।

" ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜਾ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਦਦੇ ਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਈਂ ਪਤਾ ਕਿ ਲਹਿਰਾਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮਰਨ ਨਈਂ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਹਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਤਾਂ ਮਰਨਾ ਈ ਹੋਇਆ।"

ਦੱਸ ਬਈ ਅਸੀਂ ਕਾਹਨੂੰ ਮਰੀਏ, ਮਰਨ ਸਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣ। ਮੇਰਾ ਅੱਜ ਕੰਮ ਹੋ ਜਾਏ। ਇਹ ਆੜ੍ਹਤੀਏ, ਇਹ ਬੈਂਕ ਵਾਲੇ..ਸੱਭ ਸਿੱਧੇ ਕਰਨੇ ਆ। ਲਉ ਬੱਸ ਆ ਗਈ।

ਬੱਸ ਤੁਰ ਪਈ ਆ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਕਰੂੰਗਾ। ਇਹ ਸਮਰਾ ਐਕਸਪ੍ਰੈੱਸ ਦਰਬਾਰਾ ਸੁੰਹ ਦੀ ਆ। ਕਿਤੇ ਸਾਲਾਂ ਬੱਸ ਚੈੱਕ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਆਈ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਐਵੇਂ..। ਚਲੋ ਸੰਤ ਮੇਹਰ ਕਰਨ। ਪਤਾ ਨਈਂ ਮੈਨੂੰ ਅੱਚੋਆਈ ਜਿਹੀ ਕਿਉਂ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਆ। ਨਾਲੇ ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਹੁੰਮਸ ਦੀ ਰੁੱਤ ਆ? ਮੈਂ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹਾਂ। ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਅੰਦਰ ਆ ਵੜੀ ਹੈ। ਸਵਾਰੀਆਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਔਖਾ-ਔਖਾ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਨੇ। ਮੈਂ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਏ।

ਬੱਸ ਹੌਲੀ ਹੋਈ ਆ। ਸੜਕ ਤੇ ਸਕੂਲੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵੈਨਾਂ ਦਾ ਰਸ਼ ਪਿਆ ਹੋਇਆ। ਹਾਅ ਵੈਨ ਤਾਂ ਸੈਂਟ ਸੋਲਜ਼ੀਅਰ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਆ। ਸੁਖਮਣੀ ਤੇ ਪੁਨੀਤ ਦੀ ਵੀ ਤਾਂ ਇਹੀ ਬੱਸ ਸੀ। ਪੰਜ ਸਾਲ ਇਸ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। .. ਕਾਹਨੂੰ ਮਨਾਂ ਦਿਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕਰਦਾਂ। ਹਟੌਂਦਾ ਨਾ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰਦਾ? ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ 'ਚ ਪੜ੍ਹਨ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕੇਸਰ ਦਾ ਬੇੜਾ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਖੈਰ ..। ਕੋਈ ਨਈਂ ਪੁੱਤ, ਮੈਨੂੰ ਜਾ ਲੈਣ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਸੱਭ ਧੋਣੇ ਧੋ ਦਿਆਂਗਾ। ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਲੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਊਂਗਾ। ਨਾਲੇ ਜਿਹੜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਮਿਹਣੇ ਮਾਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਆ, ਉਹ ਵੀ ..। ਇੱਕ ਤੇ ਇਸ ਗਰੀਬੀ ਨੇ ਮਾਰ ਲਏ। ਫਿਰ ਇਹ ਹਰਕੰਵਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲਾ-ਲਾ ਕੇ ਕਰੂੰਗੀ। ੜਡੈਣ ਜ਼ਨਾਨੀ।

ਸ਼ਹਿਰ ਆ ਗਿਆ। ਬੱਸ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ ਹਾਂ। ਇਥੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਹੋਰ ਬੱਸ ਲੈਣੀ ਪੈਣੀ ਆ। ਉਥੇ ਲਈ ਬੱਸਾਂ ਗੜ੍ਹਸ਼ੰਕਰ ਰੋਡ ਤੋਂ ਚਲਦੀਆਂ ਨੇ। ਮੈਂ ਉੱਧਰ ਨੂੰ ਪੈਦਲ ਚੱਲ ਪਿਆ ਹਾਂ।—ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਬਣਵੈਤ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈੱਸ ਕੋਲ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਰੁਕ ਗਏ ਨੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਅੰਦਰੋਂ ਕੋਈ ਝਾਕਦਾ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਦੁਕਾਨ ਵੱਲੋਂ ਮੂੰਹ ਘੁਮਾ ਲਿਆ ਏ। —- ਤੇ ਤੇਜ਼ ਕਦਮੀਂ ਤੁਰ ਪਿਆ ਆਂ।

ਉਦੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕੰਪਿਊਟਰ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹਰਕੰਵਲ ਉਸੇ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਪੜ੍ਹਨ ਆਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਥੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੀ ਗੁੱਲ ਖੁਲਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਇਹਦਾ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਨਈਂ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਬਣਵੈਤਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਕਿਵੇਂ ਨੇੜੇ ਹੋਈ। ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਕਦੋਂ ਕਨੈਡਾ ਗਿਆ। ਕਦੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ। ਕਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ। ਬਈ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਕਨੈਡਾ ਗਈ ਦਾ ਈ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਥੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸੀ। ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਉਣ ਜੋਗੇ ਨਈਂ ਸੀ ਰਹੇ।

"ਉਹ ਛੱਡੋ ਜੀ ਜਾਤਾਂ ਜੂਤਾਂ ਨੂੰ। ਹੁਣ ਕੌਣ ਪੁੱਛਦਾ? ਕੁੜੀ ਕਨੈਡਾ ਸੈਟਲ ਹੋ ਗਈ। ਹੈਥੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਘਰ ਬੈਠੀ ਰਹਿਣੀ ਸੀ।"

ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਪਰਦਾ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ ਜਾਂ ਆਰੀ ਲਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਸਮਝ ਨਈਂ ਸੀ ਲੱਗੀ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨੇ ਹਰਕੰਵਲ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਉੱਦਾਂ ਸਾਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਚਲੋ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਗੱਲ ਆਈ ਗਈ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਆਹ ਮੇਰੇ ਵਾਲੀ ਜ਼ਨਾਨੀ ਚੋਭ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਨਈਂ ਟੱਲਦੀ। ਜਿੱਦਣ ਇਹਦੀ ਆਪਣੀ ਮਾਸੀ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦੌੜੀ ਸੀ, ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ।

ਚਲੋ ਆਹ ਬੱਸ ਸੋਹਣੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਇਹਨੇ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ 'ਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਣਾ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਈਂ ਸੋਚਣੀ। ਸਿਰਫ਼ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾਂ ਆ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ—ਵਾਹਿਗੁਰੂ।

ਮੈਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਣ ਵੜਿਆ ਹਾਂ। ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਚਿੱਤ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦੈ। ਸਾਰੇ ਦੁੱਖ ਦਲਿੱਦਰ ਪਿੱਛੇ ਛੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਆ। ਵਾਖਰੂ.. ਇਦੈਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ 'ਚ ਰੱਖੇ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਪੰਡਾਲ 'ਚ ਜੁੜੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਵਾਲੀ ਕਮਾਲ ਈ ਹੋ ਗਈ ਆ।ਰਸ ਭਿੰਨਾ ਕੀਰਤਨ ਹੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਏ।

ਮੈਨੂੰ ਘੰਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਆਏ ਨੂੰ। ਕੋਈ ਦਿਖ ਨਈਂ ਰਿਹਾ। ਸਰਦਾਰ ਜੌਹਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਗਿੱਲ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਬਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਦਿੱਲੀਉਂ ਆਉਂਦੇ ਲੇਟ ਨਾ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣ। ਸੰਤ ਜੀ ਵੀ ਨਈਂ ਦਿਖਦੇ।

ਛੋਟੇ ਸੰਤ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਨੇ।ਮੈਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਲੰਗਰ ਹਾਲ ਵੱਲ ਤੁਰ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਸੇਵਾਦਾਰ ਮੇਰੇ ਮੋਹਰੇ ਵੀ ਥਾਲ ਰੱਖ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਰਤਾਵੇ ਨੇ ਦਾਲ ਪਾਈ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਫੁਲਕਾ ਲਿਆ ਏ। ਮੈਂ ਬੁਰਕੀ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਨਈਂ ਲੰਘ ਰਹੀ। ਫੁੱਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਲੰਗਰ ਵਿਚੇ ਛੱਡ ਕੇ ਛੋਟੇ ਸੰਤਾਂ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਇਹਨੀਂ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਕੀਤੀ ਏ।

ਮੈਂ ਕਮਰਾ ਨੰਬਰ ਅਠਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜਾ ਹਾਂ। ਸੰਤ ਜੀ ਲੰਮੇ ਪਏ ਨੇ। ਮੈਂ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਿਆ ਹਾਂ।

" ਦਲਜਿੰਦਰ ਸਿਆਂ, ਜੌਹਨ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪੁੱਜਾ ਨਈਂ । ਪਿਛਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਸੱਤ-ਸੱਤ ਲੱਖ ਹੋਰ ਮੰਗਦਾ ਸੀ। ਕਹਿੰਦਾ ਹੁਣ ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਲੱਖ ਰੇਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਿਰ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਅੱਜ ਸੱਦਿਆ ਸੀ, ਬਈ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਆਪੇ ਗੱਲ ਕਰ ਲਈਂ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਈਂ ਬਹੁੜਿਆ। ਦੇਖੋ ਕਦੋਂ ਆਉਂਦਾ? ਆਉਂਦਾ ਵੀ ਆ ਕਿ...।"

ਮੈਂ ਉੱਠ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਨ ਨਈਂ ਰਹੀ। ਮਸੀਂ ਪੰਡਾਲ ਤੱਕ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਰਾਗੀ ਜਥਾ ਹਾਲੇ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਸੁੰਨ ਹੋਏ ਪਏ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਸ਼ ਨਈਂ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ।

ਮੈਂ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਦਿਨ ਢੱਲ ਚੱਲਿਆ ਏ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਟਾਂਵੀਂ-ਟਾਂਵੀਂ ਰਹਿ ਗਈ ਆ। ਜੌਹਨ ਸਿੰਘ ਕਿਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਈਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਕਈ ਓਦਰੇ ਚਿਹਰੇ ਬੈਠੇ ਨੇ। ਛੋਟੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਠਾਇਆ ਹੈ।

" ਕਾਕਾ ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਮਾੜੀ। ਉਹਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸਜ਼ਾ ਜ਼ਰੂਰ ਦਊ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਧੋਖਾ। ਨਰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਢੋਈ ਨਈਂ ਮਿਲਣੀ।"

ਮੈਂ ਲੱਤਾਂ ਘੜੀਸਦਾ ਬੱਸ 'ਚ ਆ ਬੈਠਾ ਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਹਰਕੰਵਲ, ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ, ਚਾਚਾ ਹੀ ਨਈਂ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬੰਦੇ ਆ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨਈਂ ਪਛਾਣਦਾ। ਮੂੰਹ ਤਾਂ ਦੋਫ਼ਾੜ ਹੋਏ ਪਏ ਆ। ਕਿੱਦਾਂ ਪਛਾਣਾਂ? '... ਹਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਰੁਪਈਆਂ ਦੀਆਂ ਪੰਡਾਂ ਨੇ। ਲੱਗਦਾ ਚਾਚੇ ਨੇ ਪੰਡ ਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਮਰ ਜਾਣਾ ਤੇ ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਨੇ——। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਹਰਕੰਵਲ ਨੂੰ ਨਈਂ ਛੱਡਣ ਲੱਗੇ ਬਣਵੈਤ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮਿੰਦੋ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ? ਉਹ ਵੀ ਮੂਰਤਾ ਸੂੰਹ ਦੀ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਇੱਟਾਂ ਰੋੜੇ ਮਾਰੂ।

ਕਹਿੰਦੇ ਮੂਰਤਾ ਸੂੰਹ ਨੂੰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਬੰਦੇ ਦੇ ਕਈ-ਕਈ ਦਿਸਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੀ ਪੰਜੇ ਜੀਅ ਨੋਟਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਡਾਂ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਪੰਡਾਂ ਭਾਰੀਆਂ ਹੋਣ ਫੇਰ ਬੰਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰੀਆਂ ਫੁੱਲ ਭਰ ਬੱਚੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਆ। ਹਾਏ ਓ ਰੱਬਾ! ਅੱਜ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਪੰਡਾਂ ਥੱਲੇ ਦੱਬੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਸੂਮਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਬਚਾਓ।

ਮੂਰਤਾ ਸੂੰਹ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਵੀ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਖੇਤੀ ਮਾਹਿਰ ਸੀ——ਸਫ਼ਲ ਕਿਸਾਨ। ਚਾਹੇ ਖੇਤੀ ਦੇ ਸੰਦ ਲੈਣੇ ਹੋਣ, ਚਾਹੇ ਕੋਠੀ ਬਣੌਣੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਚਾਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਨਵੈਂਟ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜੌਣਾ ਹੋਵੇ, ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮੋਹਰੀ ਬਣਿਆ। ਪਤਾ ਨਈਂ ਕਿਹੜੀ ਕਿਹੜੀ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਲੋਨ ਲਿਆ ਹੋਣਾ। ਸਰਕਾਰੇ ਦਰਬਾਰੇ—ਬੀਜਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ——- ਸੱਭ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਸੀ। ਬੱਸ ਕੁਰਕੀ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਆਏ ਸੀ।

ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਸਲਫ਼ਾਸ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇੱਕ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਬਚੀ ਸੀ। ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤੁਰੀ ਫਿਰਦੀ ਆ। ਇੱਟਾਂ ਰੋੜੇ ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਆ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਵੀ...।

"ਆਹ ਜਿਹੜੇ ਟੀ ਵੀ ਘਰਾਂ 'ਚ ਰੱਖਿਓ ਆ, ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖ਼੍ਰੀਦਣ ਲਈ ਇਹ ਉਕਸਾਉਂਦੇ ਆ।-- ਖੇਤੀ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਮਾਡਲ ਨੇ ਕਈ 'ਮੂਰਤਾ ਸੂੰਹ' ਖਾ ਲਏ।"

ਸਮਝ ਨਈਂ ਲੱਗੀ, ਇਹ ਮੈਂ ਬੋਲਿਆ ਹਾਂ ਜਾਂ ਜੀਤਾ ਭਲਵਾਨ। ਉਹ ਬਾਜਾ ਭਲਵਾਨ ਇੱਦਾਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਆ। ਪਰ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਮੈਂ ਈ ਬੋਲ ਸਕਦਾ।-- ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਬੱਸ ਉਤਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਡਰ ਲਗਦਾ ਏ। ਮੋਹਰੇ ਬਣਵੈਤ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈੱਸ——। ਭੱਜੀ ਤੇ ਮੂਰਤਾ ਸੂੰਹ—। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਧੁੰਦਲਾ-ਧੁੰਦਲਾ ਯਾਦ ਔਂਦਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਥੜ੍ਹੇ ਕੋਲੋਂ ਬੱਸ ਫੜੀ ਸੀ। ਬਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ 'ਤੇ ਮਰੀਓ ਘੁੱਗੀ ਟੰਗੀ ਹੋਈਓ ਸੀ। ਭੱਜੀ ਤੇ ਮੂਰਤਾ ਸੂੰਹ ਵੀ——। ਡਰੈਵਰ ਨੇ ਹਾਰਨ ਮਾਰਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਡਰਦੇ-ਡਰਦੇ ਨੇ ਬੱਸ ਚੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਏ।

ਮੈਂ ਬਣਵੈਤ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈੱਸ ਕੋਲੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਲੰਘਿਆ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਅੱਡੇ ਦੇ ਕੋਲ ਚਾਰ ਠੇਕੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਬੋਤਲ ਲਈ ਆ। —- ਅਹਾਤੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਅੱਧੀ ਨਿਬੇੜ ਦਿੱਤੀ ਆ। ਹੁਣ ਸਾਰਾ ਆਹਾਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਖਿਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਭੱਰਿਆ ਲੱਗਦੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੈਣ ਚੋ ਸ਼ੇਰਗਿੱਲ ਰੱਗੜ ਗਿਆ ਏ। ਨਾਲੇ ਉਹ ਝੂਠੇ ਬਾਬੇ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਲਗਦੈ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮਿਲੀ ਭੁਗਤ ਆ। ਲੈ ਹੁਣ ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਦੀ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਚੇਤੇ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਨਾ ਆਈਂ।—ਮੈਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੀਡ ਸਟੋਰ ਤੇ ਪੁੱਜਾ ਹਾਂ।

ਹੁਣ ਮੈਂ ਬੱਸ ਅੱਡੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਹਾਂ। ਉਹ ਕਿਸ਼ਨ ਸੂੰਹ ਦਾ ਆਰਾ ਚੱਲੀ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੀਰੀ ਜਾਂਦਾ ਆ। ਜਦੋਂ ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਠੇਕੇ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਕਰਵਾਈ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਦੋ ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਸਾਲਾ ਫੱਟੇ ਖਿੱਚਣ ਦਾ ਕੰਮ ਜੱਟਾਂ। ਪਰ ਭੁੱਖੇ ਮਰਨ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ। ਚਲੋ ਸਵੇਰੇ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੂੰਗਾ।

ਸ਼ੁਕਰ ਆ, ਪਿੰਡ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਆਖਰੀ ਬੱਸ ਮਿਲ ਗਈ। ਜੇ ਨਾ ਮਿਲਦੀ, ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਨੇ ਉਡੀਕਦੀ ਨੇ ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਸੁਖਮਣੀ ਤੇ ਪੁਨੀਤ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਸੀ—ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਘਰ ਨਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਸੌਣਗੀਆਂ ਨਈਂ। ਹੁਣ ਜਾ ਕੇ ਸੁਲਾ ਦੇਣੀਆਂ ਆ। ਸਾਲੀ ਬੱਸ ਵੀ ਅੱਜ ਵਾਹਲੇ ਹਿਚਕੋਲੇ ਖਾਂਦੀ ਆ। ਹੁਣ ਠੰਢ ਵੀ ਸਾਲੀ ਕਿਤੇ ਉੱਡ ਗਈ ਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਯਾਰ ਭੱਜੀ—। ਮੈਂ ਨਈਂ ਬਣਨਾ ਮੂਰਤਾ ਸਿੰਘ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਆਂ? ਸ਼ੁਕਰ ਆ ਬੱਸ ਨੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਈ ਅੱਜ ਘਰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵੀ ਬੜੀ ਹੋਈ ਪਈ ਆ। ਲਗਦੈ ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਬੱਤੀਆਂ ਜਗਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਆਂ। ਪਤਾ ਨਈਂ ਦਿਲ ਤੇ ਪੱਥਰ ਧਰ ਕੇ, ਮੈਂ ਗੇਟ ਖੜਕਾਇਆ ਏ। ਕੋਈ ਭੱਜ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਗੇਟ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ ਆ।

ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ ਖੜ੍ਹੀ ਆ। ਇਹਦੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸੁਖਮਣੀ ਆ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੁਨੀਤ। ਤੇ ਮੇਰੇ ਇੱਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਬੋਤਲ ਏ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸ—ਲ—! ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਘਬਰਾ ਗਈਆਂ ਨੇ।

ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਚਾਚੀ ਦੇ ਖੰਘਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਏ। ਲਗਦੈ ਚਾਚਾ ਵੀ ਕੁਸ਼ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਏ। ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਨਗੇ ਇਹ ਘਰ ਦੇ ਜੀਅ? ਨੋਟਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਰੀਆਂ ਪੰਡਾਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਨੇ।

ਮੈਂ ਡੋਲਦੇ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਲੇਰ ਮਾਰ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆ ਵੜਿਆ ਹਾਂ। ਫੜਾਕ ਦੇਣੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁੰਡੀ ਮਾਰ ਲਈ ਆ।

ਬਾਹਰ ਚੀਕ ਚਿਹਾੜਾ ਪੈ ਗਿਆ ਏ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਪੁਸਤਕਾਂ

1. ਮਨਿੰਦਰ ਕਾਂਗ : ਉਦਾਸੀਆਂ (1981), ਵਿਰਲਾਪ (1986), ਜੂਨ (1998)

2. ਬਲਜਿੰਦਰ ਨਸਰਾਲੀ : ਡਾਕਖਾਨਾ ਖਾਸ (1995)

3. ਬਲਵਿੰਦਰ ਗਰੇਵਾਲ : ਯੁੱਧ ਖੇਤਰ (2003)

4. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ : ਮੈਨੂੰ ਕੀ (1981), ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖ (1983), ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣੀ (1987), ਦੋ ਟਾਪੂ (1999), ਟਾਵਰਜ਼ (2005)

5. ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ : ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੀਵੀਂ (1992), ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੀ ਨੂੰਹ (2002)

6. ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ : ਸਰਦ ਰਿਸ਼ਤੇ (1993), ਵੀਹਾਂ ਦਾ ਨੋਟ (2000),

7. ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ : ਰਾਤ ਚਾਨਣੀ (1992), ਨਾਇਕ ਦੀ ਮੌਤ (1996), ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ (2001), ਇਸ ਵਾਰ (2007)

8. ਜਿੰਦਰ : ਮੈਂ, ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਉਹ (1990), ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ (1996), ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ (2000), ਬਿਨਾਂ ਵਜ੍ਹਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ (2004)

9. ਕੇਸਰਾ ਰਾਮ : ਰਾਮ ਕਿਸ਼ਨ ਬਨਾਮ ਸਟੇਟ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ (2004), ਪੁਲਸੀਆ ਕਿਉਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ....? (2006)

10. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ : ਖੂਹ ਖਾਤੇ (1996), ਘਰ ਦਾ ਜੀਅ (2004)

11. ਬਲਦੇਵ ਧਾਲੀਵਾਲ : ਉਪਰੀ ਹਵਾ (1996)

12. ਦੇਸਰਾਜ ਕਾਲੀ : ਕਥਕਾਲੀ (1996), ਫਕੀਰੀ (2005)

13. ਭਗਵੰਤ ਰਸੂਲਪੁਰੀ : ਅੱਕ ਦਾ ਬੂਟਾ (1992), ਮੈਂ, ਸ਼ੈਤਾਨ ਤੇ ਇਦੂੰਮਣੀ (1997), ਤੀਜਾ ਨੇਤਰ (2005)

14. ਸੁਕੀਰਤ : ਜਲਾਵਤਨ (2003)

15. ਬਲਬੀਰ ਪਰਵਾਨਾ : ਗਾਥਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੀ (1996), ਧੂੰਆਂ (2004), ਅਚਾਨਕ ਸਾਹਮਣੇ (2007)

16. ਮੱਖਣ ਮਾਨ :

17. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ : ਸੁੱਕਾ ਪੱਤਾ ਤੇ ਹਵਾ (1983), ਕਾਲਾ ਲਹੂ (1985), ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਭਰ ਬਰਤਾਨੀਆਂ (1988), ਖੂਹ ਵਾਲਾ ਘਰ (1994), ਇਕ ਸੱਚ ਮੇਰਾ ਵੀ (1996), ਨਵੇਂ ਗੀਤ ਦਾ ਮੁਖੜਾ (2005)

18. ਕੁਲਵੰਤ ਗਿੱਲ : ਦਾਦੇ ਮਗ੍ਰਾਉਣਾ (2005)

19. ਅਨੇਮਨ ਸਿੰਘ : ਗਲੀ ਨੰਬਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ (2007)

20. ਪ੍ਰਵੇਜ ਸੰਧੂ : ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸੁਪਨੇ (1997), ਟਾਹਣੀਉਂ ਟੁੱਟੇ (2005)

21. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ : ਬੀ ਜੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ (2006)

22. ਸੁਖਜੀਤ : ਅੰਤਰਾ (1997)

23. ਜਗਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦਾਤੇਵਾਸ : ਬੰਜਰ (1998)

24. ਜਤਿੰਦਰ ਹਾਂਸ : ਪਾਵੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਲ (2005)

25. ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ : ਨਚੀਕੇਤਾ ਦੀ ਮੌਤ (1998), ਖੂਹ ਗਿੜਦਾ ਹੈ (2004)

26. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਢੀਂਡਸਾ : ਕਸ਼ਮਕਸ਼ (2001)

27. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਿਲਿੰਗ : ਮੌਤ ਦੇ ਸਾਏ ਹੇਠ (1991), ਆਪਣਾ ਖੂਨ (1998), ਨਿਆਜ਼ (1998)

28. ਗੁਰਮੀਤ ਕੜਿਆਲਵੀ : ਅੱਕ ਦਾ ਬੂਟਾ (1993), ਊਣੇ (2001), ਆਤੂ ਖੋਜੀ (2006)

29. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੂਰੇਵਾਲੀਆ : ਇਕ ਰਾਤ ਦਾ ਸਫਰ (1986), ਤੂੰ ਕਲ੍ਹ ਨਾ ਆਵੀਂ (2000)

30. ਬਲੀਜੀਤ : ਸੌ ਗੱਲਾਂ (2006)

31. ਵਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ : ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ (1983), ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ (2007)

32. ਕੁਲਜੀਤ ਮਾਨ : ਪੁੱਤਰ ਦਾਨ (2002), ਵਿਚਲੀ ਉਂਗਲ (2007)

33. ਜਸਵੀਰ ਰਾਣਾ : ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰਾ (2003)

34. ਕੁਲਬੀਰ ਬਡੇਸਰੋਂ : ਇਕ ਖਤ ਪਾਪਾ ਦੇ ਨਾਂ (1987), ਮੁਹੱਬਤ (1990), ਕਦੋਂ ਆਏਂਗੀ (2006), ਪਲੀਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦਿਉ (2006)

35. ਬਲਜੀਤ ਰੈਣਾ : ਇਕ ਜਮਾਂ ਦੋ ਮਨਫੀ (1985), ਘਰ ਪਰਤ ਰਿਹਾ ਆਦਮੀ (1989), ਮਿੱਠੀ-ਮਿੱਠੀ ਚੋਭ (1991), ਅਜੀਬ ਆਦਮੀ (1991), ਕਥਾ ਅਜਬ ਦੇਸ਼ ਦੀ (1997)

36. ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੀਰ : ਦਸਤਕ ਦੀ ਉਡੀਕ (2002)

37. ਦਵਿੰਦਰ ਮੰਡ : ਖੁਸ਼ਬੂ ਤੇ ਖੰਡਰ (1998), ਬਾਕੀ ਦਾ ਦਰਦ (2003)

38. ਸਰਵਮੀਤ : ਤਰਲੋਮਛੀ ਕਾਇਨਾਤ (1992)

ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ/ਕਿੰਨੀ ਗੁਣਕਾਰੀ, ਕਿੰਨੀ ਦੋਸ਼ਮਾਰੀ-
ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਿੰਦਰਾ (24-6-1960)

ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸੱਤ-ਅੱਠ ਦਹਾਕੇ ਬਿਤਾ ਕੇ ਅੱਜ ਉਸ ਪੜ੍ਹਾਅ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਤੋਂ ਕਈ ਉਮੀਦਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸਤੁੰਸ਼ਟੀ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ-ਕੁਝ ਅਸਤੁੰਸ਼ਟੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲੰਮੇ ਸਫਰ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਗੱਲ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਉਸ ਬੁਲੰਦੀ ਨੂੰ ਵੀ ਛੂਹਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਯੂਰਪੀਨ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕਹਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਜੇ ਛੱਡ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਚੱਲ ਰਹੀ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕਈ ਹੈਰਤਕੁਨ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਉਂਜ ਇਹ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵੀ ਹੁਣ ਨਵੀਂ-ਨਵੇਲੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸਗੋਂ 15-20 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਜਵਾਨ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਨਿਤ ਨਵੇਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਬਾਦਬ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਖੇਤਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਜੇ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਏ ਕਿ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਫਾਰਮੂਲਾ ਕੀ ਹੈ ? ਕੀ ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿਰਫ਼ ਉਮਰ ਨਾਲ ਹੈ ? ਸ਼ਾਇਦ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਉਮਰ ਕੋਈ ਮਾਅਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ, ਜੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਅੱਠਾਸੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ 'ਵੁਮੈਨ' ਨਾਵਲ ਨਾ ਲਿਖਦਾ ਤੇ ਤ੍ਹੇਹਤਰ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਔਰਤ-ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਪੈੜ ਨਾ ਪਾਉਂਦਾ। ਉਮਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਨਵੀਨ ਸੋਚ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਓ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਦੌਰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਤੇ ਨਵੀਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਧੂੜ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਜਾਂ ਬੀਤਿਆਂ ਕਾਲ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਆਮ ਪੰਧ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਜਾਂ ਜਿਸ ਸੋਚ ਵੱਲ ਕਿਸੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਵੱਲ ਕਦਮ ਪੁੱਟੇ ਜਾਂ ਉਸ ਸੋਚ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਇੰਨੇ ਸਸ਼ਕਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰੇ ਕਿ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਸਵੇਰੇ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਝੀਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਉਜਾਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਨਿਕਲ ਪਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਹਵਾ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਅਜਿਹਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਹਲੂਣਾ ਦੇ ਕੇ ਜਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੀਤੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਜਦੋਂ ਨਵੀਨ ਸੋਚ ਦੀ ਦਸਤਕ ਦੇ, ਝੰਝੋੜਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਇਹ ਝਿੰਝੋੜ ਕਈਆਂ ਦੇ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ, ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸੇਧ ਸਮਝ ਉਸ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿਚ, ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ, ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਕਿੱਲੀ ਪੁੱਟੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਇਸ ਨੇ ਹੀ ਮੀਲ ਦਾ ਪੱਥਰ ਬਣ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਰਾਹ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵੀ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੋਈ। ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਨੂੰ 'ਚੌਥੀ ਕੂੰਟ' ਕਿਹਾ, ਭਾਵ ਵਰਜਨਾ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਬੇਧੜਕ ਤੁਰਨ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਵਿਖਾਉਣਾ। ਇੱਥੇ ਵਰਜਨਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸਿਰਫ਼ ਵਰਜਿਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਰਜਨਾ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਔਖੀ ਜਾਂ ਹਨੇਰੀ ਘਾਟੀ ਵੱਲ ਪੈਰ ਪੁੱਟਣ ਤੋਂ ਵਰਜਨਾ, ਹੋੜਣਾ। ਮੈਂ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਤੋਰਦੀ ਹਾਂ।

ਸਾਡਾ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਵੀ ਵਰਜਨਾਵਾਂ ਦਾ

ਸਮਾਜ ਹੈ। ਇਥੇ ਤਬਦੀਲੀ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਦੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਉਥੇ ਬਦਲਾਵ ਛੇਤੀ ਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਕਾਰਣ ਜੜ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸੰਸਕਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਖ਼ੂਨ ਵਿੱਚ ਘੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਦੋ ਕਦਮ ਇਕੱਠੇ ਚਲਣਾ ਜਾਂ ਬਰੇਤੇ ਦੇ ਢੂਹ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਕਦੇ ਹੈਰਤਕੁਨ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪਹਾੜ ਦੀ ਟੀਸੀ ਜਿਹੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇਕ-ਅੱਧ ਮਾਰਿਆ ਹੰਭਲਾ ਅਣਗੌਲਿਆ ਵੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਸਮਾਜ, ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਲੋਕ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਰਲੇ-ਵਿਰਲੇ ਆਉਂਦੇ ਬਦਲਾਵ, ਜਦੋਂ ਗਤੀ ਪਕੜਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣ ਵੀ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਬਦਲਾਵਾਂ ਤੇ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮੈਂ ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮੰਨ੍ਹਾਂ, ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਰੱਦ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਦਾ ਦਵਾਰ ਖੋਲ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖ ਹੈ। ਨਾ ਉਹ ਦੇਵਤਾ ਹੈ ਨਾ ਸ਼ੈਤਾਨ, ਸਗੋਂ ਦੋਵੇਂ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਜਿੰਨਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨੇੜਿਉਂ ਹੋ ਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਮਝਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕ-ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅਸਲ ਮੰਤਵ ਤਾਂ ਸੁਣਨ-ਸੁਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਮਿੱਥ, ਬਾਤਾਂ, ਕਿੱਸਿਆਂ ਜਿਹੇ ਅਮੀਰ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸੀਖ ਜਾਂ ਡੂੰਘੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦਾ ਘੋਲ ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਾਟਕੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਚੰਗੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ, ਹੱਦੋਂ ਬਾਹਰੇ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲ ਤੇ ਮਿੱਠੇ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾੜੇ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦੇ ਮਾੜੇ, ਸ਼ੈਤਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ....। ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਵੰਡ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ ਚਰਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਪਾੜ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਸੂਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਾਤਰ ਘੜੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ, ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਇਹ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ-ਪਰਖਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਦੀਆਂ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਰਲੇ-ਮਿਲੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲੀਕ ਖਿੱਚੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਵੀਹਾਂ ਦਾ ਨੋਟ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਾਸਟਰ ਗੁਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਹ ਇਕੋ ਹੀ ਪਲੜੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਮਾਸਟਰ ਦਾ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿਰੋਧੀ ਵਖਿਆਨ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਵੈ ਦਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੰਮ ਨਾ ਆਉਣ ਦਾ ਖੁੰਡਾਪਨ, ਵੀਹਾਂ ਦੇ ਨੋਟ ਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿੱਤੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਅਤੇ ਫਰ ਦੇ ਕੋਟ ਨੂੰ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਸਾਂਭ ਲੈਣ, ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਉਸ ਦੀ ਗੁਰਮੁਖਤਾ ਨੂੰ ਅਸਿੱਧੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਪਰ ਪ੍ਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣਿਆਂ ਦਾ ਹਮਾਇਤੀ, ਸਾਥੀ, ਪੱਲੋਂ ਖਿਆਉਣ-ਪਿਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਦਿਲਦਾਰ ਆਦਮੀ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਪਾਤਰ ਤੇ ਕਥਾਨਕ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਸਤੁੰਲਨ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋਣਾ ਮਾੜੇ

ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਖ਼ੂਬੀ ਨਹੀਂ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਮਾਨਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ 'ਸ਼ਰਾਬੀ' ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਦਿਲ ਜਿੱਤ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਨੂੰ ਨਾਇਕ ਵੱਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੱਖ ਦਰਸਾਏ ਗਏ, ਨਤੀਜੇ ਵੱਜੋਂ ਉਹ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ੀ ਮਾਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਸਨੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਕਿੱਲੀ ਪੁੱਟ ਦਿੱਤੀ, ਮਗਰੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਝੱਟ ਅਪਣਾ ਲਿਆ।

ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੇ ਸਤੁੰਲਿਤ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦੇ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਉਲਝੇਵੇਂ ਤੇ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ-ਜੁਗਤ ਵਜੋਂ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਇਕ ਸਿਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਸਿੱਧੇ ਦੂਜੇ ਤੇ ਆਖਰੀ ਸਿਰ੍ਹੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੀ, ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਵਧੇਰੇ ਬਿਹਤਰ ਹੋਏਗਾ ਕਿ ਉਹ ਆਖਰੀ ਸਿਰ੍ਹੇ ਤੱਕ ਪੁੱਜਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਆਖਰੀ ਸਿਰ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਸਕਣ। ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਦੂਸਰਾ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਜਿੰਦਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਕਤਲ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਦਰ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮਨੋਬਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਹੋਈ। ਮਨੋਬਿਰਤੀਆਂ, ਮਾਨਸਿਕ ਤਨਾਵਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੜੇ ਅਸਪੱਸ਼ਟ ਤੇ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਕਥਾਨਕ ਉਹੀ ਜਿਹੀ ਉਸ ਦੀ ਬੁਣਤੀ।

'ਕਤਲ' ਦਾ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਪ੍ਰਤੀ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਅਕ੍ਰੋਸ਼ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ, ਬਾਪ ਦੇ ਦਬਦਬੇ ਕਾਰਣ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਸਦਾ ਅਸਮਰੱਥ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬਾਪ ਦੇ ਅਣਸੁਖਾਵੇਂ ਵਤੀਰੇ ਕਾਰਣ ਉਹ ਮਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਾਪ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਇੱਛਤ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਲਈ ਮਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੋਹਰਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚਲੀ ਹੀਣਭਾਵਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਉਂਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਪਰ ਇਹੀ ਹੀਣਭਾਵਨਾ, ਸਵੈਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਆਤਮਬਲ ਤੋਂ ਖੁਣੇ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਮਨ ਇੱਛਤ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਮਾਂ ਹੱਥੋਂ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸਤੁੰਸ਼ਟੀ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਸੱਪ ਵੀ ਮਰ ਜਾਏ ਤੇ ਸੋਟੀ ਵੀ ਨਾ ਟੁੱਟੇ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲਵੇ, ਮਾਂ ਇਕ ਪਰੰਪਰਿਕ ਇਸਤਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਪਤਨੀ-ਧਰਮ ਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਖਿੜ੍ਹੇ ਮੱਥੇ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਪੁੱਤਰ ਮਾਨਸਿਕ ਸਤੁੰਸ਼ਟੀ ਲਈ ਸਹਿਜ ਹੋਈ ਮੌਤ ਨੂੰ 'ਕਤਲ' ਹੋਏ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਨਮੋਸ਼ੀ, ਹੀਣਭਾਵਨਾ ਤੇ ਬਦਲੇ ਲੈਣ, ਅਕ੍ਰੋਸ਼ ਤੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਦੇ ਲਿਜਲਿਜੇਪਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਮੋਕਲਾ ਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਰਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਆਦਿ ਕਈ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਪਰ ਸਮਕਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਮਨੋਬਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ ਵੱਲ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਰੁਖ਼ ਦੀ ਵੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।

ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਾਰਅਕਾ ਉਦੋਂ ਮਾਰਿਆ,

ਜਦੋਂ ਸੁਖਜੀਤ ਦੀ 'ਅੰਤਰਾ' ਕਹਾਣੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ। ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦਰਸ਼ਨ ਜਾਂ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬੁਣ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਅਜਿਹੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ, ਬਗੈਰ ਕੋਈ ਖਿਲੇਰਾ ਜਾਂ ਵਖਿਆਨ ਦਿੱਤੇ, ਬੜੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਤੁੰਸ਼ਟੀ ਤਾਂ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਫਿਲਾਸਫੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਰਚੀ ਗਈ, ਰਚੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਕ-ਇਕ ਵਾਕ, ਇਕ-ਇਕ ਸੰਵਾਦ ਐਨਾ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਫਲਸਫੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕਈ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵਧੇਰੇ ਅਪਣਾਇਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਲਈ ਡੂੰਘੇ ਅਧਿਅਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਅ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੈਕਸ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤ੍ਰਿਤ ਕਰ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ 'ਡੈਡਲਾਈਨ' ਰਾਹੀਂ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਵਰਜਨਾ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। 'ਡੈਡਲਾਈਨ' ਦੀ ਭਾਬੀ ਅੱਜ ਵੀ ਮੀਲ ਦਾ ਪੱਥਰ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਪਾਠਕ ਤੇ ਆਲੋਚਕ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਸਨ, ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਢੱਲਣ ਲਈ ਤੱਥ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਤੇ ਸੱਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਨੇ ਹਾਰ-ਜਿੱਤ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਵੀ ਸੌਖਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਜੋ ਰਾਹ ਉਲੰਘਿਆ, ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਕਰਾਂਗੇ। ਇੱਥੇ ਗੱਲ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਬਲਵਿੰਦਰ ਗਰੇਵਾਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਸੂਰਜ ਦੀ ਪਿੱਠ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ' ਦੀ ਚਰਚਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਲੰਘਣਾ ਦਾ ਇਕ ਕਦਮ ਹੋਰ ਪੁੱਟਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਾਮੇ-ਭਣੇਵੀਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਾਪ-ਬੇਟੀ ਸਮਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਾਮੇ ਦਾ ਆਪਣੀ ਭਣੇਵੀਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰੰਪਰਿਕ ਰੀਤੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਵੇਲੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਚੂੜ੍ਹਾ-ਚਾੜ੍ਹਣ ਤੇ ਡੋਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ ਮਾਮਾ ਹੀ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬਲਵਿੰਦਰ ਨੇ ਇਸ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਨੂੰ ਕੰਮ ਤੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਤਹਿਤ, ਹਾਣ ਉਮਰ ਕਾਰਣ ਆਪਸੀ ਅਕਾਰਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਣ ਉਮਰ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਨਿੱਘ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਖਿੱਚ। ਜਿਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਉਤੇ ਉਤਾਰ ਰਾਹਦਾਰੀ ਭੇਜਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਅਸਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸੱਚ ਹੋਣ ਲਈ ਰਾਹ ਲੱਭਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਕਸੂਰ ਕਿਸ ਦਾ ਸੀ, ਰਾਹਦਾਰੀ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ, ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਲਈ ਅਕਾਨੂੰਨੀ ਰਾਹ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਲਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗਹਿਮਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ੀ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਹੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ। ਕਸੂਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਮੋਹਰੇ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਪਰ ਮੋਹਰਿਆਂ ਵਾਲੀ ਅਸਲ ਬਾਜ਼ੀ ਖੇਡਣ ਦੀ ਜ਼ੁਰਅਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਜ਼ੁਰਅਤ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉਚੀ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਦੀ ਜ਼ੁਰਅਤ ਵੀ ਕਰ ਵਿਖਾਈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਤੇ ਸਨਮਾਨਮਈ ਸਥਾਨ ਦਿਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਸਮਾਨ ਹੀ ਆਪਣੇ ਗੱਲ 'ਤੇ ਡਟੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪੁਖ਼ਤਗੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ, ਸਗੋਂ ਮਰਦ ਕੋਲੋਂ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਵੀ ਦਿਵਾਈ। ਜੇ ਮਰਦ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ, ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰਨ ਪ੍ਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਔਰਤ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ? ਜੇ ਪਤੀ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਘਰ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾਅ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਿਰਫ਼ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦਾ ਹੱਕ ਉਸ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿਉਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪੇਕਿਆਂ ਦਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਸਵਾਲ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤਾਂ ਔਰਤ ਸਿਰਫ਼ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿ, ਪਤੀ 'ਤੇ ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਹੁਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਫਰਜ਼ ਵਧੇਰੇ ਨਿਭਾਉਣਾ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਔਰਤ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਹੋ, ਪਤੀ ਸਮਾਨ ਕਮਾ ਕੇ ਲਿਆਏ, ਘਰ ਤੇ ਘਰ ਦਾ ਹਰ ਸਾਮਾਨ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਫਰਜ਼ ਵੀ ਸਾਂਝੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ ? ਔਰਤ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ-ਲਿਖਾਈ, ਉਸ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ਼ੀ ਹੋਣ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਮੀਕਰਣ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਦਲੇ ਸਮੀਕਰਣਾਂ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਡਟ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣਾ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਆਪਣੀ ਹੀ ਬਣਾਈ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਖੜੇ ਹਨ। ਔਰਤ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜਿੱਦ ਬਾਬਤ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਚਰਚਾ ਹੋਈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਾਂ ਭਾਵੁਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਬਲੈਕਮੇਲ ਕਰ ਮਰਦ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੇ ਹੇਠਾਂ ਡਿਗਾਉਣ ਜਾਂ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਦੇ ਵਿਖਾਇਆ, ਪਰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਔਰਤ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਮਰਦ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤ ਹੋਣਾ ਦਰਸਾਇਆ, ਇਹ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਨਾਮਕ ਦੋ ਟਾਪੂ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਪੂਰੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਹਨ।

ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ 'ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ' ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰੱਤਖ ਕਰ ਵਿਖਾਉਣ ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਚਿਤ ਵਿਖਾਇਆ। ਭਰੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਇਕ ਹਾਦਸਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਹਾਦਸੇ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਉਮਰ ਲਈ ਆਪਣੀ ਤਕਦੀਰ ਸਮਝ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਣਾ ਅੱਜ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਹੈ। 'ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ' ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਭਾਵੇਂ ਪਿੰਡ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਪਰੰਪਰਿਕ ਡਰ ਤੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਕਾਰਣ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਕਿ ਉਹ 'ਸੁਹਣੂ' ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਾਥੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਿਤਵਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਬੇਹਾਲ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਉਸ ਦੇ ਗਿਲਾਸ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਪਏ ਝੂਠੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪੀਣਾ ਅਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਜਵਾਨ ਔਰਤ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਖਾਉਣਾ ਜਾਂ ਬੁੱਢੇ ਸੱਸ-ਸਹੁਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ, ਉਸ ਦੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਰੁਝੇ ਹੋਣ ਨੂੰ ਬੇਸ਼ੱਕ ਵਿਖਾਉਣ ਪਰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਮੰਗ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਇਕ ਸੱਚਾਈ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਦੀ 'ਰਜਾਈ' ਵਿਚਲੀ ਇਸਤਰੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਤੇ ਬੇਹੱਦ ਸਿੱਧੀ-ਸਾਦੀ, ਛਲ ਫਰੇਬ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ, ਪਿਆਰ ਭਿੱਜੇ ਸਪਰਸ਼ ਤੇ ਨਿੱਘ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਵਾਲੀ, ਅਨਜਾਣੇ ਹੀ ਸਹੀ ਯੂਰਪੀਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬੜੇ 'ਲਿਵ ਇਨ ਰਿਲੇਸ਼ਨਸ਼ਿਪ' ਨੂੰ ਅਪਨਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਜਿਸਮਾਨੀ ਸੰਬੰਧ ਨਾਲੋਂ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਉਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਮਾਨਵੀ ਹਿੱਤ ਸਦਕਾ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਮੱਦਦ ਤੇ ਸਹਾਰਾ ਬਣਨਾ ਵਧੇਰੇ ਮਾਅਨੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸਵਾਰਥ ਰਹਿਤ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮਾਨਵੀ ਗੁਣ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ਮਾਨੀ ਕਰਦੀ ਹੀ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਔਰਤ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚੇ ਦੀ ਵੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਲਿਵ ਇਨ ਰਿਲੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ

ਰਹਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਦੋ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਯੂਰਪੀਨ ਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਪਨਾਉਂਦੀ ਸਾਡੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਕਦੋਂ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਜਿਉਣ ਲਈ ਇਸ ਲਿਵ ਇਨ ਰਿਲੇਸ਼ਨਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਵੀ ਅਪਨਾ ਲਵੇ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇ, ਬੁਣਤੀ ਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਵਜੋਂ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿੱਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਆਮਦ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਜਾਂ ਇੰਜ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪਾਸੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਵੇਂ ਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤੋਰ ਨਾਲ ਤੁਰਨਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦੀ ਹੋਣ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ, ਵਰਤਮਾਨ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਪੁੱਟਦਾ, ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਤੇ ਕੁਝ-ਕੁਝ ਅਸੰਭਵ ਲੱਗਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਲੋਅ ਜਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਭਾਸ਼ਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਰਦੀ, ਉਸ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਸਦਾ ਜਿਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਨਵੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਹੀ ਚੋਣ ਕਰਾਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ।

ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਪੈਣ ਮਗਰੋਂ ਇਸ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਚੰਗੇ ਹੰਭਲੇ ਵੀ ਮਾਰੇ। ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਕੁਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇੰਜ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਕਹਾਣੀ ਕਿੱਧਰ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਚੀਆਂ ਪੁਲਾਘਾਂ ਪੁੱਟਣ ਦੀ ਥਾਂ ਨਿਘਰਤਾ ਤੇ ਖੱਡ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਡਿੱਗਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਨਾਇਕਤਵ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਐਨੀ ਨਿਰਾਸਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਦਿੱਸਣ।

ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਚਰਚਿਤ ਰਹੀ ਜਸਵੀਰ ਰਾਣਾ ਦੀ 'ਚੂੜ੍ਹੇ ਵਾਲੀ ਬਾਂਹ' ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਘਰਤਾ ਤੇ ਨਿਰਾਰਤਾ ਦੀ ਬੂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਣਾ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਕਹਾਣੀ ਕਹਿਣ ਦੀ ਕਲਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਲਾ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਹ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ-ਰਸ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੋ ਹੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵੱਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਵਿਚਲਾ ਗੁਣ ਹੈ। ਪਰ 'ਚੂੜ੍ਹੇ ਵਾਲੀ ਬਾਂਹ' ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਾਤਰ ਬੱਗੇ ਸਮੇਤ ਇਕੋ ਹੀ ਗੋਲ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਔਰਤ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਸਿਮਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਈ ਵੇਰਵੇ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਕੱਖ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਸੋਚ ਸਿਰਫ਼ ਭੋਗਣ ਦੀ ਭੁੱਖ ਤੇ ਲਾਲਸਾ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਪਾਤਰ ਹਮਦਰਦੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ ਜਾਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਕ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਭੁਲਾਉਣ ਖਾਤਿਰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸੱਪਣੀ ਦੇ ਡੰਗ ਤੱਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ.....? ਨਿਘਾਰ ਦਾ ਰਾਹ ਢੱਠੇ ਖੂਹ ਵੱਲ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਢੱਠ ਪੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜਵਾਨੀਆਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਮੋਹਦੀਆਂ ਹਨ ? ਬੱਗੇ ਦਾ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਕੋਲ ਜ਼ਮੀਨ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਹੋਣਾ ਫਿਰ ਦਿਹਾੜੀ ਲਾਉਣਾ ਤਾਂ ਸਮਝ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਔਰਤ ਦੀ ਭੁੱਖ ਦਾ ਇਹ ਨਿਘਾਰਵਾਦੀ ਰਾਹ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ, ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਤੇ ਤਰਸ ਵੱਲ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ 'ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮਨ ਜਾਏ' ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਆਰਥਿਕ ਸੁਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਭੋਗਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਉਭਾਰ ਕੇ ਇਕ ਆਸਾਨ ਰਾਹ ਚੁਣਨ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਂਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਂ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜਵਾਨ

ਧੀ ਆਰਕੈਸਟਰਾ ਵਿੱਚ ਨਚਾਰ ਕੁੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨੱਚਣਾ ਮੰਨ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਿ ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸੁਧਰ ਜਾਏ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਬਾਪ ਤੇ ਕਾਲਜੀਏਟ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਤੋਰਾ ਚਲਦਾ ਰਹੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਤੇ ਮੋਬਾਇਲ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲ ਸਕੇ। 'ਸ਼ਾਇਦ' ਲਫਜ਼ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਦੇ ਸਿਰ੍ਹੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੱਧ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਾਡੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਸੇਧ ਦੇਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸਮਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਲੱਗਾ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸੁਖਾਲਾ ਹੋਣ ਦੇ ਰਵਾਇਤੀ ਰਾਹ ਅਪਨਾਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ....। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਕਿੱਧਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ। ਬੰਦਾ ਵੀ ਉਹੀ ਹੈ, ਬੰਦੇ ਦੀ ਸੋਚ ਵੀ ਉਹੀ ਹੈ। ਘਰ ਦਾ ਗੱਡਾ ਰੇੜਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਜਦੋਂ ਔਰਤ ਦੇ ਸਿਰ ਪੈ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲ ਕੀ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਦਾ ਜਿਸਮ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਦਿਮਾਗ ਕਿਉਂ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰ ਬੇਬੱਸੀ, ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਤੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵੱਸ ਆਸਾਨ ਰਾਹ ਚੁਣਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦੇ ਹਨ। ਉਂਜ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਕਈ ਸਵਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਚਮਕ-ਦਮਕ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਨੇ ਇਸ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਹੇਠ ਪੈਰ ਪਸਾਰਦੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਨੂੰ ਅਣਦੇਖਿਆ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ?

ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੰਤਵ ਉਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਹ ਰਚੀ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਅੱਜ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ-ਰਸ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜੇ ਇਹ ਰਸ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਜੋ ਕੁਝ ਮਰਜ਼ੀ ਹੋਵੇ, ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗੀ। ਕੇਸਰਾ ਰਾਮ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਪੁਲਸੀਆ ਕਿਉਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ' ਕੁਝ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ-ਰਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚਿੰਤਨ ਭਾਰੂ ਹੈ, ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਅਤਿ ਚਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਜਿਵੇਂ ਸੁਖਜੀਤ (ਚੰਦਰੀ), ਜਿੰਦਰ (ਘੇਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ), ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਤਾੜੀ, ਵਿਸਰਜਨ) ਜਿਹੀਆਂ ਸਧਾਰਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਿਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ।

ਅੱਜ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਵੈ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਰ ਗੱਲ 'ਮੈਂ, ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਦੇਖੀ ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜੁਗਤ ਬਹੁਤੀ ਕਾਰਗਰ ਨਹੀਂ। ਬਹੁਤੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਮੈਂ ਪੱਖੋਂ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੱਲ ਦਾ ਫੈਲਣਾ ਜਾਂ ਡੂੰਘੇ ਹੋਣਾ ਇਕ ਚੰਗੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਇਕ ਹੀ ਨੁਕਤੇ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਮਾੜਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ, ਮੇਰਾ ਮੰਤਵ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ 'ਮੈਂ ਪੱਖੀ' ਜੁਗਤ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਰਚੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੋਸ਼ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਹਾਣੀ 'ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ' 'ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।' ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਜਾਂ ਪਰੋਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਹੋਂਦ, ਨਿੱਜੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਅਚੇਤ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ 'ਕਰਤਾ' ਨਜਾਇਜ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਇਜ਼ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਹੀ ਇੰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਮੈਂ ਪੱਖੀ' ਪੱਖ ਹੀ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਕੜਨ ਬਹੁਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫੈਲਾਓ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਪੱਖ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਇੰਜ ਹੋਵੇ ਕਿ ਘਟਨਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਵਾਪਰੀ ਦਿੱਸੇ। ਮੇਰਾ ਇਹ ਸੁਝਾਓ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੈਂ ਪੱਖੀ ਤੇ ਸਵੈ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਜੁਗਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਨਾ ਦਿੱਸੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਗਸਣ ਤੇ ਪੁੰਗਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਅਫਸੋਸ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦਬਾਦਬ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇ ਸਿਰਫ ਦੋ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ-ਦਲਿਤ ਚੇਤੰਨਤਾ ਤੇ ਸੈਕਸ। ਮੈਨੂੰ 'ਸੈਕਸ' ਲਫਜ਼

ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਉਚਿਤ ਲੱਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸਤਰੀ-ਮਰਦ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੈੜ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਪਾਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਇੰਜ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਬੋਤਲ ਦੀ ਡਾਟ ਖੋਲ੍ਹ ਜਿਸ ਜਿੰਨ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਿਖਾਉਣ ਦਾ ਓਹਲਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਜਿੰਨ ਨੇ ਹੁਣ ਬਹੁਤੇ ਨਵੇਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸਤਰੀ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਨਾ ਲਿਖੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਕਿਸੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਜਾਏਗਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਇਸਤਰੀ-ਮਰਦ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਆੜ ਵਿੱਚ 'ਸੈਕਸ' ਨੂੰ ਪਰੋਸ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭੋਗਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਧੇਰੇ ਫੋਕਸ ਹੁੰਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਸੈਕਸ ਸੰਬੰਧੀ ਛਪਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਥਾਂ ਸੜਕ ਤੇ ਵਿਕਦੀਆਂ ਸਸਤੀਆਂ ਤੇ ਚੋਰੀ-ਛੁਪੇ ਵਿਕਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੈਕਸ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਾਂ ਸਾਹਿਤ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਲਾ ਵਿਚੋਂ ਮਨਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ ਐਨਾ ਜਟਿਲ ਹੈ ਕਿ ਐਨੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਿਸੇ ਵੱਲੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਲੇਕਿਨ ਅੱਜ ਦੀ ਮਿਲਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸੌਖਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਜਾਂ ਸ਼ਰੀਕੇਦਾਰੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ-ਮਰਦ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦੇਣਾ ਤੇ ਸਮਝਣਾ ਕਿ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਸਮਝਣ ਕਿ ਲੇਖਕ ਨੇ ਕੋਈ ਗੰਭੀਰ ਮਨੋਗ੍ਰੰਥੀ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਕੋਈ ਅੰਤਰ-ਦਵੰਦਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਮੁੱਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਥੀਮ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗਾ, ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਇਸਤਰੀ-ਮਰਦ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇਗੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਦਲਿਤ ਚੇਤੰਨਤਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਦੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਜੇ ਇਹ ਚੇਤੰਨਤਾ ਆਈ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਲਿਤ ਚੇਤੰਨਤਾ ਦਾ ਝੰਡਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਹੀ ਗਰੁੱਪ ਬਣਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਐਨੀ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਉਹ ਵੱਖਰੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਦੰਸ਼ ਹੀ ਭੋਗਦੇ ਆਏ ਹਨ ਹੁਣ ਉਹ ਫਿਰ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਲਿਤ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵਾਂ, ਆਪਣੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਜੰਮ-ਜੰਮ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨ, ਆਪਣੀ ਚੇਤੰਨਤਾ ਵੀ ਦਰਸਾਉਣ, ਆਪਣੇ ਰੋਸੇ ਵੀ ਦੱਸਣ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹੋਰ ਵੀ ਜੋ ਨਵਾਂ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਣਵੇਖਿਆ ਨਾ ਕਰਨ। ਇਸ 'ਚੇਤੰਨਤਾ' ਲਫਜ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਲੈ ਆਉਣ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ 'ਦਲਿਤ' ਨਾਲ ਹੀ ਜੋੜ ਕੇ ਨਾ ਸਮਝਣ।

ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਬਾਬਤ ਜੋ ਚਰਚਾ ਅਰੰਭੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਭਰਦੇ ਪੱਖਾਂ ਉਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਪੱਖ ਚੰਗੇ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਮਾੜੇ ਵੀ। ਗੁਣ ਵੀ ਹਨ, ਕਮੀਆਂ ਵੀ ਹਨ, ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵੀ ਹਨ....। ਇਸ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਾਇਮ ਰਹੇ, ਉਥੇ ਫਿਕਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਹਾਂ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਚੌਕੰਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਦੱਸ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮਾੜੀਆਂ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਥੇ ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਰੂਹ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਚੱਕਰ ਨਿਰੰਤਰ ਇੰਜ ਹੀ ਚਲਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ....ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਾਂਗੂ, ਕੁਦਰਤ ਵਾਂਗੂ। ਬਦਲਾਵ ਤਾਂ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਆਉਂਦੇ ਰਹਿਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਕਿੱਧਰੇ ਵੀ ਖੜੋਤ ਨਾ ਆਏ, ਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਝਾਵਲਾ ਪਾਉਂਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ।

‘ਬਿਨਾਂ ਵਜ੍ਹਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ’ ਦਾ ਕਹਾਣੀ-ਸ਼ਾਸਤਰ/ਡਾ. ਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ (21.6.1961)

ਕਹਾਣੀ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਰਥ-ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਕਲਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਿਵੇਂ ਦੇ ਕਲਾ ਨੇਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋਈ ਹੈ? ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਅਜੇਹਾ ਜਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਟੈਲੀਫਿਲਮ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ । ਫਿਲਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਿਲਮਕਾਰ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿਚ ਹੈ । ਕਹਾਣੀ ਕਿਸ ਐਪੀਸੋਡ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵੇ ? ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਅਤੇ ਅੰਤ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ । ਪਰ ਵਿਚ-ਵਿਚਾਲੇ ਸੰਬੰਧੀ ਦੁਬਿਧਾ ਹੈ । ਏਵੇਂ, ਜਿਵੇਂ ਬੰਦੇ ਦਾ ਜਨਮ-ਮਰਨ (ਆਉਣ-ਜਾਣ) ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਪਰ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ । ਸ਼ੁਰੂ ਨੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣਾ ਹੈ ? ਇਹ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ । ਅਜੇਹੀ ਹੀ ਸਮੱਸਿਆ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਹੈ । ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਜੀਵਨ ਵਰਗੀ ਹੀ ਹੈ । ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸੁਚੇਤ ਨਹੀਂ ਅਚੇਤ ਵੀ ਹੈ । ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਕਲਾਕਾਰੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਖੁਦ ਰੁਬਰੂ ਵੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪੰਜ ਐਪੀਸੋਡ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ । ਪੰਜ ਦੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਅਰਥ ਜਾਪਦੇ ਹਨ । ਬੰਦਾ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਹਰ ਤੱਤ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ । ਬੰਦੇ ਦੀ ਬਣਤਰ ਇਕਹਰੀ ਨਹੀਂ ਬਹੁ-ਤੱਤੀ ਹੈ । ਜੀਵਨ ਲਈ ਪੰਜ ਖੰਡ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ । ਕਈ ਵਾਰ ਕਈ ਵੇਰਵੇ ਅਚੇਤ ਹੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਆਣ ਟਿਕਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਪੰਜ ਦਾ ਗਣਿਤ ਬੰਦੇ ਦੀ ਬਹੁ-ਭਾਂਤੀ ਸੰਰਚਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ।

ਇਹ ਟੈਲੀਫਿਲਮ ਫਲੈਸ਼-ਬੈਕ ਦੀ ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਅਖੀਰਲੇ ਪਾਸੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਫੋਨ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਹੈ । ਫੋਨ ਰਾਹੀਂ ਧੀਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨ ਦਾ ਵਲਵਲਾ ਹੈ । ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਕਾਹਦੀ ਹੈ ? ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸੰਕੋਚ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਰਹੱਸ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਤਰ ਸੰਕੋਚ ਵਿਚ ਹਨ । ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਵਿਚ ਦੁਚਿੱਤੀ ਹੈ । ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਫਿਲਮਾਈ ਗਈ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਫਿਲਮੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ । ਸਾਡੀਆਂ ਬੌਲੀਵੁਡ ਮਾਰਕਾ ਫਿਲਮਾਂ ਰੌਲਾ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ । ਇਸ ਟੈਲੀ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਸ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸਹਿਜਤਾ ਦੇ ਕਲਾ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਚ ਬੱਝੀ ਵਿਖਾਈ ਦੇਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿਚ ਬੁਝਾਰਤ ਸਿਰਜੀ ਗਈ ਹੈ । ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਸਿੱਧਾ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਜਾਂ ਇਕਹਰਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਦੇਸ਼ ਢੱਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਧੀਮੀ ਸੁਰ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਤਰ ਬੋਲਦੇ ਘੱਟ ਹਨ ਪਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਦੇ ਵਧੇਰੇ ਹਨ । ਪਤਨੀ ਦੀ ਚੁੱਪ ਤੋਂ ਪਤੀ ਜਾਣੂ ਹੈ । “ਹੁਣ ਇਹਨੇ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ । ਘੰਟਾ, ਦੋ ਘੰਟੇ ਜਾਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਵੀ ।” ਥੋੜ੍ਹੀ ਗੱਲ ਵਿਚ ਸੰਕੇਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆ ਗਏ ਹਨ । ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕਲਾ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਮੁਤਾਬਕ ਹੈ । ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਗੱਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਵਧੇਰੇ ਗੱਲ ਆਪ ਸਮਝਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਦੋਨੋਂ ਪਾਤਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਰ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਬੋਲਦੇ ਹਨ । ਕਲਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਫਜ਼ੂਲ ਜਾਂ ਵਾਧੂ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਬਾਰੇ, ਫੋਨ ਕਰਨ ਤੇ ਚੁੱਪ ਸੰਬੰਧੀ ਵੇਰਵੇ ਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ । ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਅਜੇ ਭੇਤ ਵਿਚ ਹੈ । ਬਿਨਾ ਵਜ੍ਹਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਵਾਪਰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਫਿਰ ਗਿਆਨੋ ਨੂੰ ਦੌਰੇ ਪੈਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ । ਇਹ ਦੌਰਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬੱਬੇ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਵੇਖ ਕੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਬੱਬੇ ਦਾ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲ

ਰਿਸ਼ਤਾ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਰ ਉਤਸੁਕਤਾ ਜਾਗਦੀ ਹੈ । ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ (ਪਤੀ) ਨੂੰ ਪਤਨੀ (ਗਿਆਨੋ) ਦੇ ਅਜੇਹੇ ਚੁੱਪ ਵਾਲੇ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ । ਬੀਤੇ ਦੇ ਸਦਮੇ ਤਹਿਤ ਗਿਆਨੋ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਢੇਰੀ ਢਾਹ ਬਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਵਰਤਮਾਨ ਉੱਤੇ ਬੀਤ ਗਏ ਦਾ ਗਹਿਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ । ਚੇਤਨ ਉਤੇ ਅਵਚੇਤਨ ਦੀ ਛਾਪ ਹੈ ।

ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਹਨ । ਪਰ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਵੀ ਹਨ । ਇਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਧਰਵਾਸ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਧਰਵਾਸ ਜਾਂ ਆਸਰੇ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਲਾ-ਜੁਗਤ ਹੈ । ਇਹ ਜੁਗਤ ਅੰਤਰ-ਪਾਠ ਵਜੋਂ ਹੈ । ਕਹਾਣੀ ਅੰਦਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ । ਜਿਵੇਂ ਬੰਦੇ ਅੰਦਰ ਬੰਦੇ । ਇਸ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਇਕਹਰਾ ਨਹੀਂ ਅੰਤਰ-ਪਾਠਤਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ । ਇਹ ਅੰਤਰ-ਪਾਠ ਸਾਖੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ । ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਸਾਖੀ ਰਾਹੀਂ ਗਿਆਨੋ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਸਾਖੀ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਤੇ ਮਰਦਾਨੇ ਸੰਬੰਧੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਪਹਿਲੂ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ, ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਹੈ । ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਖੀਆਂ ਦਾ ਖਾਸਾ ਮਿਥਕ ਰੂਪ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਭਾਵ ਮਿਥਿਆ ਹੋਇਆ ਸੱਚ । ਏਵੇਂ ਹੀ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਹਿਤ ਤੱਥਾਂ ਤੇ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਧਰਮ, ਮਿਥਿਹਾਸ ਤੇ ਲੋਕ ਸਿਆਣਪ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਇਕਮਿਕ ਹੈ । ਮਰਦਾਨਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ‘ਸੱਚ’ ਤੇ ‘ਝੂਠ’ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਧਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸਪਾਟ ਉੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਅੰਤਰ-ਪਾਠ ਰੂਪੀ ਵੇਰਵੇ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕਲਾ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਮੁਤਾਬਕ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਦੋ ਪੈਸੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਮੂਲੇ ਖਤਰੀ ਤੋਂ ਇਕ ਪੈਸੇ ਦਾ ਸੱਚ ਤੇ ਇਕ ਪੈਸੇ ਦਾ ਝੂਠ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮੂਲਾ ਦੋ ਪੁੜੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਵਸਤ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਪੁੜੀਆਂ ਰੂਪ ਵਿਚ । ਏਵੇਂ ਹੀ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਪੁੜੀ ਵਿਚੋਂ ਸੱਚ ਖੋਜਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਇਕ ਪੁੜੀ ਵਿਚ ‘ਮਰਨਾ ਸੱਚ’ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਿਚ ‘ਜਿਊਣਾ ਝੂਠ’ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਦੋਨੋਂ ਪੁੜੀਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਇਕ ਹਨ । ਇਕ ਸੱਚ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੇ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਰੀਕੇ ਹਨ । ਦੋਨੋਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਇਕੋ ਅਰਥ ਵਾਲੇ ਹਨ । ਜੀਵਨ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ । ਮਰਨਾ ਜਾਂ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਹੀ ਅੰਤਮ ਸੱਚ ਹੈ । ਗਿਆਨੋ ਨੂੰ ਵੀ ਅਜੇਹੇ ਮਨੋਬਲ ਨਾਲ ਜੁੜਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਹੈ । ਸਾਹਿਤ ਜਾਂ ਗਿਆਨ ਦੁੱਖਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਵਰਚਾਉਣ ਦੀ ਲੀਲਾ ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਨੇ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਢਾਰਸ ਦੇਣੀ ਹੈ । ਇਹ ਢਾਰਸ ਸਮਝ ਜਾਂ ਰਮਜ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਾਲੀ ਹੈ ।

ਪਹਿਲਾਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਾਸ਼-ਮਾਨਤਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ । ਹੁਣ ਗਿਆਨੋ ਆਪਣੀ ਕਥਾ ਰਾਹੀਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਅਟੱਲ ਹੋਣੀ ਵਜੋਂ ਦਸਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਕਥਾ ਰਾਜੇ ਤੇ ਸੱਪ ਸੰਬੰਧੀ ਹੈ । ਰਾਜ ਜੋਤਸ਼ੀ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਮੁਤਾਬਕ ਰਾਜੇ ਦੀ ਮੌਤ ਸੱਪ ਲੜਨ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਹੈ । ਰਾਜੇ ਵਲੋਂ ਬਚਾਅ ਲਈ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਿਸ਼ਤੀ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਗੁਲਦਸਤਾ ਭੇਂਟ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਗੁਲਦਸਤੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸੱਪ ਦੇ ਲੜਨ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਹੋਣੀ ਅਟੱਲ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਦੁੱਖਾਂ ਜਾਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਤਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਮੁਕੰਮਲ ਬਚਾਅ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਜੀਵਨ ਬਚਾਅ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਗਾਥਾ ਹੈ, ਜਿੱਤ ਦੀ ਨਹੀਂ । ਜਿੱਤ ਜਾਂ ਸਫ਼ਲਤਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਵੱਡਾ ਸੰਭਾਵੀ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸਾਹਿਤ ਨੇ ਜਿਊਣ ਪ੍ਰਤੀ ਆਸਰਾ ਹੀ ਦੇਣਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਸਾਖੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਆਸਰੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਦੁੱਖ ਜਾਂ ਸੰਕਟ ਤਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਪਰਜਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਾਜਾ ਵੀ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਹੈ । ਅਜੇਹਾ ਸੱਚ

ਹੀ ਹਰੀਸ਼ ਚੰਦਰ - ਤਾਰਾਮਤੀ ਦੀ ਕਥਾ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਹ ਕਥਾ ਵੀ ਰਾਜਾ ਦੇ ਰੰਕ ਬਣ ਜਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਹੈ । ਤਬਦੀਲੀ ਵਾਪਰਦੀ ਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਨੇਮ ਵਾਂਗ ਅਟੱਲ ਹੈ । ਕਹਾਣੀ ਛੋਟੇ-ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਕਿਸੇ ਅਟੱਲ ਫਲਸਫ਼ੇ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਾਖੀ ਗਿਆਨੋ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸੌ ਦੱਸ ਨੰਬਰ ਵਾਲੀ (ਗੁਆਂਢਣ) ਨੇ ਸੁਣਾਈ ਸੀ । ਹੁਣ ਗਿਆਨੋ ਅੱਗੇ ਵਰਤਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਗਿਆਨ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਜਾਂ ਮਲਕੀਅਤ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਦਾ, ਨਿਖਰਦਾ ਤੇ ਬਿਖਰਦਾ ਹੈ । ਅਜੇਹੇ ਸਾਖੀ ਰੂਪੀ ਅੰਤਰ-ਪਾਠ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਸੰਘਣਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬਣਤਰ ਨਾਲੋਂ ਬੁਣਤੀ ’ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਲ ਹੈ । ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਕਰਕੇ ਨਿੱਕੀ ਹੈ । ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਤੇ ਅਰਥ ਨਿੱਕੇ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਸੱਚ ਵੱਡੇ ਹਨ । ਬੰਦਾ ਛੋਟਾ ਹੈ । ਜੀਵਨ ਨਾਸ਼ਮਾਨ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਵੀ । ਹੋਣੀ ਦੀ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਅੱਗੇ ਬੰਦਾ ਤੀਲਾ ਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਨਿੱਕੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਰਮਜ ਹੈ । ਇਹ ਰਮਜ਼ ਕਿਸੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਸੱਚਾਈ ਵਰਗੀ ਹੈ ।

ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਮੋਚੀ ਹੈ । ਗਿਆਨੋ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਸਾਧਾਰਨ ਪਾਤਰ ਹਨ । ਇਹ ਇਕਹਰੇ ਸੁਭਾਵ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਹੈ । ਸਾਧਾਰਨ ਤੋਂ ਸਾਧਾਰਨ ਬੰਦਾ ਵੀ ਜਟਿਲ ਹੈ । ਪਰੰਪਰਕ ਸੰਸਕਾਰ ਵੀ ਹਨ । ਲੋਭ-ਲਾਲਚ ਵੀ ਹਨ । ਛੋਟੇ ਤਬਕੇ ਵਿਚ ਸ੍ਵੈ-ਮਾਣ ਨਾਲ ਜਿਊਣ ਦਾ ਗੌਰਵ ਵੀ ਹੈ । ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਣ-ਤੱਤੇ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਠੋਰ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵੀ ਹਨ । ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਘੱਟ ਲੋੜਾਂ’ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ । “ਦੋ ਜੀਆਂ ਨੇ ਦੋ ਰੋਟੀਆਂ ਹੀ ਖਾਣੀਆਂ ਹਨ । ਇਕ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੈ ।” ਪਰ ਇਹ ਕੇਵਲ ਮਨ ਦੇ ਧਰਵਾਸ ਲਈ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਕਹਿਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ । ਕਹਿਣ ਤੇ ਕਰਨ ਅਰਥਾਤ ਸੋਚ ਤੇ ਅਮਲ ਦੀ ਦੂਫ਼ੇੜ ਨੂੰ ਪਕੜਨਾ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਹੈ । ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਵੇਖਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਹੈ । ਧੀਆਂ ਵੀ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ । ਇਹ ਉਲਟ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ । ਸਾਹਿਤ ਨਵੇਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਾਪੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਰੀਤ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਧੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈਣ ਸੰਬੰਧੀ ਝਿਜਕ ਹੈ । ਪਰ ਮਨ ਵਿਚ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਟੀ. ਵੀ. ਵੇਖਣ ਦੀ ਰੀਝ ਹੈ । ਦੱਸ ਨੰਬਰ ਵਾਲੀ (ਗੁਆਂਢਣ) ਰਾਹੀਂ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ’ਤੇ ਟੀ. ਵੀ. ਲੈਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਵੀ ਉਭਰਦਾ ਹੈ । ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਨਸਿਕ ਉੱਸਲ ਵੱਟੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹਲਚਲ ਹੈ । ਬੰਦਾ ਮਾਰਕੀਟ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਅਧੀਨ ਹੈ । ਜੀਵਨ ਸਿਰਫ਼ ਜੂਨ ਭੋਗਣ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਜਿਊਣ ਲਈ ਸੁਆਦ ਵੀ ਹੋਣ । ਮਾਰਕੀਟ ਨੇ ਸੁਆਦ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦੇ ਹਨ । ਮੰਡੀ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਵੱਲ ਉਧਾਰ ਦੀ ਪੌੜੀ ਸੁੱਟਦੀ ਹੈ । ਅਜੇਹੀ ਪੌੜੀ ਵੱਲ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਉੱਲਰਦੀ ਵਿਖਾਈ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ।

ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਘਟਨਾ-ਸਥਲ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਦਸਿਆ ਨਹੀਂ, ਚਿਤ੍ਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਵਿਚੋਂ ਸਮਝੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਦੱਸ ਨੰਬਰ, ਇਕ ਸੌ ਦਸ, ਇਕ ਸੌ ਪੰਜ ਤੇ ਪੰਦਰਾਂ ਨੰਬਰ ਵਾਲੀਆਂ ਗੁਆਂਢਣਾਂ/ਮੈਡਮ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ । ਗੁਆਂਢਣਾਂ ਹਨ । ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਬੰਦੇ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਮਿੱਟ ਗਈ ਹੈ । ਸਿਰਫ ਘਰਾਂ ਦੇ ਨੰਬਰਾਂ ਤੋਂ ਹੋਂਦ ਹੈ । ਇਹ ਬੰਦੇ ਦੀ ਨਿਗੂਣੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪਹਿਲੂ ਹੈ । ਮਕਾਨਾਂ/ਕੋਠੀਆਂ ਦੇ ਨੰਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਹੈ । ਘਰ ਵਾਲੇ ਬੇ-ਪਛਾਣ ਹਨ । ਘਰਾਂ ਦੇ ਨੰਬਰ ਸਿਰਫ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਸਾਂਝ ਜਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਹਨ । ਰਸਮੀ ਜਾਂ ਫਰਜ਼ੀ । ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਨਿੱਜੀ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ ਗੁੰਮ ਹੈ । ਸੁਰਜੀਤ

ਪਾਤਰ ਦੀਆਂ ਕਾਵਿ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਾਂਗ; ‘ਪਿੰਡ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੱਡੇ ਚਲਣ, ਨਾਲ ਚੱਲੇ ਸਰਦਾਰੀ । ਸ਼ਹਿਰ ’ਚ ਆ ਕੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਬਸ ਦੀ ਇਕ ਸਵਾਰੀ’ । ਬੰਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੀ ਰਸਮੀ ਹੈ । ‘ਔਰ ਭੀ ਗਮ ਹੈ ਜ਼ਮਾਨੇ ਮੇਂ ਮੁਹੱਬਤ ਕੇ ਸਿਵਾ’ ਦਾ ਸੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੰਕੋਚਵਾਂ ਹੈ । ਪਤਨੀ ਫਿਰ ਹੁੰਗਾਰਾ ਦੇਣੋਂ ਹਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਗਤੀਰੋਧ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਦੂਜੇ ਦੇ ਹੁੰਗਾਰੇ ਜਾਂ ਸੰਵਾਦ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀ ਅੱਗੇ ਕਿਵੇਂ ਤੁਰੇ ? ਏਵੇਂ, ਜਿਵੇਂ ਜੀਵਨ ਇਕੱਲੇ ਦਾ ਨੇਮ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਸ ਨੇ ਹੁੰਗਾਰੇ ਵਿਚ ਚਲਣਾ ਹੈ । ਗਿਆਨੋ ਨੂੰ ਬੱਬੇ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਦਮਾ ਹੈ । ਸਦਮੇ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਚੁੱਕਾ ਹੈ । ਪਰ ਬੱਬੇ ਦੀ ਮੌਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ ਹੈ ? ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਜੇ ਲੁਪਤ ਹੈ । ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪੱਤੇ ਖੇਡੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਕੋ ਦਮ ਸਾਰਾ ਖਲਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਉਹਲੇ, ਪ੍ਰਗਟਾ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹਲੇ ਦਾ ਨੇਮ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀ ਸੰਬੰਧੀ ਜਿਗਿਆਸਾ ਵੱਧਦੀ ਹੈ । ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਜੇ ਇਕ ਗੰਢ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਨਵੀਂ ਗੰਢ ਬਣਦੀ ਵਿਖਾਈ ਦੇਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਦੱਸਣ-ਲੁਕਾਉਣ ਦੀ ਤੋਰੇ ਤੁਰਦੀ ਹੈ । ਕਹਾਣੀ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਸਰਕਦੀ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਗੱਲ ਕੇਵਲ ਦੱਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਬਹੁ-ਅਰਥੀ ਚਿਹਨ ਵਜੋਂ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ । ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੇ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕਾਹਲ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ । ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਵਾਦ ਬਿਨਾਂ ਮੁੜ ਖੜੋਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਕਹਾਣੀ ਮੁੜ ਮੋਨੋਲਾਗ ਵੱਲ ਪਰਤਦੀ ਹੈ । ਜੀਵਨ ਆਤਮ-ਅਨਾਤਮ ਦਾ ਜਮ੍ਹਾਂ-ਜੋੜ ਹੈ । ਚੇਤਨ-ਅਵਚੇਤਨ ਇਕੋ ਸਿੱਕੇ ਦੇ ਦੋ ਪਾਸੇ ਹਨ । ਪਾਤਰ ਕਦੇ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵਾਬਸਤਾ ਹਨ ਤੇ ਕਦੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੀ ਉਧੇੜਬੁਣ ਵਿਚ । ਦੁਰਗਾਦਾਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ‘ਕਮੀਨਾ’ ਹੋਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਕਮੀਨਗੀ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਨਵਾਂ ਭੇਤ ਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ ਜਾਂ ਗਿਆਨੋ ਦੀ । ਪਰ ਆਵਾਜ਼ ਕਿਸਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੁਕਤਾ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਹੈ । ਕਦੀ ਇਹ ਜ਼ਨਾਨਾ ਆਵਾਜ਼ ਲੱਗਦੀ ਹੈ । ਜ਼ਨਾਨਾ ਆਵਾਜ਼ ਕੋਮਲਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਕੋਮਲਤਾ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਹੈ । ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦਿਲ ਹੈ । ਇਹ ਦਿਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਬਣੇ ਸਟੋਰ ਵੱਲ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਜਾਪਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਅਵਚੇਤਨ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੈ । ਇਹ ‘ਦਿਲ ਦਰਿਆ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਡੂੰਘੇ’ ਵਰਗੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ । ਦਿਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਕੇਵਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ । ਫਿਰ ਇਸ ਆਵਾਜ਼ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁੰਝਲ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ । ਬਜ਼ੁਰਗ ਤੇ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਦੋਵੇਂ ਕਚਿਹਰੀ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਹਨ । ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਵਕੀਲ ਇਕ ਹੈ । ਬਜ਼ੁਰਗ ਵੀ ਉੱਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਬੇ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ । ਉਹ ਘਬਰਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੁੜ ਸਰਗਰਮ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ, “ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਬਣਿਆ ਹੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ।” ਜੀਵਨ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਰੁਮਕਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ੈਅ ਹੈ । ਕਰਮਸ਼ੀਲਤਾ ਹੀ ਧਰਮ ਹੈ । ਇਹ ‘ਬਾਜਾਂ ਵਾਲੇ’ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ-ਸ਼ਾਸਤਰ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਉਦੇਸ਼ ਵੀ ਹੈ । ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਂ ਕੁਝ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਹੈ । ਜਿੱਤ-ਹਾਰ ਵੱਡਾ ਸਾਹਿਤਕ ਮਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਮਹੱਤਤਾ ਕਰਮਯੋਗੀ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈ । ਬਜ਼ੁਰਗ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਬਿਰਤਾਂਤ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਗਿਆਨੋ ਜਾਂ ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਚੁੱਪ ਹੈ ਤਾਂ ਤੀਸਰਾ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਆ ਰਲਿਆ ਹੈ । ਜਿਊਣ ਦੇ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਸਰੇ ਤਰੀਕੇ ਹਨ । ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਫਿਰ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਬੱਬਾ’ ਦੀ ਮੌਤ ਬੱਸ ਥੱਲੇ ਆ ਕੇ ਹੋਈ ਸੀ ।

ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਕਲੇਮ' ਲੈਣ ਦਾ ਕੇਸ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ।ਬਜ਼ੁਰਗ ਇਸ ਨੂੰ 'ਹੱਕੀ ਕੇਸ' ਮੰਨਦਾ ਹੈ ।ਪਰ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪਵਾਉਣ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਗੁਨਾਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ।ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਕਮੀਨਾਪਨ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ।ਇਹ ਅੰਦਰ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਹਨ ।ਅੰਦਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਪੈਂਤੜਾ ਅਪਣਾ ਹੈ ।ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਦਲੀਲ ਵਿਚ ਵੀ ਵਜ਼ਨ ਹੈ।ਦੋਨਾਂ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਜ੍ਹਾ ਹੈ ।ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਦੋ ਮੂੰਹੀ-ਧਾਰਾ ਦੇ ਰੁਬਰੂ ਹੈ ।ਦੁਰਗਾਦਾਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੁਢਾਪੇ ਦੀ ਅਨਿਸ਼ਚਤਤਾ ਹੈ ।ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਭੈਅ ਹੈ ।ਉਹ ਵਕੀਲ ਰਾਹੀਂ ਕਚਿਹਰੀ ਵਿਚ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ।ਫਿਰ ਉਹ ਝੂਠ ਦੀ ਐਕਟਿੰਗ ਸੰਬੰਧੀ ਕਮਾਲ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ।ਲੇਖਕ ਜਾਂ ਫਿਲਮਕਾਰ ਕਚਿਹਰੀ ਦਾ ਅਜੇਹਾ ਸੀਨ ਵਿਖਾਉਣ ਬਾਰੇ ਸਸ਼ੋਪੰਜ ਵਿਚ ਹੈ ।ਕਿਉਂਕਿ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਫਿਲਮਕਾਰ ਨੂੰ ਹੇਠਲੇ ਤਬਕੇ ਦੇ ਗ਼ੈਰਤਮੰਦ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ ।ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਹਰੇਕ ਦੇ, ਕਿਤੇ ਵੀ, ਕਦੇ ਵੀ, ਡੋਲ ਜਾਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ ।ਲੇਖਕ ਦਾ ਅਜੇਹਾ ਜ਼ਿਕਰ ਫਿਕਰ ਰੂਪ ਵਾਲਾ ਹੈ ।ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿਲਮਕਾਰ ਵਕਫੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਫਿਲਮ (ਕਹਾਣੀ) ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਦਾ ਵੀ ਹੈ ।ਕਹਾਣੀ-ਪਾਠ ਦਰਸ਼ਕ ਜਾਂ ਪਾਠਕ ਮੁੱਖ ਹੈ ।ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਖੁਦ ਵੀ ਕਿੰਤੂ-ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹੈ ।ਕਥਾਕਾਰ ਭਾਵੁਕਤਾ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ-ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਵਿਥ 'ਤੇ ਖਲੋਤਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ।

ਫਿਲਮਕਾਰ ਕਮਲ ਤੇ ਜਰਨਲਿਸਟ ਰਮਣੀਕ ਦੋਵੇਂ ਵਕਫ਼ੇ ਵਿਚ ਟੈਲੀ ਫਿਲਮ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਡਿਸਕਸ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ।ਰਮਣੀਕ ਵਕਫੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਨੂੰ 'ਚਾਈਲਡ ਈਟਰ ਮਦਰ' ਟੈਲੀਫਿਲਮ ਵੇਖਣ ਲਈ ਫੋਨ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ।ਇਸ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ।ਇਸ ਵਿਚ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਮਰੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਕਫ਼ੇ ਦੇ ਅਜੇਹੇ ਵੇਰਵੇ ਦਾ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਤੁਅੱਲਕ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।ਇਸ ਵਿਖਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਟੈਲੀਫਿਲਮ ਵਿਚ ਵੀ ਬੱਬੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕਚਿਹਰੀ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਲਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ।ਇਸ ਵਕਫ਼ੇ ਵਿਚ ਹੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੁਰਗਾਦਾਸ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਦਸਦਾ ਹੈ ।ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਜ਼ੁੰਮੇਂਵਾਰੀ ਤਹਿਤ ਦੁਰਗਾਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ੌਂਕ ਮੁੱਕਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ।ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਇਕ ਆਲ-ਜੰਜਾਲ ਹੈ ।ਇਸ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਸੀਮਤ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ।ਜੀਵਨ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਹੈ ।ਨਿੱਜ ਤੋਂ ਹੱਟ ਕੇ ਲੋੜਾਂ ਤਹਿਤ ਜਿਊਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਖਾਏ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੱਸੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥ ਹਨ ।

ਲੰਮੇ ਵਕਫ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਟੈਲੀਫਿਲਮ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਵੱਲ ਮੁੜਦੀ ਹੈ ।ਉਹ ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਬਰਫੀ ਦਾ ਡੱਬਾ ਦੇਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ 'ਮੋਟਰ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਕਲੇਮ' ਅਧੀਨ ਪੰਜ ਲੱਖ ਦਾ ਕੇਸ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ।ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਰਨਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਵੀ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ।ਲੋਕ ਲੱਜ ਵਜੋਂ ਕਲੇਮ ਲੈਣ ਵਿਚ ਨਿਮੋਸ਼ੀ ਹੈ ।ਪਰ ਹੋਰ ਲੋਕ ਹੀ ਕਲੇਮ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ।ਲੋਕ ਵੀ ਦੋ-ਮੂੰਹਾਂ ਰੁਝਾਣ ਹਨ ।ਪਹਿਲਾਂ ਧੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈਣ ਸੰਬੰਧੀ ਝਿਜਕ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਲੈਣ ਸੰਬੰਧੀ ।ਬੱਬੇ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਘਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ।ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਤੇ ਗਿਆਨੋ ਆਪਣੇ ਨਿੱਤ ਦੇ ਖਲਜਗਣ ਵਿਚ ਰੁੱਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।ਹੁਣ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਮਨ ਜਾਂ ਧਿਆਨ ਕਚਹਿਰੀ ਵੱਲ ਹੈ ।ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਰਾਹਤ ਮਿਲਣ ਦੀ ਝਾਕ ਹੈ ।ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਗ਼ਮ ਪਿਛੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।'ਅੱਜ ਮਰੇ ਕੱਲ ਦੂਜਾ ਦਿਨ' ਵਾਂਗ। ਗਿਆਨੋ ਨੂੰ ਵੀ ਬੱਬੇ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾ ਜਿੱਤ ਲੈਣ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ।ਸੁਪਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਈ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਫੁੱਟਦੇ ਹਨ ।ਪਹਿਲਾ ਜੋ ਸੁਪਨਾ ਸੀ ਹੁਣ ਉਹ ਹਕੀਕਤ ਹੈ । ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਦੋ ਲੱਖ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਦੁੱਖ ਵਕਤ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ

ਵੱਲ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ।ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਰਫ਼ੀ ਤੇ ਲੱਡੂ ਵੰਡੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।ਪਰ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਨਿਮੋਸ਼ੀ ਵੀ ਹੈ ।'ਸਵੇਰੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਤੇ ਹੁਣ ਵਾਲੇ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ 'ਚ ਬਹੁਤ ਫ਼ਰਕ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ।' ਗਿਆਨੋ ਦਾ ਬਦਲਦਾ ਵਿਹਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ।"ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਰੇ ਪੁੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਆ ?" ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਮਰੇ ਪੁੱਤ ਦੀ ਵਟਕ ਲੈਣ ਵਰਗੀ ਗੱਲ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ।ਇਹ ਮਸਲਾ ਲੋਕ ਲੱਜ ਜਾਂ ਪਰੰਪਰਕ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹੈ ।ਗਿਆਨੋ ਨੂੰ ਹੋਰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਪੈਸਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਬੁਢਾਪਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ।ਉਸ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਉਸ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ।ਮਾਲਕਣ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਾਲਜ ਪੜ੍ਹਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਮਰਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ । ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਲਣ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ।ਜੋ ਹੋ ਗਿਆ, ਸੋ ਹੋ ਗਿਆ, ਹੁਣ ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਜਾਂ ਮਿਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਊਣ ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਹੈ ।ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਈ ਮਿਹਣੇ ਹਨ ।ਕਈ ਹੱਲਾ-ਸ਼ੇਰੀ ਤੇ ਵਧਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ।ਹਰ ਉਲਟ-ਪੁਲਟ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸੱਚ ਹੈ ।ਦਿੱਸਦੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਅਣਦਿਸਦੇ ਦਾ ਜਲੌਅ ਆਪਣਾ ਹੈ ।ਅਜੇਹੇ ਸੱਚ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਵੀ ਹਨ ।ਪਰ ਜਿਊਣਾ ਵੀ ਪੈਣਾ ਹੈ ।ਇਸ ਵੇਰਵੇ ਵਿਚ ਸਮਝਾਉਣ ਵੀ ਹੈ, ਸਮਝੌਤਾ ਵੀ ਤੇ ਜਿਊਣਾ ਵੀ ।ਪਾਤਰਾਂ ਵਿਚ ਦੁਵੱਲਤਾ ਹੈ ।ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਵੀ ਹਨ ।ਅਵਚੇਤਨ ਉੱਤੇ ਚੇਤਨ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ।ਜੀਵਨ ਮਰਜ਼ੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਵੱਸ ਹੈ ।ਅੰਦਰਲੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ ।ਦੁਨਿਆਵੀ ਲੋੜਾਂ-ਗਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਾਰ ਹੈ ।ਦੋਵੇਂ ਸਥਿਤੀ-ਸਾਪੇਖ ਸੱਚ ਹਨ ।ਹਰ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਹੈ ।ਤੋੜ-ਵਿਛੋੜਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਕਦਮੇ ਜਾਂ ਪੈਸੇ ਮਿਲਣ ਸੰਬੰਧੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਸੀ।ਪਰ ਫਿਰ ਫੈਸਲਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਨਮੋਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਲਚ ਜਾਂ ਉਮੀਦ ਦਾ ਵੀ ਆਧਾਰ ਹੈ ਤੇ ਸੰਕੋਚ ਦਾ ਵੀ । ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਗੁੰਝੋਲ-ਗੁੰਝਲ ਹੈ ।ਜੀਵਨ ਦੀ ਲੌਕਿਕਤਾ ਇਕਹਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ।ਇਹ ਵਿਭਿੰਨ ਤੰਦਾਂ ਦਾ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ ਹੈ ।ਕਦੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਕੋਈ ਤੰਦ ਅਗਰਭੂਮੀ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ।ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਕੋਈ ਇਕਹਰਾ ਤੱਥ ਜਾਂ ਸੱਚ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ।ਇਸ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚਤਾ ਜਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਛਿੜਦੀਆਂ ਹਨ ।ਜੀਵਨ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜਨਾ ਹੀ ਕਲਾਕਾਰੀ ਹੈ ।

ਅਖੀਰ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਭੇਤ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ।"ਇਕ ਮੋਚੀ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਵੱਡਾ ਆਦਮੀ ਨੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ।" ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੱਜ ਵਲੋਂ ਦੋ ਲੱਖ ਹਰਜ਼ਾਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।"ਜੇ ਮੁੰਡਾ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਘਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਲੇਮ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਲੱਖ ਹੋਣੀ ਸੀ।" ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਅਪਣਾ ਤੁਅੱਸਬ ਹੈ ।ਇਸ ਵਿਚ ਕਟਾਖ਼ਸ਼ ਹੈ ।ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਲਈ ਛੋਟੇ ਫੈਸਲੇ ਹਨ ।ਇਹ ਪੂਰਵ-ਨਿਸ਼ਚਤ ਫੈਸਲਾ ਹੈ ।ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਖ਼ਲੂਸ ਜਮਾਤੀ ਹੈ ਤੇ ਜਾਤੀ ਵੀ ।ਨਿੱਕੀ ਜਾਤ ਤੇ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਸਹੂਲਤ ਤੇ ਰਾਹਤ ਹੈ ।ਫੈਸਲਾ ਕਿਸੇ ਹਕੀਕਤ ਤੋਂ ਉਪਜਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ।ਪਰ ਹਕੀਕਤਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਹਨ ? ਇਹ ਜ਼ੋਰਾਵਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਹੇਠ ਬਣੇ ਸੱਚ ਹਨ ।ਅਦਾਲਤੀ ਮਨੋਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਵੀ ਅਜੇਹਾ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਆਵੇਸ਼ ਭਾਰੂ ਹੈ ।ਫੈਸਲਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਵਰਗਾ ਹੈ ।ਪਰ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ਬੇ-ਇਨਸਾਫ਼ੀ ਰੜਕਦੀ ਹੈ ।ਇਸ ਕਰਕੇ ਗਿਆਨੋ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਸੰਕੋਚ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ।ਕਰਮ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਦੀ ਲੀਲਾ ਉਪਜਦੀ ਹੈ ।ਗਿਆਨੋ ਮੁਤਾਬਕ "ਉਸ ਦਾ ਬੱਬਾ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸੀ ।ਅੱਠਵੀਂ 'ਚੋਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ 'ਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਆਇਆ ਸੀ ।ਕਲਾਸ ਦਾ ਮਨੀਟਰ ।... ਸ਼ੀਲਾ ਜਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਵੀ ਆਉਂਦੀ-ਇਹੀ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਆਪਣਾ ਬੱਬਾ ਵੱਡਾ ਅਫਸਰ ਬਣੂੰ ।ਜੱਜ ਨੇ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿਤਾ।" ਪਹਿਲਾ ਮਸਲਾ ਕਲੇਮ ਮਿਲਣ ਸੰਬੰਧੀ ਸੀ ।ਹੁਣ ਇਹ ਕਲੇਮ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਲਈ ਹੈ ।ਜੱਜ ਜਾਂ

ਅਦਾਲਤ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਤੋਂ ਗਿਆਨੋ ਨਾਬਰ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ।ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਾਇਕ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਬਣਨ ਦੀ ਆਸ ਸੀ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਵੀ ਵੱਡਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਗਿਆਨੋ ਮੁੜ ਸਰਗਰਮ ਹੈ ।ਉਹ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਨੂੰ ਹੱਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ।“ਤੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਕੇਸ ਕਰ ।ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰੀਂ ।ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਸੌ ਪੰਜ ਤੇ ਪੰਦਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਮੈਡਮਾਂ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਮਿਲੇ ਆ ।ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਸੰਭਾਲ ਲੈਣਾ ।ਤੂੰ ਜੱਜ ਨੂੰ ਬੱਬੇ ਦਾ ਅੱਠਵੀਂ ਦਾ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਦਿਖਾਈਂ । ਦੇਖੀਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਾਲੀ ਕਚਿਹਰੀ ’ਚ ਉਹਦਾ ਮੁੱਲ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦਸ ਲੱਖ ਪਊ ।” ਇਸ ਵਤੀਰੇ ਵਿਚ ਹੱਕ ਮੰਗਣ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਹੈ । ਇਹ ਸ੍ਵੈ-ਮਾਣ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਸ੍ਵੈ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਵੀ ।ਫੈਸਲੇ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਬਰੀ ਵੀ ਹੈ ।ਲੋਭ ਵੀ ਹੈ ।ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੱਲ ਪੈਣ ਜਾਂ ਪਵਾਉਣ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਮੋਸ਼ੀ ਸੀ ।ਹੁਣ ਮੁੱਲ ਘੱਟ ਪੈਣ ਦਾ ਗਿਲਾ ਹੈ ।ਹੀਣਤਾ ਉਲਾਂਭੇ ਵਿਚ ਬਦਲਦੀ ਹੈ ।ਇਹ ਜਾਤ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰਵ ਨਿਸ਼ਚਤ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਹੈ ।ਬਣੇ-ਬਣਾਏ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਤੀ ਰੋਸ ਹੈ ।ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨੋ ਪ੍ਰਤੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।ਗਿਆਨੋ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ।ਹੁਣ ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੈ ।ਇਹ ਇਕ ਚਿਹਨ ਹੈ ।ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਗਹਿਰੇ ਹਨ ।ਇਹ ਸਮਾਜਕ ਰਵਾਇਤ ਤੇ ਅਦਾਲਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅੱਗੇ ਨਾਬਰੀ ਹੈ ।ਰੋਸ ਦੀ ਚਿਣਗ ਹੈ ।ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਹੀ ਕਹਾਣੀ (ਟੈਲੀਫਿਲਮ) ਆਪਣੀ ਚਰਮਸੀਮਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ।ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਹਰ ਸੋਚ ਜਾਂ ਕਾਰਜ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ।ਹਰ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ ।ਛੋਟਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਛੋਟੇ ਹੋਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿੰਤੂ-ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੈ ।ਅਜੇਹਾ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਜਾਂ ਰੋਸ ਨਾਬਰੀ ਵਜੋਂ ਕਿਸੇ ਜਾਗਰਤੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਹੈ ।ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੀਮਾ ਵੀ ਹੈ ।ਨਾ-ਇਨਸਾਫੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਫਿਰ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਝਾਕ ਹੈ ।ਛੋਟੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਵੱਡੀ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ।ਰੋਸ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਇਕ ਅੰਗ ਪ੍ਰਤੀ ਹੈ ।ਸਮੁੱਚੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਤਾਂ ਯਕੀਨ ਹੈ ।ਪਰਜਾ ਦੀ ਮੁਨਸਬ ਅੱਗੇ ਬੇਵਸੀ ਹੈ ।‘ਚਿੜੀ ਵਿਚਾਰੀ (ਕਾਂ ਅੱਗੇ) ਕੀ ਕਰੇ’ ਵਰਗੀ ਹਾਲਤ ਹੈ ।ਕਹਾਣੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਮੁੱਕਦਾ ਹੈ ।ਇਹ ਖਤਮ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ।ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਅੰਤ ਹੈ ।ਪਾਠਕ ਲਈ ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰਤਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ।ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ।ਕਿਉਂਕਿ, ਬੰਦ ਅੰਤ ਵਾਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸੋਚਣ-ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ।

ਰਚਨਾਕਾਰ ਜਾਂ ਫਿਲਮਕਾਰ ਦਾ ਪਾਤਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਤੇ ਵਤੀਰਾ ਹੈ । ਕਮਲ ਤੇ ਰਮਣੀਕ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹੈ ।ਰਮਣੀਕ ਮੁਤਾਬਕ “ਗਿਆਨੋ ਇਥੋਂ ਤਕ ਵੀ ਸੋਚ ਸਕਦੀ ਸੀ ? ਕੀ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦਾ ਇਹੀ ਕਿਰਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ?” ਇਹ ਨਜ਼ਰੀਆ ਅਦਾਲਤ ਵਰਗਾ ਹੈ ।ਫਿਲਮਕਾਰ ਜਾਂ ਜਰਨਿਲਸਟ ਵੀ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸੋਚ ਜਾਂ ਵੱਡਾ ਮੰਗਣ ਤੋਂ ਸ਼ੱਕੀ ਹਨ ।ਅਜੇਹੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਰਮਣੀਕ ਦਾ ਮਨ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।ਇਹ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਗਿਆਨੋ ਨੂੰ ‘ਚਾਈਲਡ ਈਟਰ ਮਦਰ’ ਵਾਂਗ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ।ਗਿਆਨੋ ’ਤੇ ਫਿਲਮਾਏ ਐਪੀਸੋਡ ਬਾਰੇ ਦੁਬਿਧਾ ਹੈ ।ਅਦਾਲਤ ਵਾਂਗ ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਪੂਰਵ-ਨਿਸ਼ਚਤ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਰੜਕ ਵਿਖਾਈ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ।ਫਿਲਮਕਾਰ ਕੰਵਲ ਆਪਣੀ ਚਾਚੀ ਗਿਆਨੋ ਬਾਰੇ ਦੁਬਾਰਾ ਸੋਚਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ।ਪਾਤਰ ਰਚਨਾਕਾਰ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਹਨ ।ਸਾਹਿਤ ਉਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਸੋਚਣਾ ਪਵੇ ।ਇਹ ਰਚਨਾ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ।ਜੋ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ, ਸੋ ਹੋ ਗਿਆ ।ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਦਲਣਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ ।ਇਹ ਤਾਂ ਬਸ ਲੇਖਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਲਾ-ਜੁਗਤ ਹੈ ।ਅਵਚੇਤਨ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਆਪਣੀ ਹੈ ।ਪਾਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਲੇਖਕ ਵੀ ਬਹੁ-ਰਾਵੀਂ ਹੈ ।ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਲੇਖਕ (ਫਿਲਮਕਾਰ) ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਦੇ ਅਦਾਲਤੀ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਸੋਚ ਵਿਚ ਹੈ ।ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦੇ ਵੇਗ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ।ਇਥੇ

ਮੱਧ-ਸ਼੍ਰੇਣਿਕ ਕਲਾਕਾਰੀ ਜਾਂ ਬੌਧਿਕਤਾ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵੱਲ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ ।ਸਾਹਿਤ ਪਾਰਗਾਮੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਈ ਵਾਰ ਰਚਨਾਕਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ ।ਇਹ ਤਿੰਨ ਧਿਰੀ ਜੁਗਤ ਵਿਚ ਉਸਰੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ।ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਮੁਤਾਬਕ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰ ਵੀ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ।ਬਹੁਤੀ ਕਹਾਣੀ ਟੈਲੀਫਿਲਮ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਹੈ ।ਇਸ ਦੇ ਵਿਚ-ਵਿਚ ਵਕਫ਼ੇ ਹਨ ।ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਲੇਖਕ (ਫਿਲਮਕਾਰ) ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਫਿਲਮਕਾਰ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ।ਇਹ ਹੈ ਤਾਂ ਕਹਾਣੀ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ੇ-ਬਿਆਨ ਵੱਖਰਾ ਹੈ । ਫਿਲਮਕਾਰ ਖ਼ੁਦ ਵੀ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਦੇ ਹਨ ।ਇਹ ਦਰਸ਼ਕ ਜਾਂ ਪਾਠਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਵੀ ਹਨ ।ਜੋ ਸਵਾਲ ਪਾਠਕ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਲੇਖਕ ਵੀ ਸੁਰਖ਼ਰੂ ਨਹੀਂ ਹੈ ।ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸਰਬ-ਗਿਆਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਤਮ-ਸੱਚ ਹੋਣ ਦੇ ਗਰੂਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸੁਚੇਤ ਪਾਠਕ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇ ਮੱਦੇ-ਨਜ਼ਰ ਹੈ ।ਪਾਠਕ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਸੂਝ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਹਿੱਤ ਰੱਖਣਾ ਵੀ ਕਲਾਕਾਰੀ ਹੈ ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ ਨਾ ਹੀ ਪਾਤਰ ।ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਾਤਰਾਵਲੀ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਖਾਸਾ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਨਹੀਂ ।ਸਾਹਿਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦੀ ਚਿਤਰਕਾਰੀ ਹੈ । ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਫਿਲਮਾਈ ਗਈ ਹੈ ।ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਫਿਲਮੀ ਮਸਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ।ਸਾਹਿਤ ਨਾਹਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ।ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਪ੍ਰਤੀ ਜ਼ੁੰਬਸ਼ ਹੈ ।ਇਸ ਵਿਚ ਨਾ ਹੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਉਲਾਰਤਾ ।ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਸੁਭਾਵਕ ਰੂਪ ਹੈ ।ਸੁਭਾਵਿਕਤਾ ਕਲਾਕਾਰੀ ਦਾ ਲੱਛਣ ਹੈ । ਪਾਤਰ ਇਕ ਸਹਿਜ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਵੀ।ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕਟਾਖਸ਼ ਜਾਂ ਚੋਭ ਦੀ ਨਸ਼ਤਰ ਹੈ ।ਸਮਝ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਹਨ ।ਪਰ ਇਹ ਕਿਸੇ ਸਿੱਧੇ ਸਿਆਸੀ ਜਾਂ ਭਾਰੇ ਬੁੱਧੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਹਨ ।ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਾਦ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ।ਬੰਦ ਜਾਂ ਆਖਰੀ ਸੱਚ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ ।ਦੁਬਾਰਾ ਸੋਚਣ, ਵੇਖਣ, ਪਰਖਣ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ ।ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਬਦਲਦਾ ਵਿਹਾਰ ਬਿਨਾਂ ਵਜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਹਰ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰਕ ਜਾਂ ਆਧਾਰ ਹੈ ।ਨਾ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਣਤਰ ਇਕਹਰੀ ਹੈ ਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ।ਨਾ ਆਧਾਰ ਇਕਹਰੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਉਸਾਰ ।ਇਸ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸੋਚ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਸੋਚ ਹੈ ।ਇਕ ਅਦਾਲਤ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਰੁਬਰੂ ਹੋਣ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਹੈ ।ਕਹਾਣੀ ਨਿਰੰਤਰ ਸਫਰ ਵਿਚ ਹੈ ।ਇਹ ਕਲਾ-ਸਾਸ਼ਤਰ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੈ ।ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਠਹਿਰਾ ਹਨ ।ਪਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਗਤੀਬੋਧ ਵਾਲੀ ਹੈ ।ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਪਹਿਲੂ ਹੈ । ਨੀਵੇਂ, ਪੱਛੜੇ ਜਾਂ ਦੱਬੇ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਤਾਂ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਬਹੁਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਠਕ-ਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਹਲੂਣਾ ਹੈ ।ਦਲਿਤਾਂ ਬਾਰੇ ਬਣੀ-ਬਣਾਈ ਧਾਰਨਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਝਰੋਖਾ ਵੀ ਹੈ ।ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਂ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਦੇ ਜੀਣ-ਥੀਣ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ ।ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕਰੂਰ ਤੇ ਕਠੋਰ ਹਕੀਕਤਾਂ ਹਨ ।ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਡੀਕ ਕੇ ਜਿਊਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ।ਜੀਵਨ-ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਕਿਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਕੋਈ ਲਾਹ ਹੱਕ-ਵਾਜ਼ਬ ਹੈ ।ਇਹ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਆਮ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਫ਼ਿਤਰਤ ਹੈ ।ਕਹਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਭਰਦੀ ਅਜੇਹੀ ਸੁਰ ਦਾ ਖਾਸਾ ਫਲਸਫ਼ੇ ਵਰਗਾ ਹੈ ।ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਚਿਰ-ਜੀਵੀ ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਕਲਾ-ਰੂਪ ਵਾਲੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ।

ਸਮੁੰਦਰ ਅਤੇ ਟਾਪੂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ : ਦੋ ਟਾਪੂ

ਡਾ. ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ (1.9.1961)

'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਕਹਾਣੀ ਕਨੇਡਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਸਿਰਫ਼ ਪਰਵਾਸੀ ਕਥਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਅਸਤ-ਵਿਅਸਤ ਹੋ ਰਹੇ ਜੀਵਨ-ਮੁੱਲਾਂ, ਪਹਿਲਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਸੰਤੁਲਨਾਂ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਜੀਦਾ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕੋਸ਼ਿਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਰਚਨਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਸੰਦਰਭਾਂ ਅਤੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਮੁਆਸ਼ਰੇ ਦੇ ਪਰਤ-ਦਰ-ਪਰਤ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਮਨੋਰਥਾਂ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਜੋਅ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਇਸ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਮੂਲਵਾਸ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਬਹੁ ਪਰਤੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਅਸਤਿਤਵੀ ਸਪੇਸ ਵਿਚ ਵਿਆਪ ਚੁੱਕੇ ਖਲਾਅ ਅਤੇ ਖਲਾਅ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

(1)

'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਉਚੇਚ ਨਾਲ ਨਾਇਕ ਬਲਰਾਜ ਅਤੇ ਨਾਇਕਾ ਪਾਸ਼ੀ ਨੂੰ 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਬਲਰਾਜ ਲਈ 'ਸਮੁੰਦਰ 'ਚ ਗੁਆਚੇ ਮਲਾਹ' ਦਾ ਇਸ਼ਤਿਆਰਾ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਕਥਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ 'ਸਮੁੰਦਰ' 'ਟਾਪੂ' ਅਤੇ ਗੁਆਚਿਆ ਹੋਇਆ 'ਮਲਾਹ' ਦੇ ਅਰਥਗਤ ਸੰਦਰਭ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ 'ਸਮੁੰਦਰ' ਅਤੇ 'ਟਾਪੂ' ਨੂੰ ਕਥਾ-ਚਿਹਨ ਤਸਲੀਮ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਟਾਪੂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਕਾਈ ਰੂਪ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਸਮੁੱਚ ਦੀ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਦੇ ਅਰਥ ਦੀ ਕਨਸੋਅ ਵੀ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਚਿਹਨਾਤਮਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਪੱਛਮੀ ਮੁਆਸ਼ਰੇ ਦਾ ਸੰਕੇਤਿਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਟਾਪੂ ਉਸ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ। ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਮੁਆਸ਼ਰੇ ਦੇ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਟਾਪੂ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕੇ ਵੇਖਣ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਪੱਛਮੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਵਿਚ ਮੁਮਕਿਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਾਹਿਰਾ ਅਤੇ ਅਸਲੀ ਹਸਤੀ ਵਿਚਲੇ ਫਰਕ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਵੀ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਅਰਥਹੀਣਤਾ, ਅਧੀਨਗੀ ਅਤੇ ਅਸਤਿਤਵੀ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਥਾ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ 'ਗੁਆਚੇ' ਹੋਏ 'ਮਲਾਹ' ਦੇ ਚਿਹਨ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਮੁਆਸ਼ਰੇ ਦੀ ਸਰਗਰਮੀ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸੰਭਵ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਵਿਉਂਤ ਵੀ ਉਚੇਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਸਮੁੰਦਰ' 'ਟਾਪੂ' ਅਤੇ 'ਮਲਾਹ' ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਥਾ-ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬੰਨਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਕ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਕਾਲ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਵਰਤਮਾਨ ਤੋਂ ਭੂਤ ਅਤੇ ਭੂਤ ਤੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਥਾ ਸੰਦਰਭ 'ਟਾਪੂ' ਦੀ ਕਥਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਭੂਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਥਾ-ਸੰਦਰਭ 'ਸਮੁੰਦਰ' ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ 'ਮਲਾਹ' ਦੀ ਕਥਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਵਿਉਂਤ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਵਰਤਮਾਨ ਤੋਂ ਭੂਤ ਅਤੇ ਭੂਤ ਤੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ 'ਟਾਪੂ', 'ਸਮੁੰਦਰ ਅਤੇ 'ਮਲਾਹ'

ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਕਥਾ-ਸੰਦਰਭ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਅਸਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਤਿੰਨੇ ਪਾਤਰ ਖ਼ੁਦ ਮੁਖ਼ਤਾਰ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਮੁੱਚੇ ਕਥਾ ਸੰਦਰਭ ਰਾਹੀਂ ਉਭਰ ਰਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਭਰਮ ਦੇ ਹੁਲਾਸ ਨੂੰ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਮਲਾਹ' ਦਾ ਚਿਹਨ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਇਸੇ ਮੂਲ ਸੁਰ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(2)

ਕਥਾ ਟਾਪੂ ਦੀ : ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਮੂਲ ਕਥਾ 'ਟਾਪੂ' ਦੀ ਕਥਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਤੋਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ 'ਦੋ ਟਾਪੂਆਂ' ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਪਾਸ਼ੀ ਤੇ ਬਲਰਾਜ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੇ ਸਨ, ਕੋਲ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਦੋ ਟਾਪੂਆਂ ਵਾਂਗ। ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ।' ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਦੋ ਟਾਪੂਆਂ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਕਥਾ ਇਕ ਟਾਪੂ ਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਵਾਕ ਵੀ ਇਕ ਟਾਪੂ ਪੁਸਵਿੰਦਰ/ਪਾਸ਼ੀ ਵੱਲ ਹੀ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਟਾਪੂ ਬਲਰਾਜ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪੁਸਪਿੰਦਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਬਲਰਾਜ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਵਾਲੇ ਕਥਾ-ਸੰਦਰਭ ਵੀ ਪੁਸਵਿੰਦਰ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਉਭਾਰਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਕਥਾਕਾਰ ਦੋ ਟਾਪੂਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਹ 'ਸਮੁੰਦਰ 'ਚ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਮਲਾਹ ਵਰਗਾ ਬਲਰਾਜ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਵੇਖਦਿਆਂ ਪਾਸ਼ੀ ਅੰਦਰੋਂ 'ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਸੀ' ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਰਾਹੀਂ 'ਦੂਜੇ ਟਾਪੂ' ਨੂੰ 'ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਮਲਾਹ' ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਾਨੂੰ ਬਲਰਾਜ ਕਦੇ ਟਾਪੂ ਅਤੇ ਕਦੇ ਗੁਆਚਿਆ ਹੋਇਆ ਮਲਾਹ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪੁਸਪਿੰਦਰ ਦੀ ਕਥਾ ਨਿਰੋਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਖੜੇ ਟਾਪੂ ਵਰਗੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਹਸਤੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਰਹਿਮੋ-ਕਰਮ ਅਤੇ ਮਿਜ਼ਾਜ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

"ਉਸ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ 'ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕ' ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬੁੱਢੇ-ਠੇਰੇ, ਕਾਣੇ, ਟੀਰੇ ਜਾਂ ਦੁਹਾਜੂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਰੜਿਆ ਗਿਆ।"

ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਕਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋਈ ਸੀ।......ਤੇ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਕਿਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਆਪਣੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਨੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਕਿ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਕਨੇਡਾ ਵਿੱਚ। (ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਦੋ ਟਾਪੂ, ਪੰਨਾ 13)

ਇਸ ਕਥਾ-ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਉਭਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬੁੱਢੇ-ਠੇਰੇ, ਕਾਣੇ, ਟੀਰੇ ਜਾਂ ਦੁਹਾਜੂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਰੜਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ 'ਨਰੜਿਆ', ਜ਼ਰੂਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼' ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, 'ਕੰਤ' ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਨਹੀਂ। ਦੂਜੀ 'ਕੰਤ' ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਉਪਜੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਸਿਰਫ ਕੰਤ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਹ 'ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼' ਨਾਲ ਹੋਏ ਮੇਲ ਉਪਰ ਵੀ ਛਾਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਿਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਕੰਤ ਨਾਲ ਰਸਾਈ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੱਧ 'ਦੇਸ਼' ਨਾਲ ਹੀ ਰਸਾਈ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਰਸਾਈ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਫਾਇਦੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਬਲਰਾਜ ਵੀ ਨਿਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਉਸਦੇ 'ਗੁੰਮ ਹੋਣ' ਦਾ ਰਸਤਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਸ 'ਕਿਸ਼ਤੀ' ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚੋਂ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਸਰਗਰਮ ਸੀ, ਉਹ ਕਿਸ਼ਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ 'ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ 'ਮਲਾਹ' ਕੰਢਿਆਂ ਤੋਂ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੀ 'ਕਿਸ਼ਤੀ' ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਜਾਂ ਕੋਈ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੋ ਕੇ ਬਜਾਤੇ ਖੁਦ ਹੀ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ

ਹੈ। ਪਾਸ਼ੀ ਦਸਵੀ ਪਾਸ ਬਲਰਾਜ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰਤਾ ਅਤੇ ਉਚਤਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਅਧੀਨ ਹੋਰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਵਧੀਆ ਨੌਕਰੀ ਘਰ ਅਤੇ ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਪਿਉ, ਭੈਣ ਅਤੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਸਪਾਂਸਿਰਸ਼ਿਪ ਭੇਜ ਕੇ ਕਨੇਡਾ ਮੰਗ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਚ ਬਲਰਾਜ ਪੂਰਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

'ਕੰਤ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਦੇਸ਼' ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਰਸਾਈ ਦਾ ਹੀ ਮਸਲਾ ਪਾਸ਼ੀ ਦੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਮਨਿੰਦਰ ਨੂੰ ਕਨੇਡਾ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਮੰਗ ਨਾਲ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਪਾਸ਼ੀ ਦੀ ਭੈਣ ਲਈ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹਿਆ ਮਨਿੰਦਰ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਕੁੜੀ ਅਤੇ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਸੁਆਲ ਪਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਬਲਰਾਜ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

"ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋਇਆ ਉਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਥੇ ਗਇਓਂ ਸੀ ਬੜੇ ਪੜਾਕੂ। ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਕੋਈ ਲੁਕੋਅ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਿਆ।" ਬਲਰਾਜ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚਲੀ ਕੁੜੱਤਣ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਤਰ ਆਈ ਸੀ।

"ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਹੋਰ ਸੀ ਤੇ ਮਨਿੰਦਰ ਦੀ ਹੋਰ ਆ।" ਲਿਵਿੰਗ ਰੂਪ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਰਸੋਈ ਵਿਚੋਂ ਪਾਸ਼ੀ ਬੋਲ ਪਈ ਸੀ।

"ਗੱਲ ਹੋਰ ਕੀ ਸੀ ? ਏਹੀ ਪਈ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਕਨੇਡਾ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਮਤਲਬ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਤੂੰ ਕੌਣ ਤੇ ਮੈਂ ਕੌਣ ?" ਬਾਕੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹੱਟ ਕੇ ਬਲਰਾਜ ਪਾਸ਼ੀ ਦੇ ਗਲ ਪੈ ਗਿਆ। (ਦੋ ਟਾਪੂ : ਪੰਨਾ 20)

ਪਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਬਲਰਾਜ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਪੁਨਰ-ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤਲਾਕ ਦਾ ਕੇਸ ਚਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਵਲੋਂ ਬਲਰਾਜ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਇਕ ਵੀਕ-ਐਂਡ ਉਤੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਹੀ ਹੁਣ ਪਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਬਲਰਾਜ ਵਿਚ ਮੇਲ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਤਲਾਕ ਦੇ ਰਾਹੇ ਪਈ ਪਾਸ਼ੀ ਲਈ ਉਸਦਾ ਪਿਉ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਭਤੀਜੀ ਦੇ ਦਿਉਰ ਨੂੰ ਕਨੇਡਾ ਬਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਹਿਕਰਮੀ ਮਨੋਹਰ ਨਫ਼ਸ ਦੀਆਂ ਪੀਘਾਂ ਝੂਟਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਉਸਦੇ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਅਤੇ ਸਾਰਥਕਤਾ ਬਾਰੇ ਬਣੇ ਭਰਮ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਖ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਮਾਂ-ਪਿਉ ਕਨੇਡਾ ਵਿਚ ਟਿਕ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਦਾ ਘਰ ਵਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਨਾਲ ਮੋਹ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਨਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। "ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਘੁੰਮਦੇ ਫਿਰਦੇ, ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਅਤੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ....ਉਸ ਉਤੇ ਮੋਹ ਛਿੜਕਦੇ...ਤੇ ਫੇਰ ਇਕ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰਦਲ ਤੇ ਬਲਰਾਜ ਨੂੰ ਲਿਵਿੰਗ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਸੀ।" ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਲਰਾਜ ਦੀ ਇਹ ਵਾਪਸੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਸਮਝੌਤਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਬਲਰਾਜ ਦਾ ਭਰਮ ਦੀ ਥਾਂ ਹਕੀਕਤ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੋਣ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਬਲਰਾਜ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਉਹ ਭਾਵੁਕ, ਮਰਯਾਦਾਤਮਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਵੇਦਨਾ ਵੀ ਵੱਸੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੋਰਥ-ਸਿੱਧੀਆਂ, ਹਉਮੈ ਅਤੇ ਭਰਮ-ਜਾਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਵੱਸਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਪੱਛਮੀ ਮੁਆਸ਼ਰਾ ਖੁੱਲ੍ਹ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਖ਼ੁਦ ਮੁਖ਼ਤਾਰੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਖਿਆਲ ਅਤੇ ਮਾਹੌਲ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਹਕੀਕਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਛਾਈਆਂ ਮਨੁੱਖ ਪਹਿਚਾਣ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਛਾਈਆਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਵਸਦੀ ਹੈ, ਟਾਪੂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਵਾਂਗ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਟਾਪੂ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ, ਸਿਤਮਾਂ ਅਤੇ ਮਿਜ਼ਾਜ ਤੋਂ ਅਭਿੱਜ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਸੁਮੰਦਰ ਟਾਪੂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਵਜੂਦਹੀਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

"ਸਵੀ ਅਤੇ ਨਿਕੋ ਦੇ ਮੱਥੇ ਚੁੰਮਕੇ ਜਦੋਂ ਬਲਰਾਜ ਟੁਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਪਾਸ਼ੀ ਬੋਲੀ, "ਆਪਣਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਓ।" ਪਾਸ਼ੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਸਵੀ ਅਤੇ ਨਿਕੋ ਹੱਥ ਹਿਲਾ-ਹਿਲਾ ਬਲਰਾਜ ਨੂੰ ਬਾਇ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਪਾਸ਼ੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪਰਛਾਈਆਂ ਦੀ ਤਲਬ ਅਤੇ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਪਕੜ ਦੀ ਕਥਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪੱਛਮੀ ਮੁਆਸ਼ਰੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾਮਈ ਸਥਿਤੀ ਉਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ 'ਟਾਪੂ' ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਸ਼ੀ ਦੀ ਮੂਲ ਕਥਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕਥਾਗਤ ਪਾਸਾਰ 'ਮਨੁੱਖ' ਤੋਂ 'ਟਾਪੂ' ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੁਣ ਅਜੋਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਦੀ ਕਥਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

(3)

ਕਥਾ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ : 'ਟਾਪੂ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਸਮੇਤ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਟਾਪੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਪਹਿਚਾਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਸਮੁੰਦਰ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ ਅਤੇ ਬਾਰੇ ਚੇਤੰਨਤਾ ਦਾ ਮੂਲ ਵੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਵਜ੍ਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਹਾਣੀ 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕਥਾਗਤ ਪਾਸਾਰ 'ਸਮੁੰਦਰ' ਦੇ ਵੰਨ ਸਵੰਨੇ ਅਰਥਗਤ ਸੰਦਰਭਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਾਸ਼ੀ ਦੇ 'ਕਰਮਾਂ ਵਾਲੀ' ਹੋਣ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਵੀ ਉਸਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੀ ਬਣਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ 'ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਦੇਸ਼' ਪਹੁੰਚ ਜਾਣ ਦੀ 'ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ' ਵੀ 'ਸਮੁੰਦਰ' ਦੀ ਹੀ ਬੌਧਕ ਹੈ।

ਹੁਣ ਥਾਂ ਸਫ਼ਾਈ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਗਰਮ-ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ, ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ, ਮਾਈਕਰੋਵੇਵ, ਟੀ. ਵੀ., ਵੀ. ਸੀ. ਆਰ. ਤੇ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸਨ। ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਚੰਗਾ ਕੱਪੜਾ-ਲੀੜਾ, ਖਾਣ ਲਈ ਚਿਕਨ, ਮੀਟ, ਫਰੂਟ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਪੀਣ ਲਈ ਦੁੱਧ, ਭਾਂਤ-ਸਭਾਂਤੇ ਜੂਸ ਅਤੇ ਪੋਪ ਡਰਿੰਕਸ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ। ਪਲਾਸਟਿਕ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਅੱਠ ਘੰਟੇ ਖੜ੍ਹੀ-ਲੱਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਪਾਸ਼ੀ ਹੰਭ ਜਾਂਦੀ। ਡਾਲਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਕਰਕੇ ਓਵਰਟਾਈਮ ਛੱਡ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਸ ਹੋ ਜਾਂਦੀ।......ਖਪਤ ਦੀ ਇਸ ਚੁੱਪ ਚੁਪੀਤੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਇਕ ਖਪਤ-ਵਸਤੂ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ... ਤੇ ਦਿਨ-ਬਦਿਨ ਕਿਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਆਪਣੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਕਿ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਕਨੇਡਾ ਵਿਚ, ਉਹ ਇੰਡੀਆ ਹੀ ਸੀ ਜਾਣਾ।

(ਉਹੀ ਪੰਨਾ :13)

ਪਰ ਟਾਪੂ ਦੀ ਸੀਮਾ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦੇ ਸੱਚ ਮੁਤਾਬਕ 'ਘਰਵਾਲੇ' ਉਸ ਨੂੰ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਸਪਾਂਸਰਸ਼ਿਪ ਭੇਜਣ ਲਈ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ 'ਸਮੁੰਦਰ' ਸਿਰਫ਼ ਪੱਛਮ ਦਾ ਹੀ ਮੁਆਸ਼ਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਦੇ ਮੁਆਸ਼ਰਾ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣਾ 'ਸਮੁੰਦਰ' ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਗਹਿਰਾਈਆਂ, ਛੱਲਾਂ ਅਤੇ ਤੂਫ਼ਾਨ ਹਨ। ਪੂਰਬੀ ਮੁਆਸ਼ਰੇ ਦਾ ਚਲਨ ਆਪਣੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ 'ਧੱਕਣਾ' ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਪੱਛਮੀ ਮੁਆਸ਼ਰੇ ਦਾ ਕਾਰਜ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਰਵਾਂਦਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ 'ਪਾਸ਼ੀ' ਰਾਹੀਂ ਪੂਰਬੀ ਸਮਾਜ ਉਸਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਅਤੇ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਧੱਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਪੱਛਮੀ ਮੁਆਸ਼ਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬ ਹੋਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਿਉਂਕਿ 'ਸਮੁੰਦਰ' ਦੇ ਤਰੀਕਾਕਾਰ ਮੁਤਾਬਕ ਚੱਲਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਜਲਦੀ ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹੇ ਬਲਰਾਜ ਨੂੰ ਕਨੇਡਾ ਦੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਨੇ ਅਰਥਸ਼ੀਲ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਪਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਟੱਬਰ ਦੇ ਜੀ ਉਸੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਨਾਲ ਬਲਰਾਜ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਅਹਿਮ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉਸਦੇ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹੇ ਭਤੀਜੇ ਨੂੰ

ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ 'ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੋ' ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਰਲਣ ਆਏ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਹ 'ਹੋਂਦ' ਵੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਾਸ਼ੀ ਨੂੰ 'ਕਨੇਡਾ ਆ ਕੇ ਗੁਆਂਚ ਚੁੱਕੀ ਹੋਂਦ, ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਰਾਹੀਂ ਉਸਨੂੰ ਮੁੜ ਲੱਭ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।' ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਬਲਰਾਜ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਚੀਜ਼ਾ, ਵਸਤਾਂ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ-ਨਾਤਿਆਂ, ਘਰਾਂ-ਬਾਜਾਰਾਂ, ਸੜਕਾਂ-ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਅਤੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ-ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਹਰ ਥਾਂ ਉਤੇ ਛਾਇਆ ਹੋਈਆਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਬਲਰਾਜ ਦਾ ਤਕਰਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਵੱਖ ਹੋਣਾ ਸਮਾਨ ਦਾ ਵੰਡਣਾ, ਤਲਾਕ ਲੈਣਾ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਵੀਕ ਐਂਡ ਉਤੇ ਫਿਰ ਕੱਢੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਅਨੇਕਾਂ ਕੰਮ 'ਸਮੁੰਦਰ' ਪੂਰੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਸ ਮੌਕੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬਲਰਾਜ ਅਤੇ ਪਾਸੀ ਦੇ ਤਕਰਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਦੋ-ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਆਸ ਜਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਡੰਬਨਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਾਸ਼ੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪਿਓ ਹੀ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਭਤੀਜੀ ਦੇ ਦਿਓਰ ਨੂੰ ਕਨੇਡਾ ਮੰਗਵਾਉਣਾ ਚਾਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਲਾਕ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ 'ਫੈਮਿਲੀ-ਕੋਰਟਾਂ' ਦੇ 'ਕਰਿੰਦਿਆਂ' ਲਈ 'ਜੌਬ' ਬਖਸ਼ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਤੀਜੀ 'ਵੀਕ-ਐਂਡ' ਉਤੇ ਬਲਰਾਜ ਦੀ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਖਿੱਚ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਉਸਨੂੰ ਖਰਚਣ ਲਈ ਡਾਲਰ, ਖਵਾਉਣ-ਪਿਉਣ ਲਈ ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਘੁੰਮਾਉਣ ਲਈ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ 'ਮਨੁੱਖ' ਦਾ ਹਸਰ ਕੁਝ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਮੁਆਸ਼ਰਾ ਦੀ ਸਰਗਰਮੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਤੱਤ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ 'ਖੁਸਹਾਲ ਮੁਆਸ਼ਰਾ' ਤਾਮੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਜਿਹਾ 'ਸਮੁੰਦਰ' ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਅਨੇਕਾਂ ਪਰਤਾਂ ਅਤੇ ਗਹਿਰਾਈਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪਰਤ ਉਤੇ ਬੈਠਾ, ਇਸਦੇ ਉਸ ਰੂਪ ਨੂੰ ਹੀ ਪੂਰਨ ਸੱਚ ਸਥਾਪਤ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਅਤੇ ਬਿਹਤਰੀ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹਰ ਕੰਮ 'ਸਮੁੰਦਰ' ਦੀ ਬਿਹਤਰੀ ਦਾ ਹੀ ਕਾਰਜ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਵਿਚੋਂ ਉਭਰਨ ਵਾਲੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਕਥਾ ਹੈ।

(4)

ਕਥਾ ਗੁਆਚੇ ਮਲਾਹ ਦੀ : ਕਹਾਣੀ 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਵਿਚ ਸੰਜੋਦੀ ਹੋਈ ਦੂਜੇ ਟਾਪੂ ਦੀ ਕਥਾ ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਮਲਾਹ' ਦੀ ਕਥਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਇਹ ਸੰਦਰਭ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ :-

ਪਾਸ਼ੀ ਦੇ ਬਲਰਾਜ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੇ ਸਨ, ਕੋਲ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਦੋ ਟਾਪੂਆਂ ਵਾਂਗ। ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ।....ਸਮੁੰਦਰ 'ਚ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਮਲਾਹ ਵਰਗਾ ਬਲਰਾਜ ਦਾ ਚਿਹਾਰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਪਾਸ਼ੀ ਦੇ ਅੰਦਰ 'ਮੈਨੂੰ ਕੀ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਸੀ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ, ਉਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕੀ। (ਦੋ ਟਾਪੂ ਪੰਨਾ, 12)

ਸੋ 'ਦੋ ਟਾਪੂਆਂ' ਵਿਚੋਂ ਬਲਰਾਜ ਪਾਸ਼ੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਟਾਪੂ ਸਥਾਪਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕਥਾ ਇੱਕ ਟਾਪੂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਲਰਾਜ ਦਾ 'ਸਮੁੰਦਰ 'ਚ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਮਲਾਹ' ਵਰਗਾ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਪਾਸ਼ੀ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ", 'ਮੈਨੂੰ ਕੀ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਬਲਰਾਜ ਨੂੰ ਟਾਪੂ ਤੋਂ ਗੁਆਚੇ ਮਲਾਹ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਵੀ ਪਾਸ਼ੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਰ ਇਕ ਕਥਾ-ਖੰਡ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਨੁਹਾਰ ਨੂੰ ਵਿਉਂਤਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਬਲਰਾਜ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਪਾਸ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਕਾਰਜੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਉਂਤੇ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਹਿਰ ਹਾਲ ਬਲਰਾਜ ਨੂੰ 'ਸਮੁੰਦਰ 'ਚ ਗੁਆਚੇ ਮਲਾਹ' ਦੇ ਇਸ਼ਤਿਆਰੇ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇ ਕਥਨ ਦੇ ਦੋ ਪਹਿਲੂ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ, ਇਸ ਕਥਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਪਰ ਚੁੱਕੇ ਘਟਨਾ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ 'ਮਲਾਹ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ 'ਚ ਗੁਆਚਣ ਦਾ ਸੰਦਰਭ। ਦੂਜਾ, ਗੁਆਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਤੋਂ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਸ੍ਵੈ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਦਾ ਯਤਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਥਾ-

ਸੰਦਰਭਾ ਕਾਲ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਗਲਪੀ-ਭੂਤ ਦਾ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਦੂਜਾ ਕਥਾ-ਸੰਦਰਭ ਗਲਪੀ ਵਰਤਮਾਨ ਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਕਥਾ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਲਰਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਥੱਕੀ ਥੱਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ' ਅਤੇ ਪਾਸ਼ੀ ਦੀ ਅੰਸਰਿਗ ਮਸ਼ੀਨ ਵਰਗੀ। ਭੂਤ ਕਾਲ ਦੀ ਕਥਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਚਾਈਆਂ ਦਾ ਮਜੱਸਮਾ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਇਕ 'ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ' ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਗਈ।

ਇਸ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਸਿੱਟੇ ਜ਼ਰੂਰ ਬਲਰਾਜ ਨੂੰ ਗੁਆਚਿਆਂ ਹੋਇਆ ਮਲਾਹ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਪਾਸ਼ੀ ਨੂੰ 'ਟਾਪੂ' ਅਤੇ ਕਨੇਡਾ ਦੇ ਮੁਆਸ਼ਰੇ ਨੂੰ 'ਸਮੁੰਦਰ' ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਵੀ ਬਲਰਾਜ ਦਾ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਨਾਲ ਵਾਰ ਵਾਰ ਪਾਸ਼ੀ ਦੇ ਘਰ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣਾ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸੇ 'ਤਲਾਸ਼' ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਸ਼ੀ ਅੰਦਰੋਂ 'ਮੈਨੂੰ ਕੀ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਸੀ ਜਾਂ 'ਕੁਝ ਹੋਰ' ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਲੱਗਣਾ ਵੀ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਸ਼ੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਜੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਤੀਤ ਦਾ ਸਿੱਟਿਆਂ ਤੋਂ ਅਭਿੱਜ ਹੈ। ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਗੁਆਚੇ ਮਲਾਹ ਦੀ ਕਥਾ ਗਲਪੀ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀ ਕਥਾ ਹੋ ਸਕੇ ਇਸ ਕਥਾ-ਖੰਡ ਵਿਚ ਬਲਰਾਜ, ਪਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕਾਈ ਵਿਚ ਹੀ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਜ਼ੁਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਤਰੇੜਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਲ-ਬਿੰਦੂ ਉਤੇ ਹੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਬਲਰਾਜ ਅੱਜ ਦਰਾਂ ਤੱਕ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਪਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੋਇਆ ਸੀ :

ਮੈਂ ਅੱਜ ਵੈਨਕੂਵਰ ਜਾ ਰਿਹਾਂ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਮਿੱਸ ਕਰਾਂਗਾ-ਕਦੀ ਕਦੀ ਫੋਨ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਾਂਗਾਂ।

ਸਵੀ ਅਤੇ ਨਿਕੋ ਦੇ ਮੱਥੇ ਚੁੰਮ ਕੇ ਜਦੋਂ ਬਲਰਾਜ ਟੁਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਅੱਖਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਪਾਸ਼ੀ ਬੋਲੀ, "ਆਪਣਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਓ"

ਪਾਸ਼ੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗੇ, ਸਦੀ ਅਤੇ ਨਿਕੋ ਹੱਥ ਹਿਲਾ-ਹਿਲਾ ਕੇ ਬਲਰਾਜ ਨੂੰ 'ਬਾਇ' ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਥੇ ਨਾ ਤਾਂ ਬਲਰਾਜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਥੱਕੀ ਥੱਕੀ' ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਾਸ਼ੀ ਦੀ 'ਅੰਸਰਿੰਗ ਮਸ਼ੀਨ' ਵਰਗੀ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਇਹ ਤਾਂ 'ਸਮੁੰਦਰ 'ਚ ਗੁਆਚੇ ਮਲਾਹ' ਲਈ ਆਸ ਦੀ ਕਿਰਨ ਵਰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਬਲਰਾਜ ਤੇ ਪਾਸ਼ੀ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਇਸ ਕਥਨ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਗੁਆਚੇ ਹੋਂਦ' ਜੇਕਰ ਲੱਭ ਨਹੀਂ ਪਈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ 'ਝਲਕ' ਜ਼ਰੂਰ ਦਿਸ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਲਰਾਜ ਦੇ ਕਥਨ "ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬੜਾ ਮਿੱਸ ਕਰਾਂਗਾ" ਵਿਚ ਪਾਸ਼ੀ ਦੀ ਪਰਛਾਈ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਪਾਸ਼ੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਸਵੀ ਅਤੇ ਨਿੱਕੇ ਦੇ' ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾ-ਹਿਲਾ ਹੋ ਰਹੀ 'ਬਾਇ' ਵਿਚ ਪਾਸ਼ੀ ਦੀ 'ਬਾਇ' ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੁੰਦਰ 'ਚ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਮਲਾਹ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਥਾ ਵੀ।

(5)

ਅਕੱਥ ਕਥਾ : ਕਹਾਣੀ 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਦਾ ਮਕਸਦ 'ਟਾਪੂ', 'ਸਮੁੰਦਰ' ਅਤੇ 'ਗੁਆਚੇ ਮਲਾਹ' ਦੇ ਕਥਾ ਖੰਡਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਦੀ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ 'ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਮੁਆਸ਼ਰੇ' ਦੇ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਅੰਤਰ-ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਹਰ ਥਾਂ ਉਤੇ ਮਨੁੱਖ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਮੁਆਸ਼ਰੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ, ਮਨਸੂਬੇ ਅਤੇ ਤਰੀਕਾਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨੁੱਖ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਮੁਆਸ਼ਰੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਮੁਤਾਬਕ ਆਪਣੀ ਰਸਾਈ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ, ਆਮ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਲਈ ਰਵਾਇਤਾਂ, ਕਸੌਟੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਭਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਬਲਰਾਜ ਲਈ ਇਹ

ਬਾਕੀ ਪੰਨਾ 199 'ਤੇ ਦੇਖੋ

ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ : ਇੱਕ ਸੰਵਾਦ/ ਡਾ. ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ (2-3-1969)

ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਗਭਗ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਲ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ, ਮਾਨਵੀ ਹੁੰਗਾਰੇ ਅਤੇ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਉਚਾਰਣ ਹੈ। ਇਸ ਸਦੀ ਵਿਚ ਬੜੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ, ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ, ਪਰਿਵਰਤਨ, ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਾਪਰੇ। ਭਾਵ ਸਾਰੀ ਸਦੀ ਦੀ ਤੋਰ ਇਕਸਾਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ-ਸਫ਼ਰ ਵੀ ਇਕਸਾਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚਲੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਵੀ ਨਵੇਂ ਮੋੜ, ਕੱਟ ਵਾਪਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ-ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ 'ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਸਿਫ਼ਟ' ਕਹਿ ਕੇ, ਨਵੇਂ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨਾਲੋਂ ਨਵੇਂ ਲੱਛਣਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹਿੱਤ, ਕਹਾਣੀ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਕਹਾਣੀ-ਪੜਾਉ ਅਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਨਿਖੇੜੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ-ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਇਸ ਸਦੀ ਵਿਚ ਚਾਰ-ਪੜਾਵਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਕਹਾਣੀ-ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਸਹਿਮਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮਕਰਣ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਮਤਭੇਦ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ।

ਚੌਥਾ ਪੜ੍ਹਾਅ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਕੂੰਟ : ਕਹਾਣੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ

ਸਮਕਾਲੀ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ-ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਵਿਚ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਚੌਥਾ ਪੜਾਅ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਾਅ ਅਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬੜਾ ਜਟਿਲ ਸਬੰਧ ਹੈ। 'ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ, ਉਹ ਚੌਥੀ ਕੂੰਟ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਸਮੇਂ, ਹਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ 'ਵਰਜਣਾਵਾਂ'/ ਵਿਵਰਜਿਤ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੀ ਆਪਣਾ ਨਵਾਂ ਰਾਹ ਤਲਾਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਟਕਸਾਲੀ ਕਹਾਣੀ-ਆਲੋਚਨਾ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲੋਂ ਪੜਾਅ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਥਾਕਾਰ ਵੀ ਤੀਜੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਕਥਾ-ਮਾਡਲ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਚੌਥਾ ਪੜਾਅ, ਇਸ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਕਾਲ ਦੇ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ-ਉਤਰ-ਯਥਾਰਥ ਕਥਾ-ਮਾਡਲਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਉਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਦੌਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜਿਵੇਂ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਇਕਹਿਰੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਤਾ, ਸੰਕਲਪ, ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਨਕਾਰਿਆ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਾ ਆਧੁਨਿਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਅਜਿਹੇ ਵਿਵਾਦਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਜਦੋਂ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲੋਂ ਪੜ੍ਹਾਅ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ, ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਨਾਮਕਰਣ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਤੇ ਭਾਰੂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਪੜ੍ਹਾਅ ਅਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਅਤੇ ਸਥਾਪਨਾ ਹੈ :

"ਚੌਥੇ ਪੜ੍ਹਾਅ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮਾਪਦੰਡ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਾ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਹ ਰਚਨਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਵਸਤੂ-ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖਣ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਤੀਜੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਵੇਕਲੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ।" -(ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਨਾ 285)

ਡਾ. ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਉਤਰ-ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ' ਵਜੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ

ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਲੱਛਣਾਂ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਉਤਰ-ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਕਥਾ-ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਡਾ. ਗੁਰਬਚਨ ਅਤੇ ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾਲਿਆਂ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦਿਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ –

"ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ...ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਧੁਨੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।...ਕਥਾ ਅੰਸ਼ ਮੁੱਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਜੁਗਤ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਘਟਨਾ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਅਚੇਤ ਤੱਕ ਪੁੱਜਦੇ ਹਨ। ਅਚੇਤ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਤੱਕ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਣ ਲਈ ਭਾਸ਼ਕ-ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਲ ਜੱਦੋ ਜਹਿਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਵਾਇਤੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸਹੀ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਬਣਦੇ ਹਨ।"

(ਉਹੀ-ਪੰਨਾ 283)

'ਇਹ ਬਹੁ ਸੁਰ ਅਤੇ ਮੈਮੂਲਕਤਾ ਦੀ ਸੰਵਾਦੀ ਜਟਿਲ ਕਹਾਣੀ ਹੈ।"

(ਉਹੀ-284)

ਡਾ. ਧਾਲੀਵਾਲ, ਡਾ. ਗੁਰਬਚਨ ਅਤੇ ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਉਤਰ-ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਕਥਾ ਮਾਡਲ ਦੀ ਉਚਿਤਤਾ ਸਿੱਧ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਇਸ ਪੜਾਅ ਅਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਨਿਵੇਕਲਾਪਣ ਅਤੇ ਗੌਰਵ ਉਸ ਮਾਡਲ ਕਰਕੇ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਚਨਮੂਲਕ, ਅਵਚੇਤਨ ਮੂਲਕ, ਪ੍ਰਤੀਧੁਨੀਤਮਕ, ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਕਰਕੇ ਕਾਮੁਕਤਾ, ਦਲਿਤ, ਕਿਸਾਨੀ ਆਦਿ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਬਿੰਦੂ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਫੋਕਸ ਵਿਚ ਸਹਿਧੁਨੀਆਂ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਲੱਛਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਹੀ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਨਾ ਕਿ ਉਮਰ ਜਾਂ ਕਾਲ ਮੁਤਾਬਕ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸਮੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਕਹਾਣੀਕਾਰ। ਭਾਵ ਕਾਲ ਦੇ ਚੌਥੇ ਪੜ੍ਹਾਅ ਵਿਚਲਾ ਹਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸ ਕਾਲ ਦੀ ਯੁੱਗ-ਸੰਵੇਦਨਾ/ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪਾਕਾਰਕ ਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਸਿਰਜਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਤੀਜੇ ਪੜ੍ਹਾਅ ਦੇ ਕਥਾ-ਮਾਡਲ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਨੂੰ ਸਿਫ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਪੜਾਅ ਬਾਰੇ ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਵਿਧੀ ਉਪਰੰਤ ਜਦੋਂ ਧਾਲੀਵਾਲ ਕਹਾਣੀ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਪੜਾਅ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਕਸਵੱਟੀ ਨਾਲੋਂ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਤਾਰੀਖਾਂ/ਸਾਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਕਥਾ-ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਯੋਗਦਾਨ ਵਿਚ ਹਰ ਤਿਲਫੁਲ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਾਹਿਤ-ਇਤਿਹਾਸ ਬਲਕਿ ਇਸ ਪੜ੍ਹਾਅ ਵਿਚ ਸਥਾਨ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੰਭੀਰ ਅਧਿਐਨ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਐਂਟਰੀ ਵੇਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਕੋਸ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਪਛਾਣ-ਚਿੰਨਾਂ ਵੇਲੇ ਮੁੜ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵੱਲ ਵੱਧਦਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੇਪਰ 'ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ' ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਚੌਥੇ ਪੜ੍ਹਾਅ ਨੂੰ 'ਬਹੁ-ਸੁਰ ਅਤੇ ਮੈਮੂਲਕਤਾ ਦੀ ਸੰਵਾਦੀ ਜਟਿਲ ਕਹਾਣੀ' ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੜ੍ਹਾਅ ਅਤੇ ਨਾਮਕਰਣ, ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ, ਰੂਸੀ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੇ ਡਿੱਗਣ, ਇਨਕਲਾਬੀ ਬਦਲਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ, ਮੁਕਤੀ, ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੁਆਲਾਂ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਤੇ ਸੰਦਰਭ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲੇ ਬਲਕਿ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਹੋਂਦ-ਵਿਧੀ, ਪ੍ਰਕਾਰਜਤਾ, ਸੰਚਾਰ ਵੀ ਨਵੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਅੱਗੇ ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਜੂਝਣ ਵਿਚ 'ਇਸ ਪੜ੍ਹਾਅ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਲੱਛਣਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਾਰੀ

ਕਹਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜੀ ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਕਹਾਣੀ ਮੂਲੋਂ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਚਿਰ-ਸਦੀਵੀ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਛੱਡ ਸਕੇਗੀ' ਬਾਰੇ ਕਹਿਣਾ ਬਹੁਤਾ ਵਾਜਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਦਲਦੇ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਅਵਚੇਤਨੀ-ਚੇਤਨੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਜਿਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿਧਾ ਦੇ ਰੂਪਕਾਰ ਨੂੰ ਢਾਲਿਆ ਅਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪੜਾਅ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਨੁਸਖਿਆਂ', 'ਸੂਤਰਾਂ' ਅਤੇ 'ਸਪਾਟ-ਬਿਆਨ' ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਉਭਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਉਭਾਰ ਨੂੰ ਉਲੀਕਣ ਵਾਲੇ "ਇਸ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਜਿੰਦਰ, ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ, ਦੇਸਰਾਜ ਕਾਲੀ, ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸੁਖਜੀਤ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਆਦਿ ਹਨ।" ਇੰਜ ਇਸ ਪੜਾਅ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਮੁੱਢਲੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਪਰ ਚਿਰਸਥਾਈ ਅਤੇ ਯਾਦਯੋਗ ਲਿਖਤਾਂ ਬਾਰੇ ਪੈਗੰਬਰੀ ਬੋਲਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਹੈ। ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ ਹੈ, ਮੁਲਾਂਕਣੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਚੇ। ਜਦੋਂ ਆਧਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਚੇ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਧਿਐਨ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਮੁਲਾਂਕਣ ਨਹੀਂ। ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਚਿਰਸਥਾਈ ਅਤੇ ਯਾਦਯੋਗਤਾ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਭੂਮਿਕਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤਲਾਸ਼ਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦਾ ਬੀਤਣਾ ਵੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਆਲੋਚਨਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਪੈਗੰਬਰੀ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਚਰਚਿਤ ਹੋਏ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਬਣਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਪਛਾਣ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਆਲੋਚਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਾਣੀਪਾਠਾਂ, ਕਥਾ-ਪੈਟਰਨ, ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ/ਸੰਦਰਭਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਨਾਲੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਅਤੇ ਉਤਰ-ਸੰਰਚਨਾਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਤਰਕ, ਸੂਤਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਹਾਣੀ-ਪਾਠਾਂ ਉਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਬਿਰਤੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਪਛਾਣ-ਚਿੰਨ੍ਹ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਭਾਬੀ ਮੈਨਾ, ਪੇਮੀ ਦੇ ਨਿਆਣੇ, ਰਾਸਲੀਲਾ, ਖੱਬਲ, ਕੋਈ ਇਕ ਸਵਾਰ, ਭੱਜੀਆਂ ਬਾਹੀਂ ਅਤੇ ਡੈਡਲਾਈਨ ਵਰਗੀ ਪਾਠਕ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਵਸਣ ਵਰਗੀ ਸਦੀਵਤਾ ਬਾਰੇ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀਤੇ ਬਾਰੇ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਕਰਨਾ ਸੌਖਾ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਮੁੱਕ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਸਮਾਂ ਖੁਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਲਈ ਜੇਕਰ ਲਿਖਾਰੀ ਕੋਸ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ, ਮਸਲਾ ਹੋਰ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯੋਗਦਾਨ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕਤਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਸਲਾ ਹੋਰ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ, ਆਲੋਚਨਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸੁਹਜ ਦਾ ਆਪਸੀ ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਸਮਤੋਲ ਹੀ ਸਹੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੇਕਰ ਇਕ ਵੀ ਕੰਨੀ ਖਿਸਕ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਖੁੰਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਹਿਤ-ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਜੇ ਵੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਆਲੋਚਨਾ ਵਿਚ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਸਾਹਿਤਕ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਵਜੂਦ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਕੱਚ-ਸੱਚ, ਮਾਅਰਕੇ, ਨਵੇਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਮਾਨਯ ਸੂਤਰਾਂ/ਸੋਚਾਂ ਉਤੇ ਨਿਰਣੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਅਜਿਹੀ ਘਾਟ ਦੇ ਰੜਕਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਵੀਂਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਠਗਤ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਰੁਝਾਨ ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ-ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ : ਕਥਾ ਪ੍ਰਵਚਨ (2003), ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ : ਪਾਠਗਤ ਅਧਿਐਨ (2005) ਵਿਚ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਆਲੋਚਨਾ ਵਿਚ

ਇਹ ਗੱਲ ਪਰਪੱਕ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ-ਇਕ ਕਹਾਣੀ-ਪਾਠ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸੂਤਰਿਕ ਨੇਮਾਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾਵੇ। ਕਹਾਣੀ-ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਕੱਚ-ਸੱਚ ਦਾ ਪਤਾ ਵਧੇਰੇ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਿਚੋਂ 'ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪਾਠਗਤ-ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ' (ਸੰਪ-ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ), ਡਾ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ ਅਤੇ ਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੇ 'ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕਪਾਲ' ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਲੋੜ ਅਤੇ ਟਰੈਂਡ ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ 'ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਜਜ਼ੀਰਾ' ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਡਾ. ਰਵਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਨੇ 'ਰਚਨਾ-ਵਿਰਚਨਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ' ਵਿਚ ਅੰਤਰਾ, ਨਸਲਘਾਤ, ਕਰਾਂਤੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਅਤੇ ਮੱਕੜੀਆਂ ਦਾ ਪਾਠਗਤ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਅਧਿਐਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਪੈਗੰਬਰੀ ਬੋਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖਤ ਦਾ ਪਾਠਮੂਲਕ ਅਧਿਐਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਦੂਜਾ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਕਹਾਣੀ-ਵਿਧਾ ਦੇ ਰੂਪਾਕਾਰ ਦੇ ਸਾਮਾਨਯ ਲੱਛਣ ਨਵੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕਾਰਗਰ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਰੂਪਾਕਾਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਸਗੋਂ ਇਕ ਹੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਆਪਣੇ ਗਲਪ ਵਿਚ ਰੂਪਾਕਾਰ ਨੂੰ ਨਵਿਆਉਂਦਾ, ਵਖਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪਾਠਮੂਲਕ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਮਾਨਯ ਸੂਤਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪਛਾਣ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕੜਾਹੇ ਦੇ ਇਕ ਚੌਲ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਬਾਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਏਕਾਧਿਕਾਰੀ ਬਿਰਤੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅੱਜ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਬਦਲਦੇ ਅਧਿਐਨ ਪਰਿਪੇਖਾਂ ਵਿਚ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ, ਰਚਨਾਵੀ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਸਮੀਖਿਅਕ ਕਾਰਜ ਨਾਲੋਂ ਥੀਊਰੀ ਦਾ ਪੈਕੇਜ ਹੀ ਲੈਣ ਵਰਗਾ ਅਮਲ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸੁਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਕੋਈ ਵੀ ਜਨਰਲ ਰਾਏ, ਧਾਰਨਾ ਬਣਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ ? ਕੀ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਹੀ 'ਸਮੁੱਚਤਾ' ਨਾਲੋਂ ਟੁਕੜਿਆਂ ਦਾ ਯੁੱਗ ਹੈ ? ਕੀ ਸਾਮਾਨਯ ਗ੍ਰਾਮਰ/ਨੇਮ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਉਚਾਰ ਹੀ ਮੁੱਲਵਾਨ ਹਨ ? ਕੀ ਰੂਪਾਕਾਰਕ-ਰੀਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਲਾ-ਕੌਸ਼ਲਤਾਵਾਂ ਹੀ ਨਿਆਂ ਭਰਪੂਰ ਹਨ ? ਸਮੁੱਚੇ ਨਾਵਲ-ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹੀ ਅਹਿਮ ਹਨ ? ਕੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿੱਟੇ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹਨ ? ਕੀ ਸਿੱਟੇ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਯਥਾਰਥ, ਵਸਤੂ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲੋਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾਈ ਖੇਡ ਹੀ ਹਨ ? ਹੱਡਮਾਸ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲੋਂ ਤਕਨੀਕ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਰਥ ਖੋਜਣ ਤੇ ਲੱਛਣ ਦੇ ਯਤਨ ਹੀ ਸੱਚ ਹੈ। ਕੀ ਸਿੱਟਿਆਂ ਅਤੇ ਸੱਚ ਵਿਚਲੇ ਆਪਸੀ ਫਾਸਲਿਆਂ, ਵਿੱਥਾਂ ਦਾ ਸੰਵਾਦ ਹੀ ਸੱਚ ਹੈ ? ਪਰ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕੌਣ, ਕਿਸ ਨੂੰ, ਕਿੱਥੇ, ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਸੰਬੋਧਨ ਹੈ।

ਚੌਥੀ ਕੂੰਟ/ਪੀੜ੍ਹੀ

ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਅਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਮਸਲੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਕੂੰਟ ਦਾ ਸੁਆਲ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਚਿਤ ਚੌਥੀ ਕੂੰਟ (1996), ਮੁਹੱਬਤਾਂ (2002), ਗੰਢਾਂ (2003) ਅਤੇ ਜੁਗਲਬੰਦੀਆਂ (2004) ਦੀਆਂ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਉਸਨੇ ਚੰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ ਵੇਲੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਵਿਚ ਇਹ ਸੁਆਲ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਵੀਹ ਕੁ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਚਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਬਦਲਦੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਮਝਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।" ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮੁਤਾਬਕ ਚਿਰ-ਸਥਾਈ ਅਤੇ ਯਾਦਯੋਗ ਅਮਿੱਟ-ਛਾਪ ਉਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹੀ ਛੱਡ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਨਰ-ਨਾਰੀ ਸਬੰਧਾਂ, ਕਾਮ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ

ਮਨ ਦੀਆਂ ਮਨੋਗੰਢਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਇਸ ਆਧਾਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਲਈ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਹਿੰਦੂ ਮਿਥਿਹਾਸ, ਇਤਿਹਾਸ, ਸਾਹਿਤ, ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ਵਜੋਂ ਇਸ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ, "ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੇ, ਜੋ ਇਸਤਰੀ ਮਨ 'ਚ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪਤੀ ਦੀ ਵੇਗਮਈ ਇੱਛਿਆ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਦੀ ਵੇਗਮਈ ਅਮੁੱਕ ਲਾਲਸਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਏ, ਇਹ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਟਿਕਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ। ਇਹ ਰਹੱਸ ਨਾ ਨਰ ਨੂੰ ਚੈਨ ਨਾਲ ਬਹਿਣ ਦੇਂਦਾ ਏ ਤੇ ਨਾ ਈ ਨਾਰੀ ਨੂੰ (ਜੁਗਲਬੰਦੀਆਂ-ਪੰਨਾ 8) ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੋ ਲਿੰਗਕ ਆਕ੍ਰਸ਼ਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 'ਤੀਜਾ ਲਿੰਗ' (ਸਮਲਿੰਗਕਤਾ) ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਸਦੀਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਕਾਮ-ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਹੀ ਉਹ ਸਦੀਵੀ ਆਧਾਰ ਨੇ ਜਿਹਨਾਂ ਕਰਕੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਯਾਦਯੋਗ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਦੀਵੀ ਤੱਤ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਅਤੇ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਚੌਥੀ ਕੂੰਟ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਹੈ ਕਿ,

"ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਹੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਸਾਕਸ਼ੀ ਭਾਵ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਚਿਤਰਿਆ ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪਾਤਰ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਤਰਫ਼ਦਾਰੀ ਜਾਂ ਧਿਰ ਬਨਣ ਦੀ ਸੋਚ ਨਾ ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਦਿਸਦਾ ਸੰਸਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਪਤਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਓਹਲੇ 'ਚ ਲੁਕਿਆ ਸੰਸਾਰ ਵੀ ਸਮਝ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।"

(ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਜੁਗਲਬੰਦੀਆਂ : ਪੰਨਾ 7-8)

ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਪੜ੍ਹਤ ਅਤੇ ਸੋਚ, ਟਕਸਾਲੀ ਕਹਾਣੀ-ਆਲੋਚਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕਹਿਰੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਸੁਰਾ ਪਛਾਣ-ਚਿੰਨ੍ਹ (ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦਾ ਸਾਕਸ਼ੀ ਭਾਵ) ਨਾਲ ਮੇਲ, ਅਮਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਚਨ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਹੀ ਸੋਝੀ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਸਤਹੀ-ਬਾਹਰੀ (ਚੇਤਨ-ਬਿਰਤਾਂਤ) ਨਾਲੋਂ ਡੂੰਘੇ ਉਤਰ-ਯਥਾਰਥ (ਅਵਚੇਤਨ) ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਨਾਂ-ਥਾਂ ਬਦਲਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਦੀਵੀ ਤੱਤ ਦੇ ਰਹਿਣ ਪਿੱਛੇ, ਅਚੇਤ ਹੀ ਰੂਸੀ-ਰੂਪਵਾਦ ਅਤੇ ਸੰਰਚਨਾਵਾਦ ਵਾਲੀ ਸੋਝੀ ਹੀ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਬਦਲ ਸੰਰਚਨਾ, ਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਰਜ, ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਦੀ ਦੇਣ ਹਨ। ਮੌਲਿਕ ਵਰਗਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਪਹਿਲੇ ਲਿਖੇ ਨੂੰ ਹੀ ਲੇਖਕ ਦਾ ਲਿਖਣਾ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੀ ਅਵਚੇਤਨ ਕਾਮ-ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਫਰਾਇਡੀਅਨ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੀ ਇਹ ਸੀਮਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੀਮਾ ਇਕ ਵੱਡੀ 'ਵਰਜਨਾ' ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਸ 'ਵਰਜਨਾ' ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਲਈ ਚੌਥੀ ਕੂੰਟ ਵਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਚੌਥੀ ਕੂੰਟ ਹਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਰਹੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮੁਤਾਬਕ ਜਿਹੜੇ ਨਵੇਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਵਰਜਨਾਵਾਂ ਤੋੜੀਆਂ:

"ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜਿੰਦਰ, ਦੇਸਰਾਜ ਕਾਲੀ, ਭਗਵੰਤ ਰਸੂਲਪੁਰੀ, ਜਗਰੂਪ ਦਾਤੇਵਾਸ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਏਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਮੁਖਬੰਦ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ ਗਲਤ ਰਾਹੇ ਪੈ ਕੇ 'ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ' ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਜੋਂ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਜਦਕਿ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੀ। ਜੀਹਦੇ ਵਿਚ ਉਪਰਲੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੁਖਜੀਤ, ਬਲਵਿੰਦਰ ਗਰੇਵਾਲ, ਤਲਵਿੰਦਰ, ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ, ਬਲਜਿੰਦਰ ਨਸਰਾਲੀ, ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ, ਗੁਰਮੀਤ ਕੜਿਆਲਵੀ, ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਰਾਣਾ, ਨਿਰਮਲ ਜਸਵਾਲ, ਜਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਾਂਸ, ਕੇਸਰਾ ਰਾਮ ਵਗੈਰਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ।...ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਰਜੀਤ

ਅਟਵਾਲ, ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ, ਪ੍ਰਵੇਜ਼ ਸੰਧੂ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ ਆਦਿ ਉਘੜਵੇਂ ਰੂਪ 'ਚ ਨਿੱਤਰੇ।"

(ਜੁਗਲਬੰਦੀਆਂ-ਪੰਨਾ 16)

ਆਲੋਚਨਾਤਮਿਕ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲੋਂ ਚੌਥਾ ਪੜ੍ਹਾਅ ਫੋਕਸ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਪੜ੍ਹਾਅ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਕਾਲ-ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਹੋਣ ਨਾਲੋਂ ਇਸ ਦੌਰ ਦੀ ਯੁੱਗ ਸੰਵੇਦਨਾ, ਸੰਦਰਭਾਂ/ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀ ਨਿਆਰੀ 'ਜਟਿਲ ਸੰਵਾਦੀ ਕਹਾਣੀ' ਅਤੇ 'ਉਤਰ-ਯਥਾਰਥਕ' ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਕੇ ਅਵਚੇਤਨੀ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਢਾਲਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬਣਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਉਹ ਚੌਥੀ ਕੂੰਟ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਰਜਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ 'ਕਾਮ-ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ' ਦੀਆਂ ਵਰਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਕਰਕੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਯਥਾਰਥਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਦੀਵੀ ਅਬਦਲ ਕਾਮ-ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾਕਾਰੀ ਦਾ ਹੀ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਰਚਣ ਵਾਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਵਰਜਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਵਾਲੇ ਚੌਥੀ ਕੂੰਟ/ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਖਜੀਤ , ਬਲਵਿੰਦਰ ਗਰੇਵਾਲ, ਪ੍ਰਵੇਜ਼ ਸੰਧੂ, ਨਿਰਮਲ ਜਸਵਾਲ, ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਆਦਿ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਬਦਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਇਹ ਵੀ ਆਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ, "ਕਈ ਨਵੇਂ ਲੇਖਕ ਰੀਸੋ ਰੀਸ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸੀ" (ਜੁਗਲਬੰਦੀਆਂ, ਪੰਨਾ 16) ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ।

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਅਵਚੇਤਨੀ ਕਾਮੁਕ-ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਅਤੇ ਗਹਿਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸੱਚ ਅਤੇ ਇਕੋ ਇਕ ਸਿਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਬੰਦਾ-ਔਰਤ ਹਨ, ਅਮੀਰੀ-ਗਰੀਬੀ, ਨਾਇਨਸਾਫੀ-ਨਾਬਰਾਬਰੀ, ਜੰਗਾਂ-ਯੁਧਾਂ-ਅਮਨ, ਵਿਗਿਆਨ-ਟੈਕਨੋਲੌਜੀ ਦੀਆਂ ਉਸਾਰੂ ਅਤੇ ਨਿਘਾਰਮਈ ਕਾਰਜਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ, ਪਛਾਣ, ਮਨੁੱਖਤਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜੀ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਥੀਮਜ਼ ਦੀ ਵੀ ਸਦੀਵਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੰਦਾ-ਔਰਤ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦਾ ਯੁੱਗ ਹੀ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਹਰ ਯੁੱਗ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਅਤੇ ਯੁੱਧਨੀਤੀ ਹੈ। ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੇ ਯੁੱਗਾ ਦਾ ਮਹਾਂਭਾਰਤ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਯੁੱਗਾਂ ਦਾ ਰਜਵਾੜਾਸ਼ਾਹੀ ਮਹਾਂਭਾਰਤ, ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਅਤੇ ਨਵ-ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਮੌਤ, ਬੰਦੇ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਕਥਾ-ਸੰਦਰਭ ਅਤੇ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਨਿਰੰਤਰ ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਬਦਲਦੇ ਯਥਾਰਥਕ ਸੱਚ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ-ਮਰਨ ਦੀਆਂ ਸਥਾਈ ਗੋਟੀਆਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਰਜ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਮਿਥਿਹਾਸ, ਇਤਿਹਾਸ, ਗਿਆਨ, ਅਨੁਭਵ, ਲੋਕਧਾਰਾ ਕਿਵੇਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ, ਉਸ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਕਾਮ-ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਧਰਮ, ਅਰਥ, ਇਤਿਹਾਸ, ਰਾਜਨੀਤੀ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਪਛਾਣ ਵੀ ਉਨੀ ਹੀ ਮੁੱਲਵਾਨ ਹੈ। ਮੁੱਲ ਦੀਆਂ ਕਸਵੱਟੀਆਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵਨ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੈ, ਗਿਆਨ-ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਸੀਮਾ ਹੈ ਜੋ ਨਵਿਆਉਣ ਦੇ ਰਾਹੇ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪੜ੍ਹਾਅ ਦਾ ਇਹ ਗਿਆਨ-ਅਨੁਭਵ ਚਿੰਤਨ-ਕਰਮ, ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ

ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੋ ਕੇ 'ਮਾਨਸ-ਵਿਗਿਆਨ' ਅਤੇ 'ਅਵਚੇਤਨੀ ਖਜ਼ਾਨਾ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ-ਮੌਤ ਦੇ ਕਲਾਸਿਜ਼ਮ, ਰੋਮਾਂਸਿਜ਼ਮ ਨਾਲੋਂ ਉਸਦੇ ਧਰਤੀ ਸਾਪੇਖ ਗਿਆਨ-ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ-ਮੌਤ ਦਾ ਦਰਿਆ ਕਿਹੜੀ ਧਰਤੀ, ਕਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ, ਕਿਹੜੇ ਧਾਰਮਿਕ-ਪੰਡਤਾਂ, ਹਕੂਮਤਾਂ, ਰੇਸ਼ੀਅਲ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਉਚਤਾ ਦੇ ਨਾਂ ਉਤੇ ਕਦੋਂ, ਕਿੱਥੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਬ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿਹੜੇ ਵਹਿਣ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਦਰਿਆ ਵਹਿਣ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਦਰਿਆ ਵੀ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ, ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਬਦਲਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਧਿਆਨ 'ਚ ਰੱਖਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਕਲਾਸਿਜ਼ਮ ਦੇ ਦੌਰ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਬੇਅਰਥ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ

ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ, ਕੇਵਲ ਕਾਮੁਕ-ਵਰਜਨਾ ਨੂੰ ਤੋੜਨ-ਬਿਰਤਾਂਰਤਨ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ, ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਤਾਂ 'ਕੂੰਟ' ਹੀ ਆਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬਣਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ-ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਕਾਮ-ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਥਾ-ਸੰਦਰਭਾਂ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਯੁੱਗ-ਪੀੜ ਦਾ ਉਪਰੋਕਤ ਮੋਹ ਸੰਵਾਦ ਸਿਰਜਣ ਕਰਕੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ 'ਵਰਜਨਾਵਾਂ' ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਉਵੇਂ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲਈ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਦੋਂ ਵਰਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ-ਇਤਿਹਾਸਕ ਤਨਾਉ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਸਮਾਂਤਰ ਕਾਮ-ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਤੇ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਰੌਂਹਸਾਂ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਲੋੜਾਂ, ਸੱਧਰਾਂ ਸਨ, ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕੀ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਲੋੜਾਂ ਸਨ, ਇਹ ਇਸ ਕਥਾ ਵਿਚੋਂ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਜਣਾ-ਸਮੀਖਿਆ ਵਿਚ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ-ਕਲਾਕਾਰ ਦਾ ਮੰਤਵ ਕਲਾਤਮਕ ਰਹੱਸ ਦੀ ਕਲਾਕਾਰੀ ਹੀ ਸੁਹਜ ਹੈ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ? ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਕਹਾਣੀਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਕਲਾਕਾਰੀ ਦੇ 'ਅਰਧਨਾਰੀਸੂਰੀਅਤ' ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰ ਕੇ 'ਸੰਗਚਾਰਿਤਾ' ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਰਾਹੀਂ ਆਖਦਾ ਹੈ :

"ਉਸਦੀ ਮੂਲ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਕਾਮ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਬਿੰਬ ਨਹੀਂ ਉਘੜਦਾ।" ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਭਿੰਨ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ।...ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅਤੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਸੰਗਚਾਰਿਤਾ (gregariousness) ਦੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।......ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਗਚਾਰਿਤਾ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਮੂਹਿਕ ਜਾਂ ਸ਼੍ਰੈਣਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੀ ਕੋਈ ਝਲਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।".... (ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕਪਾਲ ਪੰਨਾ 242-3)

ਡਾ. ਰਾਹੀ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਯਾਦਯੋਗ ਅਤੇ ਅਮਿੱਟ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਸੰਗਚਾਰਿਤਾ ਭਾਵ ਧਿਰਾਂ ਬਣਨ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ 'ਮਾਨਸ ਵਿਗਿਆਨ' ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਜਿਵੇਂ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ, ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤਨਾਉ ਵਿਚ ਫੈਲ ਕੇ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਦੀਵਤਾ ਲਈ ਕਲਾਸਿਜ਼ਮ, ਰੁਮਾਂਟਿਸਿਜਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

"ਸਾਹਿਤ ਨਾ ਤੇ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਕਥਿਤ ਉਦਾਤ-ਭਾਵਨਾ ਕਰਕੇ ਜਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਰੋਗੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਾਲ ਉਲਝੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਖੁਦ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਉਦਾਤ ਭਾਵੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਦਾਤ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ, ਉਹ ਬੀਤੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਮਾਨਸ-ਵਿਗਿਆਨ ਉਤੇ ਝਰੋਖਾ

ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।" (ਉਹੀ ਪੰਨਾ – 246)

ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ 'ਕੋਈ ਇਕ ਸਵਾਰ', 'ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਨੈ' ਯਾਦਯੋਗ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਮੂਨ ਦੀ ਅੱਖ' ਦੀ ਕਹਾਣੀ-'ਮੂਨ ਦੀ ਅੱਖ' ਇਸ 'ਸੰਗਚਾਰਿਤਾ' ਦੀ ਔਖੇ ਵੇਲੇ ਧਿਰ ਬਣਦੀ ਵਿਚਲੀ ਅਣਹੋਂਦ ਭੋਗਦੀ ਔਰਤ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ।

ਨਵੇਂ ਪੋਚ, ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਜਿਹੀ ਸੰਗਚਾਰਿਤਾ ਦੀ ਰੁਚੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਦਲਦੇ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਧੁਨੀਆਂ ਸਿਰਜਣ ਕਰਕੇ ਵਧੇਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਜਿੰਦਰ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਵਿਚ ਜਿੰਦਰ ਦਾ ਨਾਮ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਲਦੇਵ ਧਾਲੀਵਾਲ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਦਰਜ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਜਨਮਮਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਲਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਐਂਟਰੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਕਤਲ' ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ ਹੈ। (ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ : ਪੰਨਾ 291)

'ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ 'ਜਿੰਦਰ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਖਲੋਤਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ' ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਨ 'ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਕਦੇ' ਨੂੰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਹਰ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹਦੇ ਵੱਖਰੇ ਪਹਿਲੂ ਲੱਭੇ। ਉਹਦੀ ਹਰੇਕ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਬਦਲਦੀ ਰਹੀ।...ਇਕ ਦਿਨ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹਾਂਸ ਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ, "ਇਹ ਜਿੰਦਰ ਕੌਣ ਐ, ਜੀਹਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਕਤਲ' ਛਪੀ ਐ ?" ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਹੀ ਏ, ਜਿਹੜਾ ਏਨੀ ਵਾਰ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲ ਚੁੱਕਾ ਏ। ਫੇਰ ਜਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਮੈਂ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਕਾਲੀ ਧੁੱਪ', 'ਬੱਸ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਸੌਂ ਜਾਈਂ', 'ਮਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਰੋਕਿਆ', 'ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ', ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਬਣ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਖਲੋਤਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਆਇਆ।" (ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ : ਪੰਨਾ 7)

'ਕਤਲ' ਬਾਪੂ, ਬੀਬੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਬਾਪੂ ਮਰਨ ਕਿਨਾਰੇ ਮੰਜੀ ਤੇ ਪਿਆ ਹੈ, ਬੀਬੀ ਪਤਨੀ ਫਰਜ਼ਾਂ-ਕਾਜਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਕ ਰਾਤ ਪੁੱਤ ਵੀ ਮਰਨ ਕਿਨਾਰੇ ਬਾਪੂ ਕੋਲ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਪਿਉ-ਪੁੱਤ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਅਣਬਣ (ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਟਿੱਚ ਸਮਝਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਪੂ ਮਨਮਤਾ ਸੀ। ਬਨਦੀ ਬੀਬੀ ਅਤੇ ਬਾਪੂ ਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਬੀਬੀ ਪੂਰੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਅਜੀਬ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਅਜੀਬ ਉਸ ਰਾਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲੀ ਹੈ। ਕਾਲਜ ਜਾਂਦਿਆਂ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਮਝ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਅਣਬਣ, ਆਪਸੀ ਨਫ਼ਰਤ ਦੇ ਕਥਾ-ਵੇਰਵੇ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਉਸਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਬੇਬੇ-ਬਾਪੂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ 'ਬੰਤੀ ਝਿਊਰੀ' ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਰਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਲੁਕਵੀਂ ਨਫ਼ਰਤ ਵਾਲਾ ਵੀ ਹੈ। ਬਾਪੂ ਭਲਾ ਬੰਦਾ, ਕਾਮਾ ਬੰਦਾ, ਅਸੂਲੀ ਬੰਦਾ, ਮਨਮਤੀਆ ਬੰਦਾ, ਦਰਵੇਸ਼ ਬੰਦਾ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਪੂਰੀ ਦਾਨੀ, ਸਿਆਣੀ, ਮਰਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲਦੀ ਅਤੇ ਫਰਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪੂਰੀ ਘਰੇਲੂ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਔਰਤ ਹੈ। ਬਾਪੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਠੀਕ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ। ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਬੰਤੀ ਝਿਉਰੀ ਇਕ ਫਾਸਲਾ, ਕੁੜੱਤਣ, ਘੁੰਡੀ ਬਣ ਕੇ ਪਸਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ –

"ਦੱਸ ਤੈਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਨ੍ਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ?" ਬਾਪੂ ਚੀਕ ਪਿਆ।

"ਤੇਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਚੱਟਣਾ।"

"ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਆਹ ਨ੍ਹੀਂ ਹੋਣਾ।"

"ਫੇਰ ਸੌਂ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਜਾਇਆ ਕਰ।"
ਫੇਰ ਬੀਬੀ ਬਾਪੂ ਦੀ ਬੈਠਕ 'ਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਵੜੀ।
ਫੇਰ ਬਾਪੂ ਲਈ ਘਰ ਦਾ ਅਰਥ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੀ ਬੈਠਕ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ।

(ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ : ਪੰਨਾ 12)

ਬੀਬੀ-ਬਾਪੂ ਦੀ ਅਣਬਣ ਤਾਂ 'ਤੀਜੀ ਧਿਰ' ਕਾਰਨ ਹੈ ਪਰ ਪਿਉ-ਪੁੱਤ ਵਿਚ ਅਣਬਣ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਬਾਰੇ ਵੀ ਬੜੇ ਵੇਰਵੇ ਹਨ ਪਰ ਵੱਡਾ ਮਾਨਸਿਕ ਵੇਰਵਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਟੁੱਟੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ, ਤਿੜਕੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਮਾਂ ਦੀ ਹੀ ਧਿਰ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਇਹ ਧਿਰ (ਮਾਂ-ਪੁੱਤ) 'ਸੰਗਚਾਰਿਤਾ' ਹੀ ਦੁੱਖੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਬਾਪੂ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ –

ਜਨਾਨੀਆਂ ਸਮਝਦੀਆਂ ਬਈ ਜਦੋਂ ਪੁੱਤ ਬਰੋਬਰ ਦੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਆ, ਕਿਉਂਜੁ ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਦੀਆਂ ਬਈ ਪੁੱਤ ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਬੋਲੂਗਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਬੋਲੂਗਾ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਪੁੱਤ ਸ਼ਰੀਕ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਮੈਂ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਨੂੰ..ਤੇ ਵੀ ਨ੍ਹੀਂ ਮਾਰਦਾ।

(ਉਹੀ ਪੰਨਾ 15)

ਮਾਂ-ਬਾਪ ਅਤੇ ਪੁੱਤ ਅੰਦਰ ਪਸਰੀ ਇਸ ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਕੁੜੱਤਣ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੈ ਜਦੋਂ ਬੇਵੱਸ ਮਰਨ ਕਿਨਾਰੇ ਪਏ ਪਿਉ ਨੂੰ ਗਲੇ, ਨੱਕ ਕੋਲੋਂ ਨੱਪਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਪੁੱਤ, ਕਮਰੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਰੁੱਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਡਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਂ ਕਿਤੇ ਸਕੀਮ ਨਾ ਬਦਲ ਲਵੇ। ਪੁੱਤ ਦੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਧਿਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀਬੀ ਸਿਰਫ਼ ਜਿਊਂ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਊਣ ਲਈ। ਉਹ ਪੁਰਾਣੀ ਘੁੰਡੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਦੀ ਅਣਕਹੀ ਸਾਂਝੀ ਧਿਰ ਇਸ 'ਕਤਲ' ਦੇ ਰਾਜ਼ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਕੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਪਰ ਲੋਕਾਚਾਰੀ ਪੁੱਤ ਵੀ ਮਰਨ ਕੰਢੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਬੀਬੀ ਵੀ ਲੋਕਾਚਾਰੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਹੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਫ਼ਰਤ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨੀ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਕੇ ਭੋਲੀ-ਭਾਲੀ ਬਣੀ, "ਵੇ ਲੋਕੋ....ਮੈਂ ਪੱਟੀ ਗਈ... ਵੇ ਲੁੱਟੀ ਗਈ....ਦੀ ਲੇਰ" ਮਾਰਦੀ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਉਹਨਾਂ ਚੇਤਨੀ ਕਾਰਜਾਂ (ਪਤਨੀ-ਪਤੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤ-ਪਿਉ) ਦੇ ਸਮਾਂਤਰ ਉਹਨਾਂ ਅਵਚੇਤਨੀ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਧੁਨੀਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਤਹਿ ਹੇਠ ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰਕ-ਸਮਾਜਕ ਨਾਲੋਂ ਮਾਨਸਿਕ-ਭਾਵੁਕ ਹੱਕਾਂ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰੀਆਂ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਜਦੋਂ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜਵਾਲਾਮੁੱਖੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਵਚੇਤਨ ਨੂੰ ਵਿਸਫੋਟਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਇਹ ਥੀਮ ਨਵਾਂ ਨਵੇਕਲਾ ਨਹੀਂ, ਅਜਿਹੇ ਬੜੇ ਵੇਰਵੇ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰੇਮ ਗੋਰਖੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਓਪਰੇ ਹੱਥ' ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਜਾਂ ਪਤਨੀ-ਪਤੀ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਪਾਤਰਾਂ ਅਤੇ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਗੜੇ ਸਮਤੋਲ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਸਾਂਝ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਪਰੋਣਾ ਹੈ। ਬਾਪੂ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਧਰਮੀ-ਕਰਮੀ-ਮਨਮਤੀਆ ਅਤੇ ਕਾਮਾ ਇਨਸਾਨ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਠੀਕ ਹੈ। ਪੁੱਤ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਵਿਵਰਜਿਤ' ਕਾਰਜ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ-ਬਿੰਦੂ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਲੇ ਬਾਕੀ ਵੇਰਵੇ ਇਸ ਅੰਜ਼ਾਮ ਤੱਕ ਪੁੱਜਣ ਵਿਚ ਸਹਿਧੁਨੀਆਂ ਹਨ। ਸਹਿਧੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕਾਤਲ ਬਾਪੂ ਵੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਜਿਊਣ ਲਈ ਬੇਵੱਸ ਕੀਤਾ। ਕਹਾਣੀ ਬੜੇ ਇਕਹਿਰੀ ਸਰੂਪ ਵਾਲੀ, ਸਧਾਰਣ ਹੈ ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਅਵਚੇਤਨ ਦੀ ਗੰਢ ਦੇ ਸਮਾਜੀ ਕਾਰਨਾਂ/ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚਲੀ ਅਸਾਧਾਰਣਤਾ

ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਦਬਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਬਰਾਬਰ ਸਪੇਸ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਪੇਸ ਵਿਚ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਾਪੂ ਦੇ ਪਿਤਰਕੀ ਦਬ-ਦਬੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਿਰਚਨਾਕਾਰੀ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਉਭਰਦੀ ਸਥਿਤੀ/ਰੂਪ ਵੀ ਹੈ। ਬੇਬੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ, ਬਾਪੂ ਦਾ ਮੰਜੇ ਤੇ ਡਿੱਗਣਾ, ਨਿਰਜਿੰਦ, ਬੇਹੋਸ਼, ਮਰਨ ਕੰਢੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਾ ਇਸ ਦੇ ਹੀ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਬੇਬੇ ਜੇਕਰ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦੀ ਤਾਂ ਮਰ ਉਸ ਫੇਰ ਵੀ ਜਾਣਾ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਫੇਰ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਬਣਨੀ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਦਾ ਅਵਚੇਤਨੀ ਅਮਲ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। 'ਕਤਲ' ਵਾਂਗ 'ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ' ਵੀ ਚਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਥੀਮ ਅਤੇ ਵਿਧੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਮਾਲਕ ਜਗਦੀਸ਼, (ਲਾਲਿਆਂ) ਉਸ ਦਾ ਨੌਕਰ ਜੋਗਿੰਦਰ/ਗੋਰਖਾ ਅਤੇ ਬਾਬੂ ਜੀ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਬਾਬੂ ਜੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਅਤੇ ਗੋਰਖੇ ਉਪਰ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਾਮਾ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਕੋਈ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ। ਕਹਾਣੀ ਸੰਰਚਨਾ ਅਮੀਰੀ-ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਪਾੜੇ ਉਤੇ ਉਸਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਰਚਨਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਅਮੀਰ ਲਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਲੈਣ ਦੇ ਢੰਗ ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਹੋ ਰਹੀ ਲੁੱਟ ਬਾਰੀਕ ਵੇਰਵੇ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਗਰੀਬ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਲਾਚਾਰੀ/ਮਜ਼ਬੂਰੀ-ਭੁੱਖੀਨੰਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮਾਂਤਰ ਦੀ ਚੌਧਰ ਆਪ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਮੁਨੀਮਨੁਮਾ ਕਰਿੰਦਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਮੁਨੀਮਨੁਮਾ ਮਾਲਕ ਦੇ ਉਸ ਭਰਮ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਕਾਮੇ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਹਤਰ ਅਤੇ ਲਾਲਿਆਂ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਭਾਵੇਂ ਹਮਦਰਦੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਅਤੇ ਗੋਰਖੇ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੋਗਿੰਦਰ ਅਜਿਹਾ ਕਾਮਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਕਾਮਾ ਧਿਰ ਬਾਬੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ, "ਤੁਸੀਂ ਮਾਲਕਾਂ ਵਾਂਗੂ ਗੋਰਖੇ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਪੁੱਛਦੇ ਰਹਿਣੇ? ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲੋਂ ਕੰਮ ਘੱਟ ਨ੍ਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਫੇਰ ਕੰਮ ਵਿਚ ਉਨੀ-ਇੱਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਆ। ਆਪਣੇ ਲਾਲੇ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆ। ਕਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਦੱਸਾਂ....ਚੱਲੋ ਛੱਡੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ।" (ਪੰਨਾ-42) ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਹੀ ਵਾਕ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬਿਰਤਾਂਤਕੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਮੋੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਘੁੰਮਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਤਰ-ਬਸਤੀਵਾਦ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਨਵੇਂ ਭਾਰਤੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਨਵ-ਬਸਤੀਵਾਦੀ 'ਕਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ' ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਧੁਨੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਦਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਪਛਾਣ ਕਾਮੁਕ-ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਬੱਸ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਸੌਂ ਜਾਈਂ, ਮਾਤੇਸ੍ਰੀ, ਗਲੋਬ, ਆਤਮ-ਪੁਰਾਣ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲੋਂ 'ਕਤਲ' ਅਤੇ 'ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ' ਵਰਗੀਆਂ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਰਕੇ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਦਲਿਤ, ਮਜ਼ਦੂਰ, ਔਰਤ ਮਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਵਚੇਤਨ ਦੇ ਬਹੁ-ਰੂਪੀ ਥੀਮ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਸੰਚਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਕਾਲੀ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪੀੜਾ-ਮੋਹ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਸੰਗਚਾਰਿਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਬੋਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਧੁਨੀਾਤਮਕ ਅਤੇ ਜਟਿਲ ਨਹੀਂ ਹਨ ਬਲਕਿ ਉਹ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਰੂੜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। 'ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ' ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਅਵਚੇਤਨ ਨਿਰੋਲ ਕਾਮੁਕ-ਗੰਢਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਆਪਸੀ ਤਨਾਉ, ਟਕਰਾਓ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜੀਆਂ ਜੀਵਨ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਭੇੜ 'ਚ ਮੋਹਖੋਰੇ ਪਰੰਪਰਕ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਖੁਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਵਚੇਤਨ ਅਤੇ ਪੈਸੇ/ਸ਼ੁਹਰਤ ਦੇ ਅਤਿ ਨਿਜਪਰਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਜਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਮਾਨਵੀ-ਅਵਚੇਤਨ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ

ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣ-ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਕਥਾ-ਸੰਦਰਭਾਂ/ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਜੋਂ ਉਲੀਕ ਕੇ, ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਅਤੇ ਕਟਾਖ਼ਸ਼ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਕਸਵੀਂ, ਬੱਝਵੀ, ਸੁਚੇਤ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਬਿਰਤੀ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਾਮ, ਦਲਿਤ, ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀਆਂ ਵਰਜਣਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਫੈਸ਼ਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹਨ। ਪਰੰਪਰਕ ਅਵਚੇਤਨ ਅਤੇ ਨਵ-ਸਿਰਜਿਤ ਅਵਚੇਤਨ ਦੇ ਭੇੜ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਗੁਆਚ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ-ਅਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ, ਬੰਦੇ ਦੀ ਹੋਂਦ, ਹਸਤੀ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਰਵਟ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਵਟ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਹੋਰ ਦੋਹਰੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪਛਾਣ, ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮਾਣ, ਨਮੋਸੀਆਂ, ਬਦਖੋਈਆਂ-ਵਡਿਆਈਆਂ ਉਸਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਬੰਦੇ ਦੀਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ, ਸੋਚਾਂ, ਸੁਹਜ, ਰਿਸ਼ਤੇ ਕਿੱਧਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਧਿਰ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿਹੜੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਹੋਰ ਉਭਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾਕਾਰੀ ਬੜੇ ਸੂਖਮ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਸਹਿਤ ਸਿਰਜਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਖੂਹ ਖਾਤੇ' ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਮਾਣ-ਮੋਹ ਅਤੇ ਨਿਮੋਸ਼ੀ ਦੀ ਪਰਤ ਹੇਠ ਦੋ ਸਮਿਆਂ, (ਮਾਮਾ-ਭਾਣਜਾ) ਦੋ ਜਮਾਤਾਂ (ਅਫਸਰ-ਜੱਟ), ਦੋ ਸਮਿਆਂ (ਪਿੰਡ-ਸ਼ਹਿਰ) ਅਤੇ ਦੋ ਜਮਾਤਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਅਪਰ ਕਲਾਸ 'ਚ ਚੰਗੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਪਤਨੀ, ਸਾਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਗਰੇਵਾਲ ਮਾਯੂਸ, ਨਿਰਾਸ਼, ਉਖੜਿਆ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ, ਰੁਤਬੇ, ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਬੁਲੰਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਲਈ ਹੈ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਲਈ ਹੈ ਪਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਹੋਰ ਅਤੀਤ ਵਾਲੇ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚ ਸਪੇਸ ਨਹੀਂ ਧਿਰ ਦਾ ਗੁਆਚਣਾ ਹੈ। ਬਾਣੀਆ ਬਿਰਤੀ ਅਤੇ ਨਿਜ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਰੰਪਰਕ ਸਾਮੂਹਿਕ ਅਵਚੇਤਨ ਦੇ ਮੋਹ ਭਿੱਜੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਅਤੇ ਕੰਮ ਆਉਣ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਹ ਅਜੇ ਪਿਛੋਕੜ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਵੇਰਵਾ ਹੈ

ਮਹਿਤੇ ਦੇ 'ਚਾਲੂ ਨੁਸਖੇ' ਗਰੇਵਾਲ ਨੂੰ ਵਿੰਨਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਬਾਣੀਆ ਨੀਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਡਾਂ ਵਿਚ ਰਚੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸ਼ਾਇਦ ਅਜੇ ਗਰੇਵਾਲ ਦੇ। ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੁਝ ਉਘੜੇ-ਦੁਘੜੇ ਅਹਿਸਾਸ ਉਸਦੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਛਹਿ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ ਅਜੇ।....ਸ਼ਾਇਦ ਗਰੇਵਾਲ ਅਜੇ ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਰੱਜੇ ਸਾਊ ਲੋਕਾਂ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਏਸ-ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹੱਥਲ ਕਰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ .... (ਪੰਨਾ-21, ਖੂਹ ਖਾਤੇ)

ਮਾਮੇ ਦੇ ਪੁੱਤ ਲਾਡੀ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਮਾਮਾ ਅਫ਼ਸਰ ਭਾਣਜੇ ਕੋਲ ਮੱਦਦ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਫੈਲਦੀ ਹੋਈ ਗਰੇਵਾਲ ਦੇ ਅਤੀਤ, ਪਿੰਡ, ਮਾਮੇ ਦੀ ਮੱਦਦ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਨਿੱਘ ਅਤੇ ਭਾਣਜੇ ਦਾ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉਠ ਵੱਡਾ ਅਫ਼ਸਰ ਬਣ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚਣਾ, ਲੀਡਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ, ਅਪਰ ਕਲਾਸ, ਸਥਿਤੀ, ਘਰੋਗੀ ਸਬੰਧੀਆਂ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ, ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਵੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪਰੰਪਰਕ ਅਵਚੇਤਨ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਸਕਿਨ ਸੇਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਅਫ਼ਸਰੀ ਨੂੰ ਨਾ ਸਹੇੜਨਾ ਵੀ, ਮੱਦਦ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਮੁਸੀਬਤ ਨਹੀਂ ਖੜੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਪਰ ਅਜੇ ਇਹ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸੂਤ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਅਤੇ ਮਹਿਤੇ ਨੂੰ ਠੀਕ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਮਾਮੇ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਦੇ ਸਮਾਜੀ ਅਮਲ ਅਤੇ ਇਸ ਅਮਲ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਭੇੜ ਹੀ ਦੋ ਅਵਚੇਤਨਾਂ ਦਾ ਟਕਰਾਅ ਹੈ। ਇਸ ਟਕਰਾਅ ਵਿਚ ਖੁਰਦਾ ਪਰੰਪਰਕ ਅਵਚੇਤਨ ਆਤਮ-ਪੀੜਾ ਅਤੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬੇਵੱਸੀ ਦਾ ਮਾਨਵੀ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕਰਨ ਲਈ "ਮੈਂ....ਮੈਂ...ਲਾਡੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਲੱਭ ਸਕਨਾ ਵਾਂ ਮਾਮਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪ....ਮੈਂ ਤਾਂ...ਜੇ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਲਭੀਂ...ਮਾਮਾ।" (ਪੰਨਾ-26)

ਇੰਜ ਲੱਭਣ ਤੇ ਗੁਆਚਣ ਦੀ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਸਥਿਤੀ ਕੇਵਲ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਘਾੜਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਨਵੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ, ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਅਵਚੇਤਨ ਹੈ, ਇਸ ਮਾਨਵੀ-ਅਵਚੇਤਨ ਦੀ ਹੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇਕ ਪੀੜ ਅਤੇ ਇਸ ਪੀੜ ਦਾ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਥੀਮਿਜ਼ ਹੈ।

'ਖੂਹ ਖਾਤੇ' ਵਾਂਗ ਹੀ 'ਘਰ ਦਾ ਜੀਅ' ਘਰ ਅਤੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਕਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ 'ਲੁੱਟ' ਨੂੰ ਇਕ ਥੰਮ ਵਜੋਂ ਫੋਰਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। 'ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ' ਅਤੇ 'ਘਰ ਦਾ ਜੀਅ', ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਸ ਧਾਰਨਾ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ "ਤੀਜੇ ਪੜਾਅ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਆਧੁਨਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਇਸ ਸੂਤਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਬਾਹਰਮੁਖੀ, ਵਸਤੂਵਾਦੀ ਅਤੇ ਤਰਕਯੁਕਤ ਵਿਆਖਿਆ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਪਰ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਸ ਵਸਤੂਮੁਖੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਉਰੇ-ਪਰੇ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਵਤੀਰਿਆਂ ਅਤੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਘਟਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ (ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ : ਪੰਨਾ 303) ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ/ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਅਵਚੇਤਨ ਦੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾਮੂਲਕ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਮੂਲਕ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। 'ਘਰ ਦਾ ਜੀਅ' ਬਿਰਤਾਂਤ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ 'ਸਰਾਜ' ਦੀ ਪਾਤਰ-ਉਸਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਣ ਕਹਿਣਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਉਤਰ-ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ 'ਸਰਾਜ' ਇਕ ਨਿਮਾਣੇ, ਨਿਤਾਣੇ, ਨਿਥਾਵੇਂ ਬੰਦੇ ਦੀ ਆਤਮ-ਪੀੜ ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ, ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਲਈ ਦੂਜਿਆਂ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਆਪਣੀ ਇਕ ਧਿਰ/ਘਰ ਦੀ ਅਚੇਤ ਲੋਚਾ ਵਿਚ ਇਹ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਥਾਂ, ਕਿਸ ਘਰ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ' ਵਿਚ ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਮਝ ਹੈ ਤੇ ਉਹ 'ਬਾਬੂ ਜੀ' ਨੂੰ ਵੀ 'ਕਾਲੇ-ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ' ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਸਰਾਜ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ (ਸਰਦਾਰਨੀ ਤੇਜ਼ ਕੌਰ, ਗੇਜੋ ਉਰਫ਼ ਗੁਰਮੇਜ਼ ਕੌਰ, ਹੰਸੋ, ਗਿਆਨੋ, ਜੈਲਦਾਰ) ਨੂੰ ਅੰਤ ਤੱਕ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਸਰਾਜ ਆਪਣੇ ਸਿੱਧੜ ਪਰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਚਲਾਕ ਸੁਭਾਅ ਹੇਠ ਮਾਰ ਹੀ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਵਡਿਆਈ, ਪਤਿਆਈ ਅਤੇ ਦਬਕਾਈ ਰੂਪ ਵਿਚ ਘੁੰਮਾਈ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ, "ਨਾ ਰੰਨ ਨਾ ਕੰਨ ਸੀ ਉਸਦਾ/ਕਮਾਊ ਕਾਲੇ ਬਲਦ ਜੇਹਾ। ਬੜਾ ਕਮਾਲ ਦਾ ਮੇਲ ਸੀ ਸਰਾਜ ਤੇ ਸਿਧਰੇਪਣ ਤੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਚਾਲੂਪਣ 'ਚ ਆਖਰ ਇਹ ਕੀ ਸੀ।" (ਪੰਨਾ-130) ਇਹ ਮੇਲ ਕੋਈ ਮਨੋਗੰਢ ਨਹੀਂ ਇਕ ਜਮਾਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜੀ ਅਵਚੇਤਨ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਚੇਤਨ ਦਾ ਨਿਭਾਉ ਹੀ 'ਸਰਾਜ' ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸਰਾਜ ਵਰਗੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਲਈ 'ਭਾਰਤ ਮਹਾਨ' ਹੈ ਪਰ ਆਪਣਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਇਹ ਮੁਲਵਾਨ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਮੇਹਨਤ ਸਿਰ ਇਹ ਅਰਾਮ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਕੜੇ ਬੰਦੇ (ਸਰਾਜ) ਦੀ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਸਿਖਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੀ ਲੁੱਟ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਬਦਲਦੇ ਹਨ, ਨਾਂ ਬਦਲਦੇ ਹਨ, ਬੰਦੇ ਬਦਲਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਕਾਰਜ ਸਰਾਜ ਦਾ ਨਜਾਇਜ਼ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸਰਾਜ ਹੀ ਹੈ। ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਇਸ ਲੁੱਟ ਬਾਰੇ ਨਾ ਕੋਈ ਮਾਰਕਸੀ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਲਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਦਾ ਥੀਸਿਜ਼ ਰਚਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਪਾਤਰ ਉਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੱਚ ਨੂੰ ਘਟਨਾਵੀ ਚੱਕਰ ਰਾਹੀਂ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਰਸਯੋਗ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਸਰਾਜ ਲਈ ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਚਿੰਨ੍ਹ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਸੁਆਲੀਆ ਸਥਿਤੀ

ਉਪਜਦੀ ਹੈ ਕਿ..."ਆਖਰ ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਘਰ ਦਾ ਜੀਅ ਸੀ?" ਵਿਆਖਿਆ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਮੁਲਾਂਕਣ, ਟਿੱਪਣੀਆਂ, ਕਟਾਖਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਕਹਾਣੀ ਇਕ 'ਲੁੱਟ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ' ਲੁੱਟ ਵੀ ਆਪਣੇ 'ਕਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ' ਨੂੰ ਉਭਾਰਣ ਲਈ ਵਾਪਰ-ਕਾਰਜ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਥਿਤੀ/ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਫੋਕਸ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਵਰਗੀਆਂ ਜਾਂ ਉਸ ਵਿਰੋਧੀ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਟਕਰਾਅ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਥਾ-ਨਿਭਾਅ, ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਥਾ-ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ 'ਖੂਹ ਖਾਤੇ' ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਡਾ. ਸੁਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ "ਉਹ ਬਦਲਵੇਂ ਫੋਕਸੀਕਰਨ ਰਾਹੀਂ ਨਾਇਕ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅਛੋਹ ਕੰਦਰਾਂ ਤੇ ਬਾਹਰਵਰਤੀ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਜੋੜ ਬੇਜੋੜ ਧਰਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ਣ ਪ੍ਰਤਿ ਰੁਚਿਤ ਹੈ।" (ਪੰਨਾ-12) ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਸਰਾਜ ਅਤੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸਿਰਜਣ, 'ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਿਣਕਾ' (ਵਰਿਆਮ ਸੰਧੂ) ਵਰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਵਾਂਗ ਪਾਠਕਾਂ-ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਘਰ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀ ਜਮਾਤੀ-ਜਾਤੀ ਲੁੱਟ ਰਹੇਗੀ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਯਾਦਯੋਗ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਰੂਪ-ਵਿਧੀ ਪੱਖੋਂ ਜੇਕਰ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਸੁਰ ਵਾਲੀ ਹੈ ਉਥੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵਾਪਰ-ਕਾਰਜ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨਹੀਂ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ-ਆਲੋਚਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ। 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਅਤੇ 'ਟਾਵਰਜ਼' ਉਸ ਦੀਆਂ ਚਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਉਤੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਦੋ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਉਤੇ ਦੋ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੋ ਟਾਪੂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ : ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ (ਗੁਰਮੀਤ ਕੱਲਰਮਾਜਰੀ) ਅਤੇ ਟਾਵਰਜ਼ : ਵਸਤੂ, ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ (ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਹਰਸਿਮਰਨ ਸਿੰਘ) ਵੀ ਸੰਪਾਦਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਅਤੇ ਸਥਾਪਤੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਅਜੋਕੀਆਂ ਗਲੋਬਲੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਕਰਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹਲਚਲ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਮੇਲ-ਟਕਰਾਅ ਅਤੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਕਰਕੇ ਵਧੇਰੇ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਇਸ ਬਦਲੇ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਸੰਦਰਭਾਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਰੂਪਾਕਾਰ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਕਰਨ ਦੀ ਅਥਾਹ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ-ਆਲੋਚਕ ਉਸ ਦੀ ਸੰਵਾਦੀ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਵਡਿਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ-ਕੌਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਪਕਿਆਈ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ, ਪਰ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਵਾਦ-ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੱਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਧੌਂਸ ਨੂੰ ਫੋਕਸ ਕਰਨਾ ਹੈ। 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਵਿਚ 'ਤਲਾਕ' ਅਤੇ 'ਟਾਵਰਜ਼' ਵਿਚ ਲਾਈਨ-ਅ-ਲੈਵਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਅਫਗਾਨ, ਇਰਾਕ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਉਹ 'ਜੰਗ ਜਾਂ ਅਮਨ' ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਲਈ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਬਹੁ-ਧਰਮੀ, ਬਹੁ-ਕੌਮੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੰਵਾਦਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਪੱਕ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ –

ਵਿਲੀਅਮ – "ਅੱਬਦੁੱਲ! ਇਰਾਕ ਦੀ ਜੰਗ ਤਾਂ ਮੁੱਕ ਗਈ ਏ। ਪੂਰਾ ਅਮਨ ਚੈਨ ਹੋਣ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਲੱਗੂ?"

ਵਿਲੀਅਮ-ਲੜਾਈ ਅਸਲ 'ਚ ਮੁੱਕੀ ਨਹੀਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਐ"। ਇਹ ਜੱਗ ਜ਼ਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਅੱਖ ਇਰਾਕ ਦੇ ਤੇਲ ਧਨ 'ਤੇ ਸੀ।

(ਟਾਵਰਜ਼ : ਪੰਨਾ-30)

ਵਿਲੀਅਮ ਬਰਬਾਦ ਹੋਏ ਟਾਵਰਜ਼ ਨੇੜੇ ਅਤੇ ਐਟਲਾਂਟਿਕ/ਨਿਊਯਾਰਕ ਵਿਚ ਧੀ, ਮੁੰਡੇ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਦੁਖ ਵਿਚ ਡੁੱਬਿਆ ਨਿਰਾਸ਼, ਉਦਾਸ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਸਨ :-

ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਏ। ਜਾਰਜ ਬੁਸ਼ ਤੇ ਟੋਨੀ ਬਲੇਅਰ ਇਰਾਕ-ਜੰਗ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਂਦੇ..ਆਏ ਹਨ। (ਪੰਨਾ 33)

ਜਹਾਜ਼ ਵੱਲ ਤੱਕਦਿਆਂ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬਲ ਉਠਦੀਆਂ ਨੇ। ਮੁੱਛਾਂ ਮੀਚੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਤੂਫ਼ਾਨ ਝੂਲ ਪੈਂਦਾ ਏ (ਟਾਵਰਜ਼ : ਪੰਨਾ-33)

ਇਹ ਤੂਫਾਨ ਆਮ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਧਰਮ, ਕੌਮ, ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਜੰਗ-ਛੇੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਜੰਗ ਕਦੇ ਵੀ ਆਮ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦੀ। ਠੀਕ ਬੈਠਦੀ ਹੈ, ਪੂੰਜੀਪਤੀਆਂ ਨੂੰ, ਜੰਗ ਲਈ ਹਥਿਆਰ ਵੇਚਣ-ਖਰੀਦਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਨਾਈਨ ਅਲੈਵਨ ਜਿੱਥੇ ਵਿਲੀਅਮ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਬਰਬਾਦੀ ਹੈ ਉਥੇ 'ਐਰਿਕ' ਵਰਗੇ 'ਫੌਜੀ ਅਸਲਾ' ਵੇਚਣ ਦੇ ਕਾਂਟਰੈਕਟ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਮੰਡੀ ਕਲਚਰ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਹਕੂਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਾ ਕਹਾਣੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਫੋਕਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਫੋਕਸ ਨੂੰ ਗਹਿਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਾਣੀ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਵਿਭਿੰਨ ਕਹਾਣੀ-ਤੰਦਾਂ ਸਹਾਇਕ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਡਾ. ਸੁਖਦੇਵ ਖਾਹਰਾ 'Association' ਬਿਰਤਾਂਤ-ਵਿਧੀ ਵਜੋਂ ਵਡਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਰ ਰਚਨਾ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਕਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਬਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਸਿਰਜਣ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਬਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਖੜੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਿਵਿਧ-ਭਾਂਤ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ ਬਾਰੇ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।" (ਸੰਪਾਦਤ ਪੁਸਤਕ : ਦੀ ਬੈਕਸਾਈਡ ਟਿੱਪਣੀ) ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਜਿਸ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਰਾਜਸੀ ਅਵਚੇਤਨ ਨੂੰ ਸੰਵਾਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਉਹ ਯਥਾਰਥ, ਕੇਵਲ ਸਮਕਾਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਗਲੋਬਲੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਰਹਿਤਲ, ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕੀ ਧੌਂਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਬਹੁ-ਭਾਂਤ ਵਿਕਰਾਲ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਂਭਿਆ ਗਿਆ 'ਮਾਨਸ-ਵਿਗਿਆਨ' ਹੈ। ਇਕ ਅਭੁੱਲ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਕ ਅਭੁੱਲ ਅਤੇ ਗਹਿਰੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਅਹਿਸਾਸ ਦੀ ਦੁਖਦੀ ਹੋਈ ਪੀੜ ਹੈ। ਇਸ ਪੀੜ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕੀਆਂ, ਗੈਰ-ਅਮਰੀਕੀਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮਾਨਵੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਵਕਤੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸੋ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਉਹ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪੜ੍ਹਾਅ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿਚ 'ਕਾਮੁਕ ਵਰਜਨਾਵਾਂ' ਨਾਲੋਂ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਰਾਜਸੀ ਅਵਚੇਤਨ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਕਹਾਣੀਕਾਰ, ਕਹਿਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਧੁਨੀਆਂ ਤਕਨੀਕ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਕਹਾਣੀ-ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਉਹ ਸਥਿਤੀਆਂ, ਹਾਲਾਤ, ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਦਾ ਸਿਰਜਣਾਮਈ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨਮੂਲਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ, ਜੋ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸਦੀਵੀ 'ਜੰਗ ਜਾਂ ਅਮਨ' ਵਰਗੀ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਗਹਿਰਾ 'ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ' ਹੈ। ਇਸ 'ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ' ਦਾ ਮਹਾਂਭਾਰਤ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਗਲੋਬਲੀ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਲੜਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਸਮਾਜੀ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਵਚੇਤਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਉਹ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਭਾਰੂ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਪੂਲਰ ਕਰਨ ਵਿਚ 'ਵਰਜਨਾਵਾਂ' ਅਤੇ ਕਾਮ-ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਉਹ ਕਹਾਣੀਆਂ

ਵੀ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕਾਮ 'ਬਿਮਾਰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ' ਬਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀਆਂ ਦਮਨਸ਼ੀਲ ਰੁੱਚੀਆਂ ਅਤੇ ਟਕਰਾਅ ਕਰਕੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਵਿਸਫੋਟਕ ਬਣਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਇਕ ਅਨਿਵਾਰੀ ਚਾਲਕ ਸ਼ਕਤੀ, ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਕੋਣ ਤੋਂ ਮਾਨਸ ਵਿਗਿਆਨਕ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਭਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਧਰਮ, ਸਮਾਜ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਅ ਕੇ ਇਕ 'ਸੰਗਚਾਰਿਤਾ' ਵੱਲ ਹੀ ਵੱਧਦਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਪਿੱਠ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਯੁੱਧ ਖੇਤਰ (ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ)', ਅੰਤਰਾ, (ਸੁਖਜੀਤ), ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ, ਹੈਲੋ ਮੈਂ ਕਿੱਟੀ ਬੋਲ ਰਹੀ ਹਾਂ (ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ), ਕੀੜਾ (ਭਗਵੰਤ ਰਸੂਲਪੁਰੀ), ਚੀਕ (ਦੇਸਰਾਜ ਕਾਲੀ), ਮੱਛੀਆਂ ਕੱਚ ਦੀਆਂ, ਖਿੰਡਿਆ ਆਦਮੀ (ਨਿਰਮਲ ਜਸਵਾਲ), ਘਰ (ਸਕੀਰਤ) ਅਤੇ ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਚਰਚਾਯੋਗ ਹਨ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਪਿੱਠ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਅੰਤਰਾ ਅਤੇ ਨੰਗੇਜ਼ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕਾਮ ਦੀ ਜੁਗਤ ਅਤੇ ਸੰਰਚਨਾ ਰਾਹੀਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਸਮਾਜੀ-ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। 'ਨੰਗੇਜ਼' ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਹਰਬੰਸ ਕੌਰ ਰਾਹੀਂ ਕਲਜੋਗਣ/ਭੋਗਣ ਅਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਵਰਗੇ ਭਗਤ ਬੰਦੇ ਦੀ ਦੁਵੱਲੇ ਵਿਰੋਧ ਰਾਹੀਂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਕਾਮ ਦੀ, ਪਛਾਣ/ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਅਤੇ ਬੇਪਛਾਣ/ਅਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਫੋਕਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਬਿਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਛੁਪੀ ਕਾਮੁਕਤਾ ਜੋ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਪਰ ਹਰਬੰਸ ਕੌਰ ਦੀ ਵਿਵਰਜਿਤ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿਚਲੀ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਾਰਜ ਦੀਆਂ ਬਹੁ-ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸਿੰਘਣੀ ਬਣ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਸ ਤੋਂ ਉਹ ਮੁਕਤ ਹੈ, ਇਹ ਇਕ ਤਿਲਕਵੀਂ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਇਕ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਦਸ਼ਾ ਦੀ ਦੋ ਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਕੋਣਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੰਸੋ ਦੀ ਬੀਤੀ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਿਰੀ ਕਾਮੁਕਤਾ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਅਵਚੇਤਨੀ ਸਰੋਕਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬੰਸੋ ਦਾ ਸਿੰਘਣੀ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਇਕ ਬਾਅਦ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਬੰਸੋ ਦੇ ਪਾਤਰ ਚਿਤਰਣ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਧੁਨੀ ਕਿ "ਬਿੱਲੀ ਨੌਂ ਸੌ ਚੂਹੇ ਖਾ ਕੇ ਹੱਜ ਨੂੰ ਚਲੀ" ਪ੍ਰਤੀ ਧੁਨੀ ਬਣ ਕੇ ਗੂੰਜਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਇਹ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਦਾ ਇਕੋ ਜਿਹਾ, ਇਕ ਹੀ ਸੱਚ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਿਉਂਦਾ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਪੜਾਵਾਂ 'ਚ ਉਹ ਵੀ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸਥਿਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਗਿਆਨੀ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ-ਧਿਆਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਬੰਸੋ ਬਾਰੇ ਬਦਚਲਨ ਔਰਤ ਦੀ। ਕਹਾਣੀ-ਪਾਠ ਇਸ ਬਣੀ-ਬਣਾਈ ਸੋਚ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਗੇਜ਼ ਨੂੰ ਅਧੂਰਾ, ਊਣਾ ਮੰਨਦਾ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਅੰਤਿਮ ਸੱਚ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਅਤੇ ਅਧੂਰਾ ਸੱਚ ਬਿਰਤਾਂਤਣ ਵਿਚ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਪਿੱਠ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਯੁੱਧ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਬੋਨਸ ਵਿਚ ਉਸ ਕਾਮੁਕ ਵੇਗ ਦਾ ਸੱਚ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹ ਹੈ ਜੋ ਬੰਦੇ ਦੇ ਚੇਤਨ ਮਨ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਾੜਾਂ/ਨਿਰਬਾਹਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨੂੰ ਤਹਿਸ ਨਹਿਸ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਬੰਦਾ "ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਵਾੜ" ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਤੇ ਸੰਬੋਧਨ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਉਲਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (ਯੁੱਧ ਖੇਤਰ-ਪੰਨਾ 56) ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨੀ ਅਤੀਤ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਲੋੜਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਅਤੀਤ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਪੀੜ ਦਾ ਇਕ ਬਦਲਦਾ ਯੁੱਧ-ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਿਉਣ, ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਨਵੀਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਹੀ, ਨਵਾਂ ਅਵਚੇਤਨ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਧੁਨੀਆਂ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਿਆ ਹੈ। 'ਸੂਰਜ ਦੀ ਪਿੱਠ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ' ਵਿਚ ਇਹ ਉਭਾਰ 'ਸੱਤੇ' ਅਤੇ 'ਖੁਸ' ਰਾਹੀਂ ਡਾਇਵੋਰਸ ਫਾਰਮ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਜਾਣ ਵਿਚ ਹੈ। 'ਅੰਤਰਾ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕਾਮ, ਮੌਤ, ਅਧਿਆਤਮ, ਮੰਡੀ,

ਮੁਕਾਬਲਾ, ਦੋ ਧਰੁਵੀ ਜੰਗ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਅਤੇ ਇਕ ਧਰੁਵੀ ਯਥਾਰਥ ਵਿਚ ਉਭਰਦੇ ਨਵੇਂ ਆਤਮ ਅਤੇ ਅਵਚੇਤਨੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਖਜੀਤ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸਥਾਪਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਅਤੇ ਚਰਚਾ ਹੋਈ, ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਸਿਰਜਣਯੋਗਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। 'ਅੰਤਰਾ' ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਕ ਪਹਿਲੂ ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜਿਵੇਂ ਮੌਤ, ਕਾਮ, ਦੇਹ, ਮੰਡੀ, ਕਾਮਨਾ ਅਤੇ ਔਰਤ ਸਾਇਕੀ ਆਦਿ ਪਹਿਲੂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸੰਵਾਦ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਬੜੇ ਰੱਹਸਾਤਮਕ ਢੰਗ ਰਾਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਮੌਤ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤੀ ਮਿਥਿਹਾਸ, ਇਤਿਹਾਸ, ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਰਵਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ :

"ਵਿਵੇਕ ਵਰਗੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਬਜ਼ਾਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਮੁਕਾਬਲੇ ਭਵਿੱਖਮੁਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿੱਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ.....ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।....ਕੁਮਾਰ ਵਰਗੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਵਾਲਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ...ਮੋਹ ਪਿਆਰ 'ਚ ਗੜੁੱਚ ਹਨ।

....ਪਰ ਅੰਤਰਾ, ਜੋ ਵਰਤਮਾਨਮੁਖੀ ਹੈ, ਆਨੰਦ ਤੇ ਸੁਹੱਪਣ ਜਿਸ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਹੈ।

(ਰਚਨਾ ਵਿਰਚਨਾ : ਪੰਨਾ -39)

ਡਾ. ਰਵੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ, ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ, ਕਾਰਜ ਦੇ ਜਰੀਏ, ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਕੇਵਲ ਸਦੀਵੀ/ਸਥਾਈ ਮੌਤ ਦੀ ਗੱਲ/ਘਟਨਾ/ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਅਤੀਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਚਿਹਨਕੀ-ਅਮਲ ਰਾਹੀਂ ਅਰਥ-ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵ ਤਿੰਨ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਤੀਕਰਨ ਜਿਵੇਂ -

"ਸਾਡਾ ਵਿਵੇਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ ਤੇ ਕੁਮਾਰ ਕਲਾ ਨਾਲ । ਅੰਤਰਾ ਦਾ ਸਬੰਧ ਕਲਾ ਤੇ ਬਜ਼ਾਰ ਨਾਲ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਲਾ ਦਾ ਮੁੱਲ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਹੈ। (ਉਹੀ ਪੰਨਾ 48)

ਇੰਜ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇਕ ਜਟਿਲ ਸੰਵਾਦ ਹੈ। ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੜ੍ਹਾਅ ਦੀਆਂ ਇਹ ਉਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਨਾ ਨਿਰੋਲ ਬਾਹਰਮੁੱਖੀ ਵਸਤੂ-ਯਥਾਰਥ ਹਨ, ਨਾ ਨਿਰੋਲ ਅੰਤਰਮੁੱਖੀ ਯਥਾਰਥ ਹਨ। ਬਲਕਿ ਦੋਹਾਂ ਯਥਾਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮਕਬੂਲ ਵੀ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਨਿਆਰੀ ਪਛਾਣ ਹਨ ਜਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਹਰੀ ਅਤੇ ਆਂਤਰਿਕ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚ ਵਿਚ ਸਿਰਜਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਤੀਜੇ ਪੜ੍ਹਾਅ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲੋਂ 'ਪੈਰਾਡਾਈਮ' ਨੂੰ ਸ਼ਿਫਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਨਿਵੇਕਲੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਾਮ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਇਕਹਿਰੇ ਜਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜੀ ਪੀੜਾ-ਮੋਹ ਅਤੇ ਦਰਦ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਮੁਹਾਂਦਰਿਆਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਅਤੇ ਸੋਚ ਨੂੰ ਸੁੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣ ਹੈ। ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ 'ਕਾਮ ਦਾ ਤਾਂਡਵ ਨਾਚ' ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਔਰਤ ਕਹਾਣੀ ਲੇਖਨ ਵਿਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਔਰਤ ਬੰਦੇ ਹੱਥੋਂ ਠੱਗੀ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਰਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਆਪ ਵੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਦੀ ਲੀਲਾ ਰਚਦੀਆਂ ਇਕਬਾਲੀਆ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀਆਂ, ਬਰਾਬਰ ਦੀਆਂ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਖਿੰਡਿਆ ਆਦਮੀ (ਨਿਰਮਲ ਜਸਵਾਲ), ਬੱਸ ਹੁਣ ਤੂੰ ਸੌਂ ਜਾਈਂ, ਆਤਮ-ਪੁਰਾਣ (ਜਿੰਦਰ), ਕਸ਼ਮਕਸ਼ (ਬਲਦੇਵ ਢੀਂਡਸਾ) ਆਦਿ ਹਨ।

ਕੀੜ੍ਹਾ (ਭਗਵੰਤ ਰਸੂਲਪੁਰੀ) ਅਤੇ ਕਾਮਬਲੀ (ਸੁਖਜੀਤ) ਇਸ ਕਾਮੁਕ-ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਕੜ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਹੀ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ 'ਧੀਰਾ' (ਯੁੱਧ ਖੇਤਰ) ਇਸ ਸੱਚ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਅੰਤ ਮੌਤ ਨੂੰ ਚੁਣਦਾ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਉਚਿਤ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ (ਕਤਲ, ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ, ਖੂਹ ਖਾਤੇ, ਘਰ ਦਾ ਜੀਅ, ਦੋ ਟਾਪੂ, ਟਾਵਰਜ਼, ਯੁੱਧ ਖੇਤਰ, ਸੂਰਜ ਦੀ ਪਿੱਠ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਅੰਤਰਾ, ਕਾਮਬਲੀ) ਨਵੇਂ ਪੜਾਅ ਅਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਯਾਦਯੋਗ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਣ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕੇਵਲ ਵਰਜਿਤ ਅਤੇ ਕਾਮ-ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਸਮਾਜੀ ਅਵਚੇਤਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸੰਵਾਦ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਾਦ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ, ਇਸ ਪੜ੍ਹਾਅ ਦੇ ਹਰ ਵਰਗ, ਹਰ ਪਹਿਲੂ, ਹਰ ਸੋਚ, ਹਰ ਛਿਣ ਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਸਪੇਸ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪੜ੍ਹਾਅ ਬਲਕਿ ਇਕ ਹੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਰੂੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਾ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਕਾਲ ਦੇ ਬੋਧ-ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਲਈ ਦਲਿਤ, ਕਿਸਾਨੀ, ਔਰਤ, ਮਾਨਸਿਕਤਾ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸੰਰਚਨਾਕਾਰੀਆਂ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਰਚਨਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਨਾ ਨਿਰੋਲ 'ਬਿਮਾਰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ' ਦੇ ਰੱਹਸਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਮਾ ਹੈ, ਨਾ ਨਿਰੋਲ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ/ਸੋਚਾਂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਕਿ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਬਾਹਰੀ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤਾ ਨਾਲੋਂ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ, ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ, ਘਰ ਦਾ ਜੀਅ, ਟਾਵਰਜ਼ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ 'ਬਾਹਰਮੁੱਖੀ ਸਮਕਾਲੀ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਸੰਵਾਦ' , 'ਅਮੀਰੀ-ਗਰੀਬੀ' ਅਤੇ 'ਸਾਮਰਾਜ' ਦੀਆਂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੜੀ ਵਿਚ ਕਾਰਗਿਲ (ਬਲਦੇਵ ਧਾਲੀਵਾਲ), ਵੀਹਾਂ ਦਾ ਨੋਟ (ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ) ਹੋਰ ਵਿਚਾਰਣਯੋਗ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੰਜ ਹੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ (ਸੁਖਜੀਤ), ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ (ਬਲਵਿੰਦਰ ਗਰੇਵਾਲ), ਗਲੀ ਨੰਬਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ (ਅਨੇਮਨ ਸਿੰਘ) ਅਤੇ ਬਲਬੀਰ ਪਰਵਾਨਾ ਦੀ 'ਤਰਸੇਵਾਂ' ਵਰਗੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਚਰਚਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ 'ਕੋਈ ਇਕ ਸਵਾਰ' ਵਿਚ ਧੀਰ ਨੇ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਆਰੰਭਿਕ ਤਨਾਉ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਸਿਰਜਿਆ ਸੀ, ਇੰਝ ਹੀ 'ਤਰਸੇਵਾਂ' ਵੀ ਨਵ-ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੀ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਦੀ ਦੁਰਗਤੀ ਅਤੇ ਤਰਸੇਵੇਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਵੀ ਆਖ ਦੇਣਾ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕਥਾ-ਮਾਡਲ ਬੜਾ ਜਟਿਲ ਹੈ, ਸੰਵਾਦਮੂਲਕ ਹੈ, ਲਕੀਰੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਠੀਕ ਹੈ, ਪੂਰਨ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਸ ਕਸਵੱਟੀ ਨੂੰ ਕੱਟਦੀਆਂ ਵੀ ਹਨ। 'ਘਰ ਦਾ ਜੀਅ' ਦਾ ਆਖਰੀ ਵਾਕ ਅਤੇ 'ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ' ਦਾ ਆਖਰੀ ਵਾਕ, ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦੌਰ ਵਾਲੀ ਰਵਾਨਗੀ ਨੂੰ 'ਇਕ ਵਾਕ' ਰਾਹੀਂ ਧੁਨਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਵੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਜਿਥੇ ਨਵੇਂ ਉਤਰ-ਯਥਾਰਥਕ ਕਥਾ-ਸੰਦਰਭਾਂ ਨੂੰ ਉਲੀਕ ਕੇ, ਇਸ ਦੌਰ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਕਥਾ-ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਚਿਹਨਿਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ ਕੱਟੀ ਹੋਈ, ਅਲੱਗ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਹਾਣੀ-ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਕਥਾ-ਮਾਡਲ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਣ ਦਾ ਅਮਲ ਹੈ। ਇਸ ਅਮਲ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਆਪਣੇ ਜਾਤੀ-ਜਮਾਤੀ-ਸਮਾਜੀ ਅਵਚੇਤਨ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ 'ਮਾਨਸ-ਵਿਗਿਆਨ' ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਪੜ੍ਹਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮੁਕੰਮਲ ਪੜ੍ਹਤ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਟਿੱਕ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਟਿਕਾਅ/ਮੁਕਾਮ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਵਿਚਲੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ

ਦਾ 'ਇਤਿਹਾਸਕ ਦੌਰਾਨੀਆ' (Duration) ਵਿਚ ਫੈਲਣਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਘਾਟ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੂੰ ਰੜਕਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਰੜਕ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇਸ ਵਾਧੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਹ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਕੂੰਟ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਮ-ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨਾਲੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਤਾ ਦਾ ਦਵੰਦ ਅਤੇ ਤਨਾਉ, ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਦਵੰਦ ਅਤੇ ਤਨਾਉ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦੇ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਰੁੱਚੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਚੌਥਾ ਪੜ੍ਹਾਅ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ-ਸੂਚੀ

ਆਧਾਰ-ਸਾਮੱਗਰੀ :

ਸੁਖਜੀਤ : ਅੰਤਰਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਦੂਜੀ ਵਾਰ-2000

ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ : ਖੂਹ ਖਾਤੇ, ਅਸਥੈਟਿਕ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, ਲੁਧਿਆਣਾ, 1996

ਉਹੀ : ਘਰ ਦਾ ਜੀਅ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2004

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ : ਟਾਵਰਜ਼, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2005

ਜਿੰਦਰ : ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ, ਦਿੱਲੀ-6, ਦੂਜੀ ਵਾਰ 1999

ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ : ਗੰਢਾਂ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2003

ਉਹੀ : ਜੁਗਲਬੰਦੀਆਂ, ਉਹੀ, 2005

ਸਹਾਇਕ-ਸਾਮੱਗਰੀ :

ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਡਾ. (ਸੰਪਾ.) : ਗਲਪ ਚਿੰਤਨ, ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, 'ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ' ਸੁੰਦਰ ਬੁੱਕ ਡਿਪੋ, ਜਲੰਧਰ, 2000

ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਹਰਸਿਮਰਨ ਸਿੰਘ (ਡਾ.) (ਸੰਪਾ) : ਟਾਵਰਜ਼ : ਵਸਤੂ, ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਐਮ. ਪੀ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ, 2006

ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ (ਡਾ.), ਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਡਾ.) : ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕਪਾਲ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕ ਮਾਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2007

ਜਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਾਂਸ : ਪਾਵੇ ਨਾਲ ਬੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਲ, ਕੁਕਨੁਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਜਲੰਧਰ, 2005

ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ : ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ : ਪਾਠਗਤ-ਅਧਿਐਨ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2005

ਰਵਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ (ਡਾ.) : ਰਚਨਾ-ਵਿਰਚਨਾ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 2007

ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਬੰਧੀ ਬਹੁਮੁਖੀ ਚੇਤਨਾ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਬਿਰਤਾਂਤ- ਕਤਲ/ ਡਾ. ਰਵੀ ਰਵਿੰਦਰ (15-12-1973)

'ਕਤਲ' ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵੇਰਵਾ ਰਾਤ ਦਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ 'ਮੈਂ' ਪਾਤਰ ਦੀ ਇਕੱਲ ਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਟੀਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਕਤਲ ਲਈ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਲਾਜ਼ਮ ਹਨ। ਕਤਲ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸ਼ਰੀਕ ਹੋਣਾ ਹੀ ਭੇਦ ਉਜਾਗਰ ਹੋਣ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ। ਰਾਤ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਇਸ ਭੇਦ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕੁਦਰਤੀ ਕਵਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਤਰ ਹੀ ਇਹ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਕਤਲ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸ ਦੇ ਕਾਤਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਏਨਾ ਸਰਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਬੀਬੀ, 'ਮੈਂ' ਪਾਤਰ ਅਤੇ ਕਾਂਤਾ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਪੂ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਵਧੇਰੇ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਘਰ, ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟੇ ਨਹੀਂ। ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਤਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਤਾ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਪਰੇ ਜਾ ਸੁੱਤੀ ਹੋਵੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਮੈਂ' ਪਾਤਰ ਕਤਲ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵਿਰੇਚਨਾਤਮਕ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਕਰਦਿਆਂ ਬੀਬੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਮੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਇਹ ਕਤਲ ਬੀਬੀ ਦਾ ਕੀਤਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਕਾਂਤਾ ਕਾਤਲ ਇਸ ਲਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਅੰਦਰ ਵੀ ਬਾਪੂ ਦੇ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗੰਢ ਬੱਝੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੂਚਨਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗੰਢ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਤਹਿਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਇਹ ਤਹਿਆਂ ਖੁੱਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਉਚੀ-ਉਚੀ ਹੱਸੇਗੀ। ਐਨਾ ਉਂਚੀ ਕਿ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਹੀ ਦੇਖੇਗਾ। ਇਸ ਨੀਮ ਪਾਗਲਪਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਕਾਂਤਾ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਭਾਵਨਾ ਉਸ ਸ਼ਖ਼ਸ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਬੋਝ ਤਲੇ ਪਾਗਲਪਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਜੋ ਕਾਂਤਾ ਨੂੰ ਕਾਤਲ ਸਿੱਧ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋਣ ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕਤਲ ਕਾਂਤਾ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।

'ਮੈਂ' ਪਾਤਰ ਜੋ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਭਾਵਨਾ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਦਾ ਕਤਲ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ 'ਮੈਂ' ਪਾਤਰ ਜੋ ਵੇਰਵੇ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਬੀ ਦੇ ਕਾਤਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਨਹੀਂ ਭਰਦੇ। ਮਸਲਨ :

1. ਬੀਬੀ ਗੇੜੇ ਜਿਹੇ ਨਾਲ ਆਉਂਦੀ, ਉਸ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਦੀ, ਪਜਾਮਾ ਦੇਖਦੀ ਤੇ ਸੋਚਾਂ 'ਚ ਗੁਆਚੀ ਵ੍ਹਾਗਰੂ-ਵ੍ਹਾਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੀ ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਅਚੋਤਾਈ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਕਿ ਬਾਪੂ ਦਾ ਅੰਤ ਨੇੜੇ ਸੀ।

2. ਗਲੇ ਵਿਚੋਂ ਘਰੜ-ਘਰੜ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਬੀਬੀ ਸਿਰਹਾਣੇ ਵੱਲ ਪਏ ਮੇਜ 'ਤੇ ਰੱਖੀ ਗੜਵੀ 'ਚੋਂ ਚਮਚੇ ਭਰ-ਭਰ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਚ ਪਾਉਣ ਲੱਗਦੀ।

3. ...ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਜਗਦੀਸ਼ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦੀ ਮੁਦਰਾ 'ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ 'ਚ ਹੀ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਬੀਬੀ ਨੇ ਬਾਪੂ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਅਗਰਬੱਤੀ ਬੁਝਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

4. ਬੀਬੀ ਦਾ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਉਂ ਕਹਿਣਾ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਹਾਸਾ ਲਿਆ ਦਿੰਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਲਾਂ 'ਚ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਲੱਗਦਾ। ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ

ਗੋਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚੱਪਣੀਆਂ ਤੱਕ ਝੁਕਾ ਲੈਂਦਾ, ਮਤੇ ਬੀਬੀ ਦੇਖ ਕੇ ਕਹਿ ਨਾ ਦੇਵੇ- ਤੇਰਾ ਬਾਪੂ ਮਰਨ ਕੰਢੇ ਪਿਆ ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਹਾਸਾ ਸੁਝਦਾ।

5. ਬੀਬੀ ਤਾਂ ਦੋ ਵੇਲੇ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਪੂੰਝਦੀ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਬਦਲਦੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਸਮੇਤ ਦਰੀ ਤੇ ਚਾਦਰ ਦੇ। ਆਪ ਬਾਹਰਲੀ ਤਾਕੀ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਤੇ ਸ਼ਾਮੀਂ ਬੰਦ ਕਰਦੀ। ਕਾਂਤਾ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਗੋਚਰੇ ਉਸ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਸੀ।

6. ਡੂਢੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ ਬੀਬੀ ਆਈ ਤੇ ਬੁਝੀ ਅਗਰਬੱਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਇਉਂ ਜਿਉਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, 'ਪੁੱਤ ਹੋਰ ਲਾਉਣ 'ਚ ਕਿਹੜਾ ਭਾਰ ਲੱਗਦਾ।'

7. ਮੈਂ ਬੀਬੀ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਦੋਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਿੱਧੀ ਹੀ ਬਾਪੂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਨਮੀ ਸੀ। ਉਹ ਰੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਰੋ ਪਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਝੱਟ ਕਹਿ ਦੇਣਾ-'ਬੀਬੀ ਤੂੰ ਕਿਸ ਲਈ ਰੋਂਦੀ ਆਂ ? ਉਸ ਲਈ ਜਿਸ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਕਦੇ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਵੀ ਨ੍ਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਿਆ।'

8. ਤੇ ਉਹ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਜਾਂਦੀ-ਜਾਂਦੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲੋਂ ਮੁੜ ਆਈ। ਬਾਪੂ ਦੀ ਰਜਾਈ ਠੀਕ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨੱਕ ਕੋਲ ਜੰਮੀ ਮੈਲ ਦੀ ਪੇਪੜੀ ਦਿਸ ਪਈ। ਕੋਲ ਪਏ ਸਾਫੇ ਨਾਲ ਉਸ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪੇਪੜੀ ਸਾਫ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦੇ ਖਿੱਲਰੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਰੁਖ਼ ਸਿਰ ਕਰਨ ਲੱਗੀ।

ਬੀਬੀ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਤਮਾਮ ਵੇਰਵੇ ਸਾਨੂੰ 'ਮੈਂ' ਪਾਤਰ ਨੇ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਏ ਹਨ ਨਾ ਕਿ ਬੀਬੀ ਨੇ। ਕੋਈ ਵੀ ਵੇਰਵਾ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸੰਭਾਵਨਾ ਜਾਪੇ ਕਿ ਬੀਬੀ ਬਾਪੂ ਦੀ ਕਾਤਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹੀ ਵੇਰਵੇ ਸਾਨੂੰ ਬੀਬੀ ਬਿਆਨ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ੱਕ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਪੂ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਸੁਹਿਰਦ ਆਪਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵੇਰਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿੱਥ ਤੋਂ ਖੜ ਕੇ ਵਾਚ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੇਰਵੇ ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਔਰਤ ਕਾਤਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜਿਸ ਔਰਤ ਨੇ ਅੱਤ ਦੀਆਂ ਵਿਪਰੀਤ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ, ਸੌਂਕਣ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਜ਼ਾਹਰਾ ਵਿਦਰੋਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਔਰਤ ਕੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਮਰਦ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਲੱਗਭਗ ਤੈਅ ਹੋਵੇ ? ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੇਰਵੇ ਅਤੇ ਸੂਝ ਇਹੋ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਇਹ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।

ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸੰਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਕਤਲ ਕਾਂਤਾ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਮੈਂ' ਪਾਤਰ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਜਾਂ ਸ਼ੱਕ ਇਹ ਸੰਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਤਲ ਬੀਬੀ ਹੈ। ਪਰ ਬੀਬੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਵੇਰਵੇ ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਬੀਬੀ ਕਾਤਲ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਆਪਾਂ ਏਨਾ ਤਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ 'ਮੈਂ' ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸੰਪੂਰਨ ਸੱਚ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਹਰ ਸੁਣਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। 'ਕਤਲ' ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ 'ਮੈਂ' ਪਾਤਰ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਸੂਝ ਉਸ ਦੇ ਦੱਸੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਤੇ ਕਿੰਤੂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਘਟਨਾ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿੰਤੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਾਹਿਤਕ ਪਾਠਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਵੇਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਅਸੀਂ 'ਮੈਂ' ਪਾਤਰ ਅਤੇ ਜਿੰਦਰ ਦੋਹਾਂ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਫਿਰ ਤੋਂ, ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਵਾਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਾਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਪਾਠਾਂ ਨੂੰ

ਪੜ੍ਹਨ, ਵਾਚਣ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਜਾਚ ਵੀ ਸਿਖਾਵੇਗਾ। 'ਕਤਲ' ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ 'ਮੈਂ' ਪਾਤਰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਰਾਤ ਮੈਂ ਕਮਰੇ 'ਚ ਇਕੱਲਾ ਸੀ। ਪਰ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਵੇਰਵੇ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੀ ਇਹ ਗੱਲ ਉਸ ਤੋਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਕਹਿ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ? ਕੀ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਨਾ ਦੱਸਣਯੋਗ ਸਹਿਵਨ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ? ਚਲੋ ਅਸੀਂ ਇਸ ਵੇਰਵੇ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਕਿਨਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਬਾਪੂ, ਜਿਸ ਦਾ ਬੀਬੀ ਦੋ ਵੇਲੇ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਪੂੰਝਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲਦੀ ਹੈ, ਬਿਸਤਰ ਬਦਲਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਤਾਕੀ ਸਵੇਰੇ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮੀਂ ਬੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਬਾਪੂ ਕੋਲੋਂ 'ਮੈਂ' ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਬਦਬੂ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਦਬੂ ਸਬੰਧੀ ਉਹ ਆਪ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਦਬੂ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਾਂ ਕੀ ਉਸ ਦਾ ਅਵਚੇਤਨ ਬਾਪੂ ਸਬੰਧੀ ਬਦਬੂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ? ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਘਰ ਦੇ ਘੁਟਨ ਭਰੇ, ਸੰਵਾਦਹੀਣ ਮਾਹੌਲ ਨੇ ਇਸ ਬੁਦਬੂ ਦੇ ਬੀਜ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਲ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਬੀਜ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਨਫ਼ਾਸਤ ਦੀ ਸ਼ਾਹਰਾਹ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਵਿਭਚਾਰ ਦੀਆਂ ਪਗਡੰਡੀਆਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਲਈ ਬੁਦਬੂ ਦੇ ਵਾਹਕ ਬਣਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਜੇ 'ਮੈਂ' ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਬਦਬੂ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ। ਜਿਸ ਬਾਪੂ ਤੇ ਇਸ 'ਮੈਂ' ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਮਾਣ ਸੀ ਉਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਲੇਖ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਬਾਪੂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਵਿਭਚਾਰ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਰਹਿੰਦੀ ਖੂੰਹਦੀ ਕਸਰ ਔਲਾਦ ਪ੍ਰਤੀ ਆਰਥਿਕ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਨ ਨੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇ ਫੇਰ ਵੀ ਕੁੱਝ ਬਚਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਕੁੜੱਤਣ, ਮੈਂ ਮੁਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦਹੀਣਤਾ ਦੇ ਸਿਰਜੇ ਖਲਾਅ ਕਾਰਨ ਸੜਿਆਂਦ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ 'ਮੈਂ' ਪਾਤਰ ਤਮਾਮ ਉਮਰ ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਬਾਪੂ ਦੀ ਮੌਤ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਛਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਇਹ ਜਿਉਂਦਾ ਕਿਉਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਾਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੀ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਸੁਣ ਕੇ ਤਾਂ ਇੰਜ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਤਲ ਉਸੇ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਇਕ ਘੜੀ ਲਈ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨ ਲਈਏ ਕਿ ਜੋ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਹ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਆਪ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਪੂ ਹਰ ਹਾਲਤ 'ਚ ਕਤਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕੰਮ 'ਚ ਬੀਬੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਮਾਂ ਨਾਲ ਲਗਾਓ ਦੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਅੰਤਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਜਟਿਲ ਰੂਪ ਹੈ। ਏਨੇ ਜਟਿਲ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਹੈ ਕੌਣ ? ਕੀ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ? ਜਵਾਬ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਜਿੰਦਰ ? ਜਵਾਬ ਫਿਰ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਉਹ ਸਮਾਜ ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਮੈਂ' ਪਾਤਰ ਅਤੇ ਜਿੰਦਰ ਦੋਵੇਂ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ? ਸ਼ਾਇਦ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇੰਜ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਸਿਰਜਕ ਹੋਣ।

ਜੇ ਜਿੰਦਰ ਨੇ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਬਾਕੀ ਧਿਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਵੈ ਬਿਆਨੀ ਕਰਵਾਈ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਏਨਾ ਜਟਿਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਪਾਠਕ ਤੇ ਸਮੀਖਿਅਕ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨੀ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਕਥਾ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਮਨਸ਼ਾ ਰਾਹਤ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੋਚ ਨੂੰ ਉਕਸਾਉਣਾ ਹੈ। ਤਦੇ ਤਾਂ ਕਤਲ ਦਾ ਭੇਦ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭੇਦ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਾਤਲ ਕੌਣ ਹੈ ? ਭੇਦ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਮੌਤ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਕਰੀਬ ਪਹੁੰਚੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਕਤਲ ਕਿਉਂ ? ਇਸ ਕਹਾਣੀ

ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੜ੍ਹਤ ਦੌਰਾਨ ਤਾਂ ਇਹ ਕਥਾ ਮੈਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਦਾ ਹੀ ਬਿਸਥਾਪਿਤ ਰੂਪ ਜਾਪੀ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਾਪੂ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਕਾਬੂ ਉਦੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਿਢਾਲ ਹੋਇਆ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫ਼ਰਕ ਏਨਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਮਾਰਨ ਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇੰਜ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇਹ ਸੂਝ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕਤਲ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪ੍ਰਤੀਫਲ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਕਤਲ ਦੀ ਇਕ ਸੰਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੀ, ਦੂਜੀ ਪਤੀ ਦੀ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਔਲਾਦ ਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਸ਼ਵੇਤਾਂਬਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ' ਵਿਚ ਕਤਲ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਤਲ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਕਾਲਾ ਕੇਸੂ' ਵਿਚ ਮਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, 'ਸੰਗਚੂਰ' ਵਿਚ ਪੁੱਤਰ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਗੰਗਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹੱਥ' ਵਿਚ ਪੁੱਤਰ ਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਕਤਲ' ਕਹਾਣੀ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਸੂਝ ਉਕਸਾਊ ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚਲਾ ਕਤਲ ਰਹੱਸ ਹੈ। ਇਹ ਕਤਲ ਪਤਨੀ, ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਧੀ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਕਤਲ ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਕਤਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਏਨੀ ਬਲਵਾਨ ਹੈ ਕਿ ਕਤਲ ਤਾਂ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ ਤਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡਾ ਗਲਪ ਸੰਸਾਰ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਸਤੂ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪੁਰਖ-ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਾਂਗ ਸਾਹਿਤ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਵੀ ਸਰਦਾਰੀ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੀ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਸਮੀਖਿਆ ਦੋਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬਲ ਅਵਾਜ਼ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਜ ਜਿੰਦਰ ਦੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ ਤਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਮੇਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਲਟਾ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਤਬਦੀਲੀ ਤਾਂ ਵਾਪਰੀ ਹੀ ਹੈ। ਗਲਪ ਸੰਸਾਰ, ਵਸਤੂ ਸੰਸਾਰ ਅਤੇ ਸਮੀਖਿਆ ਸੰਸਾਰ, ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿੰਨੇ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਬਲ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਮਰਦ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਅਤੇ ਮਰਦ ਸਮੀਖਿਅਕ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਮਿਆਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਬਦਲੀ ਚਾਲ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਮੂਕ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਮੂਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਪੱਖ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਜੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰਜਣ ਕਾਲ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਸਬੰਧਾਂ ਲਈ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਏਨਾ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਜਿਸ ਔਰਤ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਸਬੰਧ ਸਨ, ਸਾਰਾ ਦੋਸ਼ ਉਸੇ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਮੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਔਰਤ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬਿਲਕੁਲ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਹੈ। ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤੇ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਜੋ ਸਜ਼ਾ ਔਰਤ ਲਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰਦ ਲਈ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਪੂ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਮੌਤ ਹੀ ਮਰਿਆ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਬਾਪ ਦੇ ਕਤਲ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ, ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅਗੇਰੇ ਇਸ ਕਤਲ ਦਾ ਮਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜ/ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜੇ ਇਹੀ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲੀਏ ਕਿ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਪਿਤਾ ਹੀ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇ ਸਿਰਜੇ ਨਿਯਮ ਅਕਸਰ ਮਤਾਹਿਤਾਂ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਮਤਾਹਿਤ ਮਾਤਰੀ ਸਮਾਜ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਇਹ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਅਵੱਗਿਆ ਲਈ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਮਾਂ ਮਤਾਹਿਤ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਤਾਂ ਕੀ ਇਹ

ਬਿਰਤਾਂਤ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਪਿਰਤ ਪਾਉਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਹੈ ? ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਕਥਾ ਕਰਵਟ ਲੈ ਰਹੇ ਸਮਿਆਂ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਸਿਰਜਣ ਕਾਲ ਅਜਿਹਾ ਦੌਰ ਹੈ ਜਦੋਂ ਔਰਤ ਨੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰੀ ਅੱਯਾਸ਼ੀ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਇਸ ਕਥਾ ਦੇ ਸਿਰਜੇ ਜਾਣ ਦਾ ਦੌਰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਕਲਾ ਤੇ ਸਿਨੇਮੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਦੌਰ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਾਰੀ ਪੱਖੀ ਰੁਝਾਨ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਮੂਲ ਸੁਰ ਆਪਣੇ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਭਾਰੂ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਇਕ ਸੁਰ ਹੈ। ਸੋ ਸਵਾਲ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਹਰ ਕਾਲ ਦਾ ਭਾਰੂ ਪ੍ਰਵਚਨ ਅਚੇਤ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਜਵਾਬ ਹੈ ਹਾਂ। ਤਦੇ ਤਾਂ ਹਥਲਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਇਕੋ ਅਵੱਗਿਆ ਲਈ ਮਰਦ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਉਹੀ ਸਜ਼ਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਹੈ ਜੋ ਕਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਔਰਤ ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਰਾਖਵੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਹਥਲੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅੰਤਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਸਵੈ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦੀ ਸੂਝ ਵੀ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਧ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਮਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਪੁੱਤਰ ਲੜਾਈ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਉਹ ਇਹ ਚਾਹ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੜਾਈ ਮਾਂ ਆਪ ਲੜੇ ਅਤੇ ਜੇਤੂ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਤੇ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਲੜਨ ਲਈ ਉਕਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਬੀਬੀ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਅਜੇ ਬਾਪੂ ਦੀ ਧੌਣ ਕੋਲ ਹੀ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਮਨ ’ਚ ਵਿਚਾਰ ਉਭਰਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਬਾਪੂ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟ ਦੇਵੇਗੀ। ...ਫੇਰ ਇਸ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬੀਬੀ ਸਿਰਫ਼ ਜਿਉਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੱਸ ਜਿਊਣ ਲਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਬੀਬੀ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਠਾਂ ਦਿਸੀਆਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਥਾਹ ਖੁਸ਼ੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਪੂ ਮਰ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਇਹ ਜਿਉਂਦਾ ਕਿਉਂ ਰਿਹਾ।

ਹੁਣ ਬੀਬੀ ਦਾ ਹੱਥ ਬਾਪੂ ਦੇ ਨੱਕ ਕੋਲ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਬਾਪੂ ਦੀ ਘੰਡੀ ਨਾ ਘੁੱਟ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ। ਮਾਰਨ ਦਾ ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਵੀ ਵਧੀਆ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਕ ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਤੇ ਰੱਖ ਦਿਉ ਤੇ ਇਕ ਨਾਲ ਨਾਸਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਉ। ਪੰਜ ਮਿੰਟਾਂ ’ਚ ਘੋਗਾ ਚਿੱਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਹੱਥਾਂ ’ਚ ਫੜੇ ਗਿਲਾਸ ਮੈਂ ਬੰਨੀ ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ। ਮੇਰੇ ਮਨ ’ਚ ਆਇਆ ਕਿ ਇਸ ਕੰਮ ’ਚ ਬੀਬੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਉਂਗਲਾਂ ’ਚ ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿੰਨੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਾਂਤਾ ਦਲਾਨ ’ਚ ਘੂਕ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਸਿਵਾਏ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੌਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਕਥਾਕਾਰ ਬਾਪੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਬਾਪੂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਹੱਥੋਂ ਬਾਪੂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ‘ਮੈਂ’ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਪੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਵਿਜੇ ਦੀ ‘ਮੈਂ’ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ‘ਮੈਂ’ ਸਮਾਜ/ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ‘ਮੈਂ’ ਹੈ। ਇਸ ‘ਮੈਂ’ ਵਿਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਔਰਤ ਪੱਖੀ ਅਵਾਜ਼ ਭਰਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਇਕੱਲੀ ਇਕਹਰੀ ਔਰਤ ਵਜੋਂ ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਨਿਆਂ ਸਹਿ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਅਨਿਆਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਬਾਪੂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਕਤਲ

ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਇਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਚੰਮ ਦੀਆਂ ਚਲਾਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਟਿੱਚ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਵਰਜਿਤ ਰਿਸ਼ਤੇ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ‘ਮੈਂ’ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ‘ਮੈਂ’ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਮਾਜ/ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ‘ਮੈਂ’ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਹ ‘ਮੈਂ’ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਦੀ ਅਵੱਗਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਵਧੀਕੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੇ ਧਕੇਲਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਾਪ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਫ਼ ਜਿੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜ ਰਿਹਾ, ਸਿਰਫ਼ ‘ਮੈਂ’ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜ ਰਿਹਾ, ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜ/ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਿਰਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਤਲ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੁੱਤਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵੀ ਬਾਪੂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਹ ਸਮਾਜ ਬਾਪੂ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਹੈ। ਔਰਤ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਧੱਕੇ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਇਸ ਸਮਾਜ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਬਾਪੂ ਹੈ। ਉਹ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਭਾਗੀਦਾਰ ਹੈ। ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਨਾ ਸਹੀ, ਮੌਤ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਸਹੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਤਲ ਵਾਸਤਵਿਕ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਹੈ। ਮਾਰਨ ਦੇ ਅਮਲ ਨਾਲੋਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ। ਇੱਛਾ ਵੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਤਲ ਉਸ ਔਰਤ ਹੱਥੋਂ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਅਨਿਆਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਜ਼ਾ ਉਹ ਦੇਵੇ ਜੋ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਲਈ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਭਾਗੀ ਬਣਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਾਪੂ ਯਾਨੀ ਮਰਦ ਹੁਣ ਤੱਕ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤੇ ਪੁਗਾ ਕੇ ਵੀ ਬਰੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸ ਨੂੰ ਬਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬਦਲ ਰਹੇ ਸਮਾਜ/ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪੈੜਚਾਲ ਹੀ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜੇ ਅਸੀਂ ਬਾਪੂ ਦੇ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਿਰਜਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਭੁੱਲ ਵੀ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੂਚਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਆਪਣੀ ਹਿੰਡ ਹਰ ਹੀਲੇ ਪੁਗਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਕਲਾ ਦਾ ਕਦਰਦਾਨ, ਸਫਾਈ ਪਸੰਦ, ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਪੱਕਾ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਸ਼ਰੀਕ ਹੋਣ ਵਾਲਾ, ਯਾਰ ਬੇਲੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਨਾਵਲੀ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇਣ ਲੱਗਈਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿਚੋਂ ‘ਅਣਹੋਏ’ ਦੇ ਬਿਸ਼ਨੇ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ/ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਜੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਸੂਝ ਸੰਚਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਨੇਕ ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਕਾਮ ਅਤੇ ਨਾਗ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬਦਲ ਵਜੋਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲੁਭਾਵਣੀ ਕ੍ਰੀੜਾ ਦਾ ਪਹਿਲੂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਗਰਦਾਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਖਤਰਾ ਭਾਂਪਦਿਆਂ ਹੀ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀਲਣ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਾਰਨ ਦਾ ਹੈ। ਕਾਮੀ ਬਾਪੂ ਦੇ ਕਤਲ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹੈ। ਵਰਜਿਤ ਰਿਸ਼ਤੇ ਲਈ ਅਹੁਲ ਰਹੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਕੀ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ? ਸ਼ਾਇਦ ਕੀਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕੀਲਣ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਣਾ ਇਹ ਬਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਫ਼ਾਈ ਪਸੰਦ ਬਾਪੂ ਨੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਗੰਧਲਾਪਣ ਕਿਉਂ ਲਿਆਂਦਾ ? ਇਸੇ ਸੋਚ ਨੇ ਹੀ ਸੂਝ ਨੂੰ ਕੀਲਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਕੀਲਣ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਦਾ ਸੋਚਣ/ਸਮਝਣ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਤਲ ਦਾ ਸਬੰਧ ਭਾਵੁਕਤਾ ਨਾਲ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ/ਸਭਿਆਚਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਤਮਾਮ ਜਟਿਲਤਾਵਾਂ ਲਈ ਭਾਵੁਕਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਸੋਚ

ਸਮਝ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਉਸ ਦਿਨ ਨਾ ਕਤਲ ਅਤੇ ਨਾ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਿਸੇ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਹੱਲ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਬੰਧੀ ਤ੍ਰੈਮੁਖੀ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਚੇਤਨਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਖ਼ਤੀ ਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਵਰਜਿਤ ਰਿਸ਼ਤੇ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਸਖ਼ਤ ਮਨਾਹੀ ਹੈ, ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਕਤਲ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਚੇਤਨਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੋਧ ਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਜਿਹੜੇ ਦੋਸ਼ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਔਰਤ ਹੀ ਕਸੂਰਵਾਰ ਸੀ ਅੱਜ ਮਰਦ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸੇ ਦੋਸ਼ ਲਈ ਉਹੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸੋਧ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਚੇਤਨਾ ਭਵਿੱਖਮੁਖੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੂਝ ਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੂਝ ਕਤਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕੀਲਣ ਵਿਚ ਹੈ। ਭਾਵੁਕਤਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੋਚਣ ਵਿਚ ਹੈ। ਭਾਵੁਕਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸੋਚ ਉਕਸਾਊ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਬੰਧੀ ਬਹੁਮੁਖੀ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ।

www.punjabkatha.org

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਅਧਿਆਇ

Punjabkatha.org ਪੰਜਾਬੀ ਕਥਾ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਵੈੱਬਸਾਈਟ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਕਥਾ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਾਰਨਾ ਹੈ । ਇਸ ਵੈੱਬਸਾਈਟ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਪਲਬਧ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੁਕਾਮ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਦੂਜੇ ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ, ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿ ਕੇ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਅੰਤਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਇਸ ਵੈੱਬਸਾਈਟ 'ਤੇ ਚੋਣਵੇਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੀ ਉਪਲਬਧ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੀ ਬੇਹਤਰੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਵੈੱਬਸਾਈਟ 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ । ਇਸ ਵੈੱਬਸਾਈਟ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਸੰਚਾਲਨ ਡਾ. ਰਵੀ ਰਵਿੰਦਰ (ਡਾ. ਰਵਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ, ਲੈਕਚਰਾਰ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਰੀਜਨਲ ਸੈਂਟਰ, ਮੁਕਤਸਰ, ਪੰਜਾਬ - ਭਾਰਤ) ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਿਤ ਹਨ, ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ ।

ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ / ਦੋਸਤ ਹੋ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਜੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਬੇਹਤਰੀਨ ਰਚਨਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋਵੋ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਵੋ ਤਾਂ ravi4ravinder@gmail.com ਤੇ **E-Mail** ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ । ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਂਟ ਵਿਚ ਟਾਈਪ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਫੋਟੋ ਜ਼ਰੂਰ ਭੇਜੀ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਵੈੱਬਸਾਈਟ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਹੈ ।

Dr. Ravinder Kumar
#218, Hitkari Street
Mandi Mullanpur
Distt. Ludhiana
Punjab – INDIA – 141101
(91) 9888022023

ਕਹਾਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸਮਰੱਥ ਵਿਧਾ ਵਜੋਂ ਉਭਰ ਰਹੀ ਹੈ - ਡਾ. ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ

(15.8.1956)

ਮੁਲਾਕਾਤੀ - ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਮੀਰ

? ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੱਕ ਚੈਖ਼ਵ ਅਤੇ ਮੋਪਾਸਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਹੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ ਵਿਧਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਮਰਥ ਵਿਧਾ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਅੱਜ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਸੌ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਜੋ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਕਿੱਥੇ ਕੁ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ।

– ਰਾਜਵਿੰਦਰ, ਨਾਵਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚੈਖ਼ਵ ਤੇ ਮੁਪਾਸਾਂ ਤੱਕ, ਚੈਖ਼ਵ ਮੋਪਾਸਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਤੱਕ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਤੱਕ ਦਾ ਕਾਲ ਅੰਤਰਾਲ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਤੇ ਫਿਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਭਾਵੀ ਸੁਆਲਾਂ ਵਾਲੀ ਇਕ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੇ ਇਕ ਉਤਰ ਵਿਚ ਸਮੇਟਣਾ ਮੈਨੂੰ ਵਾਜਬ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ। ਜੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਜਾਂ ਕਹੋ ਉਸਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ ਦੇਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ-ਸਫ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਸਮੇਟਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੁਆਲ ਦਰੁਸਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹਾਂਗੀ। ਚੈਖ਼ਵ ਤੇ ਮੋਪਾਸਾਂ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ ਵਿਧਾ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ ਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਸਮੁੱਚੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੀ ਮੰਨਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਪਾਨ ਵਿਚ ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਸਮੁੱਚਾ ਵਿਸ਼ਵ ਮੌਰਾਸਕੀ ਸ਼ਿਕਿਬੂ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਗੇਂਜੀ ਮੰਗੋਤਰੀ' ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਵਲ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਸੁਆਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਲੱਭਣ ਲਈ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਇਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਦਾ ਯੁੱਗਬੋਧ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਪਲਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿਭਾਵਾਂ ਦੀ ਏਡੀ ਵੱਡੀ ਗਲੈਕਸੀ ਸ਼ੁਮਾਰ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਦੀਆਂ ਵਿਚ ਫ਼ੈਲੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਸੱਤ-ਅੱਠ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਬਰ ਮੇਚਣ ਲਈ ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨਭਾਉਂਦੇ ਗਜ਼ ਬਣਾਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ਫਹਿਮੀਆਂ ਹੀ ਸਿਰਜ ਰਹੇ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੋਣਾ ਇੰਨਾ ਸਰਲ, ਸਿੱਧਾ ਵੀ ਨਹੀਂ।

? ਨੱਥੇ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿੱਧਾ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ।

– ਨੱਥੇ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਨਾਲੋਂ ਨੌਂਵਾਂ ਦਹਾਕਾ ਕਹਿਣਾ ਵਧੇਰੇ ਦਰੁਸਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਰੂਸੀ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦਾ ਢਹਿ ਜਾਣਾ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਘਟਨਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ-ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤ ਵਿਚ ਲੈ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਸਥਿਤੀਆਂ, ਪਰਿਪੇਖ ਸੋਝੀਆਂ ਪੱਖੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਦਾ ਢਹਿ ਜਾਣਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ-ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੀ ਪਕੜ ਕਾਫ਼ੀ ਪੀਡੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਈਥੌਸ, ਪੰਜਾਬੀ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਿਰਤੀ ਦਾ ਨਾਇਕਤਵ, ਪੰਜਾਬ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਾਲੋਂ-ਬੇਹਾਲ ਹੋਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿਚ ਕਿਰਤੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਵਰਗ ਸੰਘਰਸ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਤੇ ਵਰਗ ਰਹਿਤ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਾਫੀ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰੂਸ ਵਿਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਢਾਂਚਾ ਕਿਉਂ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋਇਆ, ਇਸਦੇ ਕਾਰਨ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹਨ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਕਰਕੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਮੁਲਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਅਜ਼ਲੀ ਜਿੱਤ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦੀ ਸਤਹੀ ਤੇ ਔਸਤ ਸਮਝ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਚਕ੍ਰਿਤ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਲਾਊਡ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਘਟਨਾਵੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬਹੁਤਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਘਟਨਾਵੀ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਇਕ ਚਾਲੂ ਹਵਾਲਾ ਬਣਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵਿਵੇਕ ਵਾਲੇ ਕਥਾ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜ ਸਕਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਅੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜੀ ਗਈ ਜਿਹੜੀ ਇਹ ਦੱਸਦੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਦਾ ਟੁੱਟਣਾ, ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਧਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਗਲਤ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਸੰਗਕ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਫੈਸ਼ਨ ਵਜੋਂ ਉਲਾਰੂ ਚਾਹਤ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਿਰਜਕਾਂ ਉਤੇ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਹੋਵੇ, ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਤੋਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਅੰਤਰ ਸੋਝੀਆਂ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਚਿੰਤਕਾਂ/ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਦਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਖਹਿ ਕੇ ਲੰਘਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਜਿਹੜੀ ਤਕਸੀਮ ਵੇਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ-ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਗਈ ਸੀ, ਹੁਣ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਵਿਚ ਔਡੋ-ਪਾਟ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੌਮੀ-ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਭਵਿੱਖ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੰਕਟਾਂ ਮੂੰਹ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਅਣਗਿਣਤ ਵਾਕਿਆਤ ਇਸ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚੋਂ ਖੁਦ-ਬਖੁਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਜਨ-ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ ਤਤਕਾਲੀ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਵਰਗੇ ਅਣਗਿਣਤ ਹਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਵੀ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਇਸ ਸੰਕਟ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਧੁਨੀਆਂ, ਪ੍ਰਤਿਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਰੱਥ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਹੀ ਸਿਰਜ ਸਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਫਾਸਲਾ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਵਡੇਰੀ ਸਮਝ ਵਾਲੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਮਨਿੰਦਰ ਕਾਂਗ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਭਾਰ', ਜਗਿੰਦਰ ਕੈਰੋਂ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਨੀਲੇ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮੌਤ' ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕੰਨਸੋਅ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

? ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨੱਥੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਤਕਨੀਕ, ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਵਿਧਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਇਕ ਮਨੋਪਲੀ ਸੀ ? ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ, ਵਿਧਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕ ਕਿਹੜੀ ਸੀ।

– ਨੱਥੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਕ 'ਤਕਨੀਕ, ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਵਿਧਾਰਧਾਰਾ' ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ 'ਮਨੋਪਲੀ' ਵਜੋਂ ਵੇਖਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਿੰਦੂ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨੁਹਾਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਨੱਥੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰਵਾਦ, ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਪ੍ਰਯੋਗਵਾਦ-ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ ਵਰਗੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੰਤਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਯੁਗ ਚੇਤਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤਤਕਾਲੀ ਸਮਾਜਕ ਮੀਮਾਂਸਾ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਾਲ-ਵਿਆਹ, ਅਜੋੜ ਵਿਆਹ, ਵਿਧਵਾ, ਵੇਸ਼ਵਾ, ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ, ਅਗਿਆਨਤਾ, ਛੂਤਛਾਤ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮਾਜਕ ਅਲਾਮਤਾਂ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਨੂੰ ਕਾਊਂਟਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਸਥਾਨਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਲੋੜ ਦਾ ਵਾਹਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣਾ ਵਿਧਾਰਧਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਤੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਆਰਥਕ ਦਰਜੇਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਲੱਭਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਝਰੋਖਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ-ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨਦਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੀਆਂ ਲੱਭਤਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਦੀਆਂ ਸਮੂਰਤ ਸਮਰਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸਦੇ ਕਾਲਪਨਿਕ, ਨਿੱਜੀ ਤੇ ਅਮੂਰਤ ਜਗਤ ਵਿਚੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗਵਾਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਆਪਣਾ ਚੋਣ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਇਸ ਸੋਝੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਨੱਥੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨੋਂ ਚਾਰੋਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਤੇ ਭਾਰੂ ਸੁਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੁਧਾਰਵਾਦ, ਪ੍ਰਯੋਗਵਾਦ, ਨਸਲਵਾਦ, ਕਲਾ-ਕਲਾ ਲਈ ਵਰਗੇ ਨਾਅਰਿਆਂ ਦੀ ਵਰੇਸ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਬੜੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ ਦੀ ਮਨੋਪਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਮਨੋਪਲੀ ਮੇਰੀ ਜਾਂਚੇ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੁਨਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਆਦਿ-ਮਧ-ਸਿਖਰ-ਅੰਤ ਵਾਲੇ ਮਾਡਲ ਦੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਇਕਹਿਰੇ ਕਥਾ ਬਿੰਬ ਵਾਲੀ, ਅੰਤਮ ਪੱਖੀ ਰਵਈਏ ਵਾਲੀ, ਤਾਰਕਿਕ ਮਿਆਦ ਵਾਲੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕੀ ਸੰਗਠਨ ਵਾਲੀ, ਇਕ ਪੱਖੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕੀ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਹੱਲ, ਸੁਝਾਓ ਜਾਂ ਸੁਲਝਾਓ ਵਿਚ ਸਮੇਟਣ ਵਾਲੀ ਤਕਨੀਕ ਜ਼ਰੂਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਸੂਤਰ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਵਿਧਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗਲਪੀ ਬਿੰਬ ਦੀ ਘਾੜਤ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਕਥਾ ਮਾਡਲ ਸਿਰਜਿਆ ਤੇ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਖਰ ਹੰਢਾਇਆ ਉਸਦੀ ਮਨੋਪਲੀ ਤਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਔਸਤ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।

? ਕੀ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਂ ਬੋਧਕ ਸ਼ਬਦ 'ਸੀ' ਲਗਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਡਸਟਬਿਨ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

– ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ 'ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਡਸਟਬਿਨ' ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਪਾਉਣ ਦਾ ਅਮਲ ਅਜੋਕੇ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਲੋਂ ਹਰ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਘਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਪੁਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਪਾਉਣ ਜਿੰਨਾ ਸਵਾਰਥੀ, ਮੌਕਾ-ਸ਼ਨਾਸ ਤੇ ਤੇਜ਼-ਤਰਾਰ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਹਾ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਹੋਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਤਿਹਾਸ/ਕਾਲ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਘੱਟ ਛੁਪਾਉਣ ਦੀ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਹੀ ਚਮਕ ਸਕਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ ਤੇ ਵਸੀਕਰਨ ਪਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਚਿਰਸਥਾਈ ਜੀਵੰਤ ਰੌਆਂ ਸਿਰਜ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਗਸ ਰਹੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਿਖੇੜਨੀਆਂ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਕੁਝ ਅਮਰ-ਮਹਾਨ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਉਲੰਘ ਕੇ ਵੀ ਜੀਵਤ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕੁਝ ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੁੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਕਸ ਸਮੇਟੀ ਬੈਠੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਸਦੀਵੀਂ ਨਾ ਸਹੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਰਨਚਾਵਾਂ ਤਾਂ ਮਹਿਜ਼ ਵੰਨਗੀ ਦੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਿਮਨ ਦਰਜੇ ਦੀ ਤਾਂ ਕੀ ਔਸਤ ਦਰਜੇ ਦੀ ਕਲਾ ਕਿਰਤ ਹੀ ਕਾਲ ਖਪਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਬਿਨਸਣਾ ਹੈ ਪਰ ਨੱਥੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਮਨੋਪਲੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਡਸਟਬਿਨ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦੇਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਭੂਤ ਨੂੰ ਬੰਦੂਕ

ਦੀ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਫੁੰਡਣ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਰਸੂਲ ਹਮਜ਼ਾਤੋਵ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਭੂਤ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਫੁੰਡੋਗੇ ਤਾਂ ਭਵਿੱਖ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੋਪ ਦੇ ਗੋਲੇ ਨਾਲ ਉਡਾਵੇਗਾ। ਨੱਬੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਦੀ 'ਬਾਗੀ ਦੀ ਧੀ', ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ 'ਭਾਬੀ ਮੈਨਾ', ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ 'ਰਾਸ ਲੀਲ੍ਹਾ', ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਪੇਮੀ ਦੇ ਨਿਆਣੇ', ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀ 'ਖੱਬਲ', 'ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਬੌਲਦ' ਵਰਗੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਬੇਹੱਦ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸੇ 'ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਮਨੋਪਲੀ' ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ। ਕਦਾਚਿਤ ਇਹ ਸੁੱਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਨੱਬੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅਜੀਤ ਕੌਰ, ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਵਰਿਆਮ ਸੰਧੂ, ਗੁਰਬਚਨ ਭੁੱਲਰ, ਮੋਹਨ ਭੰਡਾਰੀ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਵਰਗੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਕਾਹਲ ਵਿੱਚ ਹੋ ?

? ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਰਗੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨੱਬੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਜਕੜ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਤਜ਼ਰਬੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਤਜ਼ਰਬੇ ਕਿਹੜੇ ਹਨ।

– ਅਜਿਹੇ ਦਾਅਵੇ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਕਰਦਾ ਰਹੇ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੇਤੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਧਾਰਧਾਰਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਚਨਾ ਜਾਂ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦਾ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ, ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਵਿਚ ਵਿਧਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਹੋਂਦਵਿਧੀ ਬੜਾ ਨਾਜ਼ੁਕ ਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪਹਿਲੂ ਹੈ। ਰਚਨਾ/ਰਚਨਾਕਾਰ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਵਿਧਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਵਿਚ ਸੰਤੁਲਨ ਨਾ ਬਣਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਜਕੜ/ਨਾਅਰੇ/ਪੈਂਤੜੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਜਰੇ, ਸ਼ਸਕਤ ਤੇ ਮੌਲਿਕ ਕਥਾ ਬਿੰਬ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਉਲੱਥਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਕਾਇਨਾਤ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਚਾਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਰ ਸੁਚੇਤ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਾ ਯਥਾਯੋਗ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਵੀਆਂ ਵੰਗਾਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਨੱਬੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੂਚਨਾ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਹੈ, ਇਸਨੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਦਰ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅਥਾਹ ਤੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਮਾਜਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਲਬੇ ਹੇਠ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਇਕ ਧਰੁਵੀਕਰਨ, ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਧੌਂਸ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਤੀਸਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬਾਸ਼ਿੰਦਿਆਂ ਸਨਮੁੱਖ ਕਈ ਨਵੇਂ ਸੁਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮੀਕਰਣਾਂ ਬਦਲੀਆਂ ਹਨ। ਨੌਕਰੀਪੇਸ਼ਾ ਔਰਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਗੂੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਮਰਦ-ਔਰਤ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦੀ ਥਾਂ ਪਿਆਰ-ਵਿਆਹ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਬਣੇ ਹਨ, ਜਾਤੀ-ਜਮਾਤੀ ਪਛਾਣਾਂ ਬੇਹੱਦ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਨਵੀਆਂ ਕਲਮਾਂ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਜਦੋਂ ਇਨਮੇਕਿੰਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਤਜ਼ਰਬੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

? ਇੱਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਉਭਰੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਲਕੀਰੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਡਾਇਮੈਨਸ਼ਨਜ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ ਦੀ 'ਵੀਹਾਂ ਦਾ ਨੋਟ', ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਦੀ 'ਰਜਾਈ', ਸੁਖਜੀਤ ਦੀ 'ਅੰਤਰਾ', ਜਿੰਦਰ ਦੀ 'ਕਤਲ', ਤਲਵਿੰਦਰ ਦੀ 'ਦੂਸਰੀ ਔਰਤ' ਅਤੇ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ 'ਖੂਹ ਖਾਤੇ'। ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕੀ ਹੈ।

– ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਸਰੂਪ ਸਿਰਜਣ ਵਿਚ ਯੁੱਗ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਰੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਕਹਾਣੀ ਜਿਹੜੀ ਮੌਖਿਕ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀ ਸੀ, ਵਿਚ ਨਿਮਨ ਪੁਰਖੀ

ਤੇ ਦੁਹਰਾਓ ਯੁਕਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਉਪਯੁਕਤਤਾ ਬਣਦੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਨਾਇਕ ਨੇ ਘਰੋਂ ਤੁਰਨਾ ਹੈ, ਚਾਰ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੈਬੀ ਤਾਕਤ ਰਾਹੀਂ ਤਿੰਨ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਲ ਜਾਣ ਤੇ ਇਕ ਖਾਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਜਾਣੋਂ ਵਰਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਚੁਣੌਤੀ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸੇ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਣਨ ਸੁਣਾਉਣ ਯੋਗਤਾ ਮੰਨਣਾ ਮਨਾਉਣ ਯੋਗਤਾ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਲਕੀਰੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬਣਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀਆਂ ਰੀਤੀਆਂ ਤੇ ਰੂੜੀਆਂ ਘੜਨ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਇਸ ਲੋਕਧਰਾਈ ਅਵਚੇਤਨ ਦਾ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣਾ ਬੜਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ। ਉਂਜ ਵੀ ਜਦੋਂ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸੂਤਰਿਕ ਸੀ ਤਾਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਜਟਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹਾਲਾਂਕਿ ਲੋਕ ਕਹਾਣੀ ਜਿੰਨੀ ਲਕੀਰੀ ਤੇ ਨਿਰਣਾਇਕ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਮਕਾਲ ਦੀ ਸਮਰੱਥ ਕਹਾਣੀ ਜਿਸ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਨਾਂ ਲਏ ਹਨ, ਸਾਡੀ ਅਜੋਕੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਅਜੋਕੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੇ ਨਿਰਪੇਖ ਅਤੇ ਅੰਤਮਪੱਖੀ ਸੱਚ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਨਿਰਾਧਾਰ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਪੇਖਕ ਸੱਚ ਦੀ ਲੱਭਤ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹਰ ਪਾਤਰ/ਘਟਨਾ/ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਪਕੜਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਹਾਣੀ ਲਕੀਰੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਸਿਮਟ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਕਤਾ ਵਸਤੂ ਯਥਾਰਥ ਵਿਚ ਘਿਰੇ/ਘੇਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਸੱਚ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੱਚ ਸੁਣਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਕਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫਤਵੇਂ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰੇਦ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹਰੇਕ ਪਾਤਰ/ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਮਰਮ ਫੜਨਾ ਹੀ ਉਸਦੀ ਚੁਣੌਤੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਬਹੁਸੁਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਸੁਰਤਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਸੂਤਰ ਹੈ।

? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ 'ਸਮੁੱਚਤਾ' ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਇਕਹਿਰਤਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਗੋਂਦ ਇਕਹਿਰੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।

– ਸਮੁੱਚਤਾ/ਇਕਹਿਰਤਾ ਅਤੇ ਸਮੂਹਿਕਤਾ/ਵਿਅਕਤੀਗਤਤਾ ਵਰਗੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਹੈ। ਜੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਕੋਲ ਸਮਾਜਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਨਿਖੇੜਨ ਵਾਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਕੋਲਿਤਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਵੇਖੇਗਾ। ਅਜਿਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੇਗਾਨਗੀ, ਇਕੱਲਤਾ, ਛਟਪਟਾਹਟ, ਤਲਖੀ, ਤਣਾਓ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਕ ਪਰਿਵੇਸ਼, ਮਹੱਤਵ ਅਕਾਖਿਆਵਾਂ, ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾਵਾਂ, ਅਸਹਿਜਤਾਵਾਂ ਤੇ ਮੀਡੀਆ ਵਲੋਂ ਅਰੋਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਫਿਤਰਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਵੇਖੇਗੀ ਪਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਇਓਕਮਿਸਟਰੀ ਦੀ ਉਪਜ ਵੀ ਸਿੱਧ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਗੋਂਦ ਇਕਹਰੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜਟਿਲ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵਕਤਾ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਮੂਡ, ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਵੱਥ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਅੰਦਾਜ਼ ਨੇ ਤੈਅ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕਹਿਰੀ ਗੋਂਦ ਵੀ ਸਮੁੱਚਤਾ ਨੂੰ ਪਕੜ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਟਿਲ ਸੰਰਚਨਾ ਵਾਲਾ ਕਥਾ ਬਿੰਬ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ 'ਸਮੁੱਚਤਾ' ਵਾਲਾ ਵਿਵੇਕ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਸਕੇ। ਸਾਡੀ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ ਸਮੂਹਿਕ ਸਨ ਭਾਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਸਰਲੀਕਰਨ ਕਰਕੇ ਗੋਂਦ ਇਕਹਿਰੀ ਸੀ। ਅਜੋਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਜਟਿਲ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿਚ ਇਹ ਸਰੋਕਾਰ ਸਗੋਂ ਵਧੇਰੇ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਨਵਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸੰਕਟਾਂ ਦੇ ਸਮਵਿਥ ਪੰਜਾਬੀ ਘਰ, ਪਰਿਵਾਰ, ਸਮਾਜ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੁੱਟ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਲਈ ਦਰਪੇਸ਼ ਵੰਗਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੀਕਰਣਾਂ ਨੂੰ ਭੰਗ ਹੁੰਦੇ ਵਿਖਾਉਂਦੀਆਂ, ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਿੰਦੀਆਂ/ਰੁਖ਼ਸਿਰ ਹੋਣ ਦਾ ਵਿਵੇਕ ਸਿਰਜਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸਟੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕਹਿਰੀ ਨਹੀਂ।

? ਅੱਜ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਿਹੜੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

– ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਆਧਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਦੇ ਪੈਰਵਾਈ ਇਸਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਧਰਮ ਹੈ ਤੇ ਅਜੋਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਅਜੋਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਗਲੋਬਲ ਹੋ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ/ਭਾਈਚਾਰੇ/ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ, ਚਾਹਤਾਂ, ਮੱਲਾਂ, ਘਾਟਾਂ, ਚੁਣੌਤੀਆਂ, ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹਨ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਹਾਸ਼ੀਅਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਂਦਾਂ/ਹੋਂਦ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। ਔਰਤ, ਦਲਿਤ, ਪਰਵਾਸੀ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਹਨੇਰਿਆਂ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਵੱਲ ਧੱਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੰਯੁਕਤ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਬਰ-ਸੰਤੋਖ ਵਰਗੀਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਜਾਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਰੈਲ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਥੀਮ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਆਕਰਸ਼ਣ ਨਹੀਂ। ਹੇਰਵੇ, ਵਿਗੋਚੇ, ਦਾਅਵੇ ਜਾਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਤਰਲੇ ਵੀ ਹੁਣ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਤੇ ਅਗੋਂ ਗਲੋਬਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਨਵੀਂ ਘਾੜਤ ਨੂੰ ਸਨਮੁੱਖ ਲਿਆ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਈਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ 9-11 ਵਰਗੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰੇ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਸੰਕਟਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆਈ ਟੁੱਟੀ ਥੁੜੀ ਕਿਸਾਨੀ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਆਈ ਜਵਾਨੀ, ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਟੁੱਟੀਆਂ ਸਮਾਜਕ ਹੱਦਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਆਰਥਕ ਤੇ ਬੌਧਿਕ ਭਾਈਵਾਲੀ ਦੇ ਸਮਾਂਨਾਤਰ ਔਰਤ ਵੱਲੋਂ ਸਮਾਜਕ ਸਪੇਸ ਦੀ ਮੰਗ, ਮੰਡੀ ਤੇ ਮੀਡੀਆ ਵੱਲੋਂ ਔਰਤ ਦੇਹ ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਗਲੈਮਰ ਤੇ ਔਰਤ ਦੇਹ ਦੇ ਅਣਪਛਾਤੇ ਪਸਾਰ ਵੱਡੀ ਤਾਦਾਦ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ।

? ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁੰਝਲਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਥੀਮ ਵਜੋਂ ਉਭਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੀ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇ ਜਾਂ ਮਸਲੇ ਦੂਜੇ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ।

– ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਆਪੇ ਨੂੰ ਪਕੜਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਕ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਦਬਾਓ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਝੱਲੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਅਨੰਤ ਦਬਾਵਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿੰਨੇ ਅਸਲੀ ਹਨ, ਕਿੰਨੇ ਆਰੋਪਿਤ ਹਨ, ਕਿੰਨੇ ਮਨਘੜਤ ਤੇ ਫਜ਼ੂਲ ਹਨ ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਮਨੋਵਿਕਾਰ ਇਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਲਟੀਪਲਾਈ ਹੋ ਕੇ ਘੜ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾਉਣਾ ਹੁਣ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹਰ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਹੀ ਹੁਣ ਅਨੰਤ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਮਨੋਧਰਾਤਲਾਂ ਤੇ ਵਿਚਰਦੀ ਵਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਕ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਦਬਾਓ ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਖੌਫਨਾਕ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਕਰਿੰਦੇ ਹੁਣ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹਨ। ਹੁਣ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ, ਵਧੀਕੀ ਦਾ, ਅਨਿਆਂ ਦਾ, ਆਤੰਕ ਦਾ ਕੋਈ ਇਕ ਚਿਹਰਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੁਣ ਉਘੜਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅਤ੍ਰਿਪਤ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੇ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਅਤ੍ਰਿਪਤੀਆਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਉਸਨੂੰ ਮੀਡੀਆ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੀਡੀਏ ਦਾ ਜਾਦੂਈ ਯਥਾਰਥ ਉਸਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਸਪੇਸ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਹੱਤਵ ਆਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਕਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਤਾਂ ਕੰਨੀ ਫੜਨੀ ਵੀ ਸੌਖੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜੀ ਸਪੇਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਸਪੇਸ ਉਹ ਤਾਂਘ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਵਿਚ ਫਾਥੇ ਰਹਿਣਾ ਉਸਦੀ ਨਿਯਤੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਅੱਜ ਦਾ ਮਹੱਤਵਅਕਾਂਖੀ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਹੋਣੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕ ਮੀਡੀਏ ਨੇ ਇਸ ਹੋਣੀ

ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਵਿਚ ਇਜ਼ਾਫਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਫਜ਼ੂਲ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਕਰਕੇ ਚਿੰਤਾ, ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ, ਡਿਪਰੈਸ਼ਨ, ਬੋਰੀਅਤ, ਨਿਰਾਰਥਕਤਾ, ਦੇਹਵਾਦ, ਨਿੱਜਵਾਦ, ਡਰੱਗਵਾਦ ਵਰਗੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਆਮ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਵੀ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁੰਝਲਾਂ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਥੀਮ ਹਨ ਪਰ ਜੇ ਕਹਾਣੀ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਪਈ ਇਸ ਘੜਮੱਸ ਵਿਚੋਂ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਆਪਾ ਨਹੀਂ ਤਲਾਸ਼ਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕਲਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਲਾਮਤਾਂ ਤੋਂ ਜੇ ਰੋਗ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਰੋਗੀ ਦਾ ਇਲਾਜ਼ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਮਸਲੇ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਮਨੋਧਰਾਤਲ ਤੋਂ ਚੁੱਕੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਕਹਾਣੀ ਮਨੋਧਰਾਤਲ ਤੇ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਕਲੇਵਰ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਮਨੋਗੁੰਝਲਾਂ ਹੀ ਹੋਣਗੀਆਂ।

? ਔਰਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਇੱਕ ਹਮਲਾਵਰ ਵਾਂਗ ਪਾਠਕ ’ਤੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ।

– ਜਿਵੇਂ ਕਹਾਣੀ ਪਾਠ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਅੱਜ ਦੀ ਉਤਮ ਪੁਰਖੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ/ਵਕਤਾ/ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਵਿਚ ਨਿਖੇੜਾ ਰੱਖਣਾ ਕਈ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਵੇਂ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸ੍ਰੋਤਾ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਵੀ ਰਲਗੱਡ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਖਾਸਕਰ ਔਰਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਔਰਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਮਰਦ ਵਕਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤੇ ਮਰਦ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਔਰਤ ਦੇ ਢਿੱਡ ਦੀ ਗੱਲ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਰੌਂਅ ਵਿਚ ਔਰਤ ਵਕਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਣਗਿਣਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਬਦਲਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਵਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸ੍ਰੋਤੇ ਤੇ ਪਾਠਕ ਵਿਚ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਪਾਠ ਸਿਰਜਦਿਆਂ ਵਕਤਾ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਉਸਦਾ ਆਪ ਘੜਿਆ ਇਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸ੍ਰੋਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲਿਖਤ ਪਾਠ ਦਾ ਪਾਠਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਉਮਰ, ਲਿੰਗ, ਜਾਤ, ਜਮਾਤ, ਪੇਸ਼ੇ ਪੱਧਰ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪਾਠਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ ਆਪਣੀ ਰੁਚੀ, ਸਮਰਥਾ, ਮੂਡ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਡੀਕੋਡ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਮਰੱਥ ਕਹਾਣੀ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਸਧਾਰਨ ਪਾਠਕ ਵੀ ਕੋਈ ਰਾਹਤ-ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੰਜੀਦਾ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਜੁੰਬਸ਼ ਕੋਈ ਅਣਪਛਾਤੀ ਸੁਹਜਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬਿਆਨੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਸਥਿਤੀਆਂ, ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬੋਲਾਂ/ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪੱਧਰ ਘੜਨਾ ਹੀ ਵਕਤਾ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮਅਸਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਔਰਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਤੇ ਫਿਰ ਖਾਸਕਰ ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਾਠਕ ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਵਾਂਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜਾਂਚੇ ਧਾਰਨਾ ਦਰੁਸਤ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਰਾਖਵਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਤਾਂ ਮੁਖਤਸਰ ਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਿਸਨੂੰ ਕਦੇ ਹਥਿਆਰ, ਕਦੇ ਬੇਬਾਕੀ, ਕਦੇ ਹਮਲਾ ਤੇ ਕਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਮੈਂ ਹੋਰ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਇਕ ਅੰਤਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦਾ, ਸਾਡੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਮਰਦਾਵਾਂ ਹੈ ਡੇਲ ਸਪੈਂਡਰ ਸਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮੈਨ ਮੇਡ ਭਾਸ਼ਾ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਤਰਕ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਨਾਰੀ ਦਾ ਦਮਨ ਹੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਪਿਤਰ ਭਾਸ਼ਾ (ਪੈਅਰੀਅਨ ਸੈਰਮੋ) ਦੁਆਰਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਚਿੰਤਕਾਂ

ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਤਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਲਿਖਣਾ ਨਾਰੀ ਲੇਖਕ ਦੀ ਇਕ ਸੀਮਾ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਜਾਂ ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਪਿਤਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੁਆਰਾ ਘੜੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਸਰੰਚਨਾਵਾਂ ਹੀ ਵਰਤ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਦਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਮਰਦਾਵੀਂ ਤੱਕਣੀ ਵਿਚੋਂ ਘੜੇ ਗਏ ਉਹ ਸ਼ਬਦਾਂ/ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਸਰੰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਰਹਿ ਕੇ ਸੁਣਦੀ, ਸਹਿੰਦੀ, ਜਰਦੀ ਤੇ ਅਪਮਾਨਿਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਨਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਘੜੇ ਜਾਂ ਪਿਤਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਆਤੰਕ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਮੋੜੇ, ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਨਾਰੀ ਲੇਖਨ ਸਨਮੁੱਖ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਜਿਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸ੍ਰੋਤੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਹਾਣੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਮੁਖਾਤਬ ਹੈ ਉਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸ੍ਰੋਤਾ ਉਸਦੇ ਮਾਨਵੀ ਹਨਨ ਦਾ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਨਾਇਕਾ ਦਾ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਜਿਹੇ ਸ੍ਰੋਤੇ ਨੂੰ ਸਾਹਵੇਂ ਹੋ ਕੇ ਟੱਕਰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਨਾਇਕਾ ਵੱਲੋਂ ਬੇਕਾਕ, ਬੇਖ਼ੌਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਮੋੜੀ ਇਹ ਭਾਜੀ ਮਰਦਾਵੀਂ ਤੱਕਣੀ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪੈਰੋਂ ਕੱਢਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾ ਉਸਦਾ ਹਥਿਆਰ ਹੈ ਨਾ ਉਸਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਉਸਦੀ ਇਕ ਕਾਰਗਰ ਭਾਸ਼ਾਈ ਜੁਗਤ ਹੈ।

? ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕਿਉਂ ਚੁਣਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਨਸਨੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ। ਸਨਸਨੀ ਦੀ ਇਹ ਜੁਗਤ ਸੁਖਜੀਤ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ 'ਬਰਫ਼' 'ਚ ਅਪਣਾਈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ 'ਹੁਣ ਮੈਂ ਰੇਪ ਨੂੰ ਇੰਨਜੁਆਏ ਕਰਦੀ ਹਾਂ' ਤੱਕ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ?

– ਸਨਸਨੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਨਿਭਾਅ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿਰਫ਼ ਸੁਖਜੀਤ ਦੀ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ 'ਹੁਣ ਮੈਂ ਰੇਪ ਨੂੰ ਇੰਨਜੁਆਏ ਕਰਦੀ ਹਾਂ' ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਆਮ ਪਾਠਕ ਦੀ ਸਨਸਨੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਉਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਉਕਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਅਭਿਧਾਮੂਲਕ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਾਠਕ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਆਸ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਪਾਠ ਰੇਪ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵਡੇਰੇ ਪਾਸਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਪਾਸਾਰ 'ਧੱਕੇ' ਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਪਾਠ ਇਕ ਵਿਕ੍ਰਰਿਤ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕੋਮਲ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਖ਼ੌਫ਼ਨਾਕ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਈਕਾਲੋਜੀ ਵਿਚ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਕਰ ਰਹੀ ਕੋਮਲ ਭਾਵੀ ਨਾਇਕਾ ਇਕ ਅਤਿ ਵਿਭਚਾਰ ਭਰੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਇਹ ਨਾਇਕਾ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਦਮਨ ਵਿਚ ਦਫ਼ਨ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਦਮਨਕਾਰੀ ਰੋਲ ਤੱਕ ਵਿਕਾਸ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਦੇ ਆਪ ਵਿਭਚਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈ ਸੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪ ਆਕਰਮਣਕਾਰੀ ਰੋਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਨਿਭਾਅ ਇੰਨਾ ਤਕੜਾ ਹੈ ਕਿ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਮਾਹੌਲ ਦੇ ਆਤੰਕ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਛੋਟ ਦਿੱਤੇ, ਗਲਤੀ ਕੀਤੇ ਸਿਰਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਮਾਹੌਲ, ਸਥਿਤੀਆਂ, ਪਾਤਰ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਚਾਰ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਨਸਨੀ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਨੂੰ ਭੰਗ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘੇ, ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਜਿਹੜੀ ਸਨਸਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮਾਨਸਿਕਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤੱਕ ਝੰਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਕਰਿੰਦੇ ਨੂੰ ਇਕ ਔਰਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਤਰਨਾ, ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਵਿਭਚਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਉਣਾ, ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਵਿਭਚਾਰੀ ਬਣਾਉਣਾ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਕਹਾਉਣਾ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਇੰਨਜੁਆਏ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਕਲਾ ਜੁਗਤ ਹੈ। ਇਸ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਥੀਮ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਨਿਭਾਅ ਇੰਨਾ ਸਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ

ਵੀ ਸਾਡੀਆਂ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮਨੋਸਰੰਚਨਾਵਾਂ ਲਈ ਵੱਡੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

? ਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਨਿਖੇੜ ਬਿੰਦੂ ਕੀ ਹੈ।

– ਨਵਾਂ/ਨਵੀਨ ਸ਼ਬਦ ਕਾਲ ਬੋਧਕ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ, ਪਿਛਲੇ 5-7 ਸਾਲ ਜਾਂ ਇਸਤੋਂ ਅੱਗੋਂ-ਪਿੱਛੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵੀ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਉਂਜ ਇਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਜੋਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਇਸਦੀ ਜੁਗਤ ਵਿਚ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕਹਾਣੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਟੇਕ ਕਹਾਣੀ ਕਹਿਣ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ 'ਤੇ ਹੈ। ਨਵਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸਰਲ, ਸਧਾਰਨ ਰਹਿਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅਲੋਕਾਰੀ ਮਾਨਸਿਕ ਰੌਆਂ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਘੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਮੀਡੀਏ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਿਰਜਣ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੀਡੀਏ ਵਰਗੇ ਕੱਟ, ਕੰਪਿਊਟਰ ਵਰਗੇ ਕੱਟ ਐਂਡ ਪੇਸਟ ਅਤੇ ਜਕਸਟਾਪੋਜ਼ਿੰਗ ਵਰਗੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕੀ ਸੰਗਠਨ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਨਵੇਂ ਪੜ੍ਹਾਅ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਅਧਾਰ ਨਹੀਂ ਨਿਖੜਦੇ ਓਨੀ ਚਿਰ ਸ਼ਾਇਦ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਿਖੇੜ ਬਿੰਦੂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

? ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵੰਡ ਦਾ ਕੀ ਆਧਾਰ ਹੈ।

– ਇਤਿਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਪੜ੍ਹਾਵਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਕੋ ਦੌਰ ਵਿਚ ਕਈ ਉਮਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਕੁਝ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜਨ ਤੇ ਕੁਝ ਨਵਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲਾਉਣ ਕਰਕੇ ਗੱਲ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹਾਵਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰੌਂਅ ਦੇ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਚਾਰ ਪੜ੍ਹਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਵੇਖਣਾ ਕੋਈ ਤਰਕ ਸੰਗਤ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ, ਗੁਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾਅ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਮੂਲਕ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪੜ੍ਹਾਅ ਮੰਨਦੀ ਹਾਂ, ਸੇਖੋਂ, ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ, ਦੁੱਗਲ ਵਾਲਾ ਦੂਜਾ ਪੜ੍ਹਾਅ ਹੁਨਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹੈ, 1965 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਵਰਿਆਮ ਸੰਧੂ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀ ਵਿਅਕਤੀਕ੍ਰਿਤ ਸੰਵਾਦਕਤਾ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾਅ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਸੂਚਨਾ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਕਾਰਨ ਆਏ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਪਰਤੌਂ ਬਣਦੀ ਕਹਾਣੀ ਚੌਥੇ ਪੜ੍ਹਾਅ ਵਿਚ ਖਿਸਕਦੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਾਵਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਯੁੱਗ ਬੋਧ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਉਸ ਪ੍ਰਤਿ ਹੁੰਗਾਰਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।

? 'ਵਰਜਿਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ' ਬਾਰੇ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਇਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਸਲੇ ਵਜੋਂ ਕਿਉਂ ਉਭਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

– ਵਰਜਿਤ ਰਿਸ਼ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਆਕਰਣਕ ਘਾੜਤ ਵਿਚ ਲਾਂਭੇ ਰਹਿ ਗਏ ਪਸਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਹੋਣੀ ਦੇ ਮਸਲੇ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਾਨਵੀ-ਅਮਾਨਵੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਥਾਂ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਅੱਜ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਸਲੇ ਵਜੋਂ ਉਭਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵੇਖਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੌਣ ਉਭਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਉਭਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬੁਰਜ਼ੁਆ ਮਾਹੌਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅੰਤਰਮੁੱਖੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਦੀਆਂ ਦੇਹੀ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਆਨੰਦ ਵਜੋਂ ਉਭਾਰ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਅਵੈੜਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ

ਵਲੋਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਬੰਦਾ ਅੰਦਰਵਰਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਹੀ ਦੁਆਲੇ ਭਿਨਭਿਨਾਉਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕਲਾ ਦਾ ਧਰਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹਚਿਰਤਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਵੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਇਕੋ-ਇਕ ਤਰਕ ਮਨਵਾਉਣਾ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਹੀ ਸਮਾਜੀ ਮਨੁੱਖੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਲੈਣਾ ਬੜਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ।

? ਕੀ ਕੋਈ 'ਜਨ ਸਮੂਹ' ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਹੈ।

– ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਮੁੱਖ ਰੌਂਅ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਹਰ ਉਮਰ, ਲਿੰਗ, ਜਾਤ, ਜਮਾਤ, ਕਿੱਤੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦਾ ਜੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਸੀ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੰਕਟਾਂ ਸਮੇਤ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਰਾਬਤਾ ਰੱਖੀ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਸਮਾਜਕ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਫੋਕਸ ਵਿਚ ਲਿਆ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਮਾਜਕ ਦਬਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਸਤ-ਵਿਅਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਭੌਂ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਨਵਬਸਤੀਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਹੋ ਰਹੇ ਨਵੇਂ ਉਜਾੜਿਆਂ, ਮੰਦਵਾੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਹੀ ਵਾਬਸਤਾ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕ ਵਿਚ ਇਹੀ ਕਹਾਣੀ ਵੱਧ ਹਰਮਨਪਿਆਰੀ ਹੈ।

? ਕੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਧਾਰਾ ਜਾਂ ਵਾਦ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਹੜੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਅੱਜ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਕਿਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹਨ।

– ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਧਾਰਾ ਜਾਂ ਵਾਦ ਪੱਖੋਂ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵ-ਭਾਰਤੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਮਵਿੱਥ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਧਾਰਾ ਜਾਂ ਵਾਦ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਾ ਕੋਈ ਲੋਕ ਪੱਖੀ ਲਹਿਰ ਉਭਾਰ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਯੁੱਗਬੋਧ ਆਪਣੀ ਤਰਜੀਹ ਦਰਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਚਿੰਤਨ ਦੀਆਂ ਕਈ ਲਹਿਰਾਂ ਯੁਗ ਦੀਆਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਮੁਕਤ ਤਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰੌਂਅ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਨੰਤ ਦਬਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਉਸਦੇ ਹਿੱਤਾਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਮਾਹੌਲ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਨਵੀ ਅਤੇ ਅਮਾਨਵੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਕਹਾਣੀ ਲਈ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਚੁਣੌਤੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਬੁਲਵੰਦੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਬਰਕਰਾਰੀ ਲਈ ਬਦਲ-ਪ੍ਰਤਿਬਦਲ ਤਲਾਸ਼ੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਸ ਤਲਾਸ਼ ਦਾ ਮਾਪ-ਦੰਡ ਮਾਨਵਵਾਦ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਨਾਲ ਅਕੱਟ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧਤਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਮਾਨਵ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅੱਜ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸੁਰ ਹੈ।

? ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਿਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

– ਮੇਰੀ ਇਹ ਠੋਸ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਧਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸਮਰੱਥ ਵਿਧਾ ਵਜੋਂ ਉਭਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸੰਕਟਾਂ, ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ, ਨਿੱਜਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਪੈਰਵਾਈ ਇਹ ਵਿਧਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਓਨੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਧਾ ਦੇ ਕਲੇਵਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਕਲਾਤਮਕ ਤਰਕ ਸਿਰਜ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਨਵੀ ਬੁਲੰਦੀ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖ ਸਕਣ ਦਾ ਕੋਈ ਝਲਕਾਰਾ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ ਉਸ ਨੂੰ ਆਸ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਥਾ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਵਿਰਾਸਤੀ ਗੌਰਵ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਣਯੋਗ ਵਾਧਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਵੱਲ ਅਗਰਸਰ ਹੈ।

ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਤੁਹਾਡੇ ਅਵਚੇਤਨ 'ਚੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ

-ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (17.5.1954)

ਮੁਲਾਕਾਤੀ-ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਕੱਲਰਮਾਜਰੀ

? ਡਾ ਸਾਹਿਬ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਦਿਆਂ ਤੇ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। 'ਖੂਹ ਖਾਤੇ', 'ਜੈਲਦਾਰ ਦਾ ਪੋਤਾ', 'ਦਮੂੰਹੀ' ਵਰਗੀਆਂ ਸਸ਼ੱਕਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਮੜਕਵੀਂ ਚਾਲ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੰਤੁਲਤ ਅਨੁਭਵ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ?

–ਸੁਚੇਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮੇਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਾ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੀ ਇਸ ਰਾਇ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਤਰਕ ਲੱਭ ਸਕਣਾ ਤਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੇਕ ਬੰਦੇ ਦੀ ਇੱਕ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ, ਚੁਗਿਰਦੇ, ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਅਤੇ ਚਾਹਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਣਦੀ ਵਿਗਸਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਸਿਰਜਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵਜੋਂ ਮੈਂ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਸੰਬੰਧਤ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕਸੁਰ ਅਤੇ ਇੱਕਸਾਰ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਦਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੁੱਝ ਦਾਨਿਸ਼ਵਰ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੇ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਚਿੰਤਨ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਉੱਤਮ ਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵਸਤਾਂ, ਵਰਤਾਰਿਆਂ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰੰਚਨਾਵਾਂ/ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਸੁਚੇਤ ਅਚੇਤ ਸਮਝਣ ਲਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰਗਰਮੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤਿੱਖੇ ਤੇ ਭੈੜੇ ਵਿਰੋਧਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਵੇ ਅਤੇ ਸਹੀ ਨਿਰਨੇ ਲੈਣ ਲਈ ਅੰਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਜੀਨਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਫਲ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੀਸਰਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਪਹਿਲੂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਚਾਹਤਾਂ-ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਇੱਕਸਾਰਤਾ ਜਾਂ ਪੜਾਅ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਕੁਝ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋ ਕੇ, ਮੈਂ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਹੰਭਲੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵਾਂ। ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਾਫੀ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਾ, ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਲਈ ਮੇਰੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ, ਡਾ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ, ਪ੍ਰੋ। ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਡਾ ਰਵੀ ਦਾ ਮੇਰੇ ਤੇ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਿਹਾ।

? ਉਮਰ ਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਉ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿੱਧਾਗਤ ਪਾਸਾਰ, ਵਸਤੂ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਚੋਣ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਥਾ ਸ਼ਿਲਪ ਦੇ ਬੇਜੋੜ ਮੇਲ ਨੂੰ ਪਰਖਦਿਆਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੋਗੇ ?

– ਡਾ ਗੁਰਮੀਤ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ ਮੈਨੂੰ ਇਹਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ, ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਗਾਰਾ ਵੀ ਮਿਲਿਆ। ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੁਚੇਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਆਪਣੇ ਤੇ ਲਾਈ ਗਈ ਸਵੈ-ਬੰਦਸ਼, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਲਾਈ ਕਿ ਮੈਂ ਅਧਿਆਪਕ ਹਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ, ਆਲੋਚਨਾ ਮੇਰਾ ਅਹਿਮ ਖੇਤਰ ਹੈ ਸਰਗਰਮੀ ਦਾ, ਕਿਤੇ ਐਸਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸੁਚੇਤ ਜਾਂ ਅਚੇਤ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਹੀ ਜਸਟੀਫਾਈ ਜਾਂ ਉਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਜਸਟੀਫਾਈ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵਾਂ, ਜਿਹੋ ਜਹੀ ਕਹਾਣੀ ਮੈਂ ਆਪ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਅਸਲ ਜਵਾਬ ਤਾਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਆਲੋਚਕ ਹੀ ਦੇਣ। ਮੈਂ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਾਂਗਾ।

ਹਰ ਵਧੀਆ ਉੱਤਮ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਉੱਤਮ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਇੱਕ ਅਗਲੇਰੀ ਤੇ ਉਚੇਰੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਜਾਂ ਉਚੇਰਾ ਪੜਾਅ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਪੂਰਬਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਉੱਤਮਤਾਵਾਂ ਸਹਿਜ ਭਾਵ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿੱਚ। ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਲਾਤਮਕ ਸਮਰੱਥਾ ਨਾਲ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ, ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਕਲਾਤਮਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀਆਂ ਨਿਵੇਕਲੀਆਂ 'ਯੁਗਤਾਂ' ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਥਾਂ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਸੋ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪੂਰਬਲੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਹੈ, ਸਰੂਪ ਹੈ ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪੜਾਵਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਠੀਕ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਸਬੰਧ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਅਗਲੇ ਗੁਣਾਤਮਕ ਦੌਰ ਜਾਂ ਗੁਣਾਤਮਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਕੁਝ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਣਦੈ, ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡੀ ਦੂਸਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਲਿਖ ਰਹੇ ਨੇ। ਅਗਲੇਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਤੀਸਰੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤਰਜੀਤ, ਕਿਰਪਾਲ ਕਜ਼ਾਕ ਲਿਖ ਰਿਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਗੋਰਖੀ ਲਿਖ ਰਿਹੈ, ਗੁਰਬਚਨ ਭੁਲਰ ਵੀ ਸਰਗਰਮ ਹੈ ਅਜੇ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਮਲ ਕਰਦਾਂ, ਔਰ ਇਹਦੇ ਤੇ ਤਾਂ ਡਾ ਗੁਰਬਚਨ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਲੇਖ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਹਾਂ, ਇਹਦੇ ਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਥਾਪਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਤਿੱਖਾ ਕਿੰਤੂ-ਪ੍ਰੰਤੂ ਵੀ ਕਰਦੇ ਐ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਪਦੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਇੱਕ ਬਹਾਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਇੰਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਵਖਰੇਵੇਂ ਕਰਕੇ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਨਿਸ਼ਚਿੰਤਤਾ ਵਾਦੀ, ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਜਾਂ ਸੂਤਰਵਾਦੀ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਕਹਾਣੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਪੜਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਵਿੱਥ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਔਰ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਇਕਹਿਰੇ ਤੇ ਇੱਕ ਸੁਰ ਹੋਣ ਨੂੰ ਤਿਆਗਦੀ ਹੈ, ਤੋੜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਧੁਨੀਆਂ, ਇੱਕ ਸਾਰਥਕ ਸੰਵਾਦ ਸਿਰਜਦੀਆਂ ਹਨ। ਔਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵੀ ਪੂਰਵਲੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਰੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇੰਨੀਆਂ, ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਨਾ ਵੀ ਹੋਣ, ਪਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਮੁੱਲ ਉਸੇ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕੋਈ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪੱਧਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਕੀਰਤੀਮਾਨ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਇਹਦਾ ਵਡੇਰਾ ਨਿਖੇੜਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ।

? ਡਾ ਸਾਹਿਬ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਰਚਣਾ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਅਮਲ ਬਾਰੇ ਦਸਦਿਆਂ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿਉ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਤੌਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਖ਼ੁਸ਼ ਵੀ ਹੋ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਵੀ ?

– ਤੁਸੀਂ ਕਾਫ਼ੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਤੇ ਬੜਾ ਵਿਆਪਕ ਸਵਾਲ ਕੀਤੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਸਫ਼ਰ ਹੈ, ਉਹ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਜਿਹਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਵਾਲ, ਕੁਝ ਸਵੈ ਚੁਣੌਤੀਆਂ, ਤੇ ਕੁਝ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਰੋਕਾਰ, ਨਿਰੰਤਰ ਗੁਥਮ ਗੁੱਥਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਅਹਿਸਾਸ ਰਹਿੰਦੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜੇ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣੀ ਐ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਹਲ 'ਚ ਜਾਂ ਸਸਤੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਛੋਟੇ ਮੰਤਵ ਦੁਆਲੇ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸੋ ਆਦਤਨ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਕਾਫੀ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬੜੀ ਲੰਮੀ ਚੌੜੀ ਇੱਕ ਅਵਚੇਤਨੀ, ਸੁਤਿਆਂ ਵੀ, ਉਹਦੇ ਤੇ ਕਾਫੀ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਨਾ ਜਾਗਦਿਆਂ ਵੀ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਨਾ। ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਤੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਲਾਸ਼

ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਨਾ। ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ, ਜਿਹੜਾ ਮੇਰਾ ਜਿਹਨ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੈ ਕਿ ਕਹਾਣੀ 'ਚ ਆਹ ਆਹ ਕਨਟੈਕਸਟ ਬਣਾਉਣੈ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਹ-ਪੱਖ ਚਾਹੀਦੇ ਨੇ, ਸੋ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਪੱਖ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਚੋਣ ਵੇਲੇ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਕਹਾਣੀ ਲੰਬਾ ਸਮਾਂ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਐ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਲਿਖਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇੱਕ ਤੱਥ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨੋਟਸ ਪਏ ਨੇ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਨਾ ਪਰ ਮੇਰਾ ਮਾਈਂਡ/ਮਨ ਅਜੇ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਓ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਮਤਲਬ ਕੰਕਰੀਟ, ਜਾਨੀ ਜਿਹੜਾ ਮੇਰਾ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਮਨ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਖਦਾ ਰਹਿੰਦੈ। ਕਈ ਦਫਾ ਤਾਂ ਹੁੰਦੈ, ਮੇਰਾ ਮਨ ਬਹੁਤ ਜਿਆਦਾ ਗਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੈ। ਫਿਰ ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਹਿੰਦੈ ਓ ਕੇ ਹੁਣ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦੋ ਕੁ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮੈਂ ਲਿਖੀਆਂ ਨੇ, ਪਰ ਛਪਾਈਆਂ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਓ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚੋਣ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂ ਕਨਟੈਕਸਟ ਦੀ ਚੋਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀ ਕਿਸੇ ਆਲੋਕਾਰੀ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਤਾਣੇ-ਪੇਟੇ ਨੂੰ ਉਸਾਰਨ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕਾਫੀ ਲੰਬਾ ਸਮਾਂ ਲਾ ਦਿੰਨਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੋਈ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਚਾਰ-ਚਾਰ, ਪੰਜ-ਪੰਜ ਵਾਰ ਖਰੜੇ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾਂ। ਇਹ ਤੁਸੀ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੇਰੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਕਰੀਬੀ ਮਿੱਤਰ ਨੇ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਉਨਾਂ ਤੇ ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬੜੀ ਬਹਿਸ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਛਾਂਗਦੇ ਤਰਾਸ਼ਦੇ ਨੇ, ਮੈਂ ਖ਼ੁਦ ਤਰਾਸ਼ਦਾਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਹੈ ਤਾਂ ਸੁਚੇਤ ਜਾਂ ਅਚੇਤ। ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਮੇਰੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸਮਝਦਾਰੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਦਖ਼ਲ ਵੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਨਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਅਚੇਤ ਤੌਰ ਤੇ ਮੈਂ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਲਝਦਾਂ। ਮੈਂ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਵਾਕ ਤੇ ਕਈ ਦਫਾ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕੰਨਟੈਕਸਟ ਨੂੰ ਬੜਾ ਚਿਰ ਉਹਦੇ ਤੇ ਉਲਝਦਾਂ, ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਕੇ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੰਨਾਂ। ਇੱਕ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਬਹੁਤ ਹੀ, ਜਿਹੜੀ ਘੰਟੀ ਖੜਕਾਂਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਲਗਾਤਾਰ, ਕਿ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਗੂੰਜ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤੀਕ ਉਹਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਨਟੈਕਸਟ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਨਿੱਕੇ ਤੋਂ ਨਿੱਕੇ ਭਾਵ ਜਾਂ ਅਰਥ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਕੈਨਵਸ, ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਧੁੰਨੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੁੜਦੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਨਿਬੇੜਦਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਮੇਰੀ ਤਾਂਘ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਓ ਕਿ ਇੱਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਦਿਅਰਥੀ ਜਾਂ ਅਧਿਆਪਕ ਵੱਜੋਂ ਮੇਰੀਆਂ ਸਮਰਥਾਵਾਂ ਨੇ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੱਕ ਅਜਮਾਇਸ਼ੀ ਟਿੱਲਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦੈ ਕਹਾਣੀ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਫਾਈਨਲ ਕਰ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਇੱਕ 'ਦਮੂੰਹੀ'। ਤੇ ਉਹ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹੀ ਡਲਹੌਜੀ। ਡਾ ਰਜਨੀਸ਼ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਲਾਈ ਉਹਦੇ ਤੇ। ਉਹਦੇ 'ਚ ਉਹ ਹੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਬਹਿਸ ਹੋਈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਮੇਰੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਫਾਈਨਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਉਸਤੇ ਮੈਂ ਫਿਰ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਛੋਹਾਂ ਲਾਈਆਂ ਨਵੀਆਂ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੈਨੂੰ ਅੱਛੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ। ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਐ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਇਹ ਬਹੁਤਾ ਸੁਚੇਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਇੱਕ ਡਾਇਆਲਗ ਹੁੰਦੈ ਜਿਹੜਾ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਸਵੈ-ਡਾਇਆਲਾਗ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਕਰਦਾਂ, ਕਈ ਦਫਾ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਵਾਦ ਕਰਦਾਂ। ਔਰ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਤਾਂ ਇਹੀ ਅਮਲ ਐ, ਤੇ ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਠੀਕ ਐ ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਵਾਰੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਪਾਠਕ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁੰਗਾਰਾ ਮਿਲਿਐ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਖ਼ੁਸ਼ ਹਾਂ।

? ਮੇਰਾ ਅਗਲਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਹਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਬਾਰੇ ਜਾਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ

ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਜਾਂ ਨਿੱਠ ਕੇ ਸੋਚਦੇ ਹੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਕਈ ਦਫਾ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕੀ ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਾਫੀ ਪਾਪੂਲਰ ਰਹੀਆਂ ਨੇ, ਖ਼ੂਹ ਖਾਤੇ ਐ, ਜੈਲਦਾਰ ਦਾ ਪੋਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਦਮੂੰਹੀ ਹੈ, ਘਰ ਦਾ ਜੀਅ ਹੈ, ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੱਖਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰੇ ਰਚਣ ਦਾ ਜਾਂ ਦੋਬਾਰਾ ਸੋਧਣ ਦਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ’ਚ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ ਹੋਵੇ ?

– ਡਾ ਗੁਰਮੀਤ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਦਾ ਹੀ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਹਾਂ। ਜਿਦਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ’ਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ, ਤਰਕਾਂ ਦਾ, ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ, ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ, ਇੱਕ ਰੌਂਅ ਵੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ’ਚ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਐ। ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਪਾਤਰ ਕਿੱਥੇ ਕੀ ਬੋਲਦੈ, ਤੇ ਕਿਹੜਾ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ। ਇਹ ਸੁਚੇਤ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ, ਇੱਕ ਅਚੇਤ ਅਮਲ, ਜਿਹੜਾ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਾ ਰਹਿੰਦੈ। ਮੈਂ ਰੋਟੀ ਵੀ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਸੌਂ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ, ਅਵਚੇਤਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਲਿਖਣ ਤੱਕ, ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਪਰ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਇਹ ਵੀ ਹੁੰਦੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਤੀ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਹਨ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾਂ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਿਆ, ਉਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂ, ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੂਰਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਵੇਗ, ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਗਹਿ-ਗੱਚ ਵਿਰੋਧਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਰੌਅ ਪਿਆ ਹੁੰਦੈ। ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਵੀ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਕਿ ਉਹ ਰੌਅ ਜਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮੈਂ ਨਿਸ਼ਚਤ ਕਰਕੇ ਬੈਠਾਂ, ਮੈਂ ਛੱਡ ਦਿੰਨਾਂ। ਸੋ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਐਸ ਤਰਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਾਂ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣਾ ਵੇਗ ਆਪ ਲੈਂਦੀ ਐ। ਪਰ ਉਹਦੇ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਬਾਰੇ, ਉਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਬਾਰੇ, ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੈ ਕਿ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੋਚੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ’ਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੜੀ ਲੰਬੀ ਹੁੰਦੀ ਐ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਸਿਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਪਰ ਮੇਰੇ ਮਨ ’ਚ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਰੀਝ ਰਹਿੰਦੀ ਐ ਔਰ ਮੈਂ ਕਰਦਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਜਦੋ— ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਹੀ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਾਂ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਤੜਪਦਾਂ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਐ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕਾਂਟੀਨਿਊਟੀ ਟੁੱਟੇ ਨਾ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਨੇੜਲਾ ਮਿੱਤਰ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੈ ਕਿ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਲਿਖਦੇ ਹੋ, ਇਹਦਾ ਆਹ ਅਰਥ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੈ, ਫਿਰ ਮੈਂ ਕਈ ਦਫਾ ਉਹਦੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਵੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਬਹੁਤੀ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਬੜੀ ਘੱਟ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਐ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਜੇ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਗੈਪ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਗੇ ਕਿ ਇਹਦਾ ਅਰਥ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਅਰਥ ਨਿਕਲਦੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਹਾਂ ਜਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਦਲਦਾਂ, ਪਰ ਅਮੂਮਨ ਮੇਰਾ ਮਨ ਇਹ ਹੁੰਦੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ, ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਪਾ ਕੇ ਲਿਖ ਲੈਨਾਂ, ਪਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੋ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਅਮਲ ਐ। ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਸੁਚੇਤ ਐ ਪਰ ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਅਚੇਤ ਜਾਂ ਅਰਧਚੇਤਨ ਹੈ। ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਤੁਹਾਡੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਜਿਹੜਾ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸੋਚਦਿਆਂ, ਉਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਇੱਕ ਖਾਸ

ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਸਿਕਰਿਪਟ ਜਿਹੜੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

? ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਲਿਖਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਮੈਂ ਸਮਝਦਾਂ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਇੱਕ ਸ਼ਿਲਪ ਵਾਂਗ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਆਰਟਿਸਟ ਹੈ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਪੇ—ਟਿੰਗ ਬਣਾਉਂਦੈ, ਉਹਦੇ ਰੰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਂ ਉਹਦੀ ਡਾਇਮੈਂਨਸ਼ਨਜ਼ ਬਾਰੇ ਉਹਦੇ ਫਿਊਚਰ ਬਾਰੇ, ਉਹਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੈ। ਉਵੇਂ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਢੰਗਾਂ ਤੋਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੋਨਾਂ ਤੋਂ, ਜਾਂ ਵਿਭਿੰਨ ਕਥਾ ਜੁਗਤਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਕਥਾ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਉਹ ਸੁਚੇਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ? ਮਤਲਬ ਕੀ ਉਹ ਸੁਚੇਤ ਤੁਹਾਡੇ ਅਚੇਤ ਤੇ ਭਾਰੂਜ਼ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣ ਕੇ ਅਚੇਤ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਹੋ-

– ਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਹ ਹਰ ਕਰੀਏਟਿਵ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਇੱਕ ਆਪਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਮਨੋ ਸਥਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਯੂਨੀਵਰਸਲ ਨਿਯਮ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਿਰਫ ਇਹ ਹੁੰਦੈ ਕਿ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਆਪਣੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਵੇਗ ਵਿੱਚ ਤੁਰਦੈ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਿਰਜਣ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਨੂੰ, ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਹੋਰ ਕਲਾਤਮਕ ਪਾਸਾਰ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਮੁਹਾਰਤ ਤੁਹਾਡੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਤੇ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮਕਾਨਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਘਾੜਤ ਘੜਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਤੁਰਦੀ ਨਹੀਂ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸੁਚੇਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕਥਾ ਜੁਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਮੂਲ ਜਿਹੜੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ, ਜਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਹਦੀਆਂ ਮੂਲ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲੱਗੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਲੇਖਕ ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਖ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਦੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਡੇਰੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸਮਰਥਾ ’ਚ ਉਨਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨਾ ਉਹ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਅ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਉਸਨੂੰ ਇੰਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਆਪ ਸਥਿਤੀਆਂ ਜਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਮੌਲਣ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੜਹੇਲ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਨ ਕੇਂਦਰਤ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਜਿਹੜੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ’ਚ ਰੱਖ ਕੇ ਬਿਰਤਾਂਤਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕਈ ਦਫਾ ਪਾਤਰਾਂ, ਸਥਿਤੀਆਂ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵੇਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਖ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ, ਉਹਨੂੰ ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਖ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਦੂਸਰੀ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਲਗਦੈ ਕਿ ਵਧੇਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਇਕਹਿਰੀ ਜਿਹੀ ਸੋਚ ਐ, ਇਕਹਿਰੇ ਜਿਹੇ ਕਨਸਰਨਜ਼ ਨੇ, ਤੇ ਸੂਤਰਾਂ ਜਿਆਂ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਐ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਖ ਵੱਧ ਜਚਦੀ ਐ। ਭਾਅ ਜਾਂਦੀ ਐ। ਸੋ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ, ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀ ਸਿਰਜਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਜਾਂ ਵਿਧੀ ਦੀ ਹੈ, ਫੈਸ਼ਨ ਦੀ ਨਹੀਂ।

? ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੋ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ’ਚ ਗੁੱਥਾ ਹੋਏ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਕੋਈ ਸਿੱਧਾ ਸਬੰਧ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ- ਉਦਾਹਰਣ ਵੱਜੋਂ ‘ਜੈਲਦਾਰ ਦਾ ਪੋਤਾ’ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੱਖੋਂ ਸਮੱਸਿਆ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਵਚੇਤਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਜਾਤੀ ਹਉਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ?

– ਗੁਰਮੀਤ, ਮੈਂ ਇਹਦੇ ’ਚੋਂ ਦੋ ਕੁ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹਾਂਗਾ ਕਿ ਇੱਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਨੁਭਵ ਜਾਂ ਸਰਗਰਮੀ ਰਹੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ, ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ

ਸ਼ਕਤੀਆਂ, ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਅੰਤਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਮੋਹ ਜਾਂ ਮੇਰਾ ਲਗਾਓ ਬਣਦਾ ਹੈ ਔਰ ਲੁੱਟ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਝਾਕਣ ਦੀ ਮੇਰੀ ਰੁਚੀ ਐ। ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵਰਤਾਰਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਇੱਕ ਆਪਦੀ ਹੀ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਤੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਅੰਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾਂ। ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਸਬੰਧ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਨਿਜੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨੇੜਿਉਂ, ਗਹਿ-ਗੱਚ ਲੰਘ ਗਏ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੈ ਮੈਂ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਹੱਡ ਬੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਐ, ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਕਹਿਨਾ ਕਿ ਜੱਗ-ਬੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਇਹ ਵੰਡ ਤਾਂ ਸੰਪੇਖਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਐ। ਮੈਂ ਕਹਿੰਨਾ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਉੱਥੇ ਧੜਕਦੀ ਐ ਜਿੱਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨੇੜਲੇ ਅਨੁਭਵ, ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖਹਿ ਕੇ ਲੰਘਦੀ ਐ। ਮੈਂ ਉਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਿਆ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨੇੜਿਓ— ਦੀ ਆਸੇ ਪਾਸਿਓਂ ਦੀ, ਮੈਂ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੇ ਦੋਸਤ ਜਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਨੇੜਿਓ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ, ਸਮਾਜਕ ਤੌਰ ਤੇ, ਅਟੈਚਡ ਰਿਹਾਂ। ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਰੌਚਕ ਵੀ ਐ ਕਿ ਮੈਂ ਦੁਆਬੇ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਆਂ, ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਨੇ ਜਿੰਨੀ ਉਥਲ ਪੁਥਲ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਆਰਥਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਮਾਨਿਸਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਅਜੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਲਿਖਾਂਗਾ। ਕੁਝ ਤੜਫਮੇਂ ਪਲ ਮੈਂ ਖੁਦ ਹੰਢਾਏ। ਗੁਰਮੀਤ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਦੁੱਖ ਹੋ ਰਿਹੈ ਕਿ ਜਾਅਲੀ ਵਿਆਹ ਮੈਨੂੰ ਖੁਦ ਅਟੈਂਡ ਕਰਨੇ ਪਏ। ਫਿਰ ਇਹ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਦਾ ਦਬਾਅ ਇੰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਆਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਰੀ ਰੋਕਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਜੋ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਆਹਾਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਅੰਦਰਲਾ ਹਿਰਦਾ ਫੀਲ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਜ਼ਜਬਿਆਂ ਦੀ ਹੋਣੀ, ਮੇਰੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਖੋਜ ਜਾਂ ਰੁਚੀ ਰਹੀ ਐ ਤੇ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਦਿੰਨਾ। ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਿਉਂ ਸਿਰਜਿਆ, ਭੈਣ-ਭਰਾ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਾਹਤੋਂ ਸਿਰਜਿਆ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਪੰਚ ਅਸੀਂ ਵੱਡੇ, ਸੁਚੱਜੇ ਸੋਹਣੇ ਇਨਸਾਨ ਬਨਣ ਲਈ ਸਿਰਜਿਆ ਪਰ ਅਸੀਂ ਕਰ ਕੀ ਰਹੇ ਹਾਂ ? ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਹੋੜ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕਿੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮਾਨਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬੰਦੇ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਹਿਰਦਾ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹੁੰਦੈ ਉਹ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਠੱਗ ਜਾਂ ਸਾਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਾਅ ਨਾਲ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਇਹ ਜਿਹੜੀਆਂ 'ਬੇਰ ਵਰਗਾ ਫਲ', 'ਪੈਲਾਂ ਪਾਉਂਦਾ ਸੱਪ' ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ 'ਦਮੂੰਹੀ' ਹੈ ਜਾਂ 'ਜੈਲਦਾਰ ਦਾ ਪੋਤਾ' ਹੈ ਇਹਨਾ ਦਾ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਹੈ। ਪਰ ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਹੋਣੀ ਹੈ ਉਹਦੀ ਤੜਫਣ ਨੂੰ ਪਕੜਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਿਕੋਲਿਤਰੇ ਅਨੁਭਵ ਵੀ ਹੋਏ ਜਿਹੜੇ ਇੱਥੇ ਆਮ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਨਾ ਹੋਏ ਹੋਣ। ਸੋ ਮੈਂ ਭਾਵੇਂ ਪਰਵਾਸੀ ਲੇਖਕਾਂ ਵਾਲੀ ਔਧ ਤਾ ਨਹੀਂ ਹੰਢਾਈਪਰ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖਹਿ ਕੇ, ਲੰਘਿਆਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਵੀ ਲਗਦੈ ਇੱਥੇ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਕੁਝ ਕਹਾਣੀ ਜਿਵੇਂ 'ਕਸਤੂਰੀ' ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜਿਵੇਂ 'ਆਓ ਜੀ ਚੱਲੀਏ' ਉਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਤਲਾਸਦਾ ਰਹਿੰਨਾ ਕਿ ਇਹ ਬੰਦਾ ਇਹ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੋੜ-ਫੋੜ ਕਰ ਰਿਹੈ, ਇਹ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹੈ ? ਸੋ ਉਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ, ਮੇਰੇ ਮਨ ਵੀ ਤੜਫਣਾ ਹੈ ਕਿ ਬੜੇ ਸੂਖਮ, ਪਵਿੱਤਰ, ਨਾਜ਼ੁਕ ਜਿਹੇ ਮਾਨਵੀ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇੰਝ ਵੀ ਲਗਦਾ ਹੁੰਦੈ ਬਹੁਤੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੰਤਵਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਮੰਤਵ ਜਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਜਾਂ ਚਾਹਤਾਂ ਬਣਾ ਰਹੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਜਾਂ ਸਿਰ ਪੈਰ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਦੇਖਾ

ਦਿਖਾਈ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਹ ਕਿੱਥੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਨੇ, ਇਹ ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀ ਵੇਖ ਹੀ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ

? ਡਾ ਸਾਹਿਬ ਤੁਸੀਂ ਜਿਵੇਂ ਆਲੋਚਨਾ ਜਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 'ਚ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਕੁਝ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਹੋ। ਮੈਂ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਨਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਕਿ ਕੁਛ ਐਸੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਮਤਲਬ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹੋਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣ ਵਰਗੀ ਸਥਿਤੀ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਵੇ। ਕੁਛ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰੋ।

-ਡਾ ਗੁਰਮੀਤ, ਮੇਰੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਜਾਂ ਸ਼ੈਦਾਅ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿ$ਾਸੈ ਔਰ ਮੈਨੂੰ ਉਨਾ ਲਿਖ ਕੇ ਸਵਾਦ ਨੀ ਆਉਂਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦਾਂ। ਔਰ ਇਹ ਮੇਰੀ ਅੱਜ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਰੁਚੀ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਇੱਕ ਭਿੰਡਰ ਕਲ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਤੋਂ ਕੋਈ ਅਧਿਆਪਕ ਸੀ ਗਿਆਨੀ ਮਾਸਟਰ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀਆਂ ਲਿਟਰੇਚਰ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਸੋ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਜਾਂ ਇਸ ਮੇਰੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਖੇਤਰ ਖਾਸਾ ਵਸੀਅ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਉਸੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੈਂ, ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਪੜ੍ਹਦੈਂ ਤੇ ਸਵੈ ਜੀਵਨੀ ਮੈਨੂੰ ਜਿੱਥੋਂ ਵੀ ਮਿਲ ਜੇ ਚੰਗੀ ਸਵੈ ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਕੁਛ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਦੱਸਣੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚੈਖਵ, ਟਾਲਸਟਾਏ, ਗੋਰਕੀ, ਤੇ ਤੁਰਗਨੇਵ ਤੇ ਇਹਨਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੈਂ ਹੈਮਿੰਗਵੇ, ਹਾਰਡੀ, ਤੇ ਹਰਮਨ ਹੈੱਸ ਔਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿ$ਾਸਾ ਲੇਖਕ ਜਿਹੜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਨਾ ਔਰ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਜੇ ਕਿਤੇ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਜਾਂਵਾ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਕੋਈ ਵੀ ਮਿਲੇ, ਮੈਨੂੰ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੈ ਔਰ ਮੈਂ ਮੰਟੋ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਵੀ ਐ ਤੇ ਮਾਣਿਆ ਵੀ ਐ। ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹਿਐ ਔਰ ਮਾਣਿਐ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ, ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਅੱਛੇ ਲੱਗੇ ਨੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਿਹੜਾ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤ ਜਾਂ ਕਵਿਤਾ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤੇ ਨਾਟਕ ਵੀ ਤੇ ਹੋਰ ਬੜਾ ਕੁਝ ਉਹ ਮੈਂ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾਂ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਮੈਂ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਲਗਭਗ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਯਾਦ ਐ, ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ, ਪ੍ਰੋ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ, ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਚਾਅ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾਂ ਤੇ ਜਗਤਾਰ ਵੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਅੱਛੀ ਲੱਗਦੀ ਐ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਖੈਰ ਮੇਰਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੜ੍ਹਨ 'ਚ ਰੁਚੀ ਰਹਿੰਦੀ ਐ। ਕਹਾਣੀ ਜੇ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੁਸਾਫਿਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਣਿਐ, ਸੇਖੋਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਦੀਆਂ, ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ।

?ਜਿਹੜੇ ਹੁਣ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਦੀ, ਨਵੇਂ ਪੜਾਅ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ; ਇੱਕ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਮੈਂ ਕਰੀਬ ਸਮਝਦਾਂ ਪਰ ਗਿਣਤੀ ਤੇ 200-250 ਤੱਕ ਐ। ਪਰ ਇੱਕ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਐ ਐਸੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ ਜਾਂ ਰੂਪਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕੋਈ ਐਸਾ ਮੋੜਾ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਕੋਈ ਝੁਕਾਅ ਦਿੱਤੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਹਾਣੀ ਏਨੀ ਸੰਘਣੀ ਔਰ ਏਨੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਹੁਣ ਜੀਵਨ ਦੇ ਏਨੇ ਅੰਸ਼ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਨੇ, ਐਨੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਹੀ ਐ, ਉਹਦੇ 'ਚ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਟ੍ਰੈਂਡ ਸੈਟਰ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ ?

-ਡਾ ਗੁਰਮੀਤ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਰਾਏ ਦੇਣੀ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ, ਇਹ ਥੋੜਾ ਔਖਾ ਕੰਮ ਐ ਔਰ ਮੇਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਐ ਕਿ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿ$ਾਸਾ

ਸਬਜੈਕਟਿਵ ਰਾਵਾਂ ਨਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛ ਹੀ ਲਿਆ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾਂ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਸਾਡੀ ਚੌਥੇ ਪੜ੍ਹਾਅ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਐ ਜੀਹਦੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਨਕਸ਼-ਨੁਹਾਰ ਐ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨਾਂ ਦੇ ਫਰਕ ਵੀ ਨੇ, ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸਾਰੀ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਫਰਕ ਨੇ, ਮਸਲਿਆਂ ਜਾਂ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਦੇ ਵੀ ਫਰਕ ਨੇ ਪਰ ਇਹਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਇੱਕ ਰੂਪਾਕਾਰਕ ਵੱਖਰਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜੇ ਕੁਛ ਨਾਂ ਗਿਣਾਉਣੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਜਿੰਦਰ, ਬਲਵਿੰਦਰ ਗਰੇਵਾਲ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੱਧੂ, ਦੇਸ ਰਾਜ ਕਾਲੀ, ਸੁਖਜੀਤ ਤੇ ਕੁਛ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਹ ਨਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਾਂਵਲ ਧਾਮੀ ਨੇ ਚਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਬਾਹਰੋਂ ਕੁਛ ਕਹਾਣੀ ਨਵੀਂ ਆਈ ਐ ਉਹਦੇ 'ਚ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਨੇ ਕੁਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਨੇ ਔਰ ਏਸ ਪੜ੍ਹਾਅ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਉਹਦੇ 'ਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਦੋ-ਦੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਧੀਆ ਲਿਖੀਆਂ ਨੇ ਪਰ ਇਹ ਕਿਉਂ ਕਿ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਤਦਾਦ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਐ ਔਰ ਕਈ ਦਫਾ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਹੀ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਐ ਜਿਵੇਂ ਮਨਿੰਦਰ ਕਾਂਗ ਨੇ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ 'ਚ ਵਧੀਆ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਐ। ਮੁਕਾਬਲਾ ਵੀ ਕਾਫੀ ਸਖਤ ਹੋ ਰਿਹੈ। ਪਰ ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਅੱਛੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਮਸਲਾ ਮੁਆਸ਼ਕੇ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਉਂਜ ਮੁਆਸ਼ਰੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੁਆਸ਼ਰੇ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ, ਕਸੌਟੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਜ ਰਸਾਈ ਕਾਇਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਵੀ ਇਸੇ ਹੀ ਗੁਨਾਹ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਜੈਵਿਕ ਖ਼ੂਬੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਆਸ਼ਰੇ ਦੀਆਂ ਕਸੌਟੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਬਣਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹੀ ਐਬ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ 'ਟਾਪੂ' ਜਾਂ ਫਿਰ 'ਗੁਆਂਚਿਆ ਮਲਾਹ' ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਦੇ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਲਰਾਜ ਅਤੇ ਪਾਸ਼ੀ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗੁਨਾਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਬੱਝਣ ਸਮੇਂ 'ਮਨੁੱਖ' ਦੀ ਜੈਵਿਕ ਕਾਰਜਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆਂ ਕੀਤਾ। ਬਲਰਾਜ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਕਨੇਡਾ ਦੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਨਾਲ ਰੁਸ਼ਕਾਇਆ ਅਤੇ ਪਾਸ਼ੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨਾਲ ਉਸੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਦੇ ਬਿੰਬ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਉਸਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਸਮੇਤ ਪੂਰੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੇ ਹੀ ਬਲਰਾਜ ਦੀ ਦੇਹ-ਮੂਲਕਤਾ ਨੂੰ ਪਾਸਪੋਰਟ ਦੀ ਵਸਤੂ-ਮੂਲਕਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਪਣਾਉਣ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਕਾਹਲ ਦਿਖਾਈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੈਵਿਕਤਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਦੇਹ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਸੰਦਰਭ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਥੇ 'ਪਾਸਪੋਰਟ' ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦੀ ਕਾਹਲ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ 'ਮਨੁੱਖ' ਦੇ ਮਨੁੱਖਤਵ ਦਾ ਹੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੁਆਸ਼ਰੇ ਦੀ ਮੁਆਸ਼ਰਤੀ ਖਸਲਤ ਦਾ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਬਲਰਾਜ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਾਇਮ ਹੋਏ ਮਸ਼ਨੂਈ ਤਵਾਜ਼ਨ ਅਸਤ ਵਿਅਸਤ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਬਖਸ਼ਿੰਦਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮੰਗੇਤਰ ਜਾਂ ਪਾਸ਼ੀ ਦੀ ਭੈਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੰਬਾਈ ਪਤੀ ਦੀ ਸਹਿਹੋਂਦ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਘਰ ਬੱਝਣ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਪੂਰੀ ਗਤੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਇਥੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਮੁਆਸ਼ਰੇ ਦੇ ਰਵਾਇਤੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸੂਰਤ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਇਥੇ ਵੀ ਟਾਪੂ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੂਰੀ ਰਸਾਈ ਵਾਲਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਸੁਆਲ ਫਿਰ ਤੋਂ ਉਹੀ ਹੈ, ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਭਾਈਚਾਰਾ ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਅਤੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਮੈਂ ਕਦੇ ਭੱਜਿਆ ਨਹੀਂ- ਸੁਖਜੀਤ (4.1.1961)

ਮੁਲਾਕਾਤੀ- ਡਾ. ਰਵੀ ਰਵਿੰਦਰ

? ਸੁਖਜੀਤ ਜੀ, ਓਸ ਸੁਖਜੀਤ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਤੁਆਰਫ਼ ਕਰਵਾਓ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਸੁਖਜੀਤ ਹੈ।

-ਰਵੀ ਜੀ, ਮੈਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਹੰਢਾਇਆ। ਕਿਸਾਨ ਸੁਖਜੀਤ, ਖਿਡਾਰੀ, ਸਰਪੰਚ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਵੈਲੀ, ਬਦਮਾਸ਼, ਸੰਤ ਜਾਂ ਸੁਆਮੀ ਸੁਖਜੀਤ ਤੇ ਲੇਖਕ ਸੁਖਜੀਤ। ਪਰ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਐ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ 'ਤੇ ਲੇਖਕ ਸਦਾ ਭਾਰੂ ਰਿਹਾ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਵੈਲ ਜਾਂ ਜਨੂੰਨ ਤੁਹਾਡੇ ਲਹੂ 'ਚ ਘੁਲ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾ ਸਿਰਜਣਾ ਮੇਰੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਐ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੇਰੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਸੁਆਲ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਜਾਂ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋ। ਇਕ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਜੋ ਲੋਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤੀਜਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੇਰੇ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਂ ਹਾਂ ਵੀ ਤੇ ਦਿਖਾਉਣਾ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਰਹੀ ਗੱਲ ਵਿਅਕਤੀ ਸੁਖਜੀਤ ਦੀ। ਰਵੀ ਜੀ, ਬੰਦਾ ਬੜੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸ਼ੈਅ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਦਰਅਸਲ ਬੰਦੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਟਿਲ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਉਹ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਜੀਨ ਉਸ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਨੇ। ਫੇਰ ਉਸ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਰੰਗ ਦਿਖਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਹਿੰਦੀ ਖੂੰਹਦੀ ਕਸਰ ਅਧਿਐਨ ਕੱਢ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

?-ਜਿਹੜਾ ਸੁਖਜੀਤ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ ਹੈ? ਥੋੜ੍ਹਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸੋਗੇ।

-ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਸਾਡਾ ਰਾਈਆਂ ਹੈ। ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਹੋਰੀਂ ਚਾਰ ਭਰਾ ਸਨ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਨ। ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤਾਇਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ। ਸੰਨ ੫੯ 'ਚ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਦਸ ਸਾਲ ਛੋਟੀ ਸੀ ਤੇ ਸੋਹਣੀ ਵੀ ਬੜੀ ਸੀ। ਕੰਮ ਚੰਗਾ ਸੀ। ਖਾਂਦਾ ਪੀਂਦਾ ਜੱਟ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ। ਪਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬੇਟ 'ਚ ਆ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਲੈ ਲਈ। ਬੜੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਲੜਦਿਆਂ ਵੱਡੇ ਤਾਏ ਨੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਹਣਾ ਮਾਰਿਆ, ਮੇਰੇ ਵਿਆਹ ਪਿੱਛੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਲਿਓ ਨਿਆਣੇ ਜਮਾਈ ਗਏ, ਤੇ ਜਦੋਂ ਹੋਇਆ ਤੇਰਾ ਵਿਆਹ ਚਾਰ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਕੱਟੇ। ਆਵਦੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬੇਟ 'ਚ ਆ ਬੈਠਾ। ਉਸ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਤਾਇਆ ਮੈਨੂੰ ਵਿਚਾਰਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਐ ਕਿ ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਣ ਤੇ ਵੀ ਪਿੰਡੋਂ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲੈਣ ਦਿੰਦਾ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਰਵੀ ਜੀ, ਜਿਵੇਂ ਆਪਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਟਿਲ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਲਗਦੈ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰੇ ਲਹੂ 'ਚ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨਾ ਹੁੰਦੀ, ਜੇ ਮੈਂ ਲੇਖਕ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਘਟਨਾ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਡਿਸਟਰਬ ਨਾ ਕਰਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਇਆ ਡਿਸਟਰਬ ਕਰਦਾ। ਦੂਸਰੇ ਦੋਵੇਂ ਅੰਗਹੀਣ ਛੜੇ ਤਾਏ ਡਿਸਟਰਬ ਕਰਦੇ। ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਹੀ ਡਿਸਟਰਬ ਕਰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸੋਲਾਂ ਸਤਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਫਸ ਜਾਂਦੀ....। ਜੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਲੈਂਦੇ। ਸੋਚਦਾਂ ਮੇਰਾ ਬਾਪ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੋ ਭਰਿਆ ਭਰਾਇਆ ਘਰ, ਏਡਾ ਵੱਡਾ ਲਾਣਾ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਅਣਜਾਣ ਥਾਂ ਰੋਹੀ ਬੀਆਬਾਨ 'ਚ ਆ ਬੈਠਾ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਨਾਲ ਲੜਦੀ ਮਿਹਣਾ

ਮਾਰਦੀ 'ਤੈਂ ਮੈਨੂੰ ਰੋਹੀ ਬੀਆਬਾਨ 'ਚ ਲਿਆਕੇ ਰੋਲਤਾ। ਨਾ ਕੋਈ ਆਂਢ ਗੁਆਂਢ, ਨਾ ਕੋਈ ਨੇੜੇ ਸ਼ਹਿਰ....।' ਮਾਂ ਵੀ ਘੁੱਗ ਵਸਦੇ ਪਿੰਡ ਰਣਸੀਂਹ ਕੇ ਧੂਰਕੋਟ ਤੋਂ ਆਈ ਸੀ। ਚਾਰ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਲਾਡਲੀ ਭੈਣ। ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਭਰਾ ਸਾਂ। ਭੈਣ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਵੱਡਾ ਹਾਂ। ਕੰਮ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾ ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਨਾ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਵਟਾਈ 'ਤੇ ਦਿੱਤੀ, ਮਜਾਰਿਆਂ ਨੂੰ। ਫੇਰ ਦੱਬਣ ਦੇ ਡਰੋਂ ਆਪ ਖੇਤੀ ਕਰ ਲਈ। ਵੀਹ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮੱਝਾਂ ਗਾਵਾਂ ਰੱਖ ਲਈਆਂ। ਕੰਮ ਵੱਸੋਂ ਬਾਹਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਉਂਜ ਵੀ ਜਿਹੜਾ ਕੋਲ ਪੈਸਾ ਸੀ, ਉਹਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਲਈ। ਮਾਲ ਡੰਗਰ ਤੇ ਸੰਦ ਭਾਂਡਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਇਕ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਆਜ ਦਾ ਭੁੱਸ ਪੈ ਗਿਆ। ਕੰਜੂਸੀ ਵਰਤਣ ਲੱਗੇ। ਨੌਕਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰੱਖਦੇ। ਬੜਾ ਕਲੇਸ਼ ਪੈਂਦਾ। ਮੈਂ ਉਮਰੋਂ ਛੋਟਾ ਪਰ ਉਂਜ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਦੋਨਾਂ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਬਾਪ ਕੋਲੋਂ ਰੱਜ ਕੇ ਕੁੱਟ ਖਾਧੀ, ਕਸਰ ਕੋਈ ਮਾਂ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਪਿਉ ਨਿਰਦਈ ਜਾਪਦਾ। ਮਾਂ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਨੇ ਮਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਪਿਆਰ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਕੱਲਾ ਬਹਿ ਕੇ ਰੋਂਦਾ ਜਾਂ ਗਾਵਾਂ ਦੇ, ਮੱਝਾਂ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗ ਦੁੱਖ ਦੱਸਦਾ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ 'ਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਹਦੇ ਨਾਲ ਮਨ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦਾ। ਸਵੇਰੇ ਮੂੰਹ ਨ੍ਹੇਰੇ ਉੱਠ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਗੋਹਾ ਕੂੜਾ, ਪੱਠਾ ਦੱਥਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸਕੂਲ ਦਾ ਟਾਇਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਭੱਜੋ ਨੱਠੀ 'ਚ ਸਕੂਲ ਜਾਣਾ। ਛੁੱਟੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਿੱਧਾ ਘਰੇ। ਤਹਿਤ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ ਮਾਂ ਬਾਪ ਦਾ। 'ਦੋ ਤਾਂ ਮੀਲ ਨੇ ਐਨਾ ਚਿਰ ਕਿੱਥੇ ਲੱਗ ਗਿਆ ? ਪਸ਼ੂ ਭੁੱਖੇ ਰਾਟ ਪਾਈ ਜਾਂਦੇ ਆ।' ਮਾਂ ਨੇ ਕਹਿਣਾ, 'ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੇਰਾ ਪਿਉ ਛੱਡੂ।' ਪਿਉ ਨੇ ਕਹਿਣਾ, 'ਤੇਰੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਰੰਭੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ।' ਕਹਾਣੀ 'ਆਦਮਖੋਰ' 'ਚ ਕੀਤੈ ਵੀ ਐ ਮੈਂ ਕੁਝ ਜ਼ਿਕਰ। ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਕਾਰਨ ਲੱਭਦਿਆਂ ਭਾਵੇਂ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਬੱਸ, ਮਨ ਕੂਲਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਵੀ।

?–ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਟੁੰਬਿਆ।

-ਹਾਂ, ਬਹੁਤ ਨੇ ਰਵੀ ਜੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਵਿਆਜ ਤੇ ਪੈਸੇ ਦਿੰਦੇ। ਉਹ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਸਨ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ। ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਰਾਜਪੂਤ ਕਹਾਉਂਦੇ ਨੇ, ਪਰ ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਆਏ ਸਨ, ਝਨਾਂ ਦੇ ਕੰਢਿਉਂ। ਹੈਂਡ ਟੂ ਮਾਊਥ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ। ਬਾਹਰ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ 'ਚ। ਸਾਡੇ ਉਥੇ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ੧੪–੧੫ ਟੱਬਰ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ 'ਚ ਬੈਠੇ ਸਨ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ। ਬੰਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੰਡੀਆਂ 'ਚ ਦਲਾਲੀ ਕਰਦੇ ਤੇ ਕੱਟਿਆਂ ਵੱਛਿਆਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਿਆਜ ਲੈਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ 'ਚ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਜੁਆਕ ਰੋਟੀ ਲਈ ਰੋ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ, ਰੋਟੀ ਵੀ ਕਾਹਨੂੰ ਖਿਚੜੀ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ 'ਚ ਮੈਂ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਪਰਤ ਆਉਂਦਾ। ਤਕਾਜ਼ਾ ਹੀ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਆ ਕੇ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਚੱਲੀ ਤੇ ਫੇਰ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਆਉਣ ਤੇ ਮਾਰ ਪੈਣ ਲੱਗੀ। 'ਸਾਲਾ ਵੱਡਾ ਹਾਤਿਮ ਕਿੱਥੋਂ ਜੰਮ ਪਿਆ ਸਾਡੇ ਘਰੇ।' ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੱਠਿਆਂ ਦੀ ਭਰੀ, ਕੋਈ ਗੰਨਾ ਵਗੈਰਾ ਤੋਂ ਡੱਕਦਾ ਨਹੀਂ ਸਾਂ। ਪਰ ਬਾਪ ਮੇਰਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹੀਂ ਡਹਿ ਪੈਂਦਾ। ਸਾਰੇ ਜੱਟ ਇਉਂ ਈ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਉਭਾਸਰਦੇ ਨਾ। ਸਗੋਂ ਮਿਨਤ ਤਰਲਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਭਰ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ। ਮਾਂ ਵੀ ਕਹਿੰਦੀ, 'ਤੂੰ ਤਾਂ ਆਥਣ ਨੂੰ ਘਰ ਲੁਟਾ ਦੇਵੇਂ..... ਤੈਨੂੰ ਲੁੱਟਕੇ ਖਾ ਜਾਣ ਇਹ ਲੋਕ।' ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਖਿਝਾਉਂਦੇ 'ਹਾਤਮਤਾਈ' ਕਹਿ ਕੇ ਚਿੜਾਉਂਦੇ ਤੇ ਰਵਾਉਂਦੇ। ਬੱਸ, ਉਹੀ ਮਨ ਕੂਲਾ ਤੇ ਸਖ਼ਤ। ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਕਈ ਕੁਝ ਵਾਪਰਦਾ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਖਰ ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਹਾਲਾਤ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਪਿਤਾ ਛੇਵੀਂ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਹੱਥੀਂ ਅਫੀਮ ਦਿੰਦਾ ਖਾਣ ਲਈ.... ਗੱਲ ਇਉਂ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਕਣਕ ਹੱਥੀਂ ਵੱਢਣੀ ਸੀ, ਕਣਕ ਦੇ ਕੀਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ।

ਕਣਕ ਵਿਚ ਘੱਟ ਸੀ। ਪੋਹਲੀ, ਜੁਆਸਾਂ, ਲੇਹ ਦੇ ਕੰਡੇ ਤੇ ਕੱਖ ਕਾਨ ਵੱਧ ਸੀ। ਵਢਾਵੇ ਪੈਸੇ ਵੱਧ ਮੰਗਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਮੁੱਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੀ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ। ਕਣਕ ਕਾਫ਼ੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਵੱਢਣ ਵਾਲੀ। ਬਾਪ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਥੱਕ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਦੁਪਿਹਰ ਨੂੰ। ਗਰਮੀ ਵੀ, ਕੰਡੇ ਵੀ ਕਹਿਣ ਕਿ ਥੋਡਾ ਦੇਣਾ ਕੀ ਐ। ਬਾਪ ਨੇ ਮਾਂ ਮੇਰੀ ਨੂੰ ਚਾਹ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਕੈੜੀ ਜਿਹੀ, ਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਦਾ ਸਾਂਭਿਆ ਮੋਮੀ ਕਾਗਜ਼ ਲਿਆ ਵਿਚੋਂ ਮੋਠਾਂ ਦੇ ਦਾਣੇ ਜਿੰਨੀ ਫੀਮ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ 'ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਖਾ ਕੇ ਚਾਹ ਪੀ ਲੈ ਫੇਰ ਟੱਕਰਦੇ ਆਂ ਕੰਡਿਆਂ ਨੂੰ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪ ਵੀ ਖਾਧੀ। ਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ੧੫ ਕੁ ਮਿੰਟ ਪਿੱਛੋਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਲੇਹ ਦਿਸੇ ਨਾ ਪੋਹਲੀ। ਬੱਸ ਮੈਂ ਆਥਣ ਤੱਕ ਪੱਬਾਂ ਭਾਰ ਰਿਹਾ। ਉਂਜ ਕਾਮਾ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮਾਂ ਬਾਪ ਵੱਲੋਂ ਵਾਗਾਂ ਖਿੱਚਣ ਤੇ ਕੰਮ ਲਈ ਮਾਰ ਖਾਣ ਕਰਕੇ ਕੰਮ ਮੈਨੂੰ ਔੜਦਾ ਵੀ ਤੇ ਨਿੱਬੜਦਾ ਵੀ ਬੜਾ ਸੀ। ਮਨ ਹਰਾਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੇਰਾ। ਮੈਂ ਮੰਨਦਾਂ ਇਹ ਮੇਰੇ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੀ। ਸੁਭਾਅ ਮੇਰਾ ਮਿਹਨਤੀ ਸੀ ਹਿੰਮਤੀ। ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਬੜਾ ਕੰਮ ਦਿੱਤਾ ਇਸ ਸੁਭਾ ਨੇ।

?–ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਸੁਖਜੀਤ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸੁਖਜੀਤ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

-ਰਵੀ ਜੀ, ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਰੂਪ ਵੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ। ਮੁੱਢੋਂ ਹੀ ਘਰ 'ਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਸਨ, ਟੀਕਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਤੇ ਰਮਾਇਣ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਮੰਨਣਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੀਜੀ ਜਮਾਤ 'ਚ ਮੈਂ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਤੇ ਰਮਾਇਣ ਪੜ੍ਹ ਲਈ ਸੀ। ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਪਾਠ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਜਿਹੜੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ ਖਰੀਦੀ ਪੰਜਵੀਂ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ, ਉਹ ਹੀਰ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਦੇਵੇ ਨਾ, ਮਖੌਲ ਕਰੇ। 'ਕਿਸਨੇ ਮੰਗਾਈ ਏ ? ਭਾਬੀ ਨੇ ਜਾਂ......।' ਪੜ੍ਹਦਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਲਿਖਣ ਵੀ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਕੁ ਹੀ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਮਾਮਾ ਹਰਬੰਸ ਫੌਜੀ ਸੀ। ਉਹ ਗੀਤ, ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਦਾ। ਨਾਵਲ ਵੀ ਲਿਖੇ ਇਕ ਦੋ ਉਹਨੇ। ਫੌਜੀ ਰਸਾਲੇ 'ਚ ਹੀ ਛਪਦਾ। ਛੁੱਟੀ ਆਇਆ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹਨੂੰ ਵੇਖ ਮੈਂ ਵੀ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਤਰਜ ਤੇ 'ਅੱਗ ਢਾਕੇ 'ਚ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਜਾ ਲਾਈ ਰਾਤ ਨੂੰ......' ਵਰਗੇ ਗੀਤ ਲਿਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਜਿੱਥੋਂ ਮੈਨੂੰ ਐਕਸਪੋਜ਼ਰ ਮਿਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸਾਡੇ ਖੇਤਾਂ 'ਚ ਮੋਰਚੇ ਆ ਬਣਾਏ। ਸਾਡੇ ਘਰੋਂ ਦੁੱਧ ਲੱਸੀ ਚਾਹ ਪੀਂਦੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ। ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਸਕੂਲ ਦੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ 'ਚ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੇ 'ਵਤਨਪ੍ਰੀਤ' ਵਰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਏਸੇ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਫੌਜੀ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲੱਗਣ ਲੱਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਖਿੱਚ ਪਾਉਂਦੇ। ਬਾਅਦ 'ਚ ਮੈਂ ਸੈਕਿੰਡ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਪਰ.... ਪਰ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਘਰ ਕਰ ਗਈ। ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਸਿਰਜਣਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਾਉੜੀ। ਬੱਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ਚੱਲ ਸੋ ਚੱਲ।

?–ਕੁੱਝ ਅੱਲੜ ਉਮਰ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵੀ ਹੋਣਗੇ, ਜਿਹੜੇ ਲੇਖਕ ਬਣਨ 'ਚ ਸਹਾਈ ਹੋਏ।

-ਬਿਲਕੁੱਲ ਰਵੀ ਜੀ। ਜਿਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ, ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਤੁਸੀਂ ਦਬਾਓਗੇ ਓਨਾ ਹੀ ਫੈਲੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਦਬਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਮੁਜਾਰੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ 'ਚ ਖੁੱਲ੍ਹਾਪਣ ਸੀ। ਤੀਮੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਨ ਜੇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਆਪਾਂ ਪੋਠੋਹਾਰਨਾਂ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਰੱਜ ਕੇ ਦੰਦਾਸਾ ਮਲਣਾ, ਕੱਜਲ ਪਾਉਣਾ, ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ। ਮਾਂ ਮੇਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਘੂਰ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਣਾ ਨਹੀਂ, ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਦਾ ਬੋਲਣੈ, ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ, ਪੀਣਾ ਨਹੀਂ ਏਹਨਾਂ ਹੱਥੋਂ....। ਮਾਂ ਮੇਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਵਰਗਾ ਮਾਣ

ਸੀ। ਉਂਜ ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਹਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਨੂੰ ਹੈ, ਸਰਵਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ। ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਬੜੀ ਕੱਟੜ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਬੜਾ ਦਬਾਇਆ ਮੈਨੂੰ। ਉਹਨਾਂ ਤੀਮੀਆਂ ਨੇ ਬਣ ਫਬ ਕੇ, ਸੁੱਥਣਾਂ ਟੰਗ ਕੇ ਝੋਨਾ ਲਾਉਣਾ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਰਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲ ਪਿੰਜਣੀਆਂ ਨੇ ਮੱਲੋ ਮੱਲੀ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣਾ। ਜੁਆਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਪਰ ਮਾਂ ਦਾ ਡਰ ਏਨਾ ਕਿ ਕੰਬ ਜਾਣਾ, ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਬੜਾ ਕੁਝ ਵਾਪਰਨਾ। ਇਹ ਵੀ ਕਾਰਨ ਐ ਲੇਖਕ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ। ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ’ਚ ਉਚ ਨੀਚ, ਜਾਤ ਪਾਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਵਾਂਗੂ ਹੀ ਹੈ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਤੇ ਸਨਾਤਨੀ ਇਕੋ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਉਹੀ ਲੋਕ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਕਮੀਣ ਕਹਿੰਦੀ। ਅਖੇ, ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਵਰਤਣਾ ਨਹੀਂ, ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਨਹੀਂ..... ਸਾਡੇ ਉਹੀ ਦੋਸਤ ਸਨ..... ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਵਾਲੇ ਹਾਣੀ। ਉਥੋਂ ਮਨ ’ਚ ਵਿਦਰੋਹ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹ ਵਿਦਰੋਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ’ਚ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਾ। ਕਾਲਜ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ ਬੜਾ ਜੀਅ ਕਰਨਾ ਕਿ ਪੈਂਟ ਸ਼ਰਟ ਪਾਵਾਂ, ਰੰਗ ਬਦਲ-ਬਦਲ ਪੇਚਦਾਰ ਪੱਗਾਂ ਬੰਨਾਂ, ਪਰ ਮਾਂ ਮੇਰੀ ਮੂਹਰੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਮੈਂ ਗੋਲ ਪੱਗ ਤੇ ਪਜਾਮੀ ਨਾਲ ਕਾਲਜ ਜਾਂਦਾ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦਾ ਭਾਈ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ। ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਕਿ ਚੀਖ ਕੇ ਕਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਜੱਟ ਆਂ ਜੱਟ.....। ਚੁੱਪ ਈ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਨਾ ਕੰਨਟੀਨ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ, ਨਾ ਸਿਨੇਮੇ ਜਾਣ ਦਾ। ਬੱਸ ਆਪਣੀ ਭੜਾਸ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ’ਤੇ ਕੱਢਣ ਲੱਗਾ।

?-ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਦਾ ਸਬੰਧ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਪਰਪੱਕਤਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਾਹਿਤਕ ਸਾਧਨਾ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਹੈ? ਜਾਂ ਫਿਰ ‘ਗੁਰੂ ਬਿਨਾਂ ਗਤ ਨਹੀਂ’ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇੱਥੇ ਵੀ ਢੁਕਦੀ ਹੈ।

-ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ੈਅ ਜਿਹੜੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨਿਰਣਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਨੀਝ ਦਾ ਹੋਣਾ। ਇਹੀ ਨੀਝ ਮੈਨੂੰ ਖੇਤੀ ’ਚ ਸਹਾਈ ਹੋਈ, ਇਹੀ ਸਰਪੰਚੀ ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਨੀਝ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਦਮਾਸ਼ੀ ’ਚ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। (ਹੱਸ ਕੇ) ਹੁਣ ਸਵਾਮੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਬੜੀ ਸਹਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਐ। ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਤੁਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹੱਡ ਮਾਸ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਪਾਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਨਿਆਂ ਕਰੇਗਾ? ਇਸੇ ਲਈ ਮੇਰੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਧੁਰਾ ਇਹ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਨੀਝ ਹੀ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਅਨੁਭਵ ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਬਖ਼ਸ਼ਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕ ਸਾਧਨਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ’ਚ ਨਿਖਾਰ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਰਹੀ ਗੱਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਧਾਰਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹਤਾ। ਸਾਡੇ ਬਹੁਤੇ ਲੇਖਕ ਰੌਲਾ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਭੁਗਤਦੇ ਵਿਚਾਰ ਜੜ੍ਹਤਾ ਦੇ ਹੱਕ ’ਚ ਹਨ।

ਨੀਝ, ਉਹ ਵੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਤਕ ਗੁਰੂ ਸੁਰਜੀਤ ਖੁਰਸ਼ੀਦੀ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀ। ਬੱਸ ਕਮਾਲ ਸਨ ਉਹ ਵੀ। ਬੜਾ ਸਾਥ ਮਾਣਿਆ ਉਹਨਾਂ ਦਾ। ਬੜੇ ਕੰਨ ਖਿੱਚੇ ਉਹਨਾਂ ਮੇਰੇ। ਸਿੱਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਆਪਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ‘ਅਸੰਭਵ’ ਸ਼ਬਦ ਬਾਰੇ ਕਿ ਮੂਰਖਾਂ ਦੀ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ’ਚੋਂ ਮਿਲਦੈ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਕਿ ਅਸੰਭਵ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਹੋਏ ਰਵੀ ਜੀ ਕਿ ਪੁੱਛੋ ਨਾ..... ਅੱਛਾ, ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਮੈਂ ਕਹਿਣੀ ਚਾਹੁੰਨਾਂ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਭਵ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਿਆ ਜੇ ਮੈਂ ਲੇਖਕ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਅੱਜ ਵੀ ਕਹਿੰਨਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਅਸੰਭਵ ਕਾਰਜ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਹਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ

ਕਿ ਕਾਰਜ ਰਾਸ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਡੇਰੇ ਮੁੱਢ ਜੱਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਲੇ ਜੱਟਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਲੈਣੀ ਬੜਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਕੰਮ ਸੀ, ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਮੈਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਰ ਲਏ..... ਹੋਰ ਬੜੇ ਕੰਮ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਜੋ ਮੈਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਜੋ ਵੀ ਕੀਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ.... ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਉਹ ਭੇਦ ਦੱਸਣੇ..... ਉਂਜ ਵੀ ਹਰਪਾਲ ਨਾਲ ਵਾਅਦੈ ਕਿ ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖਣਾ।

?....ਤੇ ਫੇਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਾ ਧਰਮ।

-ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਮੈਂ ਕਦੇ ਭੱਜਿਆ ਨਹੀਂ। ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਤੇ ਉਹ ਹਰ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗਾ ਜੋ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਰਦਾ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਡਰ ਮੇਰੀ ਖੱਲੜੀ ’ਚ ਉੱਕਾ ਈ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਇਕ ਦੁਖਾਂਤ ਜ਼ਰੂਰ ਐ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਡੇਰਾਵਾਦ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦੈ ਕਿ ਉਹ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਸਾਧ ਸੰਤ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਰੇ ਹੈ ਜਦਕਿ ਮੈਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਡੇਰੇ ਦੇਖੇ ਨੇ ਤੇ ਸੰਤ ਵੀ। ਪਰ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਰਿਹਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਕੀਤੀ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਜੋ ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਾਧ ਸੰਤ ਬਾਰੇ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਮੁੱਚੇ ਡੇਰਾਵਾਦ ਬਾਰੇ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਹੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵੀ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਸਿਰਫ ਇਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ’ਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਨੇ। ਇਕ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਨੇ, ਦੂਜੇ ਕੰਪੀਟੀਟਰ ਅੱਗੇ ਟੋਏ ਪੁੱਟ ਕੇ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕਰਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿੱਕ ਜਾਂ ਪੱਟਾਂ ’ਚ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ..... ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਲੇਖਕ ਜਿਹੜਾ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਨਿਆਂਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਿਹਨਤੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਸਾਂ ਤੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਬਦਮਾਸ਼ੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸੁੱਚੀ ਬਦਮਾਸ਼ੀ। ਗਰੀਬਾਂ ਨਾਲ, ਥੁੜਿਆਂ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀ। ਜਾਬਰ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਵਾਲੀ। ਬੜੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ। ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਲੇਖਕ ਸਾਂ।

?-ਪਰ ਇਲਜ਼ਾਮ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਤੇ ਇਹ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ’ਚ ਵੱਡੇ ਪਾੜੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ’ਚ ਹੀ ਅਣਖੀ ਤੇ ਦਲੇਰ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਅਸਲ ਜੀਵਨ ’ਚ ਨਹੀਂ।

-ਇਹ ਜਿਹੜੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਅਣਖ ਦੀ ਗੱਲ, ਦਲੇਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਤੁਸੀਂ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਲੇਖਕ ਚੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਸਾਊ ਜਾਂ ਬੀਬੇ। ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ’ਚ ਇਹ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਜੋ ਇਹ ਆਮ ਜੀਵਨ ’ਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਦੀ ਗੱਲ ਐ। ਖੁਰਸ਼ੀਦੀ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ ਉਦੋਂ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਨੋਟ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ’ਚ ਧੱਕਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਨੋਟ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਖੁਰਸ਼ੀਦੀ ਜੀ ਨੇ ਸਭਾ ਵਿਚ ਗੱਲ ਰੱਖੀ ਕਿ ਭਨੋਟ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਮਤਾ ਪਾ ਦੇਈਏ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਉਹਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰੀਏ..... ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਬੰਦੇ ਸਨ ਜੁੜੇ ਹੋਏ- ਹਰਬੰਸ ਜੀ, ਨਸੀਮ ਜੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਤਾ ਨਾ ਪਾਇਆ। ਖੁਰਸ਼ੀਦੀ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖਕੇ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਨਿਪੁੰਸਕ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਪਰ ਅੱਜ ਉਹੀ ਸਾਰੇ ਖੁਰਸ਼ੀਦੀ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ’ਚ ਇਨਾਮ ਦਿੰਦੇ ਨੇ। ਭਨੋਟ ਜੀ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਨੇ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਭਾਈ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਚੰਗਾਪਣ ਈ ਲੱਗਦੈ।

?-ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਬਾਰੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕੋਲ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਪਰ ਤੁਹਾਡੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਅੰਤਰਾ’ ਅਤੇ ‘ਕਾਮਬਲੀ’ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ

ਇਹ ਇਲਜ਼ਾਮ ਗਲਤ ਜਾਪਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਜੀਵਨ, ਮੌਤ, ਕਾਮ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਰਬਕਾਲਿਕ ਥੀਮਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਕਥਾ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਹੋਈ?

-ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਗਲਬੇ ਹੇਠ ਇਕ ਲੰਮਾ ਅਰਸਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੁਸਲਿਮ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਸੁਹਜ ਸੁਆਦ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਬੋਲਬਾਲਾ ਰੱਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਵਿਧੀ, ਚੱਜ ਅਚਾਰ ਅਤੇ ਕਲਾ ਕੌਸ਼ਲਤਾ ਨੇ ਸਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਫਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਦੇਖਣ ਲੱਗੇ। ਪੱਛਮੀ ਸੋਚ, ਪੱਛਮੀ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਤੌਰ ਤਰੀਕੇ ਸਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੇ ਇਸ ਕਦਰ ਹਾਵੀ ਹੋਏ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ੨੦੦ ਸਾਲ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਪਿੱਛੋਂ ਜਿਹੜੀ ਕੌਮ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਭਾਰਤੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਭਾਹ ਮਾਰਨ ਲੱਗੀ। ਮਹੁੰਮਦ ਬਿਨ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਾਸਨ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਘੋਖਣ, ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਸਲਾਹੁਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਹੀ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਬਚੀ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਓਪਰੀ ਸ਼ੈਅ ਚੰਗੇਰੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ੈਅ ਨਕਾਰਾ ਜਾਪਣ ਲੱਗੀ। ਇਸੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਅਸੀਂ ਲੰਮਾ ਅਰਸਾ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਅਵੇਸਲੇ ਰਹੇ। ਦੂਜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਸਾਡਾ ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੇ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੋ ਤਰਕ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਤੇ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਉੱਤਰਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰੋ। ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਏਸ ਏਜੰਡੇ ਨੇ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਢਾਹ ਹੀ ਲਾਈ ਹੈ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਹੁਣ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਰਕ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਵਿਚਾਰ ਰਾਹੀਂ, ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਦਾ ਹੀ ਮੁਕਤ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਮੁਦੱਈ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਇਕ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ, ਕੋਈ ਇਕ ਲਹਿਰ ਮੈਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕੀ। ਦੂਜਾ, ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਦੇਖਣ ਦਾ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ। ਜੀਵਨ, ਮੌਤ, ਕਾਮ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਦੇਖ ਸਕਿਆ ਹੋਵਾਂਗਾ, ਸਮਝ ਸਕਿਆ ਹੋਵਾਂਗਾ, ਉਸੇ ਸਮਝ ਨੂੰ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਰੁਚੀ ਵੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।

?–ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਕਈ ਬਹੁਪੱਖੀ ਅਤੇ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾਵੀ ਪਾਤਰਾਂ, ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। 'ਅੰਤਰਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਲਗਦਾ ਹੈ, 'ਚੰਦਰੀ' ਦਾ ਫੌਜੀ, ਫੌਜੀ ਲਗਦਾ ਹੈ, 'ਮੈਂ ਰੇਪ ਨੂੰ ਇੰਜੁਆਇ ਕਰਦੀ ਆਂ' ਦਾ ਸਾਧ, ਸਾਧ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਹਜ਼ਾਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਬਾਪ' ਦਾ ਮਠਾੜੂ, ਮਠਾੜੂ ਲਗਦਾ ਤੇ ਸੈਣੀ, ਸੈਣੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਬਹੁਦਿਸ਼ਾਵੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਪਾਤਰ ਸਿਰਜਣ ਪਿੱਛੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਯੋਗਦਾਨ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅਧਿਐਨ ਦਾ।

-ਇਹਨਾਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਸਥਾਨ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਿਆ ਹਾਂ। ਵਿਚਰਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਖੁਭ ਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪੈਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂ ਰੱਖਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਥੇ ਪੂਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਜੀਅ ਲਾ ਕੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮੁਦੱਈ ਹਾਂ ਕਿ ਕੰਮ ਚਾਹੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਗੰਢਣ ਦਾ ਹੀ ਕਰੋ, ਪਰ ਕਰੋ ਪੂਰੇ ਮਨ ਨਾਲ। ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰੋ ਉਸ ਕੰਮ ਵਿਚ। ਲੋਕ ਕਹਿਣ ਕਿ ਯਾਰ ਜੁੱਤੀ ਨੂੰ ਟਾਂਕਾ ਲੁਆਉਣਾ ਤਾਂ ਫਲਾਨੇ ਕੋਲੋਂ। ਸੋ ਮੈਂ ਉਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਦਾ। ਵਾਹ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹੁੰਨਾਂ। ਏਸੇ ਲਈ ਪਾਤਰ ਚਿਤਰਣ ਸਮੇਂ ਐਵੇਂ ਉਤੋਂ

ਉਤੋਂ ਲੀਪਾ ਪੋਚੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਦੇ। ਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਾਤਰ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਐਵੇਂ ਕੋਈ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਗੱਲ ਸਿਰਫ਼ 'ਅੰਤਰਾ', 'ਚੰਦਰੀ' ਜਾਂ 'ਹਜ਼ਾਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਬਾਪ' ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਕੋਰੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ 'ਚ ਵਾਪਰੇ ਯਥਾਰਥ ਨੇ। ਸਭ ਪਾਤਰ ਮੇਰੇ ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ ਨੇ। ਹੱਡ ਮਾਸ ਦੇ। ਮੂੰਹ ਜ਼ੋਰ। ਇਹ ਕੋਈ ਮੋਮ ਦੇ ਘੜੇ ਹੋਏ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਚਾਹਾਂ ਕਰਵਾਈ ਜਾਵਾਂ। ਉਂਜ ਵੀ ਮੈਂ ਕਦੇ ਕੱਚੀ ਰਚਨਾ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਨਹੀਂ ਉਤਾਰਦਾ। ਕਹਾਣੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਪੱਕਦੀ ਹੈ, ਰਿੱਝਦੀ ਹੈ, ਰਿੜਕੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮੰਥਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਖੌਰੂ ਪਾਉਂਦੇ ਨੇ ਪਾਤਰ। ਫੇਰ ਐਨ ਜਿਵੇਂ ਸਹੀ ਦਿਨਾਂ 'ਤੇ ਸਹੀ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਬੱਚਾ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ.... ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਪਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਰਹੱਸ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੈ ਰਵੀ ਜੀ। ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ 'ਚ ਬੰਦਾ ਲੇਖਕ ਹੀ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਧੀ ਜਪੁਜੀ ਹੱਸਦੀ ਹੁੰਦੀ ਐ 'ਉਦੋਂ ਪਾਪਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਮਨਾ ਲੋ।' ਉਂਜ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਭਾਬੀ ਗੁਰਦੀਪ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਉ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕੀ ਹਾਲਤ ਹੁੰਦੀ ਐ ਉਦੋਂ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਸਭ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਗਵਾਹ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਪਾਠਕ ਵੀ ਪਹਿਲੀ ਉਹੀ ਹੈ। ਉਂਜ ਰਵੀ ਜੀ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਥੋਂ ਵੱਧ ਜਾਣ ਜਾਵੇ।

ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਗੱਲ ਇਸ ਤੋਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੁੱਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਨੁਭਵ ਅਜਾਈਂ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਨਿੱਠ ਕੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਅਨੁਭਵ 'ਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਸਤ ਨੂੰ, ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ੇਪ ਅਧਿਐਨ ਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

?–ਕਦੇ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਤੇ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਐ।

-ਬਿਲਕੁਲ ਰਵੀ ਜੀ। ਲੇਖਕ ਤਾਂ ਕਿੱਡਾ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹੁੰਦੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੱਚਮੁੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਮਾਣ ਹੁੰਦੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਰਗਾ ਕੌਣ ਐ। ਕਿੰਨੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਦਿਲ 'ਚ ਲੈ ਕੇ ਜਹਾਨੋਂ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਐ। ਪਰ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ, ਸੁੱਖਾਂ ਨੂੰ, ਚਾਵਾਂ ਨੂੰ, ਰੀਝਾਂ ਨੂੰ, ਚੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਮੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦਿੰਦਾ, ਰਚਨਾ ਕਰਦੈ ਰੱਬ ਵਾਂਗੂ। ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਮੁਸਲਿਮ ਲੋਕ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਜ਼ੁਜ–ਏ–ਪੈਗੰਬਰ ਮੰਨਦੇ ਨੇ ਕਿ ਲੇਖਕ ਰੱਬ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਰੱਬ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

?–ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਦੋ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਬਰਫ਼' ਅਤੇ 'ਮੈਂ ਰੇਪ ਨੂੰ ਇੰਜੁਆਇ ਕਰਦੀ ਹਾਂ' ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚਰਚਿਤ ਵੀ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਵਾਦਿਤ ਵੀ। 'ਬਰਫ਼' ਕਹਾਣੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲੇ ਟੈਬੂ ਦੀ ਮਿੱਥ ਭੰਜਨਾ ਕਰਕੇ ਵਧੇਰੇ ਵਿਵਾਦਿਤ ਸੀ। 'ਮੈਂ ਰੇਪ ਨੂੰ ਇੰਜੁਆਇ ਕਰਦੀ ਹਾਂ' ਆਪਣੀ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਰਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਵਾਦ ਕਿਉਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਕੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਰਿਆਦਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਕੋਈ ਵੱਖਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਮੰਨਣ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋ।

-ਰਵੀ ਜੀ, ਇਸ ਸੁਆਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮੈਂ ਸੁਆਲ ਕਰਕੇ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦਿਖਾਈਦੈ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਕਿਉਂ ਉੱਠਦੇ ਨੇ? ਉਂਜ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਤਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਉਤੋਂ ਉਤੋਂ ਹੀ ਦਿਖਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਸਾਹਿਤ ਤਾਂ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ, ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਖੰਘਾਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਦਿਖਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਕੰਨੀਂ ਕਤਰਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਮਰਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਹੋਣੀ ਵੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਹੜੀ ਮਰਿਆਦਾ? ਕੀ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇਹ ਮਰਿਆਦਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕੁਹਜ ਵੀ ਦਿਖਾਵੇ। ਪਾਖੰਡ ਦੇ ਆਡੰਬਰ ਦੇ ਥੱਲੇ ਲਕੋਏ ਜਾ ਰਹੇ ਅਸਲ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਸਾਹਿਤ ਦੀ

ਇਹ ਭੂਮਿਕਾ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ।

? ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕਾਮ ਦੇ ਵੀ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। 'ਅੰਤਰਾ' ਵਿਚਲਾ ਕਾਮ, 'ਬਰਫ਼' ਵਿਚਲਾ ਕਾਮ, 'ਕਾਮਬਲੀ' ਦਾ ਕਾਮ ਅਤੇ 'ਮੈਂ ਰੇਪ ਨੂੰ ਇੰਜੁਆਇ ਕਰਦੀ ਹਾਂ' ਦਾ ਕਾਮ ਇਕ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਕੀ ਕਾਮ ਦਾ ਹਰ ਰੂਪ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਾਮ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਪਾਤਰ ਘੜਦੇ ਹੋ।

-ਸਾਡੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਐ ਜਿਹਨੂੰ ਚਤੁਰਵਰਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ, ਅਰਥ, ਕਾਮ, ਮੋਕਸ਼। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵੀ ਚਾਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਹੈ। ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਸ਼ੁੱਕਰ, ਬ੍ਰਿਹਸਪਤੀ, ਕਣਕ ਤੇ ਚਾਣਕਿਆ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੇ। ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਗੀਤਾ ਆਦਿ ਮੋਕਸ਼ ਸ਼ਾਸਤਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ੀ ਵਾਤਸਾਇਨ ਵਰਗਿਆਂ ਦੇ ਕਾਮ ਸੂਤਰ ਵਗੈਰਾ ਕਾਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੇ। ਸੋ ਕਾਮ, ਧਰਮ ਅਰਥ ਤੇ ਮੋਕਸ਼ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਟੁੱਟ ਰਹੀਆਂ ਨੇ। ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਸਭ ਪਾਸੇ ਕਾਮ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਦੇਖਿਐ ਸਾਧੂ ਸੰਤ ਬੈਠੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਖੌਲ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ:

ਇਹ ਬੱਚੇ ਕਿਸਦੇ ਹਨ ?
- ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ।
ਇਹ ਮਹਿਲ ਕਿਸ ਦੇ ਹਨ ?
- ਤਿਆਗੀਆਂ ਦੇ।
ਇਹ ਸ਼ੋਰ ਕੌਣ ਮਚਾ ਰਹੇ ਨੇ ?
- ਮੋਨੀ ਸਾਧੂ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪਦਾਰਥ ਬਾਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਾਮ ਦਾ ਸਬੰਧ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ, ਜਸ਼ਨ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ, ਖ਼ਬਤ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ। ਕਾਮ ਦੀ ਲੀਲ੍ਹਾ ਅਪਰ ਅਪਾਰ।

?'ਅੰਤਰਾ', ' ਸਤਾਈ ਮੀਲ', 'ਜੀ ਬੀਬੀ ਜੀ', 'ਕਾਮਬਲੀ' ਅਤੇ 'ਮੈਂ ਰੇਪ ਨੂੰ ਇੰਜੁਆਇ ਕਰਦੀ ਹਾਂ' ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਨਾਰੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਪਰਤਾਂ ਫਰੋਲੀਆਂ ਹਨ। ਮਰਦ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਨਾਰੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ, ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜਟਿਲਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਕੜ ਲੈਂਦੇ ਹੋ।

-ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ 'ਚ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨਾ ਮਰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਨਾਰੀ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਿਤ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਮਰਦ ਵੀ ਸਿਰਫ਼ ਮਰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਔਰਤ ਵੀ ਸਿਰਫ਼ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਮਰਦਾਵੇਂ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਖੇਡ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਵਾਧ ਘਾਟ ਦੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਸੋਝੀ ਦੀ ਘਾਟ ਨੇ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਦੁਫੇੜ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਟਾਪੂਆਂ ਜਾਂ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਤੋਂ ਆਏ ਜੀਵ ਵਾਂਗ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰਾਂ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਫ਼ਰਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਨ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਹਨ। ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਫ਼ਰਕ ਤਾਕਤ ਦੀ ਖੇਡ ਨੇ ਸਿਰਜੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਮਰਦ ਦੇ ਹੱਥ 'ਚ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵੇਦਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੰਵੇਦਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੇਦਨਾ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਿਚ ਵਹਿ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੌਰਾਨ ਸੰਤੁਲਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਨਾਰੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਫਰੋਲਣ ਦੀ। ਕੁਝ ਸੋਝੀ ਅਧਿਐਨ ਨੇ ਦਿੱਤੀ, ਕੁਝ ਅਨੁਭਵ ਨੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੇ। ਬੁੱਧ, ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਮਨ ਦੇ ਅਨੇਕ ਦਿਸਹੱਦਿਆਂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਹੋਏ।

?-ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਸਬੰਧੀ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ: ਕਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿਰਜਕ ਹੀ ਆਪਣੇ ਰਚੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਨਿਰਣੇਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਅਕਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਈਆਂ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਨਿਰਣਾਇਕ ਪਾਠਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ।

-ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬੱਚਾ ਜਨਣ ਵਰਗਾ ਕਾਰਜ ਹੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਬੀਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚ ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ ਪਾਲਦਾ ਹੈ, ਨੀਝ ਨਾਲ ਸੁਆਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਨਿਰਣਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਨਿਰਣਾ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਨੇ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੱਗਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਦਾ ਸਮਾਜ ਪਾਠਕ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੱਗ ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਅਕ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਹੰਢੇ ਵਰਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮਹੱਤਤਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਮੀਖਿਅਕਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਮੀਖਿਅਕਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅੰਤਿਮ ਨਹੀਂ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਪਾਠਕ ਅਜਿਹੇ ਮੁੱਲਵਾਨ ਨੁਕਤੇ ਉਭਾਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਮੀਖਿਅਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਬੌਣੇ ਜਾਪਣ ਲਗਦੇ ਨੇ। ਰਹੀ ਗੱਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸਮੀਖਿਆ ਦੀ, ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੱਜ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਸਮੀਖਿਅਕ ਹੀ ਹਨ, ਜੋ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲ ਨਿਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਸਮੀਖਿਅਕ ਨੇ ਡਾ. ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ। ਬੜਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ। ਉਹਨਾਂ ਮੇਰੀ ਕਿਤਾਬ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਅੰਤਰਾ' ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਬੜਾ ਨਿੱਠ ਕੇ ਲਿਖਿਆ। ਪਰ ਮੇਰੀ 'ਸਤਾਈ ਮੀਲ' ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਉਹ ਐਮ.ਪੀ. ਨੂੰ ਐਸ.ਪੀ. ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਕੋਈ ਮਿਸ ਪ੍ਰਿੰਟ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਉਂ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਧਾਲੀਵਾਲ ਨੇ 'ਜਲ ਭਰਮ' ਬਾਰੇ ਜਿਵੇਂ ਲਿਖਿਆ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਉਵੇਂ ਨਹੀਂ ਫੜਿਆ। ਮੈਂ ਵਾਕਈ ਉਹ ਨਕਸਲਾਈਟ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਪਤਨ ਬਾਰੇ ਫੈਂਟਸੀ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੜੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕਈ ਸਮੀਖਿਅਕ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਵੀ ਹਨ। ਸਮਰੱਥਾ ਵੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਕਿਤੇ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਦੀ ਕਮੀ ਹੈ। 'ਪ੍ਰਵਚਨ' ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸਮੀਖਿਅਕਾਂ ਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਵੇਂ ਕੀਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਗਈਆਂ। 'ਪੁਲ਼' ਸਾਂਵਲ ਧਾਮੀ ਦੀ ਜਿੱਡੀ ਵੱਡੀ ਤੇ ਕਮਾਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਉਤੇ ਡਾ. ਰਾਹੀ ਨੇ ਤਾਂ ਪਾਏਦਾਰ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਪਰ ਹਾਜ਼ਰ ਦੂਜੇ ਸਮੀਖਿਅਕਾਂ ਨੇ ਇੰਜ ਜਾਹਿਰ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਜਾਂ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਛੁਟਿਆਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਲਈ ਮੰਦਭਾਗੀਆਂ ਹਨ। ਰਵੀ ਜੀ, ਗੁਸਤਾਖੀ ਮੁਆਫ਼, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਾਹਿਤ 'ਚ ਡੇਰੇ ਬਣਦੇ ਰਹਿਣਗੇ, ਗੁੱਟ ਉਭਾਰਨੇ ਢਾਹੁਣੇ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣਗੇ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਮੀਖਿਅਕਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਚਾਹੇ ਧਰਮ ਹੋਵੇ ਚਾਹੇ ਸਾਹਿਤ ਜਦੋਂ ਸੰਗਠਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖਤਰਨਾਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

?-ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ 'ਅੰਤਰਾ' ਵਰਗੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ

ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਾਟ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਘਟਨਾਵੀ ਵਰਨਣ ਵਾਂਗ। ਫ਼ਰਕ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ।

-ਜਦੋਂ 'ਅੰਤਰਾ' ਲਿਖੀ ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਮੁੜ ਤੋਂ ਵੇਦ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਅਚਾਨਕ ਹੋਂਦ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਹਾਲਤਾਂ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਚੱਕਰ 'ਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ, ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਅਧਿਐਨ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਆਇਆ। ਰਹੱਸ ਅਚਾਨਕ ਜਿਵੇਂ ਪਟੱਕ ਦੇਣੇ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੇ। ਦਰਅਸਲ ਉਹ ਚੱਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੰਥਨ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਦੁੱਧ ਰਿੜਕੀ ਦੈ। ਰਿੜਕਦਿਆਂ ਰਿੜਕਦਿਆਂ ਮੱਖਣ ਆ ਜਾਂਦੈ। ਮੱਖਣ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਰਿੜਕੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਟਿਕਣ ਦਈਦੈ। ਰੁੱਤ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਠੰਡਾ ਤੱਤਾ ਪਾਣੀ ਪਾਈਦੈ ਧਾਰ ਬੰਨ੍ਹਕੇ, ਮੱਖਣ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ। ਬੱਸ ਇਉਂ ਨਿੱਕਲੀ ਸੀ 'ਅੰਤਰਾ' ਓਸ ਮੰਥਨ 'ਚੋਂ। ਉਂਜ ਤਾਂ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਇੰਜ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਜਿਵੇਂ ਦੁੱਧ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਜੰਮਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਦੇ ਰਿੜਕਿਆ ਘੱਟ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਜਿਵੇਂ ਬੁੜੀਆਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਵਾਂਗੂ ਥੱਲੇ ਸੁਕਣੀ ਫਿਰਗੀ, ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਮੱਖਣ ਆਉਂਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਵੱਤਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਨਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਉਂ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਚ ਵੀ ਕੱਚ ਪੱਕ ਰਹਿ ਜਾਂਦੈ। ਮੈਂ ਲੇਖਕਾਂ 'ਚ ਵੀ ਇਹ ਫ਼ਰਕ ਮੰਨਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਸੁੱਘੜ ਤੇ ਸਚਿਆਰੀ ਤੀਵੀਂ ਮੱਖਣ ਕੱਢਦੀ ਐ। ਤੇ ਇਕ ਹੁੰਦੀ ਐ ਕੁੱਢਰ, ਜਿਹੜੀ ਖਲ੍ਹਾਰਾ ਪਾ ਬੈਂਹਦੀ ਐ।

?-ਸੁਣਨ 'ਚ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਲੇਖਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਨੇ, ਜਿਹੜੇ ਨਾ ਤਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਦੇ ਧਰਮ 'ਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਧਰਮ 'ਚ।

-(ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਕੇ) (ਕੁਝ ਦੇਰ ਚੁੱਪ) ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਪਰ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ, ਬੜਾ ਕੁੱਝ ਕੀਤੈ। ਕਈ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਧਮਕਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ। 'ਜੇ ਤੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨੋ ਨਾ ਹਟੀ ਜਾਂ ਨਾ ਹਟਿਆ ਤਾਂ ਸੁਖਜੀਤ ਅੰਕਲ ਤੋਂ ਮਰਵਾ ਦਿਆਂਗੇ। ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਤੇਰੇ ਉਹਨੂੰ ਵੀ।' ਹੋਰ ਬਥੇਰੇ ਕੇਸ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ, ਕਬਜ਼ਿਆਂ ਦੇ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਪਿੱਠ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਖਾਈ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ। ਟੂਰਨਾਮੈਂਟਾਂ, ਸਮਾਗਮਾਂ ਤੇ ਬੜਾ ਪੈਸਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਦੁੱਖ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਆਇਆ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਉਂਦਾ ਈ ਸਾਂ। ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਆ ਕੇ ਸਗੋਂ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਦੁੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਾਅਦ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਸੁੱਖ ਸਾਂਦ ਵੀ ਨੀਂ ਪੁੱਛੀ ਅੱਜ ਤੱਕ। ਕਈ ਲੇਖਕ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ, 'ਤੂੰ ਸਰਪੰਚੀ ਕਰੀ ਚੱਲ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਹੂਣੀਆਂ ਅਸੀਂ ਲਿਖੀ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਸਾਨੂੰ ਤੇਰੀ ਸਰਪੰਚੀ 'ਚ ਫਾਇਦੈ।' ਹੋਰ ਦੱਸਾਂ.....। ਬਥੇਰਾ ਕੁਛ ਐ, ਪਰ ਜਾਣ ਦੇ ਰਵੀ ਜੀ। ਸ਼ੇਅਰ ਸੁਣੋ:

ਬਹੁਤ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਜੋ ਹਾਲੇ ਤੀਕ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀਆਂ
ਮੁਹੱਬਤ 'ਚ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਭੇਦ ਦਿਲ ਤੋਂ ਵੀ ਲਕੋਏ ਨੇ।

ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਅੱਜਕਲ ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਹਿਣਕਦਾ ਹੈ:
ਦੇਸਰਾਜ ਕਾਲੀ (16.3.1971)
-ਮੁਲਾਕਾਤੀ: ਡਾ. ਮਨਿੰਦਰ ਕਾਂਗ

? ਕਾਲੀ ! ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਇਕ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਰਾਹ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਦਲਿਤ ਮਾਪੇ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ (ਦੁਆਬੇ ਦੇ) ਇਸ ਸੋਚ ਸਦਕਾ ਬੱਚੇ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਰਲੇ ਹੀ ਕੋਈ ਜਾਗਦੇ ਸਿਰਾਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਧੁਰੋਂ ਰੁਸ਼ਨਾਏ ਬੱਚੇ ਲੇਖਕ, ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਜਾਂ ਸੰਤ, ਤੇ ਜਾਂ ਫੇਰ ਵਿਦਰੋਹੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਤੇਰੇ ਲੇਖਕ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੀ ? ਬਚਪਨ ਤੇ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਸਨਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਦੱਸ।

-ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ, ਜਲੰਧਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮਿੱਠਾਪੁਰ ਦੀ ਦੱਖਣੀ ਗੁੱਠੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਹਨ। ਇਹਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ 'ਵਿਹੜਾ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ, ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ। ਇਸੇ ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਮੈਂ ਅਮੀ ਚੰਦ ਕਬੂਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦਾ ਪੋਤਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਨਿਰੰਜਨ ਦਾਸ ਉਰਫ਼ ਖ਼ਲੀਫਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਮੇਰੀ ਦਾ ਨਾਂਅ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ੋ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਤੁਰ ਗਈ ਨੂੰ ਦੋ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਨੇ।

ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਤੁਸੀਂ ਲੇਖਕ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛੀ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਰੌਚਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿੱਸੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਗਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਕਿੱਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਛੰਦਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਬੈਠ ਗਈਆਂ। ਕੱਚੇ ਮਕਾਨ ਦੇ ਇਕ ਕੋਨੇ 'ਚ ਦਿਵਾਖੜੀ ਉੱਤੇ ਦੀਵਾ ਬਾਲ਼ ਕੇ ਰੱਖ ਲੈਣਾ ਤੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਕਿੱਸਾ ਪੜ੍ਹਨਾ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਨਿੱਤਨੇਮ ਸੀ। ਕਿੱਸਾ ਜਾਨੀ ਚੋਰ (10 ਹਿੱਸੇ), ਕਿੱਸਾ ਰੂਪ ਬਸੰਤ, ਪੂਰਨ ਭਗਤ, ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਆਰਿਫ਼ ਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਲਾਸ, ਗੋਲ ਖੂੰਡਾ, ਨਲ ਦਮਯੰਤੀ, ਸ਼ਾਹ ਬਹਿਰਾਮ, ਹਾਤਮਤਾਈ, ਜੂਸਫ਼-ਜ਼ੁਲੈਖਾਂ, ਹੀਰ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ, ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ ਤੇ ਹੋਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਕਿੱਸੇ, ਬਿਨਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਹੀ, ਸਿਰਫ ਸੁਣਕੇ, ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਯਾਦ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਪਾਤਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਜਾਗਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਲਾਲਾ ਅਮਰ ਨਾਥ ਸਾਨੂੰ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਮਸਤਕ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ/ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਬੀਜ ਉਥੋਂ ਹੀ ਪਿਆ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਉਤੇ ਇਹਨਾਂ ਕਿੱਸਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾ ਅਸਰ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਜੀਵਨ ਤੇ ਲੋਕ ਤੱਤ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪਏ ਹਨ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦਾ ਫਲਸਫ਼ਾ ਮੇਰੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ।

ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ! ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਨ ਸੰਤ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾਸ ਰਤਨ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸਾਬਰੀ। ਇਹ ਸੂਫ਼ੀ ਦਰਵੇਸ਼ ਸੰਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸਾਬਰੀ ਸਰਵਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਚੇਲੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕਵਾਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਅਕਸਰ ਉਥੇ ਜਾਂਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਡੇਰਿਆਂ 'ਚੋਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਸੂਫ਼ੀ ਫਲਸਫ਼ੇ/ਇਸਲਾਮਿਕ ਫਲਸਫ਼ੇ ਦੀ ਸਮਝ ਪਈ। ਹਸਨ-ਹੁਸੈਨ ਕੀ ਨੇ, ਉਹ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਡੇਰਿਆਂ 'ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੁੱਝੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ 'ਚੋਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿੱਖਿਆ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਉਹ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਨੇ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਮੇਰੇ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨੇ।

ਤੀਸਰਾ ਵਾਕਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰੇ ਕਵਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੈਸਟਾਂ ਸੁਣਨ ਇਕ ਸਾਡਾ ਗੁਆਂਢੀ ਬਜ਼ੁਰਗ ਰਾਵਲ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੋਂ-ਕਿੱਥੋਂ ਨਵੀਂ ਕੈਸਟ ਲੱਭ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਟੇਪ ਰਿਕਾਰਡ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਘਰੇ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਕਵਾਲੀ

ਸੁਣਦਾ-ਸੁਣਦਾ ਵਜਦ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰੀਆਂ/ਭੇਤ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਕਮਾਲ ਦਾ ਕਰੈਕਟਰ ਹੈ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਉਸਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਨਾਵਲ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਹੈ।

ਆਖ਼ਰੀ ਪੁਆਇੰਟ ਇਹ ਕਿ ਫਿਰ ਕਾਲਜ (ਡੀ. ਏ.ਵੀ. ਕਾਲਜ, ਜਲੰਧਰ) ’ਚ ਮੈਨੂੰ ਭਗਵੰਤ ਰਸੂਲਪੁਰੀ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰਲੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਇਹੀ ਸ਼ਖ਼ਸ ਹੈ। ਇਹਨੇ ਮੇਰੇ ਲੇਖਕ ਵਾਲੇ ਬੀਜ ਨੂੰ ਸਿੰਜਿਆ। ਫਿਰ ਦਵਿੰਦਰ ਮੰਡ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਸੋਹਲ, ਅਵਤਾਰ ਡਬ, ਜਸਵਿੰਦਰ ਤੀਰ, ਸ਼ੀਤਲ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੇਮ ਗੋਰਖੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵਧ ਗਈਆਂ। ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਨਾਗਮਣੀ’ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ- ‘ਚਾਨਣ ਦੀ ਲੀਕ’। ਭਗਵੰਤ ਨੇ ਬਹੁਤ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ। ਹਾਂ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਮਿੰਨੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ‘ਨਵਾਂ ਜ਼ਮਾਨਾ’ ਬਲਬੀਰ ਪਰਵਾਨਾ ਨੂੰ ਦੇਣ ਗਏ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਮੇਤ ਬੇਰੰਗ ਲਿਫ਼ਾਫੇ ਵਾਂਗ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਕੁਝ ਨਸੀਹਤਾਂ ਦੇ ਕੇ।

ਵਾਹ ਉਏ ਸਮਿਆਂ!

? ਕਾਲੀ! ਦਲਿਤ ਹੋਣ ’ਤੇ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਉਭਾਰ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਤੇ ਹੋਰ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਵੀ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਹਾਡਾ ਦਾਇਰਾ ਤੰਗ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤੂੰ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈਂ।

- ਬਿਲਕੁਲ, ਤੁਹਾਡਾ ਅਨੁਭਵ, ਤੁਹਾਡਾ ਜੀਵਨ ਪਸਾਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦਲਿਤ ਪਰਿਵਾਰ ’ਚ ਜਨਮਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੋ ਅਹਿਸਾਸ ਮੇਰੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਰ ਦਲਿਤ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਟਪਲਾ ਖਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਰੂਪਾ ਬਾਜਵਾ ਦਾ ਨਾਵਲ ‘ਸਾੜ੍ਹੀ ਸ਼ਾਪ’ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹੀ ਚੱਲੀ ਕੁੜੀ ਆਪਣੇ ਟਰੰਕ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣੇ ਕੱਪੜੇ ਸੰਭਾਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਕੋਈ ਔਰਤ ਹੀ ਕਰ/ਸਮਝ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ’ਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਦਲਿਤ-ਲਹਿਰ ਦੇ ਉਭਾਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਦੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਲੱਭਣ ਲੱਗੇ। ਖ਼ਾਸਕਰ ਮੇਰੇ ਹਮ ਉਮਰ ਦਲਿਤ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਧੁਰ ਤੱਕ ਝੰਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮੇਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਦਿਵਾਲੀ ਦੀ ਇਕ ਰਾਤ ਪੁਲਸ ਚੌਕੀ ਵੀ ਕਟਾਈ ਸੀ। ਹਾਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਗੌਲਣਯੋਗ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਸਮਾਂ ਆਇਆ, ਜਦੋਂ ਹਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ, ਹਰ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਹਰ ਪੇਪਰ ਵਿੱਚ ਦਲਿਤ ਸਾਹਿਤ/ਦਲਿਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਪਛਾਣ ਗੂੜ੍ਹੀ ਹੋਈ।

ਦਾਇਰੇ ਤੰਗ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਮੈਂ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਦਾਇਰਾ ਮੋਕਲਾ ਹੋਇਆ। ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਏ। ਕਈ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਕੰਪਲੈਕਸ ਟੁੱਟ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਜ਼ਨ ਵੀ ਵਧਿਆ ਤੇ ਕੌਨਫੀਡੈਂਸ ਵੀ। ਇਹ ਲੇਖਕ ‘ਮਰੂੰ-ਮਰੂੰ’ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਫਿਰ ਹਿੱਕ ਤਾਣ ਕੇ ਤੁਰਨ ਲੱਗੇ। ਮੈਂ ਪੂਰੇ ਫ਼ਖ਼ਰ ਨਾਲ ‘ਪੰਚਮ’ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਿਹੜੇ ਅਸੀਂ ਸਵਾਲ ਛੇੜੇ ਸਨ, ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੁੱਭੇ ਸਨ। ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਹਰਭਜਨ ਹੁੰਦਲ ਤੇ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਪਰਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸੰਪਾਦਕੀਆਂ ਪੜ੍ਹ ਲਵੋ। ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ‘ਪੰਚਮ’ ਦੀਆਂ ਸੰਪਾਦਕੀਆਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਲੈਣਾ। ਹੁਣ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ

ਬਾਅਦ ਆ ਕੇ ਕੁਝ ਕੁ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ/ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਭਲੀ ਕਰੇ!

? ਕਾਲੀ! ਤੇਰੇ ਸਮਕਾਲੀ ਤੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ? ਇਹ ਬੜਾ ਨਾਜ਼ੁਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੱਟ ਤੇ ਸਵਰਨ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਅਕਸਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਾਂਗ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

- ਤੁਹਾਡੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਅੱਧ ਅਜਿਹੀ ਸੱਚਾਈ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਹਿਣ ਕਰਕੇ ਮਨਿੰਦਰ ਕਾਂਗ (ਆਲੋਚਕ ਵੀ ਤੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵੀ) ਅਕਸਰ ਮਾਰ ਖਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੈ ਇਹ ਸੱਚਾਈ। ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਵੀ ਕੁਝ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਦਾ ਭਾਗੀ ਮੈਂ ਖ਼ੁਦ ਬਣਿਆ ਹਾਂ। ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਯਾਦਗਾਰ ਹਾਲ ’ਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ, ਇਕ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਜ਼ਾਤ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬਿਲਗਾ ਜੀ ਕੋਲ ਮੈਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ’ਚੋਂ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਘਰਾਲਾਂ ਵਗਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਰੋਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਕਾਮਰੇਡ ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਅੱਜਕੱਲ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਯਾਦਗਾਰ ਹਾਲ ’ਚ ਕੇਅਰ ਟੇਕਰ ਹੈ।

ਖ਼ੈਰ, ਮੇਰੇ ਸਮਕਾਲੀ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੁਖਜੀਤ ਮੇਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਦਾਰੂ ਹੈ, ਜਸਵੀਰ ਰਾਣਾ, ਜਤਿੰਦਰ ਹਾਂਸ, ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਾਂਗ ਨੇ, ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਗੁਰਦਾ ਹੈ, ਜਿੰਦਰ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਭਾਜੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਗੁਰਮੀਤ ਕੜਿਆਲਵੀ ਮੇਰਾ ਦਲਿਤ ਭਰਾ ਹੈ, ਮਦਨ ਵੀਰਾ ਮੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ, ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕਹਿੰਦੈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰਦਾਂ ਅੱਗੋਂ ਵੀ ਖ਼ੁਦ ਹੀ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ, ਅਨੇਕ ਵੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅਕਸਰ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਮੱਖਣ ਮਾਨ ਮੇਰੇ ਸੁੱਖ ’ਚ ਸ਼ਰੀਕ ਕਦੇ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਦੁੱਖ ’ਚ ਸ਼ਰੀਕ ਉਹ ਹਰ ਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਵੰਤ ਰਸੂਲਪੁਰੀ ਤੇ ਬਿੰਦਰ ਬਸਰਾ ਮੇਰੇ ਮੌਰੀਂ ਬੈਠੇ ਰਾਹੂ ਕੇਤੂ ਨੇ। ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁਰਾਂ ਦਾ ਦੇਣ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਡਾ. ਪਾਲ ਕੌਰ, ਡਾ. ਵਨੀਤਾ, ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਬਿੰਦਰਾ, ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਭੁਪਿੰਦਰ ਕੌਰ ਪ੍ਰੀਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਮੇਰੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਜਗਤਾਰ ਦੇ ਘਰੇ ਮੈਂ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਜਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਚਿੜੀ ਵਾਂਗ ਕਦੇ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ, ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ, ਮੋਹਨਜੀਤ, ਡਾਕਟਰ ਸਰਬਜੀਤ, ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਭਜਨ ਗਿੱਲ, ਮੋਹਨ ਭੰਡਾਰੀ, ਭੂਸ਼ਣ ਧਿਆਨਪੁਰੀ, ਸੁਖਵੰਤ ਕੌਰ ਮਾਨ, ਕਾਨਾ ਸਿੰਘ, ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਡਾ. ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਜੋੜੀ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਹਨ।

ਪਰ ਏਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਕੈੜੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਉਪਰਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਚੈਲੇਂਜ ਕਬੂਲਦਾ ਹਾਂ। ਨਾਲੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜਾ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋ?

ਚਲੋਂ, ਸਭ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇ!

? ਕਾਲੀ! ਤੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅਸਤਿਤਵੀ ਝਲਕਾਰੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਰਚਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਵੇਲਾ ਵਿਹਾ ਚੁੱਕੀ ਐਬਸਰਡ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਹਾਣੀ ਰੁੱਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਏਸ ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸ?

- ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਮੇਰੀ ‘ਫ਼ਕੀਰੀ’ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੈਲੀ ਐਬਸਰਡ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਰੁੱਸਦੀ। ਦਰਅਸਲ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਚੀਕ’ ਵਿਚੋਂ ਮੇਰੀ ਅਲਗ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਫਿਰ ਇਹ ਸ਼ੈਲੀ ਪੂਰੇ ਸਸ਼ਕਤ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ’ਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਐਬਸਰਡ ਨਾਲੋਂ ਅਸਤਿਤਵੀ ਝਲਕਾਰਿਆਂ ਵਾਲੀ ਵੱਧ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਪ੍ਰੇਮ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਵਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਾਲੀ ਇਕ ਸ਼ੈਲੀਕਾਰ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਕਿਤੇ ਲਿਖੀ ਨਹੀਂ, ਪਰੰਤੂ ਮੇਰੇ ਸਮੇਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਕੋਲ ਕੀਤੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਸੂਖ਼ਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲਾ ਕਲਮਕਾਰ/ਸੰਪਾਦਕ ਹੈ।

'ਫ਼ਕੀਰੀ' ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਇਕ ਮੋੜ ਕੱਟਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਧੀਮੀਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਟੀਕ ਚੱਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾਉਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਆਪਣੀ ਸ਼ੈਲੀ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਅਕਾਰ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਲੰਮੀ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੱਖ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਮੋੜ ਯੱਕਦਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਕਨਸੋਅ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਲੰਮੀ ਕਹਾਣੀ 'ਬਾਰਹਿ ਬਾਟ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਗੱਲ, ਜਿਹੜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਸਵਾਲ ਵਿੱਚ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ ਕਿ ਆਮ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਕਿਹੜਾ ਸੈਂਕੜੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਫਲਸਫ਼ੇ ਦਾ ਅਧਿਐਨ 'ਚੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਫਿਕਰਿਆਂ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਮਾਣ ਨਾਲ ਕਹਿ ਰਿਹਾਂ।

ਮੈਂ ਅਮੂਰਤ 'ਚੋਂ ਮੂਰਤ ਸਿਰਜਦਾ ਹਾਂ, ਮੂਰਤ 'ਚੋਂ ਨਕਸ਼ ਨਹੀਂ ਘੜਦਾ!

? ਕਾਲੀ! ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਮੁਕਤ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਣਦਿੱਸਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤਾਂ ਬਥੇਰੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹੁਣ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ ਦਾ ਦਬਾਅ ਹੈ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਯੋਗ, ਕਿਸੇ ਨਵ-ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ, ਨਕਸਲੀ ਜਾਂ ਖਾੜਕੂ ਲਹਿਰ ਦਾ ਕੋਈ ਰੌਲਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਾਅਰਕੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਏਗੀ, ਜਾਂ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਲਿਖਣ ਦਾ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਹੋਇਆ ਕਰੇਗਾ? ਤੂੰ ਇਸ ਦੌਰ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈਂ?

- ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਸਵਾਲ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਮੈਂ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਮਹਾਨ ਚਿੰਤਕ ਵਾਲਟਰ ਬੈਂਜਾਮਿਨ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਬਾਰੇ ਕਮਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਨੇ, "ਕੋਈ ਚਿਹਰਾ ਏਨਾ ਅਤਿ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਚਿਹਰਾ।" ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਜੋ ਬਹੁਤ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਚਿਹਰਾ ਨਾ ਪੜ੍ਹ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਬੈਂਜਾਮਿਨ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਜਟਲਤਾ ਬੈਂਜਾਮਿਨ ਲਈ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦਾ ਸਾਰ ਤੱਤ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਰਾਜਤਾ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੂਖ਼ਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੈਂਜਾਮਿਨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, "ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸੰਖ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰ ਇਕ ਇਕਾਈ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਹਨ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਸਤਾਂ 'ਚ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼-ਪਰਪੰਚ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਭੌਤਿਕ ਆਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਅਬੁੱਝ ਪਹੇਲੀਆਂ ਹਨ, ਰੋਜ਼ਮਰਾ ਦਾ ਘਸਿਆ ਪਿਟਿਆ ਜੀਵਨ ਇਕ ਸਮੁੱਚੇ ਯੁੱਗ ਦੀ ਮਾਈਕ੍ਰੋ-ਸ਼ੋਸ਼ਾਇਲੋਜ਼ੀ ਨੂੰ ਘੜਦਾ ਹੈ।"

ਕੁਝ, ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਲੱਭ ਸਕਦੇ ਹੋ ਤੇ ਇਸਦੇ ਅਮੂਰਤ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਪਹਿਚਾਨਣ 'ਚ ਪਹਿਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਪੱਤਰਕਾਰ ਹਾਂ। ਹਰ ਨਵਾਂ ਚਿੰਤਨ, ਨਵਾਂ ਵਰਤਾਰਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖਹਿ ਕੇ ਲੰਘਦਾ ਹੈ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਮੈਂ ਮਲਟੀ ਨੈਸ਼ਨਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ 'ਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਨੇੜਿਓਂ ਇਸ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਕੌਣ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਾਵਲ 'ਅੰਤਹੀਣ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਟੁਕੜੇ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਮੁੱਚਾ ਨਾਵਲ ਵੀ

ਜਲਦੀ ਹੀ ਛਪ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਚਿਹਰੇ ਨਵੇਂ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਨੂੰ, ਨਵੇਂ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਪਕੜ ਰਹੇ ਹਨ!

ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇ!

? ਕਾਲੀ! ਕਥਾਕਾਰੀ ਦੌਰਾਨ ਕਥਾਕਾਰ ਕਦੀ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਲਿਖਦੇ-ਲਿਖਦੇ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੋਰ-ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪੂਰੀ, ਸੰਪਨ ਹੋਣ ਤੱਕ ਰਚਨਾ ਲੇਖਕ ਦੇ ਮਨੋ-ਚਿਤਵੀ ਹੂਬਹੂ ਉਹੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਸ ਮਾਨਸਿਕ ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਨੂੰ 'ਲੇਖਕ ਕਾਲੀ' ਕਿਵੇਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ?

- ਮੈਂ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਲੇਖਕ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨੱਥ ਪਾ ਕੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਅਰਥ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਹਿਤ, ਸਾਹਿਤ ਨਾ ਹੋ ਕੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਆਸ਼ੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਢਲੀ ਹੋਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੀ ਵਸਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਲਹਿਰਾਂ ਨੇ ਇਉਂ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਗਲਾ ਵੀ ਘੁੱਟਿਆ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਪਾਤਰ ਕਦੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੇ ਕਹਿਣੇ 'ਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਹਾਂ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੂਖ਼ਮ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰ 'ਚੋਂ ਸਾਹਿਤਕਤਾ ਵਰਗਾ ਚੁਗਣਾ ਵੀ ਲੇਖਕ ਦੇ ਹੱਥ 'ਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਸਵਾਲ ਬਹੁਤ ਸੂਖ਼ਮ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਮੈਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਜਾਂ ਰਚਨਾ ਦਾ ਆਪਮੁਹਾਰਾਪਨ ਜੇਕਰ ਤਾਂ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਮਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰੀ ਡਰ, ਕਿਸੇ ਅਦਿੱਖ ਭੈਅ ਜਾਂ ਦਬਾਅ ਕਾਰਨ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਰਚਨਾ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗੀ।

ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਾਤਰ ਮੇਰਾ ਕਹਿਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਘਰਦਿਆਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ।

ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਕਦੇ, ਲੱਗਦੈ?

? ਤੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਇਕ ਕਾਮ ਦਾ ਭੁੱਖਾ ਬੁੱਢਾ, ਇਕ ਪਤਨੀ ਤੇ ਇਕ ਮਾਂ, ਇਕ ਸੱਸ ਆਉਂਦੇ ਹਨ? ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਹੈ?

- ਜਿਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਪਾਤਰ ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜਲੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਜਿੰਨੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਹਨ, ਓਨੀ ਹੀ ਦੂਰ ਹਨ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭੇਦ-ਭਰੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ, ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਹਰ ਸਾਹ ਨਾਲ ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਜਾਣਗੇ ਕਿ ਇਕ ਹੋਰ ਨਵੀਂ ਰਚਨਾ ਜਨਮ ਲੈ ਲਵੇਗੀ।

ਬੁੱਢਾ ਪਾਤਰ ਜੋ ਹੈ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਮ ਦਾ ਹੀ ਭੁੱਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਰਹੱਸਮਈ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਮੂਤਦਾ ਹੈ। ਕਾਮ ਦੀ ਭੁੱਖ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ, ਨੂੰਹਾਂ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣ ਕਰਕੇ। ਅਜੀਬ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸ ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਕਬੂਤਰ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਨੇ, ਉਸਦੇ ਕਬੂਤਰ ਦਾ ਬੱਚਾ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ ਮਰ ਜਾਂਦਾ, ਪਰ ਕਬੂਤਰ ਦਾ ਬੱਚਾ ਨਾ ਮਰਦਾ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹੋ?

ਸੱਸ ਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਹੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਰਹੱਸ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਗਹਿਰਾਈ ਤੱਕ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਹਰ ਗੱਲ 'ਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਭੇਤ ਬਣਿਆ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਭੇਤ/ਰਹੱਸ ਉਸ ਪਾਤਰ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ। ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਵੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਰਹੱਸ ਸੀ। ਮੌਤ ਤੋਂ ਪੰਜ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ

ਉਸਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਆਖ਼ਰੀ ਬਾਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਾਂ 'ਚ ਉਲਾਰ ਕੇ ਐਬੂਲੈਂਸ 'ਚੋਂ ਲਾਹਿਆ ਸੀ, ਅੱਧਮਰੀ ਨੇ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਪੁੱਤ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾ ਲੈ.....!" ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਹੱਸ ਨੇ। ਲੱਗਦੈ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਇਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ। ਸੁਪਨਿਆਂ 'ਚ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ।

ਇਕ ਪਤਨੀ, ਜੋ ਪਾਤਰ ਲਗਾਤਾਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਭੇਤ ਭਰਿਆ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਰਹੱਸਮਈ ਪਾਤਰ ਕਿਥੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜੀਬ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜੀਬ ਵਿਹਾਰ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅਜਨਬੀਪਨ ਹੀ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਰੂਪ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਕਈ ਵਾਰ ਭੇਤਭਰੀ ਜਿਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਚੰਗਾ ਭਲਾ ਜਰਸੀਆਂ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ ਕਵਿਤਾ ਵਰਗਾ ਹੋਕਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਤਰਾਂ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ ਗਾਏਗਾ—

ਲੈਲਾ ਕੀ ਉਂਗਲੀਆਂ ਲੇ ਲੋ,
ਮਜਨੂੰ ਕੀ ਪਸਲੀਆਂ ਲੇ ਲੋ!

ਪਰ, ਇਹਨਾਂ ਭੇਤ ਭਰੇ ਪਾਤਰਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮੇਰਾ ਸਾਹਿਤ ਨਿਵੇਕਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਅਣਕਿਹਾ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਦੀਵਤਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

? ਕਾਲੀ! ਤੇਰੀ ਕਥਾਕਾਰੀ ਅਕਸਰ ਦ੍ਰਿਸ਼-ਚਿੱਤਰਨ ਤੇ ਫੇਰ ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਤਮ-ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਵੀ ਲੀਨ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ। ਮਸਲਨ ਕਹਾਣੀਆਂ—ਬੇੜੀਆਂ, ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਹਾਣੀ, ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਆਤਮ-ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੀ 'ਭੈਰਵੀ' ਕਹਾਣੀ ਹੈ ? ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲ ਤੂੰ ਪੰਜਾਬੀ-ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹੋਇਆ ਹੈਂ ? ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਬਹੁਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕ ਅਜੇ ਵੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਖਾਸੇ ਤੋਂ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਉੱਠੇ।

- ਜਿਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਤੁਸੀਂ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਇਸਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਵਾਲ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪਿਛੋਕੜ 'ਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰ ਉਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਚ ਕਾਫ਼ੀ ਗੂੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਅੱਧ ਦਾ ਜਵਾਬ ਤਾਂ ਉਪਰਲੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਦੂਸਰੇ ਅੱਧ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।

ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਦਰੁਸਤ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਲਕੀਰੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਆਲੋਚਕ ਨੂੰ ਵੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਵੀ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਲੀਹ ਪਾੜ ਕੇ ਤੁਰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਖ਼ਤਰਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹਿੱਟ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹੋ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਮੂੰਹ ਭਾਰ ਡਿੱਗ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਇਹ ਰਿਸਕ ਲਿਆ ਹੈ। ਹਿੱਟ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਮੂੰਹ ਭਾਰ ਮੈਂ ਡਿੱਗਦਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਬੜੀ ਪੀਡੀ ਪਕੜ ਹੈ।

ਫਿਰ ਵੀ ਪਾਠਕ ਦੀ ਗੇਝ ਹੌਲ਼ੀ-ਹੌਲ਼ੀ ਜ਼ਰੂਰ ਟੁੱਟੇਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਨਵੇਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰੇਗਾ/ਸਮਝੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਵੇਂ ਪਾਠਕ ਵੱਧ ਪਸੰਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਭੇਤ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਕੜ 'ਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੌਲ਼ੀ-ਹੌਲ਼ੀ ਪਾਠਕ ਪੁਰਾਣੇ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਥਾਂ ਨਵੇਂਪਨ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ਆਮਦੀਦ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

? ਕਾਲੀ! ਤੂੰ ਦਲਿਤ-ਲਹਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਐਲਾਨੀਆ ਜੁੜਿਆ ਹੈਂ। ਪਰ ਤੇਰੀ ਕਥਾਕਾਰੀ ਦਲਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਆਤਮਕ ਤੇ ਮਿੱਥਕ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਚਿੱਤਰ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ? ਇਸ ਪ੍ਰਤੀਧੁਨੀ ਦੀ ਗੂੰਜ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਕਥਾਕਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਬੜੀ ਵਾਰ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕੁਝ ਦੱਸ ?

- ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਸਵਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁੱਲਵਾਨ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਵੀ ਦੋ ਪਹਿਲੂ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਇਕ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਇਕ ਕਹਾਣੀ 'ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦੇ ਰਸਤਿਓਂ' ਤੇ ਦੂਜੀ 'ਭੈਰਵੀ' ਵਿੱਚ ਦਲਿਤ ਸਵਾਲ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਵੇਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਲਿਤ-ਹੋਂਦ, ਦਲਿਤ-ਪਛਾਣ, ਦਲਿਤ-ਦਮਨ, ਦਲਿਤ-ਚਿੰਤਨ, ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲ ਖੰਗਾਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਕਥਾਕਾਰੀ ਆਤਮਕ ਤੇ ਮਿੱਥਕ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ।

ਦਲਿਤ-ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਐਲਾਨੀਆਂ ਜੁੜਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮੇਰਾ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਲਈ ਲੜਾਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਦੁੱਖ ਜਰਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਆਰਥਿਤ ਤੰਗੀ ਝੱਲਦਿਆਂ ਵੀ 'ਪੰਚਮ' ਵਰਗੀ ਦਲਿਤ-ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਕੱਢੀ। ਮੈਂ ਫਿਲਾਸਫ਼ੀ ਤੇ ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਇਸਨੇ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਖਾਰਿਆ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਅਮੀਰ ਬਣਾਇਆ।

ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਨਾਵਲ 'ਪਰਨੇਸ਼ਵਰੀ' ਜੋ 'ਸ਼ਬਦ' ਨੇ ਆਪਣੇ 'ਦਲਿਤ-ਸਾਹਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ' ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਦਲਿਤ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਰਾਹੀਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਪੰਚਮ 'ਚ ਗੱਲ ਛੇੜਦਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ/ਆਲੋਚਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਗਾਰਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਰਹੀ ਗੱਲ ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਤਮਕ ਤੇ ਮਿੱਥਕ ਰੂਪਮਾਨਾਂ ਦੀ, ਮੈਂ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ/ਜਾਣਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਥੋਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਪਕੜ 'ਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਮਿੱਥ ਭਾਰਤੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ/ਪਕੜਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕਾਰਗਰ ਹਥਿਆਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀ ਕਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸਨੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਗਹਿਰਾਈ 'ਚ ਉਤਰਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪਾਤਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹੀ ਲੱਭਣਗੇ। ਖੋਖਲੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਤਰ ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਚ ਦਾਖਲਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਖ਼ੁਦ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ।

ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਹਿਣਕਦਾ ਹੈ!